F. M. Dostojevski

Idiot

s ruskoga preveo
Iso Velikanović

eLektire.skole.hr

Sadržaj

Prvi dio

I

Koncem mjeseca studenoga, za jugovine, oko devet sati izjutra, vlak petrogradsko-varšavske željeznice svom se parom primicao Petrogradu. Bilo je tako vlažno i maglovito da se jedva razdanilo; iz vagonskih se prozora na desetak koraka, desno i lijevo od puta, jedva moglo išta razabrati. Među putnicima bilo je i onih koji su se vraćali iz inozemstva; ali puniji su bili odjeli trećega razreda, a sve sitnog, poslovnog svijeta koji ne dolazi iz velike daljine. Svi se, kao već svagda, umorili, svima preko noći otežale oči, svi prozebli, svima su lica blijedožuta, maglene boje.

U jednom od vagona trećega razreda našla se o svanuću sučelice jedan drugomu, baš do prozora, dva putnika: obojica mladi ljudi, obojica gotovo bez prtljage, obojica negizdelinski odjevena, obojica s prilično zanimljivim fizionomijama, a obojica su naposljetku poželjela zapodjenuti jedan s drugim razgovor. Da su njih dvojica znala jedan o drugom čime su osobito zanimljivi u taj čas, začudili bi se dabome što ih je slučaj tako neobično posadio sučelice jednoga drugomu u vagonu petrogradsko-varšavskoga vlaka. Jedan je od njih bio nevelika rasta, od kojih dvadeset i sedam godina, kuštrav i gotovo crnokos, sivih, sitnih, ali plamenih očiju. Nos mu je bio širok i spljošten, lice jakih jagodica: tanke mu se usne neprestano sastavljale u neki drski, podrugljivi, što više, pakosni smiješak; no čelo mu je bilo visoko i lijepa oblika te mu je ljepšalo donji dio lica, koji se neplemenito razvio. Osobito je primjetljiva bila na tom licu bljedoća koja je svoj fizionomiji mladog čovjeka pridavala izmoren vid, unatoč prilično krepkoj tjelesnoj građi i usporedo s tim nečemu strašnomu, gotovo stradalačkomu, što se nije slagalo s njegovim drskim i grubim smiješkom i s oštrim, samozadovoljnim pogledom. Bio je toplo odjeven, u prostranu crnu kožuhu, podstavljenu ovčjim kožama, te nije zebao po noći, ali susjed je njegov morao na svojim leđima što su mu zadrhtala podnijeti svu slast vlažne ruske noći u studenome, za koju očito nije bio spremljen. Na njemu je bio prilično prostran i debeo plašt bez rukava i s golemom kukuljicom, baš onakav kakav često zimi nose putnici negdje daleko u tuđini, u Švicarskoj ili na primjer u sjevernoj Italiji, ne računajući naravski pri-

tom i na takve krajeve na svojem putu kao što su od Eydtkuhnena[1] do Petrograda. Ali što je pristajalo i sasvim dovoljno bilo u Italiji, nije nikako bilo podesno u Rusiji. Vlasnik plašta s kukuljicom bio je mlad čovjek, također od kojih dvadeset i šest, dvadeset i sedam godina, rasta nešto višeg od srednjega, jako svijetle, guste kose, upalih obraza i lagačke, šiljaste, gotovo sasvim bijele bradice. Oči su mu bile krupne, modre i upiljene; u pogledu mu je bilo nešto tiho, ali teško, nešto puno onog čudnog izražaja po kojem neki na prvi pogled pogađaju u čovjeku padavicu. Lice je mladićevo bilo uostalom ugodno, fino i suho, ali bez boje, a sada je bilo prozeblo te je pomodrjelo. U rukama mu se tresao malen zavežljaj od stara, izblijedjela foularda, u kojem je, čini se, sva njegova putna imovina. Na nogama su mu bile cipele debelih potplata s gamašama – sve to nije bilo ruski. Crnokosi susjed u kožuhu sve je to razmotrio, donekle od besposlice, i naposljetku zapitao s onim nedelikatnim smiješkom u kojem se tako bezobzirno i nehajno iskazuje gdjekada ljudsko zadovoljstvo pri nedaćama bližnjega:

– Zebete?

I slegne ramenima.

– Jako – odgovori susjed neobično voljno – a vidite, to je tek jugovina. Što bi istom bilo da je smrzavica? Nisam ni mislio da je kod nas takva studen. Odučio sam se.

– Sigurno iz inozemstva?

– Jest, iz Švicarske.

– Hi! Ih vi!...

Crnokosi zviždukne i prasne u smijeh.

Zametnuo se razgovor. Spremnost bjelokosog mladića u švicarskom plaštu da crnomanjastom susjedu odgovara na sva pitanja bila je začudna bez ikakve sumnje o tom kako su neka pitanja sasvim bezobzirna, neprilična i isprazna. Odgovarajući saopćio je, između ostalog, da zaista dugo nije bio u Rusiji, više od četiri godine, da je bio otpravljen u inozemstvo zbog bolesti, zbog neke neobične živčane bolesti, kao neke padavice ili Vidove trzavice, neke drhtavice i grčeva. Slušajući ga, crnomanjasti se nekoliko puta osmjehnuo; osobito se nasmijao kad mu je na pitanje: »A što, jesu li vas izliječili?« – odgovorio bjelokosi da »nisu, nisu izliječili«.

– He! Uludo ste se valjda naplaćali, a mi njima ovdje vjerujemo – primijeti crnomanjasti zajedljivo.

– Istinska istina! – uplete se u razgovor neki loše odjeveni gospodin koji je sjedio do njih, kao neki činovnik ogrezao u pisarskoj službi, od četrdesetak godina, jake tjelesne građe, crvena nosa bubuljičava lica – istinska je istina, samo preotimaju ututanj sve ruske sile!

– O, kako se vi varate u mojem slučaju! – prihvati riječ švicarski pacijent tihim, mirnim glasom. – Ne mogu se dabome prepirati, jer ne znam sve, ali moj je liječnik meni od svojeg posljednjeg novca dao još za put ovamo, a gotovo dvije godine me uzdržavao ondje na svoj trošak.

– A što, nije bilo nikoga da plati? – zapita crnomanjasti.

– Da, gospodin je Pavliščev, koji me je ondje izdržavao, umro prije dvije godine; ja sam onda pisao ovamo generalici Jepančinoj, mojoj dalekoj rođakinji, ali nisam dobio odgovora. Zato sam dakle i doputovao.

[1] Stari njemački naziv za današnji grad Černiševskoje, nekoć u Pruskoj na granici s Rusijom, a danas u Kaliningradskoj oblasti, ruskoj enklavi na Baltiku, uz granicu s Litvom.

– A kamo ste doputovali?

– To jest, gdje ću odsjesti?... Pa ne znam još, zaista... tako...

– Još se niste odlučili?

I obadva slušatelja opet prasnu u smijeh.

– A u tom vam je zavežljaju valjda sva imovina? – zapita crnomanjasti.

– Okladio bih se da je tako – uteče u riječ crvenonosi činovnik izvanredno zadovoljna lica – i da druge prtljage u tovarnim vagonima nemate, premda siromaštvo nije sramota, što se opet mora priznati.

Pokazalo se da tako i jest: bjelokosi mladić priznao je to odmah s neobičnom žurbom.

– No ipak vaš zavežljaj nešto znači – nastavi činovnik kad su se do sita nahohotali, (začudo i sam je vlasnik zavežljaja, gledajući njih, udario naposljetku u smijeh, a od toga im još poraslo veselje) – i premda bismo se mogli okladiti da u njemu nema zlatnih, inozemnih zamotaka s napoleondorima i fridrihsdorima, niti s holandskim »arabima«, što se može rasuditi već po gamašama preko vaših inozemnih cipela, no... ako se k vašem zavežljaju priklopi za stvarno takva tobožnja rođakinja kao što je na primjer generalica Jepančina, to će i zavežljaj steći neko drugo značenje, razumije se, jedino onda ako vam je generalica Jepančina zaista rođakinja, te se vi ne varate, od rastresenosti... što je jako i jako prirođeno čovjeku, makar bilo i od suviška uobrazilje.

– O, vi ste opet pogodili – prihvati bjelokosi mladić – ta ja se zaista gotovo i varam, to jest, gotovo mi i nije rođakinja; toliko dapače da se onda nisam zaista nikako ni začudio što mi nisu onamo odgovorili. Tome sam se i nadao.

– Uludo ste potrošili novac na frankiranje pisma. Hm!... barem ste prostodušni i iskreni, a to je pohvalno! Hm!... generala Jepančina znamo, zapravo zato što je on čovjek općenito poznat; a znali smo i pokojnoga Pavliščeva koji vas je uzdržavao u Švicarskoj, ako je to bio Nikolaj Andrejevič Pavliščev, jer dva su stričevića. Drugi je sad na Krimu, a Nikolaj je Andrejevič, pokojnik, bio čestit čovjek i s vezama, i imao je u svoje vrijeme četiri tisuće duša...

– Jest, zvao se Nikolaj Andrejevič Pavliščev.

Odgovorivši to, mladić odmjeri oštrim i ispitivačkim pogledom gospodina sveznalicu.

Ta se gospoda sveznadari sastaju gdjekada, pa i prilično često, u nekom društvenom sloju. Oni znaju sve, sva bespokojna ispitljivost njihova uma i sposobnosti upereni su nesuzdržljivo na jednu stranu, dabome stoga što nemaju važnijih životnih interesa i pogleda, kako bi rekao suvremeni mislilac. Uostalom, pod riječju »znaju sve« treba se podrazumijevati prilično ograničena oblast: gdje taj i taj služi, s kim je poznat, koliko ima imetka, gdje je bio gubernator, tko mu je žena, koliko je dobio sa ženom, tko mu je stričević, tko mu je stričević u drugom koljenu, tko u trećem, itd., itd. i sve ovako. Ti sveznadari hodaju ponajviše razderanih laktova i dobivaju na mjesec po sedamnaest rubalja plaće. Ljudi koje oni poznaju u dušu naravski i ne sanjaju kakvi ih interesi vode, a onamo je mnogima od njih na pravu radost ovo zvanje, koje je jednako cijeloj znanosti, te oni štuju sebe i stječu najviše duhovno zadovoljstvo. Ali i jest to zanimljiva znanost. Znao sam učenjaka, literata, pjesnika, političara koji su tražili i nalazili baš u toj znanosti najviše svoj spokoj i svrhu, i tim su upravo načinili karijeru.

Za svega je toga razgovora crnomanjasti mladić zijevao, gledao bez svrhe kroz prozor i nestrpljivo očekivao konac puta. Bio je nekako rastresen, nekako jako rastresen, gotovo i usplahiren, čak i pomalo čudan: gdjekad je slušao, gledao i nije gledao, smijao se i kadšto ni sam znao niti se sjećao čemu se smiju.

– A dopustite, s kim imam čast... – obrati se odjednom bubuljičavi gospodin bjelokosom mladiću sa zavežljajem.

– Knez Lav Nikolajevič Miškin – odgovori ovaj s potpunom i brzom pripravnošću.

– Knez Miškin? Lav Nikolajevič? Ne poznajem. Nisam čak ni čuo – odgovori činovnik zamišljen. – To jest, ne govorim o imenu, ime je historijsko, bez sumnje se nalazi u Karamzinovoj historiji, ja govorim o ličnosti, pa i nekako se nigdje ne sastaju knezovi Miškini, nestalo im je glasa.

– O, dakako! – odgovori odmah knez – Knezova Miškina sada i nema osim mene; čini mi se da sam ja posljednji. A što se tiče otaca i djedova, oni su nam bivali i jednodvorci. Otac je moj bio uostalom potporučnik u vojsci, izašao je iz junkerâ. A ne znam eto otkud je i generalica Jepančina također kneginjica Miškina, također posljednja svojega roda...

– He-he-he! Posljednja svojega roda! He-he! Kako ste vi to navrnuli – zahihoće činovnik.

Podsmjehnuo se i crnomanjasti. Bjelokosi se nešto začudi što mu je pošlo za rukom da izrekne dosjetku, uostalom prilično lošu.

– A pomislite, ja sam to rekao i ne misleći – objasni on naposljetku u čudu.

– Pa razumije se, razumije se – veselo odobri činovnik.

– A jeste li vi, kneže, tamo kod profesora učili i nauke? – zapita odjednom crnomanjasti.

– Da... učio sam...

– A ja evo nisam nikada ništa učio.

– Ta i ja sam samo tek koješta učio – priklopi knez, gotovo kao da se ispričava. – Mene zbog bolesti nisu mogli sustavno učiti.

– Znate li Rogožine? – zapita crnomanjasti naglo.

– Ne, ne znam nikako. Ta ja u Rusiji slabo koga znam. Jeste li vi Rogožin?

– Jest, ja sam Rogožin, Parfen.

– Parfen? Da nije od onih Rogožinih... – započeo činovnik s napetom važnošću.

– Jest, od njih, baš od njih – naglo ga i s neuljudnom nestrpljivošću prekine crnomanjasti, koji se uopće nijedan jedini put i nije obraćao bubuljičavom činovniku, nego je od samoga početka govorio samo knezu.

– Ali... kako to? – sav se prenerazi od čuda činovnik i gotovo izbulji oči, a na cijelom mu se licu odmah stalo udešavati nešto ponizno i puzavo, čak i zaplašeno. – Od onoga samoga Sejmona Parfenoviča Rogožina, nasljednoga počasnoga građanina, koji je umro prije mjesec dana i ostavio kapital od dva i pol milijuna?

– A otkud si ti doznao da je on ostavio dva i pol milijuna čistoga kapitala? – prekine ga crnomanjasti, ali se ni sada nije udostojio pogledati činovnika. – Eto gle! (mignuo na njega, kneza) i što će im samo to da se odmah lijepe kao prirepine? A to je istina, da mi je eto umro roditelj, a ja nakon mjesec dana putujem iz Pskova kući gotovo bez cipela. Ni brat, nitkov, ni mati, niti novca, niti vijesti – ništa mi nisu poslali! Kao psu! Cijeli sam mjesec dana preležao u Pskovu u vrućici!

– A sad ćete u jedan mah dobiti milijunčić i više, i to u najmanju ruku, oh Gospode! – pljesne činovnik rukama.

– No, što je njemu do toga, recite, molim vas! – razdraženo i pakosno mahne Rogožin opet glavom na njega. Ta ja tebi neću ni kopjejke dati, sve da tu preda mnom hodaš na glavi.

– I hodat ću, hoću, hodat ću na glavi.

– Eto gle! Ta neću ti dati, neću ti dati sve da igraš cijeli tjedan!

– I ne daj! Tako meni i treba; ne daj! A ja ću igrati. Odbacit ću ženu i sitnu djecu, a pred tobom ću igrati. Pomiluj me, pomiluj me!

– Pih, gade! – ispljunu crnomanjasti. – Prije pet sam tjedana ja evo ovako, kao i vi – obrati se on knezu – samo sa zavežljajem, pobjegao od roditelja u Pskov k tetki; a ondje sam zapao u vrućicu, pa dok me nije bilo kod kuće, umro on. Primlatila ga kap. Vječan spomen pokojniku, a mene je gotovo nasmrt umlatio! Vjerujete li vi, kneže, tako mi Boga! Da nisam onda pobjegao, baš bi me bio ubio.

– Jeste li ga rasrdili čime? – javi se knez s nekom osobitom radoznalošću promatrajući milijunaša u kožuhu.

Moglo je doduše biti i u milijunu i u baštini nešto što je vrijedno pažnje, ali kneza je zadivilo i uzelo zanimati još i nešto drugo; a i Rogožin je sam nekako osobito voljno uzeo razgovarati s knezom, premda se činilo da mu je razgovor potreban više mehanički nego duševno; nekako više od rastresenosti nego od iskrenosti; od uzrujanosti, od uzbuđenosti, tek toliko da gleda u nekoga i da mlati jezikom. Činilo se da je još vazda u vrućici ili barem u groznici. Što se pak tiče činovnika, taj se sav upio u Rogožina, nije se usuđivao ni dahnuti, nego je hvatao i mjerio svaku riječ, kao da skuplja dragulje.

– Dakako da se rasrdio, a možda je imao zbog čega – odgovori Rogožin – ali mene je gore od svega prignjavio brat. O majci se ne može ništa reći, stara žena, čita svetačke živote, sjedi sa starcima, a što odluči brat Senjka, to mora i biti. A zašto on meni nije javio za vremena? Razumijemo! Istina je, ja sam onda bio u nesvjestici. Kažu, doduše, da je poslana brzojavka. Ali brzojavka je stigla tetki. A ona je već tridesetu godinu udovica i neprestano, od jutra do mraka, sjedi sa zanesenjacima. Nekad je kao monahinja i još gora. Od brzojavke se ona uplašila, nije ju ni raspečatila, nego poslala redarstvu, pa tamo brzojavka zapela sve do danas. Jedini me izbavio Konjov, Vasilij Vasiljič, sve mi javio. Brat po noći odrezao zlatne rese s brokatnoga pokrova na očevu lijesu: »kolika, kažu, novca stoje one«. Pa već za to bi mogao otići u Sibir, ako ja ushtjednem, jer to je svetogrđe. Ej ti, strašilo! – obrati se on činovniku. – Kako je po zakonu: svetogrđe?

– Svetogrđe! Svetogrđe! – odmah mu odobri činovnik.

– Za to će u Sibir?

– U Sibir, u Sibir! Odmah u Sibir!

– Oni sve misle da sam ja još bolestan – nastavi Rogožin knezu – a ja nisam ni riječi govorio, nego tiho, još bolestan, sjeo u vagon, pa putujem; otvaraj vrata, bratac Semjone Semjoniču! Opadao je on mene pokojnom ocu, znam ja. A da sam zaista radi Nastasje Filipovne rasrdio onda oca, to je istina. To sam skrivio ja sam. Smutio me grijeh.

– Radi Nastasje Filipovne? – prijekorno izgovori činovnik, kao da nešto smišlja.

– Ta ne znaš je ti! – izdere se Rogožin nestrpljivo na njega.

– Pa i znam! – odgovori činovnik pobjedonosno.

– Eto ti na! Zar ima malo Nastasja Filipovnih! I kakvo si ti bezobrazno stvorenje, kažem ja tebi! Pa i znao sam da će se odmah prilijepiti nekakvo ovakvo stvorenje! – nastavi on knezu.

– No, možda i znam! – navaljivao je činovnik. – Lebedov zna! Vi mene, vaša svjetlosti, izvolijevate koriti, a što ako dokažem? Ali baš i jest to ona ista Nastasja Filipovna za koju vam je otac vaš htio suditi hudikovom palicom, a Nastasja je Filipovna Baraškova, štono riječ, i odlična gospođa, također svoje vrste kneginjica, a poznata je s nekim Tockim, s

Afanasijem Ivanovičem, samo s jednim, s vlastelinom i silnim kapitalistom, članom kompanije i društava, i veliko prijateljstvo poradi toga vode s generalom Jepančinim...

– Hej, pa što ti to! – naposljetku se zaista začudio Rogožin – pih, vraže ta zbilja on zna.

– Sve zna! Sve zna Lebedev! Ja sam, vaša svjetlosti, i s Lihačovim Aleksaškom obilazio dva mjeseca, i također nakon smrti roditeljeve, i sve, baš sve kutove i zakutke znam, i bez Lebedeva se ne može ni koraka, dotle je došlo. Sada on sjedi u dužničkom odjelu, a onda je imao prilike upoznati i Armansu, i Koraliju, i kneginju Packu, i Nastasju Filipovnu, pa je imao prilike štošta doznati.

– Nastasju Filipovnu? A zar ona s Lihačovim... – pakosno ga pogleda Rogožin, pa mu i usne problijedjele i zadrhtale.

– N-išta! N-n-išta! Baš ništa! – trgne se i požuri se brže činovnik – n-nikakvim baš novcima nije mogao Lihačov nešto postići. Ne, nije to Armansa. Tu je jedini Tocki. A navečer sjedi ona u svojoj vlastitoj loži u Velikom ili u Francuskom kazalištu. Oficiri ondje koješta govore između sebe, a niti oni ne mogu ništa iskazati: »eto, kažu, to je ta Nastasja Filipovna«, to je sve; a dalje – ništa! Jer ništa i nema.

– Sve to tako i jest – potvrdi Rogožin mračan i namršten. – I meni je to onda govorio Zaljožev. Ja sam onda, kneže, u staroj očevoj bundi pretrčao Njevskim prospektom, a ona izlazi iz dućana, sjeda u kočiju. Mene odmah prožeglo. Sretam Zaljoževa, nije on meni par, ide od brijača, kao knjigovođa, i cviker mu na očima, a mi smo se kod oca namazanim čizmama dičili i postan šči kusali. To nije tebi par, kaže, to je, kaže, kneginja, a zove se Nastasja Filipovna, prezimenom Baraškova, i živi s Tockim, a Tocki ne zna sada kako bi je se otresao jer je sasvim, to jest, dopro do pravih godina, do pedeset i pete, i hoće se oženiti najprvom krasoticom u Petrogradu. Tu mi je i obznanio da još danas mogu vidjeti Nastasju Filipovnu u Velikom kazalištu, na baletu, sjedit će u svojoj loži u prizemlju. Kod našega oca da pokušaš otići na balet, kratka bi ti bila parnica – ubio bi te! Ali ja sam ipak kradom otrčao na jedan sat onamo i opet vidio Nastasju Filipovnu; cijele noći nisam spavao. Sutradan mi pokojnik dao dvije državne obveznice od pet postotaka, po pet tisuća svaka: otiđi, kaže, i prodaj te odnesi sedam tisuća i pet stotina Andrejevima u poslovnicu, plati, pa nikud ne zalazi i preostatak od deset tisuća donesi meni; ja ću te čekati. Obveznice sam prodao, novac uzeo, ali k Andrejevima se nisam svratio u poslovnicu, nego se uputio ravno u Engleski magazin, odabrao za sav novac par naušnica, s briljantićem u svakoj; bit će gotovo kolik je orah, četiri sam stotine rubalja zadužio, rekao svoje ime, povjerovali mi. S naušnicama ja k Zaljoževu: tako, hajdemo, brate, k Nastasji Filipovnoj. Otputili se. Što mi je onda bilo pod nogama, što preda mnom, što po stranama – ništa ne znam i ne sjećam se. Ušli smo ravno u dvoranu k njoj, sama je izišla k nama. Ja se, to jest, nisam odao onda da sam to ja sâm; nego »od Parfena Rogožina«, kaže Zaljožev, »vama za uspomenu na sastanak jučerašnjega dana; izvolite primiti«. Rastvorila, pogledala, osmjehnula se: »Zahvalite, kaže, vašem prijatelju gospodinu Rogožinu za njegovu ljubaznu pažnju«, poklonila se i otišla. No, zašto nisam ondje odmah umro! I otišao sam onamo jedino zato što sam mislio: »Svejedno je, neću se vratiti živ!« A najviše me je vrijeđalo što je onaj gad Zaljožev sve prigrabio sebi. Ja sam i malena rasta, i odjeven kao slugan, pa stojim, šutim, buljim u nju, jer me je stid, a on sasvim po modi, napomađen i nakovrčen, rumen, oko vrata mu kockav rubac, sve se razmeće, sve se razbacuje, i ona je onda zacijelo primila njega, a nije mene! »No, kažem, kad smo izašli – da se nisi usudio ni pomisliti, razumiješ!« On se smije: »Kako ćeš ti sada da položiš račun Semjonu Parfeniču?« Ja sam, istina je, htio skočiti u vodu, a kući i da ne zalazim, ali mislim: »Ta sada je već svejedno«, pa sam se pokajnički vratio kući.

– Eh! Uh! – kreveljio se činovnik pa ga spopala čak i drhtavica.

– A pokojnik nije samo za deset tisuća, nego i za deset rubalja cijedio dušu iz čovjeka – mahne on glavom knezu.

Knez je radoznao promatrao Rogožina; činilo se da je Rogožin u taj čas još bljeđi.

– Cijedio! – ponovi Rogožin. – Što ti znaš? Odmah je doznao sve – nastavi on knezu – a Zaljožev je stao brbljati svakomu koga bi god sreo. Uzeo mene otac, zaključao u gornjem katu i cijeli me sat poučavao. »To ja, kaže, samo pripremam tebe, a na noć ću se početi opraštati s tobom.« Pa što misliš? Otišao stari k Nastasji Filipovnoj, do zemlje joj se klanjao, molio je i plakao: iznijela mu ona naposljetku kutijicu, bacila mu je: »Evo ti, kaže, matori bradonjo, tvoje naušnice, one su meni sada deset puta dragocjenije, kad ih je Parfen nabavio uz ovakav kar. Pozdravi, kaže, Parfena Semjoniča i zahvali mu.« No, a ja sam onda, uz majčino dopuštenje, nabavio od Serjoške Protušina dvadeset rubalja, pa se željeznicom otputio u Pskov i stigao onamo u groznici; dodijale mi tamo babe koliko su uzele da mi čitaju o svecima, a ja sjedim pijan, i onda sam za posljednji novac zaredao po krčmama i svu noć u besvjestici preležao na ulici, s jutra pak zapao u vrućicu, a dotle me po noći i psi izgrizli. Jedva sam se osvijestio.

– No, no, sada će nam zapjevati Nastasja Filipovna! – hihikao je činovnik, tarući ruke. – Što su sada naušnice, gospodine moj! Sada ćemo je mi nagraditi takvim naušnicama...

– Da znaš, ako samo riječ pisneš o Nastasji Filipovnoj, tako mi Boga, istući ću te, mada si obilazio s Lihačovim! – poviče Rogožin i krepko ga uhvati za ruku.

– A ako me istučeš, onda me i nećeš odbaciti! Tuci me! Time ćeš me baš pridobiti! Kad me istučeš, tim ćeš baš zapečatiti... A evo smo i stigli!

I zaista su ulazili u željezničku stanicu. Rogožin je doduše govorio da je otputovao kradom, ali ga je već čekalo nekoliko ljudi. Vikali su i mahali mu kapama.

– Eto ti, i Zaljožev je tu! – promrmlja Rogožin, gledajući ih sa slavodobitnim i kao pakosnim smiješkom, pa se odmah obrati knezu. – Kneže, ne znam zašto sam te zavolio. Možda stoga što sam te sreo u ovakvom času, ali evo sam sreo i njega (on pokaže na Lebedeva), a njega nisam zavolio. Dođi k meni, kneže! Skinut ćemo i ja i ti te gamaše, odjenut ću te u najprvu kuninu bundu, frak ću ti sašiti najprvi, bijeli prsluk, ili kakav hoćeš, džepove ću ti natrpati novcem i... otići ćemo k Nastasji Filipovnoj! Hoćeš li doći ili nećeš?

– Slušajte, kneže Lave Nikolajeviču! – prihvati Lebedev svečano. – Oh, ne propuštajte! Oh, ne propuštajte!

Knez Miškin se digne, uljudno pruži Rogožinu ruku i reče mu ljubazno:

– S najvećim ću veseljem doći i jako vam hvalim što ste me zavoljeli. Možda ću doći još danas, ako dospijem. Jer i vi ste se meni, iskreno vam kažem, vrlo svidjeli, a osobito kad ste pripovijedali o briljantnim naušnicama. Pa i prije naušnica svidjeli ste mi se, mada vam je lice mrko. Hvala vam, i za obećanu odjeću i bundu, jer meni će zaista ubrzo trebati odjeća i bunda. A novca u ovaj čas nemam gotovo ni kopjejke.

– Bit će novca, navečer će biti, dođi!

– Bit će, bit će – uteče u riječ činovnik – navečer će biti, pa sve do zore!

– A jeste li vi, kneže, velik ljubitelj ženskadije? Kazujte ranije!

– Ja, n-n-isam. Ta ja... Vi možda ne znate, ta ja, po svojoj prirođenoj bolesti uopće i ne znam žene.

– No, ako je tako – ti si, kneže, pravi bogalj, i takve kakav si ti ljubi Bog.

– I takve ljubi Gospod Bog – prihvati činovnik. – A ti, piskaralo, hodi za mnom – reče Rogožin Lebedevu, i svi izađoše iz vagona.

Lebedev je naposljetku postigao što je htio. Bučna se rulja udaljila brzo prema Voznesenskomu prospektu. Knez je morao zaokrenuti na Litejnu. Bilo je vlažno i mokro; knez se raspita kod prolaznika – do kraja puta što ima da prevali tri su vrste te on odluči unajmiti izvoščika.

II

General je Jepančin živio u vlastitoj kući, malo po strani od Litejne, prema Spasu Preobraženja. Osim te (prekrasne) kuće, čijih se pet šestina iznajmljivalo, general je Jepančin imao još golemu kuću na Sadovoj, a i ta mu je donosila izvanredan dohodak. Osim tih dviju kuća, imao je odmah pokraj Petrograda vrlo unosno i veliko imanje, i još je imao u petrogradskom kotaru nekakvu tvornicu. Nekada je general Jepančin, kako su svi znali, sudjelovao u državnim zakupima. Sad je sudjelovao i imao jako odlučan glas u nekim solidnim dioničkim društvima. Na glasu je bio kao čovjek s velikim kapitalom, velikim poslovima i velikim vezama. Na nekim je mjestima znao postati prijeko potreban, među inim i u svojoj službi. Međutim, znalo se da je Ivan Fjodorovič Jepančin čovjek bez obrazovanja i da je vojnički sin; ovo mu je posljednje bez sumnje moglo samo biti na čast, ali general, kud je i bio pametan čovjek, tud je imao i sitnih slabosti, vrlo oprostivih, i nije volio neke aluzije. No uman je i spretan čovjek bio svakako. Bio mu je na primjer sistem da se ne ističe gdje se treba šćućuriti, mnogi su ga cijenili baš zbog njegove bezazlenosti, baš stoga što je svagda znao gdje mu je mjesto. A međutim, da tim sucima bijaše znati što je gdjekada bivalo u duši Ivana Fjodorovića, koji tako dobro zna gdje mu je mjesto! Imao je doduše zaista i praksu i iskustvo u životnim poslovima i neke jako znatne sposobnosti, ali se volio isticati više kao izvršitelj tuđe ideje nego sa svojom voljom u glavi, volio je biti čovjek »odan bez laske«, a – čega li nema danas? – volio je, štoviše, da se ističe kao Rus i srdačan čovjek. Zbog ovoga posljednjega dogodilo mu se čak i nekoliko zanimljivih zgoda; no general ne bi nikad klonuo, pa ni u najzanimljivijim zgodama; uz to mu je služila sreća, pa i u kartama, a on se kartao jako visoko, te ne samo da nije skrivao tu svoju malu tobožnju slabost za karte, koja mu je zbiljski i u mnogim zgodama koristila, nego ju je i isticao. Društvo mu je bilo pomiješano, ali razumije se, svakako »gavansko«. No sve će još biti, ima vremena, ima svemu vremena, sve će doći s vremenom i kad mu dođe red. A i po godinama je general Jepančin bio još, štono riječ, u potpunoj snazi, to jest, bilo mu je pedeset i šest godina, nipošto više, a to je svakako cvjetno doba, doba od kojega se zapravo započinje *istinski* život. Zdravlje, boja lica, jaki, iako crni zubi, plećato, krupno tijelo, zabrinut izražaj na licu izjutra na službi, a veseo navečer uz karte ili kod njegove svjetlosti – sve je to pomagalo pravim i sve većim uspjesima i posipavalo ružama životnu stazu njegove preuzvišenosti.

General je imao cvjetnu obitelj. Istina, tu nisu više bile same ruže, ali je zato bilo i štošta na čemu su se već davno počele ozbiljno i srdačno sabirati najveće nade i svrhe njegove preuzvišenosti. A i što je, koja je svrha u životu važnija i svetija od roditeljskih svrha? Čega da se pridržiš ako nećeš obitelji? Generalova se obitelj sastojala od žene i triju odraslih kćeri. Oženio se general još vrlo davno, još dok je bio poručnik, a uzeo djevojku gotovo istih godina, koja nije bila ni krasna, ni obrazovana i s njom je dobio svega pedeset

duša – samo je istina da su mu te duše poslužile za temelj budućem bogatstvu. Ali general nije nikad kasnije roptao na svoju ranu ženidbu, nikad nije držao da ga je zanijela nesmotrenost, mladost, a ženu je svoju toliko cijenio i toliko je se gdjekad bojao da ju je čak i volio. Generalica je bila od kneževske obitelji Miškinih, od obitelji koja nije doduše sjajna, ali je vrlo stara te je zbog svojega porijekla sebe jako cijenila. Netko od tadašnjih odlučnih ličnosti, jedan od onih pokrovitelja koje uostalom ništa ne stoji pokroviteljstvo, izvolio je zainteresirati se za udaju mlade kneginjice. Otvorio je vratašca mladom oficiru, gurnuo ga naprijed; a njemu nije niti trebalo da ga gurnu, trebao mu je samo jedan pogled – ne bi on propao! Osim rijetkih izuzetaka, muž i žena proživješe u slozi cijelo vrijeme svojega dugoga jubileja. Još za mladih godina generalica je, kao rođena kneginjica i posljednja od svojega plemena, a možda i po svojim ličnim svojstvima, znala steći neke jako visoke pokroviteljice. Kasnije, pokraj bogatstva i službenog značenja svojega muža, počela se ona nešto i domaćiti u tom višem krugu.

Za tih posljednjih godina odrasle su i dorasle tri generalove kćeri – Aleksandra, Adelaida i Aglaja. Istina, sve su tri bile samo Jepančine, ali po materi kneževskoga roda, imale su velik miraz, otac im je težio kasnije postići možda i jako visoko mjesto, a što je također prilično važno – sve su tri bile izvanredno lijepe, ne izuzimajući ni najstariju, Aleksandru, kojoj je prošlo već dvadeset i pet godina. Srednjoj su bile dvadeset i tri godine, a najmlađa je, Aglaja, tek navršila dvadesetu. Ta je najmlađa bila prava krasotica i počela je u svijetu privlačiti veliku pažnju. Ali ni to nije još bilo sve; sve tri su se odlikovale obrazovanošću, umom i darovitošću. Znalo se da jako vole jedna drugu i da se jako podržavaju. Spominjale su se dapače neke žrtve dviju starijih sestara u korist zajedničkog obiteljskog idola – najmlađe sestre. U društvu ne samo da se nisu voljele isticati nego su bile i preskromne. Nitko ih ne bi mogao prekoriti za bahatost i uznošljivost, a ipak se znalo da su ponosite i znaju svoju cijenu. Najstarija je bila muzikalna, srednja osobita slikarica, ali mnogo godina nije to znao gotovo nitko, nego se doznalo tek u posljednje vrijeme, a i to slučajno. Jednom riječju, o njima se govorilo iznimno mnogo pohvalno. Ali im je bilo i kivnoga svijeta. Sa stravom se govorilo kolike su knjige pročitale. S udajom se nisu žurile; do nekoga im je društvenoga kruga bilo doduše stalo, ali ne bogzna koliko. To je tim više padalo u oči što su svi znali pravac, karakter, namjere i želje njihova oca.

Bilo je već oko jedanaest sati kad je knez zazvonio na vratima generalova stana. General je stanovao na drugom katu i zapremao stan što je god mogao da bude skromniji, premda je i odgovarao njegovu značenju. Knezu je otvorio vrata livrirani sluga i on se dugo morao objašnjavati s tim čovjekom koji je od prvoga početka sumnjivo pogledao na njega i na njegov zavežljaj. Naposljetku, kad je nekoliko puta i jasno izjavio da je on zaista knez Miškin i da se mora svakako u prijeko potrebnom poslu sastati s generalom, taj ga sumnjičavi sluga odvede u susjedno malo predsoblje, prije same prijemne sobe, pokraj kabineta, te ga preda iz ruku u ruke drugom slugi, koji je jutrom obavljao službu u tom predsoblju i javljao generalu posjetioce. Taj je drugi sluga bio u fraku, imao preko četrdeset godina i zabrinuto lice i bio je specijalan kabinetni poslužnik i prijavljivač njegove preuzvišenosti, poradi čega je i znao svoju cijenu.

– Pričekajte u prijemnoj sobi, a zavežljaj ostavite ovdje – progovori on, bez žurbe i dostojanstveno sjedajući na svoj naslonjač i sa strogim čuđenjem pogledavajući na kneza, koji se odmah do njega smjestio na stolicu, sa svojim zavežljajem u rukama.

– Ako dopuštate – reče knez – ja bih volio pričekati ovdje s vama, a što ću tamo sam?

– Ne možete stajati u predsoblju jer vi ste posjetilac, inače gost. Vi biste k samome generalu?

Lakaj se očito nije mogao pomiriti s mišlju da pusti takvoga posjetioca pa je odlučio još jednom ga zapitati.

– Da, imam posla... – započe knez.

– Ja vas ne pitam kakav je posao – moja je dužnost samo da vas najavim. A bez tajnika, rekao sam, neću vas najaviti.

Taj čovjek kao da je sve jače i jače sumnjao; knez i odviše nije nalikovao na svakidašnje posjetioce, pa iako je general prilično često, gotovo svaki dan, morao u neko doba primati, osobito u poslovima, neke jako raznolike goste, ipak je komornik, uza svu naviku i prilično opširnu instrukciju, bio u velikoj sumnji; tajnikovo je posredovanje za prijavu bilo prijeko potrebno.

– Pa jeste li vi zbilja... došli iz inozemstva? – nekako nehotice zapita on napokon i – zbuni se.

Htio je možda zapitati: »A jeste li vi zbilja knez Miškin?«

– Jesam, upravo dolazim iz vagona. Čini mi se, vi ste htjeli pitati: jesam li ja zaista knez Miškin, ali zbog uljudnosti niste.

– Hm!... – progunđa začuđeni lakaj.

– Uvjeravam vas da vam nisam slagao i vi nećete odgovarati za mene. A što ovako izgledam, što nosim zavežljaj, nije čudo: danas moje prilike nisu sjajne.

– Hm! Da znate, ne bojim se ja toga. Ja sam dužan prijaviti vas pa će k vama izići tajnik, osim ako vi... To i jest ono da osim... Niste li vi došli moliti generala za milostinju, slobodan sam zapitati, ako smijem?

– O, nisam, to znajte pouzdano. Ja imam drugi posao.

– Oprostite mi, ja sam se... gledajući vas... zapitao. Pričekajte tajnika; sada je gospodar zabavljen s pukovnikom, a kasnije će doći i tajnik... društveni.

– Ako ću dakle dugo čekati, zamolio bih vas: ne bi li se moglo tu gdjegod pušiti? Ja imam sa sobom lulu i duhan.

– Pu-ši-ti? – ošine ga pogledom komornik s prezirnim čuđenjem, kao da još ne vjeruje svojim ušima. – Pušiti? Ne, ovdje ne možete pušiti, a uz to vam je i sramota pomišljati na to. He... čudno!

– Ta nisam mislio u ovoj sobi, znam ja, nego bih izišao nekamo, kamo biste mi vi pokazali jer sam navikao pušiti, a sada evo već tri sata nisam pušio. Uostalom, kako vas volja; znate, kaže poslovica: gdje si, onako...

– No, kako bih ja vas najavio, ovakva čovjeka? – gotovo nehotice progunđa komornik. – Prvo je to da vi i ne biste smjeli biti ovdje, nego u prijemnoj sobi, jer spadate među posjetioce, ili goste, pa će me prekoriti... A što vi, kanite li naseliti se kod nas? – dometne i opet pogleda ispod oka na knežev zavežljaj koji ga je očito zbunjivao.

– Ne, ne kanim. Pa i da me pozovu, ne bih ostao. Došao sam samo upoznati se i ništa više.

– Što? Upoznati se? – zapita komornik u čudu i još s potrostručenom sumnjičavošću. – A isprva ste rekli da ste došli po poslu?

– O, i jesam gotovo po poslu! To jest, ako hoćete, i imam jedan posao, samo trebam savjet, ali mi je glavno da se pozdravim, jer ja sam knez Miškin i generalica je Jepančina također posljednja od kneginjica Miškinih te osim mene i nje i nema više Miškinih.

– Vi ste dakle još i rođak? – zatrepće gotovo već sasvim zaplašeni lakaj.

– I to gotovo nisam. Uostalom, ako ćemo natezati, dakako da jesmo rođaci, ali tako daleki da se zapravo i ne možemo smatrati rođacima. Ja sam se jednom iz tuđine obratio pismom generalici, ali mi nije odgovorila. Ipak sam smatrao potrebnim da nakon povratka zapodjenem vezu. Vama sada objašnjavam sve to da ne biste sumnjali, jer vidim da se sve još uznemirujete: javite da je tu knez Miškin, pa će se već po samoj prijavi vidjeti razlog mojemu posjetu. Ako me prime, dobro je, ako me ne prime, isto je tako, možda, jako dobro. Samo mi se čini, neće moći ne primiti me; generalica će svakako htjeti vidjeti najstarijega i jedinoga predstavnika svojega roda, a ona jako cijeni svoje pleme, kako sam pouzdano dočuo o njoj.

Knežev je razgovor, činilo se, bio najpriprostiji; ali što je bio priprostiji, to je u ovom slučaju bio nezgrapniji, pa je iskusni komornik morao osjetiti nešto što sasvim priliči čovjeku s čovjekom, a nikako ne priliči gostu sa *slugom*. A kako su sluge kudikamo pametniji nego što njihovi gospodari obično misle o njima, to je komornik odmah shvatio da su tu dvije stvari: ili je knez kakva skitnica te je zacijelo došao prositi, ili je knez naprosto luđačić i nema ponosa, jer pametan i ponosit knez neće sjediti u predsoblju i s lakajem razgovarati o svojim poslovima; no samo da ne bi morao i u ovom i u onom slučaju odgovarati za njega!

– Ali ipak, izvolite u prijemnu sobu – primijeti on što je god mogao odlučnije.

– Ta da sam sjedio ondje, ne bih vam bio objasnio sve to – veselo se nasmije knez – pa biste se vi sve još usplahirili gledajući moj ogrtač i zavežljaj. A sada možda i ne trebate čekati tajnika, nego biste mogli sami otići i najaviti.

– Ovakvog posjetioca kakav ste vi ne smijem najaviti bez tajnika, a pritom je i sam gospodar baš maločas zabranio da ga ne smijem buniti ni radi koga dok je kod njega pukovnik, a Gavrila Ardalionovič ulazi bez najave.

– Je li on činovnik?

– Gavrila Ardalionovič? Nije. On služi u dioničkom društvu. Zavežljaj stavite eno tamo.

– Već sam mislio na to; dopustite. I znate, bih li skinuo ogrtač?

– Dakako, ta nećete k njemu ulaziti u ogrtaču.

Knez ustane, hitro skine ogrtač i ostane u prilično pristojnom i zgodno sašivenom, premda već iznošenom kaputu. Uz prsluk mu se vio željezan lančić. Na lančiću mu je bio ženevski srebrni sat.

Premda je knez bio luđačić – lakaj je već s time bio načisto – ipak se generalovu komorniku pričinilo naposljetku nepristojnim i dalje nastavljati razgovor s posjetiocem, unatoč tome što mu se knez nekako milio, na svoj način dakako. Ali s drugoga je gledišta uzbudio u njemu odlučno i grubo negodovanje.

– A kada prima generalica? – upita knez, sjedajući opet na prijašnje mjesto.

– To se više ne tiče mene. Primaju odjelito, kako koga. Modisticu puštaju i u jedanaest sati. Gavrilu Ardalionoviča puštaju također ranije od drugih, primaju ga i na rani zajutrak.

– Tu je kod vas u sobama toplije nego u inozemstvu zimi – primijeti knez – ali zato je ondje po ulicama toplije nego kod nas, a zimi po kućama – ne bi Rus mogao živjeti, nije navikao.

– Ne lože?

– Da, a i kuće su napravljene drugačije, to jest peći i prozori.

– Hm! A jeste li dugo izvoljeli putovati?

– Pa, četiri godine. Uostalom, gotovo sam vazda bio jednome mjestu, na selu.

– Odučili ste se od našega?

– I to je istina. Vjerujete li, čudim se sâm sebi kako nisam zaboravio pričati ruski. Evo sada razgovaram s vama, a mislim »ta dobro ja govorim«. Možda zato i govorim ovako mnogo. Zaista, od jučer bih sve da pričam ruski.

– Hm! He! Jeste li vi prije živjeli u Petrogradu? (Koliko se god upinjao lakaj, ipak se nije mogao okaniti toga učtivoga i uljudnoga razgovora.)

– U Petrogradu? Gotovo nikako, samo na prolasku. I prije nisam ništa znao ovdje, a sada, čujem, toliko ima novoga te kažu da i onaj koji ga je znao opet iznova uči da bi ga poznavao. Ovdje sada mnogo govore o sudovima.

– Hm!... Sudovi. Sudovi su, istina je, sudovi. A što, kako je ondje, je li pravedniji sud ili nije?

– Ne znam. O našim sam sudovima čuo mnogu hvalu. Eto ipak kod nas nema smrtne kazne.

– A ondje kažnjavaju smrću?

– Da. Vidio sam u Francuskoj, u Lyonu, poveo me onamo Schneider.

– Vješaju?

– Ne, u Francuskoj samo odrubljuju glave.

– A što, viče li?

– Otkud! Za jedan trenutak. Čovjeka polažu i pada takav širok nož niz mašinu, zove se giljotina, teško, snažno... Glava odleti dok nisi ni okom trepnuo. Pripravljanje je nemilo. Kad izriču osudu, pripremaju ga, vežu, vode gore na stratište, to je strahota! Narod se slijeće, pa i žene, premda ondje ne vole da žene gledaju.

– I nije im posao.

– Dakako! Dakako! Takvu muku!... Zločinac je bio uman čovjek, neustrašiv, jak, vremešan, Legros po imenu. No eto, vjerovali vi ili ne vjerovali, ja vam kažem, kad se penjao na stratište, plakao je, a problijedio kao krpa. Zar to valja? Zar to nije strahota? No, a tko plače od straha? Nisam ni mislio da bi od straha mogao zaplakati tko nije dijete, čovjek koji nije nikad plakao, čovjek od četrdeset i pet godina. A što u taj čas biva s dušom, u kakve grčeve bacaju nju? To je pogrda duši, ništa više! Rečeno je »ne ubij«, pa zašto zbog toga što je on ubio ubijaju i njega? Ne, to ne valja. Već je mjesec dana kako sam to vidio, a sve dosad mi je još živo pred očima. Kojih pet puta mi se prisnilo.

Knez se u govoru zanio, a laka mu rumen izbila na blijedom licu, iako je tiho govorio, kao prije. Komornik ga je slušao sa zanimanjem i kao da mu se nije htjelo otrgnuti od razgovora; možda je i on bio čovjek s uobraziljom koji pokušava misliti.

– Dobro je još, nema mnogo muke – primijeti on – kad odlijeće glava.

– Znate li što? – knez će vatreno. – Evo, vi ste to primijetili, i svi primjećuju baš to što i vi, mašina je zato izmišljena, giljotina. A meni je još onda pala na pamet jedna misao: a što ako je to još i gore? Vama se to čini smiješnim, vama se to čini grozomornim, ali uz neku uobrazilju sunut će u glavu i takva misao. Pomislite: ako je na primjer mučenje; pritom ima stradanja, rana, muke tjelesne, sve to dakle odvraća od duševnoga stradanja, tako da te muče samo rane dok ne umreš. A glavna, najljuća bol možda i nije u ranama, nego u tom što znaš pouzdano da će evo za sat, zatim za deset minuta, zatim za pol minute, zatim sada, zatim odmah – izletjeti duša iz tijela i da više nećeš biti čovjek i da je to sigurno; glavna je stvar da je *sigurno*. Eno kad položiš glavu pod sam nož i čuješ kako ti se nož

oklizuje nad glavom, ta ti je četvrtina sekunde najstrašnija. Znate li da to nije moja fantazija, nego su tako govorili mnogi? Toliko vjerujem u to da ću vam iskreno reći svoje mišljenje. Ubijati za ubojstvo kudikamo je veća kazna nego što je sam zločin. Ubojstvo po osudi kudikamo je strašnije nego razbojničko ubojstvo. Onaj koga ubijaju razbojnici, noću ga kolju u šumi ili kakogod, svakako se još posljednjeg trenutka nada da će se izbaviti. Bilo je primjera da je već grlo prerezano, a on se još nada, ili bježi, ili moli. A ovdje mu tu posljednju nadu, s kojom je deset puta lakše umirati, otimaju *sigurno;* tu je osuda, pa u tom što zacijelo nećeš izmaći i jest sva strašna muka, i nema na svijetu ljuće muke nego što je ta. Dovedite i postavite vojnika u boju pred sam top i pucajte na njega, a on će se sve još nadati, ali pročitajte tomu istomu vojniku osudu *sigurno,* i on će poludjeti ili zaplakati. Tko je rekao da ljudska priroda može to podnijeti a da ne poludi? Čemu takva pogrda, nezgrapna, nepotrebna, izlišna? Možda postoji i takav čovjek kojemu su pročitali osudu, pustili ga neka se muči, a onda mu rekli: »Odlazi, tebi se prašta.« Evo takav bi čovjek znao možda pripovijedati. O toj je muci i o toj strahoti govorio i Isus. Ne, ne smije se ovako postupati s čovjekom!

Komornik, premda ne bi mogao sve ovako iskazati kako je iskazao knez, ipak je razumio, ako ne sve, a ono glavno, i to mu se vidjelo čak i po licu, koje se razblažilo.

– Ako baš toliko želite pušiti – progovori on – pa i možete, samo morate brže jer odjednom će pozvati, a vas nema. Evo tu pod malim stubama, vidite vrata. Uđite na vrata, nadesno je komorica; ondje možete pušiti, samo otvorite prozorčić, jer to nije u redu...

Ali knez nije dospio otići i pušiti. U predsoblje je odjednom ušao mlad čovjek, sa spisima u rukama. Komornik mu uze skidati bundu. Mladić pogleda kneza poprijeko.

– To, Gavrila Ardalionoviču – započe komornik povjerljivo i gotovo familijarno – javljaju da su knez Miškin i gospodin rođak, dovezao se vlakom iz inozemstva, i zavežljaj mu u ruci, samo...

Dalje nije knez čuo jer je komornik zašaptao. Gavrila je Ardalionovič slušao pažljivo i pogledavao na kneza s velikom radoznalošću, naposljetku je prestao slušati i nestrpljivo pristupio k njemu.

– Vi ste knez Miškin? – upita on izvanredno ljubazno i uljudno. Bio je to jako lijep mlad čovjek, također od kojih dvadeset i osam godina, stasit plavokos čovjek, srednja rasta, s malom napoleonskom bradicom, umna i jako lijepa lica. Samo mu je smiješak, uza svu ljubaznost, bio nekako prefin; zubi su mu se u smiješku javljali nekako suviše nalik na biserje; pogled mu je, unatoč svoj veselosti i očitoj prostodušnosti, bio nešto uporan i ispitljiv.

»On valjda, kad je sam, ne gleda nipošto ovako i možda se nikako ne smije«, osjeti nekako knez.

Knez mu objasni sve što je mogao, ukratko, gotovo ono isto što je govorio komorniku, a još prije njega Rogožinu. Gavrila se Ardalionovič dotle kao sjećao nečega.

– Niste li vi – zapita on – izvoljeli prije godinu dana, ili još manje, poslati pismo Jelizaveti Prokofjevnoj, čini mi se iz Švicarske?

– Jesam.

– Onda vas znaju ovdje i zacijelo vas se sjećaju. Vi biste k njegovoj preuzvišenosti? Odmah ću javiti... Odmah će on biti slobodan. Samo vi... izvolite dotle u prijemnu sobu... Zašto su oni ovdje? – obrati se on strogo komorniku.

– Govorim ja, ali nisu htjeli...

U taj se čas otvore naglo vrata kabineta i iziđe neki oficir, s lisnicom u ruci, glasno govoreći i klanjajući se na rastanku.

– Ti si tu, Ganja – zavikne glas iz kabineta – ded izvoli ovamo!

Gavrila Ardalionovič mahne knezu glavom i hitro ode u kabinet.

Za koje dvije minute otvore se opet vrata te se začuo jasni i ljubazni glas Gavrile Ardalionoviča:

– Izvolite, kneže!

III

General Ivan Fjodorovič Jepančin stajao je nasred svojega kabineta i s neobičnom radoznalošću gledao kneza koji je ulazio. General je čak i koraknuo k njemu dva koraka. Knez pristupi i predstavi mu se.

– Čime dakle – odgovori general – mogu služiti?

– Neodgodiv posao nemam ja nikakav; svrha mi je naprosto bila upoznati se s vama. Ne bih želio uznemiravati vas jer ne znam ni kojega dana primate, ni kakve su vaše odredbe... Ali dolazim upravo iz vagona... doputovao sam iz Švicarske.

General se tek malo nasmiješi, ali zamisli se i zastane; zatim se opet zamisli, zažmiri, ogleda još jednom svoga gosta od glave do pete, pa mu brzo pokaže stolicu, sjedne i sâm nešto koso i okrene se u nestrpljivom očekivanju prema knezu. Ganja je stajao u kutu, uz pisaći stol, i listao papire.

– Za poznanstva imam uopće malo vremena – reče general – ali kako vi bez sumnje imate svoju svrhu, to...

– Ja sam i slutio – uteče mu knez u riječ – da ćete vi u mojem posjetu svakako razabrati neku naročitu svrhu. Ali tako mi Boga, osim časti da se upoznam, nemam nikakve osobne svrhe.

– I meni je dakako izvanredna čast, ali nisu sve same zabave, gdjekada, znate, ima i poslova... Pritom ne mogu sve dosad razabrati među nama ništa zajedničko... što bi se reklo, uzrok...

– Uzroka nema, ne može se poreći, a zajedničkoga je dakako malo. Jer ako sam ja knez Miškin, a i vaša je supruga našega plemena, to nije, razumije se, razlog. Ja to dobro razumijem. No ipak je meni sav povod u tome. Četiri godine i više nisam bio u Rusiji; a i kakav sam otišao: nisam gotovo ni bio pri sebi! Ni onda nisam ništa znao, a sada još manje. Treba mi dobrih ljudi; a imam i jedan posao, te ne znam kamo bih se djenuo. Još sam u Berlinu pomislio: »to su gotovo rođaci, započet ću od njih; možda ćemo pristajati jedno drugomu, oni meni, a ja njima – ako su dobri ljudi«. A ja sam čuo da ste vi dobri ljudi.

– Jako sam vam zahvalan – čudio se general. – Molim, gdje ste odsjeli?

– Nisam još nigdje odsjeo.

– Dakle ravno iz vagona k meni? I... s prtljagom?

– Ta sva je moja prtljaga zavežljajčić s rubljem, ništa više; ja ga obično nosim u ruci. Dospjet ću i navečer unajmiti sobu.

– Vi dakle ipak kanite unajmiti sobu?

– O, da, svakako.

– Sudeći po vašim riječima, bio sam pomislio da ste... došli ravno k meni.

– Moglo bi to biti, no jedino na vaš poziv. Ali ja ne bih tu ostao, priznajem, ni da me pozovete, ne zbog nečeg posebnog, nego tako... zbog karaktera.

– No, dobro je dakle što vas nisam pozvao i što vas ne pozivam. Dopustite još, kneže, da mahom objasnimo sve: kako smo se mi evo sada obavijestili razgovorom da o srodstvu među nama ne može biti ni riječi, premda bi meni, razumije se, jako laskalo, to dakle...

– To dakle: da ustanem i odem? – ustane knez, pa se i nekako veselo nasmije, premda se vidjelo da je u nezgodnim prilikama. – I eto, Boga mi, generale, ja doduše ne znam praktično ama baš ništa o ovdašnjim običajima, ni uopće kako ovdje ljudi žive, ali sam mislio da će se među nama svakako i dogoditi baš ovako kako se dogodilo sada. Što ćete, možda tako treba biti... A ni prije mi niste odgovorili na pismo... No, zbogom i oprostite što sam vas uznemirio.

Knežev je pogled bio u taj časak tako umiljat, a smiješak njegov tako bez ikakve sjenke ikojega pritajenog neugodnog čuvstva da je general naglo zastao i nekako pogledao svoga gosta drugačije; sva mu se promjena u pogledu svršila za jedan trenutak.

– A znate, kneže – reče on gotovo sasvim drugim glasom – ta ja vas ipak ne znam, a i Jelizaveta će Prokofjevna možda poželjeti vidjeti svojega prezimenjaka... Počekajte, ako vas je volja, ako imate vremena.

– O, imam ja vremena; vrijeme je sasvim moje – i knez odmah položi svoj meki, okrugli šešir na stol. – Ja sam se, priznajem, tomu i nadao da će se Jelizaveta Prokofjevna sjetiti možda da sam joj pisao. Maločas je vaš sluga, dok sam čekao ondje, posumnjao da sam došao prosjačiti; primijetio sam to, a kod vas su valjda stroge instrukcije o tom; ali zaista nisam zato došao, nego samo zato da se sastanem s ljudima. Samo mi se čini da sam vas omeo, što me uznemiruje.

– Znate što, kneže – reče general s veselim smiješkom – ako ste vi zbilja takvi kakvi se činite, možda će i ugodno biti upoznati se s vama; ali vidite, ja sam zaposlen čovjek i odmah ću opet sjesti štošta pregledati i potpisati, a zatim ću se otputiti k njegovoj svjetlosti, zatim u službu, pa tako biva da ja, premda volim ljude... dobre, to jest... no... Uostalom, tako sam uvjeren da ste vi izvrsno odgojeni, te... A koliko vam je godina, kneže?

– Dvadeset i šest.

– Hju! A ja sam mislio mnogo manje.

– Da, kažu da mi je lice mlađahno. A ja ću naučiti ne smetati vam i brzo ću shvatiti, jer i sâm nikako ne volim smetati... A naposljetku, meni se čini da smo na oko tako različiti ljudi... zbog mnogih neprilika, te među nama valjda i ne može biti mnogo zajedničkih stvari, ali znate, ja i sâm ne vjerujem u ovu posljednju ideju, jer se često samo čini tako da nema zajedničkih stvari, a njih ima mnogo... to biva od ljudske lijenosti da se ljudi tako među sobom sortiraju po liku i ništa ne mogu naći... A uostalom, ja sam možda dosadno započeo? Kao da vi...

– Dvije riječi: imate li vi bar išta imutka? Ili ste možda namjerili baviti se čime? Oprostite što ja tako...

– Nipošto, ja vaše pitanje jako cijenim i razumijem. Nemam zasad nikakvog imetka, pa i nikakvog zanimanja zasad, a trebalo bi mi. A novac je kod mene dosad bio tuđi, dao mi ga za put Schneider, moj profesor, kod njega sam se u Švicarskoj liječio i učio, i dao mi upravo dovde, tako da mi je sada, na primjer, preostalo samo nekoliko kopjejki. Istina je, imam jednu stvar i treba mi savjet, no...

– Recite, od čega kanite sada živjeti i kakve su vam bile nakane? – prekine ga general.

– Htio sam raditi štogod.

– O, ta vi ste filozof; nego... imate li kakvih darova, sposobnosti, bar ikakvih, to jest onih kojima se zarađuje svakidašnji kruh? Oprostite opet...

– O, ne ispričavajte se. Ne, mislim da nemam niti darova, niti osobitih sposobnosti, nego naprotiv, zato što sam bolestan čovjek i nisam učio uredno. Što se pak tiče kruha, čini mi se...

General ga opet prekine i opet ga stane ispitivati. Knez mu iznova ispripovijeda sve što je bio već rekao. Pokazalo se da je general čuo za pokojnoga Pavliščeva, pa i znao ga osobno. Zašto se Pavliščev brinuo za njegov odgoj, nije knez znao ni sam objasniti; ali možda je bilo naprosto zbog staroga prijateljstva s njegovim pokojnim ocem. Knez je bez roditelja ostao kao malo dijete, sav je život proživio i odrastao po selima, jer i zdravlje je njegovo iziskivalo seoski zrak. Pavliščev ga je povjerio nekim starim plemkinjama, svojim rođakinjama; držali su mu isprva guvernantu, a onda odgojitelja; izjavio je uostalom da se doduše sjeća svega, ali malo od toga zna objasniti čestito, jer o mnogom nije premišljao. Česti napadi njegove bolesti stvorili su od njega gotovo idiota. (Knez je tako i rekao: idiota.) Pripovjedio je naposljetku da se Pavliščev sastao jednom u Berlinu s profesorom Schneiderom, Švicarcem, koji se bavi baš tim bolestima, ima zavod u Švicarskoj, u kantonu Wallisu, liječi po svojoj metodi hladnom vodom, gimnastikom, liječi i od idiotizma, i od ludosti, uz to poučava i bavi se uopće duševnim razvitkom; da ga je Pavliščev otpravio k njemu u Švicarsku, otprilike prije pet godina, sâm je pak umro prije dvije godine, iznenada, a nije učinio nikakve odredbe; da ga je Schneider držao i do kraja liječio još koje dvije godine; da ga nije izliječio, ali mu je jako pomogao; i da ga je naposljetku, po vlastitoj njegovoj želji i zbog jedne zgode koja se dogodila, otpravio sada u Rusiju.

General se jako začudi.

– A vi u Rusiji nemate nikoga, baš nikoga? – zapita.

– Sada nemam nikoga... ali se nadam... uz to sam dobio pismo...

– Jeste li barem – prekine ga general, koji nije čuo ono o pismu – učili štogod i neće li vam vaša bolest smetati da zapremite kakvo mjesto, na primjer, koje nije teško, u kakvoj službi?

– O, zacijelo neće smetati. A što se tiče mjesta, jako bih želio, jer bih i sam htio vidjeti za što sam sposoban. A učio sam sve četiri godine neprestano, ali nisam sasvim uredno, nego tako, po njegovu osobitom sistemu, i uz to sam dospio pročitati mnogo ruskih knjiga.

– Ruskih knjiga? Pismeni ste dakle i znate pisati bez pogrešaka?

– O, još kako znam.

– Krasno; a kakvo vam je pismo?

– Pismo mi je divno. U tom sam možda i talent; u tom sam naprosto kaligraf. Dajte mi, odmah ću vam štogod napisati za probu – reče knez vatreno.

– Molim vas. To i treba... I volim što ste tako voljni, vi ste, kneže, zaista mili.

– Imate tako divan pisaći pribor, i koliko vi imate olovaka, koliko pera, koliko je debeo, divan papir... I kako vam je divan kabinet! Evo taj pejzaž znam: to je švicarski kraj. Uvjeren sam da je slikar slikao po prirodi i uvjeren sam da sam vidio to mjesto: to je u kantonu Uri...

– Lako može biti, premda je ovdje kupljeno. Ganja, dajte knezu papira; evo pera i papir, evo izvolite za taj stolić! Što je to? – obrati se general Ganji koji je dotle bio izvadio iz svo-

je lisnice i dao mu fotografski portret velika formata. – Haj, Nastasja Filipovna! Je li ona sama poslala, ona sama? – zapitkivao je Ganju živo i s velikom radoznalošću.

– Maločas mi je dala, kad sam bio kod nje čestitao. Odavno sam već molio. Ne znam nije li to od nje aluzija zato što sam joj došao praznoruk, bez poklona, na takav dan – dometne Ganja, neugodno se smiješeći.

– Ta nije – prekine ga general uvjereno – što ti to i misliš! Zar će ona natuknuti... pa i nije ona nipošto sebična. A pritom, što bi joj ti poklanjao; ta tu trebaju tisuće! Zar da joj pokloniš portret? A zbilja, nije li još zamolila od tebe portret?

– Ne, nije još zamolila, a možda neće nikada ni zamoliti. Vi, Ivane Fjodoroviču, pamtite dabome današnju večer? Ta vi ste od onih koji su naročito pozvani.

– Pamtim, pamtim, dakako, doći ću. Kako ne bih, rođendan, dvadeset i pet godina! Hm!... A znaš, Ganja, hajde de, ja ću ti odati. Spremi se. Obećala je Afanasiju Ivanoviču i meni da će večeras u svojem domu reći posljednju riječ: biti ili ne biti. Pazi dakle, znaj.

Ganja se odjednom tako zbuni da je ponešto problijedio.

– Je li ona to zaista rekla? – upita i kao da mu je zadrhtao glas.

– Prekjučer je dala riječ. Tako smo navaljivali obojica da smo je primorali. Samo je zamolila da tebi ne kazujemo zasad.

General je uporno promatrao Ganju; Ganjina mu se zbunjenost očito nije milila.

– Sjetite se, Ivane Fjodoroviču – reče Ganja plašljivo i skanjujući se – da je ona meni dala potpunu slobodu u odluci sve dok sama ne riješi stvar, a i onda je još slobodna moja riječ...

– Zar ti dakle... zar ti dakle... – uplaši se odjednom general.

– Ja ništa.

– Molim te, što bi ti to učinio od nas?

– Ta ja ne odbijam. Nisam možda valjano iskazao...

– Još i da odbijaš! – izgovori general zlovoljno, a nije htio ni susprezati zlovolju. – Tu se, brate, i ne radi o tom da ti ne odbijaš, nego je stvar ta da ti spremno, zadovoljno i veselo primiš njezine riječi... Kako kod tebe doma?

– Kako bi bilo doma? Doma je sve po mojoj volji, samo otac po običaju luduje, ali on je već potpun gad; ja i ne govorim s njim, nego ga držim u stezi, i zaista bih ga istjerao da nije majke. Majka dakako plače bez prestanka; sestra se srdi, a ja sam im najzad otvoreno rekao da sam ja gospodar svoje sudbine i u kući želim da mene... slušaju. Sestri sam barem otkresao sve to pred majkom.

– A ja, brate, sve još ne mogu dokučiti – zamišljeno primijeti general, te nešto slegne ramenima i malko raširi ruke. – I Nina Aleksandrovna onomad, kad je došla, sjećaš se? Sve stenje i huče. »Što vi?« pitam. Razabralo se da je tu njima tobože *nepoštenje*. Kakvo je tu nepoštenje, dopustite da zapitam? Tko može Nastasju Filipovnu prekoriti za išta ili išta reći o njoj? Zar to što je bila s Tockim? Ta to je već takva besmislica, pogotovo u nekim prilikama! »Nećete je, valjda, kaže, pustiti k svojim kćerima?« No! Eto ti! Haj Nina Aleksandrovna! To jest, kako ne bi razumijevala, kako ne bi razumijevala...

– Svoj položaj? – priskoči Ganja generalu, koji je bio zapeo. – Razumije ona; nemojte se vi srditi na nju. Ja sam im uostalom još onda utuvio svojski neka se ne miješaju u tuđi posao. Ali sve dosad kod nas u kući stoji do toga što nije izrečena posljednja riječ, no bura će grunuti. Ako se danas izrekne posljednja riječ, onda će se i sve izreći.

Knez je sjedio u kutu za svojom kaligrafskom probom i čuo sav taj razgovor. Svršio je, pristupio k stolu i dao svoj listić.

– To je dakle Nastasja Filipovna? – izgovori, pošto je pozorno i radoznalo pogledao portret. – Divna krasotica! – dometne odmah vatreno.

Na slici je bila prikazana žena zaista neobične ljepote. Bila je fotografirana u crnoj svilenoj haljini, izvanredno plava, priprosto počešljana, na domaći način; oči tamne, duboke, čelo zamišljeno; izraz lica strašan i uzvišen. Bila je mršava u licu, možda i blijeda... Ganja i general u čudu pogledaju kneza.

– Što, Nastasja Filipovna! Zar vi već znate i Nastasju Filipovnu? – upita general.

– Da, istom sam dan i noć u Rusiji, a već znam ovakvu krasoticu nad krasoticama – odgovori knez i odmah im ispriča o svom susretu s Rogožinom i priopći im sve što je on pripovijedao.

– Eto još novosti! – opet se usplahiri general koji je neobično pozorno saslušao pripovijest te pogleda ispitljivo Ganju.

– Valjda samo nesklapnost – progunđa Ganja, koji se i sam nešto zbunio – trgovački sinak banči. Slušao sam već nešto o njemu.

– Pa i ja sam, brate, slušao – prihvati general. – Još je onda, nakon tih naušnica, Nastasja Filipovna pripovijedala svu zgodu. Ali sada je stvar već drugačija. Tu je možda zaista milijun i... strast. Nezgrapna strast, recimo, ali ipak odiše strašću, a zna se što ta gospoda znaju činiti u potpunom pijanstvu... Hm!... Da se ne bi dogodila kakva zgoda! – završi general zamišljeno.

– Vi se bojite milijuna? – nakesi se Ganja.

– A ti se dakako ne bojiš?

– Kako se vama učinilo, kneže – obrati se Ganja odjednom njemu – je li on kakav ozbiljan čovjek ili samo ovako, gad? Što sudite vi sami?

U Ganji se zbivalo nešto osobito kad je zadavao to pitanje. Kao da mu se u mozgu upalila neka nova, osobita ideja i nestrpljivo mu zablistala u očima. I general, koji se uznemirio iskreno i prostodušno, pogleda također kneza poprijeko, ali kao da nije mnogo očekivao od njegova odgovora.

– Ne znam kako bih vam rekao – odgovori knez – no meni se učinilo da u njem ima strasti, i čak neke bolesne strasti. Pa on je i sam sasvim još kao bolestan. Jako lako može biti da će odmah prvih dana u Petrogradu opet pasti u postelju, osobito ako počne bančiti.

– Tako? Vama se učinilo tako? – uhvati se general za tu ideju.

– Jest, učinilo mi se.

– Ali takve se zgode mogu zbiti i prije nego što prođe nekoliko dana, možda i do večeras, već se danas može štogod dogoditi – nasmiješi se Ganja generalu.

– Hm!... Dakako... Može biti, a onda sve ovisi o tome što njoj mune u glavu – reče general.

– Ta vi znate valjda kakva je ona ponekad?

– To jest, kakva je ona? – opet navali general koji se već bio sasvim smeo. – Slušaj, Ganja, ti joj se danas, molim te, nemoj mnogo protiviti, nego se postaraj onako, znaš, da budeš... jednom riječju, da budeš po duši... Hm!... Što se tako kreveljiš? Slušaj, Gavrila Ardalionoviču, zbilja, baš će jako zgodno biti da sada kažem: za čim idemo mi? Ti razumiješ da

je meni već odavno osigurana moja vlastita korist koja je u tom; bilo ovako ili onako, ja ću stvar navrnuti na svoju korist. Tocki se odlučio nepokolebljivo, dakle i ja sam čvrsto uvjeren. I zato, ako sad išta želim, želim jedino tvoju korist. Rasudi sam imaš li povjerenja u mene. Uz to si ti čovjek... čovjek.... jednom riječju, čovjek uman, ja sam se pouzdao u tebe... a u to, u ovom slučaju... to... to...

– To je glavno – završi Ganja, opet pomažući generalu, koji se zbunio, te naceri usta u nadasve pakostan smiješak koji više nije htio ni kriti.

Gledao je svojim zažarenim pogledom generalu ravno u oči, kao da i želi da mu on u pogledu pročita svu misao. General se zarumeni i bukne.

– No da, pamet je glavna stvar! – potvrdi on oštro gledajući Ganju. – I jesi ti smiješan čovjek, Gavrila Ardalionoviču! Ti kao da se veseliš, vidim ja, tomu trgovčiću, da ti on bude izlazak. Ali tu bi se baš moralo pametno prići od samoga početka; tu baš treba razumjeti i... i s obiju strana postupiti pošteno i iskreno; a ako ne... treba unaprijed obavijestiti, da se ne obrukaju drugi, pogotovo kad je i vremena bilo dosta, pa i sada ga ima dosta (general značajno uznese obrve) unatoč tome što preostaje samo nekoliko sati... Jesi li razumio? Razumio? Hoćeš li ili nećeš, odista? Ako nećeš, kaži, pa kako te volja. Nitko vas, Gavrila Ardalionoviču, ne zadržava, nitko vas ne vuče silom u klopku, ako se vama to čini klopkom.

– Ja hoću – izgovori Ganja tiho, ali čvrsto, obori oči i zašuti namršten.

General je bio zadovoljan. Bio se ražestio, ali se očito već kajao što je otišao predaleko. Obrati se naglo knezu i kao da mu je na licu zatitrala odjednom nespokojna misao da je to eto knez tu i ipak je slušao. Ali začas se umiri: čim je pogledao kneza, mogao se potpuno umiriti.

– Oho! – uzvikne general, gledajući kaligrafski obrazac što mu je pokazao knez – ta to je pregledalica! A i rijetka pregledalica! Ded pogledaj, Ganja, kakav je to talent!

Na debelom velenskom listu papira napisao je knez ruskim pismenima iz srednjega vijeka rečenicu:

»Smjerni iguman Pafnutij priložio ruku.«

– Evo to je – tumačio je knez s izvanrednim zadovoljstvom i oduševljenjem – to je vlastiti potpis igumana Pafnutija, po snimku iz četrnaestog stoljeća. Divno su se potpisivali oni, svi ti naši stari igumani i metropoliti, i s kakvim ukusom ponekad, s kakvim marom! Zar vi nemate barem Pogodinovo izdanje,[2] generale? Zatim sam, eto, tu napisao drugim pismenima: to je okruglo, krupno francusko pismo iz prošloga stoljeća; neka su se slova čak i drugačije pisala, to je prosto pismo, pismo uličnih pisara, posuđeno s njihovih obrazaca (ja sam imao jedan) – priznajte i vi da ima svojih odlika. Pogledajte ta okrugla slova: o, a. Ja sam preveo francusku vrstu na ruska slova, što je jako teško, ali je uspjelo. Evo još i prekrasno, originalno pismo, evo ta rečenica: »usrdnost prevladava sve«. To je rusko pismo, pisarsko ili, ako vas volja, vojničko-pisarsko. Tako se piše službeni spis odličnoj ličnosti, također okruglo pismo, divno, obično pismo, obično napisano, ali s osobitim ukusom. Kaligraf ne bi dopustio ovih šara ili, da se bolje kaže, ovih začetaka šarama, evo ovih nedovršenih repića – vidite – a u cjelini, pogledajte, to i sastavlja karakter, i zaista tu je provirila sva vojničko-pisarska duša: htio bi da udari bančiti, talent iziskuje, ali vojnička je ogrlica kruto stegnuta, disciplina se javlja i u pismu, divota! Nedavno me je iznenadio jedan takav uzorak, slučajno sam ga našao, i još gdje? – u Švicarskoj. No, evo

[2] Zbirka povjesničara M. P. Pogodina *Uzorci slavensko-ruske drevne pismenosti* (1840-1841)

to je prosto, obično i najčišće englesko pismo; dalje već ne može ljepota, to je sve dražest, biser; to je savršeno; ali evo i varijacija, i opet francuska, ja sam je posudio od jednog francuskog trgovačkog putnika: isto ono englesko pismo, no debela je linija za trunak crnja i deblja u engleskom, ali je pokvarena proporcija svjetlosti; i pazite još: oval je promijenjen, za trenutak je okrugliji, k tomu je dopuštena šara, a šara je najopasnija stvar! Šara iziskuje ukus, ali ako se nađe proporcija, onda se takvo pismo ne može uporediti ni s čim, tako čak da se možeš i zaljubiti u nj.

– Oho! U kakve vi finese zalazite – smijao se general – ta vi, baćuška, niste kaligraf, vi ste umjetnik, a, Ganja?

– Izvrsno – reče Ganja – štoviše, imate svijesti o svojem određenju – dometne, smijući se podrugljivo.

– Smij se, smij se, ali to je karijera – reče general. – Znate li vi, kneže, za kakvu ćemo ličnost mi vama sada dati da pišete spise? Ta vama se može odmah, od prvoga maha, odrediti trideset i pet rubalja na mjesec. Ali već je pola jedan – završi on nakon što je pogledao na sat – na posao, kneže, jer ja se moram požuriti, a danas se možda neću sastati s vama! Sjednite časkom; protumačio sam vam već da vas ne mogu primati jako često, ali želim vam malo pomoći, razumije se, malo, to jest koliko je prijeka potreba, to iskreno želim, a onda, kako već bude po volji vama samomu. Mjestašce ću vam u kancelariji naći ja, neće biti teško, ali će iziskivati akuratnost. A sada o onom što je dalje: u kući, to jest u obitelji Gavrile Ardalionoviča Ivolgina, eto tog istog mladog prijatelja mojega, s kojim se izvolite upoznati, njegova mamica i sestrica ispraznile su u svojem stanu dvije-tri namještene sobe i iznajmljuju ih odlično preporučenim stanarima, s jelom i poslugom. Moju će preporuku, uvjeren sam, Nina Aleksandrovna primiti. A vama je to, kneže, više nego blago, prvo, jer nećete biti sami, nego, što bi se reklo, u krilu obitelji, a po mojem sudu ne valja da odmah od prvoga početka budete sami u takvoj prijestolnici kao što je Petrograd. Nina Aleksandrovna, mamica, i Varvara Ardalionovna, sestrica Gavrile Ardalionoviča, dame su koje iznimno cijenim. Nina Aleksandrovna supruga je Ardaliona Aleksandroviča, umirovljenoga generala, nekadašnjeg druga u prvoj mojoj službi, s kojim sam zbog nekih razloga prekinuo odnose, što mi uostalom ne smeta da ga poštujem u nekom pogledu. Sve ću ja vama protumačiti, kneže, kako biste razumjeli da vas osobno preporučujem, dakle nekako jamčim za vas. Najamnina je vrlo umjerena i, ja se nadam, vaša će plaća naskoro biti sasvim dovoljna za to. Istina, čovjeku barem treba nešto novca i za džeparac, ali vi se nemojte rasrditi, kneže, ako primijetim da vam je bolje kloniti se džeparca te uopće i nemati novca u džepu. Tako ja govorim po svojemu sudu o vama. Ali kako vam je sada džep sasvim prazan, dopustite da vam za početak ponudim ovih dvadeset i pet rubalja. Mi ćemo naravski obračunati, a ako ste vi ovako iskren i duševan čovjek kakvim se činite na riječima, ne može ni tu biti među nama nikakvih neprilika. Što se ja pak toliko zanimam za vas, to je zato što imam s vama i neku svrhu; doznat ćete je kasnije. Vidite, ja s vama govorim sasvim iskreno; nadam se, Ganja, da ti nije krivo što sam smjestio kneza u vašem stanu?

– O, naprotiv! I mama će se jako veseliti... – odobri Ganja uljudno i susretljivo.

– Kod vas je, čini mi se, nastanjena samo jedna osoba. Taj, kako se zove, Ferd... Fer...

– Ferdiščenko.

– No da; ne sviđa se meni taj vaš Ferdiščenko, nekakav gadan lakrdijaš. I ne razumijem zašto ga tako potiče Nastasja Filipovna? Je li on zaista njezin rođak?

– O, nije, sve je to šala! Ni nalik na rođaka.

– No, do vraga on! No, kako vi, kneže, jeste li zadovoljni ili niste?

– Hvala vam, generale, vi ste sa mnom postupili kao neobično dobar čovjek, pogotovo gdje ja nisam ni molio; ne govorim to od ponosa; nisam zaista niti znao kamo bih sklonio glavu. Mene je doduše maločas pozvao Rogožin.

– Rogožin? Ta nemojte; ja bih vam posavjetovao očinski ili, ako vam je milije, prijateljski da zaboravite na gospodina Rogožina. A i uopće bih vam savjetovao da se držite obitelji u koju ćete stupiti.

– Kad ste već tako dobri – započne knez – imam ja jedan posao. Dobio sam vijest...

– No, oprostite – prekine ga general – sada nemam ni časka više. Odmah ću reći za vas Lizaveti Prokofjevnoj: ako vas ona poželi primiti odmah sada (ja ću se postarati da vas tako preporučim), onda vam savjetujem da se okoristite prilikom i da se svidite, jer Lizaveta vam Prokofjevna može mnogo koristiti; vi ste joj prezimenjak. Ako ne bude htjela, nemojte zamjeriti, bit će drugi put. A ti, Ganja, pogledaj dotle ove račune, ja sam se maločas mučio s Fedosejevim. Ne smijemo zaboraviti priložiti ih...

General ode te knez i opet nije uspio iznijeti svoj posao o kojem je bio započeo gotovo već četvrti put. Ganja zapali cigaretu, a drugu ponudi knezu; knez je uzme, ali nije zapodijevao razgovor jer nije želio smetati, nego stade promatrati kabinet. No Ganja je jedva i zavirio na onaj list papira, ispisan brojkama, što mu je spomenuo general. Bio je rastresen; smiješak, pogled, zamišljenost Ganjina još su teže tištali kneza kad njih dvojica ostadoše nasamo. Odjednom on pristupi knezu; knez je u taj čas stajao opet uz portret Nastasje Filipovne i promatrao ga.

– Sviđa vam se, dakle, takva žena, kneže? – zapita ga iznenada, pronicavo ga gledajući, kao da je u njega zbilja bila takva neobična nakana.

– Divno lice! – odgovori knez – i ja sam uvjeren da njezina sudbina nije obična. Lice joj je veselo, ali ona je strahovito stradavala, je li? To govore njezine oči, evo ove dvije koščice, dvije točke pod očima gdje počinju obrazi. To je ponosito lice, strahovito ponosito, te ne znam je li ona dobra. Ali, da je dobra! Sve bi bilo spašeno!

– A biste li *vi* uzeli takvu ženu? – nastavi Ganja, ne skidajući zažaren pogled s njega.

– Ne mogu ja uzeti nikoju, ja sam bolestan – reče knez.

– A bi li je uzeo Rogožin? Što vi mislite?

– Pa što, mogao bi je, mislim, uzeti i sutra; uzeo bi je, a za tjedan bi je dana možda i zaklao.

Tek što je knez izgovorio to, zadršće Ganja iznenada da je knez gotovo uzviknuo.

– Što vam je? – izgovori on hvatajući ga za ruku.

– Vaša svjetlosti! Njegova preuzvišenost moli da izvolite k njezinoj preuzvišenosti – javi lakaj koji je osvanuo na vratima.

Knez pođe za lakajem.

IV

Sve tri djevojke Jepančine bile su zdrave gospođice, jedre, divnih pleća, jakih grudi, snažnih ruku, gotovo kao u muškaraca, te su dabome, prema svojoj snazi i zdravlju, voljele

katkad dobro se najesti, što nisu nikako niti htjele kriti. Mamica njihova, Lizaveta Prokofjevna, zamjerala je ponekad iskrenosti njihova apetita, ali kako su neka njezina mišljenja, unatoč svemu vanjskomu poštovanju s kojim su ih primale kćeri, zapravo već odavno izgubila nekadašnji, neosporivi ugled među njima, i to toliko da je složni zbor triju djevojaka sve odreda započeo nadvladavati ta mišljenja, to je i generalica poradi svojega vlastita dostojanstva počela smatrati udobnijim ne prepirati se, nego popuštati. Istina, često nije htjela slušati i nije se pokoravala odlukama razbora; Lizaveta je Prokofjevna svake godine bivala sve hirovitija i nestrpljivija, postala je čak i neka čudakinja, no kako joj je pri ruci ostao jako pokorni i priučeni muž, to se sve ono izlišno što bi se skupilo izlijevalo obično na njegovu glavu, a onda se opet uspostavljao sklad u obitelji i sve je teklo da ne može biti bolje. Ali generalica nije ni sama gubila apetit, i obično bi u pola jedan zajedno s kćerima sudjelovala u obilnom doručku koji je gotovo nalikovao na ručak. Šalicu kave pile su gospođice još ranije, točno u deset sati, u postelji, čim se probude. Tako su zavoljele i uvele zanavijek. A u pola jedan prostirao se stol u maloj jedaćoj sobi, blizu maminih soba, i na taj je obiteljski doručak dolazio ponekad i sam general, kad bi imao vremena. Osim čaja, kave, sira, meda, maslaca, osobitih kolača, što ih je voljela sama generalica, kotleta i drugoga, donosila se i krepka, vrela juha. Toga jutra, kad je počela naša pripovijest, cijela se obitelj skupila u jedaćoj sobi, očekujući generala koji je obećao da će doći u pola jedan. Da je zakasnio samo za časak, odmah bi poslali po njega; ali je došao točno na vrijeme. Kad je pristupio pozdraviti se sa suprugom i poljubiti joj ručicu, primijeti na njezinu licu nešto osobito. Još jučer je doduše slutio da će danas baš i biti neka »zgoda« (kako je običavao govoriti) te se sinoć, kad je već htio zaspati, uznemirivao zbog toga, ali se sada ipak usplahirio. Kćeri pristupiše poljubiti se s njim; nisu se doduše srdile na njega, ali i tu je bilo ipak kao nešto osobito. Istina, general je zbog nekih razloga postao na izlišan način sumnjičav; ali kako je bio iskusan i spretan otac i muž, to se odmah i prihvatio svojih mjera.

Možda nećemo jako naškoditi izrazitosti naše pripovijesti ako ovdje zastanemo te se pomognemo nečim iskreno i najtočnije objasniti ono stanje i prilike u kojima nalazimo obitelj generala Jepančina na početku naše pripovijesti. Već smo rekli maločas da general nije doduše bio jako obrazovan čovjek, nego naprotiv, kako je sam govorio o sebi, »čovjek samouk«, ali je ipak bio iskusan muž i spretan otac. Među inim je usvojio sistem da ne požuruje kćeri na udaju, to jest da im »ne tišti dušu« i da ih ne uznemiruje preganutljivom očinskom ljubavlju za njihovu sreću, kao što i preko volje a prirodno biva svuda listom i u najrazumnijim obiteljima gdje su se zgrnule odrasle kćeri. Postigao je čak i to da je i Lizavetu Prokofjevnu navratio na svoj sistem, premda je posao bio uopće težak – težak zato što je i neprirodan; ali generalovi su argumenti bili osobiti, osnivali su se na dokučivim činjenicama. A i udavače, prepuštene potpuno svojoj volji i svojim odlukama, razumije se da će se morati naposljetku opametiti same, i onda će stvar uzavreti, jer će se same voljno prihvatiti posla, a okaniti se hirova i izbirljivosti; roditeljima bi preostalo samo da pomnije i što neprimjetnije paze kako se ne bi dogodio kakav neobičan izbor ili neprirodna zastranica, a zatim da uvide pravi časak te mahom pripomognu svima silama i navrate stvar svim svojim utjecajem. Naposljetku, već po tomu što na primjer svake godine raste geometrijskom progresijom njihov imetak i društveni položaj: dakle, sa svakom godinom koja proteče veća je korist i kćerima, čak i kao udavačama. No među svim tim neporecivim činjenicama javila se još jedna: najstarijoj kćeri, Aleksandri, odjednom i gotovo sasvim neočekivano (kao što to svagda biva) prošlo dvadeset i pet godina. Gotovo u to isto vrijeme i Afanasij Ivanovič Tocki iz višega svijeta, s visokim vezama i neobično bogat, iskazao opet svoju staru želju da se oženi. Bio je to čovjek – od kojih pe-

deset i pet godina, otmjena značaja, neobično fina ukusa. Htio se dobro oženiti; cjenitelj krasote bio je on izvanredan. Kako je od nekog vremena bio s generalom Jepančinim u neobičnu prijateljstvu, koje se naročito pojačalo zajedničkim sudjelovanjem u nekim novčanim pothvatima, to mu je i priopćio, moleći ga, kako se kaže, za prijateljski savjet i uputu: je li moguća ili nije misao o njegovoj ženidbi s jednom od njegovih kćeri? U tihom i prekrasnom tečaju obiteljskoga života generala Jepančina nastao je očit preokret.

Neporeciva je ljepotica u obitelji bila, kako je već rečeno, najmlađa, Aglaja. Ali i sam Tocki, čovjek neobične sebičnosti, razumio je da tu nema što tražiti i da Aglaja nije suđena njemu. Možda su sestre zbog slijepe ljubavi i žarkog prijateljstva izgubile osjećaj za pravu mjeru, ali kako su one sasvim iskreno određivale, Aglajina sudbina i nije smjela naprosto biti sudbina, nego ideal zemaljskoga raja, kakav može biti. Budući Aglajin muž trebao je imati sve savršenosti i uspjehe, da se o bogatstvu i ne govori. Sestre su čak odlučile između sebe, nekako i bez naročitih izlišnih riječi, da bi one, ako ustreba, pridonijele žrtvu za Aglajinu korist; Aglaji su odredile kolosalan miraz, neobičan. Roditelji su znali za taj dogovor dviju starijih sestara te kad je Tocki zamolio za savjet, nije među njima gotovo ni bilo sumnje da će se koja od starijih sestara drage volje odazvati njihovim željama, pogotovo gdje Afanasij Ivanovič neće mariti za miraz. Ponudu pak Tockoga ocijenio je general odmah, po svojem prirođenom poznavanju života, neobično visoko. Kako je i sam Tocki, zbog nekih osobitih razloga, zasad postupao još iznimno oprezno te je samo istraživao teren, to su i roditelji iznijeli stvar pred kćeri tek izdaleka. Za odgovor su dobili od njih izjavu, koja također nije bila sasvim određena, ali ih je barem umirivala, da najstarija kći, Aleksandra, možda i neće odbiti. To je bila djevojka čvrsta karaktera doduše, ali dobra, razumna i neobično snošljiva; mogla se čak i s voljom udati za Tockoga, pa kad bi dala riječ, održala bi je pošteno. Sjaj nije voljela te ne samo da nije prijetila brigama i naglim preokretom, nego je mogla i zasladiti i uspokojiti život. Bila je jako lijepa, premda nije bila onako efektna. Što bi moglo biti bolje za Tockoga?

A ipak se sve to još dalje tek istraživao teren. Tocki se i general uzajamno i prijateljski dogovoriše da će se zasad kloniti svakog formalnog, neopozivog koraka. Ni roditelji još nisu počeli govoriti sasvim otvoreno s kćerima; počinjala je i kao neka disonansa: generalica Jepančina, mati obitelji, stala je nešto zapadati u nezadovoljstvo, a to je bilo jako važno. Tu je bila još jedna okolnost koja je smetala svemu, jedan neprilični i zakučasti slučaj, zbog kojega se sva stvar mogla raspasti zauvijek.

Taj neprilični i zakučasti »slučaj« (kako je govorio sam Tocki) počeo je još jako davno, prije osamnaestak godina. Kraj jednog od najbogatijih imanja Afanasija Ivanoviča, u jednoj od gubernija srednje Rusije, sirotovao je neki bijedni vlastelinčić. Bio je to čovjek osobit po svojim neprestanim, bajnim nedaćama – umirovljen oficir iz odlične plemićke obitelji, pa u tom pogledu i odličniji od Tockoga, neki Filip Aleksandrovič Baraškov. Sav prezadužen, s opterećenim imanjem, uspio je naposljetku, pošto se namučio kao robijaš, gotovo kao seljak, nekako prilično urediti svoje malo gospodarstvo. Čim bi mu iole sinula sreća, neobično se hrabrio. Ohrabrio se on, sinule mu nade te otputovao na nekoliko dana u kotarski gradić sastati se s jednim od najglavnijih svojih vjerovnika, pa se s njim, ako bude mogao, konačno pogoditi. Preksutradan nakon njegova dolaska u grad stigao mu iz njegova seoca starješina na konju, opaljena obraza i ogorjele brade te mu javio da je »izgorio dvor«, jučer, baš u podne, a pritom su »izvoljeli izgorjeti i supruga, a dječica su ostala živa«. Ovakvo iznenađenje nije mogao podnijeti ni Baraškov, naučen na »modrice srećine«; poludio je i za mjesec dana umro u vrućici.

Izgorjelo imanje s kmetovima, koji su se bili razišli, prodalo se za dug; a dvije male djevojčice, od šest i sedam godina, Baraškovljevu djecu, primio je po svojoj velikodušnosti

Afanasij Ivanovič Tocki na svoj trošak i na odgoj. Odgajane su one s djecom upravitelja Afanasija Ivanoviča, umirovljenog činovnika s mnogom djecom, i uz to Nijemca. Naskoro je preostala samo jedna djevojčica, Nastja, a mlađa je umrla od hripavca; Tocki pak, koji je živio u tuđini, ubrzo je zaboravio na njih dvije. Nakon pet godina Afanasij Ivanovič jednom na prolasku smislio zaviriti na svoje imanje i iznenada opazio tu u svojem domu na selu, u obitelji svojega Nijemca, dražesno dijete, djevojčicu od dvanaestak godina, nestašnu, milu, pametnu, za koju se vidjelo da će biti iznimna ljepotica; u tom je pogledu Afanasij Ivanovič bio nepogrešiv znalac. Proboravio je sada na imanju samo nekoliko dana, ali je dospio izdati odredbe; u djevojčinu je odgoju nastala znatna promjena: pozvana je čestita, vremešna guvernanta, iskusna u boljem ženskom odgoju, obrazovana Švicarka koja je, osim francuskoga jezika, poučavala i različitim naukama. Nastanila se u seoskom domu te se neobično proširio odgoj male Nastasje. Upravo za četiri godine završio se taj odgoj; guvernanta otputovala, a po Nastju došla neka gospođa, također nekakva vlastelinka i susjeda gospodina Tockoga po imanju, ali iz druge, daleke gubernije, i povela Nastju sa sobom, po naputku i ovlasti Afanasija Ivanoviča. I na tom je malom imanju bio drven dom, malen doduše, tek sagrađen; bio je uređen osobito elegantno, a i seoce se kao osobito zvalo »Otradnoje«.[3] Vlastelinka dovezla Nastju ravno u tu tihu kućicu, pa kako je ona, udovica bez djece, živjela samo jednu vrstu odatle, to se i sama nastanila tu zajedno s Nastjom. Uz Nastju se javila starica ključarica i mlada, iskusna sobarica. U kući se našli glazbeni instrumenti, izvrsna djevojačka biblioteka, slike, bakrorezi, olovke, kičice, boje, divan hrt, a za dvije nedjelje izvolio stići i sam Afanasij Ivanovič... Odonda je on nekako osobito zavolio to svoje tiho seoce u stepi te je dolazio svakoga ljeta, gostovao po dva, pa i po tri mjeseca, i tako je proteklo prilično vrijeme, koje četiri godine, spokojno i sretno, s ukusom i odlično.

Jednom se dogodilo, nekako početkom zime, koja četiri mjeseca nakon jednog od ljetnih dolaska Afanasija Ivanoviča u »Otradnoje«, kamo je sada bio došao samo na dva tjedna, da je pukao glas ili, pravije, stigao Nastasji Filipovnoj glas da se Afanasij Ivanovič u Petrogradu ženi bogatom, odličnom krasoticom – jednom riječju, da ima solidnu i sjajnu partiju. Kasnije se razabralo da taj glas nije u svim sitnicama istinit; svadba je i onda bila tek samo naumljena i sve još bilo jako neodređeno, ali u sudbini Nastasje Filipovne ipak je od tog vremena nastao neobičan preokret. Odjednom je iskazala neobičnu odlučnost i pokazala sasvim neočekivan karakter. Ne promišljajući dugo napustila je svoju seosku kućicu i osvanula iznenada u Petrogradu, ravno k Tockomu, sama samcata. On se začudio i započeo govoriti; ali se odmah pokazalo, gotovo od prve riječi, da mora sasvim promijeniti stil, dijapazon glasa, pređašnje teme ugodnih, kićenih razgovora, što ih je dosad upotrebljavao s tolikim uspjehom, logiku – sve, sve, sve! Pred njim je sjedila sasvim drugačija žena, nimalo slična onoj koju je znao dosad i ostavio tek u mjesecu srpnju u seocu Otradnom.

Razabralo se da nova žena, prvo, neobično mnogo zna i razumije – tako mnogo da ti je na silno čudo otkud je mogla steći takvo znanje, u sebi stvoriti takve točne pojmove. (Zar iz svoje djevojačke biblioteke?) Što više, ona je čak i juridički znala iznimno mnogo i imala pozitivnog znanja, ako ne o svijetu, a ono barem o tom kako neke stvari teku u svijetu; drugo, to je bio sasvim drugačiji karakter nego prije, to jest nije bilo ono plaho biće, institutski neodređeno, ponekad čarobno po svojoj originalnoj nestašnosti i naivnosti, ponekad nujno i zamišljeno, zadivljeno, nepovjerljivo, plačljivo i nespokojno.

[3] Ruski: radosno.

Nije: tu je hohotalo pred njim i bolo ga najotrovnijim sarkazmima neobično i neočekivano biće koje mu je naprečac izjavilo da nikad nije imalo za njega u srcu ničega osim najdubljega prezira, prezira do gađenja, koji je odmah nastao iza prve začuđenosti. Ta mu je nova žena izjavljivala da će joj u potpunom smislu biti svejedno oženio se on makar odmah i uzeo makar koju, ali je došla zato da mu ne dopusti ženidbu i neće je dopustiti iz zlobe, jedino zato što joj se tako hoće, pa zato i mora tako biti, »no, makar i zato da ti se samo do mile volje nasmijem, jer se sada hoću i ja naposljetku smijati«.

Tako je barem govorila; nije možda niti izrekla sve što joj je bilo na pameti. Ali dok je nova Nastasja Filipovna hohotala i razglabala sve to, Afanasij je Ivanovič promišljao u sebi tu stvar i sređivao, koliko je mogao, svoje nešto uskomešane misli. To mu je razmišljanje potrajalo prilično vrijeme; mozgao je i konačno se odlučivao gotovo dva tjedna; ali za dva je tjedna pala njegova odluka. Stvar je bila u tom da je Afanasiju Ivanoviču bilo već pedesetak godina te je bio čovjek nadasve solidan i sređen, položaj mu se u svijetu i društvu davno već ustalio na najčvršćim osnovama. Sebe, svoj spokoj i udobnost volio je i cijenio više od svega na svijetu, kao što i priliči nadasve urednu čovjeku. Nije se smjela dopustiti ni najmanja smetnja, ni najmanje kolebanje u onom što je sav njegov život ustanovljivao i što je steklo takvu krasnu formu. U drugu ruku, iskustvo i dubok pogled na stvari došaptavali su Tockomu jako brzo i neobično istinito da mu je sada posao sa sasvim neobičnim bićem, da je to zaista onakvo biće koje ne prijeti samo, nego i zacijelo izvršava, a što je glavno, neće zastati baš ni pred čim, pogotovo gdje tomu biću nije stalo baš ni do čega na svijetu, tako da ga i ničim ne možeš zamamiti. Tu je očito bilo nešto drugo, razbirao se neki duševni i srdačni mutež – kao neko romantično negodovanje bogzna na koga i zašto, kao neko nezasitno čuvstvo prezira koji je premašio svaku mjeru – jednom riječju, nešto nadasve smiješno i nedopušteno u urednom društvu, tako da je svakomu čestitomu čovjeku prava božja kazna i sastati se s tim. Razumije se, s bogatstvom i s vezama Tockoga moglo se odmah učiniti kakvo malo i sasvim nevino zločinstvo, da se on izbavi iz neprilike. S druge strane, bilo je očito da i sama Nastasja Filipovna ne može učiniti gotovo ništa što je na štetu, u smislu, na primjer, makar i pravničkom; ne bi mogla učiniti niti osobit skandal, jer bi je on mogao u svako vrijeme spriječiti. Ali sve to vrijedi jedino onda ako bi se Nastasja Filipovna odlučila raditi kao sve, i kao što uopće postupaju u ovakvim prigodama, ne iskačući suviše ekscentrično iz određenih obzira. No tu je Tockomu koristio njegov pouzdani pogled; uspio je dokučiti da Nastasja Filipovna i sama izvrsno zna kako je neškodljiva u juridičkom smislu, ali da je njoj sasvim drugo na pameti i... u njezinim blistavim očima. Kako nije marila ni za što, a najmanje za sebe (trebalo je jako mnogo pameti i pronicavosti da u ovaj čas dokučiš kako je ona već odavno prestala mariti za sebe i da bi on, skeptik i svjetski cinik, povjerovao u ozbiljnost toga čuvstva), Nastasja Filipovna je bila kadra samu sebe navijek i na nezgrapan način upropastiti Sibirom i uzama, samo da pogrdi čovjeka od kojega joj se tako nečovječno gadilo. Afanasij Ivanovič nije nikad krio da je malo plašljiv i, da se pravo kaže, do krajnosti konzervativan. Kad bi on znao, na primjer, da će ga ubiti na vjenčanju ili da će se dogoditi štogod ovako iznimno nepristojno, smiješno i neobično u društvu, on bi se dakako uplašio, ali se ne bi toliko uplašio toga što će ga ubiti i raniti do krvi, ili što će mu javno pljunuti u lice itd., itd., nego toga što će mu se to dogoditi u ovakvoj neprirodnoj i neuobičajenoj formi. A Nastasja je Filipovna baš to i proricala, premda je još šutjela o tom; znao je da ga je ona do kraja prozrela i proučila, dakle zna čime bi ga udarila. A kako je svadba zaista bila tek samo naumljena, to se Afanasij Ivanovič primirio i popustio Nastasji Filipovnoj.

Toj je njegovoj odluci pripomogla još jedna okolnost: teško je bilo i zamisliti koliko ta nova Nastasja Filipovna licem ne nalikuje na prijašnju. Prije je to bila samo jako ljepuškasta djevojčica, a sada... Tocki si dugo nije mogao oprostiti što je četiri godine gledao i nije progledao. Istina je, mnogo znači i to kad na obje strane, u unutrašnjosti i iznenada, nastane preokret. Sjećao se uostalom da je i prije bilo trenutaka kada su mu se čudne misli javljale pri pogledu, na primjer, na te oči: kao da je slutio u njima neki duboki, tajnoviti mrak. Taj je pogled gledao kao da zadaje zagonetku. Za posljednje se dvije godine često čudio kako se Nastasji Filipovnoj promijenila boja lica; silno je problijedjela, a začudo, od toga se još i poljepšala. Tocki, koji je poput svih džentlmena što su se naužívali za svojega vijeka, gledao isprva s prezirom kako mu je jeftino dopala ta duša bez života, u posljednje je vrijeme nešto posumnjao o svojem sudu. Svakako je bio odlučio još prošlog proljeća da će Nastasju Filipovnu naskoro, sjajno i s imetkom udati za kakvog razboritog i čestitog gospodina koji služi u drugoj guberniji. (O, kako se strahovito i pakosno smijala sada tomu Nastasja Filipovna!) Ali sad se Afanasij Ivanovič pomamio za novinom te pomislio i to da bi se opet mogao koristiti tom ženom. Odlučio je nastaniti Nastasju Filipovnu u Petrogradu i okružiti je raskošnim komforom. Ako ne bude to, bit će drugo: Nastasjom Filipovnom mogao se podičiti, pa i ponositi u nekom društvu. A Afanasiju je Ivanoviču jako bilo stalo do slave u tom pogledu.

Prošlo je već pet godina petrogradskoga života i mnogo se dabome za to vrijeme ustalilo. Afanasiju je Ivanoviču bio nemio položaj; najgore je bilo što on, kad se jednom uplašio, nikako se više nije mogao primiriti. Bojao se – a i sam nije znao zašto – bojao se naprosto Nastasje Filipovne. Neko je vrijeme, za prvih dviju godina, bio počeo sumnjati da se Nastasja Filipovna sama želi udati za njega, ali šuti od neobične taštine i stalno očekuje da je on zaprosi. Težnja je bila neobična, no Afanasij je Ivanovič postao sumnjičav: mrštio se i teško se zamišljao. Na veliko i (takvo je srce čovjekovo!) ponešto neugodno čudo svoje, jednom se prilikom uvjerio iznenada da bi ga ona odbila sve da je i zaprosi. Dugo nije razumijevao to. Učinilo mu se mogućim samo jedno tumačenje: da ponos »uvrijeđene i fantastične žene« dopire do tolike mahnitosti te joj je ugodnije iskazati jedanput svoj prezir i odbiti ga, nego zauvijek ustaliti svoj položaj i uzvisiti se na nedosežnu visinu. Najgore je bilo što je Nastasja Filipovna silno preotela mah. Za korišću se nije pomamljivala, pa ni za velikom, te ako je i primala ponuđeni komfor, živjela je vrlo skromno i nije za tih pet godina zgrnula gotovo ništa. Afanasij se Ivanovič odvažio na jako lukavo sredstvo kako bi razbio svoje lance: neopazice i vješto počeo ju je zamamljivati, uz spretnu pomoć, različitim najidealnijim napastima; ali utjelovljeni ideali: knezovi, husari, tajnici poslanstva, pjesnici, romanopisci, čak i socijalisti – ništa se nije nikako dojmilo Nastasje Filipovne, kao da je u nje mjesto srca kamen, kao da su joj presahnula čuvstva i zamrla zauvijek. Živjela je najviše sama, čitala, pa i učila, voljela je glazbu. Malo je imala poznanstava: sve se družila s nekim siromašnim i smiješnim činovničkim ženama, poznavala se s neke dvije glumice, nekakve starice, jako je voljela brojnu obitelj nekog čestitog učitelja, a u toj su obitelji i nju jako voljeli i rado dočekivali. Prilično se često kod nje navečer sastajalo pet-šest znanaca, ne više. Tocki je dolazio jako često i akuratno. U posljednje se vrijeme, nešto poteško, upoznao s Nastasjom Filipovnom general Jepančin. U to se isto vrijeme sasvim lako i bez ikakva truda upoznao s njom i mlad činovnik, prezimenom Ferdiščenko, jako nepristojan i gadan lakrdijaš, razmetljiv veseljak i pijanac. Upoznao se s njom mlad, čudan čovjek, prezimenom Pticin, skroman, akuratan, gizdav, koji je iskočio iz siromaštva i postao lihvar. Upoznao se naposljetku Gavrila Ardalionovič. Na kraju se o Nastasji Filipovnoj stvorio čudan glas: krasotu su njezinu znali svi, ali to je bilo sve; nitko se nije mogao ni sa čim pohvaliti, nitko nije mogao ništa pripovjediti. Ovakav glas,

njezina obrazovanost, odlične manire, oštroumnost, sve je to Afanasija Ivanoviča konačno ustalilo u poznatom naumu. Tu i počinje onaj trenutak od kojega je sam general Jepančin počeo ovako djelotvorno i iznimno sudjelovati u toj historiji.

Kad se Tocki onako ljubazno obratio njemu za prijateljski savjet radi jedne od njegovih kćeri, odmah mu je najplemenitijim načinom priznao sve, najpotpunije i najiskrenije. Otkrio mu je da je odlučio ne žacati se *nikakvih* sredstava samo da postigne svoju slobodu; da se ne bi primirio ni kad bi mu Nastasja Filipovna i sama izjavila da će ga odsad puštati sasvim na miru; da njemu nisu dovoljne riječi, nego mu treba najpotpunije jamstvo. Dogovorili se i odlučili raditi u slozi. Najprije su odlučili isprobati najblaža sredstva i dirnuti, kako se kaže, u »plemenite žice u srcu«. Došla su obojica k Nastasji Filipovnoj i Tocki je naprečac počeo s tim da joj je objavio kako je njegov položaj nepodnosiv i strašan; okrivio je sebe za sve; otvoreno je rekao da se ne može pokajati za prvi svoj postupak s njom jer je okorjeli pohotljivac i ne može se svladati, ali se sada želi oženiti te je u njezinim rukama sva sudbina toga nadasve pristojnog i otmjenog braka; jednom riječju, da sve očekuje od njezina plemenitog srca. Onda je počeo govoriti general Jepančin u svojem očinskom svojstvu te je govorio razborito; klonio se ganutljivosti, spomenuo samo da potpuno priznaje njezino pravo na odluku o sudbini Afanasija Ivanoviča, spretno se podičio svojom smjernošću i predočio joj da o njezinoj odluci sada ovisi sudbina njegove kćeri, a možda i dviju drugih kćeri. Na pitanje Nastasje Filipovne što bi oni zapravo od nje, Tocki joj priznade s prijašnjom, sasvim otvorenom iskrenošću, da je se još prije pet godina tako uplašio te se i sada još ne može umiriti sasvim, sve dok se Nastasja Filipovna i sama ne uda za koga. Dometnuo je odmah da bi ta njegova molba bila dakako nezgrapna kad on ne bi imao neke osnove za nju. Jako je dobro primijetio i pouzdano doznao da nju jedan mladić, dobra roda, koji živi u najvrednijoj obitelji, to jest Gavrila Ardalionovič Ivolgin, a ona ga zna i prima, odavno već voli svom silom strasti te bi zacijelo žrtvovao pola života za samu nadu da će steći njezinu simpatiju. To je njemu, Afanasiju Ivanoviču, priznao sam Gavrila Ardalionovič, odavno već, prijateljski i od čistog mladog srca, a to već odavno zna i Ivan Fjodorovič, koji je mladićev dobrotvor. Naposljetku, ako se ne vara on, Afanasij Ivanovič, i sama Nastasja Filipovna zna već odavno za mladićevu ljubav, a njemu se čak i učinilo da ona milostivo motri tu ljubav. Njemu je dabome teže nego ikomu govoriti o tom. No kad bi Nastasja Filipovna povjerovala da u njemu, Tockom, osim sebičnosti i želje da sredi svoju sudbinu, ima išta želje i za njezino dobro, razumjela bi da je njemu odavno nezgodno, pa i teško gledati njezinu osamljenost; da je to samo nejasan mrak, potpuna nevjera u obnovljenje života koji bi tako krasno mogao uskrsnuti u ljubavi i u obitelji na taj način steći novu svrhu; da je to propast sposobnosti, možda sjajnih, dragovoljno uživanje u svom jadu, jednom riječju, čak i neka i romantičnost koja nije dostojna ni zdrave pameti, ni plemenitoga srca Nastasje Filipovne. Nakon što je još jedanput ponovio da je njemu teže govoriti nego drugima, završi kako ne gubi nadu da mu Nastasja Filipovna neće uzvratiti s prezirom ako izjavi svoju iskrenu želju da joj osigura budućnost i ako joj ponudi svotu od sedamdeset i pet tisuća rubalja. Doda još i objasni da joj je ta svota ionako već namijenjena u njegovoj oporuci; jednom riječju, da to nije nipošto kakva nagrada... a naposljetku, zašto mu se ne bi dopustila i ne bi oprostila čovječanska želja da bar ičim olakša svoju savjest itd. – sve što se u ovakvim zgodama govori o toj temi. Afanasij je Ivanovič govorio dugo i rječito te je usput nadovezao jako zanimljivu vijest da se o tih sedamdeset i pet tisuća izlanuo sada prvi put i da za njih nije znao ni sam Ivan Fjodorovič, koji evo tu sjedi; jednom riječju, ne zna *nitko.*

Odgovor Nastasje Filipovne zadivio je oba prijatelja.

Ne samo da se na njoj nije primjećivao ni najmanji trag prijašnje poruge, prijašnjeg neprijateljstva i mržnje, prijašnjeg hihota, od kojega je i sada Tockoga hvatala jeza, čim se samo sjeti, nego se ona naprotiv kao nekako razveselila što može najzad razgovarati s nekim iskreno i prijateljski. Priznala je da je i sama odavno željela zapitati za prijateljski savjet i samo ju je priječio ponos, ali sada, kad je razbijen led, ne bi ništa moglo biti bolje. Isprva se nujno nasmiješila, a zatim se veselo i nestašno nasmijala te priznala da nikako ne može biti one nekadašnje bure; da je već odavno promijenila donekle svoj pogled na stvari, pa ako se i nije promijenila u srcu, ipak je morala mnogo priznati za izvršene činjenice; što se učinilo, to se učinilo, što je prošlo, to je prošlo, tako da joj je i čudno što je Afanasij Ivanovič još tako zaplašen. Tu se obratila Ivanu Fjodoroviču i s najdubljim mu poštovanjem izjavila da je već odavno čula jako mnogo o njegovim kćerima i da se odavno već privikla uvažavati ih duboko i iskreno. I sama misao da bi im mogla čime koristiti bila bi njoj, čini se, na sreću i na ponos. Istina je, sada joj je teško nemilo, jako nemilo; Afanasij je Ivanovič pogodio njezine sanje; ona bi željela uskrsnuti, ako i ne bi bilo u ljubavi, a ono u obitelji, i naći novi životni cilj; ali o Gavrili Ardalionoviču ne može gotovo ništa reći. Istina je, čini se da on nju voli; ona osjeća da bi ga i sama mogla zavoljeti kad bi mogla povjerovati u stalnost njegove sklonosti; ali on je jako mlad, sve ako je i iskren; tu je odluka teška. Njoj se uostalom najviše mili što on radi, muči se i sam uzdržava cijelu obitelj. Čula je da je energičan čovjek, ponosit, želi karijeru, želi se progurati. Čula je i to da je Nina Aleksandrovna Ivolgina, mati Gavrila Ardalionoviča, divna žena, nadasve vrijedna poštovanja; da je sestra njegova, Varvara Ardalionovna, izvrsna i energična djevojka; mnogo je slušala o njoj od Pticina. Čula je da one hrabro trpe svoje nesreće; jako bi se željela upoznati s njima, ali još je pitanje hoće li je one rado primiti u obitelj. Ne kaže uopće ništa protiv mogućnosti toga braka, ali o tome se još koliko treba razmisliti; željela bi da je ne požuruju. Što se pak tiče onih sedamdeset i pet tisuća, nije Afanasiju Ivanoviču trebalo biti na nepriliku govoriti o njima. Ona i sama razumije cijenu novca te će ih dakako primiti. Zahvaljuje Afanasiju Ivanoviču za njegovu delikatnost, za to što nije spominjao to niti generalu, a kamoli Gavrili Ardalionoviču, ali zašto ne bi i on znao unaprijed? Ne treba se ona stidjeti za taj novac ući u njihovu obitelj. Bilo kako bilo, ona ne kani nikoga ni za što moliti za oproštenje i želi da to znaju. Neće poći za Gavrilu Ardalionoviča dok se ne uvjeri da ni u njem, ni u njegovoj obitelji nema nikakve pritajene misli o njoj. Bilo što mu drago, ona sebe ne smatra krivom ni za što, pa će biti najbolje da Gavrila Ardalionovič dozna kako je ona proživjela tih pet godina u Petrogradu, u kakvom je odnosu s Afanasijem Ivanovičem i je li zgrnula mnogo imetka. Naposljetku, ako i prima sada kapital, ne prima ga nikako kao plaću za svoju djevojačku sramotu, kojoj nije kriva, nego kao naknadu za upropaštenu sreću.

Čak se i zažarila i ražestila dok je razlagala sve to (što je uostalom bilo jako prirodno), tako da se general Jepančin jako zadovoljio i smatrao stvar dokončanom; ali Tocki, zaplašen već jednom, nije ni sada povjerovao sasvim, nego se dugo bojao nije li i tu pod cvijećem zmija. No pregovori su počeli; točka na kojoj se osnivao sav manevar obojice prijatelja, to jest mogućnost da će se Nastasja Filipovna pomamiti za Ganjom, počela se pomalo objašnjavati i opravdavati, tako da je ponekad i sam Tocki vjerovao u mogućnost uspjeha. Dotle se Nastasja Filipovna objasnila s Ganjom; riječi je bilo jako malo, kao da bi bile na štetu njezinoj čistoći. Dopuštala mu je i dozvoljavala da je voli, ali je odriješito izjavila da neće ni sa čim biti stegnuta; sve do svadbe (ako bude svadbe) pridržava ona pravo reći »ne«, makar i u posljednji tren; isto takvo pravo priznaje i Ganji. Naskoro je doznao Ganja pouzdano, po uslužnom slučaju, da Nastasja Filipovna zna već potanko za zlovolju cijele njegove obitelji na taj brak i na Nastasju Filipovnu osobno, zlovolju koja se

iskazala u kućnim scenama; ona o tom nije zapodijevala razgovora s njim, premda ga je očekivao svaki dan. Uostalom, moglo bi se još mnogo pripovijedati iz svih historija i prilika što su se pokazale povodom te prosidbe i pregovaranja; ali mi smo se i tako zaletjeli unaprijed, pogotovo što su se gdjekoje od tih prilika javljale još u obliku odviše neodređenih glasova. Na primjer, kao da je Tocki odnekud doznao da je Nastasja Filipovna stupila u neku nejasnu i svima tajnu vezu s gospođicama Jepančinima – sasvim nevjerojatan glas. Zato je i preko volje vjerovao drugomu glasu, bojao ga se kao more: čuo je pouzdani glas da Nastasja Filipovna itekako zna da se Ganja ženi samo radi novca, da je u Ganje opaka duša, pomamna, nestrpljiva, zavidljiva i beskrajno, prekomjerno samoljubiva; da je Ganja prije doduše želio strasno pridobiti Nastasju Filipovnu, ali kad su se ona dva prijatelja odlučila okoristiti tom strašću, koja se započinjala s obje strane, i kupiti Ganju prodajući mu Nastasju Filipovnu za zakonitu ženu, to ju je on zamrzio kao svoju moru. U njegovoj se duši, kažu, čudno sastali strast i mržnja pa iako je naposljetku, nakon mučna kolebanja, pristao uzeti »gaduru«, zakleo se u duši da će joj se ljuto osvetiti za to i onda je »dotući«, kako se, kaže, sâm izrazio. Sve je to Nastasja Filipovna tobože znala i nešto spremala kradom. Tocki se već uplašio toliko da je već prestao Jepančinu govoriti o svom nespokoju; no bilo je trenutaka kad se on, kao slabić, opet odlučno hrabrio i brzo se junačio; ohrabrio se, na primjer, kad je Nastasja Filipovna naposljetku zadala obojici prijatelja riječ da će navečer, na svoj rođendan, reći posljednju riječ. Ali zato se najčudniji i najnevjerojatniji glas, koji se ticao samoga poštovanog Ivana Fjodorovića, na žalost pokazivao sve istinitijim i istinitijim.

Sve se to na prvi pogled činilo groznom besmislicom. Bilo je teško povjerovati da bi se Ivan Fjodorovič, u starim svojim časnim godinama, uza svoj izvrsni um i pozitivno poznavanje života, itd., itd., pomamio i sâm za Nastasjom Filipovnom – još tako, tobože toliko, da je taj hir gotovo već nalikovao na strast. U što se uzdao u toj zgodi – teško je i zamisliti; možda se uzdao čak u pomoć samoga Ganje. Tocki je barem sumnjao nešto ovako, sumnjao je da postoji neki ugovor gotovo i bez riječi, osnovan na uzajamnom pronicanju, između generala i Ganje. – Uostalom, zna se da čovjek koji se prejako zanio strašću, osobito ako je i u godinama, sasvim oslijepi i voljan je naslućivati nadu ondje gdje je nikako nema; što više, gubi razbor i postupa kao ludo dijete, sve ako mu je glava kao gora. Znalo se da je general pripravio Nastasji Filipovnoj za rođendan dar, divan biser koji je stajao silnog novca i da ga je dugo birao, premda je znao da je Nastasja Filipovna nesebična žena. Uoči rođendana Nastasje Filipovne bio je kao u groznici, samo ju je spretno skrivao. Za taj je biser doznala generalica Jepančina. Istina, Jelizaveta je Prokofjevna već odavno znala da joj je muž vjetrenjast pa se donekle i naučila na to; ali ovakva se zgoda nije mogla propustiti: jako ju je zanimao taj glas o biseru. General je to zamijetio na vrijeme: jučer su još pale neke riječce; slutio je silno objašnjavanje i bojao ga se. Eto zato nije ovoga jutra, od kojega smo započeli pripovijest, nikako mario otići u krilo obitelji na doručak. Još prije nego što je došao knez, odlučio je general izgovoriti se poslovima i izmaći. Izmaći je generalu katkad značilo naprosto pobjeći. Želio je steći barem taj dan, a glavno: današnja večer da mu bude bez neugodnosti. I odjednom se tako u dobar čas dogodio knez. »Kao da ga je poslao Bog!« pomisli general u sebi kad je ulazio k ženi.

V

Generalica se dičila svojim podrijetlom. Kako joj je, dakle, bilo kad je iznebuha, bez pripreve, dočula da je taj posljednji od plemena, knez Miškin, o kojem je već nešto čula, jedino jadan idiot i gotovo prosjak te prima kad mu se udijeli milostinja. General je baš težio za efektom, da je odmah zainteresira, da sve skrene kakogod na stranu i da u toj vrevi izmakne pitanju o biseru.

U krajnjim je slučajevima generalica običavala silno bečiti oči, uzmicati tijelom natrag pa nejasno gledati preda se i ne govoriti ni riječi. Bila je to užasna ženska, istih godina kao muž, tamne, iako prosjede, ali još guste kose, nešto grbava nosa, suhonjava, žutih, upalih obraza i tankih upalih usana. Čelo joj je bilo visoko, ali usko; u sivim, prilično krupnim očima javljao se gdjekad najnenadaniji izraz. Nekada joj je bila slabost te je vjerovala da joj je pogled neobično efektan: to je uvjerenje ostalo neizbrisivo u njoj.

– Da ga primim? Vi kažete da ga primim, sada, odmah? – i generalica iz sve snage izbeči oči na Ivana Fjodorovića koji se uzvrtio pred njom.

– O, to se može bez ikakvih ceremonija, ako je samo tebi, draga moja, po volji da ga vidiš – brže joj objasni general. – Pravo dijete, i još tako jadno; ima neke bolesne napade; dolazi baš iz Švicarske, upravo iz vagona, čudno je odjeven, nekako njemački, a uz to nema ni kopjejke, doslovno; samo što ne plače. Poklonio sam mu dvadeset i pet rubalja i pribavit ću mu kod nas u kancelariji kakvo pisarsko mjesto. A vas, mesdames, molim da ga počastite, jer mi se čini da je i gladan...

– Vi mene zadivljujete – nastavi generalica kao i prije – gladan i napadi! Kakvi napadi?

– O, ne ponavljaju se tako često, a uz to je on kao dijete, inače je obrazovan. Htio sam vas zamoliti, mesdames – obrati se opet kćerima – da ga ispitate, ipak bi dobro bilo doznati za što je sposoban.

– Is-pi-ta-ti? – otegne generalica te počne opet u najvećem čudu bečiti oči s kćeri na muža i natrag.

– Ah, draga moja, ne pridaj takav smisao... uostalom, kako te volja; ja sam ga kanio prigrliti i uvesti u kuću, što bismo mogli nazvati i dobrim djelom.

– Uvesti ga u kuću? Iz Švicarske?

– Švicarska tu neće smetati; uostalom, kažem opet, kako te volja. Ta ja zato što je, prvo, prezimenjak, pa možda i rođak, a drugo, ne zna kamo bi sklonio glavu. Pomislio sam i to da će te nekako zanimati, jer ipak je iz naše obitelji.

– Razumije se, maman, ako se s njim može bez ceremonije; osim toga, on je s puta, hoće jesti, zašto ga ne bismo nahranili ako ne zna kamo bi se djeo – reče najstarija, Aleksandra.

– I k tomu je pravo dijete, s njim se još možeš igrati skrivača.

– Igrati se skrivača? Kako to?

– Ah, maman, okanite se prenavljanja, molim vas – prekine je Aglaja zlovoljno.

Srednja, Adelaida, smješljiva, nije izdržala, nego se nasmijala.

– Pozovite ga, papa, maman dopušta – riješi Aglaja.

General pozvoni i naloži da se pozove knez.

– Ali uz taj uvjet da mu se svakako poveže ubrus oko vrata kad sjedne za stol – odluči generalica. – Zovnite Fjodora, ili neka Mavra... neka stoji za njim i pazi na njega kad bude jeo. Je li barem miran u napadima? Ne razbacuje li se rukama?

– Naprotiv, što više, jako je milo odgojen i krasnih manira. Gdjekad je pomalo bezazlen... Ali evo i njega glavom! Evo, predstavljam vam ga: posljednji od plemena knez Miškin, prezimenjak, možda i rođak, primite ga, prigrlite. Odmah će doručkovati, kneže, izvolite... A ja sam zakasnio, oprostite, žurim se...

– Zna se kamo se vi žurite – značajno progovori generalica.

– Žurim se, žurim, draga moja, okasnio sam! Ali dajte mu svoje albume, mesdames, neka vam što napiše; kakav je on kaligraf, to je rijetkost! Talent! Tamo je kod mene potpisao starinskim pismom: »Iguman Pafnutij priložio ruku«... No, do viđenja.

– Pafnutij? Iguman? Ta stanite, stanite, kamo vi, i kakav to Pafnutij? – prionula je zlovoljno generalica i gotovo sva uzbuđena zaviknula za mužem koji je bježao.

– Da, da, draga moja, to je u staro doba bio neki iguman... a ja ću grofu, čeka me odavno, i što je glavno, sam je odredio... Kneže, do viđenja!

General se udalji hitrim koracima.

– Znam ja kakvom će on grofu! – oštro izgovori Jelizaveta Prokofjevna i ražešćena baci oči na kneza. – Što je ono bilo? – započe, gadljivo se zlovoljno sjećajući koješta! Ah, da: kakav vam je to iguman?

– Maman! – uzviknu Aleksandra, a Aglaja je i topnula nožicom.

– Ne smetajte mi, Aleksandra Ivanovna – otkreše joj generalica – i ja hoću znati. Sjednite, evo tu, kneže, evo na taj naslonjač, sučelice, nije ovamo, na sunce, k svjetlu se primaknite, bliže, da vas vidim. No, kakav je to iguman?

– Iguman Pafnutij – odgovori knez pažljivo i ozbiljno.

– Pafnutij? To je zanimljivo, no, a što je on?

Generalica je pitala nestrpljivo, brzo, oštro, ne skidajući očiju s kneza, a kad je knez odgovarao, mahala je glavom za svakom njegovom riječju.

– Iguman Pafnutij, iz četrnaestog stoljeća – započe knez – upravljao je manastirom na Volgi, u današnjoj našoj kostromskoj guberniji. Poznat je bio po svetu životu, putovao je u tatarsku Ordu, pomogao u uređivanju tadašnjih poslova i potpisao se na jednoj povelji, a ja sam vidio snimak toga potpisa. Svidjelo mi se pismo i ja sam ga naučio. Kad je general maločas htio vidjeti kako pišem, da me namjesti u službu, napisao sam mu nekoliko rečenica različitim pismima i među inim »Iguman Pafnutij priložio ruku« vlastitim pismom igumana Pafnutija. Generalu se jako svidjelo, pa se i sada sjetio.

– Aglaja – reče generalica – zapamti: Pafnutij, ili bolje, zapiši, jer ja svagda zaboravljam. No ja sam mislila da će biti zanimljivije. A gdje je taj potpis?

– Ostao je, čini mi se, u generalovu kabinetu na stolu.

– Pošaljite odmah neka se donese.

– Ta bolje je da vam opet napišem, ako vam je po volji.

– Dakako, maman – reče Aleksandra – ali sada bi bilo bolje da doručkujemo: ogladnjele smo.

– I jest – riješi generalica. – Hajdemo, kneže, jeste li gladni?

– Da, prilično sam gladan, i vrlo sam vam zahvalan.

– To je jako dobro što ste uljudni i ja vidim da nipošto niste onakav... čudak, kako su vas izvoljeli predstaviti. Hajdemo! Sjednite evo ovdje, meni sučelice – dala se u brigu, posađujući kneza kad su ušli u blagovaonicu – hoću vas gledati. Aleksandra, Adelaida, nudite knezu. Zar nije dosta što on nije nipošto onakav... bolestan? Možda i ne treba ubrus... Jesu li vam, kneže, vezivali za jelom ubrus?

– Prije, dok sam imao kojih sedam godina, čini mi se da jesu vezivali, a sada ja obično stavljam ubrus na koljena kad jedem.

– Tako i treba. A napadi?

– Napadi? – nešto se začudi knez. – Napadi mi se sada događaju prilično rijetko. Ali ne znam, kažu da će mi ovdašnja klima škoditi.

– Dobro on govori – primijeti generalica, obraćajući se kćerima i svejednako mašući glavom uz svaku kneževu riječ – nisam se ni nadala. Sve su, dakle, tričarije i neistina, kao obično. Jedite, kneže, i pripovijedajte gdje ste se rodili, gdje ste odgojeni. Hoću sve znati; vi mene jako zanimate.

Knez zahvali te, jedući s velikim apetitom, uze iznova kazivati sve ono o čemu je već nekoliko puta morao govoriti toga jutra. Generalica je bivala sve zadovoljnija i zadovoljnija. I gospođice su slušale prilično pozorno. Sračunali su srodstvo; pokazalo se da knez prilično dobro zna svoje rodoslovlje; ali koliko god natezali, između njega i generalice nije se našlo gotovo nikakvo srodstvo. Djedovi bi se i bake mogli još računati da su daleki rod. Ta se suhoparna stvar osobito svidjela generalici koja gotovo nikad nije imala prilike govoriti o svojem rodoslovlju, koliko god to željela, tako da je ustala od stola sva uzbuđena.

– Hajdemo svi u našu zajedničku sobu – reče ona – onamo će donijeti i kavu. Kod nas postoji takva zajednička soba – obrati se knezu vodeći ga – naprosto moja mala gostinska soba, gdje se mi skupljamo kad smo same, i svaka se bavi svojim poslom: Aleksandra, evo ova, moja najstarija kći, svira na klaviru, ili čita, ili šije; Adelaida slika pejzaže i portrete (i ništa ne može svršiti), a Aglaja sjedi, ne radi ništa. Ni meni ne ide ništa od ruke: ništa se ne stvara. No, eto smo došli; sjednite, kneže, ovamo uz kamin i pripovijedajte. Hoću znati kako vi što pripovijedate. Hoću se sasvim uvjeriti, a kad se sastanem s kneginjom Bjelokonskom, sa staricom, sve ću joj ispripovijedati o vama. Hoću da zainteresirate sve njih. No, govorite, dakle!

– Maman, ta jako je čudno pripovijedati ovako – primijeti Adelaida, koja je dotle namjestila svoj stalak, uzela kičice, paletu i latila se posla da s bakroreza preslika odavno već započeti pejzaž.

Aleksandra i Aglaja sjele su zajedno na malen divan, prekrstile ruke i spremile se slušati razgovor. Knez primijeti da se sa svih strana uperila u njega naročita pažnja.

– Ja ne bih ništa pripovijedala kad bi meni ovako nalagali – primijeti Aglaja.

– Zašto? Što je tu čudno? Zašto ne bi pripovijedao? Ima jezik. Želim znati kako on umije govoriti. No, bilo o čemu. Pripovjedite koliko vam se svidjela Švicarska, prvi dojam. Evo vidjet ćete, odmah će on započeti i krasno započeti.

– Dojam je bio jak... – započe knez.

– Eto, eto – prihvati nestrpljiva Jelizaveta Prokofjevna, obraćajući se kćerima – započeo je.

– Pustite ga barem da govori, maman – zaustavi je Aleksandra.

– Taj je knez možda velik obješenjak, a nikako nije idiot – šapne ona Aglaji.

– Zacijelo je tako, ja to odavno vidim – odgovori Aglaja. – I podlo je od njega što igra takvu ulogu. Zar bi on da se okoristi tim?

– Prvi je dojam bio vrlo jak – ponovi knez. – Kad su me vozili iz Rusije, kroz različite njemačke gradove, samo sam šutio i gledao, a sjećam se, nisam ni pitao ni za što. To je bilo nakon niza jakih i mučnih nastupa moje bolesti, a ja sam svagda, kad bi se pogoršala bolest i napadi se ponavljali nekoliko puta zaredom, zapadao u potpunu tupost, sasvim gubio pamćenje, pa ako mi je um i radio, logični se tok misli prekidao. Nisam mogao povezati više od dvije ili tri ideje. Tako mi se čini. Kad bi se ipak smirivali napadi, opet bih i ozdravljao i jačao, evo kao sada. Sjećam se: zaokupila me nepodnosiva sjeta; htjedoh i plakati; sve sam se čudio i uznemirivao; strahovito me se dojmilo što je sve to *tuđe;* to sam razumio. Tuđe je ubijalo mene. Sasvim sam se razbudio iz toga mraka, sjećam se, navečer u Baselu, kad sam ušao u Švicarsku, a razbudilo me magareće njakanje na gradskom trgu. Magarac me strašno prenerazio i nekako mi se neobično svidio, a u isti mah s tim kao da je odjednom sve zasinulo u mojoj glavi.

– Magarac? To je čudno – primijeti generalica – a uostalom, nema tu nikakva čuda, gdjekoja se od nas zna i zaljubiti u magarca – primijeti ona i gnjevno pogleda gospođice koje su se smijale. – To je bilo još u mitologiji. Nastavite, kneže!

– Otad ja silno volim magarce. To je čak i neka simpatija u meni. Počeo sam se raspitkivati o njima, jer ih dotad nisam viđao, i odmah sam se uvjerio da je to vrlo korisna životinja: radina, jaka, strpljiva, jeftina, ustrajna, i po tom mi se magarcu odjednom počela sviđati cijela Švicarska, tako da me sasvim minula prijašnja sjeta.

– Sve je to jako neobično, ali to biste o magarcu mogli i ispustiti; dajte da prijeđemo na drugu temu! Što se ti smiješ, Aglaja? A ti, Adelaida? Knez je krasno pripovijedao o magarcu. On ga je sâm vidio, a što si vidjela ti? Jesi li bila u inozemstvu?

– Ja sam vidjela magarca, maman – reče Adelaida.

– A ja sam ga i čula – prihvati Aglaja.

Sve tri se opet nasmiju. Knez se nasmije zajedno s njima.

– To je jako ružno od vas – primijeti generalica. – Oprostite im, kneže, ali one su dobre. Ja ih navijek grdim, ali ih volim. Vjetrenjaste su, lakomislene, mahnite.

– Pa zašto? – smijao se knez. – Ni ja ne bih na njihovu mjestu propustio priliku. A ja ipak branim magarca: magarac je dobar i koristan čovjeku.

– A jeste li vi dobri, kneže? Ja pitam iz radoznalosti – upita generalica.

Svi se opet nasmiju.

– Opet je naišao taj prokleti magarac; nisam ni mislila na njega! – uzvikne generalica. – Molim vas, vjerujte mi, kneže, ja bez ikakve...

– Aluzije? O, vjerujem, bez sumnje!

I knez se smijao bez prestanka.

– To je jako lijepo što se vi smijete. Ja vidim da ste vi predobar mladić – reče generalica.

– Ponekad nedobar – odgovori knez.

– A ja sam dobra – priklopi generalica iznenada – pa ako vas volja, uvijek sam dobra, i to je moj jedini nedostatak, jer ne valja biti uvijek dobar. Jako se često ljutim, evo na njih, osobito na Ivana Fjodorovića, ali gadno je što sam ja baš najbolja kad se ljutim. Maločas, prije vašega dolaska, rasrdila sam se i zamislila da ništa ne razumijem i ne mogu razumjeti. To meni biva; kao da sam dijete. Aglaja mi je očitala: hvala ti, Aglaja. No sve je to tričarija. Nisam još tako glupa kako se činim i kako me kćeri žele prikazati. Ja sam karak-

terna i nisam jako stidljiva. Ali to govorim bez pakosti. Hodi amo, Aglaja, poljubi me, no... dosta je maženja – primijeti kad ju je Aglaja čuvstveno poljubila u usta i ruku. – Nastavite, kneže! Možda ćete se sjetiti i čega što je zanimljivije od magarca.

– Ja ipak ne razumijem kako se može tako nasumce pripovijedati – primijeti opet Adelaida – ja se nikako ne bih snašla.

– A knez će se snaći, jer knez je iznimno pametan i barem deset puta pametniji od tebe, a možda i dvadeset puta. Nadam se da ćeš nakon ovoga osjetiti to. Dokažite im to, kneže: nastavite. Magarca biste se zbilja mogli okaniti naposljetku. No, što ste osim magarca vidjeli u inozemstvu?

– Pa i to je o magarcu bilo pametno – primijeti Aleksandra. – Knez je jako zanimljivo pripovjedio svoj bolesnički slučaj i kako mu se sve svidjelo nakon jednog jedinog vanjskog poticaja. Meni je svagda bilo zanimljivo kako ljudi silaze s pameti i onda opet ozdravljaju. Naročito ako to biva iznenada.

– Zar nije istina? Zar nije istina? – navali generalica. – Ja vidim da si ti gdjekad pametna; no, okanite se smijeha! Vi ste, kneže, čini mi se, stali kod švicarske prirode, no!

– Doputovali smo u Luzern, pa su me vozili po jezeru. Osjećao sam kako je lijepo, ali mi je pritom bilo strašno teško – reče knez.

– Zašto? – zapita Aleksandra.

– Ne razumijem. Svagda mi je teško i nespokojno gledati prvi put takvu prirodu; i dobro je i nespokojno; ali sve je to bilo još u bolesti.

– No ja bih jako željela takvo što vidjeti – reče Adelaida. – I ne znam kad ćemo mi već jednom krenuti prema granici. Evo već dvije godine ne mogu naći siže za sliku.

»Istok i jug opisan je davno«...[4]

Nađite mi, kneže, siže za sliku!

– Ne razumijem ništa o tome. Meni se čini: treba pogledati i slikati.

– Ne znam pogledati.

– Ta što i govorite zagonetke? Ne razumijem ništa! – prekine generalica. – Što je to: ne znam pogledati? Imaš oči, pa gledaj! Ako ne znaš ovdje pogledati, nećeš naučiti ni u inozemstvu. Bolje da nam pripovjedite kako ste vi sami gledali, kneže.

– To će biti bolje – dometne Adelaida. – Ta knez je za granicom naučio gledati.

– Ne znam; ja sam ondje samo popravio zdravlje, ne znam jesam li naučio gledati. No gotovo sve to vrijeme bio sam sretan.

– Sretan! Vi znate biti sretni? – uzvikne Aglaja. – Zašto, dakle, govorite da niste naučili gledati! Još ćete i nas učiti.

– Naučite nas, molim vas – smijala se Adelaida.

– Ništa vas ne mogu naučiti – smijao se i knez.

Gotovo sve ono vrijeme za granicom proživio sam u tom švicarskom selu; rijetko sam odlazio odande kamo nedaleko; čemu bih vas ja naučio? Isprva me je samo počela prolaziti dosada; ubrzo sam počeo ozdravljati; zatim mi je svaki dan postajao dragocjen i što dalje, sve dragocjeniji, tako da sam to počeo primjećivati. Lijegao sam jako zadovoljan, a ustajao još sretniji. A zašto sve to, prilično je teško reći.

[4] citat iz Ljermontovljeve pjesme "Novinar, čitatelj i pisac"

– Nije vam se, dakle, nikuda htjelo, nikuda vas nije mamilo? – zapita Aleksandra.

– Iz početka, iz samoga početka, jest, mamilo me je i ja sam zapadao u velik nemir. Sve sam mislio kako ću živjeti; htio sam ispitati svoju sudbinu, a osobito sam se uzrujavao u nekim trenucima. Vi znate da takvih trenutaka ima, osobito u samoći. Ondje je kod nas bio slap, malen, s visine je padao, u tankom tananom mlazu, gotovo okomito – bijel, bučan, zapjenjen; padao je s velike visine, a činilo se da je prilično nizak, bio je pol vrste od nas, a činilo se da do njega ima pedeset koraka. Volio sam obnoć slušati njegov šum; eto za tih sam trenutaka zapadao gdjekad u velik nemir. A katkad u podne, kad zađeš kuda u gore, te staneš sâm nasred gore, a oko tebe borovi, stari, veliki, smolavi; gore navrh klisure stari zamak iz srednjega vijeka, razvaline; naše je seoce daleko dolje, samo se malo vidi; sunce jarko, nebo modro, tišina strašna. Tu mi se znalo događati da me sve nekamo mami i sve mi se činilo: ako pođem stalno ravno, ako budem išao dugo, dugo, i ako zađem za tu liniju, baš za tu, gdje se nebo sastaje sa zemljom, tu će biti sva odgonetka i odmah ćeš ugledati nov život, tisuću puta jači i bučniji nego što je u nas; sve sam sanjao o takvu veliku gradu kao što je Napulj, u njemu sve sami dvorci, buka, život... Da, što li nisam sanjao! A onda mi se učinilo da se i u uzama može naći golem život.

– Tu posljednju pohvalnu misao čitala sam još u svojoj čitanci, kad mi je bilo dvanaest godina – reče Aglaja.

– To je sve sama filozofija – primijeti Adelaida – vi ste filozof, pa ste nas došli učiti.

– Možda i pravo kažete – nasmiješi se knez – ja sam možda zaista filozof, i tko zna, možda vas zbilja kanim poučavati... može biti, zaista, može biti.

– I filozofija je vaša sasvim onakva kakva je i u Jevlampije Nikolajevne – prihvati opet Aglaja – neka činovnička udovica dolazi k nama, živi kao na milosti. Njoj je sva zadaća u životu – jeftinoća; samo da joj je jeftinije živjeti, samo govori o kopjejkama, i da znate, ima ona novca, obješenjakinja je ona. Isto je takav i vaš golemi život u uzama, a možda i vaša četirigodišnja sreća na selu, za koju ste prodali vaš grad Napulj i, čini se, s dobitkom, unatoč tome što ste ga prodali za kopjejke.

– Što se tiče života u uzama, možete se i ne slagati s tim – reče knez. – Slušao sam pripovijest jednog čovjeka koji je dvanaestak godina presjedio u uzama; bio je to jedan od bolesnika mojega profesora i liječio se. Spopadali su ga napadi, bio je ponekad nespokojan, plakao je, a jednom se htio i ubiti. Život mu je u uzama bio jako tužan, uvjeravam vas, ali dabome nije bio sitničav. A cijelo mu je poznanstvo bilo s paukom i s drvcem što mu je izraslo pod prozorom... Ali bolje da vam pripovijedam o drugom mojem sastanku, prošle godine, s jednim čovjekom. Tu je bila jedna vrlo neobična okolnost – zapravo neobična zato što se jako rijetko događa. Taj je čovjek, zajedno s drugima, bio jednom izveden na stratište te mu je pročitana smrtna osuda, da bude strijeljan zbog političkog prijestupa. Nakon dvadesetak minuta pročitali mu i pomilovanje te mu je dosuđena druga kazna. Ali ipak, u razmaku tih dviju osuda, proživio je on dvadesetak minuta, ili barem četvrt sata, u nesumnjivu uvjerenju da će za nekoliko minuta naglo umrijeti. Silno sam volio slušati kad se sjećao ponekad svojih tadašnjih dojmova i nekoliko sam ga puta stao iznova zapitkivati. Sjećao se svega neobično jasno i govorio je da nikad neće ništa zaboraviti iz tih trenutaka. Dvadesetak koraka od stratišta oko njega je stajao narod i vojnici, bila su u zemlju pobodena tri stupca, jer je prijestupnika bilo nekoliko. Prvu trojicu odveli su k stupovima, privezali ih, navukli im smrtnu odoru (duge, bijele mantije), a na glave im ponaticali bijele kape, da ne vide puške; zatim pred svaki stup stala četa od nekoliko vojnika. Moj je znanac stajao osmi na redu, trebalo je dakle s trećom grupom otići prema stupovima. Svećenik s križem obišao je sve njih. Bilo je još pet minuta života, nije

bilo više. Pričao je da mu se tih pet minuta učinilo beskrajnim rokom, silnim bogatstvom; činilo mu se, za tih će pet minuta proživjeti tolike živote te ne treba sada još ni misliti na posljednji trenutak, pa je još i uredio štošta: izračunavao je vrijeme da se oprosti s drugovima, odredio je za to dvije minute, zatim je još dvije minute odredio da posljednji put pomisli o sebi, a zatim da se posljednji put ogleda oko sebe. Vrlo se dobro sjećao da je uredio baš to troje i da je baš tako izračunao. Bilo mu je tada dvadeset i sedam godina, bio je zdrav i jak; kad se opraštao s drugovima, sjećao se da je jednomu od njih zadao prilično sporedno pitanje i silno se zanimao za odgovor. Zatim, kad se oprostio s drugovima, nastale su one dvije minute što ih je odredio da misli o sebi; znao je unaprijed o čemu će misliti: htio je zamisliti, što god može brže i jasnije, kako je to: evo sad on jest i živi, a za tri će minute biti već nešto, netko ili nešto – tko dakle? A gdje? Sve je to mislio riješiti za te dvije minute! Nedaleko je bila crkva i vršak joj se s pozlaćenim krovom blistao na jarkom suncu. Sjećao se da je silno upiljio oči u taj krov i u zrake što se odbijaju od njega; nije se mogao otrgnuti od tih zraka: činilo mu se da su te zrake nova priroda njegova, da će se za tri minute nekako sliti s njima... Neizvjesnost, zaziranje od toga novoga, što će biti i što će odmah nastati, bili su strašni, ali on kaže da mu ništa u taj mah nije bilo teže nego neprekidna misao: »A što kad se ne bi umiralo! Da mi je vratiti život – kakva bi bila beskrajnost! I sve bi to bilo moje! Svaku bih minutu onda pretvorio u cijeli vijek, ništa ne bih izgubio, svaku bih minutu sračunavao, ništa ne bih protratio uludo!« Govorio je da mu se ta misao napokon pretvorila u toliku pakost te je već želio da ga što brže ustrijele.

Knez zašuti naglo; svi su očekivali da će nastaviti i izvesti zaključak.

– Vi ste završili? – zapita Aglaja.

– Što? Završio sam – reče knez, trgnuvši se iz časovite zamišljenosti.

– A zašto ste vi to pripovjedili?

– Tako... palo mi na pamet... uz razgovor...

– Vi ste jako ispretrgani – primijeti Aleksandra – vi ste, kneže, zacijelo željeli dokazati da ne treba omalovažavati nijedan trenutak i da gdjekad pet časaka više vrijedi nego pusto blago. Sve je to pohvalno, ali dopustite ipak, a što taj prijatelj koji vam je pripovijedao takve strahote... ta njemu su promijenili kaznu, dakle poklonili su mu »beskrajni život«. Što je kasnije učinio od toga bogatstva? Je li svaku minutu živio »s računicom«?

– O, nije, sam mi je govorio – pitao sam ga već o tom – nije nipošto živio tako i izgubio je mnogo, premnogo trenutaka.

– No, eto vam i pokušaja, ne može se, dakle, zaista »sračunavati«. Ima neki razlog, ali se ne može.

– Jest, zbog nečega se ne može – ponovi knez – i meni se samomu činilo to... A ipak ne bih vjerovao...

– To jest, vi mislite da ćete živjeti pametnije od svih? – reče Aglaja.

– Jest, ja sam i to mislio ponekad.

– I sada mislite?

– I... sada mislim – odgovori knez, kao i prije, s tihim pa i plahim smiješkom gledajući Aglaju; ali odmah se opet nasmije i veselo je pogleda.

– Skromno! – reče Aglaja, gotovo se srdeći. – A kako ste vi hrabre, evo se smijete, a mene je tako sve to prenerazilo u njegovoj pripovijesti da sam nakon toga sve to vidio u snu,

baš tih pet minuta sam vidio... Ispitljivo i ozbiljno obiđe on još jedanput pogledom svoje slušateljice.

– Ne srdite li se vi na mene za štogod? – zapita odjednom, kao zbunjen, ali ipak gledajući ravno u oči.

– Zašto? – poviču sve tri djevojke u čudu.

– Pa zato što ja sve kao nekako poučavam...

Sve se nasmiju.

– Ako se srdite, nemojte se srditi – reče on – ta ja i sâm znam da sam živio manje od drugih i da manje od svih razumijem život. Ja možda gdjekada govorim jako neobično...

I sasvim se zbuni.

– Ako govorite da ste bili sretni, onda niste živjeli manje, nego više; zašto se dakle prenemažete i ispričavate? – oštro navali Aglaja: – I nemojte se, molim vas, uzrujavati što vi nas poučavate; tu nema vama nikakve slave. Uz vaš kvijetizam može se i sto godina života ispuniti srećom. Da se vama pokaže smrtna kazna i da vam se pokaže prst, vi biste i iz jednoga i drugoga izveli jednako pohvalnu misao, pa biste još bili i zadovoljni. Tako se može živjeti.

– Zašto se ti jednako srdiš, ne razumijem – prihvati generalica, koja je odavno motrila lica onih što su govorili – i o čemu vi to govorite, ni to ne razumijem. Kakav prst i kakva je to besmislica? Knez govori krasno, samo nešto tužno. Zašto mu oduzimaš hrabrost? Kad je započeo, smijao se, a sad se sav zapanjio.

– Ništa maman. A šteta, kneže, što vi niste vidjeli smaknuće, ja bih vas nešto zapitala.

– Vidio sam ja smaknuće – odgovori knez.

– Vidjeli ste? – poviče Aglaja. – Morala sam se i sama dosjetiti! To krasi djelo. Ako ste vidjeli, kako onda govorite da ste cijelo vrijeme proživjeli sretno? No, nisam li ja vama rekla istinu?

– A zar u vašem selu izvršavaju smrtnu kaznu? – zapita Adelaida.

– Vidio sam u Lyonu, putovao sam onamo sa Schneiderom, on me je poveo. Kako sam došao, odmah sam naišao.

– A je li vam se jako svidjelo? Je li jako poučno? Korisno? – pitala je Aglaja.

– Nikako mi se nije svidjelo, i ja sam nakon toga nešto bolovao, ali priznajem, gledao sam kao prikovan, oči nisam mogao otrgnuti.

– Ni ja ne bih mogla otrgnuti oči – reče Aglaja.

– Ondje ne vole kad žene dolaze gledati, pa onda i po novinama piše o tim ženama.

– Kad dakle sude da to nije ženski posao, tim samim hoće da kažu (dakle i da opravdaju) da je to muški posao. Čestitam toj logici. I vi, dakako, mislite tako.

– Pripovjedite nam o smaknuću – prekine Aleksandra.

– Nikako ne bih volio sada... – zbuni se knez i nekako se namršti.

– Kao da vam je žao pripovijedati nam – bocne ga Aglaja.

– Nije, nego zato što sam baš o tom istom smaknuću pripovijedao maločas.

– Kome ste pripovijedali?

– Vašem komorniku, dok sam čekao...

– Kakvomu komorniku? – zaori sa svih strana.

– Pa onomu što je u predsoblju, onakav prosjed, crvenkasta lica; sjedio sam u predsoblju da uđem k Ivanu Fjodoroviču.

– To je čudno – primijeti generalica.

– Knez je demokrat – odreže Aglaja. – No, kad ste pripovijedali Alekseju, ne možete odbiti ni nama.

– Želim svakako čuti – ponovi Adelaida.

– Maločas je zaista – obrati se knez k njoj, a opet se nešto zanese (čini se da se zanosio vrlo brzo i iskreno) – zaista pala meni na pamet misao, kad ste me zapitali za siže za sliku, da vam dadem siže: naslikati lice čovjeka osuđenoga na smrt jednu minutu prije nego što je udarila giljotina, dok još stoji na stratištu i još nije legao na dasku.

– Zar lice? Samo lice? – zapita Adelaida. – To će biti neobičan siže, i kakva bi to bila slika?

– Ne znam, zašto to? – prionuo knez vatreno. – Ja sam nedavno u Baselu vidio jednu takvu sliku.[5] Vrlo bih vam volio pripovjediti... Pripovjedit ću vam kada... jako me je prenerazila.

– O bazelskoj ćete slici pripovjediti svakako kasnije – reče Adelelaida – a sada mi protumačite sliku s toga smaknuća. Možete li iskazati onako kako vi to prikazujete sebi? Kako da se nacrta to lice? Dakle samo lice? A kakvo je to lice?

– Upravo je minuta prije smrti – započe knez sasvim voljno, zanoseći se uspomenom, a očito je odmah zaboravio na sve drugo – baš onaj trenutak kad se uspeo na stube i tek stupio na stratište. U taj je mah pogledao na moju stranu; ja sam mu pogledao u lice i sve sam razumio... Ali kako da vam to pripovjedim! Strašno bih, strašno bih volio da vi ili tkogod drugi to nacrta! Bolje bi bilo da to budete vi! Još sam onda pomislio da će slika biti korisna. Znate, tu treba prikazati sve što je bilo prije, sve, sve. Živio je u uzama i očekivao smaknuće barem još za tjedan dana; uzdao se nekako u običnu formalistiku, da spis mora još otići nekud te će odande stići tek za tjedan dana. A tu se odjednom po nekom slučaju skratila stvar. U pet sati izjutra on spava. Konac listopada, u pet je sati još hladno i mračno. Ulazi tamnički nadzornik, tihano, sa stražom, i oprezno mu dodirne ramena: on se pridigne, nalakti se – vidi svjetlo: »Što je?« – »U deset sati smaknuće.« On onako bunovan nije povjerovao, započeo se prepirati, da će spis stići za tjedan dana, no kad se sasvim razbudio, prestao se prepirati i zašutio je – tako su pripovijedali – zatim je rekao: »Ipak je teško tako iznenada«... i opet ušutio, i ništa više nije htio govoriti. Prolaze sada tri-četiri sata s poznatim poslovima: svećenik, zajutrak, uz koji mu daju vina, kave i govedine. (No, nije li to poruga? Eto, misliš kako je to okrutno, a s druge strane, Boga mi, ti nedužni ljudi čine od čista srca i uvjereni su da je to čovjekoljublje). Onda toaleta, (vi znate što je zločinčeva toaleta?), naposljetku ga voze gradom do stratišta... Ja mislim, njemu se i tu čini, dok ga voze, da mu još preostaje beskrajan život. Čini mi se da je putem jamačno mislio: »Još dugo, još tri ulice preostaju da živim; evo ću proći ovu, onda će ostati još ona, onda još ona gdje je s desne strane pekar... koliko je još do pekara?« Oko njega narod, vika, buka, deset tisuća lica, deset tisuća očiju – sve to treba podnijeti, a glavno, misao: »Eto njih deset tisuća, te od njih nikoga ne smiču, a mene će smaknuti!« No, sve je to unaprijed. Na stratište vode stube; tu je pred stubama odjednom zaplakao, a bio je krepak, muževan čovjek, velik zločinac, kažu. Uz njega je neprestano bio svećenik,

[5] Dostojevski je bio u Baselu u kolovozu 1867. Ovdje zacijelo misli na sliku Hansa de Vriesa (1450-1520) *Odsijecanje glave Ivanu Krstitelju*.

i na kolima se vozio s njim i sve mu govorio, ali onaj teško da je čuo išta: kad počne slušati, kod treće riječi ne razumije već. Tako mora biti. Naposljetku se počeo penjati uza stube; tu su mu svezane noge i zato sitno koračaju. Svećenik je valjda bio pametan čovjek, prestao mu govoriti i sve mu davao križ da ljubi. Podno stuba bio je jako blijed, a kad se popeo i stao na stratište, u jedan je mah pobijelio kao papir, sasvim kao bijeli pisaći papir. Zacijelo su mu slabile i kočile se noge, i smučilo mu se – kao da ga nešto guši u grlu, pa ga zato nekako škaklja – jeste li to kada osjetili, kad se uplašite, ili u jako strašnim trenucima dok vam još ostaje razbor, ali on nema više nikakve vlasti? Kad, na primjer, nastane neizbježiva pogibelj, kuća se ruši, na vas, snaći će vas, čini mi se, odjednom silna želja da sjednete, da sklopite oči i da čekate – bilo što bilo!... Eto tu, kad je počinjala ta slabost, svećenik mu brže, naglom gestom i šuteći pružao križ pred same usne; malen križ, srebrn, četvorokrak – često mu pružao, svaki čas. I čim bi se križ dotakao usana, otvarao je on oči, i kao da je opet oživljavao na nekoliko trenutaka, i noge su mu koračale. Ljubio je križ sa žudnjom, žurio se ljubiti ga, kao da se žuri da ne bi zaboravio štogod zgrabiti za zalihu, za svaki slučaj, ali teško da je u taj čas išta shvaćao religiozno. I tako je bilo sve do daske... Za čudo, za tih posljednjih trenutaka rijetko se onesvješćuju! Naprotiv, glava silno živi i radi, valjda onako jako, jako, jako, kao mašina u poslu; ja mislim, sve titraju različite misli, sve same nedokončane, a možda i smiješne, sporedne misli: »evo ovaj gleda – na čelu mu je bradavica, evo krvniku zarđalo jedno donje dugme«... a međutim sve znaš i svega se sjećaš; samo jedna točka ima koju nikako ne može zaboraviti, i ne možeš se onesvijestiti, i sve se kreće i vrti oko nje, oko te točke. I kad pomisliš da će tako potrajati sve do posljednje četvrti trenutka, kad već glava leži na panju, i čeka, i... *zna*, i odjednom čuje nad sobom kako je skliznulo željezo! To će svakako čuti! Da ja ležim, ja bih baš namjerno slušao i čuo bih desetinu trenutka, ali svakako ćeš čuti! I zamislite, još i danas raspravljaju o tome da glava kad odleti možda još na trenutak zna da je odletjela – i to mi je misao! A što ako je pet trenutaka!... Nacrtajte stratište, da se jasno i blisko vidi samo posljednja stepenica; zločinac stupio na nju: glava, lice mu bijelo kao papir, svećenik mu pruža križ, on žudno pruža modre usne svoje i gleda, i – sve zna. Križ i glava – eto slike; lice svećenikovo, krvnikovo, dvojice slugu njegovih i nekoliko glava i očiju odozgo – sve se to može nacrtati kao na trećem mjestu, u magli, za dodatak... Eto, kakva je slika.

Knez ušuti i pogleda sve njih.

– To, dakako, nije nalik na kvijetizam – progovori Aleksandra sama sebi.

– No, sada pripovjedite kako ste bili zaljubljeni – reče Adelaida.

Knez je pogleda u čudu.

– Slušajte – kao da se žurila Adelaida – vi morate još pripovijedati o bazelskoj slici, ali sada želim čuti kako ste bili zaljubljeni; nemojte se braniti, bili ste. Osim toga, čim vi stanete pripovijedati, niste više filozof.

– Čim završite pripovijedanje, odmah se zastidite onoga što se pripovjedili – primijeti odjednom Aglaja. – Zašto to?

– Kako je to, na koncu konca, glupo – odreže generalica, zlovoljno gledajući Aglaju.

– Umno nije – potvrdi Aleksandra.

– Ne vjerujte njoj, kneže – obrati se generalica njemu – ona to navlaš čini od neke pakosti; nije ona nipošto tako glupo odgojena; nemojte štogod pomisliti zato što vam one toliko dosađuju. Jamačno su zasnovale nešto, ali su vas već zavoljele. Znam ja njihova lica.

– I ja znam njihova lica – reče knez, osobito naglašujući svoje riječi.

– Kako to? – zapita Adelaida radoznalo.

– Što znate vi o našim licima? – radoznalo će i dvije druge.

No knez je šutio i uozbiljio se; svi su očekivali njegov odgovor.

– Reći ću vam kasnije – reče on tiho i ozbiljno.

– Vi nas baš pošto-poto želite zainteresirati – klikne Aglaja. – I kakva je to svečana manira!

– No, dobro – požuri se opet Adelaida – ali ako ste već takav poznavač lica, onda ste svakako bili zaljubljeni; ja sam dakle pogodila. Ded pripovijedajte!

– Ja nisam bio zaljubljen – odgovori knez isto onako tiho i ozbiljno – ja sam... bio sretan drugačije.

– A kako, čime?

– Dobro, pripovijedat ću vam – izgovori knez kao u nekoj dubokoj sjeti.

VI

– Evo svi vi sada – započe knez – gledate mene radoznalo te ako vam ne udovoljim, možda ćete se i rasrditi na mene. Nije, ja se šalim – priklopi brže, smijući se. – Ondje... ondje su bila sve sama djeca i ja sam cijelo to vrijeme bio ondje s djecom, sa samom djecom. Bila su to seoska djeca, cijelo jato što je učilo u školi. Nisam ja njih učio; o, nisam, ondje je za to bio školski učitelj, Jules Thibaut; ja sam ih možda i učio, ali sam se više družio s njima i sve su mi četiri godine prošle tako. Ništa mi drugo nije ni trebalo. Sve sam im govorio, ništa nisam tajio od njih. Očevi i rođaci njihovi, svi su se rasrdili na mene, jer djeca nisu najzad mogla biti bez mene i sve se zgrtala oko mene, a školski mi učitelj postao naposljetku najljući neprijatelj. Mnogo sam ondje stekao neprijatelja, i sve zbog djece. Čak i Schneider me korio. I što su se bojali tako? Djetetu se može sve govoriti sve; uvijek me je zapanjivala misao kako veliki slabo znaju djecu, očevi i majke čak i svoju djecu. Ništa ne treba tajiti djeci pod izlikom da su malena i da im je još prerano znati. Kako je to ružna i nesretna misao! I kako dobro primjećuju sama djeca da ih očevi drže za premalene, smatraju da ništa ne razumiju, a oni razumiju sve. Veliki ne znaju da dijete može u najtežem poslu dati izvanredno ozbiljan savjet. O Bože, kad vas gleda ljepušna ptičica povjerljivo i sretno, zar vas nije stid prevariti je! Ja ih zato zovem ptičicama jer ništa na svijetu nije bolje od ptičice. Uostalom, na mene su se svi u selu rasrdili više zbog jedne zgode... A Thibaut mi je naprosto zavidio; isprva je sve tresao glavom i čudio se kako djeca sve razumiju kod mene, a kod njega gotovo ništa, a kasnije mi se počeo smijati kad sam mu rekao da mi obojica nećemo njih naučiti ništa, nego će oni još naučiti nas. I kako je samo mogao zavidjeti mi i klevetati me kad je i sâm živio s djecom! Djeca liječe dušu čovjekovu... Bio je ondje u Schneiderovu zavodu jedan bolesnik, jako nesretan čovjek. Bila je to takva strahovita nesreća da teško i može biti takve. Dali su ga bili da se liječi od mahnitosti; po mojem sudu nije on bio mahnit, nego se samo strahovito mučio – to mu je bila sva bolest. I da vi znate što su mu naposljetku postala naša djeca... Ali o tom ću vam bolesniku pripovijedati kasnije; sada ću pripovijedati kako je počelo sve to. Djeca me iz početka nisu voljela. Bio sam tako velik, i uvijek tako nezgrapan; znam da sam i ružan... naposljetku i to što sam bio stranac. Djeca su mi se iz početka smijala, a onda su

počela i kamenje bacati na mene kad su vidjela da sam poljubio Mariju. A ja sam je poljubio samo jedan jedini put... Ne, ne smijte se – požuri se knez zadržati smiješak svojih slušateljica – nije tu nipošto bilo ljubavi. Da vi znate kako je to bilo nesretno stvorenje, vi biste je i sami požalili jako, kao i ja. Bila je iz našega sela. Mati joj je bila stara baba, a kod nje je, na maloj, sasvim ruševnoj kućici njihovoj od dva prozora bio po dopuštenju seoske vlasti zagrađen jedan prozor; kroz taj je prozor smjela trgovati gajtanima, koncima, duhanom, sapunom, sve za sitan novac, pa se time i hranila. Bila je bolesna, vazda su joj oticale noge te je neprestano sjedila. Marija joj je bila kći, od dvadesetak godina, slaba i mršava; odavno joj se započinjala sušica, ali je sve hodala po kućama i naimala se na dan za težak posao – prala je pod, rublje, mela dvorišta, čistila stoku. Neki ju je trgovački pomoćnik Francuz na prolasku zaveo i odveo, a za tjedan dana ostavio na putu samu i otputovao kradom. Došla je kući prosjačeći, sva zablaćena, sva u dronjcima, u izderanim cipelama; pješačila je cijeli tjedan, noćivala u polju i jako se prehladila; noge su joj bile u ranama, ruke otekle i raspucale se. No i prije nije bila lijepa; samo su joj oči bile tihe, dobre, nevine. Silno je bila šutljiva. Jednom, još prije, iznenada je zapjevala za poslom, i sjećam se da su se svi začudili i stali se smijati: »Marija je zapjevala! Što, Marija zapjevala?« A onda se strašno zbunila i nakon toga zašutjela zauvijek. Onda su je još milovali, ali kad se vratila bolesna i izmorena, nitko je nije žalio ni malo! Kako su ljudi okrutni u tom! Kako su teških načela u tom! Mati ju je prva dočekala s pakošću i prezirom: »Ti si mene sad obeščastila.« Ona ju je prva i predala sramoti: kad su dočuli u selu da se vratila Marija, svi su potrčali vidjeti je i gotovo se cijelo selo strčalo u babinu kućicu: starci, djeca, žene, djevojke, svi u hitnoj, pomamnoj rulji. Marija je ležala na podu, do bakinih nogu, gladna, izderana i plakala. Kad su se svi strčali, zakrila se ona svojom raščupanom kosom i tako ničice legla na pod. Svi su je uokolo gledali, kao da je gmaz; starci su je kudili i grdili, mladi se i smijali, žene je grdile, kudile, gledale je s takvim prezirom kao kakvoga pauka. Mati je dopustila sve to, i sama je sjedila tu, kimala glavom i odobravala. U to joj je vrijeme mati bila već jako bolesna i gotovo već umirala; za dva je mjeseca zaista i umrla; znala je da umire, ali ipak nije htjela s kćerkom se pomiriti sve do smrti, nije s njom čak ni riječi progovorila. Tjerala ju je da spava u hodniku, nije ju gotovo ni hranila. Morala je bolesne noge često stavljati u toplu vodu; Marija joj je svaki dan prala noge i njegovala je; ona je sve te usluge primala šuteći i nije joj rekla ni jedne ljubazne riječi. Marija je trpjela sve, i ja sam kasnije primijetio, kad sam se upoznao s njom, da je i sama odobravala sve to, i sama je sebe smatrala za neko najgore stvorenje. Kad je baba sasvim zapala u krevet, došle su da je njeguju seoske babe redom, kako je ondje običaj. Onda sasvim prestadoše hraniti Mariju, a svi su je u selu tjerali i nitko joj nije ni davao posla kao prije. Svi su na nju baš kao pljuvali, a muškarci su čak prestali je smatrati ženom, sve joj govorili gadarije. Gdjekad, jako rijetko, kad bi se nedjeljom izopijali pijanci, dobacivali bi joj za porugu koji groš, onako ravno na zemlju; Marija je šutjela i dizala. Već je onda počela u kašlju bacati krv. Naposljetku se krpe na njoj prevratile u dronjke, tako da joj je sramota bila javljati se u selu; a još od povratka je hodala bosonoga. A sada osobito djeca, cijela rulja – bilo je više od četrdesetak djece – stala zadirkivati u nju, pa i bacati na nju blato. Onda je zamolila pastira neka joj pusti da čuva krave, ali ju je pastir otjerao. Onda je sama, bez dopuštenja, počela sa stadom odlaziti na cijeli dan od kuće. Kako je jako mnogo koristila pastiru i on to primijetio, to je nije više tjerao i gdjekada joj je davao čak i preostatke svojega ručka, sira i kruha. Držao je da joj iskazuje veliku milost. A kad joj je umrla mati, pastor se u crkvi nije stidio pred svim svijetom osramotiti Mariju. Marija je stajala pokraj lijesa, kakva je već bila, u svojim dronjcima, i plakala. Sabralo se mnogo svijeta da gleda kako će ona plakati i ići za lijesom; onda se pastor – bio je još mlad čovjek i sva mu je

ambicija bila da bude velik propovjednik – obratio svima i pokazao na Mariju. »Evo tko je skrivio smrt ove čestite žene« (a nije bila istina, jer je bolovala već dvije godine) »evo nje, stoji pred vama i ne smije da uzgleda, jer nju je obilježio prst božji; evo bosa je i u dronjcima – primjer onima koji gube krepost! A i tko je ona? To je kći njezina!« I sve ovako. I pomislite, ta se podlost svidjela gotovo svima njima, no... tu se dogodila osobita zgoda; tu se umiješala djeca, jer u to su vrijeme djeca već sva bila uz mene i zavoljela Mariju. Evo kako se to dogodilo. Htio sam učiniti štogod Mariji; bilo je potrebno da joj se dade novca, ali novca ondje nisam nikad imao, ni prebijene pare. Imao sam malu briljantnu pribadaču te sam je prodao nekomu prekupcu; taj je obilazio po selima i trgovao starom odjećom. Platio mi je osam franaka, a ona je zacijelo stajala četrdeset. Dugo sam nastojao sresti Mariju samu; naposljetku se mi sastali izvan sela, pokraj plota, na sporednoj stazici u goru, za drvetom. Tu sam joj dao osam franaka i rekao joj neka ih čuva jer ja neću više imati, a zatim sam je poljubio i rekao neka ne misli da ja imam kakvu nevaljalu namjeru, i da je ne volim zato što sam zaljubljen u nju, nego zato što je jako žalim i što je još prvoga početka nisam smatrao krivom, nego samo nesretnom. Jako sam je želio odmah utješiti i uvjeriti da ne bi trebala sebe smatrati tako niskom pred svima, ali mi se čini, nije me razumjela. Primijetio sam to odmah, premda je ona gotovo za sve to vrijeme šutjela i stajala preda mnom oborenih očiju i strašno zastiđena. Kad sam svršio, poljubila mi ruku, a ja sam odmah prihvatio njezinu ruku i htio je poljubiti, ali mi ju je ona brže istrgla. U taj nas čas odjednom ugledala djeca, cijelo jato; kasnije sam doznao da su već odavno vrebala na mene. Udarila zviždati, pljeskati u dlaniće i smijati se, a Marija počela bježati. Htjedoh govoriti, ali oni stadoše bacati kamenje na mene. Još toga dana doznali to svi, cijelo selo. Svi opet navalili na Mariju, zamrzili je još gore. Čuo sam čak i da je htjedoše osuditi na kaznu, ali hvala Bogu prošlo je tako; no zato joj od djece nije bilo mira, zadirkivala su je još gore nego prije, bacala se na nju blatom; jure djeca za njom, ona bježi sa slabim svojim prsima, pa se zadiše, a ona za njom viču, psuju. Jedanput poletio i ja, da se tučem s njima. Zatim im stadoh govoriti, te sam im govorio svaki dan, kad god sam mogao. Gdjekad su zastajala i slušala, premda su sve još psovala. Pripovjedio sam im kakva je nesretnica Marija; naskoro je prestadoše grditi i stadoše šuteći odlaziti. Malopomalo počeli smo razgovarati; ja im nisam ništa tajio; sve sam im pripovjedio. Slušala su jako radoznalo i nabrzo stala žaliti Mariju. Neki, kad je sretnu, počeše se ljubazno pozdravljati s njom: ondje je običaj, kad se sretnu, bili poznati ili ne bili, da se pozdrave i kažu: »Zdravo!« Znam kako se čudila Marija. Jednom dvije djevojčice uzele jela i odnijele njoj, dale joj, došle i pripovjedile meni. Govorile su da se Marija rasplakala, a sada je one jako vole. Naskoro su je svi zavoljeli, a zajedno s tim zavoljeli odjednom i mene. I tako su djeca počela često dolaziti k meni i sve su me molila da im pripovijedam; čini mi se da sam dobro pripovijedao, jer su me jako voljela slušati. A kasnije sam učio i čitao sve samo zato da bih im nakon toga pripovijedao, i zatim sam im pripovijedao za sve te tri godine. Kad su me zatim krivili svi, pa i Schneider, što s njima govorim kao i s velikima i ništa ne krijem od njih, odgovarao sam im da je sramota lagati djeci, jer ona ionako znaju sve, kako god tajili od njih, i možda će doznati što ružno, a od mene neće doznati ništa ružno. Treba samo svaki sjetiti se kako je i sam bio dijete. Oni se nisu slagali sa mnom... Mariju sam poljubio još dva tjedna prije smrti njezine majke; a kad je pastor pripovijedao, sva su već djeca bila uz mene. Odmah sam im pripovjedio i protumačio postupak; svi se rasrdili na njega, a neki toliko da su mu kamenjem porazbijali okna na prozorima. Ja sam ih zadržao, jer to je već ružno, ali u selu su odmah svi doznali i svi počeli bijediti mene da sam iskvario djecu. Zatim su svi doznali da djeca vole Mariju, i strašno se uplašili, ali Marija je već bila sretna. Djeci su čak i zabranili da se ne smiju sastajati s njom, no

djeca su kradom trčala k njoj k stadu, prilično daleko, gotovo pol vrste od sela; nosila su joj milošte, a neki bi naprosto dotrkivali samo zato da je zagrle, poljube, da joj kažu: »*Je vous aime, Marie!*«[6] i da onda navrat-nanos otrče natrag. Marija je gotovo poludjela od takve nenadane sreće; nije o njoj ni sanjala; stidjela se i radovala se, djeci je, osobito djevojčicama, najviše bilo do toga da trče k njoj i javljaju joj da je ja volim i jako im mnogo govorim o njoj. Pripovijedali su joj da sam im sve to ispripovijedao ja te oni sada vole i žale nju i uvijek će biti takvi. Onda su dotrkivali k meni, pa mi radosnih, zaposlenih lišća kazivali da su maločas bili s Marijom i Marija me pozdravlja. Navečer sam odlazio k slapu; tu je bilo mjesto, sasvim sakriveno od sela, a uokolo su rasli jablanovi; onamo su se oni navečer strkivali k meni, neki i kradom. Čini mi se, njima je bila na silnu slast moja ljubav prema Mariji, i eto u tom sam jedinom, za svega svoga tamošnjeg života, i prevario njih. Nisam ih razuvjeravao da nipošto ne volim Mariju, to jest, nisam zaljubljen u nju, nego je samo jako žalim; vidio sam po svemu da oni jače žele neka bude ovako kako su sami zamislili i rasudili između sebe te sam zato šutio i pričinjao se kao da su pogodili. I toliko su bila delikatna i nježna ta mala srdašca; njima se među inim učinilo nemogućim da njihov dobri Leon voli Mariju, a Marija je tako ružno odjevena i nema cipela. Zamislite, nabavili su joj i cipele, i čarape, i rublje, pa i neku odjeću; kako su to izmudrovali, ne razumijem; radili su svi u zajednici. Kad sam ih ispitivao, samo su se veselo smijali, a djevojčice tapšale dlanovima i ljubile me. I ja sam gdjekad kradom odlazio se sastati s Marijom. Ona se već sasvim bila razboljela i jedva je hodala: naposljetku je sasvim prestala služiti pastiru, ali je ipak svako jutro odlazila sa stadom. Sjedala bi postrance; ondje je na jednoj gotovo okomitoj klisuri bila izbočina; ona bi sjela na sâm kraj, skriven od svakoga, na kamen te sjedila, gotovo se i ne mičući, cijeli dan, od rana jutra sve do onog sata kad se vraća stado. Bila je već tako oslabila od sušice da je najviše sjedila zaklopljenih očiju, glave naslonjene na klisuru te drijemala i teško disala; lice joj je bilo izmršavjelo kao u kostura, a znoj joj izbijao po čelu i po sljepoočicama. Ovakvu sam je svagda zatjecao. Dolazio sam na časak, i nisam htio da me opaze. Čim se javim, Marija bi odmah zadrhtala; otvorila oči i poletjela da mi ljubi ruke. Nisam joj više otimao ruke, jer to je njoj bila sreća; doklegod bih sjedio, ona bi drhtala i plakala. Istina, nekoliko je puta počinjala pričati, ali teško ju je bilo razumjeti. Znala je bivati kao mahnita, u strašnoj uzrujanosti i zanosu. Gdjekad su djeca odlazila sa mnom. Onda bi dječaci i djevojčice stali u blizini i uzeli nas čuvati od nečega i od nekoga, i to im je neobično godilo. Kad mi odemo, Marija bi opet ostajala sama, kao i prije ne mičući se, zaklopljenih očiju i glave naslonjene na klisuru; možda je sanjala o nečemu. Jednom izjutra nije više mogla ići k stadu, nego je ostala kod kuće, u svojem praznom domu. Djeca su to odmah doznala i gotovo svi su je redom pohodili toga dana; ležala je na svojoj postelji sama samcata. Dva su je dana njegovala samo djeca, zalazila joj redom, ali onda, kad se pročulo u selu da Marija zaista već umire, počele joj dolaziti seoske babe da sjede i provode uz nju dan. U selu kao da stadoše žaliti Mariju, barem nisu više zadržavali djecu i nisu je grdili kao prije. Marija je neprestano bila u drijemežu, san joj je bio nemiran; strašno je kašljala. Babe su tjerale djecu, ali djeca su dotrkivala pod prozor, gdjekad samo na jedan časak, da samo kažu: »*Bon jour, notre bonne Marie.*«[7] A ona, čim ih ugleda ili začuje, sva je oživljavala i odmah, ne slušajući babe, nastojala se nalaktiti, mahala im glavom, zahvaljivala. Donosili su joj kao i prije milošte, ali ona nije gotovo ništa jela. Zbog njih je, uvjeravam vas, umrla gotovo sretna. Zbog njih je zaboravila na svoju crnu nevolju i kao da je od njih stekla oproštenje, jer

[6] Volim vas, Marija. (franc.)

[7] Dobar dan, draga naša Marija. (franc.)

sve do konca držala je sebe za veliku prestupnicu. Djeca su joj poput ptičica krilašcima lepetala u prozore i svako joj jutro dovikivala: »*Nous t'aimons, Marie.*«[8] Jako je brzo umrla. Mislio sam da će poživjeti kudikamo dulje. Uoči njezine smrti, prije sunčanoga zapada, došao sam k njoj; čini mi se da me je prepoznala, i ja sam joj posljednji put stisnuo ruku; kako joj se isušila ruka! A sutradan ujutro došli odjednom i kažu mi da je Marija umrla. Sada se djeca nisu više mogla zadržati: sav su joj lijes iskitila cvijećem i ovjenčala joj glavu vijencem. Pastor nije više u crkvi pogrđivao mrtvu, a i na sprovodu je bilo jako malo svijeta, tek se neki navratili od radoznalosti; no kad je trebalo da se nosi lijes, sva djeca poletjela listom da je nose. Kako nisu mogla nositi, pomagali su im drugi; svi su letjeli za lijesom i svi su plakali. Odonda su djeca vazda častila Marijin grobak: svake ga godine kite cvijećem, posadili oko njega ruže. Ali od toga je sprovoda cijelo selo počelo mene progoniti zbog djece. Glavni su začetnici bili pastor i učitelj. Djeci su odlučno zabranili da se ne smiju ni sastajati sa mnom, a Schneider se čak i obavezao da će paziti na to. No mi smo se ipak sastajali, iz daleka se sporazumijevali znakovima. Dobivao sam od njih pisamca. Kasnije se sve to smirilo, ali onda je bilo jako dobro; ja sam se zbog toga proganjanja još i bliže združio s djecom. Posljednje sam se godine gotovo i pomirio s Thibautom i s pastorom. A Schneider mi je mnogo govorio i prepirao se sa mnom o mojem škodljivom »sistemu« s djecom. Kakav je u mene sistem? Naposljetku mi Schneider izrekao jednu svoju jako čudnu misao – to je bilo baš pred moj odlazak – rekao mi kako se posve uvjerio da sam ja pravo dijete, to jest, sasvim dijete, da sam samo rastom i licem nalik na odrasloga, ali po razvitku, duši, karakteru, a možda po umu nisam odrastao, i takav ću ostati, sve ako poživim do šezdesete godine. Ja sam se jako smijao: da nema pravo, jer otkud sam ja malen? Ali samo je jedno istina, ja i zaista ne volim bivati s odraslima, s ljudima, s velikima – i to sam odavno primijetio – ne volim jer ne znam. Govorili oni sa mnom što mu drago, kako god dobri bili sa mnom, ipak je meni uvijek nekako teško s njima i ja se silno veselim kad mogu što prije otići k drugovima, a drugovi su mi bili uvijek djeca, ali ne zato što sam ja sam bio dijete, nego zato što je mene naprosto privlačilo k djeci. Kad sam ja, još u početku svoga života na selu – onda, kad sam odlazio sâm samcat u gore da tugujem – kad sam lutao sâm samcat i stao gdjekad sretati, osobito u podne, kad puštaju iz škole, svu tu bučnu rulju, koja trči sa svojim torbicama i tablicama, uz viku, smijeh i igre – sva mi je duša stala odjednom težiti k njima. Ne znam, ali sam počeo osjećati neki neobično jak i sretan osjećaj kad god bih se sreo s njima. Zastajao sam i smijao se od sreće gledajući im sitne nožice, kako trepću i neprestano trčkaju, gledajući dječake i djevojčice kako trčkaju zajedno, smijeh njihov i suze (jer mnogi su već, dok su iz škole dotrčali do kuće, dospjeli se potući, rasplakati, opet se pomiriti i poigrati), i ja sam tada zaboravljao sav svoj jad. A onda, za sve te tri godine, nisam mogao ni razumjeti kako se jade i zašto se jade ljudi. Sav sam udes svoj odao njima. Nikad nisam ni kanio otići sa sela, nije mi ni na pamet padalo da ću se ikad otputiti ovamo, u Rusiju. Činilo mi se da ću navijek ostati ondje, ali naposljetku sam razabrao da me Schneider i ne može držati, a uto se dogodila stvar, toliko, čini se, važna, da je sâm Schneider požurio mene neka idem, i za mene odgovorio ovamo. Razvidjet ću što je i posavjetovat ću se s kime. Možda će mi se promijeniti sudbina sasvim, no sve to nije ono i nije glavno. Glavno je da se već izmijenio sav moj život. Mnogo sam ostavio ondje, premnogo. Svega je nestalo. Sjedio sam u vagonu i mislio: »Sada idem k ljudima; možda ja ne znam ništa, ali je nastupio nov život.« Odlučio sam izvršiti svoj posao časno i čvrsto. S ljudima će mi možda biti nemilo i teško. Za prvi sam mah odlučio biti sa svima uljudan i otvoren; ta

[8] Volimo te, Marija. (franc.)

više neće nitko ni iziskivati od mene. Možda će i ovdje držati mene za dijete – pa neka! Mene, ne znam zašto, drže svi i za idiota; nekada sam zaista tako bolovao da sam onda i nalikovao na idiota; ali kakav sam ja idiot sada gdje i sam poimam da mene drže za idiota? Ulazim i mislim: »Evo mene drže za idiota, a ja sam ipak uman, a oni se ne dosjećaju«... Često mislim to. Kad sam u Berlinu dobio odande nekoliko malih pisama, što su već stigli mi napisati, onda sam istom razabrao kako sam ih ljubio. Vrlo ti je teško kad dobiješ prvo pismo! Kako su tugovali kad su me ispraćali! Još mjesec dana unaprijed stali me ispraćati: *»Léon s'en va, Léon s'en va pour toujours!«*[9] Sastajali smo se, kao i prije, svake večeri kod slapa i sve smo razgovarali o tom kako ćemo se rastati. Gdjekada smo se veselili kao i prije; samo kad smo se razilazili na noć, snažno su me i vatreno grlili, što prije nije bilo. Neki su se kradom od svih svraćali k meni, pojedinci, samo zato da me zagrle i poljube nasamo, gdje nisu svi. Kad sam već odlazio na put, svi su me listom ispratili na stanicu. Željeznička je stanica bila od našega sela po prilici jednu vrstu. Susprezali su se da ne plaču, ali mnogi se nisu mogli suzdržati, nego su plakali na sav glas, osobito djevojčice. Žurili smo se da ne zakasnimo, ali gdjekoji je odjednom iz čete letio nasred puta k meni, grlio me svojim malim ručicama i ljubio me, pa zaustavljao svu četu; a mi, ako smo se i žurili, sve smo zastajkivali i čekali dok se on ne oprosti. Kad sam sjeo u vagon i vagon krenuo, svi su mi zaviknuli: »hura!« i dugo su još stajali na mjestu, sve dok nije sasvim otišao vagon. I ja sam gledao... Slušajte, kad sam maločas ušao amo i pogledao vaša mila lica – ja sada jako promatram lica – i čuo vaše prve riječi, to mi je prvi put otad odlanulo na duši. Maločas sam već bio pomislio da sam ja možda zaista sretnik: ta znam da ne srećeš brzo onakve koje ćeš odmah zavoljeti, a s vama sam se sastao tek što sam izišao iz vagona. Znam jako dobro da je čovjeka stid govoriti svima o svojim čuvstvima, a ja vam evo govorim i s vama me nije stid. Ja sam nedruževan i možda vam dugo neću doći. Samo nemojte to držati za ružnu misao: nisam rekao time da mi nije stalo do vas, a i nemojte pomisliti da me je štogod uvrijedilo. Vi ste me pitali za svoja lica i što sam primijetio na njima. S drage ću vam volje reći to. U vas je Adelaida Ivanovna, sretno lice, od sva tri lica najsimpatičnije. Ne samo da ste vi jako lijepi, nego kad vas čovjek gleda, odmah pomisli: »U nje je lice – kao u dobre sestre.« Vi prilazite priprosto i veselo, ali znate i brzo da progledate srce. Eto to se meni čini o vašem licu. I vaše je lice, Aleksandra Ivanovna, krasno i jako milo, no u vas je možda neki tajni jad; duša je vaša bez sumnje predobra, ali vi niste veseli. U vas je na licu neka osobita nijansa, kao u Holbeinove Madone u Dresdenu. No, eto i o vašem licu: jesam li dobar pogađač? Ta vi mene sami držite za pogađača. Ali o vašem licu, Lizaveta Prokofjevna – obrati se on odjednom generalici – o vašem licu ne samo da mi se čini, nego sam naprosto uvjeren da ste vi potpuno dijete, u svem, u svem, u svem dobrom i u svem lošem, unatoč tomu što ste već u takvim godinama. Ta vi se valjda ne srdite na mene što tako govorim? Ta vi znate za što držim ja djecu? I nemojte pomisliti da sam od bezazlenosti tako otvoreno govorio sve ovo maločas o vašim licima; o, nije, nije, nipošto! Možda sam i ja imao svoju misao.

[9] Lav odlazi, Lav odlazi zauvijek! (franc.)

VII

Kad je knez ušutio, sve su ga gledale veselo, čak i Aglaja, ali osobito Lizaveta Prokofjevna.

– Eto ste ga i ispitale! – poviče ona. – Što je, milostive gospođice, vi ste mislile da ćete njega zakriljivati, kao siromaška, a on jedva i udostojao da odabere vas, i to još uz priuzdržaj da će samo rijetko dolaziti. Eto odosmo u lude, a ja to i volim; ali najgore Ivan Fjodorovič. Bravo, kneže, maločas su odredile one da će vas ispitati. A što ste rekli o mojem licu prava je istina: jesam dijete i znam to. I još prije vas sam znala to; vi ste baš moju misao iskazali u jednoj riječi. Vaš karakter držim za sasvim sličan mojemu, i jako se veselim; to su kao dvije kapi vode. Samo vi ste muškarac, a ja sam žena i nisam bila u Švicarskoj: eto, to je sva razlika.

– Nemojte se nagliti, maman – poviče Aglaja – knez kaže da je u svim svojim priznanjima imao naročitu misao i nije govorio nasumce.

– Jest, jest – smijale se druge.

– Nemojte se podrugivati, mile moje, on je možda lukaviji nego vi sve tri skupa. Vidjet ćete. Ali kako to, kneže, o Aglaji niste ništa rekli? Aglaja čeka i ja čekam.

– Ne mogu u ovaj mah ništa reći; reći ću kasnije.

– Zašto? Valjda je vidite?

– O, da, vidim; vi ste, Aglaja Ivanovna, izvanredna ljepotica. Vi ste tako lijepi da se bojim gledati vas.

– Zar samo to? A svojstva? – navali generalica.

– O ljepoti je teško suditi; nisam se još pripravio. Ljepota je zagonetka.

– Vi ste dakle Aglaji zadali zagonetku – reče Adelaida. – Ded odgonetni, Aglaja. A je li ona lijepa, kneže, lijepa?

– Izvanredno! – odgovori knez vatreno, a pogleda sa zanosom Aglaju. – Gotovo kao Nastasja Filipovna, premda joj je lice sasvim drugačije!...

Svi se zgledali u čudu.

– Kao tko-o-o? – otegne generalica. – Kao, Nastasja Filipovna? Gdje ste vi vidjeli Nastasju Filipovnu? Kakva Nastasja Filipovna?

– Maločas je Gavrila Ardalionovič Ivanu Fjodoroviču pokazivao portret.

– Što, Ivanu Fjodoroviču donio njezin portret?

– Da mu pokaže. Nastasja je Filipovna poklonila danas Gavrili Ardalionoviču svoj portret, a on ga je donio pokazati ga.

– Hoću ga vidjeti! – trgne se generalica. – Gdje je taj portret? Ako mu je poklonila, mora biti kod njega, a on je svakako još u kabinetu. Srijedom on svagda dolazi raditi i nikad ne odlazi prije četiri sata. Pozovite odmah Gavrilu Ardalionoviča! Ne, ne ginem ja baš od želje da ga vidim. Molim vas, kneže, golube, otiđite u kabinet, uzmite od njega portret i donesite ga ovamo. Recite da želim vidjeti. Molim vas.

– Dobar je, ali odviše bezazlen – reče Adelaida kad je izišao knez.

– Da, nešto je odviše – potvrdi Aleksandra – tako da je i malo smiješan.

I jedna i druga kao da nisu sasvim izgovarale svu svoju misao.

Ali s našim se licima dobro izvukao – reče Aglaja – polaskao je svima, čak i mami.

– Molim te, okani se dosjetaka! – poviče generalica. – Nije on polaskao, nego je to laskalo meni.

– Ti misliš da se on izvlačio? – zapita Adelaida.

– Meni se čini da on nije tako bezazlen.

– No, sad ćeš ti! – rasrdi se generalica. – A po mojem ste sudu vi još smješnije nego on. Bezazlen je, zna za sebe, u najplemenitijem pogledu, razumije se. Sasvim kao ja.

»Ružno je, dabome, što sam se izbrbljao o slici«, mislio je knez u sebi, idući u kabinet, i nekako ga grizla savjest.

»Ali... možda sam učinio dobro što sam se izbrbljao...«

Započela mu prosijavati jedna čudna misao, ali nije još bila sasvim jasna.

Gavrila je Ardalionovič sjedio još u kabinetu, zaronio u svoje spise. Kao da zaista nije uludo dobivao plaću od dioničkog društva. Strašno se zbunio kad je knez zatražio sliku i pripovjedio na kakav su način tamo saznali za nju.

– A-a-ah! I čemu ste brbljali – poviče on u pakosnoj mrzovolji. – Ne znate vi ništa... Idiot! – promrmlja u sebi.

– Oprostite, nisam ništa mislio; izlanuo sam u razgovoru. Rekao sam da je Aglaja gotovo isto tako lijepa kao i Nastasja Filipovna.

Ganja ga zamoli da pripovjedi potanje; knez mu ispripovijeda.

Ganja ga opet pogleda podrugljivo.

Pogodili ste s Nastasjom Filipovnom... – promrmlja, ali ne završi i zamisli se.

Bio je očito zbunjen. Knez ga podsjeti na sliku.

– Slušajte, kneže – reći će odjednom Ganja, kao da mu je pala na pamet nenadana misao – ja bih vam imao silnu molbu... No zaista ne znam...

Zbunio se i nije izgovorio; nakanjivao se na nešto i kao da se borio sam sa sobom. Knez je šutio i čekao. Ganja ga još jednom pogleda ispitljivim, upornim pogledom.

– Kneže – započe opet – tamo se na mene sada... zbog jedne sasvim neobične okolnosti... i smiješne... i za koju ja nisam kriv... no, jednom riječju, to je izlišno. Tamo se na mene, čini mi se, malko srde, tako da ja neko vrijeme neću onamo ići bez poziva. Silno bi mi bilo potrebno da se sada razgovorim s Aglajom Ivanovnom. Ja sam joj za svaki slučaj napisao nekoliko riječi (u rukama mu se našao malen složen papirić) – pa eto ne znam kako bih joj predao. Ne biste li vi, kneže, preuzeli da predate to Aglaji Ivanovnoj sada odmah, ali jedino samoj Aglaji Ivanovni, to jest tako da ne bi nitko vidio, razumijete li? Nije ti bogzna kakva tajna, tu nema ničeg onakvog... no... hoćete li učiniti?

– To mi nije sasvim ugodno – odgovori knez.

– Ah, kneže, meni je prijeka potreba! – uze Ganja moliti. – Ona će možda odgovoriti... Vjerujte da sam se k vama obratio tek u krajnjem slučaju, u najkrajnijem slučaju... Po kome da pošaljem... To je jako važno... silno važno za mene.

Ganja je strašno zebao da knez neće pristati, s plašljivom mu molbom zirkao u oči.

– Hajde de, predat ću.

– Ali samo tako da nitko ne primijeti – molio ga razveseljeni Ganja – i znate što, kneže, ta ja se nadam, na poštenu riječ, a?

– Neću nikomu pokazati – reče knez.

– Pisamce nije zapečaćeno, ali... – izbrblja se Ganja, kako se bio uzvrpoljio, te se zbuni i zapne.

– O, neću pročitati – odgovori knez sasvim priprosto, uzme sliku i ode iz kabineta.

Kad je Ganja ostao sam, uhvati se za glavu.

– Jedna riječ njezina, i ja ću... i ja ću zaista, možda raskinuti...

Od uzrujanosti i očekivanja nije više mogao sjesti za spise, nego je švrljao po sobi iz kuta u kut.

Knez je zamišljen išao; neugodno ga je prenerazio nalog, neugodno ga prenerazila i misao o Ganjinu pismu Aglaji. Ali dvije sobe prije gostinske sobe stade odjednom, kao da se sjetio nečega, ogleda se oko sebe, pristupi k prozoru, bliže k svjetlosti uze gledati sliku Nastasje Filipovne.

Kao da je htio odgonetnuti nešto što se krije u tom licu i što ga je maločas prenerazilo. Nije htio da ga mine taj maloprijašnji dojam, i sada kao da je pohitao opet uvjeriti se o nečem. To lice, neobično po svojoj ljepoti i još po nečem, još ga je snažnije prenerazilo sada. Na tom licu kao da je bio beskrajan ponos i prezir, gotovo nenavist, a u isti mah nešto povjerljivo, neka divna prostodušnost; te su dvije opreke razbuđivale u njemu kao neku samilost kad je gledao te crte. Ta krasota što zasljepljuje bila je čak i nepodnosiva, krasota blijedoga lica, gotovo upalih obraza i zažarenih očiju; čudna krasota! Časak je gledao knez, onda se odjednom trgnuo, obazreo se oko sebe, brže prinio sliku k usnama i poljubio je. Kad je nakon časka ušao u gostinsku sobu, lice mu je bilo sasvim spokojno.

No tek što je stupio u blagovaonicu (koju je od gostinske rastavljala još jedna soba), s njim se na vratima gotovo sudari Aglaja koja je izlazila. Bila je sama.

– Gavrila me je Ardalionovič zamolio da vam predam – reče knez, dajući joj pisamce.

Aglaja stane, uzme pisamce i nekako čudno pogleda kneza. U pogledu joj nije bilo ni najmanje zabune, tek što se javilo neko čuđenje, a i to se činilo da se tiče samo kneza. Aglaja kao da je svojim pogledom iziskivala od njega odgovor otkud se on u toj stvari združio s Ganjom, i iziskivala spokojno i uznosito. Prestojali su jedno pred drugim dva-tri trenutka; naposljetku na njezinu licu tek malo zatitra neka poruga, ona se malko osmjehne i prođe pokraj njega.

Generalica je neko vrijeme šuteći i s nekom nijansom nehaja promatrala sliku Nastasje Filipovne, a držala ju je pred sobom u pruženoj ruci te je efektno udaljila od očiju.

– Jest, lijepa je – progovori napokon – čak i jako lijepa. Vidjela sam je dva puta, ali iz daljine. Vi dakle cijenite ovakvu krasotu? – obrati se naglo knezu.

– Jest... takvu... odvrati knez nešto na silu.

– Dakle baš takvu?

– Baš takvu.

– Zašto?

– Na tom licu... ima mnogo jada... – izgovori knez kao nehotice, kao da govori sam sa sobom, a ne odgovara na pitanje.

– Ta vi možda bulaznite – riješi generalica i odbaci bahatom kretnjom portret od sebe na stol.

Aleksandra ga uzme, k njoj pristupi Adelaida, obje stanu promatrati. U taj se čas Aglaja vrati opet u gostinsku sobu.

– Tolika sila! – poviče odjednom Adelaida, žudno se preko sestrina ramena zagledavajući u sliku.

– Gdje? Kakva sila? – zapita oštro Lizaveta Prokofjevna.

– Takva ljepota je sila – Adelaida će vatreno – s takvom ljepotom možeš prevariti svijet!

Zamišljena ode ona k svojemu stalku. Aglaja samo letimice pogleda sliku, namršti se, naprći donju usnu, ode, sjedne postrance i skrsti ruke.

Generalica pozvoni.

– Zovnite Gavrilu Ardalionoviča, on je u kabinetu – naloži sluzi koji je ušao.

– Maman! – uzvikne Aleksandra značajno.

– Želim mu reći dvije-tri riječi, okani se! – naglo odreže generalica, zaustavljajući prigovor. Bila je očito srdita. – Kod nas su ovdje sada, vidite, kneže, same tajne. Sve same tajne! Tako se iziskuje, etiketa neka, glupost. I sve u takvoj stvari u kojoj bi trebalo biti iskrenosti, jasnoće, poštenja. Zasnivaju se brakovi, ne mile se meni ti brakovi...

– Maman, što vi to? – opet se požuri Aleksandra da je zaustavi.

– Što bi ti, mila kćerkice? Zar se tebi mile? A ako knez sluša, mi smo prijatelji. Barem ja s njim. Bog traži ljude, dakako dobre, a zlih i hirovitih ne treba njemu; osobito hirovitih, koji se danas odlučuju na jedno, a sutra govore drugo. Razumijete li, Aleksandra Ivanovna? One kažu, kneže, da sam ja čudakinja, ali znam ja razaznati. Jer srce je glavno, a drugo su tričarije. Treba i pamet, dakako... pamet je možda i najvažnija. Ne smješkaj se, Aglaja, ja ne pobijam sebe: glupara sa srcem bez pameti, a ti si glupara s pameću bez srca; obje smo nesretne, obje stradavamo.

– A po čemu ste vi tako nesretni, maman? – nije otrpjela Adelaida, koja, čini se, jedina od svega društva nije izgubila veselu volju.

– Prvo, zbog učenih kćeri – odreže generalica – a jer je to jedno dovoljno već, ne treba o drugom niti raspravljati. Dosta je bilo brbljarije. Da vidimo kako ćete se vas dvije (Aglaju ja ne računam) izmotati uz pamet i rječitost svoju i hoćete li vi, prepoštovana Aleksandra Ivanovna, biti sretni sa svojim vrijednim gospodarom!... A!... – uzvikne kad je ugledala Ganju gdje ulazi – Evo ide još jedna bračna veza. Zdravo! – uzvrati Ganji pozdrav, ali mu ne ponudi da sjedne. – Vi stupate u brak?

– U brak?... Što?... U kakav brak?... – zamrmlja preneražen Gavrila Ardalionovič. Strašno se zbunio.

– Vi se ženite, pitam ja, ako vam je miliji ovakav izraz?

– N-ne... ja... n-ne – slagao je Gavrila Ardalionovič i na lice mu izbila rumen od stida.

Letimice pogleda Aglaju, koja je sjedila postrance, ali brzo ukloni pogled. Aglaja ga je gledala hladno, uporno, spokojno, ne skidajući s njega očiju, i promatrala njegovu zabunu.

– Ne? Vi rekoste: ne? – uporno je ispitkivala neumoljiva Lizaveta Prokofjevna. – Neka, zapamtit ću da ste danas, u srijedu ujutro, na moje pitanje odgovorili: »ne«. Što je danas, srijeda?

– Čini se, maman, srijeda – odgovori Adelaida.

– Nikad ne znaju kakav je dan. Koji je danas?

– Dvadeset sedmi – odgovori Ganja.

– Dvadeset sedmi? To je dobro za neki račun. Zbogom, vi ste valjda jako zaposleni, a ja se moram obući i otići; ponesite svoju sliku. Pozdravite nesretnu Ninu Aleksandrovnu. Do viđenja, kneže golube! Dolazi nam češće, a ja ću se k starici Bjelokonskoj svratiti baš zato da joj pripovjedim o tebi. I slušajte, mili: ja vjerujem da je vas Bog baš zbog mene doveo iz Švicarske u Petrograd. Možda ćete imati i drugih poslova, ali glavno je za mene. Bog je baš tako zasnovao. Do viđenja, mile moje! Aleksandra, dođi k meni, prijateljice moja.

Generalica ode. Ganja, satrven, zbunjen, pakostan, uzme sa stola sliku i obrati se knezu, a lice mu se naceri od smiješka:

– Kneže, ja ću odmah kući. Ako niste promijenili nakanu da stanujete kod nas, to ću vas odvesti, jer vi ne znate adresu.

– Počekajte, kneže – reče Aglaja, naglo ustajući sa svoga naslonjača – vi ćete mi još štogod napisati u album. Papa je rekao da ste kaligraf. Odmah ću vam donijeti.

I ona ode.

– Do viđenja, kneže, idem i ja – reče Adelaida.

Krepko stisne knezu ruku, prijazno mu se i umiljato nasmiješi i ode. Ganju nije pogledala.

– To ste vi – zaškrguće Ganja i odjednom naleti na kneza čim su sve one poizlazile – to ste vi izbrbljali njima da se ja ženim! – mrmljao je brzim polušaptom, bijesna lica i pakosno blistajući očima. – Vi besramni brbljavče!

– Uvjeravam vas da se varate – odvrati mu knez spokojno i uljudno – ja i nisam znao da se vi ženite.

– Čuli ste maločas kako je Ivan Fjodorovič govorio da će se večeras riješiti sve kod Nastasje Filipovne, pa ste im to i javili! Lažete li vi? Otkud bi one i mogle doznati? Tko bi im, do vraga, i mogao javiti nego vi? Zar mi stara nije natucala o tom?

– Vi ćete bolje znati tko je javio, ako vam se čini da su vam natucali. Ja nisam ni riječi govorio o tom.

– Jeste li predali pismo?... Odgovor? – prekine Ganja u grozničavoj nestrpljivosti.

No u taj se čas vrati Aglaja i knez nije dospio odgovoriti.

– Evo kneže – reče Aglaja i položi svoj album na stol – odaberite stranu i napišite mi štogod. Evo vam pero, i još novo. Ne smeta što je čelično? Čula sam da kaligrafi ne pišu čeličnim perima.

Dok je razgovarala s knezom, kao da nije ni primjećivala da je i Ganja tu. Ali dok je knez namještao pero, tražio stranicu i spremao se, prišao je Ganja kaminu, gdje je stajala Aglaja, odmah desno od kneza, te joj progovorio gotovo u uho drhtavim, isprekidanim glasom:

– Jednu riječ, samo jednu riječ od vas – i ja sam spašen.

Knez se okrene naglo i pogleda njih dvoje. Na Ganjinu je licu bio istinski očaj; činilo se da je te riječi izgovorio i ne misleći, kao da je srnuo nasumce. Aglaja je gledala nekoliko trenutaka s onim istim spokojnim čuđenjem kao maločas kneza te se činilo da je njezino spokojno čuđenje, ta dvoumica zbog potpunoga nerazumijevanja, što li joj on govori, u taj čas Ganji strašnija od najljućega prezira.

– A što bih napisao? – zapita knez.

– Ja ću vam evo kazivati – reče Aglaja, obraćajući se k njemu.

– Jeste li gotovi? Pišite dakle: »Ja se ne upuštam u pogađanje.« Sada potpišite dan i mjesec! Pokažite!

Knez joj dade album.

– Izvrsno. Divno ste napisali; čudesno je vaše pismo! Hvala vam. Do viđenja, kneže... Čekajte – dometne, kao da se odjednom sjetila nečega – hajdemo, hoću vam nešto pokloniti za uspomenu.

Knez pođe za njom, no kad su ušli u blagovaonicu, stane Aglaja.

– Pročitajte to – reče, dajući mu Ganjino pismo.

Knez uzme pisamce i u dvoumici pogleda Aglaju.

– Ta ja znam da ga vi niste pročitali i da ne možete biti pouzdanik toga čovjeka. Čitajte, ja hoću da vi pročitate.

Pisamce je bilo očito napisano na brzu ruku:

»Danas će se riješiti moja sudbina, vi znate na koji način. Danas trebam zadati svoju riječ neporecivo. Nemam nikakvih prava na vaše učešće, ne smijem imati ikakve nade; ali jednom ste vi izgovorili jednu takvu istu riječ – i vi ćete me spasiti iz pogibije! Recite mi samo: *raskini* sve, i ja ću još danas raskinuti sve. Oh, zar je vama teško izreći to? U toj riječi molim ja samo znak vašeg učešća i smilovanja za mene – samo to, samo! I ništa više, *ništa!* Ne smijem zamisliti bilo kakvu nadu, jer sam je nedostojan. Ali nakon vaše riječi prihvatit ću opet svoje siromaštvo, podnosit ću s radošću svoje očajno stanje. Dočekat ću borbu, veselit ću joj se, uskrsnut ću u njoj s novom snagom!

»Pošaljite mi tu riječ smilovanja, samoga smilovanja, kunem vam se! Nemojte se srditi na smjelost očajnika koji se utapa što se usudio na posljednji napor da se izbavi iz pogibije.

»G. I.«

Taj čovjek uvjerava – reče Aglaja oštro kad je knez pročitao – da riječ: »raskinite sve« neće mene kompromitirati i neće mene obavezati ni na što, a on mi za to daje, kao što vidite, pismeno jamstvo, eto tim pisamcem. Pazite kako se naivno prenaglio podcrtati neke riječi i kako grubo izviruje njegova tajna misao. On uostalom zna: kad bi sve raskinuo, ali raskinuo sâm samcat, ne očekujući moju riječ, pa i ne govoreći meni o tom, bez ikakve nade u mene, da bih ja onda promijenila svoja čuvstva prema njemu i možda se sprijateljila s njim. On to zna pouzdano! Ali njegova je duša gadna: on zna i ne odlučuje se; on zna, a ipak ište jamstvo. Nije kadar na vjeru se odlučiti. Hoće da ja njemu, umjesto onih sto tisuća, dadem nadu u sebe. Što se pak tiče one prijašnje riječi, o kojoj govori u pismu, koja mu je tobože obasjala život, to on bezobrazno laže. Ja sam ga naprosto jedanput požalila. No on je drzovit i besraman: odmah mu onda sinula misao da može biti nade; ja sam to odmah razabrala. Odonda me je stao loviti; lovi me i sada. Ali dosta o tome, uzmite i vratite mu pismo, odmah, čim iziđete iz kuće, ne ranije, razumije se.

– A što bih mu rekao za odgovor?

– Ništa, razumije se. To je najbolji odgovor. Vi dakle kanite stanovati kod njega?

– Maločas mi je preporučio sâm Ivan Fjodorovič – reče knez.

– Čuvajte ga se dakle, upozoravam vas; on vam sada neće oprostiti što ćete mu vratiti pismo.

Aglaja stisne lako knezu ruku i ode. Lice joj je bilo ozbiljno i namršteno, nije se ni osmjehnula kad je na rastanku kimnula knezu glavom.

– Ja ću odmah, samo ću uzeti svoj zavežljaj – reče knez Ganji – pa ćemo otići.

Ganja topne nogom od nestrpljivosti. Lice mu pocrnjelo od bjesnila. Naposljetku iziđoše obojica na ulicu, knez sa svojim zavežljajem u ruci.

– Odgovor? Odgovor? – saleti ga Ganja. – Što vam je rekla? Jeste li predali pismo?

Knez mu šuteći dade pismo. Ganja se zapanji.

– Što! Moje pismo! – poviče on. – Nije ga ni predao! O, trebao sam se i dosjetiti! Oh, pr-r-rokleti... Onda dabome da nije maločas ništa razumjela! Ali, kako, kako niste predali, o pr-r-rokleti...

– Oprostite, naprotiv, odmah mi je pošlo za rukom da dam vaše pismo, onoga časa kad ste mi ga dali, i sasvim onako kako ste me zamolili. Pismo je opet kod mene zato što mi ga je malo prije vratila Aglaja Ivanovna.

– Kada? Kada?

– Čim sam ono napisao u album i kad me je pozvala sa sobom. (Vi ste čuli?) Ušli smo u blagovaonicu, a ona mi dala pismo, naložila mi da pročitam i naložila da vam ga vratim.

– Pro-či-ta-li! – poviče Ganja gotovo na sav glas. – Pročitali! Vi ste pročitali?

I on opet stane nasred pločnika, zapanjen, ali tako u čudu da je čak zinuo.

– Jest, pročitao sam, maločas.

– I ona vam je sama, sama dala da pročitate? Ona sama?

– Ona sama; vjerujte da ja ne bih čitao bez njezina poziva.

Ganja je minutu šutio i s mučnim naporom smišljao nešto, a onda odjednom uzviknuo:

– Ne može biti! Nije ona mogla reći da pročitate. Vi lažete! Vi ste sami pročitali!

– Ja govorim istinu – odgovori knez prijašnjim, sasvim neuzbuđenim glasom – i vjerujte: jako mi je žao što se to vas doima ovako neugodno.

– Ali je li vam pritom, nesretniče, rekla barem štogod? Je li štogod odgovorila?

– Jest, dakako.

– Pa govorite, govorite, do vraga...

I Ganja topne dva puta o pločnik desnom nogom, obuvenom u kaljaču.

– Čim sam pročitao, rekla mi je da vi nju lovite, da je želite kompromitirati tako da od nje steknete nadu, a upirući se u tu nadu, vi biste bez štete prekinuli s drugom nadom u sto tisuća. Kad biste vi to učinili, ne cjenjkajući se s njom, te kad biste sve prekinuli sami, ne moleći od nje unaprijed jamstvo, ona bi se možda i sprijateljila s vama. To je, čini mi se, sve. Da, još nešto: kad sam već uzeo pismo i zapitao kakav je odgovor, rekla mi je da će bez odgovora biti najbolji odgovor – čini mi se, tako je; oprostite ako sam zaboravio baš njezine riječi, ali ja vam javljam kako sam razumio.

Neizmjerna pakost zaokupi Ganju i bijes mu provali bez ikakvi suzdržavanja.

– A! Dakle tako! – škrgutao je. – Moja se pisma bacaju dakle kroz prozor! A! Ona se ne upušta u pogađanje – a ja ću se upustiti! I vidjet ćemo! Mogu ja još mnogo... vidjet ćemo!... Zatjerat ću ja nju u škripac!...

Cerio se, blijedio, pjenio se, prijetio pesnicom. Tako su išli ukoliko koraka. Od kneza se nije ni malo žacao, kao da je sam u svojoj sobi, jer on je za njega bio nitko i ništa. Ali odjednom smisli nešto i prene se.

– No otkud – obrati se on naglo knezu – otkud vi (idiot! dometne u sebi), otkud ste vi u takvoj povjerljivosti, dva sata iza prvoga poznanstva? Kako to?

Uza sve muke samo je još trebalo zavisti. Odjednom ga i ona ugrizla za srce.

– To vam ja ne znam protumačiti – odgovori knez.

Ganja ga pogleda pakosno.

– Nije li vas ona pozvala u blagovaonicu da vam pokloni svoje povjerenje? Ta ona je bila namjerila pokloniti vam nešto?

– I ja to ne razumijem drugačije, nego baš ovako.

– A zašto, do vraga! Što ste vi to kao učinili? Čime ste se svidjeli?

– Slušajte – on se sav uzvrpoljio (sve je u njemu u taj čas bilo nekako porazbacano i kipjelo je u neredu, tako da nije mogao ni sabrati misli) – slušajte, zar se ne možete kakogod sjetiti i redom smisliti o čemu ste ondje zapravo govorili, svaku riječ, od samoga početka? Niste primijetili štogod, ne sjećate li se?

– O, jošte kako – odgovori knez. – Odmah u početku, čim sam ušao i upoznao se, stali smo govoriti o Švicarskoj.

– No, do vraga Švicarska!

– Zatim o smaknuću...

– O smaknuću?

– Jest; po jednom povodu... zatim sam im pripovijedao kako sam ondje proživio tri godine, i jednu zgodu s nekom bijednom seljankom...

– No, do vraga bijedna seljanka! Dalje! – kidao se Ganja od nestrpljivosti.

– Zatim kako mi je Schneider iskazao svoje mišljenje o mojem karakteru i primorao me...

– Provalio se u zemlju Schneider, pljujem ja na njegova mišljenja!

– Dalje!

– Dalje, po jednom povodu, stao sam govoriti o licima, to jest o izražajima lica, i rekao sam da je Aglaja Ivanovna gotovo isto tako lijepa kao Nastasja Filipovna. Evo tu sam se izlanuo o slici...

– A vi niste pripovjedili, valjda niste pripovjedili ono što ste čas prije čuli u kabinetu? Niste? Niste?

– Ponavljam vam opet da nisam.

– Pa otkud, do vraga... Ha! Nije li Aglaja pokazala pismo staroj?

– Za to vam mogu potpuno jamčiti da joj nije pokazala. Cijelo sam vrijeme bio tu; a nije imala vremena.

– Ali možda i sami niste primijetili štogod... Oh, idiot pr-r-rokleti – poviče već sasvim izvan sebe – ne zna ništa ni pripovjediti!

Kad je Ganja počeo psovati i nije naišao na otpor, stade malo-pomalo gubiti svako susprezanje, kao što to svagda biva nekim ljudima. Još malo i on bi stao pljuvati pogrde, toliko se bio razbjesnio. No baš zbog tog je bjesnila oslijepio; inače bi već odavno bio opazio da taj »idiot«, s kojim on ovako postupa, nekako prebrzo i prefino umije ponekad sve razumjeti i da neobično valjano priopćuje. Ali odjednom se dogodi nešto nenadano.

– Moram vam primijetiti, Gavrila Ardalionoviču – reče iznenada knez – da sam prije zaista bolovao te sam i zbilja bio gotovo idiot; no sada sam već odavno ozdravio i zato mi je nešto neugodno kad me u oči krste idiotom. Vama se doduše može oprostiti kad se uoče vaše nedaće, ali vi ste mene u svojoj zlovolji nagrdili čak i dva puta. Ja to nikako ne želim, osobito ovako, odjednom, kao što vi to činite, od prvoga maha; pa kako smo sada na

raskrižju, nije li bolje da se raziđemo: vi ćete nadesno kući, a ja ću nalijevo. Imam dvadeset rubalja, te ću zacijelo naći kakav hotel garni.

Ganja se silno zbuni, pa i zacrvenio se od stida što je ovako nenadano uvreban.

– Oprostite, kneže – klikne vatreno i u jedan mah zamijeni svoj psovački ton iznimnom uljudnošću – za Boga miloga, oprostite! Vi vidite u kakvoj sam nevolji! Vi ne znate gotovo još ništa, ali da znate sve, jamačno biste me ispričali bar malko; premda dabome nema isprike meni...

– O, meni i ne treba takvog silnog ispričavanja – odgovori knez brže. – Ta ja razumijem da je vama jako neugodno, pa zato i psujete. No, hajdemo vašoj kući. Ja ću drage volje...

»Ne, ovako ga pustiti ne mogu«, mislio je u sebi Ganja, pakosno pogledavajući putem na kneza. »Taj je obješenjak ispipao sve iz mene, a onda odjednom skinuo krinku... To znači nešto. Pa vidjet ćemo! Sve će se riješiti, sve, sve! Još danas!« Stajali su već pred kućom.

VIII

Ganječkin je stan bio na trećem katu, uz jako čiste, svijetle i prostrane stube, i sastojao se od šest ili sedam soba i sobica, koje su bile sasvim obične, ali svakako nisu bile spram džepa činovniku koji ima obitelj, a dobiva makar i dvije tisuće plaće. No stan je bio određen da u njemu drže stanare uz jelo i poslugu pa su se Ganja i njegova obitelj uselili ovamo tek prije dva mjeseca, na najveći jad samomu Ganji, ali po ustrajnom navaljivanju i molbi Nine Aleksandrovne i Varvare Ardalionovne, koje su željele da i one budu od koristi i barem nešto uvećaju obiteljske dohotke. Ganja se mrštio i nazivao držanje stanara rugobom; nekako se zastidio toga u društvu u kojem je privikao da se javlja kao mlad čovjek s nekim sjajem i budućnosti. Svi ti ustupci prilikama i sva ta nemila skučenost – sve su to njemu bile duboke duševne rane. Od nekoga se vremena stao preko svake mjere i razmjera uzrujavati zbog svake sitnice, pa ako je na neko vrijeme i htio popuštati i trpjeti, bilo je samo zato što je već odlučio da će za najkraće vrijeme promijeniti i preinačiti sve to. Međutim, sama ta promjena, sam taj izlaz, na kojem je zastao, bila je prilična zadaća, takva zadaća da mu je njezino rješenje prijetilo da će biti na goru brigu i muku od svega prijašnjega.

Stan je bio razdijeljen hodnikom koji je počinjao odmah od predsoblja. S jedne strane hodnika bile su one tri sobe koje su bile određene za iznajmljivanje, za »osobito preporučene stanare«; osim toga je na toj istoj strani hodnika, sasvim na kraju, kod kuhinje, bila četvrta sobica, tješnja od svih drugih, u kojoj je stanovao sâm umirovljeni general Ivolgin, otac obitelji, i spavao na širokom divanu, a ulaziti je i izlaziti iz stana morao kroz kuhinju i na služinske stube. U toj je istoj sobici stanovao i trinaestogodišnji brat Gavrile Ardalionoviča, gimnazijalac Kolja; i on se tu morao stiskati, učiti, spavati na drugom, vrlo starom, uskom i kratkom divančiću, na izderanoj ponjavi, a glavno, paziti i *motriti* za ocem koji sve više i više nije mogao biti bez toga. Knezu su odredili srednju od triju soba; u prvoj je s desne strane stanovao Ferdiščenko, a treća je slijeva bila još prazna. Ali Ganja je odveo kneza najprije u obiteljski stan. Taj se obiteljski stan sastojao od velike sobe koja se pretvarala, kad treba, u jedaću sobu, iz gostinske sobe, koja je uostalom bila gostinjska soba samo prije podne, a navečer se pretvarala u Ganjin kabinet i spavaću sobu, i naposljetku iz treće sobe, tijesne i navijek zatvorene: to je bila spavaća soba Nine

Aleksandrovne i Varvare Ardalionovne. Jednom riječju, sve se u tom stanu stiskalo i skupljalo; Ganja je samo škripao zubima u sebi; želio je doduše biti smjeran prema materi, ali se od prvoga maha zapažalo da je on velik despot u obitelji.

Nina Aleksandrovna nije bila u gostinskoj sobi sama, s njom je sjedila Varvara Ardalionovna; obje su nešto plele i razgovarale s gostom, Ivanom Petrovičem Pticinim. Nina Aleksandrovna ostavljala je dojam žene od pedesetak godina, a bila je lica mršava, iscijeđena i jako crna pod očima. Naoko je bila boležljiva i nešto nujna, ali lice i pogled bili su joj dosta ugodni; od prvih se riječi iskazao karakter ozbiljan i pun istinske vrijednosti. Unatoč nujnomu liku, osjećala se u njoj čvrstoća, pa i odlučnost. Odjevena je bila izvanredno skromno, u nečem tamnom, sasvim kao starica, ali kretnje njezine, razgovor, sve manire, odavale su žensku koja je znala i bolje društvo.

Varvara je Ardalionovna bila djevojka od koje dvadeset i tri godine, srednjega stasa, prilično mršava, s licem koje baš nije jako lijepo, ali je u njemu tajna da se sviđa bez krasote i strasno privlači. Jako je nalikovala na majku, pa i odjevena je bila gotovo ista kao mati, jer nikako nije marila da se gizda. Pogled njezinih sivih očiju znao je gdjekad biti jako veseo i ugodan, ali je najčešće bio ozbiljan i zamišljen, kadšto i odviše, osobito u posljednje vrijeme. Čvrstoća se i odlučnost vidjela i na njezinu licu, ali se osjećalo da bi ta čvrstoća mogla biti još energičnija i poduzetnija nego u matere. Varvara je Ardalionovna bila prilično žestoka i bratac joj se ponekad i pobojavao te žestine. Pobojavao se i gost, koji sada sjedi kod njih, Ivan Petrovič Pticin. Bio je to prilično mlad čovjek, ispod trideset godina, skromno no lijepo odjeven, ugodnih manira, ali nekako preozbiljnih. Tamnoplava bradica označavala je čovjeka koji nije državni službenik. Znao je razgovarati umno i ugodno, ali je još češće bio šutljiv. Uopće je bio ugodna dojma. Očito nije bio ravnodušan prema Varvari Ardalionovnoj i nije krio svoja čuvstva. Varvara je Ardalionovna općila s njim prijateljski, ali je još zatezala odgovoriti na neka pitanja, pa i nije ih marila; no Pticin nije još ni izdaleka bio klonuo. Nina mu je Aleksandrovna bila ugodna, a u posljednje se vrijeme počela čak i mnogo uzdati u njega. Znalo se uostalom da se on specijalno bavi stjecanjem novca, izdajući ih na brz porast uz manje-više sigurne zaloge. S Ganjom je bio u izvanrednom prijateljstvu.

Kad je Ganja (koji se jako suho pozdravio s majkom, nikako se nije pozdravio sa sestrom i odmah nekud odveo iz sobe Pticina) opširno, ali iskidano predstavio kneza, Nina mu Aleksandrovna reče nekoliko ljubaznih riječi i naloži Kolji, koji je bio provirio na vrata, neka ga odvede u srednju sobu. Kolja je bio dječak vesela i dosta mila lica, povjerljiva i prostodušna vladanja.

– A gdje je vaša prtljaga? – zapita on kad je uveo kneza u sobu.

– Imam zavežljaj; ostavio sam ga u predsoblju.

– Odmah ću vam ga donijeti. U nas je sva služinčad kuharica Matrjona, te i ja pomažem. Varja nadzire sve i srdi se. Ganja kaže da ste danas stigli iz Švicarske?

– Jesam.

– A je li lijepo u Švicarskoj?

– Jako lijepo.

– Planine?

– Da.

– Odmah ću vam dovući vaše zavežljaje.

Uđe Varvara Ardalionovna.

– Matrjona će vam odmah prostrti posteljinu. Vi imate kovčeg?

– Nemam, nego zavežljaj. Vaš je brat otišao po njega; u predsoblju je.

– Nema tamo nikakvog zavežljaja, osim ovog zavežljajčića; kamo ste ga stavili? – zapita Kolja, vraćajući se opet u sobu.

– Ta osim ovoga i nema nikakvoga – izjavi knez, prihvaćajući svoj zavežljaj.

– A-a! A ja sam mislio da je možda ukrao Ferdiščenko.

– Ne buncaj ludorija – oštro će mu Varja, koja je i s knezom govorila jako suho i tek samo uljudno. – *Chère Babette*,[10] sa mnom bi mogla biti i nježnija, ta ja nisam Pticin.

– Tebi bi, Kolja, još trebale batine, koliko si još glup. Za sve što vam bude trebalo možete se obraćati Matrjoni; objeduje se u pola pet. Možete objedovati zajedno s nama, možete i u svojoj sobi, kako vam je po volji. Hajdemo, Kolja, ne smetaj im.

– Hajdemo, odlučni značaju!

Kad su izlazili, sudarili se s Ganjom.

– Je li otac doma? – zapita Ganja Kolju, a kad mu je Kolja potvrdio da jest, šapne mu nešto u uho.

Kolja kimne glavom i iziđe za Varvarom Ardalionovnom.

– Dvije riječi, kneže, od onih sam vam... poslova zaboravio i reći. Neka molba: molim vas – ako vam to samo nije jako teško – ne brbljajte niti ovdje ono što mi se dogodilo maločas s Aglajom, niti *ondje* ovo što ćete ovdje naći; jer i ovdje ima dosta nezgrapnosti. Do vraga uostalom... Barem danas se suzdržite!

– Uvjeravam vas da sam brbljao kudikamo manje nego što vi mislite – reče knez, nešto rasrđen na Ganjin prijekor.

Odnos je među njima očito bivao sve gori i gori.

– No, dovoljno sam već danas pretrpio zbog vas. Jednom riječju, molim vas.

– Smislite još i to, Gavrila Ardalionoviču, čime sam ja bio malo prije vezan i zašto nisam smio spomenuti sliku? Ta vi me niste zamolili.

– Hu, kako je gadna ta soba – primijeti Ganja, prezirno se ogledavajući – mračna, prozori u dvorište. U svakom ste pogledu stigli k nama u nezgodno vrijeme... No, ne tiče se mene; ne držim ja stan.

Pticin zaviri i zovne Ganju; Ganja se žurno okani kneza i ode unatoč tomu što je još nešto htio reći, ali se očito smeo i kao da ga je bilo stid započeti; a i sobu je pokudio, čini se, zato što se zbunio.

Tek što se knez umio i nekako uredio svoju toaletu, otvorila se opet vrata i zavirio nov lik.

Bio je to gospodin od tridesetak godina, prevelika rasta, plećat, goleme kuštrave, riđaste glave. Lice mu je bilo mesnato i rumeno, usne debele, nos širok i spljosnut, oči sitne, utonule u salo i podrugljive, kao da neprestano namiguju. Sve se to prikazivalo dovoljno bezobrazno. Odjeća mu je bila prilično prljava.

U prvi mah odškrinuo je vrata tek toliko da promoli glavu. Glava što se promolila ogledavala je kojih pet trenutaka sobu, onda su se vrata počela polako otvarati, cijela se spodoba pojavila na pragu, ali gost nije ulazio još, nego je i dalje žmirkao s praga i proma-

[10] Draga Babette (franc.)

trao kneza. Naposljetku je zatvorio za sobom vrata, približio se, sjeo na stolicu, krepko uhvatio kneza za ruku i posadio ga koso od sebe na divan.

– Ferdiščenko – izgovori on, uporno i ispitljivo zagledajući knezu u lice.

– Što je dakle? – odgovori knez i gotovo se nasmijao.

– Stanar – izgovori Ferdiščenko opet, zagledajući kao i prije.

– Želite se upoznati?

– E-eh! – izgovori gost, razbaruši kosu i uzdahne, pa se zagleda u protivni kut. – Imate li vi novca? – upita iznenada obraćajući se knezu.

– Malo.

– A koliko?

– Dvadeset i pet rubalja.

– Ded pokažite!

Knez izvadi iz džepa na prsluku banku od dvadeset i pet rubalja te je dade Ferdiščenku. On je razloži, pogleda, onda preokrene na drugu stranu, zatim digne prema svjetlu.

– Prilično je čudno – reče kao u nedoumici – zašto one potamnjuju? Te banke od dvadeset i pet rubalja ponekad strašno tamne, a druge naprotiv sasvim izblješđuju. Evo vam.

Knez uzme opet svoju banku. Ferdiščenko ustane sa stolice.

– Došao sam vas upozoriti: prvo, da meni ne posuđujete novac, jer ja ću svakako tražiti.

– Dobro je.

– Kanite li vi ovdje plaćati?

– Kanim.

– A ja ne kanim; hvala. Ja sam ovdje od vas na desnu stranu prva vrata, jeste li vidjeli? Nemojte se jako često truditi k meni; ja ću dolaziti k vama, ne brinite se. Jeste li vidjeli generala?

– Nisam.

– I niste čuli?

– Dakako da nisam.

– No vidjet ćete dakle i čut ćete; uz to on čak od mene traži novac u zajam! *Avis au lecteur*.[11] Zbogom. Zar se može živjeti s prezimenom Ferdiščenko? A?

– Zašto se ne bi moglo?

– Zbogom.

I on pođe k vratima. Knez je kasnije doznao da taj gospodin kao da je preuzeo za dužnost tu zadaću da sve zadivljuje originalnošću i dobrom voljom, ali mu to nekako nije nikad polazilo za rukom. Nekih se i neugodno doimao i zbog toga se iskreno jadio, ali se ipak nije kanio svoje zadaće. Na vratima mu je uspjelo da se nekako popravi, kad je naišao na nekog gospodina koji je ulazio; propustio je u sobu tog novog gosta, nepoznatoga kneza, te mu odostrag namignuo nekoliko puta da ga upozori, i na takav je način otišao ipak prilično slavno.

Novi je gospodin bio visoka rasta, od kojih pedeset i pet godina ili još i više, podebeo, crvena, mesnata i naduvena lica, obrubljena gustim, sijedim zaliscima, brkat, krupnih, prilično izbuljenih očiju. Spodoba bi bila dosta naočita da na njoj nije bilo nešto zanema-

[11] Napomena čitatelju. (franc.)

reno, istrošeno, pa zamrljano. Odjeven je bio u postar kaputić na kojem su se gotovo već prodrli laktovi; i rublje mu je bilo zaprljano – po domaćem. Iz blizine je zaudarao na votku; ali vladanje mu je bilo efektno, nešto udešeno i s očitom gorljivom željom da preneraziti dostojanstvenošću. Gospodin se približi knezu, ne hiteći, s ljubaznim smiješkom, šuteći mu prihvati ruku te, držeći je u svojoj ruci, neko se vrijeme zagledao knezu u lice, kao da prepoznaje poznate crte.

– On je! On! – izgovori tiho, ali svečano. – Kao živ! Čujem, ponavljaju poznato i drago ime, i sjetio sam se nepovratne prošlosti... Knez Miškin?

– Jest.

– General Ivolgin, umirovljen i nesretan. Vaše ime i očinsko ime, ako smijem zapitati?

– Lav Nikolajevič.

– Jest, jest! Sin mojega prijatelja, mogu reći druga iz djetinjstva, Nikolaja Petroviča?

– Moj se otac zvao Nikolaj Ljvovič.

– Ljvovič – popravi se general, ali bez žurbe, a s potpunom uvjerenošću, kao da nije nipošto zaboravio i samo se iznenada zabunio. Sjedne te uzme kneza za ruku i posadi ga do sebe. – Ja sam vas nosio na rukama.

– Zar zbilja? – zapita knez. – Već je dvadeset godina kako mi je umro otac.

– Jest, dvadeset godina; dvadeset godina i tri mjeseca. Zajedno smo učili, ja sam stupio ravno u vojnu službu...

– Pa i otac je bio u vojnoj službi, potporučnik u vasiljkovskoj pukovniji.

– U bjelomirskoj. Premješten je u bjelomirsku pukovniju gotovo uoči smrti. Ja sam ondje služio i blagoslovio ga na samrti. Vaša majka...

General zastade, kao od tužne uspomene.

– Pa i ona je nakon pol godine umrla od prehlade – reče knez.

– Nije od prehlade. Nije od prehlade, vjerujte meni starcu. Ja sam ondje bio, ja sam i nju sproveo. Od jada za svojim knezom, a ne od prehlade. Jest, sjećam se ja kneginje! Mladost! Zbog nje smo ja i knez, prijatelji od djetinjstva, gotovo postali uzajamni ubojice.

Knez započe slušati s nekom nepovjerljivošću.

– Strašno sam bio zaljubljen u vašu majku, još dok je bila zaručnica – zaručnica mojega prijatelja. Knez je primijetio i zapanjio se. Dođe k meni izjutra u sedam sati, budi me. Oblačim se u čudu; šutnja s obje strane; sve sam razumio. Vadi iz džepa dva pištolja. Preko rupca. Bez svjedoka. Čemu svjedoci, kad ćemo za pet časaka jedan drugoga otpraviti u vječnost? Nabili pištolje, rastegnuli rubac, stali, uperili pištolje međusobno u srca i gledamo jedan drugomu u lice. Odjednom curkom potekle suze obojici iz očiju, zadrhtale ruke. Obojici, obojici, odjednom! No, onda, razumije se, grljenje i uzajamna borba velikodušnosti. Knez viče: tvoja je! Ja vičem: tvoja je! Jednom riječju... jednom riječju... vi ćete kod nas stanovati... stanovati?

– Da, neko vrijeme, možda – izgovori knez, kao nešto mucajući.

– Kneže, zove vas mama – poviče Kolja koji je zavirio na vrata.

Knez se pridigne da ode, ali mu general položi desni dlan na rame i prijateljski ga opet potisne na divan.

– Kao istinski prijatelj vašega oca želim vas upozoriti – reče general. – Ja sam, vidite i sami, nastradao, u tragičnoj katastrofi; ali bez suda! Bez suda! Nina Aleksandrovna rijetka je žena. Varvara Ardalionovna, kći moja, rijetka je kći! Zbog prilika izdajemo stanove

– nečuven pad!... Meni, koji sam trebao biti general gubernator!... No vama se uvijek veselimo. A međutim, u mojoj kući tragedija!

Knez je gledao ispitljivo i s velikom radoznalošću.

– Sprema se brak, neobičan brak. Brak sumnjive žene i mladoga čovjeka koji bi mogao biti kamer-junker. Ta će se žena uvesti u dom gdje je moja kći i gdje je moja žena! Ali dok ja dišem, neće ući! Ja ću leći na prag i neka prekorači preko mene! S Ganjom ja sada gotovo i ne govorim, uklanjam se i susretu s njim. Upozoravam vas namjerno; ako budete stanovali kod nas, svejedno ćete ionako vidjeti. Ali vi ste sin mojega prijatelja i ja imam prava nadati se...

– Molim vas, kneže, dođite k meni u gostinsku sobu – pozove ga Nina Aleksandrovna, koja se i sama javila na vratima.

– Zamisli, draga moja – poviče general – otkrili smo da sam ja i kneza tetošio na rukama!

Nina Aleksandrovna pogleda generala prijekorno, a kneza ispitljivo, ali ne reče ni riječi. Knez pođe za njom; no tek što su došli u gostinsku sobu i sjeli, i tek što je Nina Aleksandrovna započela jako žurno i tiho nešto govoriti knezu, pojavi se iznenada u gostinskoj sobi i sâm general. Nina Aleksandrovna odmah ušuti i u očitoj se zlovolji nagne na svoje pletivo. General je možda i primijetio tu zlovolju, ali je sve i dalje bio divne i dobre volje.

– Sin mojega prijatelja! – poviče on, obraćajući se k Nini Aleksandrovnoj – i tako nenadano! Odavno već nisam niti mislio o tom. No, prijateljice moja, zar se ti ne sjećaš pokojnoga Nikolaja Ljvoviča? Ti si ga još zatekla... u Tveru?

– Ne sjećam se Nikolaja Ljvoviča. To je vaš otac? – zapita ona kneza.

– Jest, otac; ali on nije umro, čini mi se, u Tveru, nego u Jelisavetgradu – plaho primijeti knez generalu. Čuo sam od Pavliščeva.

– U Tveru – ustvrdi general. – Prije same smrti premješten je u Tver, još prije nego što mu se razvila bolest. Vi ste još bili premaleni i ne možete se sjećati ni premještaja, ni puta; a Pavliščev se možda vara, premda je on bio preizvrstan čovjek.

– Vi ste znali Pavliščeva?

– Bio je rijedak čovjek, ali ja sam bio osobno svjedok. Blagoslovio sam ga na samrtnoj postelji...

– Pa moj je otac bio pod sudskom istragom – primijeti knez iznova – mada nisam nikad uspio doznati zbog čega zapravo; umro je u bolnici.

– O, to je zbog one stvari s redovom Kolpakovim, a knez bi bio bez sumnje riješen.

– Je li? Znate li vi izvjesno? – zapita knez s osobitom radoznalošću.

– Još kako! – poviče general. – Sud se razišao, nije riješio ništa. Nezgodna stvar; umro štabni kapetan Larionov, kompanijski zapovjednik; knez određen za privremenog zamjenika; dobro. Redov Kolpakov počinio krađu – ukrao drugu kožu za cipele – i propio; dobro. Knez – i pazite, to je bilo pred stražmeštrom i kaplarom – izgrdio Kolpakova i zaprijetio mu šibama. Jako dobro. Kolpakov otišao u kasarnu, legao na ljese i za četvrt sata umro. Krasno, ali slučaj je nenadan, gotovo nemoguć. Bilo kako mu drago, Kolpakova sahranili; knez raportirao i onda Kolpakova izbrisali s popisa. Sve u redu, mislite. Ali upravo nakon pola godine, na smotri, redov Kolpakov, kao da nije ništa ni bilo, javio se u trećoj kompaniji drugoga bataljuna Novozemljanske Plesačke pukovnije, u istoj brigadi istoj diviziji!

– Što! – poviče knez izvan sebe od čuda.

– Nije tako, to je zabuna! – obrati mu se odjednom Nina Aleksandrovna, gledajući ga gotovo u tuzi. – *Mon mari se trompe*.[12]

– No, prijateljice moja, *se trompe*,[13] to je lako reći, ali ded sama riješi takav slučaj! Svi se zapanjili. Ja bih prvi rekao *qu'on se trompe*.[14] Ali na nesreću bio sam svemu svjedok i sâm sam sudjelovao u komisiji. Svi su izvidi dokazali da je to onaj isti, sasvim onaj isti redov Kolpakov koji je prije pola godine sahranjen uz bučnu paradu i bubnjanje. Zaista rijedak slučaj, gotovo nemoguć, ja priznajem, ali...

– Papaša, prostrli su vam za objed – javi Varvara Ardalionovna, ulazeći u sobu.

– A to je krasno, divno! Baš sam ogladnio... No slučaj je, može se reći, i psihološki...

– Opet će vam se ohladiti juha – reče Varja nestrpljivo.

– Odmah, odmah – mrmljao je general izlazeći iz sobe – »i unatoč svemu istraživanju«, čulo se u hodniku.

– Morat ćete mnogo oprostiti Ardalionu Aleksandroviču ako ostanete kod nas – reče Nina Aleksandrovna knezu. – Ali on vam neće puno dosađivati; on i ručava sâm. Priznajte i sami, svak ima svoje nedostatke i svoje... osobite crte, drugi možda još i više nego oni na koje smo privikli da pokazujemo prstima. Za jedno ću vas jako zamoliti: ako se moj muž obrati kada k vama da platite najamninu za stan, recite mu da ste platili meni. To jest, i da platite Ardalionu Aleksandroviču, svejedno bi vam se uračunalo, ali ja vas molim jedino zbog točnosti... što je to, Varja?

Varja se vratila u sobu i šutke pružila majci sliku Nastasje Filipovne. Nina Aleksandrovna zadršće te je iz početka uplašena, a zatim gorko satrvena promatrala neko vrijeme sliku. Naposljetku pogleda Varju kao da je pita.

– Danas ju je dobio na dar od nje same – reče Varja – a večeras se kod nje odlučuje sve.

– Večeras! – ponovi Nina Aleksandrovna tiho, kao u očaju. – Pa što? Tu nema više nikakve sumnje, a i nade ne preostaje više: slikom je objavila sve... A je li on tebi sâm pokazao? – nadoveže u čudu.

– Vi znate da mi gotovo već cijeli mjesec dana ne govorimo ni riječi. Pticin mi je rekao sve, a slika je ondje kod stola ležala na podu; ja sam je digla.

– Kneže – obrati se Nina Aleksandrovna odjednom k njemu – htjela sam vas zapitati (zbog toga sam vas zapravo i pozvala ovamo) poznajete li vi odavno mojega sina? On je, čini mi se, govorio da ste tek danas doputovali odnekud?

Knez ukratko ispripovjedi o sebi, ali ispusti više od polovice. Nina Aleksandrovna i Varja slušale ga.

– Ja ne istražujem ništa o Gavrilu Ardalionoviču ispitujući vas – primijeti Nina Aleksandrovna. – Ne trebate se varati u tom pogledu. Ako ima štogod što on ne može meni sam priznati, to ja neću ni doznavati mimo njega. Kažem zbog onoga što je malo prije Ganja rekao o vama, a kasnije, kad ste vi otišli, odgovorio je meni na pitanje o vama: »On sve zna, ne trebamo se sustezati!« Što znači to? To jest, htjela bih znati ako...

Uđoše iznenada Ganja i Pticin; Nina Aleksandrovna zašuti odmah. Knez ostane na stolici do nje, a Varja odstupi u stranu; slika Nastasje Filipovne ležala je na najvidljivijem mjestu na poslenom stoliću Nine Aleksandrovne, baš pred njom. Kad je Ganja spazio

[12] Moj muž se vara. (franc.)

[13] vara se (franc.)

[14] da su se prevarili (franc.)

sliku, namršti se, zlovoljno je uzme sa stola i odbaci na svoj pisaći stol, na drugom kraju sobe.

– Danas, Ganja? – zapita iznenada Nina Aleksandrovna.

– Što je danas? – zatrepće Ganja, a onda naglo naleti na kneza.

– A, razumijem, i tu ste vi!... Ta što je vama napokon, je li vam to bolest neka? Ne možete se suzdržati? Ta shvatite naposljetku, vaša svjetlosti...

– Ja sam to skrivio, Ganja, a nije nitko drugi – prekine ga Pticin.

Ganja ga pogleda kao da ga pita.

– I bolje je tako, Ganja, pogotovo gdje je u neku ruku stvar svršena – promrmlja Pticin te ode u stranu, sjedne za stol, izvadi iz džepa nekakav papir, ispisan olovkom, i uzme ga pozorno promatrati.

Ganja je stajao namršten i u nemiru očekivao obiteljsku scenu. Nije ni pomislio ispričati se knezu.

– Ako je sve svršeno, onda Ivan Petrovič, razumije se, ima pravo – reče Nina Aleksandrovna.

– Ne mršti se, molim te, i ne srdi se, Ganja, neću te ništa ispitivati što nećeš sâm reći i uvjeravam te da sam se sasvim pokorila: molim te, ne uzrujavaj se!

Izrekla je to ne ostavljajući svoj posao i zaista spokojno, kako se činilo. Ganja se začudi, ali je oprezno šutio i gledao majku, očekujući da se ona iskaže jasnije. Domaće su mu scene dozlogrdjele već. Nina Aleksandrovna primijeti taj oprez i dometne s gorkim smiješkom:

– Ti sve još sumnjaš i ne vjeruješ meni; ne brini se, neće biti suza, ni molba, kao prije, barem od mene. Sva mi je želja da ti budeš sretan, i to znaš; pokorila sam se sudbini, ali moje će srce biti navijek uz tebe, ostali mi zajedno ili se razišli. Razumije se, ja odgovaram samo za sebe; ti ne možeš to isto iziskivati od sestre...

– A, opet ona! – poviče Ganja, podrugljivo nenavidno gledajući sestru. – Mamice! Kunem vam se opet na ono o čemu sam vam već zadao riječ: nitko se i nikada neće usuditi uvrijediti vas dok sam ja tu, dok ja živim. Ticalo se to bilo koga, ja ću paziti da se vama iskazuje svako poštovanje, ma tko prešao naš prag...

Ganja se tako razveselio da je gotovo pomirljivo, gotovo nježno gledao majku.

– Ja se nisam ničega niti bojala za sebe, Ganja, ti to znaš; nisam se za sve to vrijeme brinula i jadila zbog sebe. Kažu da će se danas sve svršiti s vama? A što će se svršiti?

– Obećala je da će večeras u svojem stanu izjaviti: pristaje li ili ne pristaje – odgovori Ganja.

– Gotovo tri tjedna klonili smo se govoriti o tome, i to je bilo bolje. Sada kad se sve svršilo, samo bih se jedno usudila zapitati te: kako se ona mogla privoljeti tebi, pa i pokloniti tebi svoju sliku kad ti nju ne voliš? Zar ti nju, takvu... takvu...

– No, iskusnu, je li?

– Nisam kanila reći tako. Zar si joj toliko znao zamazati oči?

Neobična se razdraženost začula odjednom iz toga pitanja. Ganja zastane malo, promisli časak, te kaže, ne krijući podrugljivost:

– Vi ste se zanijeli, majčice, i opet niste otrpjeli, i tako se sve to započinjalo uvijek kod nas i razbuktalo se. Rekoste: neće biti ni ispitivanja, ni prijekora, a već su se započeli! Okanimo ih se: zaista, okanimo se; vi ste barem kanili... Ja vas neću ostaviti nikad i ni za što:

drugi bi pobjegao od takve sestre, u najmanju ruku – eto kako me ona sada gleda! Da svršimo s tim! Već sam se tako bio razveselio... I otkud vi znate da ja varam Nastasju Filipovnu? A što se tiče Varje, kako je volja, i dosta. No, sad je već sve skupa prevršilo mjeru!

Ganja se uz svaku riječ sve jače žestio i koračao bez svrhe po sobi. Takvi su se razgovori odmah prevraćali u ranjivo mjesto svima u obitelji.

– Ja sam rekla: ako ona ovamo uđe, ja ću odavde izići, i održat ću riječ – reče Varja.

– Od tvrdoglavosti! – poviče Ganja. – Od tvrdoglavosti se i ne udaješ! Što frčeš na mene? Briga mene, Varvara Ardalionovna; ako vas je volja, izvolite odmah izvršiti svoju namjeru. Dozlogrdjeli ste mi već jako. Što?! Vi ste napokon nakanili ostaviti nas, kneže – poviče knezu kad je vidio da ustaje s mjesta.

U Ganjinu se glasu osjećao već onaj stupanj ljutnje u kojem se čovjek gotovo i sâm veseli toj ljutnji, odaje joj se bez ikakva susprezanja i gotovo sa sve većom i većom slašću, pa kud puklo da puklo. Knez se okrenuo na vratima da nešto odgovori, ali kad je po bolnom izrazu na licu svojega vređača razabrao da tu treba samo još kap te će se prevršiti, okrenuo se i šutke otišao. Nakon nekoliko trenutaka čuo je po glasovima iz gostinske sobe da je za njegove odsutnosti razgovor postao još bučniji i otvoreniji.

Prođe kroz veliku sobu u predsoblje da iziđe u hodnik i iz njega u svoju sobu. Kad je prolazio pokraj izlaznih vrata što idu na stube, začuje i primijeti da se pred vratima netko svom silom muči kako bi zazvonio. Ali na zvoncu se valjda nešto pokvarilo: trzalo se, ali nije bilo zvuka. Knez odgurne zasunku i uzmakne u čudu, čak i zadršće sav: pred njim je stajala Nastasja Filipovna. Odmah ju je prepoznao po slici. Oči joj zasinule naglo od zlovolje – kad ga je opazila; brzo je prošla predsobljem, odgurnula njega ramenom s puta i gnjevno rekla, zbacujući sa sebe bundu:

– Ako si lijen popraviti zvonce, onda barem sjedi u predsoblju kad kucaju. No sad si opet ispustio bundu, zvekane!

Bunda je zaista ležala na podu; Nastasja Filipovna nije pričekala da joj je knez skine, nego ju je sama zbacila njemu na ruke, ne gledajući unatrag, ali knez nije dospio prihvatiti je.

– Treba tebe otjerati. Odlazi, najavi me!

Knez htjede reći nešto, ali se toliko zbuni da nije ništa izrekao, nego s bundom, koju je podigao s poda, pođe u gostinsku sobu.

– No, sad opet ide s bundom! Čemu nosiš bundu? Ha-ha-ha! Pa jesi li poludio?

Knez se vrati i izbulji oči u nju; kad se nasmijala, nasmiješi se i on, ali jezikom sve još nije mogao ganuti. U prvi mah, kad joj je otvorio vrata, bio je blijed, sad mu odjednom rumen prelila lice.

– Ta kakav je to idiot! – poviče Nastasja Filipovna srdito i topne na njega nogom. – No, kuda ćeš? No, koga ćeš javiti?

– Nastasju Filipovnu – izmuca knez.

– Otkud ti mene znaš? – zapita ga ona brzo. – Ja tebe nisam nikad vidjela! Odlazi, najavi me... Kakva je ondje vika?

– Svađaju se – odgovori knez i ode u gostinsku sobu.

Ušao je u prilično odlučan čas: Nina Aleksandrovna samo što nije sasvim zaboravila da se »pokorila svemu«; branila je uostalom Varju. Do Varje je stajao Pticin, koji se već okanio svojega papira, ispisanog olovkom. Varja se i sama nije plašila, a i nije ona bila dje-

vojka plaha kova; ali bratova su prostaštva bila sa svakom riječju neuljudnija i nepodnošljivija. U takvim je prigodama obično prestajala govoriti te bi samo šuteći podrugljivo gledala brata, ne skidajući očiju s njega. Takvo je vladanje, znala je ona, moglo razbjesniti njega do krajnje granice. Baš u taj čas korakne knez u sobu i najavi:

– Nastasja Filipovna!

IX

Zavladala je opća šutnja; svi su gledali kneza kao da ga ne razumiju i – kao da ga ne žele razumjeti. Ganja se ukočio koliko se uplašio.

Dolazak Nastasje Filipovne, pogotovo u ovaj čas, bio je svima najneobičnije i najnezgodnije iznenađenje. Već samo to što Nastasja Filipovna dolazi prvi put; dosad se držala tako naduto da u razgovorima s Ganjom nije niti iskazivala želju upoznati se s njegovom svojtom, a u posljednje ih vrijeme nije nikako niti spominjala, kao da ih i nema na svijetu. Ganja je, doduše, volio donekle što se odgađa taj razgovor, nezgodan za njega, ali ipak joj je u srcu zamjerao tu nadutost. Bilo kako mu drago, od nje se prije nadao da će se njegovoj obitelji podrugivati i vrijeđati je nego da će je posjetiti; znao je pouzdano da ona zna sve što se god kod njega u kući zbiva zbog njegove ženidbe i što njegovi rođaci sude o njoj. Posjet njezin, *sada*, nakon poklona njezine slike i na rođendan njezin, na dan kad je obećala da će odlučiti o njegovoj sudbini, značio je gotovo baš tu odluku.

Nije dugo potrajala dvoumica s kojom su svi gledali kneza: Nastasja se Filipovna sama pojavila na vratima gostinske sobe, a ulazeći u sobu opet je malko odgurnula kneza.

– Napokon mi je pošlo za rukom da uđem... Zašto vi to vezujete zvonce? – progovori ona veselo, pružajući ruku Ganji koji je trkom poletio k njoj. – Što vam je tako snužđeno lice? Ta upoznajte me, molim vas...

Sasvim zbunjeni Ganja predstavi je najprije Varji, i njih se dvije, prije nego što će pružiti jedna drugoj ruku, zgledale čudnim pogledima. Nastasja se Filipovna smijala i prikrivala se dobrom voljom, ali Varja se nije htjela prenavljati, nego je gledala mrko i uporno; na licu joj se nije javila ni sjena smiješka, što je iziskivala već sama uljudnost. Ganja je zamro; moliti nije više mogao ništa i nije bilo kada, i on dobaci Varji pogled u kom je bilo toliko prijetnje da je po snazi toga pogleda razabrala što joj bratu znači taj trenutak. Kao da se sad odlučila popustiti mu te se tek malo osmjehnula Nastasji Filipovnoj. (Ipak su se svi oni u obitelji još jako, jako voljeli.) Stvar ispravi donekle Nina Aleksandrovna koju je Ganja, sasvim zbunjen, predstavio nakon sestre, pa je čak i prvu priveo k Nastasji Filipovnoj. No tek što će Nina Aleksandrovna početi kako joj je »osobito milo«, a Nastasja se Filipovna, ne mareći za ono što će reći, brzo obrati Ganji, sjede (bez ponude još) na divančić, u kutu do prozora, i poviče:

– A gdje je vaš kabinet? I... i gdje su stanari? Pa vi držite stanare?

Ganja se strašno zacrveni i izmuca nešto za odgovor, ali Nastasja Filipovna dometne odmah:

– A kako tu držite stanare? Vi i nemate kabineta. A je li to od koristi? – obrati se naglo k Nini Aleksandrovnoj.

– Pa znate, dosta je posla – odgovori joj ona. – Razumije se, mora biti korist. Ali mi smo istom...

No Nastasja Filipovna opet nije slušala: gledala je Ganju, smijala se i dovikivala mu:

– Kakvo vam je lice? Oh, Bože moj, kakvo vam je u ovaj čas lice... Prošlo je nekoliko trenutaka u tom smijehu i Ganjino se lice zaista jako nakazilo: naglo ga minula njegova ukočenost, smiješna, plašljiva zabuna; ali je strašno problijedio, usne mu se grčevito nacerile; šuteći, uporno i mrkim pogledom, ne skidajući očiju, gledao je u lice svojoj gošći koja se neprestano smijala.

Tu je bio još jedan promatrač koji se također nije snašao jer je gotovo zanijemio kad je ugledao Nastasju Filipovnu; ali ako je on i stajao ukočen na prijašnjem svojem mjestu, na vratima gostinske sobe, ipak je znao primijetiti bljedoću i kobnu promjenu na Ganjinu licu. Taj je promatrač bio knez. Gotovo uplašen istupi on odjednom makinalno naprijed.

– Napijte se vode – prošapće Ganji. I ne gledajte tako...

Vidjelo se da je on to izgovorio bez ikakve primisli, bez ikakve naročite namjere, tako, u prvom pokretu; ali njegove su se riječi neobično dojmile. Kao da se sva pakost Ganjina odjednom sručila na kneza: zgrabio ga je za rame i gledao ga šuteći, osvetno i nenavidno, kao da nije moćan izgovoriti riječ. Svi su se uzrujali: Nina je Aleksandrovna čak i zaciknula malo. Pticin je uznemiren koraknuo naprijed, Kolja i Ferdiščenko pojavili su se na vratima i zastali u čudu, jedina je Varja gledala, kao i prije, ispod oka, ali je pozorno motrila. Nije sjedala, nego je stajala po strani, do matere, a ruke skrstila na prsima.

Ali Ganja se trgnuo odmah, gotovo u prvom času svoje kretnje, i zahihotao nervozno. Sasvim se snašao.

– A što ste vi, kneže, doktor? – poviče on što je god mogao veselije i prostodušnije. – Čak me i uplašio; Nastasja Filipovna, predstavljam vam ga, to je predragocjen stvor, premda ga znam tek od jutra.

Nastasja je Filipovna u dvoumici gledala kneza.

– Knez? On je knez? Zamislite, a ja sam maločas u predsoblju mislila da je lakaj, pa sam ga poslala ovamo da me javi. Ha-ha-ha!

– Ne smeta, ne smeta! – prihvati Ferdiščenko te brže priđe, radostan što su se počeli smijati – ne smeta: *se non è vero...*[15] – dobro da vas nisam izgrdila, kneže. Oprostite, molim vas.

– Ferdiščenko, otkud vi ovdje u ovo doba? Mislila sam da neću zateći barem vas. Tko? Kakav knez? Miškin? – upita ona Ganju, koji je dotle predstavio kneza, sve ga još držeći za rame.

– Naš stanar – ponovi Ganja.

Kneza su očito iznosili kao neku rijetkost (koja im je svima dobro došla kao izlazak iz nezgodna stanja), gotovo su ga gurali k Nastasji Filipovnoj; štoviše, knez je jasno razabrao riječ »idiot«, koju je iza njega prošaptao, čini se, Ferdiščenko, za objašnjenje Nastasji Filipovnoj.

– Recite, zašto me niste obavijestili maločas kad sam se onako strašno... prevarila o vama? – nastavi Nastasja Filipovna, bez ikakva sustezanja promatrajući kneza od glave do pete.

Nestrpljivo je očekivala odgovor, kao da je potpuno uvjerena da će odgovor biti svakako tako glup te se neće moći ne nasmijati.

– Začudio sam se kad sam vas iznenada ugledao... – promuca knez.

[15] Talijanska uzrečica: Se non è vero (è ben trovato) – Ako nije istina (dobro je smišljeno).

– A otkud ste znali da sam to ja? Gdje ste vi pred tim vidjeli mene? Što je to, zbilja? Kao da sam ja njega vidjela negdje? I dopustite da vas zapitam zašto ste se malo prije bili ukočili na svojem mjestu? Što je u meni da bi se ljudi morali pretvarati u kipove?

– No, no! – dalje se kreveljio Ferdiščenko. – Ta no! Oh Bože moj, kakvih bih stvari ja napripovijedao na takvo pitanje! Ta deder... Ma tupan si ti, kneže, kad je tako!

– Pa i ja bih napripovijedao na vašem mjestu – nasmije se knez Ferdiščenku. – Malo prije me je jako dojmila vaša slika – nastavi on Nastasji Filipovnoj – onda sam govorio o vama s Jepančinima... a jutros, još prije nego što sam stigao u Petrograd, na željeznici, mnogo mi je pripovijedao o vama Parfen Rogožin... I u taj isti čas, kad sam vam otvorio vrata, mislio sam na vas, a uto odjednom evo vas.

– A kako ste odmah znali da sam to ja?

– Po slici i...

– I još?

– I još po tomu što sam vas zamišljao baš ovakvu... Kao da sam i ja vas vidio negdje.

– Gdje? Gdje?

– Baš kao da sam vidio negdje vaše oči... ali to ne može biti! To je samo tako... Nisam ja ovdje nikad niti bio. Možda u snu...

– Hej, kneže! – poviče Ferdiščenko. – Ne, ja povlačim ono svoje: *se non è vero*. Uostalom... uostalom, ta sve to čini on od nevinosti! – dometne samilosno.

Knez je tih nekoliko svojih rečenica izgovorio nespokojnim glasom, prekidajući se i često uzdišući. Sve je na njem iskazivalo neobičnu uzbuđenost. Nastasja ga je Filipovna gledala radoznalo, ali se nije više smijala. U taj se čas iza jata što se zgrnulo oko kneza i Nastasje Filipovne začuo iznenada glasan, nov glas, koji je, može se reći, razbio jato i prepolovio ga. Pred Nastasjom je Filipovnom stajao sam otac obitelji, general Ivolgin. Bio je u fraku i s čistim naprsnikom; brci su mu bili namazani.

To Ganja nije više mogao podnijeti.

Bio je samoljubiv i tašt do sumnjičavosti, do hipohondrije; za cijela ta dva mjeseca tražio je barem ikakvu točku na koju bi se mogao pristojnije oprijeti i odličnije se istaknuti; osjećao je da je još novajlija na odabranom putu i možda neće ustrajati; od očajanja se odlučio najzad kod kuće, gdje je bio despot, na potpunu bezobraštinu, ali nije se smio na to odlučiti pred Nastasjom Filipovnom koja ga je do posljednjeg trenutka bacala u zabunu i nemilosrdno gospodovala njemu; bio je »nestrpljiv prosjak«, kako ga je nazvala sama Nastasja Filipovna, i to su mu već javili; zakleo se svima kletvama da će joj sve to kasnije ljuto platiti, a u isti je mah djetinje sanjario gdjekad u sebi kako će sve izgladiti i izmiriti sve opreke – a sad mora ispiti još i tu strašnu čašu, i što je glavno, u ovakav čas! Zapala ga je još jedna neslućena, ali najstrašnija muka za tašta čovjeka – muka da se crveni za svojtu, i u svom domu.

»Ta vrijedi li napokon toliko i sama nagrada!« sijevnu tada Ganji u glavi.

U taj se čas događalo ono što mu se za ta dva mjeseca snilo samo po noći, poput more, i ledilo ga strahotom, palilo stidom; dogodio se napokon obiteljski sastanak očev s Nastasjom Filipovnom. Ponekad je, da razdraži i uzruja sâm sebe, pokušavao zamisliti generala u vrijeme svadbenog obreda, ali nikad nije mogao dokončati tu bolnu sliku, nego bi brže odustajao od nje. Možda je preko mjere pretjerivao nevolju; ali taštim ljudima uvijek biva tako. Za ta dva mjeseca dospio je namisliti se i odlučiti se te je zadao sebi riječ da će oca, bilo kako mu drago, stišati barem na neko vrijeme, a ako bude mogao, i ukloniti ga čak iz

Petrograda, slagala se s time mati ili ne. Prije deset minuta, kad je ulazila Nastasja Filipovna, tako se prenerazio, tako se zapanjio te je sasvim zaboravio da bi se na pozornici mogao pojaviti Ardalion Aleksandrovič, i nije se ni za što postarao. I sad evo generala tu, pred svima, pa još svečano uređenog i u fraku, i baš onda kad Nastasja Filipovna »samo traži priliku da njega i njegovu svojtu obaspe porugom«. (O tom je bio uvjeren.) I zaista, što znači njezin posjet sada ako ne znači to? Je li se došla sprijateljiti s njegovom majkom i sestrom ili ih uvrijediti u vlastitom domu njihovu? Ali po tom kako su se smjestile obje strane, nije više moglo ni biti sumnje: mati su mu i sestra sjedile postrance, kao popljuvane, a Nastasja je Filipovna, čini se, i zaboravila da su one u istoj sobi s njom... Pa ako se ovako vlada, onda dakako i namjerava nešto!

Ferdiščenko prihvati generala i privede ga.

– Ardalion Aleksandrovič Ivolgin – izgovori dostojanstveno general i pokloni se, smješkajući se – stari, nesretni vojnik i otac obitelji koja je sretna u nadi da će steći takvu dražesnu...

Nije završio; Ferdiščenko mu brže odostrag primakne stolicu, te se general, nešto slab na nogama u to doba iza ručka, sruči – ili da se bolje kaže – padne na stolicu; ali to ga nije zbunilo. Sjeo je baš sučelice Nastasji Filipovnoj, ljubazno se nakreveljio te polako i pristalo uznesao njezine prstiće k svojim usnama. Uopće je teško bilo zbuniti generala. Vanjština mu je, osim neke neurednosti, vazda još bila prilično pristojna, što je on jako dobro znao. Prije je bivao i u vrlo dobru društvu, iz kojega je konačno izlučen istom prije dvije-tri godine. Od toga se vremena i odao bez ikakva sustezanja nekim svojim slabostima; ali spretno i ugodno mu je vladanje ostalo sve dosad. Nastasja se Filipovna, činilo se, iznimno razveselila pojavi Ardaliona Aleksandroviča, za kojega je dakako znala po čuvenju.

– Čuo sam da sin moj... – započne Ardalion Aleksandrovič.

– Da, sin vaš! Divni ste i vi, tatice! Zašto vas nema nikada k meni? Što je, sakrivate li se vi, ili vas skriva sin? Ta vi biste mogli doći k meni, ne biste nikoga kompromitirali.

– Djeca devetnaestoga vijeka i njihovi roditelji... – započne opet general.

– Nastasja Filipovna! Molim vas, pustite Ardaliona Aleksandroviča na jedan časak, zovu ga – reče naglas Nina Aleksandrovna.

– Da ga pustim! Nemojte, toliko sam slušala o njem, odavno sam zaželjela vidjeti ga! I kakvih poslova ima on? Ta on je u miru? Nećete me ostaviti, generale, nećete otići?

– Zadajem vam riječ da će on sam doći k vama, ali sada treba odahnuti.

– Ardalione Aleksandroviču, kažu: trebate odahnuti! – uzvikne Nastasja Filipovna te se zlovoljno i mrgodno nakrevelji, kao vjetrenjasto derište kad mu oduzmu igračku.

General se baš upeo da svoje stanje izvrgne ruglu.

– Draga moja! Draga moja! – izgovori on prijekorno, svečano se obraćajući k ženi stavljajući ruku na srce.

– Zar vi, mama, nećete otići odavde? – zapita Varja glasno.

– Neću, Varja, presjedit ću do kraja.

Nastasja je Filipovna morala čuti pitanje i odgovor, ali kao da joj je od toga još i porasla dobra volja. Odmah je obasula generala opet pitanjima te je za pet časaka general bio najsvečanije volje i besjedio uz glasan smijeh svih nazočnih.

Kolja trgne kneza za kaput.

– Dajte ga bar vi nekako odvedite! Vidite da ovo ne valja! Molim vas! – I jadnomu dječaku iskočile od jada suze na oči. – Oh, prokleti Ganjka! – dometne u sebi.

– S Ivanom Fjodorovičem Jepančinom bio sam zaista u veliku prijateljstvu – razgovorio se general na pitanje Nastasje Filipovne.

– Ja, on i pokojni knez Lav Nikolajevič, čijega sam sina zagrlio danas iza rastanka od dvadeset godina, mi smo bili nerazdruživa trojica, kako bi se reklo, kavalkada: Atos, Portos i Aramis. No nažalost, jedan je u grobu, oboren klevetom i tanetom, drugi je pred vama i još se bori s klevetama i tanadi...

– S tanadi! – uzvikne Nastasja Filipovna.

– Tu je tanad, u grudima mojim, a dobio sam ih pod Karsom[16] te ih osjećam kad je ružno vrijeme. U svakom drugom pogledu živim kao filozof, hodam, šetam se, igram u svojoj kavani dame, kao *bourgeois* koji je napustio poslove, i čitam *Indèpendance*. Ali s našim Portosom, s Jepančinom, sasvim sam prekinuo nakon prošlogodišnje zgode na željeznici, zbog psića.

– Zbog psića! Što je to? – zapita Nastasja Filipovna jako radoznalo. – Sa psićem? Molim vas, i na željeznici!... – ona će kao da ga podsjeća.

– O, glupa zgoda, ne vrijedi ni kazivati: zbog guvernante kneginje Bjelokonske, mistress Smith, no... ne vrijedi ni kazivati.

– Svakako mi pripovjedite – veselo klikne Nastasja Filipovna.

– Ni ja još nisam čuo! – primijeti Ferdiščenko. – *C'est du noveau*.[17]

– Ardalione Aleksandroviču! – začuo se opet molećivi glas Nine Aleksandrovne.

– Tatice, zovu vas! – poviče Kolja.

– Glupa zgoda, i u dvije riječi – započe general, zadovoljan samim sobom. – Prije dvije godine, da, gotovo, upravo kad je otvorena nova ...ska željeznička pruga, ja sam (već u civilnoj odjeći) bio u poslu, jako važnu za mene, predavao sam službu, pa uzeo kartu prvoga razreda: ušao ja, sjedim, pušim. To jest, pušim dalje, zapalio sam još prije. Sâm sam u kupeu. Pušenje nije zabranjeno, ali nije ni dopušteno; tako, po običaju, dopušta se napol; već prema osobi. Prozor spušten. Odjednom, baš prije zvižduka, sjedaju upravo meni sučelice dvije dame sa psićem; zakasnile; jedna je divno odjevena, u svijetlomodroj haljini; druga skromnije, u crnoj svilenoj haljini, s pelerinom. Nisu ružne, nadute, govore engleski. Ja, razumije se, ništa; pušim. To jest, bio sam pomislio... ali sam ipak pušio dalje, na prozor, jer prozor je bio otvoren. Psić počiva svijetlomodroj gospođi na koljenima, malen, sav je tolik kolika je moja šaka, crn, šapice bijele, rijetkost čak. Ogrlicu srebrnu s natpisom. Ja ništa. Primjećujem samo da se dame, čini mi se, srde, zbog cigare dakako. Jedna zuri u mene kroz lornjet, od kornjače. Ja opet ništa; jer eto one ništa ne kažu! Da su mi rekle, upozorile me, zamolile, ta ima napokon jezik čovječji! A one šute... odjednom – i to, kažem vam, bez ikakve opomene, ama bez ikakve, baš tako kao da je pomjerila pameću – ona svijetlomodra zgrabi moju cigaru pa kroz prozor. Vagon leti, gledam kao sulud. Divlja žena; divlja žena, baš sasvim u divljem stanju; a inače gojna žena, puna, visoka, plava, rumena (i odviše), očima me žeže. Ja ni riječi, nego se s neobičnom uljudnošću, s najsavršenijom uljudnošću, s najprofinjenijom, da tako kažem, uljudnošću, pri-

[16] Utvrda u današnjoj istočnoj Turskoj, koju su u Krimskom ratu 1855. godine opsjeli i zauzeli Rusi

[17] To je nešto novo. (franc.)

bližim s dva prsta psiću, uhvatim ga fino za ogrlicu, pa šikac kroz prozor za cigarom! Samo je skvikno! Vagon leti dalje.

– Uh, baš ste čudovište – poviče Nastasja hihoćući i plješćući u dlanove, kao djevojčica.

– Bravo, bravo! – uzvikao se Ferdiščenko.

Nasmiješio se i Pticin, kojemu je također bila iznimno neugodna pojava generalova; čak se i Kolja nasmijao, te i on zaviknuo »bravo«.

– I pravo sam učinio, pravo, do tri puta pravo! – vatreno nastavi general u slavlju. – Jer ako su u vagonima zabranjene cigare, pogotovo su zabranjeni psi.

– Bravo, tata! – poviče oduševljeno Kolja. – Veličanstveno! Ja bih svakako učinio isto tako!

– A što gospođa? – ispitivala je Nastasja Filipovna nestrpljivo.

– Ona? No, tu i jest neugodnost – nastavi general namršten.

– Bez ijedne riječi, bez ikakve opomene, ona mene pljus po obrazu! Divlja žena; sasvim u divljem stanju!

– A vi?

General obori oči, uznese obrve, digne ramena, stisne usne, raširi ruke, pošuti i onda izgovori:

– Zaboravio sam se!

– I jako? Jako?

– Tako mi Boga, nije bilo jako! Nastao skandal, ali nije bilo jako. Samo sam jedan put odmahnuo, jedino zato da odmahnem. No tu se namjerio sâm sotona: svijetlomodra je bila Engleskinja, guvernanta ili čak nekakva tamo kućna prijateljica kneginje Bjelokonske, a ona u crnoj haljini bila je najstarija od kneginja Bjelokonskih, stara djevojka od kojih trideset i pet godina. A zna se u kakvom je odnosu generalica Jepančina s domom Bjelokonskih. Sve kneginjice u nesvijesti, suze, crnina za ljubimcem psićem, skvika šest kneginjica, skvika Engleskinja – propast svijeta! No, dakako, otišao sam na pokajanje, molio za oproštenje, napisao pismo, ali niti su primili mene, niti pismo, nego s Jepančinom razmirica, izlučenje, progonstvo!

– No dopustite, kako li je sad to? – zapita odjednom Nastasja Filipovna. – Prije pet-šest dana čitala sam ja u *Indèpendanceu* – a je redovito čitam *Indèpendance* – baš takvu istu zgodu. Baš istu isticatu! Dogodilo se to na jednoj od željezničkih pruga na Rajni, nekomu Francuzu i Engleskinji; baš tako mu je ona istrgla cigaru, baš tako je on izbacio psića kroz prozor, naposljetku, baš se tako završilo, kao i kod vas. Dapače i haljina je svijetlomodra!

General se zacrveni strašno, Kolja se zacrveni također i stisne rukama glavu: Pticin se brzo odvrati. Hihotao je kao i prije jedini Ferdiščenko. O Ganji ne treba ni govoriti: on je stajao i trpio nijemu i nepodnosivu muku.

– Ali uvjeravam vas – izmuca general – da se i meni dogodilo baš to isto...

– Tati se zaista dogodila neprilika s mistress Smith, guvernantom kod Bjelokonskih – poviče Kolja – ja se sjećam.

– Što! Baš tako? Ista isticata zgoda na dva kraja Europe, i baš sasvim ista u svim sitnicama, sve do svijetlomodre haljine! – prionula nemilosrdna Nastasja Filipovna. – Poslat ću vam *Indèpendance Belge!*

– Ali pazite – sve je još tvrdio general – meni se to dogodilo dvije godine ranije.

– A jedino ako je tako!

Nastasja Filipovna hihotala kao u histeriji.

– Tatice, molim vas da izađete na dvije-tri riječi – izgovori Ganja drhtavim, izmučenim glasom i makinalno uhvati oca za rame. Beskrajna je nenavist buktala u njegovu pogledu.

Baš u taj čas zaori neobično glasan zvek zvonceta u predsoblju. Ovakvim se zvekom moglo otrgnuti zvonce. Javljao se neobičan posjet. Kolja otrči otvoriti.

X

U predsoblju odjednom nastade neobična buka iz grada; iz gostinske sobe činilo se da je izvana ušlo nekoliko ljudi i sve još dalje ulaze. Nekoliko je glasova govorilo u isti mah; govorili su i uzvikivali i na stubama prema kojima se vrata iz predsoblja nisu zatvarala, kako se moglo čuti. Posjet je bio iznimno neobičan. Svi su se zgledali; Ganja poleti u veliku sobu, ali i u veliku je sobu ušlo već nekoliko ljudi.

– A, evo njega, Jude! – poviče glas poznat knezu. – Zdravo, Ganjka, nitkove!

– On je, on glavom! – potvrdi drugi glas.

Knez nije mogao sumnjati; jedan je glas bio Rogožinov, a drugi Lebedevljev.

Ganja je kao gromom ošinut stajao na pragu gostinske sobe, šuteći gledao i nije priječio da u veliku sobu uđe, za Parfenom Rogožinom, jedan za drugim, desetak ili dvanaestak ljudi. Družba je bila izvanredno raznolika i nije se odlikovala samo raznolikošću, nego i nezgrapnošću. Neki su ulazili takvi kakvi su bili na ulici, u kabanicama i bundama. Ali sasvim pijanih nije bilo; ipak kao da su svi bili pošteno nakresani. Svi su oni, činilo se, trebali jedan drugoga da uđu; ni u koga samoga ne bi bilo smjelosti, ali jedan kao da je gurao drugoga. I sam je Rogožin na čelu rulje stupao oprezno, a u njega je bila neka namjera, i kao da je bio mračno i razdraženo zabrinut. Ostali su pak sačinjavali samo zbor ili, pravije da se kaže, pomoćnu četu. Osim Lebedeva, bio je tu i kuštravi Zaljožev, koji je u predsoblju zbacio svoju bundu te ušao neprisiljeno i gizdelinski, i dva-tri gospodina, slična njemu, očito trgovčići; nekakav u napol vojničkoj kabanici; neki mali i neobično debeli gospodin koji se neprestano smijao; neki gorostasni gospodin od dvanaestak vršaka, također neobično debeo, neobično mrk i šutljiv, očito čovjek koji se silno uzda u svoje šake. Bio je tu jedan medicinar; bio je i vrckav Poljačić. Sa stuba su zavirivale u predsoblje neke dvije dame, ali se nisu mogle nakaniti ući; Kolja im zalupio vrata pred nosom i zasunuo zasunku.

– Zdravo, Ganjka, nitkove! Što je, nisi se nadao Parfenu Rogožinu? – ponovi Rogožin kad je došao do gostinske sobe i stao na vratima sučelice Ganji.

No u taj čas spazi on odjednom u gostinskoj sobi, baš sučelice sebi, Nastasju Filipovnu. Nije očito ni sanjao da će nju sresti ovdje, jer njezina ga se pojava neobično dojmila; tako je problijedio da su mu čak pomodrile usne.

– Dakle, istina je! – izgovori tiho i kao sam sebi, sasvim zbunjena lica. – Kraj!... No... Odgovarat ćeš ti meni, dakle, sada! – zaškrguće iznenada, u bijesnoj pakosti gledajući Ganju. – No... ah!...

Sve se zadihao te je teško izgovarao riječi. Makinalno se kretao u gostinsku sobu, ali kad je prekoračio prag, opazi odjednom Ninu Aleksandrovnu i Varju, zastane i nešto se zbu-

ni, unatoč svojoj uzbuđenosti. Za njim uđe Lebedev, koji se kao sjena nije micao od njega i već je bio jako pijan, onda student, šakati gospodin, Zaljožev, koji se klanjao i desno i lijevo, a na koncu se protiskivao mali debeljko. Nazočnost dama sve ih je još nešto suzdržavala i očito im jako smetala, dakako samo do početka, do prvoga povoda da zaviknu i započnu... Onda ne bi više smetale nikakve dame.

– Što? I ti si tu, kneže? – progovori Rogožin rastreseno, nešto u čudu zbog susreta s knezom. – Sve u gamašnama, e-eh! – uzdahne, pošto je već zaboravio na kneza, te opet baci pogled na Nastasju Filipovnu, sve se mičući kao da ga privlači magnet. I Nastasja je Filipovna s nespokojnom radoznalošću gledala goste.

Ganja se naposljetku snašao.

– No molim vas, što to napokon znači? – progovori glasno nakon što je oštro pogledao te nakon što su ušli, obraćajući se najviše k Rogožinu. – Valjda vi, gospodo, niste ušli u konjušnicu; ovdje su moja majka i sestra.

– Vidimo da su majka i sestra – procijedi kroz zube Rogožin.

– To se i vidi da su majka i sestra – potvrdi Lebedev, da se iskaže.

Šakati gospodin pomislio valjda da je nastao čas te započeo nešto gunđati.

– Ta ipak! – odjednom će Ganja jačim glasom i kao da je prevršio te planuo. – Prvo, izvolite svi odavde u veliku sobu, a onda bih želio znati...

– Gle, ne poznaje me! – pakosno se nakloni Rogožin, ne mičući se s mjesta. – Nisi prepoznao Rogožina?

– Pa neka sam se i sreo gdjegod s vama, ali...

– Gle, »sreo se negdje«! Ta istom su tri mjeseca što si mi odnio na kartama očevih dvjesta rubalja, a onda je odmah i umro starac te nije ni saznao; ti si me odvukao, a Kniff je varao... podmetao ti karte. Zar me ne poznaješ? Pticin je evo svjedok! Ih, da ja tebi pokažem tri rublja, da ih izvadim iz džepa, ti bi četveronoške otpuzao za njima na Vasiljevski otok – eto kakav si ti! Takva je tvoja duša! I sada sam ja došao da tebe svega kupim za novce; nemoj paziti što sam ušao u takvim čizmama, imam ja, brate, silne novčine, kupit ću tebe svega, sa svim tvojim živima, ako ushtjednem, sve ću vas kupiti! Sve ću kupiti! – ražestio se Rogožin i kao da je sve jače i jače zapadao u pijanstvo. – E-eh! – poviče – Nastasja Filipovna! Ne tjerajte me, recite riječju: vjenčavate li se vi s njim ili se ne vjenčavate?

Rogožin joj je izrekao svoje pitanje kao propao čovjek, kao kakvomu božanstvu, ali smiono, kao da je osuđen na smrt i ne može ništa više izgubiti. U smrtnom je jadu očekivao odgovor.

Nastasja ga Filipovna odmjeri podrugljivim, uznošljivim pogledom, ali onda pogleda Varju i Ninu Aleksandrovnu, pogleda Ganju i naglo promijeni ton.

– Nipošto; što vi to? I otkud ste smislili to pitati? – odgovori tiho i ozbiljno i kao u nekom čudu.

– Ne? Ne! – poviče Rogožin i gotovo pobenavi od radosti. – Nećete dakle?! A meni su rekli... Ah! No!... Nastasja Filipovna! Kažu da ste se vi zaručili s Ganjkom! Zar s njim? Pa zar bi to moglo biti? (Svima im to govorim!) Ta ja ću njega svega kupiti za sto rubalja, dat ću mu tisuću, no, tri tisuće, da se odrekne, pa će pobjeći uoči svadbe, a meni će prepustiti svu mladu. Eto tako je, Ganjka, nitkove! Ta uzmi ti tri tisuće! Evo ti ih, evo! Zato sam i došao da od tebe uzmem potpis na to; rekoh: kupit ću – i hoću kupiti!

– Van odavde, ti si pijan! – poviče Ganja, koji je naizmjence crvenio i blijedio.

Iza njegova se krika začuje odjednom nenadan uzvik nekolikih glasova; sva je četa Rogožinova odavno već očekivala prvi izazov. Lebedev je neobično pomno šaptao nešto Rogožinu u uho.

– Istina je, činovniče! – odgovori Rogožin. – Istina je, pijana dušo! Hej, kud puklo da puklo! Nastasja Filipovna! – poviče, gledajući na sve kao sulud, a plašio se i naglo se junačio do drzovitosti – evo osamnaest tisuća! – I baci pred nju na stol svežnjić u bijelu papiru, unakrst povezan uzicom. – Evo! I... i bit će još!

Nije se usudio izgovoriti što želi...

– Ne, ne, ne! – zašapće mu opet Lebedev strašno zaplašena lica. Moglo se pogoditi da se uplašio od goleme svote te ga nagovarao neka pokuša s kudikamo manjom.

– U tom si ti, brate, glup, ne znaš kamo si zabasao... a očito sam i ja glupan zajedno s tobom! – trgne se i zadršće odjednom Rogožin kad je zablistao pogled Nastasje Filipovne. – A-ah! Počeo sam buncati, tebe sam poslušao – dometne sa silnim kajanjem.

Nastasja Filipovna pogleda snuždeno Rogožinovo lice i udari naglo u smijeh.

– Osamnaest tisuća, meni? Eto se odmah pokazuje seljak! – priklopi s drskom familijarnošću i pridigne se s divana, kao da kani otići.

Ganja je motrio tu scenu i srce mu zamiralo.

– Dakle, četrdeset tisuća, četrdeset, a ne osamnaest! – poviče Rogožin. – Vanjka Pticin i Biskup obećali su da će do sedam sati dobaviti četrdeset tisuća. Četrdeset tisuća; sve na stol!

Scena je postala neobično nezgrapna, ali Nastasja se Filipovna dalje smijala i nije odlazila, kao da zaista namjerno zavlači scenu. Nina Aleksandrovna i Varja također su ustale sa svojih mjesta te zaplašene, šutke čekale dokle će to dotjerati. Varji se blistale oči, ali na Ninu je Aleksandrovnu sve to djelovalo bolno: drhtala je i činilo se kao da će se ovaj čas onesvijestiti.

– Kad je tako – sto! Još danas ću dobaviti sto tisuća! Pticine, spašavaj, omastit ćeš brk!

– Ti si poludio! – zašapće mu naglo Pticin koji mu je brzo pristupio i uhvatio ga za ruku. – Ti si pijan, poslat će oni po redare. Što je tebi?

– Bunca u pijanstvu – izgovori Nastasja Filipovna, kao da ga draži.

– Ne buncam ja, bit će, bit će navečer... Pticine, spašavaj, postotna dušo, uzimaj što te volja, dobavljaj mi do večeri sto tisuća; dokazat ću da ne uzmičem! – zanio se Rogožin odmah do oduševljenja.

– A što je vama, što je to? – uzvikne otresito i iznenada Ardalion Aleksandrovič, koji se ushodao i pristupio k Rogožinu. Nenadani istup starca koji je dosad šutio bio je prilično smiješan.

Začuo se smijeh.

– Otkud još i to? – nasmije se Rogožin. – Hajdemo, starče, opit ćeš se!

– To je već podlo! – zavika Kolja, sav u plaču od stida i mrzovolje.

– Ta zar među vama nema nijednoga koji bi odavde otpravio tu bestidnicu! – poviče odjednom Varja, sva dršćući od gnjeva.

– Mene ona to naziva bestidnicom! – odbije Nastasja Filipovna s nehajnom dobrom voljom. – A ja sam luda došla pozvati ih k sebi na večeru! Evo kako vaša sestrica postupa sa mnom, Gavrila Ardalionoviču!

Nakon sestrina istupa stajao je Ganja neko vrijeme kao da ga je ošinuo grom; no kad je vidio da Nastasja Filipovna sada zaista odlazi, naleti kao mahnit na Varju i bijesno je uhvati za ruku.

– Što si učinila? – poviče gledajući je kao da je želi odmah satrti u prah. Sasvim se zbunio i nije znao sabrano misliti.

– Što si učinila? Kuda me vučeš? Zar da je molim za oproštenje što je uvrijedila tvoju majku i došla sramotiti tvoj dom, ti podli čovječe? – poviče opet Varja, sa slavljem i izazovno gledajući brata.

Nekoliko su trenutaka prestajali ovako jedno prema drugomu, licem u lice. Ganja je sve još držao u ruci njezinu ruku. Varja trgla jedan put, drugi put, iza sve sile, ali nije otrpjela, nego odjednom, izvan sebe pljunula bratu u lice.

– To mi je djevojka! – poviče Nastasja Filipovna. – Bravo, Pticine, ja vam čestitam!

Ganji se zamaglilo pred očima pa se sasvim zaboravio i svom se silom izmahnuo na sestru. Bio bi je svakako pogodio u lice. Ali iznenada tuđa ruka zadrži u zamašaju Ganjinu ruku.

Između njega i sestre stajao je knez.

– Nemojte, okanite se! – izgovori odlučno, ali i sam sav dršćući, kao od neobično jaka uzbuđenja.

– Ta zar ćeš se ti meni uvijek isprečavati na putu! – zarikne Ganja, pusti Varjinu ruku te oslobođenom rukom, u krajnjem bjesnilu, odvali knezu iz sve snage pljusku.

– Ah! – pljesne rukama Kolja. – Ah, Bože moj!

Razlegli se sa svih strana uzvici. Knez problijedi. Čudnim, prijekornim pogledom pogleda Ganji ravno u oči; usne su mu drhtale i trudile se izreći nešto; cerio ih je neki neobični i sasvim neprimjeren smiješak.

– No, neka to bude meni... a nju... ipak ne dam!... – izreče najzad tiho. Ali za jedan mah nije mogao otrpjeti te se okanio Ganje, zakrio rukama lice, otišao u kut, okrenuo se licem k zidu i izgovorio isprekidanim glasom:

– Oh, kako ćete se vi stidjeti svojega djela!

Ganja je zaista stajao kao ubijen. Kolja poleti grliti i ljubiti kneza; a za njim se stali gurati Rogožin, Varja, Pticin, Nina Aleksandrovna, svi, čak i starac Ardalion Aleksandrovič.

– Ništa, ništa! – mucao je knez na sve strane, s onim istim neprimjerenim smiješkom.

– I kajat će se! – poviče Rogožin. – Stidjet ćeš se, Ganjka, što si uvrijedio ovakvu... ovcu. (Nije znao naći drugu riječ.) Kneže, dušo moja, okani ih se; pljuni im, hajdemo! Doznat ćeš kako ljubi Rogožin!

Nastasja je Filipovna također bila jako preneražena i zbog Ganjina postupka, i zbog kneževa odgovora. Obično blijedo i nujno lice njezino, koje se za sve to vrijeme nije slagalo s maloprijašnjim tobožnjim smijehom, sada se očito uzbudilo novim čuvstvom; a ipak se činilo kao da ona neće iskazivati ga i kao da se poruga trudi ostati joj na licu.

– Zaista, vidjela sam negdje njegovo lice! – izreče ona ozbiljno već kad se iznenada sjetila opet što ga je zapitala maločas.

– A vas i nije stid! Zar ste vi takvi kakvom su vas prikazivali sada? Ta zar to može biti! – uzviče odjednom knez s dubokim srdačnim prijekorom.

Nastasja se Filipovna začudi, osmjehne se, no kao da nešto krije pod svojim smiješkom, malo se zbuni, pogleda Ganju i pođe iz gostinske sobe. Ali nije stigla do predsoblja, nego

se odmah vrati, brzo pristupi k Nini Aleksandrovnoj, uhvati joj ruku i uznese k svojim usnama.

– Ta ja i zaista nisam takva, pogodio je – zašapće brzo, žarko, sva plane i zarumeni se, pa se okrene i iziđe sada tako naglo da nitko nije dospio ni razabrati zašto se vraćala. Vidjeli su samo da je nešto šapnula Nini Aleksandrovnoj i, čini se, poljubila joj ruku. No Varja je vidjela i čula sve i u čudu je pratila očima.

Ganja se snađe i poleti ispratiti Nastasju Filipovnu, ali je već bila izašla. Stigao ju je na stubama.

– Ne pratite me! – dovikne mu ona. – Do viđenja, navečer! Svakako, čujete!

Vrati se smeten, nujan; teška mu zagonetka pala na dušu, još teža nego prije. I na kneza je mislio... Tako se smeo da nije gotovo ni primijetio kako je sva Rogožinova rulja vrvjela kraj njega, pa i sudarila se s njim na vratima, kad je brže-bolje srljala iz stana za Rogožinom. Svi su gromko, na sav glas raspravljali o nečem. Rogožin je išao s Pticinom i navalio pričati o nečem važnom i činilo se neodgodivom.

– Izgubio si, Ganjka! – poviče on kad je prolazio.

Ganja zbunjen pogleda za njim.

XI

Knez ode iz gostinske sobe i zatvori se u svojoj sobi. Odmah mu dotrči Kolja tješiti ga. Činilo se da se jadni dječak ne može više otrgnuti od njega.

– Pravo ste učinili što ste otišli – reče on. – Ondje će sada nastati još gora gungula nego što je bila maločas, i svaki je dan kod nas tako, a sve se skuhalo zbog te Nastasje Filipovne.

– Mnogo se tu kod vas narodilo svakakva jada, Kolja – primijeti knez.

– Jest, jada. O nama ne vrijedi ni govoriti. Sami smo krivi svemu. Ali evo ja imam desnoga prijatelja, taj je još nesretniji. Hoćete li da vas upoznam s njim?

– Kako ne bih htio. Vaš je drug?

– Jest, gotovo kao drug. Kasnije ću vam razjasniti sve to... A lijepa je Nastasja Filipovna, što mislite? Nisam je dosad još vidio, a silno sam to želio. Naprosto me je zaslijepila, ja bih sve oprostio Ganjki da on to čini iz ljubavi; ali čemu uzima novac, to je nevolja!

– Da, meni se vaš brat ne sviđa jako.

– I otkud bi! Vama ću kasnije... A znate, ne mogu trpjeti ta različita mišljenja. Nekakav luđak ili glupan, ili zlikovac u ludilu, odvali pljusku, i eto je već čovjek obeščašćen za sav život i ne može to drugačije oprati nego krvlju, ili da ga na koljenima mole za oproštenje. Po mojem je sudu to rugoba i nasilje. Na tom je osnovana Ljermontovljeva drama »Maskarad«, i – glupo je po mojemu sudu. To jest, hoću reći, nije prirodno. Ali on ju je napisao gotovo još za djetinjstva.

– Vaša mi se sestra jako svidjela.

– Kako je Ganjki pljunula u lice. Smiona je Varka! A vi mu niste pljunuli, i ja sam uvjeren, nije to zato što nemate smjelosti. A evo i nje, kao vuka u priči. Znao sam da će doći: ona je plemenita, sve ako i ima nedostataka.

– A što ćeš ti tu? – odmah njega saleti Varja. – Odlazi k ocu! Dosađuje vam, kneže?

– Nipošto, naprotiv.

– No, seko, već si počela svoje! Eto to i jest ružno u nje. A zbilja, ta ja sam mislio da će otac zacijelo otići s Rogožinom. Sad se valjda kaje. Da pogledam što je zbilja s njim – dometne Kolja izlazeći.

– Hvala Bogu, odvela sam mamu i spremila je u krevet, i ništa se nije ponavljalo. Ganja je zbunjen i jako turoban. Pa ima razloga. To mu je pouka!... Došla sam vam još jednom zahvaliti i zapitati se, kneže: vi dosad niste poznavali Nastasju Filipovnu?

– Nisam, nisam je poznavao.

– Otkud ste joj rekli ravno u lice da »nije takva?« I čini se, pogodili ste. Razabralo se da zaista možda nije takva. Uostalom, ja je ne mogu dokučiti. Bila joj je, dakako, nakana uvrijediti, to je jasno. I prije sam o njoj čula mnogo što je čudnovato. Ali ako nas je došla pozvati, kako se to počela vladati prema mami? Pticin je dobro poznaje, on kaže da je maločas nije mogao razumjeti. A s Rogožinom? Ako sebe štuješ, ne možeš ovako razgovarati u kući svojega... I mama se jako zabrinula za vas.

– Ništa! – reče knez i mahne rukom.

– A kako je to ona poslušala vas...

– Što me je poslušala?

– Vi ste joj rekli neka je bude stid i ona se odjednom sva promijenila. Vi imate utjecaja na nju, kneže – priklopi Varja i tek se malo osmjehne.

Vrata se otvore i sasvim nenadano uđe Ganja.

Nije se niti uskolebao kad je spazio Varju; zastao je za časak na pragu i odmah odlučno pristupio knezu.

– Kneže, ja sam učinio podlost, oprostite mi, golube – reče sa silnim čuvstvom.

Crte su mu na licu iskazivale jaku bol. Knez ga je gledao u čudu i nije odmah odgovorio.

– No, oprostite mi, ta oprostite dakle! – navali Ganja nestrpljivo.

– No, ako želite, odmah ću vam poljubiti ruku!

Knez se sav prenerazi te šuteći obgrli objema rukama Ganju. Poljubili se oni iskreno.

– Nisam nipošto, nipošto mislio da ste vi takvi – reče napokon knez, jedva dišući. – Ja sam mislio da vi... niste kadri...

– Priznati krivnju?... I otkud sam ja pomislio maločas da ste vi idiot! Vi primjećujete što drugi neće nikada primijetiti. S vama bi se moglo govoriti, ali... bolje je i ne govoriti!

– Evo komu ćete još priznati krivnju i ispričati se – reče knez, pokazujući na Varju.

– Neću, to su sve sami moji neprijatelji. Vjerujte, kneže, bilo je mnogo pokušaja; tu ne praštaju iskreno! – istrglo se Ganji vatreno, i on se odvrati od Varje.

– Nije, oprostit ću! – reče naglo Varja...

– I otići ćeš večeras k Nastasji Filipovnoj?

– Otići ću ako ti naložiš, ali radije rasudi sâm: ima li ikakve mogućnosti da joj ja sada odem?

– Ta ona nije takva. Vidiš kakve ona zagonetke zadaje! Majstorije!

I Ganja se pakosno nasmije.

– I sama znam da nije takva, i da zna majstorije, ali kakve? I još pazi to, Ganja, za koga ona samo drži tebe? Neka je poljubila mami ruku! Neka to bude neka umještina, ali ipak

je tebe ismijavala! Ne vrijedi to sedamdeset i pet tisuća, tako mi Boga, brate! U tebe može još da bude plemenitih čuvstava, zato ti i govorim. Ej, ne idi ti ni sam onamo! Ej, čuvaj se! Ne može to biti na dobro.

Kad je to izgovorila, Varja iziđe brzo iz sobe, sva uzrujana.

– Eto one neprestano ovako! – reče Ganja smješkajući se. – I zar misle da ja to ne znam i sam? Ta ja znam kudikamo više od njih.

Kad je to izrekao, sjedne Ganja na divan, očito želeći još ostati.

– Ako znate i sami – zapita knez prilično plaho – zašto ste odabrali takvu muku, kad znate da ona zaista ne vrijedi sedamdeset i pet tisuća?

– Ne govorim ja o tom – promrmlja Ganja. – A zbilja, recite mi, što mislite, ja bih želio znati vaše mišljenje: vrijedi li ta »muka« sedamdeset i pet tisuća ili ne vrijedi?

– Po mojem sudu, ne vrijedi.

– No, dakako. I sramota je oženiti se tako?

– Velika sramota.

– No, znajte dakle da ću se ja oženiti, i sada već na svaki način. Maločas sam se još kolebao, sada se ne kolebam više! Ne govorite! Znam što biste htjeli reći...

– Neću ja o tom što vi mislite, nego mene jako čudi vaša iznimna uvjerenost...

– U što? Kakva uvjerenost?

– U to da će Nastasja Filipovna svakako poći za vas i da je sve to završeno već, a drugo, ako i pođe, da će sedamdeset i pet tisuća dopasti vama ravno u džep. Uostalom, ja tu dakako mnogo ne znam.

Ganja se silno makne prema knezu.

– Dakako, vi ne znate sve – reče on – a i zašto bih ja primao na sebe sav taj teret?

– Meni se čini, to se događa svuda redom: žene se zbog novca, a novac ostaje u žene.

– N-ne, kod nas neće biti tako... Tu... tu ima okolnosti... – promrmlja Ganja snužden i zamišljen. – A što se tiče njezina odgovora, o njem i nema više sumnje – primetne brzo. – Po čemu vi sudite da će ona mene odbiti?

– Ja ništa ne znam osim onoga što sam vidio; evo i Varvara je Ardalionovna govorila malo prije...

– Eh! To one tako, ne znaju već što bi rekle. A Rogožina je ona ismijavala, budite uvjereni, razabrao sam sada. To se vidjelo. Maločas sam se bio pobojao, ali sam shvatio. Ili možda, kako se vladala prema majci, i prema ocu, i prema Varji?

– I prema vama.

– Možda, no to je stara ženska osveta, ništa više. Ona je strašno razdražljiva, nepovjerljiva i samoljubiva žena. Kao preteriran činovnik! Htjela je pokazati sebe i sav svoj nehaj za njih... pa i za mene. Vi i ne sanjate kakvih umijeća zna čovječje samoljublje: eto ona mene drži za nitkova što ja nju, tuđu ljubavnicu, ovako otvoreno uzimam zbog njezina novca, a i ne zna da bi je drugi prevario još podlije: prionuo bi uz nju i stao bi joj sipati liberalno-progresivne stvari, pa naklapati koještarije iz različitih ženskih pitanja, tako da bi je kao konac prodjenuo kroz ušicu na igli. Uvjerio bi samoljubivu ludu (i tako lako!) da je uzima samo zbog »plemenita srca i nesreće«, a ipak bi je uzeo zbog novca. Ja joj se ne sviđam jer neću švrdati, a trebao bih. A što čini ona? Zar ne čini to isto? Zašto me onda prezire i zašto se tako prenemaže? Zato što se ja ne predajem i jer ističem ponos. No – vidjet ćemo još!

– Zar ste je ranije voljeli?

– Volio sam je isprva. No, neka je... Ima žena koje pristaju samo za ljubavnice i ni za što drugo. Ja ne kažem da je ona bila moja ljubavnica. Ako bude htjela mirno živjeti, živjet ću i ja mirno! Ako se pak uzbuni, odmah ću je ostaviti, a novac ću prigrabiti. Ne želim biti smiješan; nadasve ne želim biti smiješan.

– Meni se čini – primijeti knez oprezno – da je Nastasja Filipovna pametna. Zašto bi ona, ako sluti takvu muku, srljala u klopku? Ta mogla bi poći i za drugoga. Tome se, eto, čudim.

– Tu i jest račun njezin! Vi tu ne znate sve, kneže... tu... i, osim toga, ona je uvjerena da ja nju volim do ludila, kunem vam se, a znate, meni se jako čini da i ona voli mene, to jest, na svoj način; znate poslovicu:»Tko se tuče, taj se voli.« Ona će mene cijeli život držati obješenjakom (to joj možda i treba), a ipak će me voljeti na svoj način; ona se sprema na to, takva joj je već narav. Ona je neobično ruska žena, kažem vam; no, a ja njoj pripremam svoje iznenađenje. Ta maloprijašnja scena s Varjom dogodila se iznenada, ali meni na korist: sad je vidjela i uvjerila se o mojoj privrženosti i da ću ja zbog nje raskinuti sve veze. Nismo dakle ni glupi, budite uvjereni. Zbilja, valjda vi ne mislite da sam ja takav brbljavac? Ja, dragi moj kneže, možda i zaista zlo činim što se vama povjeravam. Ali baš zato što ste vi prvi plemeniti čovjek na kojega sam naišao, zato sam i saletio vas, to jest nemojte to »saletio« držati za dosjetku. Vi se valjda ne srdite za ono maločas, a? Sada možda prvi put za cijele dvije godine govorim od srca. Ovdje ima strahovito malo poštenih ljudi; nema poštenijeg od Pticina. Vi se, čini mi se, smijete, ili se ne smijete? Nitkovi vole poštene ljude – vi to niste znali? A ja... Uostalom, po čemu sam ja nitkov, recite mi po duši? Zar zato što za njom svi oni mene zovu nitkovom? A znate, za njima i za njom zovem ja i sâm sebe nitkovom! Eto to je nitkovski, tako nitkovski!

– Ja vas sada neću nikada više držati za nitkova – reče knez.

– Maločas sam vas bio već sasvim držao za zlikovca, a vi ste me iznenada ovako razveselili; eto pouke: ne sudi, ne sudi dok nisi iskusio. Sada vidim da vi ne možete biti smatrani ne samo za zlikovca, nego ni za prejako iskvarena čovjeka. Vi ste, po mojemu sudu, naprosto najobičniji čovjek što samo može biti, jedino ste vrlo slabi i nikako niste originalni.

Ganja se zajedljivo osmjehne u sebi, ali je šutio. Knez razabra da mu se njegov sud ne sviđa, zbuni se te i on zašuti.

– Je li otac tražio od vas novca? – zapita iznenada Ganja.

– Nije.

– Tražit će, ne dajte mu. A bio je on pristojan čovjek, sjećam se. Primali su ga čestiti ljudi. I kako oni brzo završavaju svi, svi ti stari pristojni ljudi! Tek što su se promijenile prilike, već i nema ničega prijašnjega, kao da je planuo puščani prah. Prije on nije ovako lagao, uvjeravam vas; prije je bio samo odviše zanosan čovjek, eto, kud je puklo! Krivo je dakako vino. Znate li vi da on ima ljubavnicu? Nije on više puki nevini lažljivac. Ne mogu razumjeti majčinu strpljivost. Je li vam pripovijedao o opsadi Karsa? Ili o tom kako je progovorio njegov čilaš? Eto je dotjerao čak dotle.

I Ganja odjednom prasne u smijeh.

– Što vi mene gledate ovako? – zapita odjednom kneza.

– Pa čudim se što ste se nasmijali ovako iskreno. U vas je zaista još vazda djetinji smijeh. Malo prije ste ušli da se pomirite te kažete: »Ako želite, ja ću vam poljubiti ruku«, to je baš onako kao da se mire djeca. Vi ste, dakle, još sposobni za takve riječi i takvo vladanje.

I odjednom počinjete govoriti cijelo predavanje o takvom mraku i o tih sedamdeset i pet tisuća. Sve je to zaista nekakva rugoba i ne bi smjelo biti tako.

– A što biste vi htjeli izvesti iz toga?

– To da vi ne postupate prelakomisleno, ne biste li se vi morali snaći? Možda Varvara Ardalionovna govori istinu.

– A moral? Da sam još deran, to znam i sâm – žestoko ga prekine Ganja – i već po tomu deran što sam s vama zapodijevao ovakav razgovor. Ja, kneže, ne stupam u brak po računu – nastavi, kao kad se izbrblja mladić dirnut u svoje samoljublje. – Po računu bih se jamačno prevario, jer nisam još jak po pameti, ni po karakteru. Ja se ženim iz strasti, iz zanosa, jer imam veliku svrhu. Vi, eto, mislite da ću dobiti sedamdeset i pet tisuća i odmah kupiti kočiju. Neću, ja ću onda baš nositi svoj preklanjski stari kaput i okanit ću se svih svojih poznanika iz kluba. Kod nas ima malo ustrajnih ljudi, premda su svi lihvari, ali ja želim ustrajati. Tu je glavno da dotjeraš do kraja – to je sav zadatak! Pticin je sa sedamnaest godina spavao na ulici, trgovao džepnim nožićima i započeo od kopjejke; sad ima šezdeset tisuća, ali iza kakve gimnastike! Eto svu tu gimnastiku preskočit ću i započet ću odmah od kapitala; za petnaest će godina reći: »Evo Ivolgina, kralja judejskoga«. Vi meni kažete da nisam originalan čovjek. Znajte, mili kneže, da ništa nije uvredljivije čovjeku našega vremena i plemena nego mu reći da nije originalan, da je slaba karaktera, bez osobitih talenata i običan čovjek. Niste udostojili da me držite ni za dobra nitkova, i znate, htio sam vas maločas progutati zbog toga! Vi ste me uvrijedili gore nego Jepančin, koji me drži (i bez razgovora, bez sablazni, od priproste duše, znajte to) sposobnim da mu prodam ženu! To mene, prijatelju, razbješnjuje već odavno, i ja želim novac. Kad steknem novac, znajte bit ću nadasve originalan čovjek. Novac je najpodliji i najmrži po tomu što on daje i talente. I davat će ih sve do kraja svijeta. Reći ćete: sve je to djetinjasto ili možda poezija – neka, tim će mi veselije biti, a ipak će se izvršiti posao. Dotjerat ću i ustrajat ću. *Rira bien qui rira le dernier*![18] Zašto mene Jepančin vrijeđa ovako? Zarad zlobe? Nipošto. Naprosto zato što sam nitko i ništa. No, a onda... Ali dosta je, i vrijeme je. Kolja je već dva puta promolio nos: to on vas zove na objed. A ja ću otići. Dotumarat ću gdjekada k vama. Neće vam biti loše kod nas; sada će vas primiti kao da ste svojta. Ali pazite, ne odajite. Čini mi se da ćemo ja i vi biti prijatelji ili neprijatelji. A što mislite, kneže, da sam ja vama maločas poljubio ruku, kako sam iskreno nudio, bih li vam kasnije postao za to neprijatelj?

– Svakako biste postali, ali ne zanavijek; ne biste zatim ustrajali, oprostili biste – riješi knez, nakon što je promislio i nasmijao se.

– Hej, ta s vama treba opreznije. Vrag bi znao, vi ste i tu ulili otrova. A tko zna, možda vi i jeste meni neprijatelj? Zbilja, ha-ha-ha! I zaboravio sam vas zapitati: je li istina, što se meni učinilo, da se Nastasja Filipovna vama nekako odviše sviđa, a?

– Jest... sviđa mi se.

– Jeste li zaljubljeni?

– N-nisam.

– A sav se zacrvenio i u muci je. No, ništa, ništa, neću se smijati; do viđenja. A znate li, ta ona je kreposna žena, biste li vi to vjerovali? Vi mislite da ona živi s onim, s Tockim? Nipošto! I odavno već. A jeste li primijetili da je strašno nespretna i malo prije se bunila u nekim trenucima. Zaista. Eto takve i vole da gospoduju. No zbogom!

---

[18] Najbolje će se smijati onaj koji se bude posljednji smijao. (franc.)

Ganječka je izišao mnogo neprisiljenije nego što je ušao, i dobre volje. Knez je ostao desetak minuta nepomičan te je mislio. Kolja opet promoli glavu na vrata.

– Neću ručati, Kolja; prije sam dobro doručkovao kod Jepančinih.

Kolja uđe sasvim na vrata i dade knezu list. Bio je od generala, složen i zapečaćen. Po Koljinu se licu vidjelo da mu je bilo teško predati to. Knez pročita, ustane i uzme šešir.

– To su dva-tri koraka – zbuni se Kolja. – Sada on ondje sjedi uz bocu. I čime je stekao kredit, ne mogu razumjeti. Kneže, dragi kneže, molim vas, nemojte nakon toga govoriti ovdje našima da sam vam ja predao list! Tisuću sam se puta zaklinjao da neću predavati te listove, ali mi je žao; no eto, nemojte se, molim vas, žapati od njega; dajte mu kakvu sitnicu i stvar je svršena.

– Ja sam, Kolja, mislio sâm; moram se sastati s vašim tatom... zbog jedne zgode... Hajdemo dakle...

XII

Kolja odvede kneza nedaleko na Litejnu, u jednu kavanu s bilijarom, u prizemlju, ulaz s ulice. Tu se na desnoj strani, u kutu, u zasebnoj sobici, kao stari redoviti gost, smjestio Ardalion Aleksandrovič, s bocom pred sobom na stolu i zaista s *Indèpendance Belge* u rukama. Očekivao je kneza; čim ga je ugledao, odmah je ostavio novine i započeo vatrenu, mnogorječivu besjedu, iz koje knez nije gotovo ništa razumio jer je general bio već, što se kaže, gotov.

– Deset rubalja ja nemam – prekine ga knez – nego evo vam dvadeset i pet; promijenite i vratite mi petnaest, jer ja ostajem bez ičega.

– O, bez sumnje; i budite uvjereni da ću odmah...

– Ja bih vas osim toga nešto zamolio, generale. Vi niste nikada bili kod Nastasje Filipovne?

– Ja? Ja nisam bio? Vi to meni kažete? Nekoliko puta, mili moj, nekoliko puta! – poviče general u nastupu samozadovoljne i slavne ironije. – Ali sam naposljetku prekinuo sâm, jer neću poticati nepristojnu vezu. Vidjeli ste i sami, bili ste svjedok jutros: učinio sam sve što je mogao učiniti otac, ali krotki i dobrostivi otac; no sada će na pozornicu izaći otac druge vrste, a onda ćemo vidjeti i razabrati: hoće li taj zaslužni vojnik prevladati spletku ili će bestidna kamelija ući u najplemenitiju obitelj.

– A ja vas baš htjedoh zamoliti ne biste li vi mene kao znanac uveli večeras k Nastasji Filipovnoj? To mi treba svakako još danas: imam posla; no nikako ne znam kako bih dospio onamo. Maloprije sam joj predstavljen, ali me ipak nije pozvala: danas su tamo pozvani gosti. Ja sam uostalom voljan i preskočiti neku pristojnost, pa neka mi se i smiju, samo da dospijem kakogod onamo.

– I vi ste se sasvim, sasvim pridružili mojoj misli, mladi prijatelju moj – klikne general oduševljeno. – Nisam ja vas zvao zbog te sitnice – nastavi, ali prihvati novac i turi ga u džep – nego sam vas zovnuo baš zato da vas pozovem u društvo za pohod k Nastasji Filipovnoj, bolje da kažem, za pohod na Nastasju Filipovnu! General Ivolgin i knez Miškin! Kako će joj se činiti to! A ja ću joj pod izlikom ljubaznosti za rođendan izreći naposljetku svoju volju – neizravno, neću ravno, ali će biti isto tako kao da je i ravno. Onda će

Ganja i sam razabrati što mu valja činiti: je li otac zaslužan i... da tako kažem... i tako dalje, ili... No, što bude, to će biti! Vaša je ideja nadasve plodovita. U devet ćemo sati krenuti, imamo još vremena.

– Gdje ona stanuje?

– Daleko odavde: kod Velikoga kazališta, u kući Mitovcove, gotovo na samom trgu, na prvom katu... Neće kod nje biti veliko društvo, premda je svečarica, i rano će se razići...

Odavno je već bila večer; knez je još sjedio, slušao i čekao generala, koji je započinjao nebrojeno mnoštvo priča i nijednu nije svršavao. Nakon kneževa dolaska naručio je opet bocu i ispio je tek za sat, onda naručio još jednu, ispio i nju. Za to je vrijeme general po svoj prilici dospio ispripovijedati gotovo svu svoju historiju. Naposljetku ustade knez i reče da dulje ne može čekati. General ispije iz boce posljednji talog, ustane i krene iz sobe, jako nesigurno hodajući. Knez je očajavao. Nije mogao razumjeti kako se ovako glupo mogao pouzdati u njega. Zapravo se i nije nikada uzdao; računao je na generala samo da nekako uđe k Nastasji Filipovnoj, makar i s kakvim skandalom, ali nije računao na veliki skandal: no general je bio pijan kao čep, silno krasnorječiv i govorio je bez prestanka, čuvstveno, sa suzama u duši... Raspravljao je neprestano o tom kako zbog nevaljaloga vladanja svih članova njegove obitelji propada sve i kako je napokon vrijeme da se tomu učini kraj. Stigoše napokon na Litejnu. Sve je još trajala jugovina; nujni, topli, smradni vjetar zviždao po ulicama, kočije bućkale po blatu, trkači i rage zvečali potkovama po popločanoj cesti. Pješaci su u nujnoj mokroj rulji lunjali po pločnicima. Bilo je i pijanaca.

– Vidite ove osvijetljene prve katove – govorio je general – svuda tu žive moji drugovi, a ja, koji sam od njih najviše odslužio i najviše nastradao, ja lunjam pješice k Velikomu kazalištu u stan sumnjive ženske! Čovjek kojemu je u prsima trinaest taneta... Vi ne vjerujete? A ipak je jedino zbog mene Pirogov[19] brzojavio u Pariz i na neko vrijeme otišao iz opsjednutog Sevastopolja,[20] a Nélaton,[21] pariški liječnik, izmolio u ime znanosti slobodan propust i došao u opsjednuti Sevastopolj da mene pregleda. To zna i najviša vlast: »A, to je onaj Ivolgin što ima trinaest taneta!...« Eto kako govore! Vidite li, kneže, tu kuću? Tu stanuje na prvom katu stari drug moj, general Sokolovič, s najplemenitijom i najbrojnijom obitelji. Eto ta kuća, i još tri kuće na Njevskom prospektu i dvije u Morskoj ulici – eto to je sav današnji krug mojega poznanstva, to jest, zapravo mojeg osobnog poznanstva. Nina se Aleksandrovna odavno već pokorila prilikama. A ja sve još nastavljam uspomene... i kako bi se reklo, odmaram se u obrazovanom krugu, u društvu nekadašnjih drugova i mojih podčinjenih koji me još i sada obožavaju. Taj general Sokolovič (ali već odavno nisam bio kod njega i nisam vidio Anu Fjodorovnu)... znate, mili kneže, kad i sâm ne dočekuješ, onda nekako i nehotice prestaješ odlaziti i k drugima. A međutim... hm!... vi, čini mi se, ne vjerujete. Uostalom, zašto ja ne bih uveo sina mojeg najboljeg prijatelja i druga iz djetinjstva u ovaj divni obiteljski dom? General Ivolgin i knez Miškin! Vidjet ćete divnu djevojku, i ne jednu, dvije, čak i tri, ukras prijestolnici i društvu: ljepota, obrazovanost, pravac... žensko pitanje, stihovi, sve se to sabralo u sretnu raznoličnu

[19] Ruski kirurg Nikolaj Ivanović Pirogov (1810-1881) upravljao je sanitetom u obrani Sevastopolja godine 1854. i 1855, a napustio je to mjesto zbog neslaganja s vrhovnim zapovjedništvom.

[20] Grad na poluotoku Krimu, na Crnom moru, u današnjoj Ukrajini; za vrijeme Krimskog rata bio je pod opsadom Britanskih, Francuskih i Turskih trupa 11 mjeseci (1854-55), uz goleme žrtve na obje strane, te su ga Rusi bili prisiljeni predati unatoč herojskoj obrani

[21] Auguste Nélaton (1807-1873), francuski kirurg, član Medicinske akademije u Parizu.

smjesu, da i ne govorim o tom kako svaka ima miraz barem od osamdeset tisuća rubalja čista novca, što nikada ne smeta, ni uz kakva ženska i socijalna pitanja... jednom riječju, ja svakako, svakako moram i dužan sam vas uvesti. General Ivolgin i knez Miškin! Jednom riječju... efekt!

– Odmah? Sada? No vi ste zaboravili – započe knez.

– Ništa, ništa ja nisam zaboravio, hajdemo. Ovamo, na te veličanstvene stube. Čudim se što nema vratara, ali... blagdan je i vratar je otišao od kuće. Još nisu otjerali toga pijanca. Taj je Sokolovič za svu sreću svojega života i službe obavezan meni, jedinomu meni, i nikomu inače, ali... evo nas već tu.

Knez nije ništa više odvraćao protiv posjeta, nego je poslušno išao za generalom, da ga ne rasrdi, čvrsto se nadajući da će general Sokolovič i sva obitelj njegova malo-pomalo ishlapiti kao prikaza te će se pokazati da ih i nema, i oni će sasvim mirno opet sići niza stube. Ali na prepast svoju stade sasvim mirno gubiti tu nadu: general ga je vodio uza stube kao čovjek koji ovdje zaista ima znanaca, i svaki je čas umetao biografske i topografske potankosti, pune matematičke točnosti. Naposljetku, kad su se već popeli na prvi kat te stali na desnoj strani pred vrata otmjenoga stana i general uhvatio za ručku od zvonca, odluči knez konačno pobjeći; ali ga je jedna čudna okolnost zadržala na trenutak.

– Vi ste se prevarili, generale – reče on. – Na vratima piše Kulakov, a vi zvonite Sokoloviču.

– Kulakov... Kulakov ne dokazuje ništa. Stan je Sokolovičev i ja zvonim Sokoloviču; pljujem ja na Kulakova... A evo i otvaraju.

Vrata se zaista otvorila. Izvirio lakaj i javio da »gospode nema kod kuće«.

– Kako mi je žao, kako mi je žao, i baš kao navlaš – ponovi Ardalion Aleksandrovič nekoliko puta s najdubljim žaljenjem. – Javite dakle, mili moj, da su general Ivolgin i knez Miškin željeli iskazati svoje poštovanje, te su iznimno, iznimno požalili...

U taj čas izviri na otvorena vrata iz sobe još jedno lice, očito kućne gazdarice, možda i guvernante, dame od četrdesetak godina, odjevene u tamnu odjeću. Pristupila je radoznalo i nepovjerljivo kad je čula imena Ivolgina i kneza Miškina.

– Marija Aleksandrovna nije kod kuće – progovori ona, naročito se zagledajući u generala – otišli su s gospođicom, s Aleksandrom Mihajlovnom, k baki.

– I Aleksandra je Mihajlovna s njima, oh Bože, takva nesreća! I smislite, gospođo, svagda se meni događa takva nesreća! Najpokornije molim da javite moj poklon, a Aleksandri Mihajlovnoj da napomenete... jednom riječju, izručite joj moju srdačnu želju za ono što su same zaželjele sebi u četvrtak navečer, uz zvukove Chopinove balade; one se sjećaju... Moja srdačna želja! General Ivolgin i knez Miškin!

– Neću zaboraviti – uzvraćala je poklon dama, koja je sad već počinjala vjerovati.

Kad su silazili niza stube, generalu se još nije bio ohladio žar, nego je i dalje žalio što ih nisu zatekli i što je knezu izmaklo ovako divno poznanstvo.

– Znate, mili moj, ja sam ponešto pjesnik u duši, jeste li vi to opazili? A uostalom... uostalom, čini mi se, nismo se svratili sasvim na pravo mjesto – završi on posve iznenada. – Sokolovičevi, sjetio sam se sada, stanuju u drugoj kući, a sada su čak, čini mi se, u Moskvi. Jest, malo sam se prevario, ali to... ne smeta.

– Ja bih samo jedno htio znati – primijeti knez nujno – moram li sasvim prestati uzdati se u vas ili otići sâm?

– Prestati? Uzdati se? Sâm? Ali zašto, kad je to meni nadasve važan posao o kojem toliko mnogo ovisi u sudbini moje cijele obitelji! No, mladi prijatelju moj, slabo vi znate Ivolgina. Tko kaže: »Ivolgin«, taj kaže: »klisura«; uzdaj se u Ivolgina kao u klisuru, tako su govorili još u eskadronu u kojem sam otpočeo službu. Ja bih, evo, samo usput svratio na časak u jednu kuću gdje otpočiva duša moja, evo već nekoliko godina, iza nemira i kušnja...

– Vi biste se svratili kući?

– Ne! Ja ću... kapetanici Terentjevoj, udovici kapetana Terentjeva, bivšega mojeg podređenoga... pa i prijatelja... Tu, kod kapetanice, preporađam se ja duhom, i ovamo ja nosim svoje životne, obiteljske jade... A kako je baš danas na mene palo veliko duševno breme, to ja...

– Meni se čini da sam ionako učinio strašnu glupost – promrmlja knez – što sam vas maločas uznemirio. Uz to vi sada... Zbogom!

– Ta ne mogu ja, ta ne mogu vas pustiti od sebe, mladi prijatelju moj! – usplahiri se general. – Udovica, mati obitelji, i izmamljuje iz svojega srca one žice što se odzivaju u svem mojem biću. Postoji kod nje – to je pet minuta, u toj se kući ja ne cifram, tu sam gotovo kod kuće, umit ću se, urediti najpotrebniju toaletu i onda ćemo s izvoščikom odjuriti k Velikomu kazalištu. Budite uvjereni da vas trebam cijele večeri... Evo u ovoj kući, već smo došli... A, Kolja, ti si već tu? Što je, je li Marfa Borisovna doma, ili si ti tek došao?

– O, nisam – odgovori Kolja koji se baš sudario s njima na kućnim vratima – ja sam već odavno tu, s Ipolitom, njemu je gore, jutros je ležao. Bio sam sada sišao u dućan po karte. Marfa vas Borisovna čeka. Samo kakvi ste vi, tatice!... – završi Kolja, uporno se zagledajući u generala kako hoda i kako se drži. – No hajdemo!

Sastanak s Koljom naveo je kneza da ode s generalom i k Marfi Borisovnoj, ali samo na časak. Knezu je trebao Kolja; ali generala se odlučio otresti svakako te si nije mogao oprostiti što se maločas pouzdao u njega. Penjali su se dugo, na četvrti kat, i uz služinske stube.

– Hoćete predstaviti kneza? – zapita Kolja putem.

– Jest, prijatelju moj, predstavit ću ga: general Ivolgin i knez Miškin, no što... kao... Marfa Borisovna...

– Znate, tatice, bolje da ne idete! Izjest će vas! Već treći dan ne zavirujete, a ona očekuje novac. Zašto ste joj obećali novac? Navijek vi tako! Sad se namirujte!

Na četvrtom katu stadoše pred oniskim vratima. General se očito bojao te je gurao kneza naprijed.

– A ja ću ostati ovdje – mrmljao je – hoću je iznenaditi...

Kolja uđe prvi. Neka dama, jako nabijeljena i narumenjena, u papučama, u jaki s kosom spletenom u male pletenice, od četrdesetak godina, izviri na vrata i generalovo se iznenađenje izjalovi iznenada. Čim ga je dama ugledala, odmah je zaviknula:

– Evo njega, nitkova i pakosnika, tako se i nadalo moje srce!

– Uđimo, samo tako – mucao je general knezu, sve se još nevino smješkajući.

Ali nije bilo samo »tako«! Tek što su kroz tamno i onisko predsoblje ušli u pousku glavnu sobu, u kojoj je bilo pol tuceta pletenih stolica i dva kartaška stolića, nastavi domaćica odmah nekim izvještačeno plačljivim i navadnim glasom:

– I nije te stid, nije te stid, barbare i tiranine moje obitelji, barbare i fanatiče! Oplijenio si me svu, sokove si isisao i još nisi zadovoljan time. Dokle ću ja trpjeti tebe, bestidni i nepošteni čovječe!

– Marfa Borisovna, Marfa Borisovna! Ovo je... knez Miškin. General Ivolgin i knez Miškin – mrmljao je general dršćući zbunjen.

– Vjerujete li vi – obrati se kapetanica odjednom knezu – vjerujete li vi da taj bestidni čovjek nije poštedio ni moju sirotu djecu! Sve je oplijenio, sve je odvukao, sve prodao i založio, ništa nije ostavio. Što će meni tvoje zadužnice, ti lukavi i besavjesni čovječe? Odgovaraj, lukavče, odgovaraj meni, nezasitno srce: čime ću, čime ću ja nahraniti svoju sirotu djecu? Evo dolazi pijan i ne može stajati na nogama... Čime sam ja rasrdila Gospoda Boga, gnusni i nezgrapni lukavče, odgovaraj!

Ali generalu nije bilo do toga.

– Marfa Borisovna, dvadeset i pet rubalja... sve što mogu uz pomoć najplemenitijega prijatelja. Kneže! Ljuto sam se prevario! Takav je... život... A sada... oprostite, ja sam slab – nastavi general, stojeći nasred sobe i klanjajući se na sve strane. – Ja sam slab, oprostite! Ljonočka! jastuk... mila!

Ljonočka, djevojčica od osam godina, otrči odmah po jastuk i donese ga na divan od voštana platna, tvrd i razderan. General sjeo i namjerio još mnogo reći, ali tek što se dodirnuo divana, odmah se izvalio, okrenuo se k zidu i zaspao pravedničkim snom. Marfa Borisovna cifrasto i žalostivo ponudi knezu stolicu za kartaškim stolom, sjedne mu sučelice, podnimi rukom desni obraz i započe šuteći uzdisati, gledajući kneza. Troje male djece, dvije djevojčice i dječak, od kojih je Ljonočka bila najstarija, pristupilo k stolu; sve troje uzeli također uporno promatrati kneza. Iz druge se sobe javi Kolja.

– Jako volim što sam vas sreo ovdje, Kolja – obrati se k njemu knez – ne biste li mi vi mogli pomoći? Moram svakako otići k Nastasji Filipovnoj. Zamolio sam maloprije Ardaliona Aleksandroviča, ali on je evo zaspao. Odvedite me vi, jer ja ne znam ni ulice ni put. Adresu uostalom imam: kod Velikoga kazališta, u kući Mitovcove.

– Zar Nastasja Filipovna? Ta ona nije nikad ni stanovala kod Velikoga kazališta, a ako hoćete znati, otac nije nikada ni bio kod Nastasje Filipovne; čudi me što ste išta očekivali od njega. Ona stanuje blizu Vladimirske, kod Pet uglova, to je mnogo bliže odavde. Hoćete li odmah? Sada je devet i pol. Izvolite, odvest ću vas.

– Htio sam vas upoznati s Ipolitom – reče Kolja – on je najstariji sin te kapetanice u jaki i bio je u drugoj sobi; bolešljiv je i danas je preležao cijeli dan. Ali on je tako čudan; strašno je uvredljiv i meni se učinilo da će se zastidjeti za vas što ste došli u ovakav čas... Mene ipak nije toliko stid koliko njega, jer meni je otac, a njemu je mati, tu je ipak razlika, jer muškarac nema u takvoj zgodi sramote. Uostalom, to je možda predrasuda o prevlasti muškoga spola u takvoj zgodi. Ipolit je divan momčić, ali je rob nekih predrasuda.

– Kažete da ima sušicu?

– Jest, čini se, bolje bi bilo da što prije umre. Ja bih na njegovu mjestu svakako želio umrijeti. Njemu je žao braće i sestara, onih tamo malih. Kad bismo mogli, kad bi samo bilo novca, nas bismo dvojica uzeli zaseban stan i odrekli se svojih obitelji. O tom mi sanjamo. A znate što, kad sam mu maloprije pripovjedio vašu zgodu, on se rasrdio, kaže da je nitkov tko otrpi pljusku i ne izazove na dvoboj. Uostalom, strašno je razdražen, ja sam već i prestao prepirati se s njim. Vas je, dakle, Nastasja Filipovna odmah pozvala?

– U tome baš i jest stvar što me nije pozvala.

– Kako onda idete k njoj? – klikne Kolja pa i zastane nasred pločnika. – I... i u takvoj odjeći, a k njoj su pozvani gosti?

– I ne znam, tako mi Boga, kako ću ući. Ako me primi, dobro je, a ako ne primi, izjalovila se stvar. Što se pak tiče odjeće, što ću?

– A imate li vi posla? Ili biste samo *pour passer le temps*[22] u »odličnom društvu«?

– Ne, ja zapravo... to jest, ja po poslu... teško mi je to izreći, no...

– No, po kakvom poslu, to neka bude kako vas volja, a meni je glavno da se vi onamo ne namećete naprosto u društvo, u divno društvo *kamelija*, generala i lihvara. Ako bi tako bilo, oprostite, kneže, ja bih vas ismijao i počeo bih vas prezirati. Ovdje ima strašno malo poštenih ljudi, tako da i nikoga nema koga bismo sasvim uvažavali. I nehotice gledaš s visine, a oni svi iziskuju poštovanje; Varja prva. I jeste li vi primijetili, kneže, u naše su doba svi pustolovi! A pogotovo kod nas u Rusiji, u našoj miloj domovini. I kako je sve to nastalo, ne razumijem. Čini se da je stajalo još kako krepko, a što je sada? To svi govore i svagdje pišu. Obličuju. Kod nas svi obličuju. Roditelji su prvi razabrali i sami se stide svoga prijašnjega morala. Eno u Moskvi je nagovorio otac sina neka u stjecanju novca ne uzmiče ni od čega; zna se iz tiska. Pogledajte mojega generala! No, što je nastalo od njega? Uostalom, znate što, meni se čini da je moj general čestit čovjek; tako mi Boga, jest! Sve je to samo neurednost i vino. Tako mi Boga jest! I žao mi ga je; samo se bojim reći, jer se svi smiju; a tako mi Boga, žao mi ga je. I što su oni, umnici? Sve sami lihvari, svi redom i listom! Ipolit brani lihvarstvo, kaže da tako i treba biti, ekonomski potres, neke plime i oseke, vrag ih odnio. Meni je to silno nemilo od njega, ali on se raspakostio. Zamislite, njegova mati, kapetanica, dobiva novac od generala, pa njemu samomu posuđuje uz postotke na kratak rok; strahovita sramota! A znate, mama, to jest moja mama, pomaže Ipolita novcem, odjećom, rubljem i svime, pa donekle i djecu, po Ipolitu, jer djeca su njezina zapuštena. I Varja također.

– Eto vidite, vi kažete, nema čestitih i jakih ljudi, i svi su lihvari; eto su se i javili jaki ljudi, vaša majka i Varja. Zar nije znak moralne jakosti pomagati ovdje i u takvim prilikama?

– Varjka to čini od samoljublja, od hvalisavosti, da ne zaostane za majkom; no, ali mama, ona od srca... i ja to... cijenim. Jest, ja to cijenim i opravdavam. Čak i Ipolit osjeća to, a on je već gotovo sasvim okrutio. Isprva se smijao i govorio da je to od mame podlost; ali sada počinje gdjekad osjećati. Hm! Vi to, dakle, nazivate snagom? Zapamtit ću to. Ganja ne zna, a inače bi to nazvao demoraliziranjem.

– A Ganja ne zna? Ganja, čini mi se, još mnogo ne zna – istrglo se zamišljenomu knezu.

– A znate, kneže, vi se meni jako sviđate. Nikako mi ne silazi s pameti vaša maloprijašnja zgoda.

– No i vi se, Kolja, jako sviđate meni.

– Slušajte; kako kanite ovdje živjeti? Ja ću naskoro dobiti posla i zarađivat ću nešto, hajde da mi, ja, vi i Ipolit, sva trojica zajedno najmimo stan; a generala ćemo primati u stan.

– Drage volje. Ali vidjet ćemo još. Ja sam sada jako uzrujan. Što? Već smo stigli? U toj kući... kako je veličanstven ulaz! I vratar. No, Kolja, ne znam što će se izleći iz toga.

Knez je stajao kao zbunjen.

[22] da provedete vrijeme (franc.)

– Sutra ćete mi pripovjediti! Nemojte se jako plašiti! Bog vam dao uspjeha, jer i ja sam u svemu vaših načela! Zbogom! Ja ću se vratiti onamo i pripovjedit ću Ipolitu. A da će vas primiti, o tom nema sumnje, ne bojte se! Ona je strašno originalna. Uz ove stube na prvom katu, vratar će vam pokazati.

XIII

Knez se jako usplahirio kad je ulazio, i skupljao je svu snagu da se ohrabri. »Najgore može biti«, mislio je »da me ne prime i da o meni pomisle štogod loše, ili da me možda i prime, ali mi se počnu smijati u oči... Eh, ne marim!« I zaista, to ga još nije jako plašilo, ali pitanje: »Što će tu učiniti i zašto ide?« – na to pitanje nije nikako nalazio odgovor koji bi ga umirivao. Sve i da može na bilo kakav način uhvatiti priliku reći Nastasji Filipovnoj: »Nemojte se udati za tog čovjeka i ne upropaštavajte sebe, on ne voli vas, nego voli vaš novac, sâm mi je govorio to, govorila mi je i Aglaja Jepančina, a ja sam vam došao to reći«, teško da bi i bilo zgodno u svakom pogledu. Prikazivalo se još jedno neriješeno pitanje, i toliko važno da se knez bojao i misliti o njemu, nije se čak usuđivao ni sebi dopustiti to pitanje, nije znao kako bi ga formulirao, nego se crvenio i drhtao čim bi pomislio na to. Ali naposljetku, unatoč svim tim brigama i sumnjama, ipak je ušao i zapitao za Nastasju Filipovnu.

Nastasja je Filipovna stanovala u stanu koji nije bio jako velik, ali je zato bio zaista divno uređen. Za tih pet godina petrogradskoga joj života bilo je jedno vrijeme, u početku, kad Afanasij Ivanovič naročito nije žalio novca za nju; onda se još nadao njezinoj ljubavi i mislio da će je osobito zamamiti udobnošću i raskoši, jer je znao kako se lako priučavaš na raskoš i kako ga se teško odučavaš kasnije kad ti se raskoš malo-pomalo pretvara već u prijeku potrebu. U toj je zgodi Tocki ostao vjeran starim dobrim tradicijama, nije ih nikako mijenjao, nego je beskrajno cijenio svoju nepobjedivu silu čuvstvenih utjecaja. Nastasja Filipovna nije odbijala raskoš, čak ga je i voljela, ali se nije nikako – i to se činilo iznimno čudnim – odavala raskoši, kao da uvijek može biti i bez nje; štoviše, nekoliko je puta uznastojala to i izjaviti, na nemilo čudo Tockomu. Uostalom, mnogo je bilo u Nastasji Filipovnoj čemu se nemilo (a kasnije i prezirno) čudio Afanasij Ivanovič. Da se i ne govori o nezgrapnoj vrsti ljudi koje je ponekad kupila oko sebe, dakle i voljela ih imati uza sebe, promaljale su se iz nje još neke sasvim neobične sklonosti: javljala se neka barbarska mješavina dvaju ukusa; sposobnost da se služi i zadovoljava takvim stvarima i sredstvima o kojima uredan i fino obrazovan čovjek ne bi smio, čini se, ni misliti da ih ima. I zaista, da je Nastasja Filipovna iskazala, na primjer, odjednom neku milu i pristalu neukost, na priliku, da seljanke ne mogu nositi batistanu rubeninu, kakvu ona nosi, time bi, čini se, Afanasij Ivanovič iznimno bio zadovoljan. Za tim je rezultatima išao prvi i cijeli odgoj Nastasje Filipovne po programu Tockoga, koji je jako razumijevao takve stvari; ali nažalost, rezultati su se javili čudni. Uza sve to, ipak je u Nastasji Filipovnoj bilo i ostalo nešto što je gdjekad iznenađivalo i samog Afanasija Ivanoviča neobičnom i zamamnom originalnošću, nekom snagom, te ga ponekad znalo osvajati čak i sada kad su već propali svi njegovi nekadašnji snovi s Nastasjom Filipovnom.

Kneza je dočekala djevojka (služinčad je u Nastasje Filipovne bila vazda ženska) i na čudo njegovo saslušala bez ikakve dvoumice njegovu molbu da ga prijavi. Ni njegove prljave čizme, ni šešir sa širokim obodom, ni ogrtač bez rukava, ni zbunjeni lik, sve je to

nije ni najmanje uskolebalo. Skinula mu ogrtač, zamolila ga da pričeka u prijemnoj sobi i odmah se otputila najaviti ga.

Društvo što se skupilo kod Nastasje Filipovne sastojalo se od najobičnijih, svakidašnjih njezinih znanaca. Bilo je i prilično malobrojno, kad se uporedi s prijašnjim društvima na takve obljetnice. Bili su, prvo i glavno, Afanasij Ivanovič Tocki i Ivan Fjodorovič Jepančin; obojica su bila ljubazna, ali obojica u nekom pritajenom nemiru, jer su loše prikrivali kako očekuju obećanu izjavu o Ganji. Osim njih je, razumije se bio i Ganja – također jako mrk, jako zamišljen, pa i gotovo sasvim »neljubazan«, a stajao je najviše postrance, podalje, i šutio je. Nije se nakanio dovesti Varju, ali Nastasja mu Filipovna nije nju niti spominjala; no zato, čim se pozdravila s Ganjom, odmah mu je spomenula maloprijašnju njegovu scenu s knezom. General nije još bio čuo za nju i stao se zanimati. Onda Ganja suho, suzdržljivo, ali sasvim iskreno ispripovijeda sve što se dogodilo maločas te kako je već otišao knezu i zamolio ga za oproštenje. Pritom je vatreno iskazao svoje mišljenje da su kneza vrlo čudno i bogzna zašto nazvali »idiotom, ali on misli o njemu sasvim protivno, i taj je čovjek svakako i te kako pametan«. Nastasja je Filipovna slušala s velikim zanimanjem tu izjavu i radoznalo motrila Ganju, ali razgovor je odmah prešao na Rogožina, koji je tako silno sudjelovao u jutrošnjoj zgodi, te su se i za njega iznimno radoznalo stali zanimati Afanasij Ivanovič i Ivan Fjodorovič. Razabralo se da o Rogožinu može naročito izvijestiti Pticin, koji se do devet sati navečer natezao s njim zbog njegovih poslova. Rogožin se upinjao iz svih sila još danas dobaviti sto tisuća rubalja. »Istina je, bio je pijan«, primijeti pritom Pticin, »no kako god bilo teško, njemu će, čini se, nabaviti sto tisuća, samo ne znam hoće li nabaviti danas i hoće li nabaviti sve; a mnogi rade, Kinder, Trepalov, Biskup? Kamate daje kakve želiš, dakako sve u pijanstvu i u prvoj radosti«, završi Pticin. Sve su te vijesti primljene sa zanimanjem, donekle i mrkim; Nastasja je Filipovna šutjela, očito nije htjela išta reći; Ganja isto tako. General se Jepančin uzrujavao u sebi gotovo gore od svih: biser, što joj ga je donio još jutros, primila je ona s vrlo hladnom ljubaznošću, čak i s nekim osobitim smiješkom. Od svih je gostiju jedini Ferdiščenko bio vesele i blagdanske volje te je gdjekada na sav glas hihotao, ne zna se zbog čega, pa i to samo zato što je preuzeo lakrdijašku ulogu. Sam Afanasij Ivanovič, koji je bio na glasu kao fin i odličan pripovjedač, a prije je na tim večerima običavao voditi glavnu riječ u razgovoru, očito nije bio dobre volje, nego u nekoj zabuni, neobičnoj u njega. Drugi gosti, kojih uostalom nije bilo mnogo (jedan jadni starčić, pozvan tko bi znao zašto, neki nepoznati i jako mladi čovjek, koji je strašno bio u neprilici i za sve je vrijeme šutio, jedna žustra dama od četrdesetak godina, glumica i jedna iznimno krasna, iznimno lijepo odjevena i neobično nerazgovorljiva mlada dama) ne samo da nisu mogli osobito oživiti razgovor, nego gdjekad naprosto i nisu znali o čemu bi govorili.

Na takav je način osvanuo knez baš u dobar čas. Kad je najavljen, nastade dvoumica i nekoliko neobičnih smiješaka, pogotovo kad su po začuđenom liku Nastasje Filipovne razabrali kako njoj nije bilo ni na pameti njega pozvati. Ali ako se Nastasja Filipovna najprije bila začudila, ona je tren nakon toga iskazala toliko zadovoljstvo te se većina gostiju odmah spremila nenadanoga gosta dočekati sa smijehom i veseljem.

– To se valjda dogodilo po njegovoj bezazlenosti – zaključi Ivan Fjodorovič Jepančin – i svakako je prilično opasno poticati takve sklonosti, no u ovaj čas zaista nije loše što je izvolio doći, makar i na ovaj originalan način: možda će nas pozabaviti, barem koliko ja mogu suditi o njemu.

– Pogotovo gdje se sam nametnuo! – priklopi odmah Ferdiščenko.

– A što onda? – suho zapita general, koji je mrzio Ferdiščenka.

– Pa to što će platiti ulazninu – objasni ovaj.

– No, knez Miškin ipak nije Ferdiščenko – nije mogao otrpjeti ne reći general, koji se sve još nije snalazio s Ferdiščenkom u društvu kao jednak s jednakim.

– Eh, generale, štedite Ferdiščenka – odgovori on keseći se. – Ta ja imam osobita prava.

– Kakva to osobita prava?

– Prošli sam put imao čast to potanko objasniti društvu; vašoj ću preuzvišenosti ponoviti još jedan put. Izvolite znati, vaša preuzvišenosti: u svih ima oštroumnosti, a u mene nema oštroumnosti. Zato sam ja za naknadu izmolio dopuštenje da govorim istinu, jer svi znaju da istinu govore samo oni koji nemaju oštroumnosti. Uz to sam ja vrlo osvetljiv čovjek, a i to zbog toga što nemam oštroumnosti. Ja svaku uvredu trpim pokorno, ali samo do prve nedaće vređačeve; no čim ga zadesi nedaća, odmah se sjećam i odmah se nečim svetim, ritam se, kako je o meni rekao Ivan Petrovič Pticin, koji se dakako nikad ne rita ni za koga. Znate li, vaša preuzvišenosti, Krilovljevu[23] basnu »Lav i magarac«? No, eto, to smo nas dvojica, vi i ja, o nama je to napisano.

– Kao da ste vi, Ferdiščenko, opet počeli buncati – plane general.

– Ta što vi to, vaša preuzvišenosti? – prihvati Ferdiščenko koji je računao tako da će moći prihvatiti riječ i još dalje razvesti razgovor. – Ne brinite se, vaša preuzvišenosti, ja znam svoje mjesto: ako sam i rekao da smo nas dvojica lav i magarac iz Krilovljeve basne, to ja dakako magarčevu ulogu primam na sebe, a vaša je preuzvišenost lav, kao što se i kaže u Krilovljevoj basni:

»Lav moćni, strah i trepet šumski,
Od starosti iznemogao.«

A ja sam, vaša preuzvišenosti, magarac.

– S ovim se posljednjim slažem – neoprezno se izlane general.

Sve je to bilo dabome grubo i namjerno, ali takav je već bio običaj da se Ferdiščenku dopuštalo neka igra lakrdijašku ulogu.

– Ta mene jedino zato i drže i primaju ovdje – usklikne Ferdiščenko – da baš ovako govorim. Zar se zaista i može primati ovakav čovjek kakav sam ja? Ta ja to razumijem. No, zar mogu ja, ovakav Ferdiščenko, usporedo biti posađen uz ovakvog finog džentlmena kao što je Afanasij Ivanovič? I nehotice preostaje samo jedno tumačenje: zato me i sjedaju jer se to ne može ni zamisliti.

Bilo je to doduše grubo, ali ipak i ujedljivo, a gdjekad i jako, i to se, čini se, sviđalo Nastasji Filipovnoj. Oni koji su je svakako željeli pohoditi morali su se nakaniti da trpe Ferdiščenka. Možda je on zaista i pogodio pravu istinu kad je rasudio da su ga zato i počeli primati što odmah od prvoga maha svojom nazočnošću nije pristajao uz Tockoga. Ganja je pak od njega pretrpio beskrajne muke i u tom je pogledu Ferdiščenko dobro dolazio Nastasji Filipovnoj.

– A knez će mi početi time što će otpjevati modernu romancu – završi Ferdiščenko, virkajući što će reći Nastasja Filipovna.

– Mislim da neće, Ferdiščenko, i molim vas ne raspaljujte se – primijeti ona suho.

– A-a! Ako je on pod osobitim zakriljem, onda se umekšavam i ja...

Ali Nastasja Filipovna ustade, ne slušajući njega, i pođe sama knezu u susret.

[23] Krilov, Ivan Andrejevič (1769-1844) – glasoviti ruski pjesnik i basnopisac, društveni kritičar

– Požalila sam – reče ona, javljajući se brzo pred knezom – što sam maločas u brzini zaboravila vas pozvati i jako se veselim što ste mi sami namakli zgodu da vam zahvalim i da vas pohvalim za vašu odlučnost.

Dok je to govorila, zagledala se upravo u kneza, nastojeći barem ikoliko dokučiti njegov postupak.

Knez bi možda bio i odgovorio štogod na njezine ljubazne riječi, ali je tako bio zaslijepljen i preneražen te nije mogao izgovoriti ni riječi. Nastasja je Filipovna sa zadovoljstvom opazila to. Te je večeri bila u potpunoj toaleti i neobično se doimala. Uzela ga je za ruku i odvela gostima. Pred samim ulazom u gostinsku sobu zastane knez odjednom i zašapće joj u neobičnoj uzbuđenosti, žurno:

– Sve je u vama savršenost... pa i to što ste mršavi i blijedi... ne bi nitko ni poželio da vas zamisli drugačiju... Tako sam želio doći k vama... ja... oprostite...

– Ne molite za oproštenje – nasmije se Nastasja Filipovna – time će se uništiti sva neobičnost i originalnost. Zaista, o vama govore da ste čudak. Vi mene, dakle, držite za savršenost, je li?

– Jest.

– Vi ste doduše vješt pogađač, ali ste se prevarili. Podsjetit ću vas na to još danas...

Ona predstavi kneza gostima koji su ga većinom i znali. Tocki mu odmah reče neku ljubaznost. Svi kao da su nešto oživjeli, svi mahom počeli govoriti i smijati se. Nastasja Filipovna posadi kneza do sebe.

– Pa i kakvo je čudo što se javio knez? – poviče glasnije od svih Ferdiščenko. – Stvar je jasna, stvar se objašnjava i sama!

– Stvar je sasvim jasna i objašnjava se još kako – prihvati riječ Ganja, koji je dotle šutio. – Motrio sam danas kneza gotovo neprestano, od onoga časa kad je pred malo vremena prvi put pogledao sliku Nastasje Filipovne na stolu kod Ivana Fjodorovića. Jako se dobro sjećam što sam još maločas pomislio o tom, o čemu sam sada sasvim uvjeren i što mi je, uzgred kažem, priznao i sâm knez.

Cijelu je tu rečenicu izrekao Ganja neobično ozbiljno, bez ikakve šale, čak i mračno, i to se činilo ponešto čudnim.

– Ja vam nisam iskazivao nikakva očitovanja – odgovori knez, a zacrvenio se – samo sam odgovorio na vaše pitanje.

– Bravo, bravo! – poviče Ferdiščenko. – Barem je iskreno, i lukavo i iskreno!

Svi su se smijali na sav glas.

– Ta ne vičite, Ferdiščenko – s odvratnošću mu primijeti tiho Pticin.

– Ja se, kneže, nisam od vas nadao takvim junaštvima – progovori Ivan Fjodorovič. – znate li komu će to biti u dobar čas? A ja sam vas držao za filozofa! Ispod mire tri vraga vire.

– I sudeći po tomu što se knez zbog nedužne šale crveni kao nevina mlada djevica, zaključujem da on kao plemenit mladić goji u svojem srcu najpohvalnije naume – progovori odjednom i sasvim nenadano ili, pravije, zasiče bezubi sedamdesetogodišnji starčić učitelj, koji je sve dosad šutio i nitko se ne bi bio nadao da će on i progovoriti te večeri.

Svi se nasmijali još jače. Starčić pomisli valjda da se smiju njegovoj oštroumnosti te udari još u jači smijeh, gledajući sve njih, a pritom zapade u ljut kašalj, tako da ga je Nastasja Filipovna, koja je nekako osobito voljela sve takve originalne starčiće, starice, pa i bogalje, odmah počela maziti, poljubila ga i naložila neka mu dadu još čaja. Od sluškinje, koja

je ušla, zaište ona mantil, zamota se u nj i naredi da još nalože drva u kaminu. Na pitanje koliko je sati, odgovori sluškinja da je već deset i pol.

– Gospodo, ne biste li pili šampanjca? – pozove ih odjednom Nastasja Filipovna. – Spremila sam. Možda ćete se razveseliti. Molim, bez ceremonija.

Ponuda da piju, i pogotovo u takvim naivnim izrazima, učinila se jako čudnom od Nastasje Filipovne. Svi su znali koliko je na prijašnjim večerima neobično pazila na formu. Večer je uopće postajala veselija, ali ne na običan način. No vino nisu odbili, prvo sâm general, zatim žustra gospođa, starčić, Ferdiščenko, a za njima i svi. Tocki prihvati čašu, nadajući se da će dotjerati u sklad taj novi ton što nastaje ako mu dade, koliko god može, značajku umiljate šale. Jedini Ganja nije ništa pio. Ali u čudnim, gdjekad i jako oštrim i naglim postupcima Nastasje Filipovne, koja se također prihvatila vina i izjavila da će večeras ispiti tri čaše, u njezinu histeričnom i bezrazložnom smijehu koji je naglo prelazio u šutljivu i čak turobnu zamišljenost, teško je bilo i razumjeti išta. Neki su nagađali da je u groznici; stadoše napokon primjećivati kao da i ona sama očekuje nešto, često pogledava na sat, postaje nestrpljiva, rastresena.

– Kao da ste vi u maloj groznici? – zapita žustra gospođa.

– I u velikoj, a ne u maloj, zato sam se i zamotala u mantil – odgovori Nastasja Filipovna, a zaista je bila problijedjela i kao da je kadšto susprezala u sebi jaku drhtavicu.

Svi se uznemirili i uskomešali.

– A kako bi bilo da domaćicu ostavimo u miru? – izreče Tocki, pogledavajući na Ivana Fjodorovića.

– Nipošto, gospodo! Ja vas baš i molim da ostanete. Vaša mi je nazočnost prijeko potrebna, pogotovo danas – izjavi brže Nastasja Filipovna uporno i značajno.

A kako su gotovo svi gosti bili već doznali da je za večeras određena važna zgoda, to su se te riječi učinile iznimno važne. General se i Tocki zgledali još jedan put. Ganja se grčevito trgnuo.

– Valjalo bi zaigrati kakav *petit jeu*[24] – reče žustra gospođa.

– Ja znam jedan nadasve veličanstven i nov *petit jeu* – prihvati Ferdiščenko. – Barem takav da se samo jedan jedini put i dogodio u svijetu, a i tada se izjalovio.

– O čemu je riječ?

– Skupilo nas se jednom društvo, no, i ponapili se, istina je, a odjednom netko predloži da svatko od nas, ne ustajući od stola, pripovjedi naglas štogod o sebi, ali takvu stvar koju on sam po iskrenoj savjesti drži za najružniju od svih svojih ružnih djela za svega života; no uz taj uvjet da bude iskreno, glavno da bude iskreno i da ne laže.

– Neobična misao – reče general.

– A što je neobičnija, vaša preuzvišenosti, to je i valjanija.

– Smiješna misao – reče Tocki – uostalom razumljiva: razmetanje osobite vrste.

– Možda je to i trebalo, Afanasije Ivanoviču.

– Ali tako ćeš zaplakati, a nećeš se nasmijati, uz takav *petit jeu* – primijeti žustra gospođa.

– Sasvim nezgodna i nezgrapna stvar – oglasi se Pticin.

– A je li pošla za rukom? – zapita Nastasja Filipovna.

[24] mala (salonska) igra (franc.)

– To i jest da nije, svršilo se gadno, svaki je zaista pripovjedio nešto, mnogi istinu, i zamislite, ta neki su pripovijedali i sa zadovoljstvom, a zatim se svak zastidio, nisu izdržali! Ali u cjelini je bilo preveselo, to jest, na svoj način.

– I zaista, to bi i valjalo! – primijeti Nastasja Filipovna i sva u jedan mah oživi. – Morali bismo zbilja pokušati, gospodo! Zaista, nema nam nekako veselja. Kad bi svatko od nas pristao pripovjediti štogod... na taj način... razumije se, po dogovoru, tu je potpuna sloboda, a? Možda ćemo izdržati? Barem je silno originalno.

– Genijalna misao! – prihvati Ferdiščenko. – Gospođe se uostalom izlučuju, započinju muškarci; ravnat ćemo se po ždrijebu! Svakako, svakako! Tko nikako ne želi, taj dakako ne pripovijeda, ali to bi bilo zaista jako neljubazno! Dajte mi, gospodo, svoje ždrjebove amo u kapu, knez će ih vaditi. Zadatak je najjednostavniji, pripovjediti najružnije djelo iz svega svojega života – to je strašno lako, gospodo! Eto, vidjet ćete! A ako tko zaboravi, ja se prihvaćam odmah ga podsjetiti!

Ideja je bila iznimno neobična i nije se svidjela gotovo nikomu. Jedni se mrštili, drugi se lukavo smješkali. Neki se opirali, ali nisu jako, na primjer Ivan Fjodorovič, koji se nije htio protiviti Nastasji Filipovnoj jer je primijetio kako nju privlači ta neobična misao, možda baš zato što je neobična i gotovo nemoguća. Nastasja je Filipovna bila svagda neuzdrživa i bezobzirna u svojim željama, čim bi se samo odlučila iskazati ih, makar to bile najhirovitije želje, najbeskorisnije i njoj samoj. I sada je bila kao u histeriji, vrpoljila se, smijala se grčevito, kao u nastupu, osobito Tockomu koji se uznemirio i usprotivio. Tamne joj se oči zablistale, na blijedim obrazima izbile dvije crvene mrlje. Sjetni i mrgodljivi izraz na licu nekih gostiju možda joj je još i jače raspaljivao podrugljivu želju; možda joj se baš i sviđala ciničnost i okrutnost te ideje. Neki su čak bili uvjereni da je tu u nje neki naročiti račun. Uostalom, stadoše pristajati: svakako je bilo zanimljivo, a mnogima i jako zamamljivo. Ferdiščenko se muhao više od svih.

– A ako je štogod što se i ne može pripovjediti pred damama? – plaho primijeti mladić koji je šutio.

– Onda vi to i ne pripovijedajte; kao da i bez toga nema ružnih djela – odgovori Ferdiščenko.

– Eh vi, mladiću!

– A ja, eto, i ne znam koje bih od svojih djela držala za najružnije – priklopi žustra gospođa.

– Dame se oslobađaju od dužnosti pripovijedanja – ponovi Ferdiščenko – ali samo od dužnosti; koja se nakani od vlastite volje, prima se sa zahvalnošću. Muškarci pak, ako baš nikako ne žele, oslobađaju se.

– Ali kako će se tu dokazati da ja ne lažem? – zapita Ganja. – A ako slažem, propast će sva zamisao te igre. I tko neće slagati? Svatko će početi lagati, o tom nema sumnje.

– Pa i to je već zamamno, kako će tu čovjek lagati. Ti pak pogotovo, Ganječka, ne trebaš se bojati što ćeš slagati, jer tvoje najružnije djelo ionako znaju svi. A pomislite samo, gospodo – klikne Ferdiščenko u nekakvom naglom zanosu – pomislite samo, kakvim će očima nakon toga gledati jedan drugoga, sutra, na primjer, nakon tih pripovijesti!

– Pa zar se to može? Zar vi to zaista ozbiljno mislite, Nastasja Filipovna? – zapita Tocki dostojanstveno.

– Tko se boji vuka, neka ne ide u šumu! – primijeti Nastasja Filipovna sa smiješkom.

– No dopustite, gospodine Ferdiščenko, zar se iz toga može napraviti *petit jeu* – nastavi Tocki, sve se jače i jače uzrujavajući.

– Uvjeravam vas da ovakve stvari nikad ne polaze za rukom; a vi govorite i sami da se već jedan put izjalovilo.

– Otkud se izjalovilo! Ta pripovjedio sam prošli put kako sam ukrao tri rublja srebra, uzeo i pripovjedio!

– Recimo da jeste. Ali vi niste nipošto mogli tako pripovjediti da bi nalikovalo na istinu i da bi vam povjerovali? A Gavrila je Ardalionovič primijetio sasvim pravo: čim se opazi laž, propada sva zamisao igre. Istine može tu biti samo slučajno, kad se dogodi osobita vrsta razmetljiva lošeg tona koji se tu ne može ni zamisliti i sasvim bi bio nepristojan.

– No kakav ste vi prefin čovjek, Afanasije Ivanoviču, baš vam se divim! – poviče Ferdiščenko. – Zamislite, gospodo: svojom primjedbom, kako ja nisam mogao svoju krađu pripovjediti tako da bi nalikovala na istinu, Afanasij je Ivanovič najfinijim načinom natuknuo da ja i nisam mogao zaista ukrasti (jer je nepristojno govoriti to naglas), premda on možda u sebi tvrdo vjeruje da bi Ferdiščenko još kako mogao ukrasti! Ali na posao, gospodo, na posao, ždrebovi su skupljeni, a vi ste, Afanasije Ivanoviču, stavili svoj ždrijeb, nitko se dakle ne protivi. Vadite, kneže!

Knez šuteći turi ruku u šešir i izvuče prvi ždrijeb, Ferdiščenkov, drugi, Pticinov, treći, generalov, četvrti, Afanasija Ivanoviča, peti svoj, šesti, Ganjin, i tako dalje. Dame nisu stavile ždrebove.

– Oh Bože, to je nesreća! – poviče Ferdiščenko. – A ja sam mislio da će prvi na redu biti knez, a drugi general. Ali hvala Bogu, barem je iza mene Ivan Petrovič, i to će biti naknada. Ja sam, gospodo, dužan dakako predočiti plemenit primjer, ali ovaj čas žalim više od svega što sam tako ništav i nisam ni po čemu znatan; pa i čin mi je nadasve premalen; ta što i jest zanimljivo da je Ferdiščenko učinio ružno djelo? A i koje je moje djelo najružnije? Tu je *embarras de richesse*.[25] Jedino da pripovjedim opet onu istu krađu, kako bih uvjerio Afanasija Ivanoviča da možeš ukrasti a ipak ne biti kradljivac.

– Vi mene uvjeravate i o tom, gospodine Ferdiščenko, da se čovjek može zaista i opijati zadovoljstvom pripovijedajući o svojim prljavštinama, sve ako ga i ne pitaju za njih. A uostalom... Oprostite, gospodine Ferdiščenko.

– Započinjite, Ferdiščenko, vi strahovito mnogo brbljate izlišnih stvari i nećete nikada svršiti! – naloži mu Nastasja Filipovna srdito i nestrpljivo.

Svi su primijetili da se iza svoga nedavnog histeričnog smijeha odjednom i namrštila, namrgodila i rasrdila; ali ipak se tvrdokorno i nasilno držala svoga nezgodnog hira. Afanasij je Ivanovič bio u strašnim mukama. Srdio ga je i Ivan Fjodorovič; sjedi on za šampanjcem kao da nije ništa, pa možda i kani pripovjediti štogod kad mu bude red.

XIV

– Nema u mene oštroumnosti, Nastasja Filipovna, zato i brbljam izlišne stvari – poviče Ferdiščenko, počinjući svoju pripovijest. – Da je u mene takva oštroumnost kao u Afanasija Ivanoviča, ili u Ivana Petroviča, ja bih danas samo sjedio i šutio, kao Afanasij Ivanovič i Ivan Petrovič. Kneže, dopustite da vas zapitam što vi mislite: meni se evo čini da na

[25] neugodnost bogatstava (franc.); toliko toga ima da čovjek ne zna što bi izabrao

svijetu ima kudikamo više lopova nego nelopova, pa i da nema tako čestita čovjeka koji nije barem jedanput u životu ukrao štogod. To ja mislim, ali iz toga ne zaključujem nikako da su svi listom lopovi, premda bih, tako mi Boga, ponekad silno htio zaključiti i to. Što mislite vi?

– Pi, kako vi glupo pripovijedate – oglasi se Darja Aleksejejevna – i kakva je to besmislica; ne može biti da su svi kad-tad štogod ukrali; ja nisam nikad ništa ukrala.

– Vi niste nikad ništa ukrali, Darja Aleksejevna; no što će reći knez koji se odjednom sav zacrvenio?

– Meni se čini da vi govorite istinu, ali je samo jako pretjerujete – reče knez koji se zaista bio od nečega zacrvenio.

– A vi, kneže, niste ništa ukrali?

– Pi, kako je to smiješno! Osvijestite se, gospodine Ferdiščenko – zauze se general.

– Sve u sve, kad se treba prihvatiti, snašao vas je stid da pripovijedate, pa hoćete kneza prikovati uza se, pogotovo gdje je on bezazlen – odbrusi Darja Aleksejevna.

– Ferdiščenko, ili pripovijedajte ili šutite i brinite se samo za sebe. Vi ćete iscrpsti sve naše strpljenje – oštro i mrzovoljno izgovori Nastasja Filipovna.

– Ovoga časa, Nastasja Filipovna; no ako je već priznao knez, jer ja tvrdim da je knez ipak nekako i priznao, što bi, na primjer, rekao tkogod dragi (ne spominjem nikoga) kad bi htio kada reći istinu? Što se mene tiče, gospodo, i ne vrijedi dalje pripovijedati: jako je jednostavno, i glupo, ružno. Ali uvjeravam vas da nisam kradljivac; a kako sam ukrao, ne znam. Bilo je to preklanjske godine, u ljetnikovcu Semjona Ivanoviča Iščenka, u nedjelju. Kod njega su objedovali gosti. Nakon objeda ostali muškarci uz vino. Ja zamislio zamoliti Marju Semjonovnu, njegovu kćer, gospođicu, da nam odsvira štogod na klaviru. Prolazim ugaonom sobom, na poslenom stoliću Marje Ivanovne leže tri rublja, zelena banka; izvadila ona da je izda za nešto u kućanstvu. U sobi ni žive duše. Ja uzeo banku i turio je u džep, zašto, ne znam. Što me snašlo, ne razumijem. Samo sam se brže vratio i sjeo za stol. Sve sam sjedio i čekao, u priličnoj uzrujanosti, brbljao bez prestanka, pripovijedao priče, smijao se; zatim sam sjeo uz gospođe. Za pola sata otprilike opaziše da nema banke, stadoše ispitivati sluškinje. Posumnjali su na sluškinju Darju. Ja sam iskazao neobičnu radoznalost i zanimanje, čak se i sjećam kad se Darja sasvim zbunila, stao sam je nagovarati neka prizna te sam glavom zajamčio za dobro srce Marje Ivanovne, to naglas, i pred svima. Svi su gledali, a ja sam osjećao neobično zadovoljstvo baš zato što sam držao govor djevojci, a banka je ležala u mojem džepu. Ta sam tri rublja još iste večeri zapio u gostionici. Ušao sam i naručio bocu Lafitta; nikad još dotad nisam naručivao tako samo bocu, bez ičega; htio sam što brže potrošiti. Osobitu grižnju savjesti nisam osjećao, ni onda ni kasnije. Ne bih zacijelo ponovio opet; vjerujte u to ili ne vjerujte, kako vas volja, svejedno mi je. No, eto, to je sve.

– Samo to, dakako, nije vaše najgore djelo – reče mu Darja Aleksejevna s odvratnošću.

– To je psihološki slučaj, a nije djelo – primijeti Afanasij Ivanovič.

– A sluškinja? – zapita Nastasja Filipovna, ne krijući najgadljiviju odvratnost.

– Sluškinju su sutradan otjerali, razumije se. To je stroga kuća.

– I vi ste dopustili?

– Eto divote! Ta zar da sam otišao i obijedio sebe? – zahihikao Ferdiščenko, ali se donekle prenerazio od općega, suviše neugodnoga dojma svoje pripovijesti.

– Kako je to odurno! – poviče Nastasja Filipovna.

– Haj, vi biste od čovjeka čuli njegovo najružnije djelo, a pritom iziskujete sjaja! Najružnija djela i jesu svagda jako odurna, Nastasja Filipovna, mi ćemo to odmah čuti od Ivana Petroviča: a i štošta se blista izvana i čini se krepošću stoga što imaš svoju kočiju. A zar je malo onih koji imaju kočiju! I na kakav su način do nje došli...

Jednom riječju, Ferdiščenko nije izdržao, nego se odjednom raspakostio, pa i zaboravio se, prevršio mjeru; i lice mu se sasvim nacerilo. Kako god bilo čudno, sva je prilika da se od svoje pripovijesti nadao sasvim drugomu uspjehu. Te »omaške« lošeg tona i »razmetanja osobite vrste«, kako se o tom izrazio Tocki, vrlo su se često događale Ferdiščenku i sasvim se slagale s njegovim karakterom.

Nastasja Filipovna sva zadrhta od gnjeva i uporno pogleda Ferdiščenka; on se toga trena uplašio i zašutio, gotovo se sledio od prepasti; predaleko je već bio zašao.

– A ne bismo li se sasvim okanili ovakvog razgovora – lukavo zapita Afanasij Ivanovič.

– Moj je red, ali ja se koristim svojom povlasticom i neću pripovijedati – reče Pticin odlučno.

– Vi nećete?

– Ne mogu, Nastasja Filipovna; a i uopće držim da je takav *petit jeu* nemoguć.

– Na vama je, čini se, red generale – obrati se k njemu Nastasja Filipovna. – Ako i vi odbijete, sve će nam se za vama pokvariti, a meni će biti žao jer sam kanila na kraju ispripovjediti jedno djelo »iz svojega vlastitoga života«, samo sam htjela nakon vas i Afanasija Ivanoviča, jer vi mene trebate ohrabriti – završi ona i nasmije se.

– O, ako i vi obećavate – klikne general vatreno – to sam voljan ispripovjediti i sav svoj život; no ja sam, priznajem, očekujući svoj red, pripravio već svoju zgodu...

– Već po samom liku njegove preuzvišenosti može se zaključiti s kakvom je osobitom literarnom slašću odabrao svoju zgodu – usudi se primijetiti vazda još nešto zbunjeni Ferdiščenko, otrovno se smješkajući.

– Nastasja Filipovna ošine pogledom generala, pa se i ona osmjehne u sebi. Ali se vidjelo da joj sve više jačaju jad i srdžba. Afanasij se Ivanovič još gore uplašio kad je čuo za obećanu pripovijest.

– I meni se gospodo, događalo, kao i svakomu u životu, da sam učinio nešto što nije sasvim lijepo – započe general – ali sam najčudnije je to što ja i sam ovu kratku zgodicu, koju ću vam pripovijedati sada, držim za najružniju zgodu u svem svojem životu. Odonda je prošlo gotovo trideset godina; no kad se god sjetim, ne mogu se oteti nekom dojmu koji me, rekao bih, grebe po srcu. Stvar je uostalom iznimno glupa: bio sam onda još zastavnik te sam izdirao u vojsci. No, zna se, u zastavnika vri krv, a novčarka vazda prazna; našao se onda u mene služak, Nikifor, a taj se silno brinuo za moje kućanstvo, štedio, šio, strugao i čistio, pa i svuda krao sve čega se god mogao dokopati, samo da mi više bude u kući. Bio je nadasve vjeran i čestit čovjek. Ja sam, razumije se, bio strog, ali pravedan. Dogodilo nam se da smo neko vrijeme bili u posadi u gradiću. Meni odredili u predgrađu stan kod neke umirovljene potporučnikovice i uz to udovice. Starici je bilo osamdesetak godina, barem gotovo toliko. Kućica joj je bila ruševna, jadna, drvena, a od siromaštva nije imala ni sluškinju. Ali glavno, odlikovala se time što je nekad imala jako brojnu obitelj i rodbinu; no jedni pomrli za njezina života, drugi se razišli, treći zaboravili na staricu, a muža je sahranila prije kojih četrdeset i pet godina. Još prije nekoliko godina živjela je s njom nećakinja, gurava, a pakosna, kažu, kao vještica; jednom je staricu ugrizla za prst; no i ona umrla, te je baba već tri godine životarila sama samcata. Dosadno mi je bilo kod nje, a i ona je bila tako tupa, ništa ne možeš izvući iz nje. Naposljetku

mi ukrala pijetla. Stvar je i sada tamna, ali nije mogao nitko ukrasti do nje. Svadili se mi za pijetla i još kako, a baš se onda dogodio slučaj da su me na prvu molbu premjestili u drugi stan, u protivno predgrađe, u jako brojnu obitelj nekoga trgovca s velikom bradurinom, sjećam ga se kao danas. Radosno se selimo ja i Nikifor, a staricu ostavljam bijesnu. Prošla dva-tri dana, dolazim s vježbe, Nikifor mi javlja: »Zašto smo, vaše blagorođe, ostavili našu zdjelu kod prijašnje gazdarice, te nemamo u čemu bi se donijela juha?« Ja se dakako zapanjio: »Kako to, otkud je naša zdjela ostala kod gazdarice?« Začuđeni Nikifor javlja dalje da mu gazdarica, kad smo se selili, zato nije dala našu zdjelu jer sam ja razbio njezin lonac te je ona za svoj lonac zadržala našu zdjelu i da sam joj tobože tako ponudio sâm ja. Razumije se, razbjesnila me je ta njezina podlost; uskipjela zastavnička krv, ja skočio, poletio. Dolazim k starici, kako bi se reklo, sav izvan sebe; gledam, sjedi ona u trijemku sama samcata, u kutu, kao da se sklonila od sunca, rukom podnimila obraz. Ja odmah, znate, istresao na nju sve gromove, »takva si ti, kažem, i onakva!« znate, onako ruski. A gledam, prikazalo mi se nešto neobično: sjedi ona, uperila lice u mene, izbuljila oči, a ne odgovara ni riječi, i tako se čudna, čudna čini, kao da se njiše. Ja se na koncu smirio, zagledao se u nju, pitam, ni riječi za odgovor. Postajao sam neodlučan; muhe zuje, sunce zapada, tišina; sav zbunjen otišao sam napokon. Nisam došao ni do kuće, pozvali me k majoru, onda sam morao u četu, tako da sam se kući vratio sasvim navečer. Nikifor meni od prve riječi: »A znate, vaše blagorođe, umrla naša gazdarica.« – »Kada?« – »Pa večeras, prije poldrug sata.« Dakle baš onda kad sam je ja grdio ona je umirala. Tako me je to prenerazilo, kažem vam, da sam se jedva snašao. Počela mi se, znate, i prikazivati, pa i po noći mi se prisnila. Ja sam dabome bez predrasuda, ali preksutradan otiđoh u crkvu na sahranu. Jednom riječju, što dalje, sve mi se više prikazuje. Nije da je nečeg bilo, nego gdjekada uobraziš sebi pa ti je nemilo. Glavno je što je tu stvarno? Kako sam rasudio naposljetku? Prvo, žena, da tako kažem, ljudsko biće, kako je nazivaju u naše čovječansko doba, živjela je dugo, živjela, naposljetku se i naživjela. Nekada je imala djece, muža, obitelj, rodbinu, sve je oko nje vrvjelo, svi ti osmijesi, i odjednom prošlo sve, nestalo netragom, ostala ona sama samcata kao... kakva muha koja od vijeka nosi na sebi prokletstvo. I eto joj napokon Bog dao konac. O sunčanom zapadu, u tihu ljetnu večer, odlijeće i moja starica – tu dakako ima i moralna misao; i eto baš u taj tren, mjesto suze popratnice, mlad, obijestan zastavnik rašepirio se i ukočio se te je ispraća s ove zemlje jezgrovitim, bezobraznim ruskim psovkama zbog nestale zdjele! Nema sumnje, ja sam kriv, pa iako ja sada, gdje su odmakla ljeta i promijenila se priroda, odavno već gledam taj svoj postupak kao da je tuđ, ipak ga i dalje žalim. Tako da mi je, kažem opet, i čudno, pogotovo jer ako i jesam kriv, ipak nisam sasvim: ta što je baš u taj čas smislila umrijeti? Razumije se, tu ima jedna isprika: što je djelo u neku ruku psihološko, ali ipak se nisam mogao umiriti dok nisam prije petnaestak godina stao u ubožnici stalno izdržavati po dvije bolesne starice, da im pristojnom opskrbom olakšam posljednje dane zemaljskoga života. Kanim to pretvoriti u vječnu zadužbinu i namrijeti glavnicu. No, eto, to je sve. Ponavljam da sam možda i mnogo skrivio u životu, ali tu zgodu držim po duši za najružnije djelo iz svega svojega života.

– A mjesto najružnijega djela vaša je preuzvišenost pripovjedila jedno od najljepših djela svojega života; prevarili ste Ferdiščenka! – završi Ferdiščenko.

– Zaista, generale, nisam mislila da je u vas tako dobro srce, pa i žao mi je – nehajno izreče Nastasja Filipovna.

– Žao? A zašto? – zapita general s ljubaznim smijehom te s priličnim samozadovoljstvom otpije šampanjac.

Ali došao je red na Afanasija Ivanoviča, koji se također spremio. Svi su slutili da on neće odbiti, kao Ivan Petrovič, pa su zbog nekih razloga očekivali njegovu pripovijest s nekom radoznalošću i uz to pogledavali na Nastasju Filipovnu. S neobičnim dostojanstvom, koje se sasvim slagalo s njegovom naročitom vanjštinom, započeo Afanasij Ivanovič tihim glasom jednu od svojih »milih pripovijesti«. (Da se tom prilikom kaže: bio je on čovjek naočit, dostojanstven, visoka rasta, nešto ćelav, nešto prosjed, podebeo, mekih, rumenih, nešto namrštenih obraza, umetnutih zubi. Odijevao se bogato i lijepo i nosio divno rublje. Punačkih, bijelih ruku nisi mu se mogao nagledati. Na kažiprstu desne ruke imao je skupocjen prsten s briljantom.) Nastasja je Filipovna za sve vrijeme dok je pripovijedao uporno promatrala čipkicu na bori svojega rukava i čupkala je s dva prsta lijeve ruke, tako da nije nijedan jedini put pogledala pripovjedača.

– Moju zadaću olakšava nadasve to – započe Afanasij Ivanovič – što svakako moram pripovjediti baš najružnije djelo svega mojega života. U takvoj prilici razumije se da ne može biti kolebanja: savjest i pamćenje prišapnut će odmah srcu što baš treba pripovijedati. Priznajem s gorčinom da među svim nebrojenim, možda lakomislenim i... vjetrenjastim djelima mojega života ima jedno koje mi se i suviše bolno zasjeklo u srce. Dogodilo se prije dvadesetak godina, bio sam se onda svratio na selo k Platonu Ordincevu. Bio je upravo izabran za predvoditelja plemstva te je doputovao s mladom ženom provesti zimske blagdane. Tada je baš bio rođendan Anfise Aleksejevne i priredila se dva plesa. U to je doba bio u silnoj modi i tek što se bio razglasio u višem svijetu dražesni roman Dumasa sina *La dame aux camelias*,[26] poema kojoj po mojem sudu nije suđeno niti da umre niti da ostari. U provinciji su sve dame bile oduševljene i zanesene, barem one koje su pročitale. Dražest pripovijesti, originalne prilike glavnoga lica, onaj zamamni svijet, razglobljen do sitnica, a naposljetku sve te čarobne potankosti razasute po knjizi (na primjer, prilike kako se redom upotrebljavaju buketi bijelih i rumenih kamelija), jednom riječju, svi ti dražesni detalji i sve to zajedno gotovo su potresli. Kamelijini su cvjetovi neobično ušli u modu. Svi su iziskivali kamelije, svi ih tražili. Zapitat ću vas: može li se u kotaru nabaviti mnogo kamelija kad ih svi traže za plesove, sve ako i nema mnogo plesova? Petja Vorhovskoj ginuo je onda, jadnik, za Anfisom Aleksejevnom. Ne znam doduše je li među njima bilo čega, to jest, hoću reći, je li mu moglo biti ikakve ozbiljne nade? Ludovao je jadnik samo da za večer k balu pribavi kamelija za Anfisu Aleksejevnu. Grofica Socka iz Petrograda, gubernatoričina gošća, i Sofja Bespalova doći će, kako se doznalo, zacijelo s buketima, s bijelima. Anfisi se Aleksejevnoj prohtjelo, zbog nekog osobitog efekta, crvenih. Bijednoga je Platona vitlala da umalo nije izdahnuo; zna se, muž je; zajamčio on da će nabaviti buket, što se dogodi? Uoči toga dana preotela ih Mitiščeva, Katerina Aleksandrovna, strašna suparnica Anfise Aleksejevne u svemu; na noževe bi išla s njom. Razumije se, histerija, nesvjestica. Platon propao. Dabome, kad bi Petja u taj zanimljivi čas mogao otkud dobaviti buket, silno bi poskočili njegovi poslovi; ženska je zahvalnost u takvim zgodama beskrajna. Sav se on uzvrpoljio, ali ne može se, nema ni spomena. Iznenada se sukobio ja s njime već u jedanaest sati navečer, uoči rođendana i bala kod Marje Petrovne Zupkove, susjede Ordincevljeve. Sija se. »Što je tebi?« – »Našao sam! Heureka!« – »No, brate, zadivio si ti mene! Gdje? Kako?« – »U Jekšajsku (ima ondje takav gradić, samo dvadeset vrsta odande, i nije u našem kotaru), tamo ima trgovac Trepalov, bradonja[27] i bogataš, živi sa staricom ženom, a umjesto djece imaju same kanarin-

[26] Dama s kamelijama

[27] U Rusiji ljudi koji su radili u državnoj službi nisu smjeli nositi brade; bradonje dakle nisu državni službenici.

ke. Ginu obadvoje za cvijećem, oni imaju kamelija.« – »Molim te, ta to nije pouzdano; što je ako ne bude htio dati?« – »Kleknut ću i ležat ću mu pred nogama sve dok ne dade, bez toga ne odlazim!« – »A kada odlaziš?« – »Sutra, čim svane, u pet sati.« – »No, zbogom!« Jako sam mu se, znate, veselio; vraćam se k Ordincevu; naposljetku već su dva sata, a meni se sve onako, znate, nešto priviđa. Htjedoh već leći, odjednom mi se javila nadasve originalna misao! Otputio se ja odmah u kuhinju, probudio kočijaša Savelija, dao mu petnaest rubalja, »preži za pol sata konje!« Za pol sata, razumije se, kola su pred vratima; Anfisa je Aleksejevna, rekoše mi, u migreni, vrućici, bulazni – sjeo ja i krenuo. U pet sati stigao sam u Jekšajsk, u svratište, pričekao do svanuća, a čim je svanulo, ja u sedam sati k Trepalovu. »Tako je i tako, imate li kamelija? Baćuška, oče rođeni, pomozi, spasi, do nogu ću ti se pokloniti!« Starac je, vidim, visok, sijed, opor, strašan starac. »Ne, nipošto! Neću!« Ja tres njemu pred noge! Sav se otegnuo! – »Što vi to, baćuška, što vi to, oče?« Čak se i uplašio. – »Ta tu se radi o čovječjem životu!« vičem mu. – »Pa uzimajte s milim Bogom ako je tako!« Narezao sam tu crvenih kamelija! Divota, dražest, cijeli mali toplik ima on. Uzdiše starac. Ja vadim sto rubalja. »Nemojte vi mene, baćuška, ovako vrijeđati.« – »Ako je tako, kažem, štovani moj, izvolite tih sto rubalja dati ovdašnjoj bolnici za poboljšicu uzdržavanja i hrane.« – »To je baćuška, kaže on, druga stvar, i dobra, i plemenita, i Bogu ugodna; za zdravlje ću vaše dati.« I svidio se meni, znate, taj ruski starac, da tako kažem, ta korjenita Rusina, *de la vraie souche*.[28] Oduševljen uspjehom, krenuo sam odmah natrag; vratio se stranputicama da se ne sretnem s Petjom. Čim sam stigao, poslao sam buket Anfisi Aleksejevnoj da ga dobije čim se probudi. Možete zamisliti ushit, zahvalnost, suze zahvalnice! Platon, jučer još ubijeni i mrtvi Platon – rida meni na prsima. Na žalost! Svi su muževi takvi, otkad je stvoren... zakoniti brak! Ne smijem ništa dometnuti, ali od te su zgode potonule konačno lađe jadniku Petji. Isprva sam mislio da će me ubiti kad dozna, čak sam se i spremio dočekati ga, ali se dogodilo ono u što ne bih bio niti povjerovao; onesvijestio se, navečer stao bulazniti, a ujutro zapao u vrućicu, rida kao dijete, u grčevima. Za mjesec dana, čim je ozdravio, izmolio se na Kavkaz; stvorio se pravi roman! Završio je time da je poginuo na Krimu. Onda je još brat njegov, Stepan Vorhovskoj, bio pukovnijski zapovjednik, odlikovao se. Priznajem da me je još nakon mnogih godina grizla savjest: zašto sam mu tako učinio nažao? I bar da sam sâm bio tada zaljubljen! A ono je bilo prosto obješenjaštvo, radi običnoga udvaranja, ništa više. Da mu nisam preoteo taj buket, tko zna, možda bi čovjek živio još i sada, bio bi sretan, imao bi uspjeha, te mu ne bi palo ni na pamet da srlja pred Turčina.

Afanasij Ivanovič zašuti s onim naročitim dostojanstvom, s kojim se i dao na pripovijedanje. Primijetilo se da su se Nastasji Filipovnoj nekako osobito zablistale oči, pa i zadrhtale usne kad je Afanasij Ivanovič završio. Svi su radoznalo pogledali na njih dvoje.

– Prevariše Ferdiščenka! Eto kako su ga prevarili! I jesu ga prevarili svojski! – poviče Ferdiščenko plačnim glasom, shvativši da se sada i smije i treba priklopiti koja riječca.

– A tko vam je kriv što ne razumijete stvar? Evo učite od pametnih ljudi! – odreže mu gotovo zlorado Darja Aleksejevna, vjerna prijateljica i pouzdanica Tockoga.

– Pravo velite, Afanasije Ivanoviču, *petit jeu* je predosadan i treba što prije da se svrši – izgovori Nastasja Filipovna nehajno. – Pripovjedit ću što sam obećala, a onda dajte da se svi kartamo.

– Ali obećana zgoda prije svega! – odobri general vatreno.

[28] Od prave loze. (franc.)

– Kneže – obrati se Nastasja Filipovna oštro i iznenada k njemu – evo ovdje stari moji prijatelji, general i Afanasij Ivanovič, sve hoće da me udaju. Recite mi što mislite vi: bih li se udala ili ne bih? Kako vi kažete, onako ću i učiniti.

Afanasij Ivanovič problijedi, general se ukoči; svi upiljili oči i ispružili glave. Ganja zamro na svom mjestu.

– Za... za koga? – zapita knez, a glas mu je zamirao.

– Za Gavrilu Ardalionoviča Ivolgina – nastavi Nastasja Filipovna kao i prije, oštro, čvrsto i razgovijetno. Prošlo nekoliko trenutaka u šutnji; knez kao da se upinjao i nije mogao izgovoriti, kao da mu je strašno breme pritislo grudi.

– N-ne... nemojte se udati! – prošapće on naposljetku i s teškom mukom odahne.

– Neka dakle tako i bude! Gavrila Ardalionoviču! – obrati se ona k njemu vlasno i kao u slavlju. – Jeste li čuli kako je odlučio knez? U tom je dakle i moj odgovor; i neka ta stvar bude završena zauvijek!

– Nastasja Filipovna! – izgovori Afanasij Ivanovič drhtavim glasom.

– Nastasja Filipovna! – izusti general uvjerljivim, ali uzbunjenim glasom.

Svi se uskomešali i uzbunili.

– Što vam je, gospodo? – nastavi ona, zagledavajući se u goste kao u čudu. – Što ste se tako usplahirili? I kakva su vam svima lica!

– No... sjetite se, Nastasja Filipovna – izmuca Tocki zapinjući – vi ste obećali... sasvim dragovoljno i mogli biste donekle imati obzira... Ja sam u neprilici i... dakako, no... Jednom riječju, sada, u ovakvom času, i pred... pred svijetom, i sve je to tako... navršiti takvim *petit jeu* ozbiljnu stvar, stvar koja se tiče časti i srca... od koje zavisi...

– Ne razumijem vas, Afanasije Ivanoviču; vi se zaista sasvim dimite. Prvo, što je to: »pred svijetom?« Zar mi nismo u krasnom intimnom društvu? I zašto »*petit jeu*?« Ja sam zaista htjela pripovjediti svoju zgodu, pa sam je eto i pripovjedila! Zar nije zgodna? I zašto vi kažete da »nije ozbiljno?« Zar to nije ozbiljno? Vi ste čuli, rekla sam knezu: »kako vi kažete, onako će i biti«; da je on rekao »da« ja bih odmah pristala, ali on je rekao »ne«, i ja sam odbila; zar dakle nije ozbiljno? Tu je sav moj život visio na jednoj dlačici; što li je ozbiljnije od toga?

– No, knez, što će tu knez? I tko je naposljetku knez? – progunđa general koji više nije gotovo mogao suspregnuti zlovolju na toliki, čak i uvredljivi autoritet knežev.

– Knez je meni to da sam ja za svega svojega života povjerovala u njega prvoga kao u istinski odana čovjeka. On je od prvoga pogleda povjerovao u mene, i ja vjerujem njemu.

– Ja bih samo zahvalio Nastasji Filipovnoj za iznimnu delikatnost kako je... postupila prema meni – izgovori napokon blijedi Ganja drhtavim glasom, a usne mu se cerile. – To je dakako i trebalo biti ovako... No... knez... Knez u toj stvari...

– Hoće se domoći sedamdeset i pet tisuća, je li? – prekine ga naglo Nastasja Filipovna. – To ste htjeli reći? Nemojte poricati, svakako ste to htjeli reći! Afanasije Ivanoviču, zaboravila sam dometnuti još: uzmite vi tih sedamdeset i pet tisuća i znajte da ja vas besplatno puštam na slobodu. Dosta je! Trebate i vi odahnuti! Devet godina i tri mjeseca! Sutra ću po novom, a danas sam svečarica i sama svoja, prvi put za svega života! Generale, uzmite i vi svoj biser, poklonite ga supruzi, evo vam ga; a sutra se selim sasvim iz stana. I neće više biti večernjih sastanaka, gospodo!

Kad je to izrekla, ustane naglo, kao da kani otići. Nastasja Filipovna! Nastasja Filipovna! – razleglo se sa svih strana.

Svi se uzbunili, svi poustajali; svi je okružili, svi u nespokoju slušali te žestoke, grozničave, bijesne riječi; svi su osjećali neki nered, a nitko nije mogao ništa razabrati, ništa razumjeti. U taj tren zaori odjednom jasan, jak glas zvonca, baš onako kao nedavno u Ganječkinu stanu.

– A-a-a-a! Evo i rasplet! Napokon! Jedanaest i pol sati! – poviče Nastasja Filipovna. – Izvolite sjesti, gospodo, to je rasplet!

Tako reče te sjedne i sama. Neobičan joj je osmijeh podrhtavao na usnama. Sjedila je šuteći, u grozničavu očekivanju, i gledala u vrata.

– Rogožin i sto tisuća, nema sumnje – promrmlja Pticin u sebi.

XV

Ušla sobarica Katja, sva poplašena.

– Ondje je da Bog sačuvao, Nastasja Filipovna, provalilo desetak ljudi, i svi su napiti, hoće ovamo, kažu da je Rogožin i da vi znate.

– Istina je, Katja, pusti ih odmah sve!

– Zar... sve, Nastasja Filipovna? Ta sasvim su nezgrapni Strahota!

– Sve, sve ih pusti, Katja, ne boj se, sve do jednoga, jer će inače ući i bez tebe. Eno kako već buče, kao i ono maloprije. Gospodo, vas možda vrijeđa – obrati se ona gostima – što ja takvu družinu primam u vašoj nazočnosti? Jako žalim i molim za oprost, ali tako mora biti, a ja bih jako, jako željela kad biste vi izvoljeli biti moji svjedoci kod toga raspleta, premda uostalom, vaša volja...

Gosti su se dalje čudili, šaptali, zgledali se, ali se jasno razabiralo da je sve to unaprijed smišljeno i uređeno, i da je Nastasja Filipovna poludjela doduše, ali se sada ne može odvratiti. Sve ih je morila strašna radoznalost. Uz to i nije bilo nikoga tko bi se jako plašio. Dame su bile samo dvije: Darja Aleksejevna, žustra gospođa, koja se nagledala svačega te ju je teško bilo zbuniti, i krasna, ali šutljiva neznanka. No šutljiva neznanka teško da je išta razumjela: to je bila došljakinja Njemica, a ruski nije znala ama ništa; osim toga, čini se, bila je isto toliko glupa koliko i krasna. Bila je tu od nedavna te se već uobičajilo da je pozivaju na neke večeri, u najsjajnijem kostimu, očešljanu kao za izložbu, i da je posađuju kao dražesnu sličicu zato da ukrasi večer, isto onako kao što gdjekoji dobivaju za svoju večer od znanaca, za jedan put, sliku, vazu, kip ili zaslon. Što se pak tiče muškaraca, Pticin je, na primjer, bio Rogožinu prijatelj; Ferdiščenko je bio kao riba u vodi; Ganječka sve se još nije mogao snaći te je nejasno doduše, ali nesuzdrživo osjećao grozničavu potrebu da do kraja odstoji pokraj svoga sramotišta; starčić učitelj, koji je slabo razumijevao što je u stvari, gotovo je plakao i zaista drhtao od straha kad je opazio neki neobični nemir uokolo i u Nastasji Filipovnoj, koju je obožavao, kao svoju unučicu; ali on bi volio umrijeti nego da je ostavi u ovakvom času. Što se pak tiče Afanasija Ivanoviča, on se dabome nije mogao obrukati u takvim zgodama; ali je odviše bio zainteresiran u stvari, sve ako i jest skrenula na ovako ludu stazu; a i Nastasja je Filipovna izustila o njemu nekoliko takvih riječi da nikako nije mogao otići dok se sasvim ne razjasni stvar. Odluči sjediti do kraja, ali mukom mučiti i samo promatrati, jer to iziskuje dakako i njegov ugled. Jedini general Jepančin, koji je tek maloprije bio ljuto uvrijeđen, kad mu je onako be-

zobzirno i smiješno vraćen dar, mogao se dakako još gore uvrijediti sada zbog tih neobičnih ekscentričnosti, ili što se, na primjer, javio Rogožin; a ionako se čovjek kao on odviše ponizio kad se nakanio sjesti uz Pticina i Ferdiščenka; ali što je mogla učiniti sila strasti, to je moglo biti napokon prevladano čuvstvom obaveze, osjećajem dužnosti, čina i značenja, i uopće štovanjem samoga sebe, tako da je Rogožin s družbom svakako bio nemoguć u nazočnosti njegove preuzvišenosti.

– Ah, generale – prekine ga odmah Nastasja Filipovna, tek što se bio obratio s izjavom – i zaboravila sam! Ali budite uvjereni da sam unaprijed mislila na vas. Ako vas jako vrijeđa, ja ne iziskujem i ne zadržavam vas, premda bih jako željela da baš sada budete kod mene. Bilo kako bilo, vrlo vam zahvaljujem za vaše poznanstvo i laskavu pažnju, no ako se vi bojite...

– Molim vas, Nastasja Filipovna – klikne general kojega je snašla viteška velikodušnost – komu vi govorite? Ta ja ću od same odanosti ostati sada uz vas, te ako bude, na primjer, kakve opasnosti... Uz to sam, priznajem, iznimno radoznao. Htjedoh samo reći da će oni iskvariti sagove i možda razbiti štogod... A i sasvim su izlišni, po mojem sudu, Nastasja Filipovna!

– Rogožin glavom! – objavio Ferdiščenko.

– Što mislite, Afanasije Ivanoviču – nakratko mu šapne general – nije li ona pomjerila pameću? – To jest, bez alegorije, nego na pravi medicinski način, a?

– Govorio sam vam da je uvijek naginjala na to – lukavo mu došapne Afanasij Ivanovič.

– I uz to groznica...

Rogožinova je družba bila gotovo u istom sastavu kao i jutros; jedino se još pridružio neki raskalašeni starkelja koji je nekad bio urednik nekakvog skandaloznog pamfletskog listića, i o kojem se u njem pričalo da je založio i propio svoje krive zlatne zube, i jedan bivši potporučnik, istinski suparnik i konkurent, po zanimanju i određenju, jutrošnjemu šakatomu gospodinu; od Rogožinova društva nije njega nitko poznavao, nego su ga pokupili na sunčanoj strani Njevskoga prospekta, gdje je zaustavljao prolaznike i stilom Marlinskoga[29] molio milostinju, uz lukavu izliku da je on sâm »u svoje vrijeme davao moliteljima po petnaest rubalja srebra«. Ta se dva konkurenta odmah dadoše u neprijateljstvo jedan prema drugomu. Prijašnji se šakati gospodin čak i uvrijedio kad je u družbu primljen »molitelj«, ali kako je od prirode bio šutljiv, ponekad je rikao kao medvjed i s dubokim prezirom gledao kako mu se umiljava i šali se s njim »molitelj«, koji je bio čovjek svjetski i političan. Naoko se činilo da će potporučnik zadobivati »u poslu« više vještinom i spretnošću nego snagom, a i rastom je bio nešto niži od šakatoga gospodina. Delikatno, ne zapodijevajući javnu prepirku, ali strašno se hvališući, nekoliko je puta natuknuo o prednostima engleskoga boksa, jednom riječju, pokazalo se da je najčistiji zapadnjak. Šakati se gospodin uz riječ »boks« samo smješkao prezirno i uvredljivo te je sa svoje strane, ne udostojavajući suparnika javne prepirke, pokazivao gdjekada šuteći, kao iznenada, ili pravije isticao gdjekada jednu sasvim nacionalnu stvar – golemu šaku, žilavu, čvoravu, obraslu nekim riđastim maljama, i svima je bilo jasno: ako se ta dubokonacionalna stvar spusti bez omaške na koji predmet, zaista će preostati samo mokra mrlja.

Jako »natovarenih« opet nije bilo među njima, kao i nedavno, jer se za to postarao sâm Rogožin kojemu je cio dan bio na pameti posjet kod Nastasje Filipovne. Sâm se otrijeznio gotovo sasvim, ali zato zamalo da nije pobenavio od svih dojmova što ih je pretrpio toga

[29] pseudonim osrednjeg pisca A. A. Bestuševa (1797-1837), Puškinovog suvremenika

nezgrapnoga i sasvim neobičnoga dana u svojem životu. Samo mu je jedno bilo neprestano pred očima, na pameti i u srcu, svakoga časa, svakoga trena. Zbog toga *jednoga* proveo je sve to vrijeme, od pet sati poslije podne sve do jedanaest sati, u beskrajnoj brizi i nemiru, bakljao se s Kinderima i Biskupima, koji su i sami gotovo poludjeli koliko su se natrčali u njegovu poslu. Pa ipak se skupilo sto tisuća gotova novca što ih je letimice, podrugljivo i sasvim nejasno natuknula Nastasja Filipovna – uz kamate o kojima se i sâm Biskup stidio govoriti s Kinderom naglas, nego je samo šaptao.

Kao i nedavno, Rogožin je stupao pred svima, a drugi su kretali za njim, doduše s potpunom sviješću o svojim prednostima, ali ipak nešto plašljivo. Najviše su se, Bog bi znao zašto, bojali Nastasje Filipovne. Jedni su od njih mislili čak i to da će ih odmah sve »svitlati niza stube«. Među tima što su tako mislili bio je između drugih gizdelin pobjeditelj srdaca Zaljožev. Ali drugi, pogotovo šakati gospodin, doduše samo u srcu, ali ne naglas, duboko su prezirali pa i navidjeli Nastasju Filipovnu, te su išli k njoj kao u opsadu. No sjajni namještaj prvih dviju soba, stvari za koje nisu ni čuli niti ih vidjeli, rijetko pokućstvo, slike, golem kip Venerin – sve je to izvelo na njih neodoljiv dojam štovanja i gotovo straha. To dakako nije smetalo svima njima da se, unatoč strahu, s bezobraznom radoznalošću malo-pomalo proguraju za Rogožinom u gostinsku sobu; ali kad su šakati, gospodin »molitelj« i neki drugi primijetili među gostima generala Jepančina, u prvi im je čas toliko klonulo junaštvo da su pomalo stali čak i uzmicati u drugu sobu. Jedini je Lebedev bio među najhrabrijima i najuvjerenijima, te se isticao gotovo uz Rogožina, jer je dokučivao što zaista znači milijun i četiri stotine tisuća gotova novca, a sto tisuća sada odmah u rukama. Mora se uostalom primijetiti da su se svi oni, pa i sam znalac Lebedev, donekle bunili u poznavanju granica i krajeva svoje moći, i je li im sada zbilja sve slobodno ili nije. Lebedev je u gdjekojim trenucima bio voljan zakleti se da je sve slobodno, no u drugim je trenucima osjećao nespokojnu potrebu da se za svaki slučaj sjeti u sebi nekih stavaka zakonskoga zbornika, naročito onih koje ga hrabre i mire.

Na samoga je Rogožina gostinska soba Nastasje Filipovne izvela obratni dojam od onoga što je izvela na sve njegove suputnike – sve je drugo prestalo postojati za njega, kao jutros, pa i moćnije nego jutros. Problijedio je i časkom zastao; moglo se pogoditi da mu srce strašno kuca. Plah i zbunjen gledao je nekoliko trenutaka Nastasju Filipovnu i nije skidao očiju s nje. Odjednom, kao da je izgubio sav razbor, pristupi gotovo teturajući k stolu; usput se spotakao o Pticinovu stolicu i pogazio svojim prljavim čizmetinama garnituru od čipaka na divnoj modroj haljini šutljive krasotice Njemice; niti se ispričao, niti je primijetio. Kad je pristupio k stolu, položio je na nj neki neobični predmet, s kojim je i stupio u gostinsku sobu, držeći ga pred sobom u objema rukama. Bio je to velik svežanj papira, tri palca visok i četiri palca dug, snažno i čvrsto zamotan u Burzovne novosti i čvrsto opleten sa svih strana i dva puta unakrst uzicom, onakvom kakvom se vezuju glave šećera. Onda je stao, bez ijedne riječi, spuštenih ruku, kao da očekuje svoju osudu. Bio je odjeven kao i ranije, tek je imao novu kravatu o vratu, jarkozelenu i crvenu, s golemom briljantnom pribadačom koja je prikazivala kukca, i masivan briljantni prsten na prljavom prstu desne ruke. Lebedev se na koja tri koraka približio stolu; drugi su se, kao što je rečeno, skupljali pomalo u gostinsku sobu. Katja i Paša, sobarice Nastasje Filipovne, dotrčale također gledati iza pridignutih zavjesa na vratima, u silnu čudu i strahu.

– Što je to? – zapita Nastasja Filipovna, pošto je uporno i radoznalo pogledala Rogožina, pokazujući očima na »predmet«.

– Sto tisuća! – odgovori on gotovo šapćući.

– A, ipak je održao riječ, eto, kakav je! Sjednite, izvolite evo ovamo, na ovu stolicu; kasnije ću vam reći nešto. Tko je s vama? Sva prijašnja družba? No, neka uđu i sjednu; eno tamo mogu sjesti na divan, evo tu je još jedan. A ondje su dva naslonjača... Što je, zar oni neće?

Neki se zaista baš zbunili, uzmakli i sjeli pričekati u drugoj sobi, ali drugi su ostali i posjedali, kako im je ponudila, samo podalje od stola, više po kutovima; neki su sve još željeli nestati, a drugi su se sve više i više te nekako neprirodno brzo razjunačili. Rogožin sjeo također na stolicu koja mu je bila ponuđena, ali nije dugo sjedio; ustao je brzo i nije više sjedao. Malo je pomalo stao razaznavati, ogledavati goste. Kad je smotrio Ganju, zlobno se nasmiješi i šapne »gle!« Generala je i Afanasija Ivanoviča pogledao bez zabune, pa i bez osobita interesa. No kad je uz Nastasju Filipovnu vidio kneza, dugo se nije mogao otrgnuti od njega, u silnu čudu i kao da nije kadar dokučiti taj sastanak. Moglo se sumnjati da je časomice u pravom bunilu. Osim svih potresa toga dana, svu je prošlu noć proveo u vagonu i nije spavao gotovo već dva dana i noći.

– To je, gospodo, sto tisuća – reče Nastasja Filipovna, obraćajući se svima s nekim grozničavim, nestrpljivim izrazom – eto ih u tom prljavom svežnjiću. Nedavno je eno zaviknuo kao mahnit da će mi večeras donijeti sto tisuća, i ja sam ga sve čekala. Pogađao se za mene: započeo je od osamnaest tisuća, onda naglo skočio četrdeset, a onda evo i na sto. Održao je ipak riječ! Pi, kako je blijed!... Sve je to bilo maloprije kod Ganječke; došla sam k njegovoj majci, u moju buduću obitelj, i tu mi sestra njegova doviknula u lice: »zar ta bestidnica neće biti istjerana odavde!«, a Ganječki, bratu, pljunula u lice. Odrješita djevojka!

– Nastasja Filipovna! – izgovori general prijekorno.

Započinjao je po svojem sudu donekle razumijevati stvar.

– Što je, generale? Nepristojno je? Ta okanite se razmetanja! Što sam sjedila u francuskom kazalištu u loži kao nepristupna krepost iz prvoga kata, te pet godina kao divlja bježala od svakoga tko je za mnom letio, i držala se kao ponosita nevinost, sva je ta ludorija dozlogrdjela meni! Evo on je pred vama došao i položio na stol sto tisuća, nakon pet godina nevinosti, i zacijelo im već vani stoje trojke i čekaju mene. Na sto me je tisuća ocijenio! Ganječka, ja vidim, ti se još uvijek srdiš na mene? Ti, zar si ti mene htio uvesti u svoju obitelj? Mene, Rogožinovu! Što je ono maločas rekao knez?

– Ja nisam rekao da ste vi Rogožinova, vi niste Rogožinova! – izgovori knez drhtavim glasom.

– Nastasja Filipovna, okani se, majčice, okani se, golubice – postala je nestrpljiva odjednom Darja Aleksejevna. – Ako su ti baš toliko dogrdjeli, čemu i da ih gledaš! I zar ćeš ti krenuti s ovakvim, makar i za sto tisuća – ta nije šala! A ti uzmi sto tisuća, a njega otjeraj? Eto tako treba postupati s njime; hej, ja bih na tvojem mjestu sve njih... i što je sve ovo ovdje!

Darja se Aleksejevna sva ražestila. Bila je ona dobra žena i jako osjetljiva.

– Nemoj se srditi, Darja Aleksejevna – osmjehne joj se Nastasja Filipovna – ta ja sam njemu govorila bez srdžbe. Zar sam ga prekorila? Ne mogu zaista razumjeti otkud me je snašla ta ludost da htjedoh ući u čestitu obitelj. Vidjela sam mu majku, poljubila sam joj ruku. A što sam se maločas podrugivala kod tebe, Ganječka, htjela sam namjerno vidjeti posljednji put: dokle možeš ti dotjerati? No, zadivio si me zaista. Mnogomu sam se nadala, ali tomu nisam! Ali zar bi ti mene mogao uzeti kad znaš da mi evo on poklanja takav biser, gotovo uoči tvoje svadbe, a ja primam? A Rogožin? Ta on se u tvojem domu, pred

tvojom majkom i sestrom, pogađao za mene, a ti si evo ipak došao da me išteš i zamalo da nisi doveo sestru! Zar je istinu rekao o tebi Rogožin, da ćeš ti za tri rublja otpuzati na Vasiljevski otok?

– Otpuzat će – reče odmah Rogožin tiho, ali s najvećim uvjerenjem.

– I barem da umireš od gladi, ali ti vučeš, kažu, masnu plaću! A svemu tomu za prid htio si, osim sramote, još i mrsku ženu uvesti u kuću! Jer ti mrziš mene, ja to znam! Sada vjerujem da će ovakav i ubiti za novac! Ta sve ih je sada izbezumila tolika pomama, tako ih mori za novcem da su baš pobenavili. Dijete još, a već će u lihvare! Omota britvu svilom, sveže, pa će polako odostrag zaklati prijatelja, kao ovna, kako sam čitala nedavno. No, bestidnik si ti! Ja sam bestidnica, ali ti si još gori. O onom s buketom i ne govorim...

– Zar ste vi to, zar ste vi to, Nastasja Filipovna! – pljesne rukama general u istinskomu jadu. – Vi, tako delikatni, tako finih misli, i sada ovako! Kakav je to jezik! Kakve su to riječi!

– Ja sam sada pijana, generale – hoću bančiti! Danas je moj dan, moja svečanost, onaj dvadeset deveti što dolazi jednom u četiri godine, odavno sam ga očekivala. Darja Aleksejevna, gledaj toga s buketom, tog *Monsieur aux camelias*, evo sjedi i smije nam se...

– Ja se ne smijem, Nastasja Filipovna, ja samo slušam najpozornije – odbije Tocki dostojanstveno.

– No eto, zašto sam ga mučila cijelih pet godina i nisam ga puštala od sebe! Je li vrijedio toga? On je naprosto onakav kakav mora biti... Još će misliti da sam ja njemu kriva; ta odgoj mi je dao, izdržavao me kao groficu, potrošila se silna novčina, našao mi je još tamo čestita muža, a primala sam od njega novac i mislila sam da činim pravo! Sasvim mi se smutila pamet! Evo uzmi, kažeš, sto tisuća, pa ga otjeraj ako ti se gadi. Istina je da mi se gadi... A i udati sam se mogla već odavno, i ne samo za Ganječku, ali i to mi se gadi još kako. I čemu sam pet godina izgubila u toj pakosti! A vjeruješ li ili ne vjeruješ, prije četiri sam godine mislila gdjekada ne bih li se udala baš za mojega Afanasija Ivanoviča? Onda sam to mislila od pakosti, mnogo mi se tada motao po glavi, a bila bih ga bogme primorala! Sâm se narivavao, vjeruješ li ili ne vjeruješ? Istina, lagao je, ali je jako pomaman, ne može se suzdržavati. A zatim sam, hvala Bogu, pomislila: vrijedi li on tolike pakosti! I tako sam se onda odjednom zgadila na njega da ne bih pošla za njega sve da me je sam prosio. Neću, volim i na ulicu, gdje i trebam biti! Ili bančiti s Rogožinom, ili odmah sutra otići u pralje! Jer na meni i nije ništa moje; kad budem odlazila, sve ću mu baciti, posljednju ću mu krpu ostaviti, a tko će mene uzeti bez ičega, ded upitaj evo Ganju hoće li me uzeti! Ta neće me uzeti ni Ferdiščenko!...

– Ferdiščenko vas možda i neće uzeti, Nastasja Filipovna, ja sam iskren čovjek – uteče joj u riječ Ferdiščenko – zato će vas uzeti knez! Vi eto sjedite i jadikujete, a ded pogledajte kneza! Ja ga već odavno promatram...

Nastasja se Filipovna radoznalo okrene knezu.

– Je li istina? – zapita.

– Istina je – prošapće knez.

– Uzet ćete me kakva sam, bez ičega!

– Hoću, Nastasja Filipovna...

– Evo nove zgode! – promrmlja general. – I bješe nam se nadati tomu!

Knez je sjetnim, oštrim, pronicavim pogledom gledao u lice Nastasji Filipovnoj koja ga je sve još promatrala.

– Eto se našao još jedan! – reče ona i okrene se opet Darji Aleksejevnoj. – Ali to on čini zaista od dobrog srca, znam ja njega. Našla sam dobrotvora! Uostalom, možda istinu kažu o njem da je... *onakav*. Od čega ćeš ti živjeti kad si već tako zaljubljen da uzimaš Rogožinovu, ti, knez?...

– Ja vas uzimam čestitu, Nastasja Filipovna, a ne Rogožinovu – reče knez.

– Zar ja da sam čestita?

– Jeste.

– No, to je onako... iz romana! To su, kneže, golube, stare tlapnje, a sada se svijet opametio, i sve je to besmislica! A kako bi se ti i ženio; tebi i samomu treba još dadilja!

Knez ustade i progovori drhtavim, plahim glasom, ali kao silno uvjeren čovjek:

– Ja ne znam ništa, Nastasja Filipovna, ja nisam ništa vidio, pravo kažete, ali ja... ja ću držati da vi meni iskazujete čast, a ne ja vama. Ja nisam, ali vi jeste stradavali i iz takvoga ste pakla izišli čisti, a to je mnogo. Čemu se dakle stidite i hoćete ići s Rogožinom? To je groznica... Gospodinu ste Tockomu vratili sedamdeset tisuća i kažete da ćete ostaviti sve što je ovdje; to neće učiniti nitko ovdje. Ja vas... Nastasja Filipovna... volim. Ja ću umrijeti za vas, Nastasja Filipovna... Ako i budemo siromašni, ja ću raditi, Nastasja Filipovna...

Uz posljednje se riječi začulo hihotanje Ferdiščenkovo, Lebedevljevo, pa i general nekako huknuo u sebi od silna nezadovoljstva. Pticin i Tocki nisu mogli ne osmjehnuti se, ali su se suspregli. Drugi su prosto zinuli od čuda.

– ... No mi nećemo sirotovati, nego ćemo biti jako bogati, Nastasja Filipovna – nastavi knez onim istim plahim glasom. – Uostalom, ne znam pouzdano i žalim što sve dosad nisam za cijeloga dana ništa mogao doznati, ali ja sam u Švicarskoj dobio list od nekoga gospodina Salaskina, on mi javlja da će mi dopasti vrlo velika baština. Evo toga lista...

I zaista izvadi knez iz džepa list.

– Da on ne bulazni? – promrmlja general – prava ludnica!

Na časak nastade neka šutnja.

– Čini mi se, kneže, vi rekoste da ste pismo dobili od Salaskina? – zapita Pticin. – To je čovjek vrlo poznat u svojem krugu; to je jako poznat poslovni mešetar, pa ako vam zaista javlja on, možete potpuno vjerovati. Na sreću, ja mu poznajem rukopis, jer sam nedavno imao posla s njim... Da mi date da zavirim, možda bih vam mogao i reći štogod.

Knez mu šuteći pruži drhtavom rukom list.

– Ta što je, što je? – trgne se general, sve ih gledajući kao sulud. – Zar nasljedstvo?

Svi uperili pogled u Pticina koji je čitao list. Opća je radoznalost stekla nov i neočekivan pokret. Ferdiščenko nije mogao sjediti; Rogožin je gledao u dvoumici i strašnom nemiru, te prelazio očima čas na kneza, čas na Pticina. Darja je Aleksejevna od očekivanja bila sva kao na iglama. Čak i Lebedev nije mogao otrpjeti, nego je izišao iz svojega kuta, savio se kao britva i stao Pticinu preko ramena zavirivati u list, s likom čovjeka koji je u strahu da će za to odmah izvući bubotak.

XVI

– Jest, ovo je sigurno – izjavi naposljetku Pticin, slažući pismo i predajući ga knezu. – Vi dobivate bez ikakva okapanja, po neoborivoj oporuci vaše tetke, iznimno velik kapital!

– Zar zbilja! – klikne general kao iz puške. Svi opet zinuli. Pticin im protumači, obraćajući se najviše Ivanu Fjodoroviču, da je prije pet mjeseci umrla knezu tetka koju on nije nikad osobno poznavao, rođena i starija sestra kneževe matere, kći moskovskoga trgovca trećega ceha, Papušina, koji je umro u siromaštvu i bankrotstvu. Ali stariji, rođeni brat toga Papušina, koji je također umro nedavno, bio je poznat bogat trgovac. Prije godinu dana umrla mu gotovo u jednom mjesecu dva jedina sina. To ga je tako slomilo da se za kratko vrijeme i sam starac razbolio i umro. Bio je udovac, nije imao nikakvih nasljednika, osim rođene sinovice, kneževe tetke, jako siromašne žene, koja je živjela u tuđoj kući. Kad je tetka baštinila imetak, gotovo je već bila na umoru od vodene bolesti, ali je odmah počela tražiti kneza i povjerila taj posao Salaskinu, a i načinila oporuku. Očito ni knez, ni doktor kod kojega je on živio u Švicarskoj nisu htjeli očekivati službenu objavu ili obavještavati, nego se knez sa Salaskinovim listom u džepu odlučio sam otputiti...

– Ali to vam samo mogu reći – završi Pticin, obraćajući se knezu – da je sve to zacijelo neosporivo i istinito, a što vam god Salaskin piše o neosporivosti i zakonitosti vaše stvari, to možete smatrati gotovim novcem u džepu. Čestitam vam, kneže! Možda ćete dobiti i milijun i pol, a možda i više. Papušin je bio jako bogat trgovac.

– Haj, sretno ti bilo, posljednji od roda knezova Miškinih! – zavapije Ferdiščenko.

– Živio! – zahripi Lebedev pijanim glasićem.

– A ja sam njemu maloprije predujmio dvadeset i pet rubalja, siromašku, ha-ha-ha! To je prava sanja! – izgovori general gotovo zapanjen od čuda. – No, čestitam, čestitam! – i ustade smjesta te pristupi knezu da ga zagrli.

Za njim stali ustajati i drugi, pa i oni povrvjeli knezu. Čak i oni koji su bili uzmakli za zavjesu na vratima uzeli se javljati u gostinskoj sobi. Započeo se zbrkan razgovor, usklici zaorili i zahtjevi za šampanjcem; svi se stali gurati, vrpoljiti. Na časak gotovo i zaboravili na Nastasju Filipovnu i da je ona ipak domaćica svoje večeri. Ali malo se pomalo svima gotovo mahom javila misao da je knez maloprije zaiskao nju. Stvar im se dakle prikazala još tri puta mahnitijom i neobičnijom nego prije. Silno iznenađeni Tocki slijegao je ramenima; on je gotovo jedini i sjedio, a sva se druga rulja gurala u neredu oko stola. Svi su tvrdili kasnije da je baš od toga časa i poludjela Nastasja Filipovna. Ona je i dalje sjedila i neko vrijeme ogledala sve njih nekim čudnim zadivljenim pogledom, kao da ne razumije pa se upinje dokučiti. Onda se obratila odjednom knezu, grozovito namrštila obrve i uzela ga oštro promatrati; ali to je bilo samo na časak; možda joj se iznenada učinilo da je sve to šala, poruga; no knežev ju je lik odmah uvjerio da nije. Zamislila se, onda se opet nasmiješila, kao da i ne zna jasno čemu...

– Dakle zaista, kneginja! – šapne sebi kao da se podruguje, a onda iznenada pogleda Darju Aleksejevnu i nasmije se. – Neočekivan rasplet... ja... nisam se nadala ovome... A što stojite, gospodo, izvolite sjesti, čestitajte meni kneza! Netko je, čini mi se, zaiskao šampanjca; Ferdiščenko, otiđite i naredite. Katja, Paša – opazi odjednom svoje djevojke na

vratima – hodite amo, ja se udajem, jeste li čule? Za kneza, on ima milijun i pol, on je knez Miškin i uzima mene!

– Pa Bog ti dao, majčice, vrijeme je! Ne treba propuštati! – poviče Darja Aleksejevna, duboko potresena ovim što se dogodilo.

– Ta sjednite do mene, kneže – nastavi Nastasja Filipovna – eto tako, a evo nose i vino, čestitajte dakle, gospodo!

– Živjeli! – poviče mnoštvo glasova.

Mnogi se počnu gurati k vinu, među njima gotovo svi Rogožinovi. Ali ako su oni i vikali, i bili voljni vikati, ipak su mnogi od njih, unatoč svoj neobičnosti prilika i stanja, osjetili da se mijenja dekoracija. Drugi se zbunili i čekali nepovjerljivo. A mnogi su šaputali jedan drugomu da je to i sasvim obična zgoda: kakvim li se ženama ne žene knezovi, uzimaju i Ciganke iz čerge! Jedini je Rogožin stajao i gledao, a lice nacerio na ukočen, neodlučan smiješak.

– Kneže, golube, osvijesti se! – šapne prestravljeni general, pristupajući sa strane i trgajući kneza za rukav. Nastasja Filipovna opazi to i zahihoće.

– Ne, generale! Ja sam sad i sama kneginja, jeste li čuli – knez neće dopustiti da me vrijeđaju! Afanasije Ivanoviču, čestitajte mi, sada ću svagdje sjediti u istom redu s vašom ženom; što mislite, vrijedi li imati takvog muža? Poldrug milijuna, i još knez i još, kažu, za stvarno idiot, što bi i bilo bolje? Tek sad će se započeti pravi život! Zakasnio si, Rogožine! Nosi svoj svežnjić, ja se udajem za kneza, te sam bogatija od tebe!

Ali Rogožin je razabrao što je u stvari. Na licu mu se javio neizreciv jad. Pljesnuo on rukama, a iz prsiju mu se istrgnuo jecaj.

– Odreci se! – poviče knezu.

Oko njega udare u smijeh.

– Zar tebi za volju da se odrekne? – prihvati Darja Aleksejevna ponosito. – Ih, istresao novac na stol, seljak! Knez je uzima za ženu, a ti si došao prostačiti!

– I ja je uzimam! Odmah je uzimam ovoga časa! Sve ću joj pokloniti...

– Ih, pijanac iz krčme, treba tebe istjerati! – u negodovanju će opet Darja Aleksejevna.

Zaori još jači smijeh.

– Čuješ, kneže – obrati se k njemu Nastasja Filipovna – evo, kako se seljak cjenka za tvoju mladu?

– On je pijan – reče knez. – On vas jako voli. – A neće li tebe kasnije biti stid što je tvoja mlada gotovo otišla s Rogožinom?

– To ste vi bili u groznici, i sada ste u groznici, kao u bunilu.

– I nećeš se zastidjeti kad ti zatim kažem da je Tocki uzdržavao tvoju ženu?

– Neću, neću se zastidjeti... Vi niste kod Tockoga bili od svoje volje.

– I nikada me nećeš prekoriti?

– Neću vas prekoriti.

– No, pazi, ne jamči za sav život!

– Nastasja Filipovna – reče knez tiho i kao sa žaljenjem – rekao sam vam maločas da ću vašu privolu držati za čast, i da vi meni iskazujete čast, a ne ja vama. Vi ste se podsmjehnuli na te riječi, a čuo sam kako su se smijali i oko mene. Možda sam se izrazio jako smiješno, možda sam bio smiješan i sam, ali meni se sve činilo da ja... razumijem u čemu je čast, i uvjeren sam da sam rekao istinu. Vi ste maloprije htjeli upropastiti sebe nepovrat-

no, jer nikada više ne biste vi to oprostili sebi, a vi niste ničemu krivi. Ne može biti da bi sasvim propao život vaš. Što onda ako vam je došao Rogožin, a Gavrila Ardalionovič htio vas prevariti? Zašto neprestano spominjete to? Ovo što ste vi učinili nisu mnogi kadri učiniti, opet vam kažem, a što ste htjeli otići s Rogožinom, to ste odlučili u bolesnu nastupu. Vi ste i sada u nastupu i bolje bi vam bilo da legnete u krevet. Vi biste odmah sutra otišli u pralje, a ne biste ostali s Rogožinom. Vi ste ponosni, Nastasja Filipovna, ali možda ste već toliko nesretni da i zaista sebe smatrate krivom. Vas treba jako paziti, Nastasja Filipovna. Ja ću vas paziti. Nedavno sam vidio vašu sliku, i kao da sam prepoznao poznato lice. Odmah mi se učinilo kao da me već zovete... Ja... ja ću vas, Nastasja Filipovna, štovati, dokle god budem živio – završi u jedan mah knez, kao da se odjednom osvijestio, pa pocrveni i razabra pred kakvim svijetom on to govori.

Pticin je od nevinosti čak sagnuo glavu i gledao u zemlju. Tocki pomisli u sebi: »Idiot, a zna da će laskanjem najbolje pridobiti takvu prirodu!« Knez opazi i Ganjin pogled koji je sijevao iz kuta kao da ga želi satrti u prah.

– To je dobar čovjek! – izjavi razdragana Darja Aleksejevna.

– Obrazovan čovjek, ali propao! – prošapće general u pol glasa.

Tocki uzme šešir i spremi se ustati te tiho izmaknuti. Zgledali se on i general da iziđu zajedno.

– Hvala vam, kneže, dosad još nitko nije ovako govorio sa mnom – reče Nastasja Filipovna. – Za mene su se vazda pogađali, a nije me zaiskao još nijedan čestit čovjek. Jeste li čuli, Afanasije Ivanoviču? Kako vam se mili sve to što je govorio knez! Ta gotovo i nije pristojno... Rogožine! Pričekaj, ne odlazi! A i nećeš ti otići, vidim ja. Možda ću ja još krenuti s tobom. Kamo si me htio odvesti?

– U Jekaterinhof – javi iz ugla Lebedev, a Rogožin samo zadrhtao i gledao razočaranih očiju, kao da ne vjeruje sam sebi. Sasvim je bio otupio, kao da je udaren strašnim udarcem po glavi.

– A što ti to, što ti to, majčice! Kao da te zaista snalaze nastupi, jesi li ti poludjela? – trgne se uplašena Darja Aleksejevna.

– Pa zar si ti zbilja povjerovala? – hihoćući skoči Nastasja Filipovna s divana. – Zar da upropastim takvog mladića? Ta to pristaje Afanasiju Ivanoviču, on voli mlađariju! Hajdemo, Rogožine, spremaj svoj svežnjić! Svejedno što se hoćeš ženiti, daj ipak novac! Možda ja i neću poći za tebe. Jesi li mislio da si se htio oženiti i da će ti ostati svežnjić! Ne buncaj! Ja sam i sama bestidnica! Bila sam Tockomu suložnica... Kneže, tebi sada treba Aglaja Jepančina, a ne Nastasja Filipovna, jer će i Ferdiščenko prstom pokazivati na tebe! Ti se ne bojiš, ali ja ću se bojati da sam te upropastila i da ćeš me kasnije prekoriti! A što izjavljuješ da ću ja tebi iskazati čast, to Tocki zna. A ti si, Ganječka, promašio Aglaju Jepančinu, jesi li to znao? Da se nisi pogađao s njom, ona bi svakako pošla za tebe! Eto, svi ste vi takvi: morate se miješati ili s nevaljalicama ili s časnim ženama... biraj jedno ili drugo, inače ćeš se dozlaboga zaplesti... Ih, eno, general gleda, zinuo...

– To je Sodoma, Sodoma! – ponavljao je general i slijegao ramenima.

I on ustao s divana; svi su opet bili na nogama. Nastasju Filipovnu kao da je spopao bijes.

– Zar je to moguće? – zastenje knez, lamajući rukama.

– A ti si mislio da nije? Možda sam ja i sama ponosna, sve ako sam bestidnica! Ti si mene nedavno nazivao savršenošću; divna savršenost kad ide u brlog samo kako bi se pohvalila da je nogom pogazila milijun i kneževstvo! No, kakva bih ti ja žena bila nakon toga?

Afanasije Ivanoviču, ta ja sam zaista milijun izbacila kroz pozor! Zar ste mislili da ću držati za sreću ako pođem za Ganječku i za vaših sedamdeset i pet tisuća (nije dotjerao ni do stotine, nadmašio ga Rogožin!), a Ganječku ću ja utješiti sama, pala mi je na pamet misao. A sada hoću bančiti, ta ja sam ulična! Deset sam godina prosjedila u uzama, sada je moja sreća! Što ti, Rogožine! Spremaj se, hajdemo!

– Hajdemo! – zarikne Rogožin, gotovo izvan sebe od radosti. – Hej vi... uokolo... vina! Haj!

– Spremaj vina, ja ću piti. A hoće li biti muzike?

– Bit će, bit će! Ne pristupaj! – zacikne Rogožin bijesno kad je opazio da Darja Aleksejevna pristupa k Nastasji Filipovnoj. – Moja je! Sve je moje! Kraljice! Svršeno je!

Zadihao se od radosti; hodao je oko Nastasje Filipovne i svima dovikivao: »Ne pristupaj!« Sva se družba zgurala već u gostinsku sobu. Jedni su pili, drugi vikali i hihotali, a svi su bili nadasve uzbuđeni i neprisiljene volje. Ferdiščenko je pokušavao združiti se s njima. General i Tocki opet su se makli kako bi se što prije izgubili. I Ganji je bio šešir u ruci, ali on je stajao i šutio i kao da sve još nije mogao otrgnuti se od slike koja se razvila pred njim.

– Ne pristupaj! – vikao je Rogožin.

– A što ti to ričeš! – hihotala mu Nastasja Filipovna. – Još sam ja gospodarica u svojoj kući; ako me bude volja, istjerat ću te iz kuće. Nisam još uzela od tebe novac, eno leži; ded ga amo, sav svežnjić! Zar u tom svežnjiću ima sto tisuća? Pi, kakva je to gadarija! Što kažeš, Darja Aleksejevna? A zar sam ga trebala upropastiti? (Ona pokaže na kneza.) Otkud bi se on ženio, njemu i samomu treba još dadilja; eno general će mu biti dadilja – gle kako ga obletava! Gledaj, kneže, tvoja je mlada primila novac jer je razuzdanica, a ti si je htio uzeti! A što plačeš? Je li ti gorko? Trebaš se smijati, sudim ja – nastavi Nastasja Filipovna, a i njoj se na obrazima zablistale dvije krupne suze. – Uzdaj se u vrijeme – sve će proći! Bolje se Sada premisliti nego kasnije... A što plačete svi vi – eto i Katja plače! Što je tebi, Katja, mila? Mnogo ću ostaviti tebi i Paši, odredila sam već, a sada zbogom! Tebe, čestitu djevojku, primoravala sam ja da dvoriš mene, razuzdanicu... Ovako je bolje, kneže, zaista bolje, jer onda bi me ti stao prezirati i ne bi nam bilo sreće! Ne kuni se, ne vjerujem! A i kako bi bilo glupo!... Ne, bolje da se rastanemo u ljubavi, jer i ja sam maštalica, ne bi valjalo! Zar nisam i ja sanjarila o tebi? Pravo ti kažeš, odavno sam sanjarila, još na njegovu selu, pet sam godina proživjela sama samcata; sve sam onda mislila te mislila, sanjarila te sanjarila – i sve sam zamišljala ovakvoga kakav si ti, dobar, čestit, lijep, pa baš i tako luckast da odjednom dođe i kaže: »Vi niste krivi, Nastasja Filipovna, a ja vas obožavam!« I tako se zanosiš u sanjarije da poludiš... A onda dolazi evo taj: gostuje po dva mjeseca u godini, sramoti me, nažao mi čini, raspaljuje me, kvari me, odlazi – pa sam tisuću puta htjela skočiti u ribnjak, ali sam bila podla, nije bilo srčanosti; no, a sada... Rogožine – jesi li gotov?

– Gotovo je! Ne pristupaj!

– Gotovo je – zaori nekoliko glasova.

– Trojke čekaju s praporcima!

Nastasja Filipovna uhvati svežnjić u ruke.

– Ganjka, sinula mi je misao: hoću ti nadoknaditi, jer zašto da ti gubiš sve? Rogožine, hoće li on za tri rublja otpuzati na Vasiljevski otok?

– Hoće!

– No, slušaj dakle, Ganja, hoću posljednji put pogledati tvoju dušu; ti si me mučio tri mjeseca; sada je meni red. Vidiš ovaj svežnjić, u njemu je sto tisuća! Evo ja ću ga odmah baciti u kamin, u vatru, evo pred svima, svi su svjedoci! Čim ga svega obuhvati oganj – poleti u kamin, ali bez rukavica, golih ruku, zasuči rukave i izvlači iz ognja! Ako izvučeš, tvoj je, tvojih je sto tisuća! Samo ćeš malko opaliti prstiće – ali sto tisuća, pomisli! Začas ćeš istrgnuti! A ja ću uživati u tvojoj duši kako letiš za mojim novcem u vatru. Svi su svjedoci da će svežnjić biti tvoj! A ako ne poletiš, izgorjet će; nikoga neću pustiti. Odlazite! Odlazite svi! Moji su novci! Ja sam ih od Rogožina dobila za noć. Jesu li moji novci, Rogožine?

– Tvoji su, radosti! Tvoji su, kraljice!

– No, onda odlazite svi; što me je volja, to i činim! Ne smetajte mi! Ferdiščenko, podjarite vatru!

– Nastasja Filipovna, ruke mi se otimaju od toga! – odgovori zabezeknuti Ferdiščenko.

– E-eh! – poviče Nastasja Filipovna, dohvati mašice, prodžara dvije cjepanice koje su tinjale, a čim je buknula vatra, baci svežnjić u nju.

Oko nje zaori cika; mnogi se i prekrstiše.

– Poludjela je! Poludjela je! – uzvikali se uokolo.

– Ne... ne... ne bismo li je svezali? – šapne general Pticinu – ili da pošaljemo... Ta poludjela je, poludjela! Zar nije poludjela?

– N-nije, to možda i nije baš sasvim ludilo – prošapće Pticin, blijed kao krpa, dršćući, a nije mogao otrgnuti pogled od svežnjića koji je zatinjao.

– Luda je! Ta luda je! – navalio general na Tockoga.

– Govorio sam vam da je ona *koloritna žena* – promrmlja Afansij Ivanovič, koji je i sam problijedio nešto.

– Ta ipak, sto tisuća!...

– Gospode, Gospode! – razlijegalo se uokolo. Svi se zgrnuli oko kamina, svi povrvjeli gledati, svi su izvikivali... Neki čak poskakali na stolice da gledaju preko glava. Darja Aleksejevna izletjela u drugu sobu te u strahu šaptala nešto s Katjom i Pašom. Krasotica Njemica pobjegla.

– Majčice! Kraljice! Svemoguća! – vapio je Lebedev, pužući na koljenima pred Nastasjom Filipovnom i pružajući ruke prema kaminu. – Sto tisuća, sto tisuća! Ja sam vidio, preda mnom su spakirali! Majčice! Milostiva! Naloži meni da odem u kamin; sav ću ući, svu ću sijedu glavu turiti u oganj!... Žena mi je bolesna, uzetih nogu, trinaestero djece – sve sama siročad, oca sam sahranio prošle nedjelje, gladan sjedi, Nastasja Filipovna! – i zajaukao te navalio na kamin.

– Dalje! – poviče Nastasja Filipovna, odgurujući ga. – Raziđite se svi! Ganja, što ti stojiš? Ne stidi se! Idi! Tvoja je sreća!

Ali Ganja je već odviše bio pretrpio toga dana i te večeri te nije bio spreman za to posljednje, neočekivano iskušenje. Rulja se rastupi pred njim na dvije pole i on ostade oko u oko s Nastasjom Filipovnom, tri koraka od nje. Stajala je baš pokraj kamina i čekala, a nije skidala s njega plameni, uporni pogled. Ganja, u fraku, sa šeširom u ruci i s rukavicama, stajao je pred njom šuteći i ponizno, prekrstio ruke i gledao u oganj. Bezuman smiješak titrao mu je na licu, blijedu kao krpa. Istina, nije mogao otrgnuti oči s ognja, od svežnjića što je zatinjao, ali se činilo da mu je nešto novo iskrsnulo u duši; kao da se za-

kleo da će izdržati muku; nije se micao s mjesta; za nekoliko se časaka objasnilo svima da on neće poći za svežnjićem, da neće ići.

– Hej, izgorjet će, svi će ti se smijati – vikala mu je Nastasja Filipovna. – Kasnije ćeš se objesiti, ja se ne šalim!

Oganj, koji je isprva bio buknuo između dvije cjepanice što su tinjale, u prvi se mah priguši kad je na njega pao i pridavio ga svežnjić. Ali mali, modri plamečak još se odozdol držao uz jedan ugao niže cjepčice. Naposljetku tanki, dugi jezičak ognjev liznuo uz svežnjić, oganj se priljubio, poletio papirom uz uglove, i odjednom sav svežnjić buknuo u kaminu i jarki plamen suknuo uvis. Svi huknuli.

– Majčice! – sve je još vapio Lebedev, opet srljajući, ali Rogožin ga opet odvukao i odgurao.

Rogožin se sav prevratio u nepomičan pogled. Nije se mogao otrgnuti od Nastasje Filipovne, opijao se, bio je na sedmom nebu.

– Eto to je kraljica! – ponavljao je svaki čas obraćajući se uokolo, kome bilo. – To je na naš način! – uzvikivao je, ne znajući za sebe. – No, tko bi od vas, lupeži, znao učiniti ovakvu majstoriju, a?

Knez je motrio tužan i šuteći.

– Ja ću dohvatiti zubima za samu jednu tisuću! – ponudio se Ferdiščenko.

– Zubima bih znao i ja! – zaškrguće šakati gospodin odostrag svih, u nastupu zbiljskog očaja. – V-vrag odnio! Gori, sve gori! – zavikne kad je opazio plamen.

– Gori, gori! – uzvikali se svi u jedan glas i gotovo svi srnuli prema kaminu.

– Ganja, ne joguni se, govorim ti posljednji put!

– Odlazi! – zarikne Ferdiščenko sav izvan sebe, trgajući ga za rukav. – Odlazi, razmetljivče! Izgorjet će! Oh, pr-r-rokleti!

Ganja silom odgurne Ferdiščenka, okrene se i pođe k vratima; ali nije koraknuo ni dva koraka kadli zatetura i grune o pod.

– Nesvjestica! – poviču uokolo.

– Majčice, izgorjet će! – vapio je Lebedev.

– Uludo će izgorjeti! – riču sa svih strana.

– Katja, Paša, dajte mu vode, žeste! – zavikne Nastasja Filipovna, zgrabi mašice i dohvati svežnjić.

Sav je gotovo vanjski papir bio ogorio i tinjao, ali se odmah vidjelo da unutrašnjost nije dirnuta. Svežnjić je bio tri puta omotan novinskim papirom i novac je bio čitav. Svi dahnuše slobodnije.

– Jedino ako se nešto iskvarila jedna hiljadarčica, a sve su druge čitave – izgovori Lebedev sav razblažen.

– Sve su njegove! Sav je svežnjić njegov! Čujte, gospodo! – objavi Nastasja Filipovna, polažući svežnjić uz Ganju. – A ipak se nije dao na to, ustrajao je! Ima dakle još u njega više samoljublja neg žeđi za novcem. Neka, prenut će se! A inače bi možda ubio koga... Evo se osvješćuje već. Generale, Ivane Petroviču, Darja Aleksejevna, Katja, Paša, Rogožine, jeste li čuli? Svežnjić je njegov, Ganjin. Dajem ga njemu u potpuno vlasništvo, za naknadu... no, bilo za što bilo! Recite mu! Neka leži tu pokraj njega... Rogožine, marš! Zbogom, kneže, prvi sam put vidjela čovjeka! Zbogom. Afanasije Ivanoviču, *merci!*

Sva Rogožinova rulja uz buku, gromot i viku krene po sobama k izlazu, za Rogožinom i za Nastasjom Filipovnom. U dvorani joj djevojke dale bundu; kuharica Marfa dotrčala iz kuhinje. Nastasja Filipovna sve ih izljubila.

– Zar vi nas sasvim ostavljate, majčice? Ta kuda ćete vi? I još na rođendan, na takav dan! – pitale su zaplakane djevojke, ljubeći joj ruke.

– Otići ću na ulicu, Katja, ti si čula, tamo i jest meni mjesto, a ako ne odem onamo, otići ću u pralje! Dogrdio mi je Afanasij Ivanovič! Pozdravite ga od mene, a mene nemojte spominjati po zlu... Knez poleti navrat-nanos k ulazu gdje su svi sjedali u četiri trojke s praporcima. General ga još stigne na stubama.

– Molim te, kneže, opameti se! – govorio je, hvatajući ga za ruku. – Okani je se! Vidiš kakva je! Govorim ti kao otac...

Knez ga pogleda, ali mu ne reče ni riječi, nego se istrgne i potrči dolje.

Na ulazu, odakle su se upravo odvezle trojke, gleda general kako je knez uhvatio prvoga izvoščika i doviknuo: »U Jekaterinhof, za trojkama!« Onda se privezao generalov čilašić i odvezao generala kući, s novim nadama i računima i s maloprijašnjim biserom što ga general ipak nije zaboravio ponijeti. U računima mu sinuo koja dva puta i zamamni lik Nastasje Filipovne; general uzdahnuo:

– Šteta! Zaista šteta! Propala žena! Poludjela žena! No, a knezu sad ne treba Nastasja Filipovna... Tako da je i dobro što se ovako zbilo.

Nekoliko ovakvih moralnih i poučnih riječi izrekoše i druga dva subesjednika između gostiju Nastasje Filipovne koji su se odlučili malo poći pješice.

– A znate, Afanasije Ivanoviču, kažu da se tako događa kod Japanaca – govorio je Ivan Petrovič Pticin. – Kažu da ondje uvrijeđeni odlazi k uvreditelju i govori mu: »Ti si me uvrijedio, zato sam došao, da pred tvojim očima rasporim sebi trbuh«, i uz te riječi zaista rasporuje uvreditelju pred očima trbuh i osjeća valjda iznimnu zadovoljštinu, kao da se zaista osvetio. Čudnih naravi ima na svijetu, Afanasije Ivanoviču.

– A vi mislite da je i tu bilo nešto nalik? – odgovori sa smiješkom Afanasij Ivanovič. – Hm! No vi ste spomenuli oštroumnu... i krasnu uporedbu. Ali vidjeli ste i sami, premili Ivane Petroviču, da sam ja učinio sve što sam mogao; ta ne mogu ja više nego što je moguće, priznajte i sami! No priznajte i to da je u te žene bilo silnih vrlina... sjajnih crta. Maločas joj htjedoh doviknuti – kad bih se samo bio mogao nakaniti u onoj gunguli – da mi je ona sama najbolja obrana od svih njezinih osvada na mene. Ta tko se ne bi pomamio ponekad za tom ženom, zaboravio na pamet i... na sve? Vidite, taj seljak, Rogožin, dovukao joj sto tisuća! Recimo da je sve to što se sada dogodilo ondje, časovito, romantično, nepristojno, ali zato je koloritno, zato je originalno, priznajte i sami! Bože moj, što bi moglo biti od takvoga karaktera i uz takvu ljepotu! Ali unatoč svemu nastojanju, pa i obrazovanju – sve je propalo! Neizbrušen alem – nekoliko sam puta govorio to...

I Afanasij Ivanovič uzdahne duboko.

Drugi dio

I

Dva dana nakon neobične zgode na večernjem posijelu kod Nastasje Filipovne, s kojom smo završili prvi dio naše pripovijesti, otputovao je knez Miškin brže u Moskvu kako bi preuzeo neočekivanu baštinu. Govorili su tada da je moglo biti i drugih razloga takvomu žurnom odlasku; ali o tom, pa o kneževim zgodama u Moskvi, i uopće za njegova izbivanja iz Petrograda, možemo iznijeti vrlo malo podataka. Knez je izbivao upravo šest mjeseci te su i oni koji su imali nekih razloga zanimati se za njegovu sudbinu premalo mogli doznati za cijelo to vrijeme. Nekima su doduše, premda jako rijetko, stizali nekakvi glasovi, no i ti su glasovi bili ponajviše čudni i gotovo uvijek oprečni jedan drugomu. Najviše su se za kneza zanimali dakako u obitelji Jepančinih, s kojima se on nije ni dospio oprostiti prije odlaska. General se uostalom sastao tada s njim, pa i dva-tri puta; ozbiljno su raspravljali o nečem. Ali ako se Jepančin i sastajao s njim, svojoj obitelji nije javljao o tom. A i uopće za prvo vrijeme, to jest, gotovo cijeli mjesec dana nakon kneževa odlaska, u kući Jepančinih nije se običavalo govoriti o njemu. Jedina je generalica, Lizaveta Prokofjevna, izrekla odmah u početku »da se ljuto prevarila u knezu«. Zatim je dometnula nakon dva-tri dana, ali ne spominjući više kneza, nego neodređeno, »da je najglavnija crta njezina života što se neprestano varala u ljudima«. I naposljetku je već nakon desetak dana, kad se za nešto rasrdila na kćeri, završila kao s nekom sentencijom: »Dosta je omašaka, neće ih biti više!« Mora se pritom primijetiti da im je u kući prilično dugo vladalo nekakvo neugodno raspoloženje. Bilo je nešto teško, nategnuto, neizgovoreno, svadljivo; svi su se mrštili. General je bio zabavljen dan i noć, vazda u poslovima; rijetko su ga viđali zabavljenijeg i zaposlenijeg – naročito u službi. Ukućani su jedva imali prilike vidjeti ga. Što se pak tiče gospođica Jepančinih, one dabome nisu naglas govorile ništa. Možda su i nasamo između sebe govorile jako malo. Bile su to ponosne djevojke, uznosite, pa gdjekada stidljive i same među sobom, ali one su jedna drugu razumijevale, i ne samo od prve riječi, nego i od prvoga pogleda, tako da katkad nije bilo potrebno ni govoriti.

Samo jedno bi mogao zaključiti strani promatrač da se tu dogodilo: po svem onom što se reklo, ako i nije mnogo, knez je ipak u obitelji Jepančinih ostavio osobit dojam, sve ako je tu i bio jedan jedini put, pa i to letimice. Možda je to bio dojam proste radoznalosti koja se objašnjavala nekim ekscentričnim zgodama kneževim. Bilo kako bilo, dojam je ostao.

Malo-pomalo se i glasovi, koji su se bili raširili po gradu, prekrili mrakom neizvjesnosti. Pripovijedalo se doduše o nekom knežiću luđačiću (nitko nije znao pravo da mu rekne ime) koji je iznenada dobio golemu baštinu i oženio se nekom pridošlom Francuskinjom, plesačicom kankana iz Château-des-Fleurs u Parizu. No drugi su govorili da je baština dopala nekomu generalu, a pridošlom se Francuskinjom i poznatom plesačicom kankana oženio ruski trgovac i silan bogataš, pa je u svojim svatovima, od samoga razmetanja, pijan, spalio na svijeći upravo sedam stotina tisuća u papirima posljednjeg lutrijskog zajma. Ali svi su ti glasovi zamukli vrlo brzo, čemu su mnogo pripomogle prilike. Sva je, na primjer, Rogožinova družba, iz koje bi mogli štošta pripovijedati, otputovala listom u Moskvu, s njim samim na čelu, gotovo baš tjedan dana nakon strahovite orgije u jekaterinhofskom zabavištu, gdje je bila i Nastasja Filipovna. Pogdjekoji, jako malo njih, koji su se zanimali, znali su po nekim glasovima da je Nastasja Filipovna sutradan nakon Jekaterinhofa nestala te su, kažu, na koncu pronašli da je otputovala u Moskvu; tako da su i u Rogožinovu odlasku u Moskvu počeli nalaziti neki sklad s tim glasom.

Raznijeli se glasovi i o Gavrili Ardalionoviču Ivolginu, koji je također bio prilično poznat u svojem krugu. Ali i s njim se dogodilo nešto što je naskoro ohladilo, a zatim i sasvim zbrisalo sve nemile pripovijesti o njemu; jako se razbolio te nije mogao nikuda odlaziti, ne samo u društvo, nego ni u službu. Prebolovao mjesec dana i ozdravio, ali se zbog nečega sasvim odrekao službe u dioničkom društvu te je drugi zapremio njegovo mjesto. I u kuću generala Jepančina nije se javljao ni jedan jedini put, te je i generalu stao dolaziti drugi činovnik. Neprijatelji Gavrile Ardalionoviča mogli bi pomisliti da se toliko zbunio od svega onoga što mu se dogodilo te ga je stid i na ulicu; ali on je zaista pobolijevao nešto: zapao čak i u hipohondriju, zamišljao se, srdio se. Varvara se Ardalionovna još te zime udala za Pticina; koji su ih god poznavali, pripisivali su taj brak baš tomu što se Ganja nije htio vratiti k svojim poslovima, i ne samo da je prestao uzdržavati obitelj, nego je i sâm trebao pomoć, a pogotovo i dvorbu.

Primijetit ćemo usput da ni Gavrilu Ardalionoviča nisu nikad spominjali u domu Jepančinih – kao da takvog čovjeka i nema na svijetu, ne samo u njihovu domu. A međutim su svi tamo doznali o njemu (i vrlo brzo) jednu jako vrijednu okolnost, to jest: one iste noći, kobne za njega, nakon nemile zgode kod Nastasje Filipovne, Ganja se vratio kući, ali nije legao, nego je počeo u grozničavoj nestrpljivosti očekivati knežev povratak. Knez, koji se bio odvezao u Jekaterinhof, vratio se odande u šest sati ujutro. Onda je Ganja ušao u njegovu sobu i položio pred njega na stol opaljeni svežnjić novca što mu ga je poklonila Nastasja Filipovna kad je ležao u nesvjestici. Gorljivo je zamolio kneza neka taj poklon vrati Nastasji Filipovnoj čim bude prilike. Kad je Ganja ulazio u kneževu sobu, bio je u neprijateljskom i gotovo očajnom raspoloženju; ali između njega i kneza je palo, kažu, nekoliko takvih riječi da je nakon njih presjedio Ganja kod kneza dva sata i za sve to vrijeme gorko plakao. Rastali su se prijateljski.

Taj glas, koji je dopro do svih Jepančinih, bio je sasvim istinit, kako se potvrdilo kasnije. Čudno je dakako što su ovakvi glasovi mogli tako brzo stizati i doznati se; sve što se, na primjer, zbilo kod Nastasje Filipovne doznalo se u kući Jepančinih gotovo već sutradan, pa i u prilično točnim pojedinostima. Što se pak tiče glasova o Gavrilu Ardalionoviču, moglo bi se suditi da ih je Jepančinima donijela Varvara Ardalionovna, koja je nekako iznenada osvanula kod gospođica Jepančinih, pa i jako se brzo sprijateljila s njima, na

veliko čudo Lizavete Prokofjevne. No ako je Varvara Ardalionovna i smatrala zbog nečega potrebnim se tako blisko združiti s Jepančinima, o svojem bratu ne bi ona zacijelo pripovijedala takve stvari. I ona je bila prilično ponosna žena, samo na svoj način, unatoč tomu što je zapodjela prijateljstvo ondje otkud su joj skoro istjerali brata. Prije toga je bila doduše poznata s gospođicama Jepančinima, ali sastajale su se rijetko. A ni sada se nije gotovo niti javljala u salonu, nego zaista kao u prolazu, kao da se samo svraćala – na stražnje stube. Lizaveta Prokofjevna nije ju nikad voljela, niti prije, niti sada, premda je jako cijenila Ninu Aleksandrovnu, majku Varvare Ardalionovne. Čudila se, srdila se, pripisivala poznanstvu s Varjom hirovima i svojevolji svojih kćeri koje »ne znaju već ni što da smisle što bi učinile njoj usprkos«, ali Varvara je Ardalionovna ipak i dalje dolazila k njima i prije i poslije svoje udaje.

No prošao je mjesec dana od kneževa odlaska i generalica je Jepančina dobila pismo od starice kneginje Bjelokonske, koja je prije otprilike dva tjedna bila otputovala u Moskvu k svojoj najstarijoj udanoj kćeri, i to je se pismo očito dojmilo. Nije doduše iz njega ništa javila ni kćerima, ni Ivanu Fjodoroviču, ali po mnogim se znacima primijetilo da je nekako osobito uzbuđena, pa i uzrujana. Počela je zapodijevati s kćerima čudne razgovore i sve o nekim neobičnim stvarima; htjela se očito izgovoriti, ali se zbog nečega susprezala. Onoga dana kad je dobila pismo sve ih je pomilovala, čak je i poljubila Aglaju i Adelaidu, za nešto se pokajala pred njima, ali za što, nisu mogle razabrati. Postala je odjednom milostiva čak i Ivanu Fjodoroviču, koji je cijeli mjesec dana bio držan u nemilosti. Sutradan se dakako strašno rasrdila na svoju jučerašnju raznježenost i već do objeda se posvađala sa svima, ali navečer se opet razvedrilo obzorje. Uopće, cijeli je tjedan ostajala prilično dobre volje, što već odavno nije bilo.

No nakon još jednog tjedna stigne opet pismo od Bjelokonske i sada odluči generalica iznijeti istinu na vidjelo. Ona svečano izjavi da »starica Bjelokonska« (nikad nije drugačije zvala kneginju kad je god govorila gdje nje nema) javlja jako radosne glasove o tom... »čudaku, no, ta o knezu!« Starica ga je pronašla u Moskvi, raspitivala se o njem i saznala nešto jako lijepo; knez je došao naposljetku i sâm k njoj i dojmio se nje gotovo iznimno. Vidi se po tom što ga je pozvala neka joj dolazi svaki dan prije objeda, od sata do dva sata, i on se »svaki dan dovlači k njoj i nije joj dosad dosadio«, završi generalica i još dometne da je preko »starice« knez primljen u dvije-tri odlične kuće. »Dobro je što ne sjedi navijek kod kuće i ne stidi se kao glupan.« Gospođice, kojima je javila sve to, primijetiše odmah da im je mati zatajila jako mnogo iz pisma. Možda su to doznale od Varvare Ardalionovne, koja je mogla znati i dakako znala sve što je Pticin znao o knezu i o njegovu boravku u Moskvi. A Pticin je mogao znati i više nego svi. Ali on je bio iznimno šutljiv čovjek u poslovnim stvarima, premda je Varji dabome i govorio. Generalica je odmah i još više omrznula Varvaru Ardalionovnu.

No bilo kako mu drago, led je bio probijen i o knezu se odjednom moglo govoriti naglas. Osim toga se još jednom jasno pojavio onaj neobični dojam i onaj već preko mjere velik interes što ga je uzbudio i ostavio u domu Jepančinih. Generalica se i začudila dojmu što su ga glasovi iz Moskve proizveli na njezine kćeri. A i kćeri se začudile svojoj majci kad im je svečano objavila kako je »najglavnija crta njezina života da se neprestano vara u ljudima«, a u isti mah preporučila kneza pažnji »moćne« starice Bjelokonske u Moskvi, pri čemu ju je dabome morala i Kristom Bogom zaklinjati za tu pažnju, jer »starica« se teško nakanjivala u nekim zgodama.

No čim je led bio probijen i puhnuo nov vjetar, požurio se i general izreći svoje. Razabralo se da se i on neobično interesirao. Priopćio je uostalom samo »poslovnu stranu predmeta«. Pokazalo se da je on u kneževu interesu povjerio nekoj dvojici gospode u Moskvi,

ljudima jako pouzdanima na svoj način, da paze na kneza, a osobito na Salaskina koji ga upućuje. Što se god govorilo o baštini, »to jest, da se rekne, o činjenici baštine«, pokazalo se istinitim, ali se razabralo da sama baština na koncu konca nije nipošto onako znatna kako su u prvi mah razglasili o njoj. Stanje je bilo napola zbrkano; javili se dugovi, javili se neki koji ištu baštinu, a i knez se, unatoč svim uputama, držao sasvim neuputno u poslovima. »Dakako, dao mu Bog;« sada, gdje je bio probijen »led šutnje«, general se »sa svom iskrenošću« duševnom volio izjavljivati o tom, jer »ionako je momak malo *onakav*«. Ipak je to zavrijedio. A ipak je počinio budalaština; javili se, na primjer, vjerovnici pokojnog trgovca, s prijepornim, ništetnim dokumentima, a neki, kad su nanjušili o knezu, i bez ikakvih dokumenata – i što je? Knez je udovoljio gotovo svima, premda su mi prijatelji govorili da svi ti ljudi i vjerovničići nemaju nikakva prava; i udovoljio im samo zato što se zbilja razabralo da su neki od njih zaista nastradali.

Generalica je odvratila na to da joj tako piše i Bjelokonskaja, i da je »to glupo, jako glupo; glupana ne možeš izliječiti«, nadovezala je oštro, ali po licu joj se vidjelo kako se veseli djelima toga »glupana«. Na koncu svega primijetio je general da se njegova supruga zanima za kneza kao da joj je rođeni sin i da je nekako silno stala maziti Aglaju; kad je Ivan Fjodorovič vidio to, na neko se vrijeme držao vrlo poslovno.

Ali sve to ugodno raspoloženje nije ipak potrajalo dugo. Prošla su samo dva tjedna i opet se nešto odjednom promijenilo, generalica se namrštila, a general slegao nekoliko puta ramenima i opet se pokorio »ledu šutnje«. Stvar je bila ta da je on upravo prije dva tjedna dobio ispod ruke glas, kratak doduše, tako da nije bio sasvim jasan, ali za to pouzdan, da je Nastasju Filipovnu, koja je u prvi mah bila u Moskvi, kasnije našao ondje Rogožin, onda je opet nekud nestala i opet ju je on našao, te mu ona naposljetku dala gotovo tvrdu riječ da će poći za njega. I eto sada, samo dva tjedna nakon toga, stigao njegovoj preuzvišenosti glas da je Nastasja Filipovna utekla po treći put, gotovo pred samim vjenčanjem, i ovaj put nestala negdje u guberniji, a međutim da je iščeznuo iz Moskve i knez Miškin, ostavivši svoje poslove na brizi Salaskinu, »da li s njom, ili prosto odjurio za njom – ne zna se, ali nešto tu jest«, završio je general. Lizaveta je Prokofjevna također dobila neke neugodne vijesti. Na koncu konca, dva mjeseca nakon kneževa odlaska, zamuknuo u Petrogradu konačno gotovo svaki glas o njemu, a u domu Jepančinih nije se više ni probijao »led šutnje«. No Varvara je Ardalionovna ipak pohađala gospođice.

Da završimo sa svim tim glasovima i vijestima, dometnut ćemo i to da se kod Jepančinih proljetos dogodilo jako mnogo preokreta, tako bi i teško bilo ne zaboraviti na kneza koji se i nije javljao, a možda i nije htio javljati se. Zimi se malo-pomalo odlučili naposljetku da na ljeto otputuju u inozemstvo, to jest, Lizaveta Prokofjevna s kćerima; general, razumije se, nije mogao tratiti vrijeme na »pustu zabavu«. Odluka je donesena nakon izvanrednog i upornog navaljivanja gospođica koje su se bile sasvim uvjerile da ih roditelji neće voditi u inozemstvo jer ih neprestano nastoje udati te im traže mladoženje. Možda su se i roditelji uvjerili naposljetku da se mladoženje mogu naći i vani i da odlazak na jedno ljeto ne samo da ne može ništa pokvariti, nego možda može još i »pomoći«. Tu je prilika spomenuti da se sasvim raspao zasnovani brak Afanasija Ivanoviča Tockoga i najstarije Jepančine te nije niti došlo do formalne prosidbe. Zbilo se to nekako samo po sebi, bez velikih razgovora i bez ikakve obiteljske borbe. Od kneževa odlaska sve je odjednom zamuklo na obje strane. Eto ta je okolnost bila donekle među razlozima tadašnjemu nemilomu raspoloženju u obitelji Jepančinih, premda je generalica i izjavila onda da bi se sada drage volje »prekrižila s obje ruke«. General je doduše bio u nemilosti te je osjećao da je on sam kriv, ali se ipak dugo durio; žao mu je bilo Afanasija Ivanoviča: »takav imetak i tako spretan čovjek!« Kratko vrijeme nakon toga doznao je general da se

Afanasij Ivanovič zaljubio u neku pridošlu Francuskinju iz višega društva, markizu i legitimistkinju, da će se oženiti i da će Afanasija Ivanoviča odvesti u Pariz, a onda nekuda u Bretagnu. »No s Francuskinjom će on propasti«, zaključio je general.

A Jepančini su se spremali otputovati na ljeto. I odjednom se dogodila zgoda koja je opet promijenila sve te se opet odgodio put, na najveću radost generalovu i generaličinu. U Petrograd stigao iz Moskve jedan knez, knez Ščerbacki, uostalom poznat čovjek, i poznat s vrlo lijepe strane. Bio je to jedan od onih ljudi, što više, može se reći, onih radenika posljednjega vremena, poštenih, skromnih, koji iskreno i svjesno žele korist, uvijek rade i odlikuju se onim rijetkim i sretnim svojstvom da svagda nalaze rada. Knez se nije isticao, uklanjao se stranačkomu bjesnilu i brbljariji, nije sebe držao za koga od prvaka, ali je ipak jako temeljito razumio mnogo od onoga što se zbivalo u posljednje vrijeme. Prije je služio, zatim i počeo sudjelovati u radu okružnih samoupravnih ustanova. Osim toga je bio koristan dopisnik nekih ruskih znanstvenih društava. U društvu s jednim poznatim tehnikom pripomogao je nakupljenim svojim znanjem i istraživanjem da je jednoj od najvažnijih projektiranih željeznica određen valjaniji pravac. Bilo mu je kojih trideset i pet godina. Bio je čovjek »iz najvišega svijeta« i osim toga »s lijepim, ozbiljnim, neporecivim« imetkom, kako je izjavio general kojemu se dogodilo da se u jednoj prilično ozbiljnoj stvari kod grofa, svojega starješine, sastane i upozna s knezom. Po nekoj osobitoj radoznalosti knez se nije nikad uklanjao poznanstvu s ruskim »poslovnim ljudima«. Dogodilo se da se knez upoznao i s generalovom obitelji. Adelaida Ivanovna, srednja od tri sestre, dosta ga se jako dojmila. S proljeća se očitovao knez. Adelaidi se jako svidio, svidio se i Lizaveti Prokofjevnoj. General je bio jako zadovoljan. Razumije se samo po sebi, put se odgodio. Svadba se odredila za proljeće.

Put se mogao uostalom upriličiti i sredinom i koncem ljeta, makar samo i kao izlet na mjesec-dva, da se Lizaveta Prokofjevna i dvije kćeri što su joj ostale otresu žalosti za Adelaidom koja ih je ostavila. Ali opet se dogodila nova zgoda: već pred kraj proljeća (Adelaidina se svadba nešto zategla i odgodila se do sredine ljeta) doveo je knez Ščerbacki u kuću k Jepančinima jednog svog dalekog rođaka, kojega je uostalom dobro poznavao. Bio je to neki Jevgenij Pavlovič Radonski, mlad još čovjek, od kojih dvadeset i osam godina, krilni pobočnik, pravi ljepotan, »odlična roda«, oštrouman, sjajan čovjek, »nov«, »neizmjerno obrazovan« i nekako već nečuveno bogat. Što se tiče ovog posljednjeg, u tom je general bio svagda oprezan. Raspitao se on: »zaista, nekoliko jest – ali treba još razaznati.« Tog mladog krilnog pobočnika s »budućnošću« jako je uzvisivala izjava starice Bjelokonske iz Moskve. Samo mu je jedna slava bila nešto škakljiva: nekoliko veza i, kako su uvjeravali, »pobjeda« nad nekim nesretnim srcima. Kad je vidio Aglaju, počeo je neobično dugo zastajati u domu Jepančinih. Istina je, ništa se još nije reklo, nije niti bilo ikakvih aluzija, no roditeljima se ipak činilo da ljetos ne treba misliti na put u inozemstvo. Sama je Aglaja bila možda i drugačijeg mišljenja.

To se zbivalo gotovo već prije druge pojave našega junaka na pozornici naše pripovijesti. Sudeći odoka, u to su vrijeme bili u Petrogradu sasvim već zaboravili bijednoga kneza Miškina. Da se sada iznenada javio među onima koji su ga znali, učinilo bi im se da je pao s neba. Ali ipak ćemo iznijeti još jednu činjenicu i time ćemo završiti naš uvod.

Kolja je Ivolgin nakon kneževa odlaska nastavio isprva svoj prijašnji život, to jest, išao u gimnaziju, k prijatelju svojemu Ipolitu, pazio na generala i pomagao Varji u kućanstvu, to jest, trčkao za nju. Ali stanari su brzo ponestajali: tri dana nakon zgode kod Nastasje Filipovne iselio se nekud Ferdiščenko i prilično brzo nestao, tako da mu nije bilo ni glasa; govorilo se da negdje pije, ali se nije znalo pouzdano. Knez je otputovao u Moskvu; stanarima je bio kraj. Kasnije, kad se Varja već udala, preseli se Nina Aleksandrovna i Ganja

zajedno s njom k Pticinu, u Izmajlovski polk; što se pak tiče generala Ivolgina, njemu se gotovo u to isto vrijeme dogodila sasvim neslućena zgoda: posadili ga u dužnički zatvor. Onamo ga je strpala njegova prijateljica, kapetanica, zbog zadužnica što ih je u različito vrijeme izdao njoj na dvije tisuće. Sve je to njega sasvim iznenadilo i bijedni je general bio »zaista žrtva svoje neumjerene vjere u plemenitost čovječjega srca, govoreći općenito«. Kako je usvojio umirljivu naviku potpisivati zadužnice i mjenice, nije ni sanjao da bi od toga bilo ikad posljedica, nego je sve mislio da je *to tako*. Razaznalo se da nije tako. »Vjeruj onda ljudima, iskazuj plemenitu povjerljivost!« povikao je u jadu, sjedeći s novim prijateljima u Tarasovljevoj kući, uz bocu vina, i pripovijedajući im zgode iz opsade Karsa i o uskrslom vojniku. Uostalom, on se tu izvrsno osjećao. Pticin i Varja govorili su da to njemu i jest pravo mjesto; Ganja im sasvim odobrio. Jedina je bijedna Nina Aleksandrovna kradom gorko plakala (čemu su se svi u kući čudili) te je navijek kunjala i, što je god češće mogla, šuljala se k mužu na sastanak u Izmajlovski polk.

Ali od »prigode s generalom«, kako je govorio Kolja, i uopće od same udaje sestrine, Kolja se gotovo sasvim odbio ispod njihove paske i dotjerao dotle da se u posljednje vrijeme rijetko i javljao u obitelji i na noćenje. Kako se čulo, zapodjeo je mnogo novih poznanstava; osim toga su ga dobro upoznali i u odjelu za dugove. Nina Aleksandrovna se tu ne bi mogla ni maknuti bez njega; a kod kuće ga nisu ni uznemirivali radoznalošću. Varja, koja je prije tako strogo postupala s njim, nije ga sada ni najmanje ispitivala kuda on tumara; a Ganja, na veliko čudo svima u kući, govorio je pa i družio se s njim gdjekad sasvim prijateljski, uza svu svoju hipohondriju, što prije nije nikad bivalo jer dvadesetsedmogodišnji Ganja nije dabome obraćao ni najmanju prijateljsku pažnju na svoga petnaestogodišnjega brata, nego je grubo postupao s njim, iziskivao od svih ukućana samo strogost prema njemu i neprestano mu prijetio da će mu se »dokopati ušiju«, a to je istjerivalo Kolju »iz krajnjih granica čovječje strpljivosti«. Može se zamisliti da je sada Kolja bio Ganji ponekad i prijeko potreban. Nešto ga je prenerazilo što je Ganja onda vratio novac; zbog toga je bio voljan oprostiti mu mnogo.

Prošla tri mjeseca nakon kneževa odlaska i u obitelji Ivolginih dočuli da se Kolja odjednom upoznao s Jepančinima i da su ga gospođice primile jako lijepo. Varja je nabrzo doznala to, ali Kolja se nije upoznao preko Varje, nego »sam od sebe«. Malo-pomalo zavoljeli njega Jepančini. Generalica ga isprva nije nikako trpjela, ali ga naskoro stala maziti, »jer je iskren i jer se ne ulaguje«. Da se Kolja nije ulagivao, bila je prava istina; znao je biti kod njih sasvim jednak i nezavisan, premda je gdjekada čitao generalici knjige i novine – ali je uvijek bio uslužan. Uostalom, dva se puta ljuto posvađao s Lizavetom Prokofjevnom i izjavio da je ona despotkinja i da on neće više ni koraknuti u njezinu kuću. Prvi je put nastala svađa zbog »ženskog pitanja«, a drugi put zbog pitanja u koje se godišnje doba najbolje love zelenčice. Kako god bilo nevjerojatno, generalica mu je preksutradan nakon svađe poslala po lakaju list i zamolila ga da svakako izvoli doći; Kolja se nije skanjivao, nego je odmah došao. Jedina ga Aglaja vazda nije nekako marila i bila je uznošljiva prema njemu. Njoj je i bilo suđeno da je on donekle zadivi. Jednoga dana – bilo je to u velikom tjednu – ulučio Kolja časak kad je bio nasamo s Aglajom te joj dao pismo i samo rekao da mu je naređeno neka ga preda njoj samoj. Aglaja oštro pogleda »samouzdanog derana«, ali Kolja nije počekao, nego je izišao. Ona otvori pismo i pročita:

»Nekada ste me vi počastili svojim povjerenjem. Možda niste ni sada sasvim zaboravili na mene. Kako se dogodilo da vam pišem? Ne znam; ali mi se javlja nesuzdrživa želja da vas podsjetim na sebe, i baš vas. Toliko ste mi puta sve tri bile jako potrebne, ali od sve tri vidio sam samo jedinu vas. Vi ste meni potrebni prijeko potrebni. Nemam vam ništa

pisati o sebi, ništa vam pripovijedati. Nisam to niti htio; silno bih želio da vi budete sretni. Jeste li sretni? Eto to sam vam jedino i htio reći.

Vaš brat kn. L. Miškin«

Kad je Aglaja pročitala to kratko i prilično zbrkano pismo, sva je odjednom planula i zamislila se. Teško bi nam bilo iskazati tijek njezinih misli. Među inim je zapitala sebe: »Da pokažem komu?« Nekako ju je bilo stid. Ali završila je time da je s podrugljivim i čudnim smiješkom bacila pismo na svoj stolić. Sutradan ga opet uzela i položila ga u debelu knjigu, ukoričenu u jake korice. (Tako je svagda radila sa svojim papirima, da ih brže nađe kad ustrebaju). I tek za tjedan dana je primijetila kakva je to knjiga. Bio je *Don Quijote od Manche*. Aglaja se silno rashihotala – tko bi znao zašto.

Ne zna se ni to je li kojoj od sestara pokazala što je stekla.

No dok je još čitala pismo, palo joj iznenada na pamet: zar je tog uobraženog derana i razmetljivca odabrao knez da se dopisuje s njim, što više da se s jedinim njim dopisuje ovdje? Počela je ispitivati Kolju, doduše s neobičnim prezirom. Ali taj navijek uvredljivi »deran« nije sada ni najmanje pazio na prezir; jako kratko i prilično suho izjavio je Aglaji da je doduše prije kneževa odlaska iz Petrograda javio njemu za svaki slučaj svoju stalnu adresu i pritom ponudio svoje usluge, no to mu je prva komisija koju je dobio od kneza i prvo pismo od njega, a za dokaz svojim riječima predočio joj i pismo što ga je dobio on sâm. Aglaja se nije ustručavala, nego ga je pročitala. U listu Kolji pisalo je:

»Mili Kolja, budite tako dobri, predajte Aglaji Ivanovnoj ovdje priloženi i zapečaćeni list. Da ste mi zdravi!

Ljubi vas kn. L. Miškin«

– Ipak je smiješno povjeravati se ovakvomu kepecu – uvredljivo izgovori Aglaja, vraćajući Kolji list, i prezirno prođe pokraj njega.

To Kolja nije više mogao otrpjeti: za tu je zgodu bio namjerno izmolio od Ganje, ne kazujući mu razlog, da smije staviti njegovu zelenu kravatu, sasvim još novu. Ljuto se uvrijedio.

II

Bili su prvi dani mjeseca lipnja, a već cijeli tjedan bilo je u Petrogradu krasno vrijeme, što je rijetkost. Jepančini su imali vlastiti i bogati ljetnikovac u Pavlovsku. Lizaveta se Prokofjevna odjednom uzbunila i digla; nisu se ni dva dana spremali i – odoše. Sutradan ili preksutradan nakon seobe Jepančinih stigao je jutarnjim vlakom iz Moskve knez Lav Nikolajevič Miškin. Nitko ga nije dočekao na stanici; ali kad je izlazio iz vagona, odjednom mu se učinilo da ga gleda čudan, plamen pogled nečijih očiju iz svjetine koja se zgrnula oko putnika, prispjelih tim vlakom. Pogleda pozornije, ali nije razabrao ništa više. To mu se dakako samo pričinilo; ali mu je ostao neugodan dojam. Uz to je ionako bio turoban i zamišljen i kao u nekakvoj krizi.

Izvoščik ga odvezao do nekog svratišta, nedaleko od Litejne. Svratište je bilo prilično loše. Knez je unajmio dvije male sobe, mračne i loše meblirane, umio se, obukao, nije ništa naručio, nego hitno izišao, kao da se boji da ne bi potratio vrijeme ili da neće nekoga zateći kod kuće.

Da ga je sada pogledao tkogod od onih koji su ga prije pola godine poznavali u Petrogradu, kad je stigao prvi put, možda bi rasudio da se po vanjštini promijenio kudikamo na bolje. Ali teško da je bilo tako. Jedino mu se nošnja promijenila sasvim: sva mu je odjeća bila drugačija, sašivena u Moskvi i od dobra krojača; ali i na odjeći bio je nedostatak: prejako je bila sašivena po modi (kao što svagda šiju savjesni krojači koji nisu jako daroviti) i još za čovjeka koji se nikako nije zanimao za to, pa da je kneza pozorno pogledao neki podsmjevač čovjek, jamačno bi i našao čemu da se podsmjehne. Ali zar nije štošta smiješno?

Knez unajmi izvoščika i otputi se na Peske. U jednoj od Roždestvenskih ulica nađe brzo malu drvenu kućicu. Na čudo njegovo, ta je kućica bila naoko lijepa, čista, držala se u veliku redu i imala vrtić u kojem raste cvijeće. Prozori su na ulici bili otvoreni i iz njih se čuo oštar neprestan govor, gotovo krika, kao da netko čita naglas ili čak govori govor; glas se pokatkad prekidao smijehom nekolikih jasnih glasova. Knez uđe u dvorište, popne se uza stube i zapita za gospodina Lebedeva.

– Pa eno ih – odgovori kuharica koja mu je otvorila vrata, zasukanih do lakata rukava, i uperi prst prema »salonu«.

U tom salonu, u kojem su bile tapete tamnomodre boje, a uređenje bio čisto i s nekim pretenzijama, to jest, bio je u njem okrugao stol i divan, brončan sat pod poklopcem, usko zrcalo na zidu između prozora, prastari mali luster sa stakalcima koji je na brončanu lančiću visio sa stropa – stajao je nasred sobe glavom gospodin Lebedev, leđima okrenut knezu kad je ušao, u prsluku, ali bez gornje odjeće, kao ljeti, te se bio u prsa i silno se razgovorio o nečem. Slušaoci su mu bili: dječak od petnaest godina, prilično vesela razborita lica i s knjigom u ruci, mlada djevojka od dvadeset godina, sva u crnini i s naprščetom na rukama, djevojčica od trinaest godina, također u crnini, koja se jako smijala i pritom silno razvaljivala usta, naposljetku jedan iznimno čudan slušalac koji je ležao na divanu, momak od dvadesetak godina, prilično lijep, nekud crnomanjast, duge guste kose, crnih krupnih očiju, a zalisci i bradica tek ga nešto probili. Činilo se da taj slušatelj često prekida i prepire se s Lebedevom koji besjedi; tomu se valjda i smijalo drugo općinstvo.

– Lukjane Timofejiču, hej, Lukjane Timofejiču! Eto gle! Ta pogledaj ovamo!... No, ta i ne bilo vas!

I kuharica mahne rukama, rasrdi se tako da je sva pocrvenjela i ode.

Lebedev se ogleda, a kad je spazio kneza, ostade na mjestu neko vrijeme kao da ga je ošinuo grom, onda poleti s poniznim smiješkom k njemu, ali putem opet kao da je zamro, no izgovori ipak:

– S-s-svijetli kneže!

Ali odjednom, kao da se sve još ne može snaći, okrene se, te ni pet ni šest naleti najprije na djevojku u crnini koja je držala na rukama dijete, tako da je iznenađena uzmaknula malo, no on se odmah okani nje i nasrne na djevojčicu od trinaest godina koja je stajala na vratima u susjednu sobu i još vazda nastavljala što joj je preostalo maloprijašnjega smijeha. Ta se uplaši od vike i podbrusi pete u kuhinju: Lebedev zatopće za njom nogama da je gore zaplaši, ali kad je skobio knežev pogled, koji ga je pogledao u zabuni, izgovori on i objasni:

– Zbog... štovanja, he-he-he!

– Čemu sve to... – započe knez.

– Odmah, odmah, odmah... samo sekundu!

I Lebedeva naglo nestade iz sobe. Knez pogleda u čudu djevojku, dječaka i onoga što leži na divanu: svi su se smijali. Nasmijao se i knez.

– Otišao je navući frak – reče dječak.

– Kako je sve to nemilo – započe knez – a ja sam bio mislio... recite, on je...

– Pijan, mislite vi? – poviče glas s divana. – Ni spomena! Jedino koje tri-četiri čašice, no, bit će kakvih pet, ali što je to – disciplina!

Knez se bio obratio tomu glasu s divana, ali uto progovori djevojka i izreče s najvećom iskrenošću na umiljatom licu:

– Izjutra on nikad ne pije mnogo; ako ste mu došli po kakvu poslu, govorite mu sada. Najbolje je vrijeme. Ili navečer, kad se vrati, ali onda je napit; a sada po noći najviše plače i naglas čita iz Svetoga pisma jer nam je prije pet tjedana umrla mati.

– Valjda je i pobjegao stoga što mu je zacijelo teško odgovarati vama – nasmije se mladić s divana. – Kladim se da on vas već vara i baš sada premišlja.

– Istom pet tjedana! Istom pet tjedana – prihvati Lebedev, vraćajući se već u fraku, žmirkajući očima i izvlačeći iz džepa rubac da otare suze. – Siročad!

– A čemu ste izišli u poderanu kaputu? – reče djevojka. – Ta evo vam za vratima leži nov novcat, zar ga niste vidjeli?

– Šuti, ti nemirnjakinjo! – poviče na nju Lebedev. – Uh ti! – zatopće nogama na nju.

Ali sada se ona samo nasmijala.

– A što vi mene plašite, ta nisam ja Tanja, neću pobjeći. Još ćete evo probuditi Ljubočku, i ona će zapasti u grčeve... što vičete!

– No-no-no! Jezik ti se ukočio... – strašno se uplaši Lebedev te poleti k djetetu koje je spavalo na kćerinim rukama i zaplašena ga lica prekriži nekoliko puta. – Sačuvaj, Bože, očuvaj, Bože! To je rođeno moje napršče, kći moja Ljubov – obrati se on knezu – i rođena u najzakonitijem braku od netom preminule Jelene, žene moje, koja je umrla u porođaju. A ta je vjetropirka kći moja, Vjera, u žalosti... A taj, taj, o, taj...

– Što je, zapeo si? – poviče mladić. – Nastavi samo, nemoj se buniti!

– Vaša svjetlosti! – klikne iznenada Lebedev u nekom poletu – Jeste li izvoljeli pratiti u novinama o ubojstvu obitelji Žemarinih?

– Pročitao sam – reče knez nešto u čudu.

– No, evo vam dakle pravog ubojice obitelji Žemarinih, on je glavom!

– Što vi to? – reći će knez.

– To jest, alegorijski govoreći, budući drugi ubojica buduće druge obitelji Žemarinih, ako se takva opet nađe. Za to se i sprema...

Svi se nasmijali. Knezu pade na pamet da se Lebedev možda i zaista prenavlja i prenemaže samo zato što sluti njegova pitanja, a ne zna kako bi odgovorio na njih te zateže.

– Buni se! Sklapa zavjere! – vikao je Lebedev, kao da se ne može dulje suspregnuti. – No, mogu li ja, no, jesam li u pravu ja da ovakav pogan jezik, ovakvu, može se reći, bludnicu i izmet ljudski držim za rođenog nećaka svojega, za jedinca sina sestre moje Anisje, pokojnice?

– Ta prestani, pijani čovječe! Vjerujete li, kneže, smislio je sada baviti se advokaturom, zastupati tražbine pred sudom; upustio se u krasnorječivost i sve govori s djecom kod kuće visokim stilom. Prije pet dana govorio je pred mirovnim sudom. I koga je uzeo braniti: nije branio staricu koja ga je molila i zaklinjala i koju je opljačkao nitkov lihvar, preo-

teo joj pet stotina rubalja, sav imutak njezin, nego toga samoga lihvara, nekoga Seidlera, Židova, zato što mu je obećao pedeset rubalja...

– Pedeset rubalja ako dobijem parnicu, a samo pet ako izgubim – objasni odmah Lebedev sasvim drugačijim glasom nego što je dosad govorio, i tako kao da nije nikad vikao.

– No, sklepao je obranu, ali nije više stari red, samo su ga ismijali na sudu. Ali on je silno bio zadovoljan sa sobom; zamislite, kaže, nepristrana gospodo suci, da jadni starac, bez nogu, koji živi od poštena rada, gubi posljednji komad kruha; sjetite se mudrih riječi zakonodavčevih: »neka milost vlada na sudovima«. I vjerujete li, svako nam jutro kazuje ovdje taj govor, doslovno, kako ga je govorio ondje, danas nam ga je, baš prije vašeg dolaska, besjedio po peti put, toliko mu se svidio. Sam uživa u sebi. I još se sprema braniti nekoga. Vi ste, čini se, knez Miškin? Kolja mi je govorio o vama da dosad još nije sreo na svijetu umnijega čovjeka od vas...

– I nema! I nema! I nema na svijetu umnijega! – prihvati odmah Lebedev.

– No, ovaj je, recimo, slagao. Jedan vas voli, a drugi vam se ulaguje; a ja vam ne kanim nikako laskati, da znate. Vi niste bez razbora: rasudite dakle između mene i njega. No, hoćeš li da nam evo presudi knez? – obrati se on ujaku. – Ja i volim, kneže, što ste se vi namjerili.

– Hoću – poviče Lebedev odrješito i nehotice se ogleda na publiku koja se opet počela okupljati.

– A što je to kod vas? – izgovori knez i namršti se. Boljela ga je zaista glava, a uz to se sve više i više uvjeravao da ga Lebedev vara i da voli što se odgađa stvar.

– Da vam razložim stvar. Ja sam njegov nećak, to nije slagao premda vazda laže. Ja nisam svršio nauke, ali ih kanim dovršiti, i ostajem pri svojem jer imam karaktera. A dotle, da mogu živjeti, primam jedno mjesto na željeznici, s dvadeset i pet rubalja. Priznajem osim toga da mi je on već pomogao dva-tri puta. Imao sam dvadeset i pet rubalja i prokartao sam ih. No, vjerujete li, kneže, bio sam takav podlac, takav nitkov da sam ih prokartao!

– Odnio ih gad, takav gad kojemu ne bi trebao ni platiti! – poviče Lebedev.

– Jest, gad, ali kojemu se moralo platiti – nastavi mladić. – A da je on gad, to ću posvjedočiti i ja, i neću zato što je izmlatio tebe. To je, kneže, otpušteni oficir, bivši poručnik iz nekadašnje Rogožinove družine i predaje boksanje. Svi se oni sada skiću otkad ih je Rogožin rastjerao. Ali najgore je to što sam znao za njega da je gad, ništarija i lupež, a ipak sam sjeo kartati s njim, pa kad sam prokartao posljednji rubalj (kartali smo se »palica«), mislio sam u sebi: prokartat ću, otići ću k ujaku Lukjanu, poklonit ću mu se – neće mi odbiti. – To je već podlost, eto to je zaista podlost! To je već svjesna podlost!

– To je zaista već svjesna podlost! – ponovi Lebedev.

– No, nemoj slaviti slavlje, počekaj još – poviče nećak uvrijeđen. – On to voli. Došao ja, kneže, ovako k njemu i priznao mu sve: postupio sam plemenito, nisam štedio sebe; nagrdio sam sebe pred njim koliko sam samo mogao, tu su svi svjedoci. Da nastupim to mjesto na željeznici, moram se svakako opremiti kakogod, jer ja sam sav u dronjcima. Evo mi pogledajte cipele! Inače se ne mogu javiti u službu, a ako se ne javim na određeni rok, zapremit će mjesto koji drugi, onda sam ja opet na ekvatoru i tko bi znao kako ću naći još drugo mjesto. Sada ja molim od njega samo petnaest rubalja i obećavam da neću nikad više moliti, a osim toga za prva ću mu tri mjeseca isplatiti sav dug do posljednje kopjejke. Održat ću riječ. Znam ja uz kruh i kvas presjediti cijele mjesece, jer ja imam karaktera. S prijašnjim ću mu dugovati samo trideset i pet rubalja, dakle imat ću čime plati-

ti mu. No, neka odredi kamate kakve ga volja, vrag odnio! Zar on ne poznaje mene? Zapitajte ga, kneže; jesam li mu platio ili nisam kad mi je prije pomogao? A zašto neće sada? Rasrdio se na mene što sam platio tomu poručniku; nema drugog razloga! Evo kakav je to čovjek – niti voli sebi, niti drugima!

– I ne odlazi on! – poviče Lebedev. – Legao ovdje i ne odlazi.

– I rekao sam ti tako. Neću otići dok mi ne daš. Vi se nešto smješkate, kneže? Kao da se vama čini da ja nemam pravo.

– Ja se ne smješkam, no po mojem sudu vi zaista donekle nemate pravo – nerado se odazove knez.

– Pa recite otvoreno da nikako nemam pravo, a ne ševrdajte: kakvo »donekle«!

– Ako vas volja, i nikako nemate pravo.

– Ako me volja! Smiješno! A zar vi mislite da ja ne znam i sâm da je škakljivo postupati ovako, da je novac njegov, volja njegova, a od mene je to nasilje. Ali vi, kneže... ne znate života. Ako ih ne poučiš, neće biti pameti. Treba ih učiti. Ta meni je savjest čista; po savjesti znam da mu neću nanijeti štetu, nego ću mu vratiti s kamatama. A stekao je i moralnu zadovoljštinu: vidio je moje poniženje. Što bi on više? Pa kakav mu je i život ako nikome ne bude na korist? Molim vas što on i radi? Ded ga zapitajte što on čini od drugih i kako vara ljude? Čime je stekao ovu kuću? Neka mi se odsiječe glava ako nije prevario već i vas i ako već nije smislio kako bi vas prevario i opet! Vi se smješkate, ne vjerujete?

– Meni se čini da se sve to ne slaže sasvim s vašim poslom – primijeti knez.

– Evo već treći dan ležim ovdje, i čega li sam se nagledao! – vikao je mladić, ne slušajući. – Zamislite, on sumnja evo na ovog anđela, na tu djevojku, sada siroticu, moju sestričnu, na kćer svoju, svake noći traži kod nje ljubavnika! K meni ovamo dolazi polako, i kod mene traži pod divanom. Skrenuo je pameću od sumnjičavosti; u svakom kutu vidi on lupeže. Cijele noći skače svaki čas, sad gleda prozore jesu li dobro zatvoreni, sad okušava vrata, zaviruje u peć, pa tako po kojih sedam puta na noć. Na sudu brani sljepare, a obnoć ustaje po tri puta da se moli, evo tu u velikoj sobi, po pola sata udara čelom, i za koga se ne moli, za čim ne nariče, onako pijan? Molio se za upokoj duše grofice Dubarry,[30] čuo sam na svoje uši; i Kolja je čuo: sasvim je pomjerio pameću!

– Vidite li, čujete li, kneže, kako on mene sramoti – zaviknuo Lebedev, a pocrvenio i zaista bio izvan sebe. – A ne zna reći da ja, pijanac i protuha, gulikoža i zlikovac, možda nešto i vrijedim zato što sam eto toga kesizuba, dok je još bio djetešce, uvijao u povoje i u koritu ga prao, pa sam uz golu siroticu, obudovjelu sestru Anisju, ja, isto takav goli siromah, sjedio po cijele noći, ni okom nisam trepnuo, njegovao ih oboje u bolesti, dolje kod pazikuće krao drva, pjevao njemu pjesme, pucketao prstima, sve uz gladan trbuh, pa sam ga evo othranio i on se eto sada smije meni! A što se tiče tebe ako sam se i zaista prekrstio kada za upokoj grofice Dubarry? Ja sam, kneže, nakjučer, prvi put za života pročitao u leksikonu njezin život. A znaš li ti tko je bila ona, Dubarry? Govori, znaš li ili ne znaš?

– No, ti jedini znaš! – promrmlja mladić porugljivo, ali preko volje.

– To je bila takva grofica koja je izišla iz sramote, a vladala je mjesto kraljice, i njoj je jedna carica u vlastoručnom pismu svojem napisala: »ma cousine«. Kardinal, papin nuncij,

---

[30] Ljubavnica francuskog kralja Luja XV, smaknuta za francuske revolucije.

na *lever du roi,*[31] (znaš li što je bio *lever du roi?*) nudio se da joj on sam na gole nožice navuče svilene čarapice, i još je to držao za čast – takvo je to visoko i presvijetlo lice! Znaš li to? Po licu ti vidim da ne znaš) No, kako je umrla ona? Odgovaraj ako znaš!

– Nosi se! Što si navalio!

– Umrla je tako da je nakon tolike časti, takvu nekadašnju vladaricu krvnik Sanson odvukao nedužnu na giljotinu, na veselje pariškim piljaricama, a ona i ne razumije što to biva s njom, od straha. Vidi da ju je uhvatio za vrat, gura je pod nož i caka je nogom – one se smiju – pa počne vikati: »*Encore un moment, monsieur le bourreu, encore un moment!*« To znači: »Još jedan časak, gospodine krvniče, još jedan časak!« I eto zbog toga časka možda će joj i oprostiti Gospod, jer gori se *misère*[32] ljudskoj duši i ne može zamisliti. Znaš li ti što znači riječ *misère?* No, pa on i jest pravi *misère*. Kad sam pročitao o grofičinu uzviku za jednim časkom, kao da su mi kliješta zgrabila srce. I što ti, crve, mariš za to što sam ja, liježući spavati, smislio nju spomenuti u molitvi, grešnicu veliku. Ta možda sam ju zato i spomenuo što se, otkad stoji zemlja, zacijelo nikad nitko nije prekrižio za nju, pa i nije pomislio na to. Ali njoj će goditi na onom svijetu kad osjeti da se našao isto takav grešnik kao i ona, pa se bar jedanput pomolio na zemlji za nju. Što se smiješ? Ti ne vjeruješ, bezbožnjače! A otkud ti znaš? Ali i to si slagao, ako si me već prisluškivao: nisam se ja molio naprosto za jedinu groficu Dubarry: izmolio sam ovako: »Upokoj, Gospode, dušu velike grešnice grofice Dubarry i svih sličnih njoj«, a to je već sasvim drugačije; jer mnogo ima takvih velikih grešnica, primjera za srećinu promjenjivost, koje su se napatile, te se sada ondje muče i jecaju i čekaju; a ja sam se onda molio i za tebe i za bezobraznike i vređače takve kakav si ti, koji su slični tebi, kad si se već latio prisluškivati kako se ja molim... No, okani se, neka, moli se za koga te volja, vrag te odnio, razvikao si se! – prekine ga nećak zlovoljno. – Ta on nam se prenačitao, niste znali, kneže? – priklopi s nekim nespretnim smiješkom. – Sve sada čita različite takve knjige i memoare.

– Vaš ujak ipak... nije čovjek bez srca – primijeti knez preko volje.

Taj mu je mladić bivao jako mrskim.

– Ta vi ćete nam ga tako još i pokvariti hvalom! Vidite, već je položio ruku na srce, naprćio usta, odmah se pomamio. I nije on valjda bez srca, ali je obješenjak, to je nevolja; uz to je i pijan, sav se raskvasio, kao i svaki čovjek koji je nekoliko godina pijan, zato i škripi sve u njega. Djecu on voli, hajde de, pokojnu je ujnu štovao... Mene čak i voli, pa mi je, tako mi Boga, i u oporuci ostavio jedan dio.

– N-ništa ti neću ostaviti! – poviče Lebedev rasrđen.

– Slušajte, Lebedev – reče knez odrješito, odvraćajući se od mladića – ja znam po iskustvu da ste vi poslen čovjek kad hoćete... Ja sad imam jako malo vremena, te ako vi... Oprostite, kako vam je ime i očinsko ime? Zaboravio sam.

– Ti-ti-Timofej.

– I?

– Lukjanovič.

Svi se u sobi opet nasmijali.

[31] Svečani prijem kod kralja (franc.)

[32] Jad (franc.)

– Slagao je! – poviče nećak. – I tu je slagao! On se, kneže, i ne zove Timofej Lukjanovič, nego Lukjan Timofejevič! No reci zašto si slagao? No, zar ti nije svejedno bio Lukjan, bio Timofej, i što je knezu stalo do toga? Ta jedino od navade on i laže, uvjeravam vas!

– Je li istina? – zapita knez nestrpljivo.

– Lukjan Timofejevič, zaista – potvrdi i zbuni se Lebedev, te pokorno obori oči i opet položi ruku na srce.

– Ali zašto vi to, ah, Bože moj!

– Da ponizim sam sebe – prošapće Lebedev sve jače i pokornije obarajući glavu.

– A kakvo je tu ponižavanje samoga sebe! Da samo znam gdje bih sada našao Kolju! – reče knez i okrene se da ode.

– Ja ću vam reći gdje je Kolja – ponudi se opet mladić.

– No, no, no! – trgne se i uzmuva se brže Lebedev.

– Kolja je prenoćio ovdje, ali je izjutra otišao tražiti svojega generala kojega ste vi, kneže, iskupili iz »odjela«, tko bi znao zašto. General je još jučer obećao da će ovamo doći da noći, ali nije došao. Po svoj je prilici ostao na noćištu u gostionici k »Vagi«, tu u blizini. Kolja je dakle ondje, ili u Pavlovsku, kod Jepančinih. Imao je novca, još sinoć je htio otputovati. Dakle kod »Vage« ili u Pavlovsku.

– U Pavlovsku, u Pavlovsku!... A mi ćemo ovamo, ovamo, u vrtić pa ćemo i... kavice...

I Lebedev potegne kneza za ruku. Iziđu iz sobe, prijeđu malo dvorište i uđu na vratašca. Tu je bio zaista jako malen i jako mio vrtić u kojem je na lijepom vremenu već prolistalo sve drveće. Lebedev posadi kneza na zelenu drvenu klupicu, za zeleni stol, usađen u zemlju, a on mu sjedne sučelice. Za časak se zbilja javi i kava. Knez je nije odbio. Lebedev mu je svejednako puzavo i pomamno zagledavao u oči.

– Nisam ni znao da vi imate takvo kućanstvo – reče knez kao čovjek koji misli na sasvim drugu stvar.

– Si-siročad – započe Lebedev i zgrbi se, ali onda zastade.

Knez je rastresen gledao pred sebe i dakako zaboravio na svoje pitanje. Prođe još jedan časak; Lebedev je izgledao i očekivao.

– No, što je? – reče knez, kao da se prenuo. – Ah, da! Ta vi znate i sami, Lebedev, kakav je naš posao: ja sam došao radi vašega pisma: govorite!

Lebedev se smete, htjede reći nešto, ali se samo zamuca: nije ništa izrekao. Knez počeka i nujno se nasmiješi.

– Čini mi se, ja vas jako dobro razumijem, Lukjane Timofejeviču: vi mene jamačno niste očekivali. Mislili ste da neću krenuti iz svoje zabiti čim vi meni javite, te ste mi pisali samo da umirite savjest. A ja sam evo doputovao. No, dosta sad, ne zavaravajte. Nemojte služiti dva gospodara! Rogožin je ovdje već tri tjedna, ja sve znam. Jeste li je uspjeli prodati njemu, kao onda, ili niste? Recite istinu!

– Sâm je on doznao, otpadnik, sâm on.

– Ne grdite ga; on je dabome loše postupio s vama...

– Istukao me je, istukao! – prihvati Lebedev strahovito ražešćen. – I psa je huškao u Moskvi na mene, po svoj ulici, kuju hrtovicu. Strahovita kuja.

– Vi mene, Lebedev, držite za dijete. Recite mi je li ona njega sad ozbiljno ostavila, u Moskvi?

– Ozbiljno, ozbiljno, baš pred samo vjenčanje. On je već brojio minute, a ona ovamo u Petrograd i ravno k meni: »Spasi me, očuvaj me, Lukjane, i ne govori knezu«... Ona se, kneže, vas boji još ljuće nego njega, i tu je premudrost!

I Lebedev lukavo upre prstom u čelo.

– A sad ste ih sveli opet?

– Najsvjetliji kneže, kako sam mogao... kako sam mogao zabraniti?

– No, okanite se, sve ću doznati i sâm. Recite mi samo gdje je ona sada? Kod njega?

– O, nije! Nipošto! Još je sama. Ja sam, kaže, slobodna, i znate, kneže, silno joj je do toga: ja sam, kaže, sasvim još slobodna! Sve je još na Petrogradskoj strani, živi u kući moje svasti, kako sam vam i pisao.

– Je li i sada ondje?

– Ondje je, ako nije u Pavlovsku, po lijepom vremenu, kod Darje Aleksejevne u ljetnikovcu. Ja sam, kaže, sasvim slobodna; još jučer se Nikolaju Ardalionoviču jako hvalila svojom slobodom. Loš znak!

I Lebedev se nakesi.

– Odlazi li Kolja često k njoj?

– Lakomislen je i nedokučiv, i nije diskretan.

– Jeste li nedavno bili ondje?

– Svaki dan, svaki dan.

– Dakle jučer?

– N-nisam, neki dan.

– Šteta što ste se vi malo napili, Lebedev! Inače bih vas zapitao.

– Nipošto, ni najmanje!

Lebedev se odmah namrštio.

– Recite mi kakvu ste je ostavili?

– Po-potražljiva je...

– Potražljiva?

– Kao da sve traži nešto, kao da je izgubila nešto. Omrznula joj je i sama misao na budući brak i ona je drži za uvredu. Na *njega* puk samoga misli kao na crvljivi orah, ne misli više, to jest, i misli više, sa strahom i stravom, čak i brani da se i ne govori o njem, a sastaju se jedino kad moraju... i on to osjeća još kako! A ne može tomu izmaći!... Nespokojna je, podrugljiva, dvolična, svadljiva...

– Dvolična i svadljiva?

– Svadljiva; jer zamalo mi se nije prošli put zbog jednoga razgovora uhvatila za kosu. Počeo sam se braniti riječima iz Apokalipse.

– Kako to? – zapita knez, misleći da nije pravo čuo.

– Stao sam kazivati Apokalipsu. Dama je s nespokojnom uobraziljom, he-he! I uz to sam razabrao promatranjem da je sklona odviše ozbiljnim temama, a sve ako su i sporedne. Voli, voli i čak drži da je to osobito štovanje prema njoj. Jest. A ja sam jak u tumačenju Apokalipse i tumačim je već petnaestu godinu. Složila se sa mnom da smo kod trećega konja, vranca, i kod jahača koji ima mjericu u ruci, jer sve je u današnje doba uz mjeru i uz ugovor, i svi ljudi samo traže svoje pravo: »mjerica pšenice za dinar i tri mjerice ječma za dinar«... i još slobodan duh i čisto srce, i zdravo tijelo, i sve darove božje hoće očuvati

pritom. Ali, po samom pravu neće očuvati, i zatim će doći konj bijelac i onaj kojemu je ime Smrt, a za njim već pakao... O tom mi, kad se sastanemo, raspravljamo i – jako je djelovalo.

– Vjerujete li vi to i sami? – zapita knez i ogleda Lebedeva čudnim pogledom.

– Vjerujem i tumačim. Jer ja sam ubog i gol, i atom u kolanju ljudskom. I tko će poštovati Lebedeva? Svak zbija šalu s njim i svatko ga gotovo caka nogom. Ali ovdje, u tom tumačenju, jednak sam velikašu. Tu je pamet! I velikaš je zatreperio u meni... na naslonjaču svojem, kad je dosegnuo umom. Njegovo visokoprevashoditeljstvo, Nil Aleksejevič, preklanjske godine, pred Uskrs, začuli – dok sam još služio kod njih u uredu – i navlaš pozvali mene po Petru Zahariču iz dežurne sobe u svoj kabinet i zapitali me nasamo: »Je li istina da si ti profesor Antikristov?« I nisam zatajio: »Jesam«, kažem, i razložio sam, i prikazao, i nisam ublažio strah, nego još sam u mislima, razmotavši alegorijski svitak, ukrijepio i naveo brojke. I smješkali su se, ali od brojki i od likova stali drhtati, i zamolili me da zaklopim knjigu i da odem, i odredili su mi o Uskrsu nagradu, a u Bijeloj nedjelji dali Bogu dušu.

– Što vi to, Lebedev?

– Onako kako jest. Poslije objeda su ispali iz kočije... sljepoočicom o kolobran, i kao djetešce, kao djetešce, odmah i izdahnuli. Bile su im po službovniku sedamdeset i tri godine; rumenkast, sijed, sav poprskan parfemima i sve su se smješkali, sve se smješkali, kao djetešce. Sjetili su se onda Petar Zaharič: »Ti si to prorekao«, rekli mi.

Knez poče ustajati. Lebedev se začudi i zapade čak u nepriliku zašto knez već ustaje.

– Jako ste već postali ravnodušni, he-he! – usudi se primijetiti ponizno.

– Zaista, nisam nešto zdrav, glava mi je teška, valjda od puta – odgovori knez namršten.

– Da odete na selo? – priklopi Lebedev plaho.

Knez je stajao zamišljen.

– Ja ću evo i sâm za tri dana sa svima svojima na ljetovanje, da čuvam i novorođenog mališa i da se dotle sve popravi u kući. I Ja ću također u Pavlovsk.

– I vi ćete u Pavlovsk? – zapita knez naglo. – Ta što je to, zar će svi ovdje u Pavlovsk? I vi ondje, kažete, imate ljetnikovac?

– Neće svi u Pavlovsk. Ali meni je Ivan Petrovič Pticin odstupio jedan od svojih ljetnikovaca što ih je jeftino dobio. I lijepo je, i visoko, i zeleno, i jeftino, i otmjeno, i muzikalno, i eto zato i jesu svi u Pavlovsku. Uostalom, ja ću u pokrajnju zgradu, a ljetnikovac zapravo...

– Iznajmili ste?

– N-n-ne. Nisam... nisam sasvim.

– Iznajmite meni – ponudi odjednom knez.

Čini se da je Lebedev i navraćao jedino na to. Ta mu je misao prije časka sinula u pameti. A međutim nije ni trebao stanara; imao je već stanara za ljetnikovac i taj mu je javio da će možda unajmiti ljetnikovac. Lebedev je znao pouzdano da neće unajmiti »možda«, nego zacijelo. Ali sada mu je iznenada sinula misao, po njegovu sudu jako zgodna, da iznajmi ljetnikovac knezu, te da se okoristi time što se prijašnji stanar izjavio nejasno. Njegovoj se uobrazilji prikazao odjednom »cijeli sukob i cijeli nov preokret u stvari«. Kneževu je ponudu primio gotovo sa zanosom, tako da je na njegovo izravno pitanje o cijeni samo zamahnuo rukama.

– No, kako vas volja; uredit ću; nećete gubiti.

Izlazili su već iz vrta.

– A ja bih vama... ja bih vama... ako biste htjeli, ja bih vama, visokopoštovani kneže, mogao pripovjediti štošta jako zanimljivo što se tiče te iste stvari – promrmlja Lebedev, radosno se motajući oko kneza.

Knez stane.

– Darja Aleksejevna ima također ljetnikovac u Pavlovsku.

– No?

– A izvjesna osoba njezina je prijateljica i čini se da je kani često pohađati u Pavlovsku. Sa svrhom.

– No?

– Aglaja Ivanovna...

– Ah, dosta, Lebedeve! – prekine ga knez s nekim neugodnim čuvstvom, kao da su mu dirnuli u bolno mjesto. – Sve to... ne valja. Bolje recite kada se selite? Što prije, to je meni bolje, jer ja sam u hotelu...

Razgovarajući izišli su iz vrta te, ne svraćajući se u sobe, prešli malo dvorište i približili se k vrataščima.

– Najbolje će biti – smisli naposljetku Lebedev – da se preselite još danas ravno iz hotela k meni, a prekosutra ćemo svi zajedno u Pavlovsk.

– Vidjet ću – reče knez zamišljen i iziđe na vrata.

Lebedev pogleda za njim. Prenerazila ga nenadana rastresenost kneževa. Kad je izlazio, zaboravio je i »zbogom« reći, nije čak ni kimnuo glavom, što se nikako nije slagalo s kneževom uljudnošću i pažnjom koju je znao Lebedev.

III

Bilo je već dvanaest sati. Knez je znao da kod Jepančinih može sad u gradu zateći jedinog generala, koji je u službi, a teško i njega. Pala mu je na pamet misao da će ga general možda uzeti i odmah povesti u Pavlovsk, a on je htio prije toga otići u jedan posjet. Riskirajući da zakasni k Jepančinima i da svoj put u Pavlovsk odgodi na sutrašnji dan, odluči knez otići i potražiti kuću u koju se toliko želio svrnuti.

Taj je posjet bio uostalom nešto riskantan za njega. Skanjivao se i kolebao se. Znao je da je ta kuća na Gorohovoj ulici, nedaleko od Sadove ulice, te odluči otići onamo nadajući se da će se dotle, dok ne dođe donde, naposljetku i odlučiti konačno. Kad se približavao križanju Gorohove i Sadove ulice, začudi se i sam svojoj neobičnoj uzbuđenosti; nije se ni nadao da će mu tako bolno kucati srce. Jedna mu je kuća, valjda po svojoj osobitoj vanjštini, još izdaleka stala privlačiti pažnju, i knez se sjećao kasnije da je rekao sebi: »To je zacijelo baš ona kuća.« S neobičnom je radoznalošću prilazio da se uvjeri je li pogodio; osjećao je da će mu zbog nečega biti jako neugodno ako je pogodio. Kuća je ta bila velika, mračna, na tri kata, bez ikakve arhitekture, prljave zelene boje. Neke, ali jako rijetke kuće ove vrste, sagrađene krajem prošlog stoljeća, očuvale su se baš u tim ulicama Petrograda (u kojem se sve mijenja tako brzo) gotovo bez ikakve promjene. Građene su one čvrsto, s debelim zidovima i s iznimno rijetkim prozorima; u prizemlju su prozori gdjekad s re-

šetkama. Dolje je ponajviše mjenjačnica. Škopac,[33] koji drži mjenjačnicu, stanuje gore. I izvana i iznutra sve je nekako negostoljubivo i suho, sve kao da se krije i taji, a zašto se tako čini, po samoj vanjštini kućnoj – teško bi bilo protumačiti. Građevne linije imaju dabome svoju tajnu. Po tim kućama žive gotovo jedino trgovci. Knez priđe k vratima, pogleda natpis i pročita: »Kuća nasljednoga počasnoga građanina Rogožina«.

Okani se kolebanja, otvori staklena vrata, koja su bučno zalupila za njim, i počne se paradnim stubama penjati na kat. Stube su bile mračne, kamene, jednostavno izgrađene, a zidovi obojeni crvenom bojom. Znao je, Rogožin s majkom i bratom stanuje u cijelom prvom katu te dosadne kuće. Sluga koji je otvorio knezu povede ga bez prijavljivanja i vodio ga je dugo: prolazili su jednom paradnom dvoranom u kojoj su zidovi bili mramorni, pod od hrastova parketa, a pokućstvo iz dvadesetih godina, grubo i teško, prolazili su i neke majušne sobičke, zaobilazili i zavijali, penjali se uz dvije-tri stube i opet toliko isto silazili, i naposljetku zakucali na jedna vrata. Vrata im otvori sam Parfen Semjonič; kad je spazio kneza, tako problijedi i ukipi se da je neko vrijeme nalikovao na kamenoga kumira, gledao nepomičnim i zaplašenim pogledom, a usta nacerio u nekakav nadasve začuđeni smiješak – kao da mu se knežev posjet učinio nečemu nemogućim i gotovo čudesnim. Knez se doduše nadao nečemu ovakvomu, ali se ipak začudio.

– Parfene, možda nisam došao u pravi čas, pa ću otići – izgovori naposljetku zbunjen.

– U dobar čas si došao, u najbolji! – snađe se napokon Parfen. – Izvoli ući!

Oni su se tikali. U Moskvi su se sastajali često i nadugo, bilo je štoviše u njihovim sastancima nekoliko trenutaka koji su im se uzajamno duboko urezali u srca. No sada se nisu sastajali već više od tri mjeseca.

Bljedoća i kao neka sitna časovita drhtavica sve još nije silazila Rogožinu s lica. Zovnuo je doduše gosta, ali je i dalje bio neobično zbunjen. Dok je kneza vodio prema naslonjaču i sjedao ga za stol, ogleda se knez slučajno k njemu i zastade pod dojmom njegova neobično čudnoga teškoga pogleda. Kao da je nešto probolo kneza i u isti mah kao da mu je palo nešto na pamet – nešto nedavno, teško, mračno. Nije sjedao, nego stao nepomičan i neko vrijeme gledao Rogožinu ravno u oči: kao da su se te oči u prvi mah zablistale još jače. Naposljetku se Rogožin osmjehnuo, ali se nešto smeo i kao zbunio.

– Što tako uporno gledaš? – promrmlja. – Sjedni!

Knez sjedne.

– Parfene – progovori on – reci mi iskreno jesi li znao da ću ja danas doći u Petrograd ili nisi znao?

– Da ćeš ti doći, to sam i mislio, pa vidiš da se nisam prevario – priklopi on i osmjehne se ujedljivo. – Ali otkud bih znao da ćeš doći danas!

Neka oštra naglost i čudna razdraživost pitanja koje je bilo sadržano u odgovoru još jače prenerazi kneza.

– Pa sve i da si znao da ću *danas* doći, čemu bi se tako žestio? – izgovori knez tiho, smeten.

– A čemu ti to pitaš?

– Maločas, kad sam izlazio iz vagona, opazio sam dva sasvim ovakva oka kakvima si ti malo prije odostrag pogledao na mene.

[33] Škopci su fanatična vjerska sekta u Rusiji koja se kastrirala i sakatila genitalije, ne bi li tako sačuvali »čistoću«. Postojali su sve do 20. stoljeća, a bavili su se trgovinom i novčarskim poslovima.

– Eto na! A čije su to bile oči? – promrmlja Rogožin sumnjičavo.

Knezu se učini da je zadrhtao.

– Ne znam; u svjetini; a i čini mi se da mi se prividjelo; sve mi se započinje nešto priviđati. Meni je, brate Parfene, gotovo onako kako mi je bivalo prije kojih pet godina kad su me snalazili nastupi.

– A što, možda ti se i prividjelo; ja ne znam... – mrmljao je Parfen.

Ljubazni smiješak na njegovu licu nikako mu nije pristajao u ovaj čas, kao da se u tom smiješku nešto slomilo i kao da Parfen nikako nije kadar slijepiti ga, koliko god nastojao.

– Što je, hoćeš li opet u inozemstvo? – zapita i dometne brzo:

– A sjećaš li se kako smo putovali u jesen u vagonu iz Pskova, ja ovamo, a ti... s plaštem, sjećaš se, s gamašama?

I Rogožin se naglo nasmije, sada s nekom otvorenom zlobom, i kao da se razveselio što mu je pošlo za rukom da je iskaže kakogod.

– Ti si se sasvim nastanio ovdje? – zapita knez, ogledavajući kabinet.

– Da, ja sam kod kuće, a gdje i da budem?

– Davno se nismo viđali. O tebi sam čuo takvih stvari kao da to i nisi ti.

– Što li ne pripovijeda svijet! – primijeti Rogožin suho.

– Ali ti si rastjerao svu družbu; evo sada sjediš u roditeljskoj kući, ne obješenjačiš. Dobro je to. Je li to tvoja kuća ili vaša zajednička?

– Kuća je majčina. K njoj se ide ovuda hodnikom.

– A gdje ti stanuje brat?

– Brat Semjon Semjonič stanuje u pokrajnjoj zgradi.

– Ima li on obitelj?

– Udovac je. Što će ti to?

Knez pogleda i ne odgovori; zamislio se odjednom i kao da nije čuo pitanje. Rogožin nije navaljivao, nego je čekao. Oni pošute.

– Kad sam prilazio tvojoj kući, odmah sam je prepoznao na sto koraka – reče knez.

– Otkud to?

– Ne znam nikako. Tvoja kuća ima fizionomiju cijele vaše obitelji i svega vašeg rogožinskoga života, a da me zapitaš otkuda sam to zaključio – ne bih ničim znao objasniti. Tlapnja dabome. Čak se i bojim što to mene uznemiruje ovoliko. Prije ne bih bio ni sâm pomislio da ti živiš u takvoj kući, ali čim sam je ugledao, odmah sam pomislio: »Ta baš takva mora biti njegova kuća!«

– Gle! – osmjehne se Rogožin neodređeno, ne razumijevajući sasvim kneževu nejasnu misao. – Tu je kuću sagradio još djed – primijeti. – U njoj su vazda stanovali škopci, Hluđakovi, a i sada su u najmu.

– Kakav je tu mrak! U mraku stanuješ ti – reče knez, ogledavajući kabinet.

Bila je to velika soba, visoka, prilično mračna, zatrpana svakakvim namještajem – ponajviše velikim poslovnim stolovima, pisaćim stolovima, ormarima u kojima su spremljene poslovne knjige i neki spisi. Crveni, široki divan od safijana očito je služio Rogožinu za postelju. Knez primijeti na stolu, za koji ga je posadio Rogožin, dvije-tri knjige; jedna od njih, Solovjevljeva historija, bila je rasklopljena i označena zalogom. Po zidovima je visjelo u tmurnim pozlaćenim okvirima nekoliko uljenih slika, tamnih, začađenih, tako da se

na njima jako teško razabiralo išta. Jedan portret u prirodnoj veličini privukao je kneževu pažnju: prikazivao je čovjeka od šezdesetak godina, u kaputu njemačkoga kroja, ali dugih pola, s dvjema medaljama o vratu, jako rijetke i pokratke prosijede bradice, naborana i žuta lica, sumnjičava, podmukla i tužna pogleda.

– Nije li to tvoj otac? – zapita knez.

– I jest on – odgovori Rogožin s nemilim smiješkom, kao da se sprema odmah na kakvu bezobzirnu šalu o svojem pokojnom ocu.

– Ali on nije bio staroobredac?[34]

– Nije, odlazio je u crkvu, no istina je, govorio je da je stara vjera valjanija. I škopce je štovao jako. Ovo je i bio njegov kabinet. Zašto si zapitao je li od stare vjere?

– Hoćeš li ovdje slaviti svatove?

– O-ovdje – odgovori Rogožin i gotovo zadršće od nenadanog pitanja.

– Hoće li vam naskoro biti?

– I sâm znaš, zar do mene stoji?

– Parfene, ja tebi nisam neprijatelj i ne kanim tebi smetati ni u čemu. To ja ponavljam isto onako kao što sam ti izjavio i prije, jedanput skoro u isto ovakvom času. Kad je u Moskvi trebala biti tvoja svadba, nisam ti smetao, ti znaš. Prvi je put *ona* sama doletjela k meni, gotovo prije samog vjenčanja, te me molila da je »spasim« od tebe. Ponavljam ti vlastite njezine riječi. Zatim je pobjegla i od mene; ti si je opet pronašao i poveo na vjenčanje, a ona je, kažu, opet pobjegla od tebe ovamo. Je li to istina? Meni je to javio Lebedev, zato sam i doputovao ovamo. A da ste se vi ovdje opet složili, to sam istom jučer doznao u vagonu od jednog između tvojih prijašnjih prijatelja, od Zaljoževa, ako želiš znati. Putovao sam pak ovamo s ovom namjerom: želio sam naposljetku nagovoriti *nju* neka pođe u inozemstvo, da oporavi zdravlje; jako je klonula i tijelom i dušom, osobito glavom i treba joj po mojem sudu velike njege. Nisam je kanio sam pratiti na granicu, nego sam bio namjerio udesiti sve to bez mene. Govorim ti istinsku istinu. Ako je prava istina da ste se vi opet složili, to joj se ja neću ni na oči javljati, a i k tebi neću nikad više dolaziti. Ti i sâm znaš da ja tebe ne varam, jer sam ti uvijek bio iskren. Nisam nikad krio od tebe svojih misli o tom i uvijek sam govorio da ćeš ti *nju* svakako upropastiti. I tebi je to propast... možda još i gora nego njoj. Jako bih bio zadovoljan da se vi opet raziđete; ali ja nisam nakan navoditi vas na svađu i razdvajati. Ne brini se, dakle, i ne sumnjaj na mene. A znaš i sâm: jesam li ikad bio *istinski* tvoj suparnik, pa i onda kad je pobjegla k meni. Evo si se sada nasmijao; ja znam čemu si se ti nasmiješio. Jest, mi smo živjeli odvojeno i u dva grada, i ti sve to znaš *pouzdano*. Ta ja sam tebi protumačio još i nije da ja *nju* »ne ljubim ljubavlju, nego milosrđem«. Mislim da je ovaj izraz točan. Govorio si tada da si razumio te moje riječi; je li istina? Jesi li razumio? Eto, kako nenavidno gledaš! Došao sam se umiriti jer i ti si meni drug. Ja tebe jako volim, Parfene. A sada ću otići i nikad više neću doći. Zbogom!

Knez ustane.

– Sjedi sa mnom – reče Parfen tiho, ne ustajući s mjesta, a glavu je podupro desnim dlanom. – Odavno te nisam vidio.

Knez sjedne. Obojica zašute opet.

---

[34] Staroobredci ili starovjerci su ostali vjerni starim običajima nakon crkvene reforme 1666. godine, te su povremeno bili mučeni, proganjani i protjerivani.

– Čim tebe nema preda mnom, Lave Nikolajeviču, odmah me hvata pakost na tebe. Za ta tri mjeseca što te nisam viđao svakog sam se časa pakostio na tebe, tako mi Boga. Bio bih te zgrabio i otrovao čime! Tako je. Sada ne sjediš sa mnom još ni četvrt časa, a već me prolazi sva pakost i opet si mi mio kao i prije. Sjedi sa mnom...

– Kad sam ja s tobom, ti meni vjeruješ, a kad me nema, odmah prestaješ vjerovati i opet sumnjaš. Umetnuo si se na oca! – odgovori knez te se prijateljski osmjehne, nastojeći prikriti što osjeća.

– Kad s tobom sjedim, vjerujem tvojemu glasu. Ta ja razumijem da se ne mogu jednačiti s tobom...

– Zašto si to dometnuo? I evo si se opet ozlovoljio – reče knez, sudeći se Rogožinu.

– Ta u tom, brate, ne pitaju za naše mišljenje – odgovori on – to su odredili bez nas. Mi i volimo različito, u svemu je dakle razlika – nastavi tiho, pošto je pošutio. – Ti evo kažeš da je voliš milosrđem. U meni nema nikakva takvog milosrđa za nju. A i mrzi ona mene ljuće od svega. Ona mi se prisniva sada svake noći; vazda da s drugim ismijava mene. Tako i jest, brate. Sa mnom ide na vjenčanje, a ja joj nisam ni nakraj pameti, kao da mijenja cipelu. Vjeruješ li mi, nisam je vidio pet dana, jer se ne usuđujem otići k njoj; zapitat će me zašto sam došao? Koliko je ona mene ruglu izvrgavala...

– Zar ruglu? Što ti to kažeš!

– Kao da ne znaš! Pa s tobom je pobjegla od mene »prije samog vjenčanja«, sâm si rekao maločas.

– Ta ti i sâm ne vjeruješ da...

– Zar ona mene nije u Moskvi sramotila s oficirom, sa Zemtjužnjikovim? Znam pouzdano da me je sramotila, a već nakon toga kad je sama odredila rok za vjenčanje.

– Ne može biti! – poviče knez.

– Znam pouzdano – ustvrdi Rogožin uvjereno. – Što, nije takva, je li? Dabome, brate, da nije takva. To je puka besmislica. S tobom ona neće biti takva i sama će valjda zazreti od takva posla, ali sa mnom je evo baš takva. Tako mi je suđeno. Mene ona drži za najgoru fukaru. S Kellerom, s onim oficirom što se boksao, znam pouzdano da je porugu smišljala o meni... Ali ti ne znaš još što je u Moskvi stvarala od mene! A novca, novca koliko sam ja rasuo...

– No... čemu se sada ženiš!... Kako će ti onda biti? – zapita knez u stravi.

Rogožin teško i strašno pogleda kneza i ne odgovori ništa.

– Sada već peti dan nisam bio kod nje – nastavi on, pošto je pošutio časak. – Sve se bojim da će me istjerati. Ja sam još, kaže ona, sama svoja gospodarica; ako me bude volja, otjerat ću te sasvim, pa ću otputovati u inozemstvo; (već mi je govorila to da će otići u inozemstvo – primijeti on usput i pogleda nekako osobito knezu u oči); istina je, gdjekada me samo plaši, sve me nekako ismijava. A onda se opet zna i zaista natmuriti, namrštiti, ne govori ni riječi; toga se ja i bojim. Onomad sam pomislio: neću joj dolaziti praznoruk – pa sam je samo naveo na smijeh, a onda, a onda se gotovo pomami. Sobarici Katji poklonila je takav moj šal kakav nije možda još ni vidjela, sve ako je i prije živjela u raskoši. A o tom kada ćemo se vjenčati, ne smijem ni pisnuti. Kakav sam ja mladoženja kad se bojim doći joj? Eto tako sjedim, a kad postanem nestrpljiv, pođem tajom i kradom po ulici pokraj njezine kuće, ili se gdjegod skrijem za uglom. Onomad sam gotovo do zore stražario kod njezinih vrata – prividjelo mi se nešto onda. A ona valjda izvirila kroz prozor: »Što bi ti, kaže, učinio od mene da si vidio varku?« Nisam otrpio, nego rekoh: »I sama znaš«.

– A što zna?

– Pa otkud bih i znao! – nasmije se Rogožin pakosno. – U Moskvi je onda nisam mogao uloviti ni s kim, premda sam je lovio dugo. Uzeo sam onda jedanput te joj kažem: »Ti si se privoljela vjenčati sa mnom, ulaziš u poštenu obitelj, a znaš li sada tko si ti? Ti si, kažem, evo takva!«

– Rekao si joj?

– Rekao sam.

– No?

– »Ja tebe«, kaže ona, »ne bih sada možda uzela ni za lakaja, a ne da ti budem žena«. – »A ja«, kažem, »ne izlazim odavde, pa je kraj!« – »A ja ću«, kaže ona, »odmah zovnuti Kellera i reći ću mu, on će tebe izjuriti na vrata«. Onda sam sâm poletio na nju i izbio je da je pomodrjela.

– Ne može biti! – poviče knez.

– Kažem: bilo je – potvrdi Rogožin tiho, ali oči mu se blistale. – Upravo poldrug dana niti sam spavao, niti jeo, niti pio, iz sobe njezine nisam izlazio, na koljena sam klekao pred nju: »Umrijet ću«, kažem, »neću izići dok mi ne oprostiš, a ako me dadeš istjerati, utopit ću se: jer što ću ja sada bez tebe?« Sav taj dan bila je kao luda, čas je plakala, čas me htjela zaklati nožem, čas me pogrđivala. Sazvala Zaljoževa, Kellera, Zemtjužnjikova i sve, pokazuje im mene, sramoti me. »Hajdemo, gospodo, svi zajedno danas u kazalište, neka on ovdje ostane ako neće otići, ja nisam vezana uz njega. A vama će, Parfene Semjonoviču, dati ovdje čaja i kad nema mene, vi ste zacijelo ogladnjeli danas.« Vratila se iz kazališta sama: »Oni su«, kaže, »kukavci i nitkovi, boje se tebe, a i mene plaše: neće on, kažu, otići tako, može on da zakolje. A ja, evo, kad pođem u spavaću sobu, neću ni zaključavati za sobom vrata; evo, kako se bojim tebe! Da znaš i da vidiš! Jesi li pio čaja?« – »Nisam«, kažem, »i neću«. – »Kad bi to bilo časno, ali tebi nikako ne pristaje.« I kako je rekla, tako je i učinila, nije zaključala sobu. Ujutro izišla, smije se: »Jesi li ti poludio?« kaže. »Ta ovako ćeš umrijeti od gladi!« – »Oprosti«, kažem. – »Neću opraštati, neću poći za tebe, rekoh ti. Zar si ti svu noć presjedio na tom naslonjaču, nisi spavao?« – »Nisam«, kažem, »nisam spavao«. – »Kako si pametan! A nećeš opet piti čaja i objedovati?« – »Rekao sam da neću – oprosti!« – »To nikako ne pristaje tebi«, kaže ona, »da samo znaš, kao kravi sedlo. Da nisi ti nakanio plašiti mene? Baš ja marim što ćeš ti gladan sjediti; baš si me zaplašio!« Rasrdila se, ali nije zadugo, opet me počela bockati. I začudio sam joj se tada što u nje nema nikako te pakosti. A onamo zamjera ona, dugo zamjera drugima! Onda mi je pala na pamet misao da ona mene toliko slabo cijeni te mi i ne može zamjerati. I to je istina. »Znaš li ti«, kaže, »tko je papa rimski?« – »Čuo sam«. – »Ti, Parfene Semjonoviču, ništa nisi učio sveopću povijest!« – »Nisam ja učio ništa«, kažem. – »Ja ću ti dakle dati«, kaže, »da pročitaš: bio je jedan papa i rasrdio se na jednog cara, i taj mu je tri dana, ne jedući, ne pijući, bos, na koljenima, prestojao pred dvorom, dok mu nije oprostio; što misliš, što je za tri dana taj car, dok je klečao, porazmislio u sebi i na što se zavjetovao?... Ali čekaj«, kaže, »ja ću ti to sama pročitati!« Skočila, donijela knjigu: »To su stihovi«, kaže, i počela mi u stihovima čitati kako se taj car, za tri dana zaklinjao da će se osvetiti tomu papi. »Zar ti se to ne sviđa«, kaže, »Parfene Semjonoviču?« – »Sve je to istina«, kažem, »što si pročitala«. – »Aha, i sam kažeš da je istina, dakle se možda i zavjetuješ: kad se ona uda za mene, onda ću joj platiti sve, onda ću joj se smijati!« – »Ne znam«, kažem, »možda i mislim tako«. – »Kako ne znaš?« – »Tako«, kažem, »ne znam, ne mislim sada vazda na to.« – »A na što misliš sada?« – »Pa eto, kad ustaneš s mjesta i prođeš pokraj mene, a ja te gledam i pazim za tobom: tvoja haljina prošušti pokraj mene, a meni klonulo srce; a kad

iziđeš iz sobe, ja se sjećam tvoje riječce, i kakvim si glasom i što si rekla; a noćas nisam cijele noći ni na što mislio, sve sam slušao kako dišeš u snu i kako si se ganula koja dva puta...« – »Pa ti«, nasmije se ona, »valjda ne misliš ni na to i ne sjećaš se da si me istukao?« – »Možda«, kažem, »i mislim, ne znam.« – »A ako ti ne oprostim i ne pođem za tebe?« – »Rekao sam da ću se utopiti.« – »Možda ćeš me još i ubiti prije toga«... Rekla i zamislila se. Onda se rasrdila i izišla. Za sat došla k meni sva namrštena. »Ja ću«, kaže, »poći za tebe, Parfene Semjonoviču, i ne zato što se bojim tebe, nego jer ću svejedno propasti. A i gdje bih bolje propala? Sjedni«, kaže, »odmah će ti dati da ručaš. A ako pođem za tebe«, dometnula je, »bit ću ti vjerna žena, o tom ne sumnjaj i ne vodi brige.« Zatim je pošutjela te kaže: »Ipak nisi lakaj; bila sam pomislila da si pravi pravcati lakaj.« Onda je i odredila svadbu, a za tjedan dana odbjegla od mene ovamo k Lebedevu. Kad sam došao, kaže mi: »Ja se tebe ne odričem nipošto; hoću samo počekati koliko me volja, jer ja sam sve još sama svoja gospodarica. Čekaj i ti ako hoćeš.« Eto tako je sada kod nas... Što i ti misliš o svemu tom, Lave Nikolajeviču?

– A što misliš ti sam? – uzvrati pitanje knez, tužno gledajući Rogožina.

– A zar ja išta mislim! – istrglo se njemu.

Htio je dometnuti još nešto, ali je prešutio u nesavladivu jadu.

Knez ustade i htjede opet otići.

– Ipak neću ti smetati – izgovori tiho, gotovo turobno, kao da odgovara nekoj svojoj unutarnjoj, skrovitoj misli.

– Znaš li što ću ja tebi reći! – odjednom se oduševi Rogožin i oči mu se zablistale. – Kako ti to meni prepuštaš ovako, ne razumijem. Zar je više nikako ne voliš? Prije si se ipak jadio, ta vidio sam ja. Zašto si dakle sada dojurio navrat-nanos? Od milosrđa? (I lice mu se naceri na pakostan smiješak.) He-he!

– Ti misliš da ja tebe varam? – zapita knez.

– Nije, ja tebi ne vjerujem, samo tu ne razumijem ništa. Najistinitije je to da je tvoje milosrđe valjda još gore od moje ljubavi.

Na licu mu se zapažalo nešto pakosno što se željelo svakako odmah iskazati.

– A što je, tvoja se ljubav ne razlikuje od zlobe – nasmiješi se knez – pa kad te ona prođe, bit će možda još gora nevolja. Ja ti to kažem, brate Parfene...

– Da ću je zaklati?

Knez zadršće.

– Jako ćeš je mrziti zbog te iste današnje ljubavi, zbog sve te muke što je sada trpiš. Meni je najčudnije to kako ona može opet poći za tebe? Kad sam jučer čuo, jedva sam i povjerovao, i tako me je zatištalo. Ta već se dva puta odrekla tebe i pobjegla baš prije vjenčanja, sluti ona dakle... Što joj je dakle do tebe? Zar je njoj do tvog novca? To je besmislica. A i novac si valjda već rasuo silno. Zar zato da samo stekne muža? Pa mogla bi naći i osim tebe. Svaki bi bio bolji od tebe, jer ti ćeš je i zaista zaklati možda, i ona to sada možda i predobro zna. Zato što je tako jako voliš? Istina je, zato... Slušao sam da ima takvih koje baš traže takvu ljubav... samo...

Knez zastade i zamisli se.

– Što si se opet osmjehnuo na očev portret? – zapita Rogožin, koji je iznimno oštro pazio na svaku promjenu, na svaku časovitu crtu na kneževu licu.

– Što sam se osmjehnuo? Palo mi je na pamet: da tebe nije zadesila ta nedaća, da ti se nije dogodila ta ljubav, ti bi valjda postao isti istacati kao i tvoj otac, pa i vrlo brzo. Tiho bi

zasjeo u toj kući sam sa ženom, poslušnom i poniznom, rijetko bi i oštro govorio, nikome ne bi vjerovao, a i ne bi ti to trebalo, nego bi samo šuteći i mrko stjecao novac. Jedino bi znao gdjekada pohvaliti stare knjige ili zainteresirati se za križ s dva prsta,[35] a i to jedino u starosti...

– Podruguj se! I baš to je isto istacato govorila nedavno i ona kad je isto tako promatrala portret! Začudo kako se vi sada slažete u svemu...

– A zar je ona bila kod tebe? – zapita knez radoznalo.

– Bila je. Dugo je gledala portret, ispitivala o pokojniku. »Ti bi bio baš takav isti«, osmjehnula mi se naposljetku. »U tebe su«, kaže, »Parfene Semjoniču, jake strasti, takve strasti da bi s njima odletio upravo u Sibir u uze da u tebe nema također i pameti, jer u tebe je velika pamet«, kaže ona. (Tako je rekla, vjeruješ li ili ne vjeruješ? Prvi sam put čuo od nje takvu riječ!) »Ti bi se ubrzo okanio sve ove današnje obijesti. A kako si sasvim neobrazovan čovjek, stao bi zgrtati novac, te bi kao i otac sjedio u toj kući sa svojim škopcima; možda bi na koncu i sam prešao na njihovu vjeru, i tako bi zavolio svoj novac da ne bi zgrnuo samo dva milijuna, nego možda deset, pa bi na svojim kesama i umro od gladi, jer u tebe je strast u svemu, sve ti dotjeruješ do strasti.« Evo baš ovako je govorila, gotovo iste istacate ove riječi. Nikada još donde nije ovako govorila sa mnom! Ta ona sa mnom vazda razgovara o tricama, ili se podruguje; a tu se počela i smijati, no onda se namrštila; po svoj je kući obilazila, promatrala i kao da se plašila nečega. »Sve ću ja to promijeniti«, kažem, »i uredit ću, ili ću možda, dok se uzmemo, kupiti drugu kuću.« – »Nipošto«, kaže ona, »ništa tu ne treba mijenjati, ovako ćemo živjeti. Ja želim«, kaže, »živjeti pokraj tvoje majke kad ti budem žena.« Odveo sam je k majci – bila je smjerna prema njoj, kao rođena kći. Majka još otprije, evo već dvije godine, nije nekako sasvim pri potpunoj pameti (bolesna je), a nakon očeve je smrti sasvim podjetinjila, ništa ne govori: sjedi i ne miče se, i samo se sa svoga mjesta klanja svima koga god spazi; da je ne nahrane, ona se tri dana ne bi valjda sjetila. Ja uzeo majčinu desnicu i namjestio je: »Blagoslovite«, kažem, »majčice, ona se vjenčava sa mnom.« Onda ona čuvstveno poljubila majci ruku. »Zacijelo je«, kaže, »majka tvoja pretrpjela mnogo jada.« Evo ovu je knjigu opazila kod mene. »Što si to počeo čitati rusku povijest? (A ona mi je i sama jednom prilikom govorila u Moskvi: »Trebalo bi da se obrazuješ barem ičim, barem da pročitaš Solovjevljevu *Rusku povijest*, ta ništa ti ne znaš.«) To je dobro«, kaže, »tako i radi, čitaj. Ja ću ti sama sastaviti popis koje knjige trebaš najprije pročitati; hoćeš li ili nećeš?« I nikada, nikada donde nije ovako govorila sa mnom, tako da me je i zadivila; prvi sam put odahnuo kao živ čovjek.

– Tomu se veselim, Parfene – reče knez s iskrenim čuvstvom – jako se veselim. Tko zna, možda će vas Bog i složiti.

– Nikada to neće biti! – poviče Rogožin žestoko.

– Slušaj, Parfene, ako ti nju voliš ovako, zar ne želiš steći njezino poštovanje? A ako želiš, zar se ne nadaš? Rekao sam evo maločas da mi je čudna zagonetka: zašto ona polazi za tebe? Ali ako je ne mogu odgonetnuti, ipak mi nema sumnje da tu svakako mora biti dovoljan, razborit razlog. Ona je uvjerena u tvoju ljubav; ali je zacijelo uvjerena i u neke tvoje vrline. Ta drukčije i ne može biti! To se potvrđuje ovim što si rekao maloprije. I sâm kažeš, dogodila joj se prilika da s tobom priča sasvim drugim jezikom nego što je prije općila i govorila. Ti si sumnjičav i ljubomoran, zato si i pretjerao sve što si god primijetio

[35] Starovjerci su se križali s dva prsta, za razliku od ruskih pravoslavaca novovjeraca koji koriste tri prsta.

da je loše. Dakako da ona ne sudi tako loše o tebi kako ti kažeš. Ta inače bi značilo da svjesno srlja u vodu ili pod nož kad se udaje za tebe. Zar to može biti? Tko bi išao svjesno u vodu ili pod nož?

S gorkim smiješkom saslušao je Parfen kneževe vatrene riječi. Njegovo uvjerenje činilo se da je već nepokolebljivo ustaljeno.

– Kako me ti sada, Parfene, teško gledaš! – istrgne se knezu s teškim čuvstvom.

– U vodu ili pod nož! – izgovori on napokon. – He! Pa zato i polazi za mene jer se uz mene pouzdano nada nožu! A zar se ti, kneže, zaista sve dosad nisi sjetio što je u stvari?

– Ne razumijem ja tebe.

– Pa možda me zaista i ne razumiješ, he-he! Ta govore o tebi da si ti... *onakav*. Ona voli drugoga – eto to trebaš razumjeti! Baš onako kao što ja nju volim sada, isto tako voli ona sada drugoga. A znaš li tko je taj drugi? To si ti! Što, nisi znao?

– Ja!

– Ti. Ona je tebe zavoljela onda, još otad od rođendana. Samo misli da se ne može udati za tebe, jer bi te tobože osramotila i upropastila bi ti svu sudbinu. »Zna se«, kaže, »kakva sam ja.« Sve dosad tvrdi ona to. Sve mi je ovo govorila sama ravno u lice. Boji se da ne bi upropastila i osramotila tebe, a za mene se može udati, ništa zato – eto, koliko ona cijeni mene, zapamti i to!

– Pa kako je od tebe pobjegla k meni, a... od mene...

– A od tebe k meni! He! Koješta njoj pada iznenada na pamet! Sve je sada kao u groznici. Časom mi viče: »Za tebe ću poći, kao u vodu; brže svadbu!« Sama požuruje, određuje dan, a kad se približi vrijeme – plaši se, ili je snalaze druge misli; Bog bi je znao, ta vidio si: plače, smije se u groznici. Kakvo je tu čudo što je pobjegla od tebe? Od tebe je onda pobjegla zato što se sama sjetila koliko te silno voli. Bilo joj je preko sile da bude kod tebe. Rekao si evo maločas da sam ja nju onda pronašao u Moskvi; nije istina – sama je od tebe dojurila k meni: »Odredi dan«, kaže, »ja sam gotova! Daj šampanjca! Hajdemo k Cigankama!« viče... A da nije bilo mene, odavno bi već bila skočila u vodu; istinu govorim. Zato i ne skače što sam ja možda još strašniji nego voda. Od zlobe i polazi za mene... Ako pođe za mene, kažem sigurno da će poći *od zlobe*.

– Ta kako ti... kako ti... – poviče knez i ne dovrši.

Gledao je Rogožina sav prestravljen.

– Što ne dovršavaš? – priklopi Rogožin i naceri se. – Ako hoćeš, reći ću ti da ti evo u taj čas misliš u sebi: »No, kako da ona sada pođe za njega? Kako joj smijem dopustiti to?« Znam što misliš...

– Nisam zbog toga došao ovamo, Parfene, kažem ti, nije mi to bilo na pameti...

– Možda nisi došao zbog toga i možda ti nije bilo to na pameti, ali sada ti je već zacijelo stalo do toga, he-he! Ali dosta o tom! Što si se tako snuždio! Zar zaista nisi to znao? Eh, čudan si ti čovjek!

– Sve je to ljubomora, Parfene, sve je to bolest, sve si ti to pretjerao preko mjere... – promrmlja knez u neobičnoj uzbuđenosti: – Što bi ti?

– Ostavi – izreče Parfen i naglo istrže iz kneževih ruku nož koji je on bio uzeo sa stola, pokraj knjige, i položi ga opet na prijašnje mjesto.

– Kao da sam znao kad sam ulazio u Petrograd, kao da sam slutio... – nastavi knez. – Nisam htio putovati ovamo! Htio sam zaboraviti sve ovo ovdje, istrgnuti iz srca! No, zbogom... Ali što je tebi?

Knez je, dok je to govorio u rastresenosti bio opet prihvatio sa stola onaj isti nož, i opet mu ga Rogožin istrgnuo iz ruke i bacio na stol. Bio je to nož prilično jednostavne forme, s jelenovim drškom, neugledan, sa sječivom od tri i pol palca, a širine prema tomu.

Kad je Rogožin vidio da je knezu palo u oči što mu on dva puta trga taj nož iz ruku, zgrabi s pakosnom zlovoljom nož, turi ga u knjigu i baci knjigu na drugi stol.

– Razrezuješ li ti njime listove? – zapita knez, ali rastreseno, kao da je sve još pod dojmom silne turobnosti.

– Da, listove...

– Pa to je vrtni nož?

– Jest, vrtni. Zar se vrtnim nožem ne mogu razrezivati listovi?

– Ali on je... sasvim nov.

– Pa što onda ako je nov? Zar ja ne mogu odmah kupiti nov nož? – poviče naposljetku u nekom bjesnilu Rogožin koji se razdraživao od svake riječi. Knez zadršće i oštro pogleda Rogožina.

– Eh, kakvi smo mi! – zasmije se odjednom kad se sasvim snašao. – Oprosti mi, brate; kad je tako teška glava kao sada, i ta bolest... onda sam sasvim, sasvim ovako rastresen i smiješan. Nisam nikako ni htio zapitati to... ne sjećam se što sam htio pitati. Zbogom...

– Ne ovuda – reče Rogožin.

– Zaboravio sam!

– Ovuda, ovuda, hajdemo, ja ću ti pokazati.

IV

Pođoše onim istim sobama kojima je knez već prolazio; Rogožin je išao malo naprijed, knez za njim. Uđu u veliku dvoranu. Tu je na zidovima bilo nekoliko slika, sve sami portreti vladika i pejzaži na kojima se ništa ne razaznaje. Nad vratima u susjednu sobu visjela je slika, prilično neobična po svojem obliku, duga otprilike dva i pol aršina, a visoka nikako više od šest palaca. Prikazivala je Spasitelja, tek skinutoga s križa. Knez pogleda letimice sliku, kao da se sjeća nečega, ali se nije zaustavljao, nego htjede da prođe na vrata. Bilo mu je jako teško i želio je da što brže ode iz te kuće. Ali Rogožin stade odjednom pred slikom.

– Evo sve te slike ovdje – reče on – pokupovao je pokojni otac na dražbama po rubalj, po dva, volio je slike. Sve ih je jedan znalac pregledao ovdje; smeće, kaže, a evo ova – ta slika nad vratima, također kupljena za dva rublja, nije, kaže, smet. Još se za oca našao jedan koji je za nju nudio tri stotine i pedeset rubalja, a Saveljev, Ivan Dmitrič, trgovac, velik ljubitelj, taj je dotjerao do četiri stotine, a prošle je nedjelje bratu Semjonu Semjoniču ponudio čak i pet stotina. Ja sam je zadržao.

– Ta to je... to je kopija Hansa Holbeina – reče knez kad je razgledao sliku. – Nisam doduše velik znalac, ali mi se čini da je izvrsna kopija. Vidio sam tu sliku u inozemstvu i ne mogu je zaboraviti. No... što ti...

Rogožin se u jedan mah okanio slike i pošao prvašnjim putem naprijed. Dabome, rastresenost i osobito, čudno i razdraženo raspoloženje što se tako iznenada pojavilo u Rogo-

žinu moglo bi možda objasniti tu žestinu; no knezu se ipak činilo nekako čudnim što se tako naglo prekinuo razgovor koji nije započeo on, i što mu Rogožin nije ni odgovorio.

– A što, Lave Nikolajeviču, odavno te htjedoh zapitati: vjeruješ li ti u Boga ili ne vjeruješ? – odjednom progovori opet Rogožin kad su prošli nekoliko koraka.

– Kako ti čudno pitaš i... gledaš! – primijeti knez nehotice.

– A ja volim gledati tu sliku – promrmlja Rogožin, pošto je pošutio, kao da je opet zaboravio na svoje pitanje.

– Tu sliku! – poviče naglo knez, pod dojmom nenadane misli – tu sliku! Ta od slike može komu i da propadne vjera!

– I propada – potvrdi iznenada Rogožin.

Bili su već došli do izlaznih vrata.

– Što? – zastane odjednom knez. – Što ti kažeš?! Ja sam se samo našalio, a ti ovako ozbiljno! A zašto si me pitao vjerujem li u Boga?

– Pa ništa, tako. I prije sam te htio pitati. Ta mnogi danas ne vjeruju. Ali je istina (ti si živio u inozemstvu) – meni je eto jedan govorio u pijanstvu da kod nas u Rusiji ima više nego u svim zemljama takvih koji ne vjeruju u Boga. »Nama je«, kaže, »lakše u tom nego njima, jer mi smo krenuli dalje od njih«...

Rogožin se zajedljivo nasmiješi; kad je izgovorio svoje pitanje, otvori naglo vrata te, držeći za kvaku, pričeka da knez iziđe. Knez se začudi, ali iziđe. Rogožin iziđe za njim na stubište i pritvori za sobom vrata. Stajali su jedan pred drugim tako kao da su obojica zaboravili kamo su došli i što bi sada trebali učiniti.

– Zbogom, dakle – reče knez, pružajući ruku.

– Zbogom – izgovori Rogožin, stišćući pruženu mu ruku krepko, ali sasvim makinalno. Knez siđe niz jednu stepenicu i okrene se.

– A što se tiče vjere – započne i osmjehne se (očito nije htio ostaviti Rogožina), a i oživljujući pod dojmom jedne nenadane uspomene – što se tiče vjere, ja sam prošlog tjedna u dva dana imao četiri različita susreta. Putovao sam izjutra po jednoj novoj željezničkoj pruzi i koja četiri sata sam razgovarao u vagonu s nekim S...m, tamo sam se i upoznao s njim. Još sam i prije mnogo slušao o njemu, a među inim kao o ateistu. Zaista je jako učen čovjek i ja sam se razveselio što ću pričati s pravim učenjakom. Osim toga, neobično je dobro odgojen čovjek, tako da je sa mnom pričao kao da sam mu sasvim jednak po znanju i shvaćanju. U Boga on ne vjeruje. Iznenadilo me je samo jedno: što za sve vrijeme kao da uopće i nije govorio o onom pravom, a baš me je zato iznenadilo jer mi se i prije, koliko sam se god sastajao s ljudima koji ne vjeruju i koliko god sam čitao takvih knjiga, svagda činilo da oni niti govore, niti u knjigama piše o onom pravom, premda se naoko čini da govore. Ja sam mu to onda i rekao, ali valjda nisam rekao jasno, ili nisam umio iskazati, jer nije ništa razumio... Navečer sam odsjeo u gostionici u kotarskom gradu da prenoćim, a u gostionici se upravo bilo dogodilo prošle noći ubojstvo te su o tom govorili kad sam doputovao. Dva seljaka, i vremešni ljudi, i koji nisu pijanci, i odavno se već poznaju, prijatelji, napili se čaja i htjeli zajedno spavati u komorici. Ali jedan je za posljednja dva dana bio zapazio u drugoga srebrn sat na uzici od žutih perla što ga prije očito nije znao u njega. Taj čovjek nije bio lupež, bio je čak pošten i po seljačkom stanju nipošto siromah. No toliko mu se svidio taj sat i toliko ga zamamio da se napokon nije mogao suzdržati: uzeo nož, pa kad se prijatelj odvratio, pristupio odostrag oprezno k njemu, namjerio, uznesao oči k nebu, prekrižio se, izgovorio u sebi s gorkom molitvom: »Gospode, oprosti radi Krista!« – i u jedan mah zaklao prijatelja kao ovna – te mu izvadio sat.

Rogožin prasne u smijeh. Tako je hihotao kao da je u nekom nastupu. I čudno je bilo gledati taj smijeh nakon onakve nedavne mrke volje.

– Eto to ja volim! Ta to je ljepše nego išta! – uzvikivao je grčevito i gotovo se zadihao. – Jedan nikako i ne vjeruje u Boga, a drugi vjeruje čak toliko da i ljude kolje nakon molitve... To ti, kneže, brate, ne znaš zamisliti! Ha-ha-ha! Ta to je ljepše nego išta!...

– Ujutro pošao ja švrljati po gradu – nastavi knez čim je zastao Rogožin, premda mu je smijeh još vazda grčevito i na mahove podrhtavao na usnama – i vidim: po drvenom pločniku tetura pijan vojnik, sasvim odrpan. Pristupio on k meni: »Kupi, gospodaru, srebrn sat, dajem ti ga za samih dvadeset kopjejki; srebrn je!« Vidim mu u ruci križ, valjda ga je baš skinuo sa sebe, na modroj silno iskrzanoj vrpčici, ali pravi kositreni križ, vidi se na prvi pogled, velik, osmokrak, potpunog bizantskog oblika. Izvadim dvadeset kopjejki i dam mu, a križ odmah djenem na sebe – a po licu mu se vidjelo kako je zadovoljan što je nasamario glupoga gospodina, i odmah se uputio propiti svoj križ, o tom nema sumnje. Ja sam, brate, bio onda pod najsilnijim dojmom svega onoga što je u Rusiji povrvjelo na mene; ništa prije nisam razumijevao u njoj, kao da sam odrastao bez pameti, te sam se za tih pet godina u inozemstvu samo nekako fantastično sjećao Rusije. Idem, dakle, i mislim: neću još osuđivati toga križoprodavca. Ta Bog bi znao što je u tim pijanim i slabim srcima. Za sat ja, vraćajući se u gostionicu, naišao na ženu s naprščetom. Žena je još mlada, djetetu će biti kojih šest tjedana. Dijete joj se nasmiješilo, kako je spazila, prvi put otkad se rodilo. Gledam kako se odjednom tako pobožno, pobožno prekrižila. »Što ti to«, kažem, »mladojka?« (Onda sam još ispitivao sve.) – »Pa eto«, kaže, »baš onako kao što je majci radost kad na svojem djetešcu spazi prvi osmijeh, isto je takva radost svaki put Bogu kad On opazi s neba da mu se grešnik počinje moliti od svega srca.« To mi je rekla žena gotovo tim istim riječima, i takvu duboku, takvu bistru i istinsku religioznu misao, takvu misao u kojoj se u jedan mah iskazalo sve bivstvo kršćanstva, to jest potpuni pojam o Bogu kao o našem rođenom ocu, i o radosti božjoj čovjeku kao o očevoj radosti rođenomu djetetu, najglavnija misao Isukrstova! Jednostavna žena! Istina je, majka... a tko zna, možda je to bila žena onomu istomu vojniku. Slušaj, Parfene, ti si me maločas zapitao, evo ti moj odgovor: suština religioznog čuvstva ne pristaje ni pod kakvo rasuđivanje, ni pod kakve prekršaje i prijestupe ni pod kakve ateizme; tu je nešto drugo i navijek će biti nešto drugo; tu je nešto takvo od čega će se navijek odbijati ateizmi i navijek će govoriti *drugo nego što treba*. No glavno je da ćeš najjasnije i najbrže primijetiti to na ruskom srcu, i eto mojega zaključka! To je jedno od najprvih mojih uvjerenja što sam ih stekao u našoj Rusiji. Ima što bi se radilo, Parfene! Ima što bi se radilo na našem ruskom svijetu, vjeruj meni! Sjeti se kako smo se ja i ti sastajali u Moskvi i razgovarali neko vrijeme... I nikako nisam sada želio vratiti se ovamo! I nikako, nikako nisam mislio da ću se ovako sastati s tobom! A što ću!... Zbogom, do viđenja! Bog ne ostavio tebe!

Okrene se i pođe niza stube.

– Lave Nikolajeviču! – dovikne odozgor Parfen, kad je knez išao do prve terase na stubama. – Je li kod tebe križ što si ga kupio od vojnika?

– Jest, na meni je.

– Ded ga pokaži!

Opet nova neobičnost! Knez promisli, popne se gore, izvadi svoj križ, i pokaže mu ga, ali ga nije skidao s vrata.

– Daj mi ga – reče Rogožin.

– Zašto? Zar ti...

Knez se nije želio rastati s tim križem.

– Ja ću ga nositi, a svoj ću križ skinuti sebi, nosi ga ti.

– Hoćeš da promijenimo križeve? Ako je tako, izvoli, Parfene, milo mi je; pobratit ćemo se!

Knez skine svoj kositreni križ, Parfen svoj zlatni, i oni se zamijene. Parfen je šutio. U teškom čudu primijeti knez da pobratimu sve još ne nestaje s lica prijašnje nepovjerljivosti, prijašnjeg gorkog i gotovo podrugljivog smiješka, barem se časomice pojavljuju jako. Naposljetku Rogožin šuteći prihvati kneževu ruku te je stajao neko vrijeme kao da se ne može odlučiti na nešto; na koncu ga potegne naglo za sobom i izgovori da se je jedva čulo: »Hajdemo!« Prijeđu stubište u prvom katu i pozvone na vrata sučelice onim vratima otkud su izišli. Otvori im se brzo. Postara žena, sva zgrbljena i u crnini, povezana rupcem, šutke se duboko pokloni Rogožinu; on je nabrzo zapita nešto, ali ne zastane radi odgovora, nego povede kneza dalje kroz sobe. Opet zaredale mračne sobe, nekako neobično, hladno čiste, hladno i oporo namještene starinskim pokućstvom, s bijelim čistim prevlakama. Bez prijave uvede Rogožin kneza ravno u neveliku sobu, sličnu salonu, pregrađenu blistavom pregradom od tisovine, s dvojim vratima po stranama; za tom je pregradom valjda bila spavaća soba. U kutu u salonu, kod peći, sjedila je na naslonjaču mala bakica koja naoko nije bila još jako stara, pa i prilično zdrava, ugodna i okrugla lica, ali već sasvim sijeda, a na prvi se pogled zapažalo da je sasvim podjetinjila. Bila je u crnoj vunenoj haljini, s velikim crnim rupcem oko vrata, a na glavi joj bijela čista kapica s crnim vrpcama. Noge joj se upirale u klupicu. Do nje je bila još jedna čista baka, starija od nje, također u crnini i s bijelom kapom, valjda kakva muktašica, te šuteći plela čarapu. Obje su valjda vazda šutjele. Kad je prva starica ugledala Rogožina i kneza, nasmiješila im se i nekoliko im puta prijazno mahnula glavom, u znak zadovoljstva.

– Majčice – reče Rogožin pošto joj je poljubio ruku – ovo je moj dobri prijatelj, knez Lav Nikolajevič Miškin; ja i on smo promijenili križeve; bio mi je u Moskvi neko vrijeme što i rođeni brat, mnogo je učinio za mene. Blagoslovi ga, majčice, kako bi blagoslovila rođenoga sina. Čekaj, starice, evo ovako, daj, ja ću ti složiti ruku...

Ali prije nego što je Parfen dospio latiti se, digla starica desnicu, složila tri prsta i pobožno tri puta prekrižila kneza. Onda mu još jedanput ljubazno i nježno kimnula glavom.

– No, hajdemo, Lave Nikolajeviču – reče Parfen – zato sam te jedino i doveo...

Kad su opet izišli na stube, dometne on:

– Eto ona ništa ne razumije što se govori, i ništa nije razumjela od mojih riječi, a blagoslovila te je; poželjela je dakle i sama... No, zbogom, vrijeme je i meni i tebi.

I on otvori svoja vrata.

– Deder da te barem zagrlim na rastanku, ti čudače! – klikne knez, gledajući ga s nježnim prijekorom, i htjede ga obgrliti.

Ali Parfen, tek što je digao ruke, odmah ih i spusti opet. Nije se mogao nakaniti, vrckao se da ne gleda kneza. Nije ga htio zagrliti.

– Ne boj se! Uzeo sam doduše tvoj križ, ali te neću zaklati zbog sata! – promrmlja on nečujno i iznenada se nasmije nekako čudno.

Ali odjednom mu se preobrazilo cijelo lice: strašno je problijedio, usne mu zadrhtale, oči se zažarile. Digao ruke, krepko obgrlio kneza i izgovorio jedva dišući:

– Uzimaj je dakle, ako je tako suđeno! Tvoja je! Prepuštam ti je!... Sjećaj se Rogožina!

Onda se okani kneza te, ne gledajući, uđe u svoj stan i zalupi za sobom vrata.

V

Bilo je već kasno, gotovo dva i pol sata, i knez nije Jepančina zatekao doma. Ostavi mu kartu te odluči vratiti se u gostionicu k »Vagi« i zapitati za Kolju; ako pak ne bude tu, ostaviti mu list. U »Vagi« mu rekoše da je Nikolaj Ardalionovič »otišao još jutros rano, ali je na odlasku javio, ako bude tko došao i pitao za njega, neka se rekne da će *on* doći možda u tri sata. Ako pak do tri i pol ne bude ovdje – onda je otputovao vlakom u Pavlovsk, u ljetnikovac ka generalici Jepančinoj, dakle će ondje i ručati.« Knez sjedne pričekati ga pa, kad je već tu, naruči objed.

Do tri i pol pa i do četiri nije bilo Kolje. Knez iziđe i krene makinalno kamo ga oči vode. Početkom ljeta događaju se ponekad u Petrogradu divni dani – vedri, topli, tihi. Taj je dan baš bio jedan od takvih rijetkih dana. Knez je švrljao neko vrijeme bez svrhe. Slabo je poznavao grad. Zastajkivao je katkad na križanjima, pred nekim kućama, na trgovima, na mostovima; jednom se svratio u slastičarnicu odmoriti se. Kadšto je s velikom radoznalošću stao zagledavati u prolaznike; ali najviše nije primjećivao ni prolaznike, niti kamo zapravo ide. Bio je u mučnoj napetosti i nemiru, a u isti je mah silno želio biti sâm. Želio je biti sam i sasvim se pasivno odati svoj toj bolnoj napetosti, nikako i ne nastojeći izbaviti se iz nje. Pitanja što su mu navrvjela na dušu i na srce bila su mu odurna i nije ih želio rješavati. »Što, zar sam ja kriv svemu tomu«, mrmljao je u sebi, gotovo i ne znajući za svoje riječi.

Oko šest sati našao se na stanici Carskoselske željeznice. Samoća mu ubrzo postala nepodnošljiva; novi mu poriv žarko zaokupio srce i na časak se jarkim svjetlom obasjala tama u kojoj mu je tugovala duša. Uzme kartu za Pavlovsk te se nestrpljivo žurio otputovati; i jest ga proganjalo nešto, ali to je bila zbilja, a nije bila fantazija, kako je možda volio misliti. Kad je već ulazio u vagon, baci odjednom na zemlju tek kupljenu kartu i opet iziđe sa stanice, smeten i zamišljen. Nakon nekoga vremena, na ulici, kao da se iznenada sjetio nečega, kao da je iznenada smislio nešto što je jako čudno a već ga je dugo uznemirivalo. Odjednom mu pošlo za rukom da sebe svjesno uvreba u nekom poslu koji već odavno traje, ali ga nije primjećivao sve do toga časa: evo već nekoliko sati, još i kod »Vage«, čini se, još i prije »Vage«, svaki je čas i iznenada uzimao nekako tražiti nešto oko sebe. Zaboravljao je, čak i nadugo, na pol sata, i onda se odjednom opet nespokojno ogledavao i tražio uokolo.

No tek što je opazio u sebi taj bolesni i dosad sasvim nesvjestan pokret, što ga je već odavno zaokupio, a već je iskrsnula pred njim i druga uspomena koja ga je izvanredno zanimala; sjetio se da je u onaj čas, kad je primijetio da sve traži nešto oko sebe, stajao na pločniku pred izlogom nekoga dućana i sa silnom radoznalošću promatrao robu izloženu u izlogu. Poželio se sada svakako uvjeriti: je li zbilja stajao maločas, možda samo prije pet minuta, pred izlogom toga dućana, nije li mu se to prikazalo, nije li što smiješao? Postoji li zaista taj dućan i ta roba? Ta on zbilja osjeća da je danas u osobito bolesnom stanju, gotovo u onom istom kakvo mu je bivalo nekada kad su se počeli javljati nastupi njegove nekadašnje bolesti. Znao je da je u takvo vrijeme prije nastupa neobično rastresen te često čak miješa i predmete i lica ako ih gleda bez osobite, napete pažnje. Ali bio je još i naročit razlog zašto je tako jako poželio uvjeriti se je li onda stajao pred dućanom; među stvarima, izloženima u dućanskom izlogu, bila je jedna stvar koju je gledao i čak je

ocijenio na šezdesetak kopjejki srebra, toga se sjećao, uza svu svoju rastresenost i uzbuđenost. Ako dakle postoji taj dućan i ako je ta stvar zaista izložena među robom, onda je zapravo i stao zbog te stvari. Ta stvar sadrži, dakle, u sebi tako jak interes za njega da je privukla njegovu pažnju čak i onda kad je bio u tako teškoj smutnji, tek što je bio izišao iz željezničke stanice. Išao je i gotovo u jadu gledao na desnu stranu, a srce mu kucalo od nespokojne nestrpljivosti. No eto toga dućana, našao ga je napokon! Bio je petsto koraka od njega kad je smislio da se vrati. Evo i te stvari za šezdeset kopjejki; »dabome, za šezdeset kopjejki, ne vrijedi više!« potvrdi sada i nasmije se. Ali nasmijao se kao u histeriji; bilo mu je jako teško. Sjetio se sada jasno da se baš tu, kad je stajao pred tim prozorom, okrenuo odjednom, kao nedavno kad je zatekao na sebi Rogožinov pogled. Kad se uvjerio da se nije prevario (u što je uostalom bio sasvim uvjeren i dok se nije obavijestio o tom), okani se dućana i pođe brže od njega. Sve se to mora što brže razmisliti, svakako; sada je bilo jasno da mu se nije priviđalo ni na željezničkoj stanici, nego mu se svakako dogodilo nešto zbiljsko što je svakako u vezi s cijelim tim njegovim prijašnjim nemirom. No opet ga prevlada neka unutarnja neodoljiva odvratnost: nije htio ništa premišljati; zamislio se u sasvim drugu stvar.

Zamislio se između ostalog o tom da u njegovoj padavici ima jedan stupanj, gotovo baš pred nastupom (ako bi mu nastup dolazio na javi) gdje mu se odjednom, usred sjete, duševnoga mraka, pritiska, na trenutke kao nekako raspaljivao mozak i u jedan mu se mah sve životne sile napinjale s neobičnim porivom. U tim trenucima, koji su trajali koliko munja, udeseterostručio mu se osjećaj života, svijesti o sebi. Um i srce obasjavali su se neobičnim svjetlom; sve uzbuđenosti, sve sumnje njegove, svi nemiri kao da su se mahom umirivali, prevraćali u neki viši spokoj, pun jasne, skladne radosti i nade. Ali ti trenuci, ti blistaji bili su samo slutnja onoga konačnog trena (nikada nije bio dulji od sekunde), od kojega se započinjao sam nastup. Taj je tren bio dakako nepodnošljiv. Kad je kasnije, već u zdravu stanju, promišljao o tom trenutku, često je govorio sam sebi: da sve te munje i blistaji višega osjećaja i svijesti o sebi, dakle i »višega bivstva«, nisu ništa drugo nego bolest, nego poremećenje normalnoga stanja, a ako je tako, onda to nije nipošto više bivstvo, nego naprotiv treba se pribrojiti najnižemu. A ipak je naposljetku stigao do izvanredno paradoksalnoga zaključka: »Što onda ako je to bolest?« Riješio je na koncu: »Zar je važno što je to abnormalan napor ako se sam rezultat, ako se časak osjećanja, kad ga se sjećaš i kad ga promatraš u zdravom stanju, već prikazuje nadasve kao harmonija, ljepota, ako ti pribavlja nečuveno i neslućeno dosad čuvstvo savršenosti, mjere, izmirenja i zanosnog molitvenog slijevanja s najvišom sintezom života?« Te su se maglovite riječi činile njemu samomu jako razumljivima, premda još preslabima. O tomu pak da je to zaista »ljepota i molitva«, da je to zaista »viša sinteza života«, u to nije mogao sumnjati, pa i nije pripuštao sumnje. Ta nisu li mu se prisnile u taj čas kakve prikaze, kao od hašiša, opijuma ili vina, koje obaraju razbor i nagrđuju dušu, abnormalne prikaze koje i ne postoje? O tom je mogao suditi zdravo kad mu se dokonča bolesno stanje. Ti su mu trenuci bili upravo samo jedan neobičan napor samosvijesti – ako bi trebalo to stanje okrstiti jednom riječju – samosvijesti i u isti mah neposrednog osjećaja o sebi u najvišem stupnju. Ako je u tom trenutku, to jest u najposljednjem svjesnom trenu prije nastupa, uspijevao jasno i svjesno reći sebi: »jest, za taj se trenutak može žrtvovati sav život!«, onda je dabome taj trenutak sam po sebi i vrijedio kao život. Uostalom, nije mu bilo dijalektičkoga dijela vlastita zaključka: otupljenost, duševni mrak, idiotizam stajali su pred njim kao jasna posljedica tih »najviših trenutaka«. Ozbiljno se on dakako ne bi prepirao o tom. U zaključku, to jest u njegovoj ocjeni toga trena, bila je bez sumnje pogreška, ali ga je ipak nešto bunila zbiljnost toga osjećaja. Što bi zaista učinio sa zbiljnošću? Ta baš je to bivalo,

ta baš on je sâm znao kazivati sebi baš u tom trenu da bi taj tren po beskrajnoj sreći koju on potpuno osjeća mogao možda i vrijediti sav život. »U tom trenu«, govorio je jednom u Moskvi Rogožinu, za njihovih tamošnjih sastanaka, »u tom mi trenu postaje nekako razumljivom neobična riječ *da neće više biti vremena*«. »Valjda je to onaj isti trenutak«, nadovezao je smiješeći se, »u kojem se nije dospio izliti prevaljeni vrč s vodom epileptiku Muhamedu, koji je ipak za taj isti tren dospio pregledati sve darove Alahove.« A u Moskvi se često sastajao s Rogožinom te su razgovarali i o koječem drugom. »Rogožin je rekao maločas da sam mu tada bio brat; to je danas rekao prvi put«, pomisli knez u sebi.

Pomislio je to sjedeći na klupi pod drvetom, u Ljetnom parku. Bilo je oko sedam sati. Park je bio prazan; neka se tama prevukla na časak preko sunca na zapadu. Bilo je zagušljivo, nalik na ono kad se izdaleka javlja bura. U sadašnjem stanju promatranja bila mu je neka zamama. Prianjao je uspomenama i umom uza svaki vanjski predmet i to mu se mililo: sve je želio nešto zaboraviti, nešto istinsko, svakidašnje, ali čim bi se ogledao oko sebe, odmah je opet upoznavao svoju mračnu misao, misao od koje bi se toliko želio otrgnuti. Sjetio se da je maločas u gostionici govorio s konobarom o jednom nedavnom, iznimno neobičnom ubojstvu koje je uzvitlalo buku i razgovore. No čim se sjetio toga, odmah mu se dogodilo opet nešto osobito.

Neobična, neodoljiva želja, gotovo napast, odjednom mu ukočila svu volju. Ustane s klupe i krene iz parka ravno na Petrogradsku stranu. Malo prije je na nevskoj obali zamolio nekoga prolaznika da mu pokaže preko Neve Petrogradsku stranu. Pokazao mu, no tada nije otišao onamo. A svakako i ne vrijedi da danas ode: znao je to. Adresu je imao odavno; lako je mogao naći kuću Lebedevljeve rođakinje; ali je znao gotovo sigurno da je neće zateći kod kuće. »Svakako je otputovala u Pavlovsk, inače bi Kolja ostavio štogod kod »Vage«, po dogovoru.« Ako je dakle išao sada, nije dabome išao zato da zastane nju. Mamila ga je druga, mračna, mučna radoznalost. Pala mu na pamet nova, nenadana misao...

Ali njemu je bilo suviše već i to što je pošao i znao kamo ide: nakon časka već je išao i nije gotovo primjećivao svoj put. Odmah mu strašno omrznulo i gotovo nije ni mogao više premišljati o »nenadanoj svojoj ideji«. S mučnom se i napetom pažnjom zagledavao u sve što mu se javljalo pred očima, gledao je nebo, Nevu. Zapodjeo razgovor s mališanom kojega je sreo. Možda mu je i padavičavo stanje sve napredovalo te napredovalo. Činilo mu se da zaista nastaje oluja, doduše polako. U daljini je već počelo grmjeti. Počelo je bivati jako zagušljivo...

Sve mu je sada radi nečega padao na um Lebedevljev nećak, kojega je nedavno vidio, kao što gdjekad pada na pamet koja melodija te je se ne možeš otresti, a glupo ti je dodijala. Začudo, sve mu se prikazivao u liku onoga ubojice kojega je bio spomenuo nedavno Lebedev kad mu je predstavljao nećaka. Jest, nedavno je još čitao o tom ubojici. Mnogo je čitao i slušao o tim stvarima otkad je došao u Rusiju; pomno je pratio sve to. A maloprije u razgovoru s konobarom i odviše se zainteresirao baš za to ubojstvo Žemarinih. Konobar se složio s njim, toga se sjetio. Sjetio se i konobara; bio je to razborit momak, ozbiljan i oprezan, a »uostalom, ta Bog bi ga znao, kakav je. Teško je u novoj zemlji odgonetati nove ljude«. Ali u rusku je dušu počeo strasno vjerovati. Oh, mnogo je, mnogo pretrpio za tih šest mjeseci, što mu je bilo sasvim novo i neslućeno, i nečuveno, i neočekivano! Ali tuđa je duša mrak, i ruska je duša mrak; za mnoge je mrak. Evo se dugo družio s Rogožinom, prijateljski su se družili, »bratski« se družili – a zna li on Rogožina? A uostalom, kakva je gdjekad u svemu tom zbrka, kakva besmislica, kakva nezgrapnost! I kakav je gadan i prezadovoljan naduvenko taj maločašnji nećak Lebedevljev! Ali i što sam ja? – sanjario je knez dalje. – Zar je on poubijao te stvorove tih šest ljudi? Kao da ja brkam...

kako je to neobično! Nešto mi se vrti glava... A kako je simpatično, kako je milo lice u starije kćeri Lebedevljeve, u one što je stajala s djetetom, kako joj je nevin, gotovo djetinji izraz i gotovo djetinji smijeh! Začudo, gotovo je bio zaboravio to lice i sada ga se istom sjetio. Lebedev, koji na njih topće nogama, jamačno ih sve obožava. Ali najistinitije je to, kao što je dva puta dva, da Lebedev obožava i svojega nećaka!

Uostalom, što se i latio tako konačno suditi o njima, on koji je danas stigao, čemu on izriče takve presude? Ta Lebedev mu je danas zadao zagonetku: no, zar se nada takvomu Lebedevu? Zar je prije znao takvoga Lebedeva? Lebedeva i Dubarry – Gospode! Ali ako Rogožin ubije, barem neće ubiti neuredno. Neće biti te zbrke. Po crtežu naručen instrument i šest ljudi, oborenih sasvim u tlapnji! Zar je u Rogožina po crtežu naručen instrument u njega... no... zar je sigurno da će Rogožin ubiti?! zadršće odjednom knez. »Nije li zločinstvo, nije li podlost od mene što sudim ovako otvoreno cinično!« uzvikne i od stida mu se odmah prelije licem rumen. Prenerazio se i kao ukopan stajao na putu. U jedan se mah sjetio i maloprijašnje Pavlovske stanice, i maloprijašnje Nikolajevske stanice, i pitanja Rogožinu ravno u lice o *očima*, i Rogožinova križa što je sada na njemu, i blagoslova njegove majke, kojoj ga je sam odveo, i posljednjega grčevitoga zagrljaja, posljednje Rogožinove odreke maločas na stubama – i kako je nakon svega toga zatekao sebe gdje neprestano traži nešto oko sebe, pa taj dućan, i ta stvar... kakva je to podlost! I nakon svega toga ide on sada s »naročitom svrhom«, sa zasebnom »nenadanom idejom«! Očaj i bol zaokupi mu svu dušu. Htjede se odmah vratiti kući, u gostionicu; okrenuo se dapače i pošao, ali je već začas stao, razmislio i opet se vratio na prijašnji put.

A i bio je već na Petrogradskoj strani, blizu kuće; ta ne ide on sad onamo s prijašnjom svrhom, ne ide s »naročitom idejom«! I kako je ono moglo biti! Jest, vraća mu se bolest, nema sumnje; možda će ga još danas snaći nastup. Od nastupa mu je i sav taj mrak, od nastupa mu je i »ideja«! Sada je rastjeran mrak, demon je prognan, nema nikakvih sumnja, u srcu mu je radost! I – tko odavno nije vidio *nju*, mora je vidjeti, i... jest, želio bi sada sresti Rogožina, uzeo bi ga za ruku i otišli bi zajedno... Srce mu je čisto; zar je on takmac Rogožinu? Sutra će sâm otići i reći će Rogožinu da ju je vidio; ta letio je ovamo, kao što je maločas rekao Rogožin, samo da je vidi! Možda će je i zateći, jer nije sigurno da je ona u Pavlovsku!

Jest, treba se to sada jasno utvrditi, da svi jasno čitaju jedan u drugom, da ne bude tih mračnih i strasnih odricanja, kao što se maloprije odricao Rogožin, i neka se sve to dovrši slobodno i... svijetlo. Zar je Rogožin nesposoban za svjetlost? On kaže da je ne voli toliko, da u njemu nema žaljenja, nema »nikakva milosrđa«. Istina je, nadovezao je zatim, da je »tvoje milosrđe možda još gore od moje ljubavi« – ali on kleveće sebe. Hm!... Rogožin uz knjigu – zar to već nije »milosrđe«, zar to nije početak »milosrđa«? Zar ne dokazuje već sama nazočnost te knjige da je on posve svjestan o svojim odnosima prema *njoj*? A pripovijest njegova maločas? Ne, to je nešto dublje od strastvenosti. I zar njezino lice udahnjuje samo strastvenost? A i može li to lice udahnjivati sada strast? Ono udahnjuje bol, ono zaokuplja dušu, ono... i knezu prođe odjednom po srcu plamena, bolna uspomena.

Da, bolna. Sjetio se kako ga je još nedavno zaboljelo kad je prvi put stao primjećivati na njoj znakove ludila. Morio ga je onda gotovo očaj. I kako ju je mogao ostaviti kad je onda pobjegla od njega k Rogožinu? Morao je i sam pohrliti za njom, a ne očekivati poruke. No... zar Rogožin nije dosad primijetio na njoj ludilo? Hm!... Rogožin vidi u svemu druge razloge, strasne razloge! I kako mu je bezumna ljubomornost! Što je htio maločas reći tvojom slutnjom? (Knez se naglo zacrveni i kao da mu je nešto zadrhtalo u srcu.)

Zašto bi uostalom i spominjao to? Tu je bezumnost na obje strane. A da on, knez, strasno ljubi tu ženu – ne može se gotovo ni zamisliti, bilo bi gotovo okrutno, nečovječno. Jest, jest! Nije, Rogožin kleveće sebe; ima on silno srce koje zna i za muke i za smilovanje. Kad on dozna svu istinu i kad se uvjeri kakvo je jadno biće ta upropaštena, suluda žena – zar joj neće onda oprostiti sve što je bilo, sve muke svoje? Zar neće postati njezin sluga, brat, prijatelj, providnost? Samilost će opametiti i poučiti i samoga Rogožina. Samilost je najvažniji i možda jedini zakon bivstvovanja svega čovječanstva. Oh, kako je on neoprostivo i nepošteno kriv Rogožinu? Ne, nije »ruska duša mrak«, nego je njemu samome u duši mrak, kad je mogao zamisliti takvu strahotu. Za nekoliko žarkih i srdačnih riječi u Moskvi Rogožin njega već naziva svojim bratom, a on... No to je bolest i tlapnja! Sve će se to riješiti!... Kako je mračno rekao maloprije Rogožin da mu »propada vjera«! Taj se čovjek zacijelo jako muči. On kaže da »voli gledati u sliku«; ne voli, nego osjeća potrebu. Rogožin nije samo strasna duša; on je ipak borac: želi silom vratiti svoju izgubljenu vjeru. Ona mu je do boli potrebna sada... Jest, vjerovati u što bilo! Vjerovati u koga god! Ali i jest čudna ta slika Holbeinova...

A, evo te ulice. Evo valjda i kuće, jest, broj 16, »kuća koleške sekretarice Filisove«. Ovdje je! Knez zazvoni i zapita za Nastasju Filipovnu.

Sama mu kućna gospodarica odgovori da je Nastasja Filipovna još jutros otputovala u Pavlovsk k Darji Aleksejevnoj »te se može dogoditi i to da će ondje ostati nekoliko dana«. Filisova je bila mala, oštrooka i oštrolika žena, od četrdesetak godina, a gledala je lukavo i pomno. Na njezino pitanje za ime – to je pitanje ona kao namjerno začinila tajnovitošću – nije knez isprva htio odgovoriti; ali se odmah predomisli i zamoli neka Nastasji Filipovnoj javi njegovo ime. Filisova primi taj njegov mar s još većom pažnjom i tajnovito, želeći očevidno iskazati time: »ne brinite se, razumjela sam«. Kneževo je ime očito izvelo na nju najjači dojam. Knez je pogleda rastreseno, okrene se i krene natrag u svoju gostionicu. Ali nije više išao onakva lika kako je bio zazvonio kod Filisove. Snašla ga je opet, i kao za jedan tren, neobična promjena: opet je išao blijed, slab, u mukama, uzbuđen; koljena su mu drhtala, usne mu pomodrjele, a na njima titrao zbunjen, smeten smiješak; »nenadana ideja« njegova odjednom se potvrdila i opravdala, i – on je opet vjerovao svojemu demonu!

No je li se potvrdila? Je li se opravdala? Zašto ga opet hvata ta drhtavica, taj hladni znoj, taj mrak i hlad duševni? Zar zato što je maločas vidio te oči? No zato je jedino i krenuo iz Ljetnoga parka da ih vidi! U tom i jest bila njegova »nenadana ideja«. Uporno je poželio vidjeti te »maloprijašnje oči«, kako bi se konačno uvjerio da će ih svakako sresti ondje, kod te kuće. To mu je bila grčevita želja, i zašto je sada potišten i preneražen baš zbog toga što ih je evo zaista ugledao? Kao da im se nije nadao! Jest, to su bile *one iste oči* (i o tom da su *one iste* nema sada više nikakve sumnje!) što su se zablistale na njega jutros, u svjetini, kad je izlazio iz vagona Nikolajevske željeznice: one iste, (iste istacate!) kojima je i maločas uvrebao pogled, za svojim leđima, kad je kod Rogožina sjedao na stolicu. Rogožin je to maločas porekao; zapitao je uz naceren, leden smiješak: »A čije su to bile oči?« I knez je silno poželio, još nedavno, na stanici Carskoselske željeznice – kad je sjedao u vagon da otputuje k Aglaji, i opet iznenada ugledao te oči, već po treći put toga dana – pristupiti k Rogožinu i reći mu »čije su to bile oči«! Ali je istrčao sa stanice i prenuo se istom pred nožarevim dućanom u onaj čas kad je stajao i procjenjivao na šezdeset kopjejki jednu stvar s jelenovim drškom. Čudni se i grozni demon konačno prikrpio k njemu i nije više htio odustati od njega. Taj je demon šapnuo njemu u Ljetnom parku kad je sjedio pod lipom i zanio se: ako je Rogožin još od ranog jutra morao paziti na njega i loviti ga na svakom koraku, sada će, gdje je doznao da neće u Pavlovsk (što je za Rogožina

bio dakako koban glas), svakako Rogožin otići *onamo*, k onoj kući, na Petrogradskoj strani, i tu će svakako paziti na njega, kneza, koji mu je jutros zadao poštenu riječ da se »neće sastati s njom« i da »nije zato došao u Petrograd«. I eto sada je knez grčevito uperio k onoj kući, pa što onda što tu zaista sreće Rogožina? Vidio je samo nesretna čovjeka kojemu je duševno raspoloženje mračno, ali jako razumljivo. Taj se nesretnik sad i ne krije više. Jest, Rogožin se malo prije pritajivao i lagao, ali na Carskoselskoj je stanici stajao i nije se gotovo niti krio. Gotovo se više krio on, knez, nego Rogožin. A sada, kod te kuće, stajao je na drugoj strani ulice, pedesetak koraka koso, na protivnom pločniku, skrstio ruke i čekao. Tu je već sasvim bio na očima, a činilo se da je namjerno htio biti na očima. Stajao je kao tužitelj i kao sudac, a ne kao... A kao tko nije stajao?

A zašto nije on, knez, pristupio sada sâm k njemu, nego se odvratio od njega kao da nije ništa primijetio, premda su im se sastale oči. (Jest, sastale su im se oči i oni se zgledali.) Ta on je sâm htio maloprije uhvatiti ga za ruku i zajedno s njim otići *onamo*? Ta on je sâm htio otići sutra k njemu i reći mu da je bio kod nje? Ta sâm se odrekao svojega demona dok je još išao onamo, na polovici puta, kad mu je radost iznenada ispunila dušu? Ili zar je zaista bilo nešto u Rogožinu, to jest u cijelom *današnjem* liku toga čovjeka, u svoj cjelini njegovih riječi, kretanja, postupaka, pogleda, što bi moglo pravdati kneževe strahovite slutnje i one strahote što mu ih šapće njegov demon? Nešto što samo po sebi pada u oči, ali ga je teško analizirati i pripovjediti, što se ne može pravdati dovoljnim razlozima, no što ipak, uza svu tu teškoću i nemogućnost, stvara cjelovitost i neodoljiv dojam koji i preko volje prelazi u potpuno uvjerenje?...

Uvjerenje – o čemu? (Oh kako je kneza mučila nezgrapnost, »poniženje« toga uvjerenja, »te podle slutnje«, i kako je krivio sebe samoga!) Ded reci, ako smiješ, o čemu? – govorio je neprestano sebi s prijekorom i izazovom – formuliraj, usudi se iskazati svu svoju misao, jasno, točno, bez kolebanja! Oh, ja sam nepošten! – ponavljao je s mrzovoljom i sa stidom na licu – kakvim ću očima za svega života gledati sada toga čovjeka! Oh, kakav je ovo dan! Oh, Bože, kakva je to mora!

Na koncu toga dugoga i bolnoga puta s Petrogradske strane nastupio časak kad je kneza odjednom zaokupila neodoljiva želja – da odmah ode k Rogožinu, da ga dočeka, da ga zagrli u stidu, u suzama, da mu sve kaže i sve mahom završi. Ali već je stajao kod svoje gostionice... Kako mu se nije milila maloprije ta gostionica, ti hodnici, sva ta kuća, soba njegova, kako mu se nisu mililі još od prvoga pogleda; nekoliko se puta toga dana sjećao s nekom osobitom odurnošću da se mora ovamo vratiti... – »Ta, zar ja danas, kao bolesna žena, vjerujem u svaku slutnju!« pomisli sa zlovoljnom porugom, zastajući na kućnim vratima. U taj mu se čas prikazala naročito jedna današnja okolnost, ali mu se prikazala »hladno«, s »potpunim razborom«, već »bez more«. Sjetio se odjednom onoga noža na stolu kod Rogožina. »No, zašto i zbilja ne bi smio Rogožin imati na svojem stolu koliko hoće noževa«! silno se začudi odmah sam sebi, pa se ukoči od čuda i odmah se sjeti kako je maloprije zastao pred nožarevim dućanom. »Ta kakve tu veze može napokon biti?...« uzvikne, ali ne dovrši. Nova, nepodnošljiva navala stida, gotovo očaja, prikovala ga na mjestu, pred samim ulazom na kućna vrata. Zastade časkom. Tako gdjekada biva ljudima, nepodnošljive nenadane uspomene, osobito koje su združene sa stidom, obično zaustavljaju na časak, na mjestu. »Jest, ja sam čovjek bez srca i kukavica«! ponovi mrko i trgne se kako bi pošao, ali... opet zastane.

Ta kućna vrata, ionako mračna, bila su u taj čas sasvim tamna; olujna nepogoda koja se javljala progutala je večernju svjetlost, a baš u onaj mah kad je knez prilazio kući provalio se oblak i udario pljusak. U onaj isti čas kad je bio malo zastao i onda se trgnuo s mjesta bio je baš pred vratima, baš pred ulazom s ulice. I odjednom spazi unutra u vra-

tima, u polutami, pred samim ulazom k stubama jednog čovjeka. Taj čovjek kao da je nešto očekivao, ali je brzo promaknuo i nestao. Knez ga nije mogao vidjeti jasno i ne bi dabome nipošto mogao pouzdano reći tko je. Uz to je ovuda moglo prolaziti mnogo ljudi; tu je bila gostionica te su neprestano prolazili i pretrkivali u hodnike i natrag. Ali on osjeti odmah najpotpunije i neodoljivo uvjerenje da je prepoznao toga čovjeka i da je taj čovjek svakako Rogožin. Jedan tren i knez poleti za njim na stube. Srce mu zamrlo. »Odmah će se riješiti sve!« – izgovori u sebi s čudnim uvjerenjem.

Stube uz koje je knez potrčao iz kućnih vrata vodile su na hodnike prvog i drugog kata uz koje su se redale gostioničke sobe. Te su stube, kao i u svim odavno građenim kućama, bile kamene, tamne, uske i vijugale se oko debelog kamenog stupa. Na prvom zakretu na stubama bila je u tom stupu udubina, kao niša, najviše korak široka i pol koraka duboka. Ali čovjek bi se tu mogao smjestiti. Kako god bio mrak, knez je ipak, kad je ustrčao na stubište, odmah razabrao da se tu u toj niši sakrio čovjek. Knez poželi odjednom proći i ne gledati na desnu stranu. Bio je već koraknuo jedan korak, ali nije ustrajao, nego se okrenuo.

Dva prijašnja oka, *one iste oči*, sretoše se naglo s njegovim pogledom. Čovjek koji se sakrio u nišu također je već bio koraknuo iz nje jedan korak. Jedan su časak stajali sasvim jedan pred drugim. Odjednom ga knez uhvati za ramena i okrene ga natrag, k stubama, bliže k svjetlu: htio mu je jasnije vidjeti lice. Rogožinu se zablistale oči i bijesan mu smiješak nakazi lice. Desnica mu se digne i nešto sine u njoj; knez nije ni mislio zaustavljati je. Sjećao se samo da je, čini mu se, zaviknuo:

– Perfene, ne vjerujem!...

Onda kao da se odjednom otvorilo nešto pred njim: neobična *unutarnja* svjetlost obasjala je njegovu dušu. Taj je trenutak potrajao možda pola sekunde; ali on se ipak jasno i svjesno sjećao početka, najprije prvoga glasa svojeg strašnog jauka što mu se sam od sebe istrgnuo iz grudi i on ga ne bi mogao suzdržati nikakvom silom. Onda mu se u jedan čas utrnula svijest i nastao potpun mrak.

Snašao ga nastup epilepsije, koja ga već dugo nije mučila. Zna se da nastupi epilepsije, zapravo sama *padavica*, dolaze u jedan čas. U taj se čas naglo nagrđuje lice, osobito pogled. Trzavice i grčevi spopadaju cijelo tijelo i sve crte na licu. Strašan jauk, koji se ne može zamisliti i nema mu ravna, kida se iz prsiju; u tom jauku kao da u jedan mah nestaje sve što je čovječansko, i nikako ne može promatrač, ili barem jako teško može smisliti i priznati da to viče isti čovjek. Mnogi su barem objašnjavali ovako svoj dojam, a mnoge ljude, kad vide čovjeka u padavici, spopada prava nepodnošljiva strava u kojoj ima i nešto mistično. Taj dojam nenadane strave, zajedno sa svim drugim strašnim dojmovima toga časa, valjda je odmah ukočio Rogožina na mjestu i time izbavio kneza od neizbježnog udara nožem što je već padao na njega. Onda, Rogožin je odmah, dok se još nije ni dosjetio nastupu, a spazio je da je knez uzmaknuo od njega i nenadano pao nauznak, poletio ravno niza stube te u naglom padu udario zatiljkom o kamenu stepenicu, poletio navrat-nanos dolje, optrčao toga što leži i gotovo izvan sebe istrčao iz gostionice.

Od trzavica, bacakanja i grčeva spuzlo bolesnikovo tijelo niza stepenice, kojih nije bilo više od petnaest, do samoga kraja stubama. Jako brzo, već za kojih pet časaka, opazili su ga gdje leži te se skupila svjetina. Barica krvi oko njegove glave bacila ih u dvoumicu: da li se čovjek sam ugruvao ili je »bio kakav grijeh«? Ali nabrzo prepoznaše padavicu; jedan od sobnih konobara prepozna u knezu gosta koji je nedavno odsjeo. Zabuna se na koncu završila jako sretno po jednom sretnom slučaju.

Kolji Ivolginu, koji je bio obrekao da će u četiri sata biti kod »Vage«, a umjesto toga otputovao u Pavlovsk, iznenada je pala na um nekakva ideja pa je odbio jesti kod generalice Jepančine te se vratio u Petrograd, požurio se k »Vagi« i stigao onamo oko sedam sati navečer. Kad je po ostavljenom pismu doznao da je knez u gradu, pohrlio je k njemu na adresu koju mu je javio u pismu. Pošto se obavijestio u gostionici da je knez otišao, siđe dolje, u jedaće sobe, i stade čekati, pijući čaj i slušajući organac. Slučajno je začuo razgovor o nastupu što se dogodio nekomu pa je pohrlio u sigurnoj slutnji onamo i prepoznao kneza. Odmah se poduzelo što treba. Prenijeli kneza u njegovu sobu; on se prenuo doduše, ali se prilično dugo nije sasvim osvijestio. Doktor, kojega su pozvali da vidi razbijenu glavu, odredio obloge i izjavio da od ozljeda nema ni najmanje opasnosti. A kad je za jedan sat knez stao prilično dobro razabirati sve oko sebe, prevezao ga Kolja u kočiji iz gostionice k Lebedevu. Lebedev je primio bolesnika s neobičnom toplinom i poklonima. Zbog njega je i ubrzao seobu u ljetnikovac: preksutradan su svi već bili u Pavlovsku.

VI

Lebedevljev ljetnikovac nije bio velik, ali je bio udoban, pa i lijep. Onaj dio što je bio određen za iznajmljivanje bio je naročito gizdav. Na terasi, prilično prostranoj, kod ulaza s ulice u sobu, bilo je postavljeno nekoliko narančinih, limunovih i jasminovih drveta, u velikim zelenim drvenim kačicama, a to je po Lebedevljevu računu bilo najzamamnije. Nekoliko tih drveta kupio je zajedno s ljetnikovcem i toliko se zanio efektom što ga stvaraju na terasi da je odlučio okoristiti se slučajem te radi potpunosti dokupiti na dražbi još takvog drveća u kačicama. Kad su sva drveta bila napokon dovezena u ljetnikovac i poredana, Lebedev je toga dana nekoliko puta strkivao s terase niza stepenice na ulicu i s ulice uživao u svojem posjedu, svaki put u mislima povisujući najamninu koju kani zaiskati od svojeg budućeg stanara. Iznemoglomu, rastuženomu, izubijanomu knezu jako se svidio ljetnikovac. Ali onaj dan kad su se preselili u Pavlovsk, to jest preksutradan nakon nastupa, knez se po vanjštini činio gotovo sasvim zdravim čovjekom, premda je u sebi osjećao da se sve još nije oporavio. Veselio se svakomu koga je za ta tri dana vidio uz sebe, veselio se Kolji, koji nije gotovo ni odlazio od njega, veselio se cijeloj obitelji Lebedevljevoj (bez nećaka, koji je nekuda nestao), veselio se i samomu Lebedevu; s radošću je dočekao i generala Ivolgina, koji ga je pohodio još u gradu. Onog samog dana kad su se preselili, već predvečer skupilo se oko njega na terasi prilično gostiju; prvi je došao Ganja, kojega je knez jedva i prepoznao – toliko se za to vrijeme promijenio i izmršavio. Zatim došli Varja i Pticin, koji su također ljetovali u Pavlovsku. General je pak Ivolgin stanovao kod Lebedeva neprestano, a čini se da se zajedno s njim i preselio. Lebedev je nastojao ne puštati ga ka knezu i držati ga uza se; vladao se prema njemu prijateljski; činilo se da su već odavno poznati. Knez je opazio da su sva ta tri dana zapodijevali duge razgovore, počesto vikali i prepirali se, čini se, i o znanstvenim stvarima, što je, čini se, veselilo Lebedeva. Moglo se pomisliti da mu i treba general. Ali Lebedev je isto ovako, kao prema knezu, bio pažljiv i prema svojoj obitelji čim su se preselili na ljetovanje; pod izlikom da ne uznemiruje kneza, nije nikoga puštao k njemu, toptao je nogama, jurio i vitlao za kćerima, pa i za Vjerom s djetetom, čim bi posumnjao da idu na terasu gdje je bio knez, unatoč svim kneževim molbama neka ne tjera nikoga.

– Prvo, neće biti nikakve smjernosti ako ih tako raspustim; a drugo, i ne priliči im... – objasni on naposljetku kad ga je knez izravno zapitao.

– A zašto? – savjetovao ga knez. – Vi mene zaista jedino mučite svom tom paskom i stražarenjem. Meni je samomu dosadno, govorio sam vam nekoliko puta, a vi me još gore jadite, neprestano mašete rukama i hodate na prstima.

Knez je natuknuo to zato što je doduše razvitlavao sve ukućane pod izlikom mira potrebnoga bolesniku, ali je sâm za sva ta tri dana ulazio knezu gotovo svaki čas, te bi svaki put najprije odškrinuo vrata, promolio glavu, ogledao sobu, kao da se želi uvjeriti je li on tu, nije li pobjegao, i tek onda bi na prstima, polagano, kradući se, pristupao k naslonjaču, tako da bi ponekad iznenada i uplašio svojega stanara. Neprestano je zapitkivao ne treba li mu štogod, a kad mu je knez naposljetku počeo govoriti neka ga ostavi na miru, poslušno se i bez riječi okretao, šuljao se na prstima natrag k vratima, a za sve je vrijeme, dok je koračao, mahao rukama kao da javlja da on samo tako, da neće izustiti ni riječi i već je evo izišao i neće doći, ali za deset minuta, ili barem za četvrt sata, javljao se opet. Kolja, koji je imao slobodan pristup knezu, tim je samim uzbuđivao u Lebedevu najdublje ogorčenje, pa i uvredljivo negodovanje. Kolja je opazio da Lebedev po pol sata stoji pred vratima i prisluškuje što on priča s knezom, pa je to, razumije se, i javio knezu.

– Vi kao da ste mene prisvojili i držite me pod bravom – protestirao je knez. – Barem na ljetovanju hoću da to bude drugačije, i budite uvjereni da ću ja primati koga hoću i odlaziti kamo me je volja.

– Bez ikakve sumnje – zamahnuo Lebedev rukama.

Knez ga oštro ogleda od glave do pete.

– A što je, Lukjane Timofejeviču, jeste li prenijeli ovamo svoju škrinju što vam je visjela nad krevetom čelo glave?

– Ne, nisam prenio.

– Zar ste je ondje ostavili?

– Ne može se prenijeti, treba kidati iz zida... Čvrsto je, čvrsto.

– A možda ima i ovdje isto takva?

– Još i bolja, još i bolja, zato sam i kupio ljetnikovac.

– A-a. Koga vi to maločas niste pustili k meni? Prije jednog sata.

– To je... to je bio general. Nisam ga zaista pustio, ne pristaje on uz vas. Ja, kneže, duboko poštujem toga čovjeka, to je... to je velik čovjek; vi ne vjerujete? No, vidjet ćete, ali ipak... bolje bi bilo, svijetli kneže, da ga ne primate.

– A zašto to, molim vas? I zašto vi sada, Lebedeve, stojite na prstima, a meni prilazite uvijek kao da mi želite šapnuti na uho tajnu?

– Nitkov sam, nitkov, osjećam – odgovori iznenada Lebedev, čuvstveno se gruvajući u prsa. – A neće li vam general biti odviše gostoljubiv?

– Odviše gostoljubiv?

– Gostoljubiv. Prvo, on se već i sprema stanovati kod mene, pa neka je to, ali je nasrtljiv, odmah se rođaka. Ja i on smo se srodili već nekoliko puta, razabrali smo da smo svojta. I vi ste njemu po majci nećak u drugom koljenu, tumačio mi je još jučer. Ako ste vi njemu nećak, onda smo također rodbina ja i vi, svijetli kneže. Nije to ništa, mala slabost, ali malo prije je tvrdio da za svega njegova života, još otkad je bio zastavnik pa sve do jedanaestoga lipnja lanjske godine, nije ni jedan dan sjedalo kod njega za stol manje od dvjesta osoba. Dotjerao je napokon dotle da i nisu ustajali, nego su ručavali i večerali i čaj pili po

petnaest sati na dan, tridesetak godina redom, bez ikakva prekida, jedva je bilo vremena da se promijeni stolnjak. Jedan ustaje, odlazi, drugi dolazi, a na svečane i na carske dane dolazilo je i trista ljudi. A na dan tisućgodišnjice Rusije[36] nabrojio je sedam stotina ljudi. Ta to je strahota: – takvi govori loš su znak; takve gostoljubive ljude strašno je i primati u svojoj kući, te sam pomislio: neće li on biti pregostoljubiv meni i vama?

– Bratski i primam za šalu; neka budemo svojta: što marim, na veću je čast. Ja u njemu čak i uza svih dvjesta osoba i unatoč tisućgodišnjici Rusije vidim jako velika čovjeka. Iskreno vam govorim. Vi ste, kneže, malo prije spomenuli tajne, to jest, da vam se ja tobože približavam kao da vam želim javiti tajnu, tajna baš i ima: ona neka osoba upravo je poručila da bi se jako željela tajom sastati s vama.

– A čemu tajom? Nipošto. Sam ću ići k njoj, makar i danas.

– Nipošto, nipošto nemojte – zamaše Lebedev rukama – i ne boji se ona toga što vi mislite. Zbilja: onaj izmet dolazi baš svaki dan i pita za vaše zdravlje; znate li vi?

– Vi njega nekako prečesto nazivate izmetom, to mi je jako sumnjivo.

– Nikakve sumnje ne može biti, nikakve – odbije Lebedev brže.

– Htjedoh samo objasniti da se ona osoba ne boji njega, nego sasvim drugoga, sasvim drugoga.

– Pa čega, govorite brže – ispitivao je knez nestrpljivo, gledajući Lebedevljevo tajanstveno kreveljenje.

– To i jest tajna.

I Lebedev se osmjehne.

– Čija tajna?

– Vaša tajna. Sami ste mi zabranili, svijetli kneže, da ne smijem govoriti pred vama... – promrmlja Lebedev, a kad se nauživao što je radoznalost svojega slušatelja dotjerao do bolesne nestrpljivosti, završi odjednom: – Boji se Aglaje Ivanovne.

Knez se namršti i pošuti časak.

– Tako mi Boga, Lebedeve, otići ću iz vašega ljetnikovca – reče naglo. – Gdje su Gavrila Ardalionovič i Pticini? Kod vas? I njih ste vi primamili k sebi.

– Idu, idu. A i general za njima. Sva ću vrata pootvarati i sazvat ću sve kćeri, sve, odmah, odmah – šaptao je Lebedev zaplašen, mahao rukama i srljao od jednih vrata k drugima.

U taj se čas javi na terasi Kolja, kako je ušao s ulice, i javi da za njim dolaze gosti, Lizaveta Prokofjevna i tri kćeri.

– Bih li pustio ili ne bih Pticine i Gavrilu Ardalionoviča? Bih li pustio ili ne bih generala? – priskoči Lebedev, preneražen tim glasom.

– Zašto ne biste pustili? Svakoga tko želi. Uvjeravam vas, Lebedeve, da vi od samoga početka niste nešto razumjeli valjano u mojim prilikama; nešto se neprestano varate. Nemam ni najmanjih razloga da se od ikoga tajim i krijem – nasmije se knez.

Gledajući njega, držao je i Lebedev svojom dužnosti da se nasmije. Uza svu svoju neobičnu uzbuđenost, bio je očito i on neobično zadovoljan. Glas što je javio Kolja bio je istinit; pretekao je Jepančine samo za nekoliko koraka da javi, tako da su gosti stigli u jedan mah s obiju strana, s terase Jepančini, a iz soba Pticini, Ganja i general Ivolgin.

[36] Godine 1862.

Jepančini su za kneževu bolest i da je on u Pavlovsku bili doznali tek malo prije od Kolje, a dotle je generalica bila u teškoj dvoumici. Još prekjučer je general bio priopćio svojoj obitelji kneževu kartu; ta je karta potaknula u Lizaveti Prokofjevnoj pouzdano uvjerenje da će odmah nakon te karte stići u Pavlovsk sâm knez sastati se s njima. Uzalud su uvjeravale gospođice da se čovjek koji nije pisao pola godine neće možda ni sada žuriti, i da on možda i bez njih ima mnogo posla u Petrogradu – tko bi znao njegove poslove. Generalica se odlučno rasrdila na te primjedbe i bila je voljna kladiti se da će knez doći barem sutradan, premda će »i to već biti kasno«. Sutradan je čekala cijelo prijepodne. Čekali su ga k objedu, navečer, a kad se već sasvim smračilo, Lizaveta se Prokofjevna rasrdila na sve i posvađala sa svima, ali razumije se da u povodima za svađu nije nijednu riječ spomenula o knezu. Nijedna se riječ o njemu nije spomenula ni za svega preksutrašnjega dana. Kad se Aglaja iznenada izlanula za objedom da se maman srdi jer knez nije došao, na što je general odmah priklopio da »on tomu nije kriv« – Lizaveta je Prokofjevna ustala i gnjevna otišla od stola. Naposljetku se navečer javio Kolja sa svim vijestima i s opisom svih kneževih zgoda koje je znao. Za završetak je Lizaveta Prokofjevna slavila slavlje, ali je pri svemu tom Kolja izvukao čestito: »Ovamo se po cijele dane vuče ovuda i ne možeš ga se otresti, a tu bar da je poručio kad nije sam izvolio doći«. Kolja se htjede odmah rasrditi za riječ »otresti se«, ali je odgodio za drugi put, pa samo da ta sama riječ nije bila odviše uvredljiva, možda bi i sasvim oprostio, toliko mu se sviđala uzrujanost i nemir Lizavete Prokofjevne kad ju je izvijestio o kneževoj bolesti. Dugo je navaljivala da se mora odmah poslati skoroteča u Petrograd neka digne neku medicinsku znamenitost prve veličine i s prvim je vlakom dovuče. No kćeri su je odvratile; uostalom, ni one nisu htjele zaostati za majkom kad se za tren spremila pohoditi bolesnika.

– Na samrtnoj je postelji – govorila je Lizaveta Prokofjevna vrzući se – a mi ćemo još paziti na ceremonije? Je li on prijatelj naše kuće ili nije?

– Ali i ne treba srljati nasumce – primijeti Aglaja.

– Pa i nemoj ići, i dobro ćeš učiniti: doći će Jevgenij Pavlič, neće nikoga biti da ga primi.

Nakon tih je riječi Aglaja, razumije se, odmah pošla za svima, što je uostalom ionako kanila učiniti. Knez Ščerbacki koji je sjedio s Adelaidom, odmah je na njezinu molbu pristao otpratiti dame. Još i prije, čim se upoznao s Jepančinima, iznimno se zainteresirao kad je od njih čuo za kneza. Razabralo se da se s njim bio upoznao, da su se nedavno upoznali negdje i dva su tjedna živjeli zajedno u nekom gradiću. Bilo je to otprilike prije tri mjeseca. Knez je Ščerbacki čak i mnogo pripovijedao o knezu i uopće govorio o njemu jako simpatično, tako da je sad išao s iskrenim zadovoljstvom posjetiti staroga znanca. General Ivan Fjodorovič nije u taj mah bio kod kuće. I Jevgenij Pavlovič nije još bio došao.

Od Jepančinih nije bilo do Lebedevljeva ljetnikovca više od tri stotine koraka. Prvi neugodni dojam bio je Lizaveti Prokofjevnoj kod kneza što je oko njega zatekla cijelu družbu gostiju, da se i ne spominje to kako su u toj družbi bila dva-tri lica sasvim mrska njoj; drugo je bilo – čuđenje kad je ugledala sasvim zdrava naoko, gizdelinski odjevena mladića koji se smije i izlazi joj u susret, umjesto onoga na samrtnoj postelji kojega je mislila zateći. Čak je zastala u dvoumici, na silnu radost Kolji koji joj je mogao dabome, još dok nije ni krenula iz svojega ljetnikovca, izvrsno objasniti da ama baš nitko ne umire i nema nikakve samrtne postelje, ali joj nije rekao jer se lukavo nadao generaličinu komičnom gnjevu, kako će se ona, zna on, svakako rasrditi što će u zdravlju zateći kneza, svojega iskrenoga prijatelja. Kolja je i toliko bio nedelikatan da je naglas izrekao svoju slutnju,

samo da sasvim razdraži Lizavetu Prokofjevnu s kojom se keckao neprestano i gdjekad jako pakosno, uza sve prijateljstvo što ih je vezivalo.

– Počekaj, dragi moj, ne žuri se, ne kvari svoje slavlje – odgovarala je Lizaveta Prokofjevna, sjedajući na naslonjač koji joj je podmaknuo knez.

Lebedev, Pticin, general Ivolgin pohite da gospođicama ponude stolice. Aglaji ponudi stolicu general. Lebedev podmakne stolicu i knezu Ščerbackom, te mu je pritom pošlo za rukom poklonom izobraziti neobičnu smjernost. Varja se po običaju pozdravljala s gospođicama zanosno i šapćući.

– Istina je, mislila sam, kneže, da ću te valjda zateći u postelji, toliko sam pretjerala od straha pa neću nipošto lagati, maločas mi je silno mrsko bilo tvoje sretno lice, ali ti se kunem, to je bilo samo na časak, dok još nisam dospjela smisliti. Ja, kad promislim, svagda pametnije radim i govorim, mislim i ti također. A zaista, manje bih se možda veselila da mi je ozdravio rođeni sin, kad bih ga imala, nego što se veselim da si ozdravio ti; a ako mi to ne vjeruješ, sram bilo tebe, a ne mene. A taj pakosni deran zbija sa mnom još i gore šale. Čini mi se, ti njega zakriljuješ; upozoravam te dakle da ću se jednog krasnog dana, vjeruj mi, odreći zadovoljstva koristiti se čašću njegova poznanstva.

– A što sam ja skrivio? – vikao je Kolja. – Ta koliko ja god uvjeravao vas da je knez gotovo već ozdravio, vi ne biste povjerovali, jer je kudikamo bilo zanimljivije zamisliti njega na samrtnoj postelji.

– Je li nam došao na dugo vrijeme? – obrati se Lizaveta Prokofjevna knezu.

– Na cijelo ljeto, a možda i dulje.

– Ali ti si sam? Nisi oženjen?

– Ne, nisam oženjen – nasmiješi se knez kako ga je naivno bocnula.

– Ne trebaš se smješkati; događa se to. Ja bih o ljetnikovcu? Zašto se nisi preselio k nama? Kod nas je prazno cijelo krilo. Uostalom, kako te volja. Kod njega si najmio? Kod toga? – dometne u pol glasa i mahne glavom na Lebedeva. – Što se on vazda krevelji?

U taj mah iziđe iz sobe na terasu Vjera, po običaju s djetetom na rukama. Lebedev, koji se motao oko stolica i nikako nije znao kamo bi se djeo, ali svom silom nije želio otići, odmah saleti Vjeru, zamaše na nju rukama, tjerajući je s terase, pa se i zaboravio i zatoptao nogama.

– Je li on lud? – priklopi odjednom generalica.

– Nije, on je...

– Možda pijan? Nije ti lijepo društvo – odreže ona te zahvati svojim pogledom i druge goste. – Ali mila je ta djevojka! Tko je ona?

– To je Vjera Lukjanovna, kći toga Lebedeva.

– Ah!... Jako mila. Htjela bih se upoznati s njom.

No Lebedev, koji je čuo hvalu Lizavete Prokofjevne, već je i sam dovlačio kćer da je predstavi.

– Siročad, siročad – topio se pristupajući. – I to dijete na njezinim rukama siroče je, sestra njezina, kći moja Ljubov, i rođena u najzakonitijem braku s netom preminulom Jelenom, ženom mojom koja je umrla prije šest tjedana u porođaju, po volji božjoj... da... umjesto majke je, premda je samo sestra i ništa više nego sestra... ništa više, ništa više...

– A ti, baćuška, nisi ništa više nego glupan, oprosti mi. No dosta, i sam razumiješ, mislim – odbrusi mu naglo Lizaveta Prokofjevna u neobičnoj mrzovolji.

– Istinska istina! – najsmjernije se i duboko pokloni Lebedev.

– Slušajte, gospodine Lebedeve, govore li istinu o vama da vi tumačite Apokalipsu? – zapita Aglaja.

– Istinska istina... petnaestu godinu.

– Čula sam za vas. O vama su, čini se, pisali i u novinama?

– Nije, to je o drugom tumaču, o drugom, i taj je umro, a ja sam ostao umjesto njega – izgovori Lebedev sav izvan sebe od radosti.

– Molim vas, protumačite mi jednom, ovih dana, kao susjed. Ja ne razumijem ništa o Apokalipsi.

– Ne mogu vas ne upozoriti, Aglaja Ivanovna, da je sve to od njega puko šarlatanstvo, vjerujte – brže priklopi general Ivolgin, koji je čekao kao na iglicama i iz svih sila želio kakogod započeti razgovor; sjeo je bio uz Aglaju Ivanovnu. – Dakako, ljetovanje ima svojih prava – nastavi on – i svojih užitaka, i prihvaćanje ovakvog neobičnog nametnika za tumačenje Apokalipse hir je kao i drugi, pa i hir znatan po umu, no ja... čini mi se, vi me gledate u čudu? General Ivolgin, čast mi je predstaviti se. Ja sam vas nosio na rukama, Aglaja Ivanovna.

– Vrlo mi je milo. Ja poznajem Varvaru Ardalionovnu i Ninu Aleksandrovnu – progunđa Aglaja, naprežući sve sile da ne prasne u smijeh.

Lizaveta Prokofjevna plane. Moralo je iz nje buknuti što joj se davno zgrnulo u duši. Nije podnosila generala Ivolgina s kojim je nekada bila poznata, ali jako davno.

– Lažeš, baćuška, po svojem običaju, nikada je nisi nosio na rukama – odbrusi mu ona mrzovoljno.

– Vi ste zaboravili, maman. Boga mi, nosio me je, u Tveru – odmah potvrdi Aglaja. – Mi smo onda živjeli u Tveru. Bilo mi je tada kojih šest godina, sjećam se. Načinio mi je strijelu i luk, i naučio me strijeljati, i ja sam ubila goluba. Sjećate li se, ja sam s vama ubila goluba?

– A meni je onda donio kacigu od kartona i drveni mač, i ja se sjećam! – uzvikne Adelaida.

– I ja se sjećam toga – potvrdi Aleksandra. – Vas dvije ste se posvađale za ranjenoga goluba te su vas postavili u kutove; Adelaida je stajala s kacigom i mačem.

General, kad je izjavio Aglaji da ju je nosio na rukama, rekao je to *tek tako*, samo da započne razgovor, jedino zato što je gotovo svagda ovako započinjao razgovor sa svom mlađarijom kad god je smatrao potrebnim da se upozna. Ali sada se dogodilo kao navlaš da je rekao istinu, i kao navlaš bio je i sam zaboravio tu istinu! Kad mu je dakle Aglaja sada potvrdila odjednom da je ona s njim ustrijelila goluba, u jedan mu mah sinulo u pameti i on se sjetio svega toga do posljednje sitnice, kao što se često ljudi u starim godinama sjećaju čega iz daleke prošlosti. Teško je reći što se u toj uspomeni tako silno dojmilo bijednoga i po običaju nešto napitoga generala; ali on se u jedan mah neobično razdragao.

– Sjećam se, svega se sjećam! – poviče on. – Bio sam onda štabni kapetan. Vi ste bili majušni, ljepuškasti. Nina Aleksandrovna... Ganja... Vi ste mene... primali. Ivan Fjodorovič...

– I eto vidiš dokle si dotjerao! – prihvati generalica. – Nisi dakle ipak zapio svoje plemenite osjećaje, kad te se to ovako dojmilo! – A ženu si izmučio. Umjesto da upućuješ djecu, sjediš u dužničkom zatvoru. Odlazi, baćuška, skloni se nekamo odavde, stani u kut za vratima i plači, sjeti se svoje nekadašnje čestitosti, možda će ti Bog oprostiti. Hajde idi,

idi, ja ti ozbiljno govorim. Ništa ti nije korisnije da se ispraviš nego kad se kajanjem sjećaš što je bilo.

Ali nije joj bilo potrebno ponavljati da ozbiljno govori: general je, kao i svi navijek pijani ljudi, bio jako osjetljiv te je poput svih pijanih ljudi koji su preduboko pali teško podnosio uspomene iz sretne prošlosti. Ustao je i smjerno krenuo k vratima, tako da je Lizaveta Prokofjevna odmah i požalila.

– Ardalione Aleksandriču, baćuška! – dovikne ona za njim. – Stani časkom; svi smo mi grešni; kad budeš osjećao da te savjest slabije prekorava, dođi k meni da posjedimo i počavrljamo o prošlosti. Ta ja sam možda i pedeset puta grešnija od tebe; no, a sada zbogom, odlazi, što ćeš tu... – uplašila se odjednom da se on ne bi vratio.

– Nemojte vi sada ići za njim – zaustavi knez Kolju koji je bio poletio za ocem – jer će se za časak ozlovoljiti i sav će mu se taj časak pokvariti.

– To je istina, ne diraj ga; otiđi za pola sata – odluči Lizaveta Prokofjevna.

– Eto što vrijedi barem jedanput u životu reći istinu – dojmilo ga se do suza! – usudi se priklopiti Lebedev.

– A ni ti nisi daleko od njega, baćuška, ako je istina što sam čula – poklopi ga odmah Lizaveta Prokofjevna.

Malo se pomalo ustalio uzajamni odnos među gostima koji su se skupili kod kneza. Knez je, razumije se, bio kadar ocijeniti i ocijenio je sve sudioništvo generaličino i njezinih kćeri za njega, te im dakako iskreno priopćio da je on i sâm, još prije njihova posjeta, kanio svakako danas doći k njima, uza svu svoju bolest i unatoč kasnomu vremenu. Lizaveta Prokofjevna, pogledavajući njegove goste, odgovori da se to može učiniti i odmah. Pticin, uljudan i jako snošljiv čovjek, ustane vrlo brzo i ukloni se u pokrajnji stan k Lebedevu, jako želeći povesti i samog Lebedeva. Lebedev mu obeća da će brzo doći; dotle je Varja razgovarala s gospođicama i ostala. Ona i Ganja jako su se veselili što je otišao general; za Pticinim je nabrzo otišao i Ganja. Za onih nekoliko časaka što ih je proboravio na terasi uz Jepančine, držao se skromno, pristalo i nije se nikako zbunio od odlučnih pogleda Lizavete Prokofjevne koja ga je dva puta ogledala od glave do pete. Koji su ga znali prije, mogli su zaista pomisliti da se jako promijenio. To se vrlo svidjelo Aglaji.

– Ta to je otišao Gavrila Ardalionovič? – zapita ona odjednom, kao što je voljela gdjekad, glasno, oštro, prekidajući svojim pitanjem razgovor drugima, a ne obraćajući se nikome osobno.

– Jest, on – odgovori knez.

– Jedva sam ga i prepoznala. Jako se promijenio i... silno nabolje.

– Iskreno se tome radujem – reče knez.

– Jako je bolovao – dometne Varja s radosnim suosjećanjem.

– Po čemu se on promijenio nabolje? – zapita Lizaveta Prokofjevna u gnjevnoj dvoumici, gotovo uplašena. – Otkud si to smislila? Ništa nije bolje. Što li se tebi čini boljim?

– Nema ničega boljega nego što je »bijedni vitez«! – izjavi odjednom Kolja, koji je za sve to vrijeme stajao pokraj stolice Lizavete Prokofjevne.

– To i ja mislim – reče knez Ščerbacki i nasmije se.

– Ja sudim sasvim isto tako – izjavi svečano Adelaida.

– Kakav »bijedni vitez«? – zapitkivala je generalica, u dvoumici i zlovolji gledajući sve njih što govore, ali kad je vidjela da je Aglaja planula, dometne ljutito: – Besmislica kakva! Kakav je to »bijedni vitez«?

– Zar je prvi put tomu deranu, vašemu ljubimcu, da izvrće tuđe riječi! – odgovori Aglaja s nadutim negodovanjem.

Kad god bi se rasrdila Aglaja (a srdila se jako često), gotovo je svaki put, uza svu njezinu očitu ozbiljnost i neumoljivost, izvirivalo toliko još nečeg djetinjastog, nestrpljivo školskog i loše prikrivenog da nisi mogao, kad je gledaš, suspregnuti smijeh, dakako na silnu zlovolju Aglaji koja nije razumijevala čemu se smiju i »kako mogu, kako se smiju smijati«. Nasmijale se i sada sestre, knez Ščerbacki, a nasmiješio se i sam knez Lav Nikolajevič, koji se zbog nečega i zacrvenio. Kolja je hihotao i uživao. Aglaja se ozbiljno rasrdila i dvostruko se poljepšala. Iznimno joj je pristajala zabuna i u isti mah zlovolja na sebe samu zbog te zabune.

– Koliko je on već poizvrćao vaših riječi – priklopi ona.

– Ja gradim na vašem vlastitom uzviku – poviče Kolja. – Prije mjesec dana listali ste vi Don Quijotea, pa ste kliknuli riječi da nema ničega ljepšega od »bijednoga viteza«. Ne znam o kom ste vi onda govorili: o Don Quijoteu ili o Jevgeniju Pavliču, ili još o nekom drugom, samo ste govorili o nekom i otegnuo se dug razgovor...

– Ti se, vidim ja, odviše već usuđuješ, mili moj, sa svojim nagađanjem – zlovoljno ga zaustavi Lizaveta Prokofjevna.

– A zar ja jedini? – nije htio zašutjeti Kolja. – Svi su onda govorili, a govore i sada; evo su maločas knez Ščerbacki i Adelaida Ivanovna i svi izjavili da stoje uz »bijednog viteza«, dakle »bijedni vitez« jest i svakako postoji, a po mojem sudu, da samo nije Adelaide Ivanovne, svi bi bili već odavno znali tko je taj »bijedni vitez«.

– Što sam ja kriva? – smijala se Adelaida.

– Niste htjeli naslikati portret – eto što ste krivi! Aglaja vas je Ivanovna zamolila onda da naslikate portret »bijednoga viteza« i pripovjedila vam je sav siže za sliku što ga je sama sastavila, sjećate li se sižea? Vi niste htjeli...

– A kako bih naslikala, koga? Po sižeu tomu »bijednom vitezu« izlazi:

A rešetka od željeza
Navijek mu krije lice.

Kakvo bi se tu moglo stvoriti lice? Što bih naslikala: rešetku? Anonimnoga?

– Ništa ne razumijem, kakva je to rešetka! – ljutila se generalica, koja je počela jako dobro shvaćati koga razumijevaju pod imenom (valjda već odavno ugovorenim) »bijednoga viteza«. Ali ju je osobito zbunilo što se smeo i knez Lav Nikolajevič i naposljetku se sasvim zbunio kao dječak od deset godina. – A što je, hoće li se ta glupost svršiti ili neće? Hoće li mi se protumačiti ili neće taj »bijedni vitez«? Zar je to takva strahovita tajna da joj se ne može ni prići?

No svi su se samo smijali dalje.

– Sve u svemu, ima jedna čudna ruska pjesma – zauzeo se napokon knez Ščerbacki, želeći očito što brže zabašuriti i promijeniti razgovor – o »bijednom vitezu«, odlomak bez početka i bez svršetka. Jednom prije mjesec dana svi smo se zajedno smijali poslije objeda i po običaju tražili siže za buduću sliku Adelaide Ivanovne. Vi znate, odavno je već opći obiteljski zadatak tražiti Adelaidi Ivanovnoj siže za sliku. Onda smo naišli na »bijednoga viteza«; tko je naišao prvi, ne sjećam se...

– Aglaja Ivanovna! – poviče Kolja.

– Možda, pristajem, ali se ne sjećam – nastavi knez Ščerbacki. – Jedni su se smijali tome sižeu, drugi izjavljivali da ga ništa ne može nadmašiti, ali da se naslika »bijedni vitez«,

svakako treba lice; počeli smo pretresati lica svih znanaca, nijedno nije pristajalo, s tim se stvar i završila; eto to je sve; ne razumijem čemu je Nikolaju Ardalionoviču palo na pamet da to napomene i iznese? Što je prije bilo smiješno i zgodno, to sada nije nikako zanimljivo.

– Zato što se sada pod tim razumijeva neka nova glupost, ujedljiva i uvredljiva – otkreše Lizaveta Prokofjevna.

– Nema tu nikakve gluposti, nego samo najdublje poštovanje – progovori odjednom sasvim neočekivano uznositim i ozbiljnim glasom Aglaja, koja se bila posve snašla te je svladala svoju prijašnju zabunu. Što više, po nekim se znacima moglo pomisliti, gledajući je, da se sad i sama raduje što šala zalazi sve dalje i dalje, i sav se taj preokret dogodio u njoj baš u onaj čas kad se i suviše jasno stala primjećivati kneževa zabuna koja je rasla sve jače i jače i dosegla do iznimnog stupnja.

– Čas hihoću kao ljudi, čas im se odjednom javlja najdublje poštovanje! Bezumnici! Čemu poštovanje? Govori odmah čemu se tebi ni pet ni šest ovako odjednom javilo najdublje poštovanje?

– Zato je najdublje poštovanje – nastavi Aglaja ozbiljno i dostojanstveno, za odgovor na gotovo zlobno majčino pitanje – zato što je u tim stihovima prikazan upravo čovjek koji je sposoban imati ideal, drugo, kad je postavio sebi ideal, povjerovati u njega, a kad je povjerovao, slijepo mu odati sav svoj život. To se ne zbiva svagda u našem vijeku. Tu, u tim stihovima, ne kazuje se u čem je zapravo bio ideal »bijednom vitezu«, ali se vidi da je to bila neka svijetla slika, »slika čiste krasote«, i zaljubljeni je vitez mjesto kravate povezao sebi oko vrata krunicu. Istina, ima tu još neka tamna, neizrečena rečenica, slova A. N. B., što ih je napisao na svome štitu...

– A. M. D.[37] – popravi Kolja.

– A ja kažem: A. N. B. i hoću tako govoriti – prekine ga Aglaja zlovoljno. – Bilo kako mu drago, jasna je stvar da je tom »bijednom vitezu« sve već bilo svejedno: tko i bila i što učinila njegova dama. Bilo što bilo, on ju je odabrao i povjerovao u njezinu »čistu krasotu«, a zatim se poklonio pred njom na sve vijeke; u tom i jest zasluga: da je ona nakon toga bila i lupeškinja, on bi joj ipak morao vjerovati i koplje lomiti za njezinu čistu krasotu. Pjesnik je htio, čini se, u jednu neobičnu sliku sabrati svu silnu misao srednjovjekovne viteške platonske ljubavi nekog čistog i uzvišenog viteza; razumije se, sve je to ideal. Ali u »bijednom vitezu« to je čuvstvo dotjeralo do najvišega stupnja, do asketizma; mora se priznati da mnogo znači sposobnost za takvo čuvstvo i da takva čuvstva ostavljaju za sobom dubok dojam i u jednu ruku jako pohvalan, i da ne govorimo više o Don Quijoteu. »Bijedni je vitez« taj isti Don Quijote, ali samo ozbiljan, a ne komičan. Iz početka nisam to razumijevala i smijala sam se, ali sada volim »bijednoga viteza«, a što je glavno, cijenim njegova junaštva.

Tako završi Aglaja, a tko ju je gledao, nije mogao sigurno prosuditi govori li ozbiljno ili se podruguje.

– No, luđak neki, i on, i njegova junaštva! – zaključi generalica. – A i ti si, mala moja, počela buncati; čitava lekcija; i ne pristaje ti, mislim. Bilo kako bilo, ne smije biti. Kakvi stihovi? Kazuj ih, zacijelo ih znaš! Hoću svakako znati te stihove. Za svega života nisam voljela stihove kao da sam slutila. Tako ti Boga, kneže, ded potrpi, vidi se da će sada biti po meni i po tebi – obrati se ona knezu Lavu Nikolajeviču. Bila se je jako ozlovoljila.

[37] Skraćeno od Ave, Mater Dei (Zdravo, majko Božja)

Knez Lav Nikolajevič htjede nešto reći, ali je još vazda bio u zabuni i nije mogao ništa izgovoriti. Jedino Aglaja, koja se onoliko usudila u svojoj »lekciji«, nije se nimalo zbunila, nego kao da se i veselila tomu. Ustala je odmah, sve kao i prije ozbiljno i dostojanstveno, takva lika kao da se unaprijed spremila za to i samo očekivala poziv, izišla na sredinu terase i stala sučelice knezu koji je sve još sjedio na svojem naslonjaču. Svi su je gledali u nekom čudu, i gotovo svi su, knez Ščerbacki, sestre, majka, s neugodnim čuvstvom motrili tu novu lakrdiju. Ali se vidjelo da se Aglaji sviđa baš sva ta afektacija s kojom je počinjala ceremoniju kazivanja stihova. Lizaveta je Prokofjevna umalo nije otjerala na mjesto, ali baš u taj čas, kad je Aglaja tek bila počela kazivati poznatu baladu, uđoše u glasnu razgovoru dva nova gosta s ulice na terasu. Bili su to general Ivan Fjodorovič Jepančin i za njim neki mladić. Nastade mala uzbuđenost.

VII

Mladiću koji je pratio generala bilo je kojih dvadeset i osam godina, bio je visok, stasit, krasna, umna lica, sjajnih, krupnih, crnih očiju koje su gledale pune oštroumnosti i podrugljivosti. Aglaja se nije ni obazrela na njega, nego je dalje kazivala stihove i s afektacijom sve gledala jedinoga kneza i obraćala se k njemu. Knezu je bilo jasno da ona sve to čini po nekom naročitom naumu. Ali novi su gosti barem nešto popravili njegovo nespretno stanje. Kad ih je ugledao, pridigao se, ljubazno iz daljine kimnuo glavom generalu, mahnuo neka ne prekidaju kazivanje, a sam ulučio zgodu uzmaknuti za naslonjač te se tu nalaktio lijevom rukom na naslon i dalje slušao baladu, sada već, reklo bi se, u zgodnijem položaju, a ne u onakvom »smiješnom« kao kad je sjedio na naslonjaču. I Lizaveta je Prokofjevna pridošlicama dva puta domahnula zapovjednom gestom neka stanu. Knez se među inim jako zanimao za svojeg novog gosta koji je pratio generala; jasno je pogodio da je to Jevgenij Pavlovič Radomski, o kojem je već mnogo slušao i često mislio. Bunila ga je samo civilna odjeća na njemu; čuo je da je Jevgenij Pavlovič vojnik. Novomu je gostu titrao na usnama podrugljiv smiješak za cijele deklamacije, kao da je i on već nešto čuo o »bijednom vitezu«.

»Možda je i sam smislio«, pomisli knez u sebi.

No sasvim je drugačije bilo s Aglajom. Svu prvašnju afektaciju i razmetljivost kojom je bila počela recitirati, prikrila je takvom ozbiljnošću i tolikim pronicanjem u duh i smisao pjesničkoga djela, a takvim je smislom izricala svaku riječ u stihovima, s takvom je uzvišenom priprostotom izgovarala stihove – da na koncu deklamacije nije samo bila zaokupila sveopću pažnju, nego i iskazivanjem uzvišenog duha u baladi nekako opravdala donekle onu prisiljenu, afektiranu dostojanstvenost kojom je tako svečano izašla na sredinu terase. U toj dostojanstvenosti mogla se sada vidjeti jedino beskrajnost, a možda i naivnost njezina poštovanja prema onomu čega se prihvatila kazivati. Oči joj se blistale, a po krasnom joj licu zatrzala laka, jedva i primjetljiva trzavica zanosa i oduševljenja. Pjesma je glasila:

Živio je bijedni vitez
Lica blijeda i sumračna,
Šutljiv, iskren i bezazlen,

Duha smjela i junačna.
Prisnio se njemu sanak,
Nedokučiv ljudskom umu,
I od sna se dubok dojam
Urezao srdašcu mu.
Otada mu duša plamti,
On se kloni ženskadije,
Sve do groba ženskoj glavi
Izrekao riječ nije.
Mjesto rupca oko vrata
Viju mu se brojanice,
A rešetka od željeza
Navijek mu krije lice.
Pun prečiste ljubavi je,
Slatkoj mašti vjernik prvi,
A. M. D. je na svom štitu
Napisao svojom krvi.
I u pustoj Palestini,
Niz vrletne gdjeno kame
Jure u boj paladini,
Zazivajuć svoje dame,
Lumen coeli, santa Rosa![38]
U bijesu divljem kliče
I gromorom ljute grožnje
Nekrštenu čeljad smiče.
Vratio se svojem domu
I trajao dane svoje,
Vazda nijem, vazda tužan,
Ko bezumnik on umro je.

Kad se kasnije sjećao knez svega toga časa, dugo se u neobičnoj smutnji mučio jednim pitanjem koje nije znao riješiti: kako se moglo združiti takvo istinsko, krasno čuvstvo s takvom očitom i zlobnom porugom? Da je to bila poruga, nije ni sumnjao; jasno je to razumio i imao za to razloga: Aglaja je za deklamacije izvoljela zamijeniti slova A. M. D. slovima N. F. B. Da to nije bila zabuna i da nije krivo čuo – o tom nije mogao niti sumnjati. (Kasnije se to i dokazalo.) Bilo kako bilo, Aglajin je istup bio namjeran – šala dabome, ali odviše nestašna i lakomislena. O »bijednom vitezu« govorili su svi (i »smijali se«) još prije mjesec dana. A međutim, koliko se god knez kasnije sjećao toga, osjećao je da je Aglaja izgovorila ta slova ne samo bez ikakva šaljiva vida ili kakve poruge, ili čak kakva naglašavanja tih slova da bi reljefnije istaknula njihov pritajeni smisao, nego naprotiv s takvom neprestanom zbiljom, s takvom nedužnom i naivnom bezazlenošću, te se moglo pomisliti da su u baladi baš ta slova i da je tako otisnuto u knjizi. Kneza kao da je ujelo nešto teško i nemilo. Lizaveta Prokofjevna nije dakako razumjela i nije primijetila ni zamjenu tih slova, ni aluzije. General Ivan Fjodorovič jedino je razumio da su se deklamirali stihovi. Od ostalih su slušatelja mnogi razumjeli te se začudili i smjelomu istupu i namjeri, ali su prešutjeli i nastojali se pritajiti. No Jevgenij Pavlovič (knez bi se bio voljan

[38] Svjetlosti nebeska, sveta ružo! (lat.)

i kladiti) ne samo da je razumio nego je nastojao pokazati da je razumio: odviše se podrugljivo smješkao.

– Divota! – klikne generalica u istinskom zanosu čim se svršila deklamacija. – Čiji su to stihovi?

– Puškinovi, maman, nemojte nas sramotiti, to je ženantno! – uzvikne Adelaida.

– Ta uz vas moram oglupaviti još i gore! – gorko se odzove Lizaveta Prokofjevna. – Sramota! Čim dođemo kući, dajte mi te stihove Puškinove.

– Ta mi, čini mi se, i nemamo Puškina.

– Imamo nekakvog starog... Odvajkada vuku se po kući nekakva dva izderana sveska – dometne Aleksandra.

– Odmah s prvim vlakom pošaljite u grad Fjodora ili Alekseja neka kupi – bolje je poslati Alekseja. Aglaja, hodi amo! Poljubi me, ti si krasno deklamirala, no ako si kazivala iskreno – dometne gotovo šapćući – onda ja tebe žalim; ako si to kazivala njemu za porugu, onda ne odobravam tvoja čuvstva, tako da je svakako bolje bilo i ne kazivati. Razumiješ li? Odlazi, gospođice, govorit ću još s tobom, ali mi smo zasjeli ovdje.

Dotle se knez pozdravljao s generalom Ivanom Fjodorovičem, a general mu predstavljao Jevgenija Pavloviča Radomskoga.

– Pokupio sam ga putem, upravo se dovezao vlakom; dočuo je da ću ja ovamo i da su svi naši ovdje...

– Dočuo sam da ste i vi ovdje – prekine ga Jevgenij Pavlovič – i kako sam već odavno i svakako kanio potražiti ne samo vaše poznanstvo, nego i vaše prijateljstvo, to nisam htio gubiti vrijeme. Vi ste bolešljivi? Upravo sam sada doznao...

– Sasvim sam zdrav i jako se veselim vašem poznanstvu, mnogo sam čuo, a i pričao sam o vama s knezom Ščerbackim – odgovori Lav Nikolajevič, pružajući mu ruku.

Izgovorili su uzajamne uljudnosti, rukovali se pažljivo i pogledali jedan drugomu u oči. U jedan se mah zapodjeo opći razgovor. Knez je primijetio (a on je sada primjećivao sve brzo i željno, pa možda i ono čega i nije bilo) da je civilna odjeća Jevgenija Pavloviča bila na sveopće i nekako silno čudo, tako da su se na neko vrijeme zaboravili i izbrisali svi drugi dojmovi. Moglo bi se zamisliti da je u toj promjeni odjeće nešto osobito važno. Adelaida i Aleksandra ispitivale su u dvoumici Jevgenija Pavloviča, knez Ščerbacki, rođak njegov, čak i u veliku nemiru; general je govorio gotovo uzrujan. Jedina je Aglaja radoznalo, no sasvim spokojno pogledala časom na Jevgenija Pavloviča, kao da želi samo usporediti pristaje li mu bolje vojnička ili civilna odjeća, ali se začas odvratila i nije ga više gledala. I Lizaveta Prokofjevna nije ništa htjela pitati, premda se možda i ona nešto uznemirila. Knezu se učinilo kao da Jevgenij Pavlovič nije u njezinoj milosti.

– Začudio sam se, zadivio me je! – govorio je Ivan Fjodorovič, odgovarajući na sva pitanja, – kad sam ga malo prije sreo u Petrogradu, nisam htio vjerovati. I otkud tako iznenada, to je zagonetka! A sam je uvijek govorio da ne treba naglo kidati. Zapodjeli se razgovori i iz njih se razabralo da je Jevgenij Pavlovič već odavno objavljivao taj istup; ali svaki je put govorio tako neozbiljno da mu se nije moglo niti vjerovati. A on je i o ozbiljnim stvarima govorio uvijek na takav šaljiv način da ga nikad nisu mogli dokučiti, pogotovo kad je sam htio da ga ne dokuče.

– Ta ja ću izvan službe proboraviti samo neko vrijeme, nekoliko mjeseci, najdulje godinu dana – smijao se Radomski.

– I nema nikakva razloga, barem koliko ja poznajem vaše prilike – sve se još žestio general.

– A da obiđem imanja? Sami ste mi savjetovali; a uz to kanim i u inozemstvo...

Razgovor se uostalom ubrzo promijenio; ali onaj osobiti nespokoj koji je vazda još trajao ipak je prevršio mjeru, kako je sudio knez koji je motrio, i nešto je tu jamačno bilo neobično.

– Onda »Bijedni vitez« je opet na pozornici? – zapita Jevgenij Pavlovič pristupajući k Aglaji.

Na čudo kneževo, ona ga pogleda u dvoumici i pitajući, kao da mu kazuje da među njima nije moglo ni biti razgovora o »bijednom vitezu« te da ona i ne razumije to pitanje.

– Ta prekasno je, prekasno je slati sad u grad po Puškina, prekasno je! – prepirao se Kolja s Lizavetom Prokofjevnom i napinjao se iz svih sila. – Tri tisuće puta vam kažem: prekasno je.

– Jest, zaista, prekasno je sad – umiješa se i ovamo Jevgenij Pavlovič, ostavljajući brže Aglaju. – Ja mislim da su i dućani u Petrogradu pozatvarani, devet je sati – potvrdi on, vadeći sat.

– Toliko smo dugo bili bez njega i nismo primijetili da ga nemamo, možemo se strpjeti i do sutra – priklopi Adelaida.

– A i ne pristaje otmjenomu svijetu – dometne Kolja – da se odviše zanima za literaturu. Zapitajte Jevgenija Pavloviča. Kudikamo više pristaje zanimati se za žutu kočiju s crvenim kotačima.

– Vi opet govorite iz knjige, Kolja! – primijeti Adelaida.

– Pa on i ne govori drugačije nego iz knjiga – prihvati Jevgenij Pavlovič – iskazuje cijele rečenice iz kritičkih pregleda. Odavno već uživam što poznajem govor Nikolaja Ardalionoviča, ali sad on ne govori po knjizi. Nikolaj Ardalionovič jasno natuca o mojoj žutoj kočiji s crvenim kotačima. Ali ja sam je zamijenio već, zakasnili ste.

Knez je slušao što govori Radomski. Učinilo mu se da se on vlada krasno, skromno, veselo, i naročito mu se svidjelo što ovako sasvim kao jednak i prijateljski govori s Koljom koji ga zadirkuje.

– Što je to? – obrati se Lizaveta Prokofjevna Vjeri, Lebedevljevoj kćeri koja je stajala pred njom i držala u rukama nekoliko knjiga velika formata, sjajno ukoričenih i gotovo novih.

– Puškin – reče Vjera. – Naš Puškin. – Tatica mi je naložio da vam ponudim.

– Kako to? Kako to može biti? – začudi se Lizaveta Prokofjevna.

– Nije na dar, nije na dar! Ne bih se usudio! – iskoči Lebedev iza kćerinih leđa. – Za potpunu cijenu. To je naš vlastiti, obiteljski Puškin, izdanje Anenkovljevo koje se sada i ne može dobiti – uz pravu cijenu. Predajem u smjernosti, želim ga prodati i time ublažiti plemenitu nestrpljivost najplemenitijih literarnih čuvstava vaše preuzvišenosti.

– A, prodaješ, onda ti hvala. Nećeš zacijelo ništa izgubiti; samo se nemoj kreveljiti, molim te, baćuška. Čula sam o tebi, kažu da si nadasve načitan, razgovorit ćemo se jedanput; hoćeš li sam donijeti?

– U smjernosti i... poštovanju! – kreveljio se neobično zadovoljni Lebedev, uzimajući knjige iz kćerinih ruku.

– No, samo ih nemoj pogubiti, donesi ih, makar i bez poštovanja, ali samo uz jedan uvjet – dometne ona, pomno ga promatrajući – pustit ću te samo na prag, ali te danas ne kanim primiti. Kćer svoju Vjeru pošalji makar i odmah, ona mi se jako sviđa.

– A zašto vi ne kazujete o onima? – obrati se Vjera nestrpljivo k ocu. – Ta oni će, ako bude tako, ući i sami: počeli su halabučiti. Lave Nikolajeviču – obrati se ona knezu koji je već bio uzeo svoj šešir – tamo su vam već odavno došli neki, četiri čovjeka, čekaju kod nas i psuju, a tatica ih ne pušta k vama.

– Kakvi gosti? – zapita knez.

– U poslu, kažu, ali takvi su, ako ih sada ne pustimo, zaustavit će vas i na putu. Bolje vam je, Lave Nikolajeviču, da ih pustite, a onda ih se otresite. Ondje ih nagovaraju Gavrila Ardalionovič i Pticin, ali oni ne slušaju.

– Pavliščevljev sin, Pavliščevljev sin! Ne vrijedi, ne vrijedi! – mahao je Lebedev rukama. – Ne vrijedi ih ni slušati; i ne pristaje vam, svijetli kneže, da se uznemirujete zbog njih. Eto. Ne vrijede oni toliko.

– Pavliščevljev sin! Bože moj! – uzvikne knez sav zbunjen. – Ja znam... no ja sam... Ja sam tu stvar povjerio Gavrili Ardalionoviču. Maločas mi je govorio Gavrila Ardalionovič...

Ali Gavrila je Ardalionovič bio već izašao iz sobe na terasu, za njim Pticin. U najbližoj se sobi začula buka i gromki glas generala Ivolgina, kao da on želi nadvikati nekoliko glasova. Na tu buku potrči Kolja odmah onamo.

– To je jako zanimljivo! – primijeti Jevgenij Pavlovič naglas.

»On dakle zna stvari«, pomisli knez.

– Kakav Pavliščevljev sin? I... Kakav može biti Pavliščevljev sin? – pitao je general Ivan Fjodorovič u nedoumici te radoznalo promatrao sva lica i na svoje čudo primjećivao da on jedini ne zna tu novu historiju.

I zaista, uzbuđenost je i očekivanje bilo sveopće. Knez se silno začudi što je ta njegova sasvim osobna stvar već toliko jako zainteresirala sve njih ovdje.

– Bit će jako dobro ako vi odmah i *sami* dovršite tu stvar – reče Aglaja, pristupajući knezu s nekom naročitom ozbiljnošću – a nama svima dopustite da vam budemo svjedoci. Vas žele okaljati, kneže, trebate se svečano opravdati i ja se unaprijed silno veselim za vas.

– I ja želim da se naposljetku završi taj gnusni zahtjev! – poviče generalica. – Ded ti njih ljudski, kneže, ne štedi ih! Uši mi zuje od te stvari, krv mi se burka vazda zbog tebe. A i zanimljivo je pogledati. Zovni ih, a mi ćemo sjesti. Dobro je smislila Aglaja. Jeste li vi štogod čuli o tom, kneže? – obrati se ona knezu Ščerbackom.

– Dakako da sam čuo; baš kod vas. Ali ja bih osobito želio pogledati te mladiće – odgovori knez Ščerbacki.

– Jesu li oni nihilisti?

– Ne, nisu nihilisti – istupi naprijed Lebedev, koji se također gotovo tresao od uzbuđenosti – to su drugačiji, osobiti. Nećak mi je govorio da su oni zašli dalje od nihilista. Krivo vi sudite da ćete ih zbuniti svojom nazočnošću, vaša preuzvišenosti; neće se oni zbuniti. Nihilisti su ipak ponekad iskusan svijet, pa i učen, ali ovi su zašli dalje, jer su nadasve praktični. To je zapravo neka posljedica nihilizma, ali nije pravim putem, nego po čuvenju i neizravno, i ne izjavljuju se oni u kakvom člančiću u časopisu, nego ravno djelom; ne radi se kao na primjer o besmislici kakvoga Puškina, niti na primjer o tom da se Rusija mora raspasti na dijelove; nije, nego se sada već smatra pravom ako jako želiš što-

god da ne zastaješ ni pred kakvom zaprekom, pa makar morao pritom umlatiti osam ljudi. No, kneže, ja vam ipak ne bih savjetovao...

Ali knez je već pošao otvoriti gostima vrata.

– Vi ogovarate, Lebedeve – izgovori on smješkajući se – jako vas je rasrdio vaš nećak. Ne vjerujte njemu, Lizaveta Prokofjevna. Uvjeravam vas da su Gorski i Danilovi samo slučajevi, a ovi se samo... varaju... No ja ne bih želio ovdje pred svima. Oprostite, Lizaveta Prokofjevna, oni će ući, ja ću vam ih pokazati, a onda ću ih odvesti. Izvolite, gospodo!

Njega je više uznemirivala druga mučna misao. Pričinjalo mu se: nije li tko udesio sada ovu stvar, baš u ovaj sat i vrijeme, unaprijed, baš pred ovim svjedocima i možda zato da njemu bude sramota a ne ponos? Ali jadio se prejako zbog te svoje »grozovite i pakosne sumnjičavosti«. Umro bi valjda kad bi itko doznao da mu je takva misao na pameti, pa je u taj čas, kad su ušli novi gosti, iskreno bio voljan između svih koji su oko njega smatrati sebe u moralnom pogledu među posljednjima.

Ušlo petero ljudi, četiri nova gosta i za njima peti general Ivolgin, ražešćen, uzbuđen i u najsilnijem nastupu krasnorječitosti. »Taj je svakako uz mene!« pomisli knez i nasmiješi se. Zajedno sa svima šmugnuo i Kolja: on je vatreno govorio s Ipolitom, koji je bio među posjetiocima; Ipolit je slušao i smješkao se.

Knez posadi goste. Svi su bili takav mlađahan, pa i takav maloljetan svijet da je na čudo bila i ta zgoda i sva ceremonija koja je nastajala od te zgode. Ivan Fjodorovič Jepančin, na primjer, koji nije ništa znao i ništa razumijevao o toj »novoj stvari« sav se i uzburkao, gledajući takvu mlađariju, te bi zacijelo bio protestirao da ga nije zadržala neobična za njega žestina njegove supruge za osobne interese kneževe. On je uostalom ostao nešto od radoznalosti, nešto od dobra srca, a nadao se da će i pomoći, u svakom pak slučaju da će biti podesan kao autoritet; no kad je ušao general Ivolgin i iz daljine mu se poklonio, opet se on ozlovoljio; namrštio se i odlučio mukom mučiti.

Među onom četvoricom mlađanih posjetilaca bio je uostalom jedan od tridesetak godina, bivši »poručnik iz Rogožinove družbe, boksač, koji je nekada davao i sam moliteljima po petnaest rubalja«. Pogađali su da on one druge prati zato da ih ojunači, u svojstvu iskrenog prijatelja, a ako ustreba, za pomoć. Među drugima je pak zauzimao prvo mjesto i prvu ulogu onaj kojega su nazivali »Pavliščevljevim sinom«, premda se predstavio kao Antip Burdovski. Bio je to mladić, siromaški i neuredno odjeven, u kaputu zaprljanih rukava koji su se sjali kao ogledalo, s masnim prslukom, zakopčanim sve do gore, s rubeninom koja je nestala nekud, s crnom svilenom kravatom, strahovito umrljanom i sasvim zgužvanom, neopranih ruku, iznimno bubuljičava lica, bjelokos, a ako se može reći tako, nevino bezobrazna pogleda. Bio je povisok, mršav, bile su mu neke dvadeset i dvije godine. Na licu mu se nije iskazivala ni najmanja ironija, ni najmanja refleksija, nego naprotiv potpun, tup zanos od vlastita prava, a u isti mah nešto što je zalazilo do čudne i neprestane potrebe da vazda bude i da se vazda osjeća uvrijeđenim. Govorio je uzbuđeno, naglio i zapinjao kao da ne izgovara sasvim riječi, kao da je mucav i čak tuđinac, premda je bio čistoga ruskoga podrijetla.

Pratio ga je, prvo, čitateljima poznati nećak Lebedevljev, a drugo, Ipolit. Ipolit je bio jako mlad, tek mu sedamnaestak, možda osamnaestak godina, umna, ali neprestano razdražena izražaja na licu po kojem je bolest ostavila strašnih tragova. Bio je mršav kao kostur, blijed i žut, oči mu se blistale, a dvije su crvene mrlje plamtjele na obrazima. Neprestano je kašljao; svaku mu je riječ, gotovo svaki udisaj pratilo hripanje. Nazirala se sušica u najvišem stupnju. Činilo se da mu ne preostaje života više od dva-tri tjedna. Bio je jako sustao i prije svih se spustio na stolicu. Drugi su se nešto skanjivali kad su ušli i gotovo

se zbunili, ali se držali dostojanstveno i očito se bojali da ne bi kakogod oborili svoju vrijednost, što je bilo u čudnom neskladu s njihovim glasom ljudi koji niječu sve beskorisne svjetske sitnice, predrasude i gotovo sve na svijetu, osim vlastitih interesa.

– Antip Burdovski – izgovori »Pavliščevljev sin«, nagleći i zapinjući.

– Vladimir Doktorenko – predstavi se Lebedevljev nećak jasno, razgovijetno, kao da se i hvali što je on Doktorenko.

– Keller! – promrmlja bivši poručnik.

– Ipolit Terentjev – zasikće iznenada piskutljivim glasom posljednji. Svi naposljetku posjedali redom na stolice, sučelice knezu, svi se odmah predstavili, namrštili, a da se ojunače, premjestili svoje kape iz jedne ruke u drugu, svi se spremili govoriti, ali svi su šutjeli, nešto očekivali izazovna lica na kojem se vazda čitalo: »ne, brate, lažeš, nećeš me ti nasamariti!« Osjećalo se da samo treba tkogod za početak izgovoriti prvu riječ i odmah će svi oni progovoriti u jedan mah te se pretjecati i prekidati.

VIII

– Gospodo, nisam očekivao nikog od vas – započe knez – bolovao sam do danas, a vašu sam stvar (obrati se k Antipu Burdovskomu) još prije mjesec dana povjerio Gavrili Ardalionoviču Ivolginu, o čemu sam vas izvijestio još onda. Uostalom, ja se ne uklanjam osobnom raspravljanju, samo priznajem, u ovaj mah... ja vam predlažem da izvolite sa mnom u drugu sobu, ako nije na dugo... Ovdje su sada moji prijatelji i vjerujte...

– Prijatelji... koliko vas volja, no dopustite i sâm – prekine ga naglo Lebedevljev nećak jako poučljivim tonom, no sve još ne uzvisujući jako glas – no dopustite da i mi izjavimo: vi biste mogli uljudnije s nama, a ne puštati nas da dva sata čekamo u vašoj sobi...

– I dakako... i ja... i to je kneževski! I to je... vi ste dakle general! I ja nisam vaš lakaj! I ja! ja... – zamuca iznenada neobično uzrujan Antip Burdovski, a usne su mu drhtale, glas mu silno uvrijeđen drhtao, iz usta mu letjeli brizgovi kao da se sav raspuknuo i provalio, ali je toliko ponaglio da mu se od deset riječi nije razumjelo ništa.

– To je bilo kneževski! – poviče Ipolit piskutljivim, kao prepuklim glasom.

– Da je to učinio meni – progunđa boksač – to jest, da se to tiče ravno mene, kao plemenita čovjeka, to bih ja na mjestu Hurdovskoga... ja...

– Gospodo, tek sam ovoga časa doznao da ste vi ovdje, tako mi... – ponovi opet knez.

– Mi se, kneže, ne bojimo vaših prijatelja, bili oni tko mu drago, jer mi smo u svojem pravu – izjavi opet Lebedevljev nećak.

– Ali dopustite da vas zapitam – zapišti opet Ipolit, no već se bio iznimno ražestio – kakvo ste pravo imali vi da stvar Burdovskog iznosite pred sud svojih prijatelja? Ta mi možda i ne želimo sud vaših prijatelja; odviše je razumljivo što može značiti sud vaših prijatelja!...

– No ako na koncu konca vi, gospodine Burdovski, ne želite ovdje govoriti – pošlo napokon za rukom knezu, koji se sav presenetio od ovakvog početka, da uklopi riječ – onda vam kažem, hajdemo odmah u drugu sobu, ali ja sam, kažem vam opet, tek ovoga časa dočuo za sve vas...

– No vi nemate prava, nemate prava, nemate prava!... Vaše prijatelje... Evo!... – zamuca opet Burdovski, divlje se i plašljivo ogledavajući oko sebe, a sve se jače žestio što je god slabije vjerovao i sve gore zazirao. – Vi nemate prava! – a kad je to izgovorio, zastade naglo, kao da je pretrgnut te bez riječi izbulji kratkovidne, iznimno ispupčene oči, s debelim crvenom žilicama, ispitljivo ih upilji u kneza i nagne se cijelim tijelom. Sada se knez začudi toliko da je i sam zašutio, pa je on njega gledao razrogačenih očiju i nije govorio ni riječi.

– Lave Nikolajeviču! – zovne ga odjednom Lizaveta Prokofjevna – evo pročitaj ovo odmah, ovoga časa, to se tiče baš tvoje stvari.

Ona mu hitro pruži neki nedjeljni humoristički list i pokaže mu prstom članak. Još dok su ulazili gosti, bio je Lebedev sa strane priskočio Lizaveti Prokofjevnoj, kojoj se ulagivao, te bez ijedne riječi izvadio iz pokrajnjeg džepa taj list, turio joj ga ravno pred oči i pokazao joj označeni stupac. Ono što je dotad dospjela pročitati Lizaveta Prokofjevna, prenerazilo ju je i strašno uzbudilo.

– Nije li bolje ne čitati naglas – promuca knez jako zbunjen – pročitao bih sam... kasnije...

– Ded dakle pročitaj ti, čitaj odmah naglas! Naglas! – obrati se Lizaveta Prokofjevna Kolji i nestrpljivo uzme knezu iz ruku list što ga je on tek bio prihvatio. – Sasvim naglas, da svatko čuje.

Lizaveta je Prokofjevna bila vatrena dama koja se zanosila te je znala iznenada i u jedan mah, bez duga razmišljanja, dizati sva sidra i polaziti na daleko more, ne pitajući za vrijeme. Ivan se Fjodorovič nemirno uzvrtio. Ali dok su u prvi čas svi preko volje zastali i u dvoumici čekali, bio je Kolja rasklopio list i započeo naglas odande gdje mu je pokazao Lebedev koji mu je priskočio:

»Proleteri i potomci, epizode iz dnevnih svakidašnjih grabeža! Napredak! Reforma! Pravednost!«

»Čudne se stvari događaju u našoj takozvanoj svetoj Rusiji, u našem vijeku reforma i društvenih inicijativa, u vijeku nacionalnosti i stotina milijuna koji se svake godine izvoze u inozemstvo, u vijeku poticanja industrije i kljenutosti radnih ruku, i tako dalje, i tako dalje, sve se ne može prebrojiti, gospodo, zato ravno na stvar! Dogodila se neobična zgoda s jednim potomkom bivšega našeg vlasteoskoga gospodstva (de profundis!), uostalom, s jednim od onih potomaka kojima su još djedovi spiskali sve na ruletu, oci morali služiti kao junkeri i poručnici, te su po običaju umirali u sudskoj istrazi zbog kakve tobože nedužne omaške s državnim novcem, a djeca im, poput junaka naše pripovijesti, ili rastu kao idioti, ili zapadaju u kriminalne poslove, u kojima ih uostalom porotnici oslobađaju, za pouku i za ispravak; ili svršavaju napokon s tim da upriličuju jednu od onih zgoda koje zadivljuju općinstvo i sramote i onako već prilično pokudno vrijeme naše. Naš se potomak prije pola godine, obuven u kamaše na tuđinski način i dršćući u nepodstavljenoj kabaničici, vratio zimi u Rusiju iz Švicarske, gdje se liječio od idiotizma (sic!). Mora se priznati da mu je sreća ipak bila sklona, tako da bi on, sve da i ne govori o svojoj zanimljivoj bolesti od koje se liječio u Švicarskoj, (no, može li se liječiti od idiotizma, zamislite to?!!!) mogao dokazati sâm sobom da je istinita ruska poslovica: »Budale prati sreća!« Rasudite sami: ostao je još naprščetom iza smrti svojega oca, kažu poručnika, koji je umro u sudskoj istrazi jer su mu iznenada nestali u kartama sav kompanijski novac, a možda i zato što je odredio preobilne šibe svojemu nižemu (sjećate se, gospodo, starih vremena!), pa našega baruna uzeo od milosti na odgoj jedan jako bogati ruski vlastelin. Taj ruski vlastelin – nazvat ćemo ga makar P. – imao je u nekadašnje zlatno doba četiri tisuće kmetova (kmetovi! razumijete li vi, gospodo, tu riječ? Ja ne razumijem. Treba se obavijestiti u leksikonu: »predaja je nova, ali vjeruješ teško«), a bio je očito jedan od

onih ruskih besposličara i danguba koji su svoj besposleni život provodili po inozemstvu, ljeti u kupkama, zimi u pariškom Château-des-Fleurs, gdje su i poostavljali za svoga vijeka neizmjerni novac. Moglo se pouzdano reći da je za nekadašnjega kmetstva barem jednu trećinu obroka dobivao vlasnik pariškoga Château-des-Fleurs. (Sretna li čovjeka!) Bilo kako mu drago, naš je bezbrižni P. odgojio sirotana plemića kneževski, držao mu odgojitelje i guvernante (bez sumnje, ljepuškaste) koje je, uz put spominjemo, sâm dovozio iz Pariza. Ali posljednji gospodski potomak bio je idiot. Guvernante iz Château-des-Fleurs nisu pomogle te naš pitomac sve do dvadesete godine nije naučio govoriti nikoji jezik, pa ni ruski. Ovo se posljednje može uostalom oprostiti. Naposljetku duhnula u rusku glavu kmetovska gospodara P. fantazija da se idiot može u Švicarskoj naučiti pameti – uostalom logična fantazija: danguba i veleposjednik prirodno je mogao zamisliti da se za novac može na trgu kupiti i pamet, pogotovo u Švicarskoj. Prošlo pet godina liječenja u Švicarskoj kod nekog poznatog profesora, i potrošile se tisuće: idiot se dakako nije opametio, ali je ipak, kažu, stao nalikovati na čovjeka, nema sumnje, donekle. Odjednom P. naglo umro. Oporuke, razumije se, nije bilo; stvari su po običaju u neredu, pomamnih baštinika sva sila, a njima nije više ni najmanje stalo do posljednjih potomaka u plemenu koji se od milosti liječe u Švicarskoj od obiteljskog idiotizma. Potomak je, premda je idiot, ipak pokušao prevariti svojega profesora, te je dvije godine, kažu, uspio liječiti se kod njega besplatno, krijući mu smrt svojega dobrotvora. No profesor je i sam bio priličan šarlatan; uplašio se naposljetku beznovčice, a najgore apetita svojega besposličara od dvadeset i pet godina, obuo mu stare svoje gamaše, poklonio mu svoju pohabanu kabanicu i otpravio ga od milosti, u trećem razredu, *nach Russland* – da ga se otrese iz Švicarske. Činilo se da je sreća okrenula našem junaku leđa. Ali nije bilo tako: fortuna, koja gladnom smrću mori cijele gubernije, izlijeva u jedan mah sve svoje darove na aristokratića, kao Krilovljev »Oblak« koji prelijeće iznad sušnoga polja i izlijeva se nad Oceanom. Gotovo u taj isti čas kad je on iz Švicarske stigao u Petrograd, umire u Moskvi jedan rođak njegove majke (koja je bila, razumije se, iz trgovačke porodice), stari samac bez djece, trgovac, bradonja i raskolnik, i ostavlja baštinu od nekoliko milijuna, neosporivu, potpunu, čistu, gotov novac (da je to nama i vama, čitatelju!), i sve to našemu potomku, sve to našemu barunu koji se u Švicarskoj liječio od idiotizma! No, sada je odmah zasvirala drugačija muzika. Oko našega baruna u gamašama, koji je bio oblijetao neku poznatu krasoticu metresu, skupilo se odjednom cijelo jato prijatelja i znanaca, našli se čak i rođaci, što više, cijela jata odličnih gospođica koje ginu i žeđaju za zakonitim brakom, i što bî bolje: aristokrat, milijunaš, idiot – sva svojstva mahom, takvoga muža nećeš naći ni sa svjetiljkom i ne možeš naručiti!...«

– To... to ja ne razumijem više!... – poviče Ivan Fjodorovič u najljućem negodovanju.

– Prestanite, Kolja! – poviče knez molećivim glasom.

Zaorili uzvici sa svih strana.

– Čitati! Čitati, što bilo da bilo! – odreže Lizaveta Prokofjevna, svidjelo joj se da se suspreže s najvećim naporom. – Kneže! Ako se ne bude čitalo – svadit ćemo se.

Nikud ni kamo, nego Kolja, ražešćen, crven, uzrujan, nastavi čitati uzrujanim glasom:

»Ali dok je naš skorojević milijunaš bio, kako bi se reklo, u empirejama, dogodila se sasvim sporedna zgoda. Jednog krasnog jutra dolazi k njemu posjetilac, spokojna i ozbiljna lica, uljudna, ali dostojanstvena i pravedna govora, odjeven skromno i čisto, s očitim naprednim zadahom misli, te mu u dvije-tri riječi objašnjava razlog svojega posjeta: on je poznat advokat; povjerio mu je jedan mladić neki posao; u njegovo on ime dolazi. Taj je mladić ni manje ni više nego sin pokojnoga P., premda nosi drugo ime. Požudni je P. u

mladosti zaveo neku čestitu, siromašnu djevojku između kućne služinčadi, ali europski odgojenu, (pri čemu su se, razumije se, uplela barunska prava nekadašnjega kmetstva), a kad je primijetio neminovnu, ali skoru posljedicu svoje veze, udao ju je brže za jednog čovjeka, poslovnog, čak i u službi, plemenita značaja, za čovjeka koji je već odavno volio tu djevojku. Isprva je pomagao mladomu paru; ali naskoro je plemeniti značaj njezina muža odbio primati od njega pomoć. Prošlo neko vrijeme i P. malo-pomalo zaboravio i na djevojku, i na sina kojega je rodio s njom, a zatim, kao što se zna, umro bez oporuke. Međutim je njegov sin, koji se rodio već u zakonitom braku, ali je odrastao pod drugim prezimenom i sasvim ga je posinio plemeniti značaj muža njegove majke, koji je ipak umro u svoje vrijeme – ostao u jednoj od dalekih gubernija sasvim uz svoja sredstva i s bolesnom, jadnom majkom kojoj su uzete noge! Sam je u prijestolnici zarađivao novac svakidašnjim plemenitim poslom trgovačkih instrukcija i time uzdržavao sebe isprva u gimnaziji, a zatim kao slušatelj korisnih mu predavanja, imajući na umu dalju svrhu. Ali zar ćeš mnogo dobiti od ruskoga trgovca za instrukciju po deset kopjejki, i još s bolesnom majkom uzetih nogu koja mu naposljetku nije olakšala gotovo ništa niti svojom smrću u dalekoj guberniji? Sada je pitanje: kako je po pravici morao rasuditi naš potomak? Vi, čitatelju, mislite dakako da je on sebi rekao ovako: »Ja sam se za svega života koristio svima darovima P.; na moj odgoj, na guvernante i na liječenje od idiotizma potrošilo se na desetke tisuća u Švicarskoj; i evo ja sad imam milijune; a plemeniti značaj P. sina, koji nije ništa kriv za grijehe svojeg lakomislenog oca koji ga je zaboravio, propada u instrukcijama. Sve to što se potrošilo za mene, trebalo se po pravici potrošiti za njega. Te goleme svote što su se potratile za mene zapravo nisu moje. To je bila samo slijepa omaška sreće, te su svote trebale dopasti P. sinu. Imale su se potrošiti na njega, a ne na mene – na čedo fantastičnoga hira lakomislenog i zaboravnog P. Kad bih ja bio potpuno plemenit, delikatan, pravedan, morao bih prepustiti njegovu sinu polovicu cijele svoje baštine; ali kako sam ja nadasve proračunat čovjek i predobro znam da to nije sudska stvar, neću ja dati polovicu svojih milijuna. No od mene će biti odviše podlo bestidno (potomak je zaboravio da će biti i nepromišljeno) ako ne vratim sada njegovu sinu one desetke tisuća što ih je P. potrošio na moj idiotizam. Tu se radi jedino o savjesti i pravednosti! Jer što bi bilo od mene da me P. nije uzeo na odgoj, nego se umjesto mene brinuo za svojega sina?«

»Ali nije, gospodo! Naši potomci ne rasuđuju ovako. Koliko mu god prikazivao mladićev advokat, koji se primio njegova zastupstva jedino od prijateljstva i gotovo protiv njegove volje, gotovo na silu, koliko mu god predočavao dužnosti časti, plemenitosti, pravednosti i čak proste promišljenosti, švicarski je gojenac ostao nepokorljiv – pa što? Sve to ne bi bilo još ništa, ali evo što se zaista ne može više oprostiti i ne može se ispričati nikakvom zanimljivom bolešću: taj milijunaš, koji je tek iskočio iz gamaša svojega profesora, nije mogao dokučiti ni to da plemenit karakter toga mladića koji se ubija instrukcijama ne moli od njega milosti ni potpore, nego svoje pravo što mu pripada, premda i nije sudskim putem, pa i ne moli, nego se samo prijatelji zauzimaju za njega. Veličanstvena lika i omamljen, što je stekao priliku nekažnjen gnjesti ljude svojim milijunima, vadi naš potomak banku od pedeset rubalja i šalje je plemenitom mladiću za bezobraznu milostinju. Vi ne vjerujete, gospodo? Vi se zgražate, vi ste uvrijeđeni, iz vas se kida krik negodovanja: ali on je ipak učinio tako! Razumije se, novac mu je odmah vraćen, bačen mu natrag u lice. Čime dakle da se riješi ta stvar? Stvar nije sudska, preostaje jedino javnost! Mi tu zgodu javljamo općinstvu i jamčimo da je istinita. Kažu da je jedan od naših najpoznatijih humorista istresao u tom divan epigram koji je dostojan zapremiti mjesto ne samo u gubernijskim, nego i u prijestolničkim kronikama našega života:

»Igrao se pet godina
Schneiderovom kabanicom i tratio božje dane
Običajnom besposlicom.
U gamašama stigo tijesnim, baštinio milijun,
Pa se Bogu moli ruski,
A đake je okro on.«

Kad je Kolja dovršio, predade list brže knezu te bez ijedne riječi poleti u kut, sav se stisne u njem i zakrije rukama lice. Nepodnosivo se stidio i njegova se djetinja dojmljivost, koja još nije bila navikla na prljavštinu, uzbunila preko mjere. Činilo mu se da se dogodilo nešto neobično što je u jedan mah razrušilo sve, te zamalo da nije tomu kriv on sam već zbog toga samoga što je to pročitao naglas.

Ali i svi ostali su, činilo se, osjećali nešto nalik.

Gospođicama je bilo jako nezgodno i stidjele su se. Lizaveta Prokofjevna susprezala je u sebi silan gnjev, a možda se i gorko kajala što se uplela u tu stvar; sada je šutjela. S knezom se događalo ono isto što u ovakvim prigodama često biva prejako snebivljivim ljudima: toliko se zastidio tuđega djela, toliko se zastidio za svoje goste da se u prvi mah bojao pogledati na njih. Pticin, Varja, Ganja, pa i Lebedev – svi su bili kao nešto zbunjena lika. Najčudnije je što su Ipolit i »Pavliščevljev sin« također bili kao nekako preneraženi; i Lebedevljev je nećak bio očito nezadovoljan. Jedini je boksač sjedio sasvim spokojan, frčući brkove, ozbiljna lica i nešto oborenih očiju, ali ne od smetnje, nego se naprotiv činilo kao da je od plemenite skromnosti i od preočita slavlja. Po svemu se vidjelo da mu se iznimno sviđa članak.

– Vrag bi znao što je to – progunđa tiho Ivan Fjodorovič. – Kao da se složilo pedeset lakaja da to sastave, pa su i sastavili.

– A dopustite da zapitam, milostivi gospodine, kako vi smijete vrijeđati ovakvim nagađanjem? – izjavi Ipolit i sav zatrepće.

– To, to, to je za plemenita čovjeka... priznajte sami, generale, ako ste plemenit čovjek, to je već uvredljivo! – promrmlja boksač, koji se također prenuo odjednom, pa frkao brkove a trzao ramenima i tijelom.

– Prvo, ja vama nisam »milostivi gospodin«, a drugo, nisam voljan davati vam ikakvo objašnjenje – oštro mu odgovori strašno ražešćeni Ivan Fjodorovič, ustane s mjesta te bez ijedne riječi ode na izlaz s terase i stane na najgornjoj stepenici, leđima okrenut sakupljenom društvu – u najvećem negodovanju na Lizavetu Prokofjevnu koja se sve još nije nakanjivala maknuti sa svojega mjesta.

– Gospodo, gospodo, dopustite mi napokon, gospodo, da govorim – uzvikivao je knez razjađen i uzbuđen – i molim vas, govorimo tako da razumijemo jedan drugoga. Ja ne kažem ništa, gospodo, o članku, neka ga; ali sve je to, gospodo, neistina što je napisano u članku; kažem zato što vi to znate i sami; i sramno je. Tako da se zaista čudim ako je to napisao tkogod od vas.

– Ja sve do ovoga časa nisam ništa znao o tom članku – izjavi Ipolit. – Ne odobravam taj članak.

– Ja sam znao doduše da je napisan, ali... ni ja ne bih bio svjetovao da se tiska, jer je prerano – priklopi Lebedevljev nećak.

– Ja sam znao, ali nemam prava... ja... – promrmlja »Pavliščevljev sin«.

– Što! Vi ste sami sastavili sve to? – zapita knez, radoznalo gledajući Burdovskoga. – Pa to ne može biti!

– Ali može se i ne priznati vaše pravo na ovakva pitanja – zauze se Lebedevljev nećak.

– Ta ja sam se samo začudilo da je gospodinu Burdovskomu uspjelo... ali... ja bih rekao, ako ste vi to već predali javnosti, zašto ste se maločas uvrijedili kad sam pred svojim prijateljima progovorio o toj istoj stvari?

– Konačno? – promrmlja Lizaveta Prokofjevna u negodovanju.

– Vi ste, kneže, i to izvoljeli zaboraviti – nije otrpio Lebedev, nego se najednom promigoljio između stolica, gotovo kao u groznici – izvoljeli ste zaboraviti da je bila samo vaša dobra volja i besprimjerna dobrota vašega srca što ste ih primili i saslušali, i da oni nemaju nikakvo pravo iziskivati to, pogotovo gdje ste tu stvar povjerili već Gavrili Ardalionoviču, pa i tu ste također postupili po svojoj iznimnoj dobroti, a sada, svijetli kneže, kako vi ostajete među odabranim prijateljima svojim, ne možete takvo društvo žrtvovati ovoj gospodi i mogli biste svu tu gospodu, kako bi se reklo, odmah svitlati niz stube, a ja bih kao domaćin čak i s iznimnim užitkom...

– Sasvim pravo! – zagrmi odjednom odostrag iz sobe general Ivolgin.

– Dosta je, Lebedeve, dosta, dosta... – započe knez, ali negodovanje što je buknulo prekrilo je njegove riječi.

– Nije, oprostite, kneže, oprostite, nije, nije dosta! – sve ih gotovo nadvikao Lebedevljev nećak. – Sada treba jasno i čvrsto utvrditi stvar, jer ona očito nije svima jasna. Tu su se uplele pravničke smicalice i na osnovi tih smicalica prijete nam da će nas svitlati niza stube! A zar vi nas, kneže, držite za tolike glupane da mi ne razumijemo i sami kako naša stvar nije sudska te ako se bude raspravljala sudski, to mi nemamo po zakonu prava zatražiti od vas makar i jedan rubalj? Ali mi razumijevamo baš to, ako tu nema sudskoga prava, da zato ima pravo ljudsko, prirodno; pravo zdravoga razuma i glasa savjesti, pa ako to naše pravo i nije zapisano ili u kakvom gnjilom zakoniku ljudskom, plemenit i pošten čovjek, to jest isto što i čovjek zdrava razuma, mora ostati plemenit i pošten i u ovakvim stvarima koje nisu pozapisane u zakonicima. Zato smo i ušli ovamo bez ikakva straha da će nas vitlati niza stube (kako ste vi zaprijetili maločas) jedino zato što mi *ne molimo*, nego *tražimo*, i jer je nepristojan posjet u ovako kasno doba (premda mi i nismo došli u kasno doba, nego ste vi nas primorali da čekamo u lakajskoj sobi), zato smo i došli, kažem, bez ikakva straha jer smo baš sudili da ste vi čovjek zdrave pameti, to jest, s poštenjem i savješću. Jest, istina je, nismo ušli smjerno, kao ulizice i molitelji vaši, nego uzdignute glave, kao slobodni ljudi, i nipošto s molbom, nego sa slobodnim i ponositim zahtjevom. (Čujete li, ne s molbom, nego sa zahtjevom, zarovašite to sebi!) Mi s dostojanstvom i ravno iznosimo pred vas pitanje: držite li vi sebe u stvari Burdovskoga za pravog ili nepravog? Priznajete li da vam je Pavliščev iskazao dobročinstvo, a možda vas i izbavio od smrti? Ako priznajete (što je očito), kanite li vi, ili smatrate li po duši pravim kad ste sada dobili milijune, da nagradite Pavliščevljeva sina koji je potreban sve ako i nosi ime Burdovskoga? Da ili ne? Ako da, to jest, drugim riječima, ako u vas ima onoga što vi svojim jezikom nazivate poštenjem i savješću, a mi to točnije označujemo imenom zdravoga razuma, onda udovoljite nama i stvar je svršena. Udovoljite bez molba i bez zahvalnosti s naše strane, ne očekujte ih od nas, jer vi ne radite za nas, nego za pravednost. Ako pak ne budete htjeli udovoljiti nama, to jest, ako odgovorite *ne*, to mi odmah odlazimo i stvar se prekida, a vama kažemo u oči, pred svim vašim svjedocima, da ste čovjek prosta uma i niska razvitka, da se odsad ne smijete nazivati čovjekom s poštenjem

i savješću te nemate na to prava i da želite prejeftino kupiti to pravo. Ja sam završio. Utvrdio sam pitanje. Tjerajte nas dakle niza stube ako smijete. Vi to možete učiniti, imate moći. Ali pamtite da mi ipak tražimo, mi ne molimo. Tražimo, ne molimo!...

Lebedevljev nećak zastade, sav ražešćen.

– Tražimo, tražimo, tražimo, ne molimo!... – izmuca Burdovski i pocrveni kao rak.

Nakon riječi Lebedevljeva nećaka svi se uskomešaše, a začulo se i mrmljanje, premda su se u svem društvu očito klonili plesti u stvar, osim jedinoga Lebedeva koji je bio kao u groznici. (Začudo: Lebedev, koji je očito stajao uz kneza, kao da je sada nakon govora svoga nećaka osjetio neko zadovoljstvo obiteljskoga ponosa; barem je s nekim osobitim vidom zadovoljstva ogledao sve prisutne.)

– Po mojem sudu – započne knez prilično tiho – po mojem sudu, vi, gospodine Doktorenko, napola ste sasvim u pravu u svem ovom što ste netom rekli, priznajem čak da imate pravo u većoj polovici, i ja bih se sasvim složio s vama da niste nešto ispustili u svojim riječima. Što ste zapravo ispustili, nisam kadar i nisam u stanju iskazati vam točno, ali nečega dabome nedostaje da vaše riječi budu sasvim prave. No bolje da se obratimo k samoj stvari, gospodo; recite zašto ste objavili taj članak? Ta u njemu je svaka riječ kleveta, tako da ste vi, gospodo, po mojem sudu, učinili podlost.

– Dopustite!...

– Milostivi gospodine!...

– To je... to je... to je... – počeli u jedan mah vikati uzbuđeni gosti.

– Što se tiče članka – prihvati Ipolit piskutljivim glasom – o tom sam članku rekao već da ga ja i drugi ne odobravamo! Napisao ga je evo on (on pokaže na boksača koji je sjedio do njega), napisao ga nepristojno, priznajem, napisao nepismeno i stilom kakvim pišu ovakvi otpušteni oficiri kakav je on. On je glup i povrh toga spekulant, priznajem, ja mu to govorim svaki dan u oči, ali ipak je napola bio u pravu: javnost je zakonito pravo svačije, dakle i Burdovskoga. A za svoje nezgrapnosti neka on odgovara sam. Što se pak tiče toga da sam ja maloprije u ime svih protestirao protiv nazočnosti vaših prijatelja, smatram potrebnim objasniti vam, milostiva gospodo, da sam protestirao jedino zato da izjavim svoje pravo, no zapravo mi i želimo da bude svjedoka, i maloprije, još dok nismo ušli ovamo, sva četvorica smo se složili u tom. Bili vaši svjedoci tko mu drago, makar bili i vaši prijatelji, ali jer se oni ne mogu ne složiti s pravom Burdovskoga (kad je to pravo očito, matematičko), to je još i bolje što su ti svjedoci vaši prijatelji; još će se očitije prikazati istina.

– Istina je, tako smo se složili – potvrdi Lebedevljev nećak.

– Zašto je, dakle, maloprije nastala odmah na prve riječi takva buka i graja, kad ste vi tako i htjeli? – začudi se knez.

– A što se tiče članka, kneže – priklopi boksač, koji je silno želio i sam nešto reći, i ugodno je živnuo (moglo se posumnjati da je na njega očito i jako djelovala nazočnost dama) – što se tiče članka, priznajem da sam mu ja zaista autor, premda ga je maločas iskritizirao moj bolesni prijatelj, kojemu sam privikao opraštati zbog njegove obnemoglosti. Ali sam ga sastavio i objavio u listu iskrenog prijatelja u obliku dopisa. Jedino stihovi nisu zaista moji i zaista su iz pera poznatog humorista. Burdovskomu sam samo pročitao, ali i nisam sve, i odmah je pristao da objavim, no priznajte da sam mogao objaviti i bez njegova pristanka. Javnost je sveopće pravo, plemenito i dobrotvorno. Nadam se, kneže, da ste i vi sami toliko napredni te nećete poricati to...

– Ništa ja neću poricati, no priznajte da u vašem članku...

– Preoštar je, htjeli biste reći? Ta u tom je korist društva, priznajte i sami, a naposljetku može li se propustiti takva izazovna zgoda? S tim gore krivima, ali društvena korist nadasve. Što se pak tiče nekih netočnosti, da tako kažem, hiperbola, priznajte i to da je ponajprije važna inicijativa, prije svega svrha i namjera; važan je i valjan primjer, a kasnije će se već razbistriti pojedini slučajevi; tu je naposljetku stil, tu je, kao što se kaže, humoristični zadatak, i na koncu – svi tako pišu, priznajte i sami! Ha-ha!

– No taj je put sasvim lažan! Uvjeravam vas, gospodo – poviče knez – vi ste objavili članak u toj misli da ja neću nipošto htjeti udovoljiti gospodinu Burdovskomu, da me dakle uplašite zbog toga i da mi odmazdite čime. Ali otkud ste vi to znali: ja sam možda i odlučio udovoljiti Burdovskomu. Izjavljujem vam sada iskreno, pred svima, da ću udovoljiti...

– Evo napokon umne i plemenite riječi umnoga i najplemenitijega čovjeka! – objavi boksač.

– Gospode! – istrže se Lizaveti Prokofjevnoj.

– To je nepodnosivo! – promrmlja general.

– Ta dopustite, gospodo, dopustite, ja ću razložiti stvar – molio je knez. – Prije kojih pet tjedana došao je meni u Z. punomoćnik i zastupnik vaš, gospodine Burdovski, Čebarov. Vi ste njega, gospodine Keller, opisali jako laskavo u svojem članku – obrati se knez boksaču i naglo se nasmije – ali on se meni nije svidio nikako. Shvatio sam jedino od prvoga maha da u tom Čebarovu i jest cijela stvar, da se on, gospodine Burdovski, okoristio možda vašom bezazlenošću te vas i poučio da sve to započnete, ako ćemo govoriti iskreno.

– Na to vi nemate prava... ja... nisam prosti... to... – izmuca Burdovski uzrujan.

– Vi nemate nikakvog prava to suditi – poučljivo se zauze Lebedevljev nećak.

– To je nadasve uvredljivo! – zapišti Ipolit. – Vaš je sud uvredljiv, lažan i ne pristaje uz stvar.

– Oprostite, gospodo, oprostite – priznade knez odmah krivnju – molim oprostite; rekao sam zato što sam mislio ne bi li nam bilo bolje da budemo jedni drugima sasvim iskreni; no od volje vam, kako želite. Rekao sam Čebarovu: kako ja nisam u Petrogradu, to odmah ovlašćujem prijatelja da povede tu stvar, a vas ću, gospodine Burdovski, izvijestiti o tom. Iskreno ću vam reći, gospodo, da se meni ta stvar učinila naskroz lupeškom, baš zato što je tu Čebarov... Oh, ne vrijeđajte se, gospodo! Za Boga miloga, ne vrijeđajte se! – klikne knez zaplašen kad je vidio da se opet javlja uvredljiva smetnja Burdovskoga, uzrujanost i protest njegovih prijatelja. – To se ne može ticati vas osobno ako kažem da sam tu stvar držao za lupeštinu! Ta ja nisam onda nikog od vas znao osobno i nisam vas znao po imenima; sudio sam po jednom Čebarovu; govorim općenito, jer... da vi samo znate kako su me strahovito varali otkad sam dobio baštinu!

– Kneže, vi ste strašno naivni – primijeti podrugljivo Lebedevljev nećak.

– Uz to knez i milijunaš! Koliko god vi bili možda zaista dobra i bezazlena srca, ipak ne možete dabome izmaći općemu zakonu – objavi Ipolit.

– Može biti, još kako može biti, gospodo – žurio se knez – premda ja ne znam o kakvom vi to govorite općem zakonu; ali nastavljam, samo se ne vrijeđajte uludo; kunem vam se, ne želim vas ni najmanje uvrijediti. I što je to zaista, gospodo: ni riječ ne može iskreno da se kaže, odmah se vi vrijeđate! No prvo, mene je strašno prenerazilo što živi »Pavliščevljev sin« i što živi u takvom strašnom stanju kako mi je objavio Čebarov. Pavliščev je moj dobrotvor i prijatelj mojega oca. (Ah, zašto ste vi, gospodine Keller, napisali u svojem članku takvu neistinu o mojem ocu? Nije bilo nikakva pronevjerenja kompanijskog nov-

ca, niti je on išta učinio nažao nižima – o tom sam potpuno uvjeren, i kako vam je ruka mogla napisati takvu klevetu?) A ono što ste napisali o Pavliščevu sasvim je nepodnosivo; vi toga najplemenitijega čovjeka nazivate požudnim i lakomislenim tako smiono, tako pozitivno kao da i zaista govorite istinu, a onamo je to bio najčistiji čovjek što ga je bilo na svijetu! Bio je on čak i znamenit učenjak; dopisivao se s mnogim uglednim ljudima u znanosti i mnogo je novca potrošio za pomoć znanostima. Što se pak tiče njegova srca, njegovih dobrih djela, o, dabome, napisali ste istinu da sam onda bio gotovo idiot i ništa nisam razumijevao (premda sam ruski ipak govorio i razumijevao), ali ja evo mogu ocijeniti sve čega se sada sjećam...

– Dopustite – pištao je Ipolit – neće li to biti prečuvstveno? Nismo mi djeca. Vi ste željeli da se odmah prihvatimo posla, deset je sati, zapamtite to!

– Izvolite, izvolite, gospodo – odmah pristade knez. – Nakon prve nepovjerljivosti zaključio sam da se možda varam i da je Pavliščev možda zaista imao sina. Ali me je prenerazilo strašno što taj sin tako lako, to jest, ja bih rekao, tako javno izdaje tajnu svojega roditelja, a glavno, sramoti svoju mater. Jer Čebarov je već i onda plašio mene javnošću.

– Kakva je to glupost! – zavikne Lebedevljev nećak.

– Vi nemate prava... nemate prava! – uzvikne Burdovski.

– Sin ne odgovara za razuzdano očevo djelo, a mati nije kriva – zapišti Ipolit žestoko.

– S tim biste je više morali valjda štedjeti... – izgovori knez plaho.

– Vi, kneže, niste samo naivni, nego ste možda dotjerali još i dalje – zlobno se osmjehne Lebedevljev nećak. – I kakvo ste pravo imali vi!... – zapišti Ipolit najneprirodnijim glasom.

– Nikakvo, nikakvo! – brže ga prekine knez. – U tom vi imate pravo, priznajem, ali bilo je nehotice i ja sam odmah rekao sebi da moja osobna čuvstva ne smiju imati utjecaja na stvar, jer ako ja sebe smatram već dužnim udovoljiti zahtjevima gospodina Murdovskoga zbog svojih čuvstava prema Pavliščevu, to sam im dužan udovoljiti u svakom slučaju, to jest, cijenio ja ili ne cijenio gospodina Burdovskoga. Samo sam zato, gospodo, započeo o tom jer mi se ipak činilo neprirodnim što sin tako javno otkriva tajnu svoje majke... Jednom riječju, ja sam se po tom najviše i uvjerio da je Čebarov valjda ništarija, te je gospodina Burdovskoga varkom nahuškao na tu lupeštinu.

– No to se ne može više trpjeti! – zaori od gostiju, a neki i odskoče sa stolica.

– Gospodo! Ta ja sam zato i rasudio da je nesretni gospodin Burdovski zacijelo bezazlen čovjek, bez zaštite, kojega lako okupljaju lupeži, s tim sam dakle dužniji pomoći mu kao »Pavliščevljevu sinu« – prvo opiranjem gospodinu Čebarovu, drugo, svojom odanošću i prijateljstvom da ga vodim, a treće, odredio sam da ću mu isplatiti deset tisuća rubalja, to jest sve što je po mojem računu potrošio valjda Pavliščev na mene...

– Što? Samo deset tisuća! – poviče Ipolit.

– Ne, kneže, vi baš niste jako vješti matematici, ili ako ste jako vješti, barem se prikazujete bezazlenim! – uzvikne Lebedevljev nećak.

– Ja ne pristajem na deset tisuća – reče Burdovski.

– Antipe, pristani! – došapne mu brzim razgovijetnim šapatom boksač koji se bio odostrag nagnuo preko naslona na Ipolitovoj stolici. – Pristani, a kasnije ćemo vidjeti.

– Po-oslušajte, gospodine Miškine – pištao je Ipolit – shvatite da mi nismo glupani, nismo kukavni glupani, kao što valjda misle o nama svi vaši gosti, i te dame koje nam se s

tolikim negodovanjem smješkaju, i osobito taj otmjeni gospodin (on pokaže na Jevgenija Pavloviča) kojega ja, razumije se, nemam čast poznavati, ali sam, čini mi se, čuo štošta...

– Dopustite, dopustite, gospodo, vi mene opet niste razumjeli! – obraćao im se knez uzrujan. – Prvo, vi ste, gospodine Keller, u svojem članku iznimno netočno označili moj imutak: nisam ja dobio nikakvih milijuna: imam možda samo osminu ili desetinu onoga što vi sudite da imam; drugo, nisu se za mene u Švicarskoj potrošili nikakvi deseci tisuća: Schneider je dobivao po šest stotina rubalja na godinu, ali i to samo za prve tri godine, a Pavliščev nije nikada putovao u Pariz po ljepuškaste guvernante; to je opet kleveta. Po mojem se sudu potrošilo za mene kudikamo manje od deset tisuća, no ja sam odredio deset tisuća, pa rasudite i sami da ja, vraćajući dug, nikako nisam mogao ponuditi gospodinu Burdovskomu više sve kad bih ga i silno volio, a nisam mogao već zbog samoga čuvstva delikatnosti, baš zato što sam mu vraćao dug, a nisam mu davao milostinju. Ne znam, gospodo, kako vi to ne razumijete! No ja sam sve to htio kasnije nadoknaditi svojim prijateljstvom, svojim djelotvornim sudjelovanjem u sudbini nesretnoga gospodina Burdovskoga, koji je očito prevaren, jer da nije prevaren, ne bi mogao pristati na takvu podlost kao što je ovo što se danas u članku gospodina Kellera razglašuje o njegovoj majci. A što se vi opet žestite, gospodo? Konačno, ako ćemo tako, mi nikako nećemo moći jedan drugoga razumjeti! A eto i jest onako kako sam rekao. Uvjerio sam se sada vlastitim očima da sam pravo slutio – dokazivao je ražešćen knez, želeći stišati uzbuđenost i ne primjećujući da je samo raspaljuje.

– Što, u što ste se uvjerili? – navalili na njega gotovo u bijesu.

– Ta molim vas, prvo, pošlo mi je za rukom izvrsno pogledati gospodina Burdovskoga; ja vidim sada i sâm kakav je on... To je nedužan čovjek, ali ga varaju! Čovjek bez zakrilja... i zato ga moram štedjeti, a drugo, Gavrila Ardalionovič – kojemu je povjerena stvar i od kojega već odavno nisam dobivao vijesti, jer sam bio na putu, a nakon toga sam tri dana bolovao u Petrogradu – odjednom mi sada javio, prije jednog sata, čim smo se sastali, da je prokljuvio sve naume Čebarovljeve, ima dokaza, i da je Čebarov upravo onakav kakvim sam ga ja smatrao. Ta znam ja, gospodo, da mnogi mene drže za idiota, pa je Čebarov po glasu koji me bije da lako dajem novac mislio da će me lako prevariti, pogotovo ako se pouzda u moja čuvstva prema Pavliščevu. Ali glavno je to – saslušajte, gospodo, saslušajte! – glavno je to, sada se odjednom jasno vidi, da gospodin Burdovski nikako i nije Pavliščevljev sin! Maločas mi je Gavrila Ardalionovič priopćio to i on me uvjerava da je namaknuo pouzdane dokaze. No, kako vam se mili to, ta ne može se niti vjerovati nakon svega toga što ste dosad počinili! I slušajte: pouzdani dokazi! Ja još ne vjerujem, i sâm ne vjerujem, uvjeravam vas; sumnjam još, jer mi Gavrila Ardalionovič nije još dospio priopćiti sve potankosti, ali da je Čebarov ništarija, o tom nema sada više nikakve sumnje! On je i nesretnoga gospodina Burdovskoga i sve vas, gospodo, koji ste plemenito došli pomoći svojemu prijatelju (jer on očito treba pomoći, ja to razumijem!), sve vas je on prevario i sve vas upleo u lupešku zgodu, jer to i jest zaista obješenjaštvo, lupeština!

– Otkud lupeština!... Otkud nije on »Pavliščevljev sin«... Kako to može biti! – začuli se uzvici.

– Sva je družba Burdovskoga bila u neiskazanoj zabuni.

– Jest dabome, lupeština! Pa ako se sada pokaže da gospodin Burdovski nije »Pavliščevljev sin«, onda je zahtjev gospodina Burdovskoga upravo lupeški (to jest, razumije se, kad bi on znao istinu)! Ali u tom baš i jest cijela stvar što su njega prevarili, zato se ja i upinjem njega opravdati; zato i kažem da je on zbog svoje bezazlenosti vrijedan žaljenja i

ne može biti bez pomoći; ta inače bi i on bio u toj stvari lupež. Ali ja sam i sâm uvjeren da on ništa ne razumije! I ja sam prije svojeg odlaska u Švicarsku bio u takvom stanju, isto sam tako mucao riječi bez veze – hoću izreći i ne mogu... Ja to razumijem; ja ga smijem jako žaliti jer sam i sâm gotovo isto takav, smijem reći! A naposljetku, ipak ja – unatoč tomu što sada više nema »Pavliščevljeva sina«, i što se vidi da je sve to mistifikacija – ipak ja ne mijenjam svoju odluku i voljan sam vratiti deset tisuća, za uspomenu Pavliščevljevu. Prije ovoga sada s gospodinom Burdovskim htio sam tih deset tisuća dati za školu, za uspomenu Pavliščevljevu, ali sada će biti svejedno, bilo za školu, bilo gospodinu Burdovskomu, jer gospodin Burdovski, ako i nije »Pavliščevljev sin«, gotovo je isto što i »Pavliščevljev sin«: jer evo su ovako zlobno prevarili njega: on je sâm iskreno smatrao sebe Pavliščevljevim sinom! Poslušajte, dakle, gospodo, Gavrilu Ardalionoviča, dokončajte to, ne srdite se, ne uzrujavajte se, sjednite! Gavrila će nam Ardalionovič odmah objasniti sve to, a ja, priznajem, iznimno želim i sâm doznati sve potankosti. Govorio mi je da je putovao čak u Pskov k vašoj majci, gospodine Burdovski, koja uopće nije ni umrla, kako su vas naveli da napišete u članku... Sjednite, gospodo, sjednite!

Knez sjedne i pođe mu za rukom da opet posjeda družbu gospodina Burdovskoga koja je bila poskakala sa svojih mjesta. Za posljednjih deset ili dvadeset minuta govorio je ražešćen, glasno, nestrpljivom brzorječicom, zanesen, nastojeći sve nadgovoriti, nadvikati, te se dabome kasnije morao gorko kajati zbog nekih izraza mišljenja što su mu sad izletjela. Da ga nisu ražestili, tako da je bio gotovo izvan sebe – ne bi se bio nakanio tako otkriti i naglo iskazati naglas neke svoje slutnje i izlišne iskrene misli. No tek što je sjeo na svoje mjesto, odmah mu je žarko kajanje bolno probolo srce: nije samo »uvrijedio« Burdovskoga kad je javno posumnjao da on boluje od one iste bolesti od koje se i sâm liječio u Švicarskoj, nego mu i ponudio deset tisuća, mjesto školovanja, a ta je ponuda bila, sudio je, gruba i neoprezna, kao milostinja, baš zato što ju je iskazao naglas pred svijetom, trebao sam pričekati i ponuditi sutra nasamo – pomisli knez odmah – ali sada se valjda ne može više popraviti. »Jest, ja sam idiot, pravi idiot!« – zaključi u sebi kako ga je zaokupio stid i iznimno ogorčenje.

Međutim je Gavrila Ardalionovič, koji se dosad držao postrance i mukom mučao, na knežev poziv istupio naprijed, stao do njega i uzeo spokojno i jasno izvještavati o stvari koju mu je povjerio knez. Svi su razgovori ušutjeli u jedan mah. Svi su slušali s neobičnim interesom, naročito sva družba Burdovskoga.

IX

– Vi nećete dakako poricati – započe Gavrila Ardalionovič, obraćajući se ravno k Burdovskomu, koji je slušao napregnuto, od čuda izbuljio u njega oči i očito bio u silnoj smetnji – vi nećete poricati ozbiljno, nećete ni kaniti poricati da ste se rodili upravo dvije godine nakon vjenčanja vaše poštovane majke s koleškim tajnikom gospodinom Burdovskim, vašim ocem. Vrlo je lako dokazati faktima vrijeme vašeg rođenja, tako da se ovo odviše uvredljivo i za vas i za vašu majku iskrivljavanje te činjenice u članku gospodina Kellera objašnjava jedino živahnošću fantazije gospodina Kellera, koji je mislio da će tim ojačati očitost vašega prava i time pomoći vašim interesima. Gospodin Keller kaže da vam je unaprijed pročitao članak, doduše nije sav... bez ikakve sumnje, nije vam pročitao do onoga mjesta...

– Zaista mu nisam pročitao donde – prekine ga boksač – ali sve mi je činjenice priopćila kompetentna ličnost i ja...

– Oprostite, gospodine Keller – zaustavi ga Gavrila Ardalionovič – dopustite mi da govorim. Uvjeravam vas da će doći na red i vaš članak; onda vi izrecite svoje objašnjenje, a sada će biti bolje da se nastavi redom. Sasvim slučajno, uz pomoć moje sestre Varvare Ardalionovne Pticine, dobio sam od njezine intimne prijateljice, Vjere Aleksejevne Zupkove, vlastelinke i udovice, jedno pismo pokojnoga Nikolaja Andrejeviča Pavliščeva koje joj je pisao iz inozemstva prije dvadeset i četiri godine. Kad sam se zbližio s Vjerom Aleksejevnom, obratio sam se po njezinoj uputi k umirovljenomu pukovniku Timofeju Fjodorovjeviču Vjazovkinu, dalekomu rođaku Pavliščevljevu i nekadašnjem desnom prijatelju njegovu. Uspjelo mi je da od njega dobijem još dva pisma Nikolaja Andrejeviča, što ih je također pisao iz inozemstva. Po tim trima pismima, po danima i po činjenicama što se spominju u njima, dokazuje se matematički, i ničim se ne može pobiti, niti može biti ikakve sumnje, da je Nikolaj Andrejevič otputovao tada u inozemstvo (gdje je proboravio tri godine bez prestanka) upravo poldrug godine prije nego što ste se vi rodili, gospodine Burdovski. Kako vi znate, vaša majka nije nikad odlazila iz Rusije. U ovaj mah neću čitati ta pisma. Sada je već kasno; ja samo objavljujem za svaki slučaj činjenicu. No ako vam je po volji, gospodine Burdovski, da ureknete makar i za sutra prije podne sastanak kod mene i da dovedete svoje svjedoke (koliko vam je po volji) i vještake koji će usporediti rukopis, to meni nema nikakve sumnje da se morate uvjeriti u očevidnu istinitost činjenice koju vam priopćujem. Ako je pak tako, razumije se da cijela stvar pada te se prekida sama od sebe.

Opet nastade sveopće kretanje i silna uzrujanost. I sam Burdovski ustade naglo sa stolice.

– Ako je tako, to sam ja bio prevaren, prevaren, ali nisam prevaren od Čebarova, nego još odavno, odavno; neću nikakvih vještaka, neću sastanak, vjerujem, odričem se... ne pristajem na deset tisuća... zbogom...

On uzme kapu i odmakne stolicu da ode.

– Ako možete, gospodine Burdovski – zaustavi ga Gavrila Ardalionovič tiho i slatko – ostanite ovdje barem još kojih pet minuta. U toj se stvari pojavljuje još nekoliko iznimno važnih činjenica, osobito za vas, u svakom slučaju jako zanimljivih. Po mojem sudu trebate se upoznati s njima i samomu će vam možda biti ugodnije ako se sasvim razjasni stvar...

Burdovski sjedne šutke i malko spusti glavu, kao da se silno zamislio. Za njim sjedne i Lebedevljev nećak, koji je također bio ustao da ode s njim. Taj nije bio izgubio glavu i smjelost, ali se očito jako zapanjio. Ipolit je bio namršten, nujan i kao da se jako čudio. Ali u taj je čas tako silno zakašljao da je okrvavio svoj rubac. Boksač se gotovo uplašio:

– Eh, Antipe! – uzvikne on gorko. Ta govorio sam ti onda... prekjučer, da ti možda i zbilja nisi Pavliščevljev sin!

Razlegao se suspregnut smijeh, dvojica-trojica se nasmijali glasnije od drugih.

– Činjenica koju ste priopćili ovoga časa, gospodine Keller – prihvati Gavrila Ardalionovič – jako je dragocjena. No pri svemu tome imam ja potpuno pravo, i tvrdim po najtočnijim podacima, da je gospodinu Burdovskomu dakako i predobro bilo poznato kada se rodio, ali on nikako nije znao za taj boravak Pavliščevljev u inozemstvu, gdje je gospodin Pavliščev proboravio veći dio života te se svagda vraćao u Rusiju na kratke boravke. Osim toga, i sama činjenica tadašnjeg odlaska nikako nije znatna samo po sebi da bi je

nakon više od dvadeset godina pamtili i oni koji su blisko znali Pavliščeva, a da i ne govorim o gospodinu Burdovskom koji se tada nije još bio ni rodio. Ne bi dabome ni sad bilo nemoguće istražiti to; ali moram priznati da su mi sasvim slučajno dopale obavijesti koje sam dobio, a mogle su mi i ne dopasti; tako da gospodin Burdovski pa i Čebarov zaista nisu gotovo ni mogli doći do tih obavijesti, sve da su ih i kanili tražiti. Ali mogli bi oni i ne kaniti...

– Dopustite, gospodine Ivolgine – prekine ga odjednom Ipolit srdit – čemu sva ta zavrzlama? (Oprostite mi!) Stvar se sada razjasnila, mi pristajemo vjerovati u glavnu činjenicu, čemu dakle otezati dalje tu tešku i nemilu stvar? Vi se možda želite pohvaliti vještinom svojeg ispitivanja, želite istaknuti pred nama i pred knezom kako ste dobar istraživač, njuškalo? Ili ne kanite tražiti i ispriku i opravdanje Burdovskomu u tom što se toga latio po neznanju? Ali to je drsko, milostivi gospodine! Burdovskomu ne treba vaših opravdanja niti isprika, da znate! Njemu je nemilo, njemu je ionako sada teško, on je u neprilici, vi biste to morali pogoditi, razumjeti to...

– Okanite se, gospodine Terentjeve, pustite to – pođe za rukom Gavrili Ardalionoviču prekinuti ga – umirite se, ne srdite se, vi ste, čini mi se, jako bolesni? Ja vas žalim. Ako je tako i ako vi želite, ja sam završio, to jest, morat ću vam samo ukratko priopćiti one činjenice što ih po mojem uvjerenju ne bi bilo izlišno doznati sasvim potpuno – nadoveže on kad je primijetio neko sveopće kretanje, nalik na nestrpljivost. – Želim vam samo priopćiti; uz dokaze, na znanje svima koji su zainteresirani u toj stvari, da je za vašu majku, gospodine Burdovski, jedino zato mario i brinuo se Pavliščev što je ona bila rođena sestra onoj kućnoj djevojci u koju je Nikolaj Andrejevič Pavliščev bio zaljubljen u najprvoj svojoj mladosti, ali toliko da bi je svakako bio uzeo da nije naglo umrla. Imam dokaza da je ta obiteljska zgoda, sasvim pouzdana i istinita, jako slabo poznata, pa i sasvim zaboravljena. Dalje bih vam mogao objasniti kako je vašu majku, još dok je bila dijete od deset godina, uzeo gospodin Pavliščev na odgoj, mjesto rođakinje, da joj je odredio znatan miraz i da su sve te njegove brige za nju urodile neobično uzbuđenim glasovima među brojnom rodbinom Pavliščevljevom; mislili su čak da će on uzeti svoju gojenicu, ali se svršilo time da se ona udala od ljubavi (i to bih mogao najtočnije dokazati) za mjerničkoga činovnika, gospodina Burdovskoga, u dvadesetoj godini svog života. Tu sam skupio nekoliko najtočnijih činjenica, za dokaz kako je vaš otac, gospodin Burdovski, koji nikako nije bio poslovan čovjek, čim je dobio s vašom majkom miraz od petnaest tisuća, ostavio službu, dao se na trgovačke poslove, bio prevaren, izgubio kapital, nije podnio nesreću, propio se, razbolio se od toga i naposljetku umro prije vremena, osme godine nakon što je uzeo vašu majku. Onda je, po vlastitom svjedočanstvu vaše majke, ostala ona u pukom siromaštvu i sasvim bi bila propala da nije bilo neprestane i velikodušne pomoći Pavliščeva koji joj je davao godišnju potporu od šest stotina rubalja. Onda ima nebrojenih svjedočanstava da vas je on neobično zavolio dok ste bili dijete. Po tim svjedočanstvima i opet po potvrdi vaše majke vidi se da vas je zavolio najviše zato što ste u djetinjstvu bili mutavac, kao neki bogalj, jadno, nesretno dijete. (A u Pavliščeva je bila, kako sam izveo po točnim dokazima, za svega života neka naročita nježna sklonost za sve što je ugnjeteno i zlostavljeno od prirode, osobito u djece – činjenica koja je po mojem uvjerenju neobično važna za vašu stvar.) Naposljetku se mogu pohvaliti da sam najtočnije ispitao glavnu činjenicu kako je ta Pavliščevljeva neobična sklonost prema vama (po njegovu ste nastojanju stupili vi u gimnaziju i učili pod zasebnim nadzorom) rodila napokon, malo-pomalo, među Pavliščevljevim rođacima i ukućanima misao da ste vi njegov sin i da je vaš otac bio samo prevaren muž. No glavno je to da se ta misao učvrstila do točnog i sveopćeg uvjerenja tek za posljednjih godina Pavliščevljeva života, kad su se svi uplašili

zbog oporuke i kad su nekadašnje činjenice bile pozaboravljene, a obavijesti bile nemoguće. Nema sumnje, ta je misao doprla i do vas, gospodine Burdovski, i zaokupila vas sasvim. Vaša majka, s kojom sam imao čast osobno se upoznati, znala je doduše za sve te glasove, ali dosad ne zna (i ja sam joj zatajio) – da je i vas, sina njezina, omamio taj glas. Vašu prepoštovanu majku, gospodine Burdovski, zatekao sam u Pskovu u bolesti i u najljućem siromaštvu u koje je zapala nakon Pavliščevljeve smrti. U suzama zahvalnicama priopćila mi je da jedino uz vas i uz vašu pomoć i živi na svijetu; mnogomu se nadala od vas u budućnosti i sveto vjeruje u vaše buduće uspjehe...

– To je na koncu konca nepodnošljivo! – izjavi Lebedevljev nećak glasno i nestrpljivo. – Čemu sav taj roman?

– Odurno je, nepristojno! – jako se uzvrti Ipolit. Ali Burdovski nije ništa primijetio, pa se nije ni ganuo.

– Čemu? Zašto – lukavo se zadivi Gavrila Ardalionovič, pakosno se spremajući razložiti svoj zaključak. – Prvo, gospodin je Burdovski sada možda sasvim uvjeren da ga je gospodin Pavliščev ljubio od velikodušnosti, a ne kao sina. Već tu jednu činjenicu morao je svakako doznati gospodin Burdovski, koji je potvrdio i odobrio gospodinu Kelleru maločas kad je pročitali članak. Govorim ovako zato što vas držim za plemenita čovjeka, gospodine Burdovski. Drugo, vidi se, da tu nije uopće bilo ni najmanje prevare i lupeština, niti od samoga Čebarova; to je važna stvar čak i meni, jer knez je spomenuo maloprije, kad se ražestio, da sam tobože tog istog mišljenja o prevari i lupeštini u tom nesretnom poslu. Tu je, naprotiv, bilo potpuno uvjerenje sa svih strana, pa sve ako i jest Čebarov možda i zbilja veliki lupež, u ovom se poslu javlja jedino kao mutikaša, nadripisar, špekulant. Nadao se da će steći silnog novca kao odvjetnik, i račun mu nije bio samo bistar i vješt nego i najpouzdaniji: osnivao se na lakoći kojom knez daje novac i na zahvalnom i smjernom čuvstvu njegovu prema pokojnomu Pavliščevu; osnivao se napokon (što je nadasve važno) na nekim kneževim viteškim načelima o dužnosti, časti i savjesti. Što se pak tiče zapravo gospodina Burdovskoga, on je, može se reći, bio u takvom uvjerenju i toliko su ga naveli Čebarov i družba oko njega da je započeo stvar gotovo sasvim bez interesa i gotovo kao da služi istini, napretku i čovječanstvu. Sada, nakon saopćenih činjenica, svima je valjda jasno da je gospodin Burdovski čist čovjek, unatoč svemu što se čini, te mu knez može sada, i prije i radije nego maločas, ponuditi i svoju prijateljsku potporu, i onu djelotvornu pomoć koju je spomenuo maloprije kad je govorio o školama i o Pavliščevu.

– Stanite, Gavrila Ardalionoviču, stanite! – poviče knez zaista zaplašen, ali je već bilo prekasno.

– Rekao sam, tri sam puta rekao već – poviče srdito Burdovski« – da neću novac. Neću primiti... jer... neću... eto!...

I on gotovo potrči s terase. Ali Lebedevljev ga nećak uhvati za ruku i šapne mu nešto. On se brzo vrati, izvadi iz džepa nezapečaćenu kuvertu velika formata i baci je na stolić koji je stajao do kneza.

– Evo vam novac!... Vi niste smjeli!... niste smjeli!... Novac!...

– Dvije stotine i pedeset rubalja što ste se usudili poslati mi po Čebarovu kao milostinju – objasni Doktorenko.

– U članku piše pedeset! – poviče Kolja.

– Oprostite! – reče knez, pristupajući Burdovskomu – jako sam skrivio vama, Burdovski, ali vjerujte, nisam vama poslao za milostinju. I sada sam kriv... i maločas sam bio kriv.

(Knez je bio jako rastrojen, činio se sustalim i slabim, i riječi su mu bile bez veze.) Spomenuo sam lupeštinu... ali to nije o vama, prevario sam se. Rekao sam da ste vi... isto takav, kao i ja, bolesnik. Ali vi niste takav kao ja, vi... vi dajete instrukcije, vi uzdržavate majku. Rekao sam da ste na glas iznijeli svoju majku, no vi je ljubite; ona sama kaže... nisam znao... Gavrila mi Ardalionovlič nije maločas ispripovijedao sve do kraja... ja sam kriv. Usudio sam se ponuditi vam deset tisuća, ali ja sam kriv, nisam smio učiniti ovako, a sada... ne može se, jer vi mene prezirete...

– Pa to je ludnica! – poviče Lizaveta Prokofjevna.

– Dabome da je ludnica! – nije otrpjela, nego oštro izreče Aglaja.

No riječi joj se izgubiše u općoj buci; svi su već govorili naglas, svi raspravljali, netko se prepirao, netko se smijao. Ivan Fjodorovič Jepančin bio je na vrhuncu gnjeva te je likom uvrijeđenog dostojanstva očekivao Lizavetu Prokofjevnu. Lebedevljev nećak priklopi posljednju riječ:

– Jest, kneže, mora vam se priznati, vi se umijete koristiti svojom... no, bolešću, da se izrazim pristojnije, vi ste u takvoj vještoj formi znali ponuditi svoje prijateljstvo i novac da ih plemenit čovjek ne može sada nipošto primiti. To je ili previše nedužno ili suviše vješto.

– Dopustite, gospodo – poviče Gavrila Ardalionovič koji je međutim razmatao paket s novcem – tu uopće nema dvije stotine i pedeset rubalja, nego samo sto. Kažem zato, kneže, da ne bi bilo kakve sumnje.

– Dosta, dosta! – zamaše knez rukama Gavrili Ardalionoviču.

– Nije, nije »dosta«! – odmah se prikrpi Lebedevljev nećak. – Za nas je uvredljivo vaše »dosta«, kneže. Mi se ne krijemo, mi izjavljujemo otvoreno; i jest tu samo sto rubalja, a nije dvjesta i pedeset, ali zar to nije svejedno...

– N-nije, nije svejedno – priklopi Gavrila Ardalionovič s izgledom naivne nedoumice.

– Ne prekidajte me; nismo mi takvi glupani kako vi mislite, gospodine odvjetniče – uzvikne Lebedevljev nećak u pakosnoj zlovolji. – Razumije se, sto rubalja nije dvjesta i pedeset rubalja, i nije svejedno, no važan je princip; tu je važna inicijativa, a što nedostaje sto i pedeset rubalja, to je samo odjelita stvar. Važno je to da Burdovski ne prima vašu milostinju, vaša svjetlosti, da je on baca u lice, a u tom je smislu svejedno bilo sto, bilo dvjesta i pedeset. Burdovski nije primio deset tisuća: vi ste vidjeli; ne bi on donio ni sto rubalja kad bi bio nepošten. Tih je sto i pedeset rubalja potrošio Čebarov za svoj put knezu. Samo se smijte našoj nespretnosti, našoj nevještini u poslovima; vi ste se ionako potrudili iz svih sila izvrgnuti nas smijehu; ali da se niste usudili govoriti da smo mi nepošteni! Tih sto i pedeset rubalja, milostivi gospodine, mi ćemo svi skupa isplatiti knezu; vraćat ćemo makar i po rubalj i vratit ćemo s kamatama. Burdovski je siromah. Burdovski nema milijuna, a Čebarov je nakon puta predložio račun. Mi smo se nadali da ćemo uspjeti... Tko bi na njegovu mjestu postupio drugačije!

– Što, tko? – klikne knez Ščerbacki.

– Ja ću tu poludjeti! – uzvikne Lizaveta Prokofjevna.

– To podsjeća – nasmije se Jevgenij Pavlovič, koji je dugo stajao i promatrao – na nedavnu znamenitu obranu onog odvjetnika koji je isticao siromaštvo za ispriku svojemu branjeniku koji je ubio mahom šest ljudi da ih opljačka – a onda završio ovako: »Prirodno je«, kaže, »što je mojemu branjeniku od siromaštva pala na pamet misao da ubije tih šest ljudi, a i komu ne bi na njegovu mjestu to palo na pamet?« Nešto ovako, samo jako smiješno.

– Dosta – oglasi se iznenada Lizaveta Prokofjevna, gotovo dršćući od gnjeva. – Vrijeme je da se prekine to mlaćenje prazne slame!...

Bila je strahovito uzrujana, uznosito zabacila glavu i s nadutim, žestokim, nestrpljivim izazovom ošinula svojim blistavim pogledom svu družbu, teško i razlikujući u taj čas prijatelje i neprijatelje. U dugo susprezanom a sada razbuktalom gnjevu, bila je to ona točka kad glavnom pobudom postaje neodložna bitka, neodložna potreba da što prije naletiš na koga.

Koji su znali Lizavetu Prokofjevnu, osjetili su odmah da se s njom dogodilo nešto osobito. Ivan je Fjodorovič govorio sutradan knezu Ščerbackom da »njoj to biva, ali i njoj rijetko biva to u ovolikom stupnju kao jučer, otprilike jedanput u koje tri godine, ali nipošto češće! Nipošto češće!« nadovezao je uvjerljivo.

– Dosta, Ivane Fjodoroviču! Okanite me se! – uzvikivala je Lizaveta Prokofjevna. – Čemu vi meni sada pružate ruku? Niste me znali odvesti maloprije; vi ste muž, vi ste glava obitelji, vi ste morali mene ludo izvesti za uho, ako vas ne bih poslušala i izašla. Bar da ste se postarali za kćeri! A sada ćemo pogoditi i bez vas, bit će nam sramote za cijelu godinu dana... Pričekajte, želim još zahvaliti knezu!... Hvala, kneže, što si nas ugostio! A ja sjela, slušam mlađariju... To je podlost! podlost! To je zbrka, nezgrapnost, toga nećeš vidjeti ni u snu! Ali zar ih mnogo ima takvih!... Šuti, Aglaja! Šuti, Aleksandra! Ne tiče se vas!... Ne motajte se oko mene, Jevgenije Pavliču, dodijali ste mi!... Dakle ti, mili, mološ njih za oproštenje – prihvati ona, opet se obraćajući knezu – »oprostite«, kažeš, »što sam se usudio ponuditi vam kapital«... a što se ti, razmetljivče, izvolijevaš smijati! – nasrne odjednom na Lebedevljeva nećaka – »mi se«, kažeš, »odričemo kapitala, mi tražimo, mi ne molimo!« I kao da ne zna da će se taj idiot odmah sutra dovući opet k njima nuditi im svoje prijateljstvo i kapitale! Je li da ćeš otići? Hoćeš otići? Hoćeš li ili nećeš?

– Hoću – izgovori knez tihim i smjernim glasom.

– Jeste li čuli! Pa na to ti i računaš – okrene se ona opet k Doktorenku – ta novac je tebi sada svejedno u džepu, zato se i razmećeš zamazati nam oči... Nije, golube, nađi ti drugih luđaka, a ja prozirem vas naskroz... vidim svu spletku vašu!

– Lizaveta Prokofjevna! – klikne knez.

– Hajdemo odavde, Lizaveta Prokofjevna, odavno je vrijeme, a i kneza ćemo povesti – izgovori knez Ščerbacki što je god mogao spokojnije i smješkajući se.

Gospođice su stajale postrance, gotovo poplašene, general je bio zaista uplašen; svi su uopće bili u čudu. Neki, koji su stajali podalje, kradom su se smješkali i šaputali; Lebedevljevo je lice iskazivalo najviši zanos.

– Svuda ćete, gospođo, naći nezgrapnost i zbrku – izgovori Lebedevljev nećak, ali prilično u neprilici.

– Ali ne takve! Ne takve, baćuška, kao sada kod vas, ne takve! – prihvati zlorado Lizaveta Prokofjevna, kao u histeriji. – Ta hoćete li se vi okaniti mene – poviče na one koji su je mirili. – No kad ste vi i sami, Jevgenije Pavliču, rekli maločas da je i sam branitelj izjavio na sudu kako ništa nije prirodnije nego zbog siromaštva umlatiti šest ljudi, onda je i zaista nastalo posljednje vrijeme. To ja nisam još nikad ni čula. Sad se sve razjasnilo meni! A zar taj mutavi, zar on neće zaklati? (Ona pokaže na Burdovskoga koji je gledao sav u nedoumici.) Ta ja ću se okladiti da će zaklati! Neće možda primiti tvoj novac, deset tisuća, neće ga primiti možda po savjesti, ali će doći po noći i zaklat će te, pa će ih izvaditi iz kutije, izvadit će ih čiste savjesti! To njemu nije nepošteno! To je »protiv plemenita očaja«, to je »odricanje«, ili vrag bi znao što... Pi, sve se izvratilo, sve je naglavce. Djevojka odras-

ta u kući, odjednom ona nasred ulice skokac na kočiju: »Mamice, ja sam se ovih dana udala za nekoga Karliča ili Ivaniča, zbogom!« Zar po vašem sudu valja ovako postupiti? Zar je to vrijedno poštovanja, prirodno? Žensko pitanje? Evo ovaj dječak (ona pokaže na Kolju), i on se onomad prepirao da baš to i znači »žensko pitanje«. Pa neka je mati bila glupara, ti ipak budi s njom čovjek!... Što ste vi to maločas ušli ukočene glave? »Da se niste usudili pristupiti: mi odlazimo!« »Nama daj sva prava, a ti da se nisi usudio ni pisnuti pred nama. Nama iskazuj svako poštovanje, kakvog i nema, a s tobom ćemo mi postupati gore nego s posljednjim lakajem!« Traže oni istinu, brane pravo, a sami su ga kao nevjernici oklevetali u članku. »Tražimo, ne molimo, i nikakvu zahvalnost nećete čuti od nas, jer vi to činite da udovoljite svojoj vlastitoj savjesti!« To mi je moral: ta ako od tebe neće biti nikakve zahvalnosti, onda i knez može odgovoriti tebi da on prema Pavliščevu ne osjeća nikakve zahvalnosti, jer i Pavliščev je činio dobro da udovolji svojoj vlastitoj savjesti. A ti si se eto jedino i uzdao u tu njegovu zahvalnost Pavliščevu: ta nije on od tebe uzajmljivao novca, ne duguje tebi, u što si se dakle uzdao ako nisi u zahvalnost? Kako se dakle sam odričeš nje? Bezumnici! Smatraju društvo grozovitim i nečovječnim zato što ono sramoti prevarenu djevojku. Ali ako smatraš društvo nečovječnim, onda valjda priznaješ da društvo nanosi toj djevojci bol. A ako joj nanosi bol, kako ti nju sâm iznosiš u novinama pred to isto društvo i tražiš da joj ne bude bolno? Bezumnici! Tašti ljudi! Ne vjeruju u Boga, ne vjeruju u Krista! Ta vas je toliko izgrizla taština i ponos da ćete na koncu izjesti jedan drugoga, ja vam to proričem. I zar to nije besmislica, i nije zbrka, i nije nezgrapnost? I nakon toga taj sramotnik još će ih moliti za oproštenje! Pa ima li vas mnogo ovakvih? Što se smješkate: što sam i sebe osramotila s vama? Ta i jesam osramotila sebe, ne mogu više ni kud ni kamo!... A ti mi se nemoj smješkati, črčkalo! (nasrne ona odjednom na Ipolita), jedva i diše, a kvari druge. Ti si mi pokvario ovoga dječaka (ona opet pokaže na Kolju), sve on bunca o tebi, ti njega učiš bezbožnjaštvu, ti ne vjeruješ u Boga, no tebi bi još trebalo batina, milostivi gospodine... No... zatro vam se svima trag!... Hoćeš li, dakle, kneže Lave Nikolajeviču, otići sutra k njima, hoćeš? – zapita ona opet kneza, jedva dišući.

– Hoću.

– Nakon toga ne želim znati za tebe! – Brzo se okrene da ode, ali se odmah opet vrati. – I k tomu ćeš bezbožnjaku otići? – pokaže na Ipolita. – A što se ti smješkaš meni! – uzvikne nekako neprirodno i poleti naglo k Ipolitu, kad nije mogla podnijeti njegov ujedljivi smiješak.

– Lizaveta Prokofjevna! Lizaveta Prokofjevna! – začulo se u isti mah sa svih strana.

– Maman, to je sramota! – poviče Aglaja glasno.

– Ne brinite se, Aglaja Ivanovna – odvrati spokojno Ipolit, kojemu je bila priskočila Lizaveta Prokofjevna, uhvatila ga i tko bi znao zašto krepko držala za ruku; stajala je pred njim i kao da se upijala u njega svojim bijesnim pogledom – ne brinite se, vaša će maman shvatiti da ne valja nasrtati na čovjeka koji umire... ja sam voljan objasniti zašto sam se smijao... jako ću se veseliti ako mi dopustite...

Sad se on odjednom strašno zakašlje i cijelu minutu nije mogao utišati kašalj.

– Ta umire, a sve još besjedi! – klikne Lizaveta Prokofjevna, a ispustila mu ruku i gotovo u stravi gledala kako on otire krv s usana. – Ta otkud bi ti govorio! Ti naprosto trebaš otići i leći...

– Tako će i biti – odgovori Ipolit tiho, hrapavim glasom i gotovo šapatom. – Kad se danas vratim, odmah ću leći... za dva ću tjedna, kako i znam, umrijeti... Prošle mi je nedjelje izjavio to i sam B-n... Ako mi dakle dopuštate, rekao bih vam na rastanku dvije-tri riječi.

– Ta jesi li ti poludio? Besmislica! Trebaš se liječiti, kakav sada razgovor? Odlazi, odlazi, lezi!... – poviče Lizaveta Prokofjevna zaplašena.

– Kad legnem, neću više ustajati sve do smrti – nasmiješi se Ipolit, a htio sam već sinoć leći da više i ne ustajem do smrti, ali sam odlučio odgoditi do prekosutra, dok me još nose noge... da evo s njima dođem danas ovamo... Samo sam jako sustao...

– Ta sjedni, što stojiš! – trgne se Lizaveta Prokofjevna i sama mu podmakne stolicu.

– Hvala vam – nastavi Ipolit tiho – a vi sjednite meni sučelice pa ćemo razgovarati... svakako ćemo razgovarati, Lizaveta Prokofjevna, sada ja ne odustajem od toga... – nasmiješi joj se opet. – Pomislite, danas sam ja posljednji put i na zraku, i s ljudima, a za dva ću tjedna biti zacijelo u zemlji. Bit će mi to dakle kao neki oproštaj i s prirodom. Nisam doduše jako čuvstven, ali zamislite, jako se veselim što se zbilo sve ovo u Pavlovsku; ipak sam pogledao lisnato drveće.

– Što će ti sada razgovor – plašila se Lizaveta Prokofjevna sve gore i gore – ti si sav u groznici. Malo prije si šikao i pištao, a sada jedva i dišeš, zadihao si se!

– Odmah ću odahnuti. Zašto mi želite odbiti tu posljednju želju?... A znate li, odavno sam već sanjao kako bih se sastao s vama, Lizaveta Prokofjevna; mnogo sam slušao o vama... od Kolje; ta on gotovo jedini i ne odlazi od mene... Vi ste originalna žena, ekscentrična žena, vidio sam sad i sam... Znate li da sam je vas malko i volio.

– Gospode, a ja ga zaista zamalo nisam udarila!

– Zadržala vas je Aglaja Ivanovna; ta ja se ne varam? Ta to je vaša kći Aglaja Ivanovna? Tako je lijepa da sam je maločas prepoznao na prvi pogled, premda je nisam nikad vidio. Dajte da bar ljepoticu pogledam posljednji put u životu – osmjehnu se Ipolit nekakvim nespretnim, krivim osmijehom. – Evo i knez je tu, i muž vaš, i sva družba. Zašto mi odbijate posljednju želju?

– Stolicu! – poviče Lizaveta Prokofjevna, no zgrabi je sama i sjedne sučelice Ipolitu. – Kolja – naloži ona – ti ćeš odmah otići s njim, otprati ga, a sutra ću ja svakako sama...

– Ako dopustite, zamolio bih kneza šalicu čaja... Jako sam sustao. Znate što, Lizaveta Prokofjevna, vi ste htjeli, čini mi se, odvesti kneza k sebi na čaj: ostanite ovdje, provedimo vrijeme zajedno, a knez će nam svima zacijelo dati čaja. Oprostite što ja ovako naređujem... Ali ja znam vas, vi ste dobri, i knez također... mi smo svi toliko dobri da je to već smiješno...

Knez se usplahiri, Lebedev poleti iz sobe što ga noge nose, Vjera potrči za njim.

– Istina je – zaključi generalica oštro – govori, ali tiše, i nemoj se zanositi. Ganuo si me... Kneže! Ti ne vrijediš da ja kod tebe pijem čaj, ali ipak ostajem, mada nikoga ne molim za oproštenje! Nikoga! Besmislica... Uostalom, ako sam te izgrdila, kneže, to oprosti – uostalom, kako hoćeš. No ja ne zadržavam nikoga – obrati se naglo, s neobičnim gnjevom, k mužu i kćerima, kao da su joj oni skrivili nešto strašno – znat ću sama doći kući...

Ali joj nisu pustili da izgovori. Pristupili joj svi i okružili je spremni učiniti joj po volji. Knez ih odmah stade moliti sve neka ostanu na čaju, ispričavao se što se dosad nije tome dosjetio. I sam je general bio tako ljubazan da je promrmljao nešto pomirljivo i zapitao ljubazno Lizavetu Prokofjevnu nije li joj ipak hladno na terasi? Zamalo da nije zapitao Ipolita je li odavno na sveučilištu, ali nije zapitao. Jevgenij Pavlovič i knez Ščerbacki postali su odjednom iznimno ljubazni i veseli, Adelaidi i Aleksandri javljalo se na licu, kroz ono čudo što je još trajalo, čak i zadovoljstvo – jednom riječju, svi su očito bili sretni što je Lizaveti Prokofjevnoj prošla kriza. Jedina je Aglaja bila namrštena i šuteći sjela podalje. Ostalo je i sve drugo društvo; nitko nije htio otići, pa ni general Ivolgin, kojemu je Lebe-

dev uostalom šapnuo nešto kad je prolazio, i to zacijelo nije bilo sasvim ugodno, jer se general odmah skunjio nekud u kut. Knez pristupi te pozove i Burdovskoga s družbom, nije mimoilazio nikoga. Oni promrmljaju napeto da će pričekati Ipolita i odmah se uklonili u najdalji kut na terasi pa tu i opet posjedali svi redom. Kod Lebedeva je valjda već odavno bio spremljen čaj za njih, zato je odmah i iznesen. Izbilo je jedanaest sati.

X

Ipolit okvasi usne u šalicu čaja koju mu je dala Vjera Lebedeva, stavi šalicu na stol i onda se odmah, kao da se zbunio, gotovo u smetnji ogleda uokolo.

– Pogledajte, Lizaveta Prokofjevna, te šalice – nekako se on čudno užurbao – te porculanske šalice, a čini se, od izvrsna porculana, stoje kod Lebedeva svagda u ormariću za staklom, zatvorene; nikad se ne daju... kao što je običaj. To mu je bio miraz sa ženom... takav je kod njih običaj... i evo nam ih je dao, vama u čast, razumije se, toliko se razveselio...

Htjede još nešto nadovezati, ali se nije snašao.

– Ipak se zbunio, ja sam se i nadao tomu – šapne odmah Jevgenij Pavlovič knezu u uho. – Ta to je opasno, a? Najpouzdaniji znak da će sad od pakosti izbaciti kakvu toliku ekscentričnost da neće izdržati možda ni Lizaveta Prokofjevna.

Knez ga pogleda kao da pita.

– Vi se ne bojite ekscentričnosti – nadoveže Jevgenij Pavlovič. – Ta ni ja se ne bojim, čak je i želim: htio bih samo da naša mila Lizaveta Prokofjevna bude kažnjena i svakako još danas, odmah, bez toga neću otići. Vi ste, čini mi se, u groznici.

– Kasnije, ne smetajte. Jest, nisam zdrav – odgovori knez rastreseno, pa i nestrpljivo. Bio je čuo svoje ime, Ipolit je govorio o njemu.

– Vi ne vjerujete? – smijao se Ipolit kao u histeriji. – Tako i mora biti, a knez će povjerovati od prvoga maha i neće se nipošto začuditi.

– Čuješ li, kneže? – okrene se Lizaveta Prokofjevna i njemu – čuješ li?

Svi su se uokolo smijali. Lebedev se vrtio okolo, isticao se i vrzao se baš pred Lizavetom Prokofjevnom.

– Rekao je da je evo taj kesonja, tvoj domaćin... onomu gospodinu ispravljao članak, onaj o tebi što je pročitan maločas.

Knez pogleda u čudu Lebedeva.

– A što ti šutiš? – čak i topne nogom Lizaveta Prokofjevna.

– Pa što – promrmlja knez, svejednako promatrajući Lebedeva – ja već vidim da je on ispravljao.

– Istina? – okrene se Lizaveta Prokofjevna naglo k Lebedevu.

– Istinska istina, vaša preuzvišenosti! – čvrsto i nepokolebljivo odgovori Lebedev, a ruku položi na srce.

– Zamalo da se i ne hvali! – gotovo odskoči ona sa stolice.

– Nitkov sam, nitkov! – progunđa Lebedev, pa se poče gruvati u prsa i obarati glavu sve niže i niže.

– A što je meni stalo do toga što si ti nitkov! On misli da će reći: nitkov sam, pa će se izmotati. I zar tebe nije stid, kneže, što se družiš s ovakvim ljudima, kažem ti još jedanput? Nikada ti neću oprostiti!

– Meni će knez oprostiti! – izgovori Lebedev uvjeren i ganut.

– Jedino od plemenitosti – progovori odjednom glasno i jasno Keller, koji je bio priskočio, obraćajući se ravno k Lizaveti Prokofjevnoj. – Jedino od plemenitosti, gospođo, i da ne odam kompromitiranog prijatelja, zatajio sam maločas popravke, unatoč tomu što je on sam nutkao neka nas svitlaju niz stube, kao što ste sami izvoljeli čuti. Da se ustanovi istina, priznajem, zaista sam se obratio k njemu, za šest rubalja, ali nipošto radi stila, nego zapravo kao kompetentnoj osobi, da doznam činjenice koje su meni većim dijelom bile nepoznate. Što se tiče gamaša, apetita kod švicarskog profesora i onih pedeset rubalja umjesto dvjesta i pedeset, jednom riječju, sve to grupiranje, sve je to njegovo, za šest rubalja, ali stil mi nije popravljao.

– Moram primijetiti – prekine ga Lebedev s grozničavom nestrpljivošću i nekim puzavim, glasom, a sve se više i više širio smijeh – da sam ja ispravljao samo prvu polovicu članka, ali kako se u sredini nismo složili, nego smo se svađali zbog jedne misli, to nisam više ispravljao drugu polovicu, tako da je sve u njoj nepismeno. (I jest nepismeno!) To se dakle ne smije pripisivati meni...

– Gle za što se stara on! – poviče Lizaveta Prokofjevna.

– Dopustite da zapitam – obrati se Jevgenij Pavlovič Kelleru – kada ste vi ispravljali članak?

– Jučer izjutra – javi Keller – sastali smo se i zadali smo poštenu riječ da će se s obje strane čuvati tajna.

– To je kad je puzao pred tobom i uvjeravao te o svojoj odanosti. No, to su mi ljudi! Ne treba meni tvoj Puškin i da mi nije dolazila tvoja kći!

Lizaveta Prokofjevna htjede ustati, ali se odjednom obrati srdito k Ipolitu koji se smijao.

– A što si ti, mili, naumio tu zbijati porugu od mene!

– Ne dao Bog! – nasmiješi se Ipolit podmuklo. – No mene zapanjuje nadasve neobična ekscentričnost vaša, Lizaveta Prokofjevna; ja sam, priznajem, namjerice nabacio to o Lebedevu, znao sam kako će vas se dojmiti, vas jedine, jer knez će zaista oprostiti i zacijelo je već oprostio... možda je već i pronašao u pameti oproštenje, zar nije istina, kneže?

Zadihao se, čudna mu je uzbuđenost rasla uz svaku riječ.

– No!... – izgovori Lizaveta Prokofjevna gnjevno, čudeći se njegovu tonu. – No?

– O vama sam slušao već mnogo, od te iste vrste... s velikom radošću... navikao sam vas neobično cijeniti – nastavi Ipolit.

Govorio je jedno, ali tako kao da tim samim riječima želi reći sasvim nešto drugo. Govorio je zanoseći na porugu, a u isti se mah uzrujavao preko mjere, sumnjičavo se obazirao, očito se pleo i bunio u svakoj riječi, tako da je sve to, zajedno s njegovim sušičavim likom i s čudnim blistavim i kao bijesnim pogledom, i nehotice privlačilo svejednako na njega pažnju.

– Začudio bih se, ali ja nikako ne poznajem svijet, (priznajem to) tomu što vi ne samo da ste sami ostali s ovom našom družbom maločas, nepristojnom za vas, nego ste i pustili da te... gospođice slušaju skandaloznu stvar, premda su one sve već čitale u romanima. Ja uostalom možda ne znam... jer se metem, ali bilo kako bilo, tko bi osim vas i ostao... na molbu dječakovu (no da, dječakovu, priznajem opet) provesti s njim večer i... sudjelovati

u svemu i... sutradan se stidjeti... (no ja priznajem da se ne izražavam dobro). Sve to ja iznimno hvalim i duboko cijenim, premda se vidi već po samom licu njegove preuzvišenosti, vašega muža kako sve to nije njemu navadno... Hi-hi! – zacerekao se sasvim zbunjen i odjednom tako zakašljao da koje dvije minute nije mogao nastaviti.

– Sav se zadihao! – izgovori Lizaveta Prokofjevna hladno i oštro, promatrajući ga strogom radoznalošću. – No, mili dječače, dosta sad! Vrijeme je!

– Dopustite dakle i meni, milostivi gospodine, da vam i ja primijetim – srdito progovori odjednom Ivan Fjodorovič, koji je postao nestrpljiv – da je moja žena ovdje kod kneza Lava Nikolajeviča, našeg općeg prijatelja i susjeda, i da svakako nije na vama, mladiću, da sudite o djelima Lizavete Prokofjevne, niti da naglas i u oči iskazujete što meni piše na licu. Jest. A ako je moja žena ostala ovdje – nastavi on, srdeći se uz svaku riječ sve više i više – ostala je prije, gospodine, čuda i od svima danas razumljive radoznalosti da pogleda čudne mladiće. I ja sam ostao, kao što gdjekad zastajem na ulici kad spazim štogod što se ne može gledati kao... kao... kao...

– Kao rijetkost – pomogne mu Jevgenij Pavlovič.

– Izvrsno i istinito – razveseli se njegova preuzvišenost, koja se malo bila splela u usporedbi – baš kao rijetkost. No svakako mi je najčudnije, pa i najogorčujuće, ako se samo ovako može reći po gramatici, što vi, mladiću, niste ni to znali razumjeti da je Lizaveta Prokofjevna ostala sad s vama zato što ste bolesni – samo ako vi i zaista umirete – od smilovanja, zbog vaših jadnih riječi, gospodine, i da nikakvo blato ni u kojem slučaju ne može okaljati njezino ime, svojstvo i ugled... Lizaveta Prokofjevna! – završi general, a sav je pocrvenio – ako hoćeš da idemo, hajdemo se oprostiti s našim dobrim knezom i...

– Hvala vam za nauku, generale – prekine ga Ipolit ozbiljno i nenadano, turobno ga gledajući.

– Hajdemo, maman, dokle ćemo!... – izgovori Aglaja nestrpljivo i gnjevno, ustajući sa stolice.

– Još dvije minute, mili Ivane Fjodoroviču, ako dopuštaš – obrati se Lizaveta Prokofjevna dostojanstveno mužu. – Čini mi se, on je sav u groznici i prosto bulazni; o tom sam uvjerena po njegovim očima; ne možemo ga ostaviti ovako. Lave Nikolajeviču, bi li on mogao prenoćiti kod tebe, da ga ne vučemo danas u Petrograd? *Cher prince*,[39] vi se ne dosađujete? – odnekud se okrene ona iznenada knezu Ščerbackom. – Hodi amo, Aleksandra, popravi kosu, mila moja.

Ona joj popravi vlasi, koje uopće nije trebalo popravljati i poljubi je; zato ju je jedino i zvala.

– Ja sam vas smatrao sposobnom za razvitak... – progovori opet Ipolit, koji se bio otresao svoje turobnosti. – Da, evo, što sam htio reći – razveselio se, kao da se iznenada sjetio.

– Evo Burdovski iskreno želi zaštititi svoju majku, zar nije istina? A izašlo je da je on sâm sramoti. Evo knez želi pomoći Burdovskomu, od čista mu srca nudi svoje nježno prijateljstvo i kapital, i možda jedini od svih vas ne osjeća odvratnost od njega; a evo oni stoje jedan pred drugim kao pravi neprijatelji... Ha-ha-ha! Svi vi nenavidite Burdovskoga što se on, po vašem sudu, nelijepo i nepristalo vlada prema svojoj majci, je li tako? Je li? Je li? Ta svi vi silno ljubite lijepe i pristale forme, do njih vam je jedino i stalo, zar nije istina? (Odavno sam sumnjao da vam je jedino do njih!) No, znajte dakle, da možda nijedan od vas nije toliko ljubio svoju majku koliko Burdovski! Vi ste, kneže, znam ja, kradom po-

[39] Dragi kneže (franc.)

slali po Ganječki majci Burdovskoga novca i ja ću se evo okladiti (hi-hi-hi! cerekao se kao u histeriji), kladit ću se da će vas Burdovski okriviti sada zbog nedelikatne forme i zbog nepoštovanja prema njegovoj majci, tako mi Boga, tako je ha-ha-ha!

Opet se zadihao i zakašljao.

– No, je li sve? Jesi li sve sada, sve rekao? No, pa idi sada spavati, ti si sad u groznici – nestrpljivo ga prekine Lizaveta Prokofjevna koja nije micala s njega svoj nemirni pogled. – Ah, Gospode! Ta on još govori!

– Vi se, čini mi se, smijete? Što se vi vazda smijete meni? Opazio sam da se vi vazda smijete meni! – obrati se on naglo k Jevgeniju Pavloviču, nespokojno i srdito.

Taj se zaista i smijao.

– Htio sam vas samo zapitati, gospodine... Ipolite... oprostite, zaboravio sam vaše prezime.

– Gospodin Terentjev – reče knez.

– Da, Terentjev, hvala vam, kneže, maločas se spomenulo, ali mi je ishlapilo... Htio sam vas zapitati, gospodine Terentjeve, jesam li čuo istinu da vi sudite: treba samo četvrt sata da govorite kroz prozor s narodom, i on će se odmah složiti s vama u svemu i odmah će krenuti za vama?

– Ja sam možda to govorio... – odgovori Ipolit, kao da se sjeća nečega. – Svakako sam govorio! – nadoveže naglo, opet oživi i pogleda čvrsto Jevgenija Pavloviča. – A što onda?

– Baš ništa; samo sam htio znati, da dopunim – Jevgenij Pavlovič zašuti, ali Ipolit ga je još vazda gledao u nestrpljivu očekivanju.

– No, što je, jesi li završio? – obrati se Lizaveta Prokofjevna k Jevgeniju Pavloviču. – Završi brže, baćuška, vrijeme mu je da spava. Zar ne umiješ?

Strašno se ozlovoljila.

– Ja sam možda i voljan dodati još – nastavi Jevgenij Pavlovič smješkajući se – da se sve što sam čuo od vaših drugova, gospodine Terentjeve, i sve što ste vi razložili maločas, i s takvim nesumnjivim talentom, svodi po mojem sudu na teoriju o pobjedi prava, prije svega i mimo svega, čak s izlučenjem svega drugoga, možda i prije ispitivanja u čemu se i sastoji pravo. Možda se ja i varam?

– Dakako da se varate, ja vas i ne razumijem... dalje?

I u kutu se začulo mrmljanje. Lebedevljev nećak progunđao je nešto u pol glasa.

– Pa gotovo i ništa dalje – nastavi Jevgenij Pavlovič – htio sam samo primijetiti da od toga može stvar preskočiti ravno na pravo sile, to jest, na pravo podjednake šake i osobnog prohtjeva, kako se uostalom i svršavalo jako često na svijetu. Ta Proudhon je zastao na pravu sile. Za američke su se vojne mnogi liberalni prvaci izjavili u korist plantažera, u tom smislu da su crnci crni, niži od bijeloga plemena, dakle bijelci imaju pravo sile...

– No?

– To jest, vi dakle niječete pravo sile?

– Dalje?

– Ipak ste dosljedni; htio sam samo primijetiti da od prava sile nije daleko do prava tigara i krokodila, pa i do Danilova i Gorskoga.

– Ne znam, a dalje?

Ipolit je jedva i slušao Jevgenija Pavloviča, kojemu je doduše govorio »no i dalje«, ali se činilo da to govori više od stare navade u razgovorima nego od pažnje i radoznalosti.

– Pa ništa dalje... to je sve.

– Ja se uostalom ne srdim na vas – završi Ipolit sasvim iznenada te, jedva i znajući što čini, pruži ruku, pa i nasmiješi se.

Jevgenij se Pavlovič začudi u prvi mah, ali se najozbiljnijeg lica dodirne pružene mu ruke, kao da prima oproštenje.

– Moraš vam još – reče onim istim dvosmisleno smjernim tonom – izreći svoju zahvalnost za pažnju kojom ste mi dopustili da govorim, jer po mojem čestom promatranju, nikad naš liberal nije moćan dopustiti ikomu da ima svoje zasebno uvjerenje, nego će odmah odvratiti svojemu protivniku pogrdama, ili čime još gorim....

– To vi sasvim pravo kažete – primijeti general Ivan Fjodorovič te skrsti ruke na leđima i sasvim dosadna lica uzmakne na izlaz s terase gdje je od zlovolje i zijevnuo.

– No, dosta, baćuška – izjavi odmah Lizaveta Prokofjevna Jevgeniju Pavloviču. – Dosadili ste vi meni...

– Vrijeme je! – ustane naglo Ipolit, zabrinut i gotovo zaplašen, ogledavajući se zbunjen oko sebe. – Zadržao sam vas; htio sam vam reći sve... mislio sam da svi... posljednji put... to je bila sanja...

Vidjelo se da on oživljuje na mahove, da se iz prave gotovo tlapnje budi odjednom, na nekoliko trenutaka, s potpunom se sviješću sjeća odjednom i govori, ponajviše u odlomcima koje je možda već odavno smislio i naučio napamet, za dugih, dosadnih sati u bolesti, na postelji, u samoći, za nesanice.

– No, zbogom! – izgovori on oštro i iznenada.

– Vi mislite da je meni lako reći: zbogom? Ha-ha! – osmjehne se mrzovoljno i sam svojemu nespretnom pitanju, a onda, kao da se ražestio jer mu ne polazi za rukom izgovoriti sve što bi htio, reče glasno i srdito: – Vaša preuzvišenosti! Čast mi je pozvati vas na sprovod, ako biste me udostojili takve časti, i... sve vas, gospodo, s generalom!...

Opet se nasmije, ali to je već bio smijeh bezumnikov. Lizaveta se Prokofjevna uplašeno primakne njemu i uhvati ga za ruku. On ju je gledao uporno, s onim istim smijehom, ali mu se smijeh nije više nastavljao, nego kao da je zastao i ukočio mu se na licu.

– Znate li da sam došao ovamo zato da vidim drveće? Eto ovo.... (on pokaže na drveće u parku), to nije smiješno, a? Ta, tu nema ničega smiješnoga? – zapita ozbiljno Lizavetu Prokofjevnu i odjednom se zamisli; onda, za časak, diže glavu i stade radoznalo očima tražiti po društvu. Tražio je Jevgenija Pavloviča koji je stajao jako blizu, nadesno, na istom mjestu gdje i prije – ali on je već bio zaboravio i tražio uokolo. – A, niste otišli! – našao ga naposljetku – maločas ste se vazda smijali što sam htio četvrt sata govoriti kroz prozor... A znate, meni nema još osamnaest godina: toliko sam preležao na tom uzglavlju i toliko sam se nagledao s tog prozora, i toliko sam razmišljao... o svima... da... Mrtvacu nema godina, vi znate. To sam pomislio još prošle nedjelje, kad sam se probudio u noći... A znate li čega se vi bojite najviše? Vi se najviše bojite naše iskrenosti, sve ako nas i prezirete! I to sam onda pomislio u noći na uzglavlju... Vi mislite, Lizaveta Prokofjevna, da sam vas maločas kanio ismijavati? Nisam, nisam vas ismijavao, htio sam vas samo pohvaliti... Kolja je rekao da vas je knez prozvao djetetom... to je dobro... Da, što sam ja ono... htio sam još nešto... – On zakrije rukama lice i zamisli se. – Evo što: kad ste se opraštali maločas, pomislio sam odjednom: eto tih ljudi, i nikad ih više neće biti, nikada! I drveće također – jedino će biti zid, crven, Mayerove kuće... sučelice mojemu prozoru... no, i reci im sve to... ded pokušaj, reci; evo ljepotice... ta ti si mrtvac, predstavi se da si mrtvac, reci da »mrtvac smije sve govoriti«... i da kneginja Marja Aleksejevna neće grditi... ha-

ha!... Vi se ne smijete? – obiđe ih nepovjerljivo sve uokolo. – A znate, na uzglavlju mi se javljalo mnogo misli... znate, uvjerio sam se da je priroda jako podrugljiva... Maloprije ste rekli da sam ja neznabožac, a znate da ta priroda... Zašto se opet smijete? Vi ste strahovito okrutni! – izgovori on u tužnu negodovanju, ogledajući ih sve. – Ja nisam kvario Kolju – završi sasvim drugačijim tonom, ozbiljnim i uvjerenim, kao da se također sjetio odjednom...

– Nitko, nitko se tebi ovdje ne smije, umiri se! – gotovo se i mučila Lizaveta Prokofjevna. – Sutra će doći novi doktor; onaj se prevario; sjedni, ne možeš stajati na nogama! Ti bulazniš... Ah, što bih sada s njim! – zabrinula se, sjedajući ga na naslonjač... Suzica joj se zablistala na obrazu.

Ipolit zastane gotovo preneražen, digne ruku, bojažljivo je pruži i dodirne se te suzice. Nasmiješio se nekim djetinjskim smiješkom.

– Ja... vas... – progovori radosno – vi ne znate kako ja vas... on mi je svagda s takvim zanosom govorio o vama, eto on, Kolja... ja volim njegov zanos. Nisam ja njega kvario! Njega ja jedinoga i ostavljam... sve sam ih htio ostaviti, sve – ali nije bilo nikoga, nikoga nije bilo... Htio sam biti trudbenik, imao sam pravo... oh, koliko sam mnogo želio! Ja sada ništa ne želim, ništa neću željeti, zadao sam sebi riječ da neću ništa više željeti; neka bez mene traže istinu! Jest, priroda je podrugljiva! Zašto ona – prihvati odjednom ražaren – zašto ona stvara najbolje stvorove da im se onda podruguje? Učinila je tako da je jedino biće koje su na zemlji priznali savršenim... učinila je tako da ga je pokazala ljudima, te njemu samomu odredila neka kaže ono zbog čega se prolila tolika krv te bi se ljudi zacijelo pogušili da se sva prolila u jedan mah! Oh, dobro je što umirem! I ja bih možda rekao kakvu strahovitu laž, priroda bi me navela!... Nisam ja kvario nikoga... Želio sam živjeti na sreću svim ljudima, otkriti i objaviti istinu... Gledao sam kroz prozor u Mayerov zid i mislio: da mi je govoriti samo četvrt sata i uvjeriti sve, a evo sam se jedanput sastao u životu... s vama, kad nisam s ljudima, i što je evo izašlo? Ništa! Izašlo je da vi mene prezirete! Dakle glupan sam, dakle nisam potreban, dakle mi je vrijeme! I nikakvog spomena nisam znao ostaviti! Ni glasa, ni traga, ni jednoga djela, nisam proširio nijedno načelo!... Ne smijte se glupanu! Zaboravite sve... zaboravite, molim vas, ne budite tako okrutni! Znate li vi: da mi nije naišla ta sušica, ja bih se ubio sam...

Mnogo je još, čini se, htio reći, ali nije izgovorio, nego se bacio na naslonjač, zakrio rukama lice i zaplakao kao malo dijete.

– No, što ćemo sada s njim? – uzvikne Lizaveta Prokofjevna, priskoči mu, prihvati mu glavu i krepko je pritisne na svoje grudi.

On je ridao grčevito. – No, no, no! No, ne plači, no, prestani plakati, ti si dobar dječak, Bog će ti oprostiti poradi neukosti tvoje; no, smiri se, budi junak... Uz to će te biti i stid...

– Ja ondje imam – govorio je Ipolit i upinjao se da digne glavu – ja imam brata i sestre, djecu malenu, bijednu, nedužnu... *Ona* će ih pokvariti! Vi ste sveti, vi ste... i sami dijete – spasite ih! Otmite ih onoj... ona je... sramota... Oh, pomozite im, pomozi, Bog će vam stostruko nagraditi, Bogu za volju, Kristu za volju!...

– Ta govorite napokon, Ivane Fjodoroviču, što da sada učinimo? – uzvikne Lizaveta Prokofjevna razdražena. – Molim vas, prekinite svoju veličanstvenu šutnju! Ako vi ne odlučite, onda znajte da ću ja ovdje ostati i prenoćiti; dosta sam ja bila pod vašom samovlašću i nasiljem!

Lizaveta je Prokofjevna pitala sa zanosom i gnjevom i očekivala da joj odmah odgovori. Ali u ovakvim zgodama nazočni ljudi, ako ih je i mnogo, odgovaraju najviše šutnjom i

pasivnim interesom, ne žele ništa primiti na sebe, nego iskazuju svoje misli tek nakon dugog vremena. Među nazočnima je bilo i takvih koji su bili voljni presjediti ovdje makar i do jutra i ne progovoriti ni riječi, na primjer Varvara Ardalionovna, koja je cijelu večer sjedila podalje, šutjela i svejednako slušala s neobičnom radoznalošću, a možda imala za to i svojih razloga.

– Moje je mišljenje, mila moja – izjavi general – da je tu sada potrebnija, rekao bih, dvorkinja nego naše uzrujavanje, a možda bi trebao za noć i pouzdan, trijezan čovjek. U svakom slučaju treba zapitati kneza i... odmah ga ostaviti na miru. A sutra možete opet doći.

– Odmah će biti dvanaest sati, mi idemo. Hoće li on s nama ili će ostati kod vas? – obrati se Doktorenko razdraženo i srdito knezu.

– Ako hoćete, ostanite kod njega vi – reče knez – bit će mjesta.

– Vaša preuzvišenosti – iznenada i zanosno priskoči generalu gospodin Keller – ako se traži podesan čovjek za noć, ja sam voljan žrtvovati prijatelju... on je dobra duša! Odavno ga već smatram velikim, vaša preuzvišenosti! Zastao sam dabome u obrazovanju, ali kad on kritizira, to se biser, biser sipa, vaša preuzvišenosti!...

General se očajno odvrati.

– Vrlo će mi milo biti ako ostane, teško mu je dabome putovati – izjavi knez na razdražena pitanja Lizavete Prokofjevne.

– A i ti si zaspao? Ako nećeš, baćuška, ja ću ga odvesti k sebi! Gospode, ta on jedva i stoji na nogama! Pa jesi li ti bolestan?

Malo prije je Lizaveta Prokofjevna, kako nije kneza zatekla na smrtnoj postelji, rasudila po njegovoj vanjštini, pa i silno premašila, da mu je zdravlje dobro, ali nedavna bolest, teške uspomene koje su je pratile, umornost od te mučne večeri, slučaj s »Pavliščevljevim sinom«, sad ova zgoda s Ipolitom – sve je to bolesnu kneževu dojmljivost razdražilo zaista gotovo do grozničava stanja. Ali osim toga mu je sad u očima bila još i neka druga briga, čak bojazan; plašljivo je gledao Ipolita, kao da od njega očekuje nešto.

Odjednom ustane Ipolit, grozno blijed i s izgledom strašna, gotovo očajna stida na nakaženom licu. To mu se iskazivalo najviše u pogledu, koji je nenavidno i bojažljivo pogledao društvo, i u zbunjenom, nacerenom i puzavom smiješku na drhtavim usnama. Oči je odmah oborio te se teturajući stao šuljati, vazda se smješkajući, k Burdovskomu i Doktorenku koji su stajali na izlazu s terase; odlazio je s njima.

– No, toga sam se i bojao! – klikne knez. – Tako je i moralo biti!

Ipolit se brzo okrene k njemu u najbješnjoj pakosti, i činilo se da mu svaka crtica na licu trepeće i govori:

– A, toga ste se vi i bojali! »Tako je i moralo biti«, po vašem sudu? Znajte dakle, ako ja ikog ovdje mrzim – zavapije on hripljući, cičeći, prskajući brizgove iz usta – (sve vas ja, sve vas mrzim!) ali vas, vas, jezuitska, sladunjava dušice, idiote, milijunašu dobrotvore, vas mrzim više od svih i od svega na svijetu! Odavno sam vas razumio i zamrzio, čim sam začuo za vas, zamrzio sam vas svom mržnjom duše svoje... Sve ste to sada podmetnuli vi! Vi ste mene i dotjerali do nastupa! Vi ste mene na smrti dotjerali do stida, vi, vi, vi ste krivi mojoj podloj malodušnosti! Kad bih poživio, ubio bih vas! Ne treba meni vaših dobročinstava, ni od koga ih neću primiti, čujete li, ni od koga, ništa! Bio sam u tlapnji, i vi ne smijete slaviti slavlje!... Proklinjem sve vas zanavijek! – Zadihao se sada sasvim.

– Zastidio se svojih suza! – prošapće Lebedev Lizaveti Prokofjevnoj – »tako je i moralo biti!« Haj knez! Progledao ga je naskroz...

Ali Lizaveta ga Prokofjevna nije udostojila ni pogleda. Stajala je, ponosito se ukočila, zabacila glavu i s prezirnim interesom promatrala »te čovječuljke«. Kad je Ipolit svršio, trgne general ramenima; ona ga gnjevno ogleda od glave do pete, kao da mu ište račun o njegovoj kretnji, i odmah se obrati knezu.

– Hvala vam, kneže, ekscentrični prijatelju našega doma, za ugodnu večer što ste pribavili nama svima. Vama se valjda raduje sada srce što vam je pošlo za rukom da i nas prikrpite uz svoje budalaštine... Dosta je, mili prijatelju našega doma, hvala vam što ste nam naposljetku dali da barem vas progledamo valjano!...

S negodovanjem uze ona namještati svoj mantil, očekujući kada će otići »oni«. »Onima« se u taj čas dovezle droške po koje je još prije četvrt sata Doktorenko poslao Lebedevljeva sina, gimnazijalca. Odmah za suprugom javi se i general kako bi izrekao svoje mišljenje.

– Zaista, kneže, nisam ni slutio... nakon svega: nakon svih prijateljskih odnosa... i naposljetku, Lizaveta Prokofjevna...

– No kako, no, kako se može to! – klikne Adelaida, brzo pristupi knezu i pruži mu ruku.

Knez joj se zbunjena lica nasmiješi. Iznenada mu plameno, naglo šaptanje gotovo opali uho.

– Ako se ne okanite odmah tih odurnih ljudi, ja ću vas za svega života, za svega života mrziti! – prošaputa mu Aglaja. Sva je bila kao u bijesu, ali se odvratila prije nego što ju je knez dospio pogledati. No i nije se morao kaniti ničega i nikoga; bolesnoga su Ipolita dotle posadili nekako na kočiju i kočija se odvezla.

– Što je, hoće li to dugo trajati? Ivane Fjodoroviču? Što vi mislite? Hoću ja dugo trpjeti tih zlobnih dječaka?

– Ta ja, mila moja... ja sam, razumije se, spreman i... knez...

Ivan Fjodorovič pruži ipak knezu ruku, ali nije je dospio stisnuti, nego potrči za Lizavetom Prokofjevnom koja je bučno gnjevno silazila s terase. Adelaida, njezin mladoženja i Aleksandra iskreno su se i ljubazno oprostili s knezom. Jevgenij je Pavlovič također bio među njima i on je jedini bio veseo.

– Dogodilo se kako sam i mislio! Samo šteta što ste tu nastradali i vi, jadniče – prošapće on s najmilijim smiješkom.

Aglaja je otišla ne oprostivši se.

Ali s tim se još nisu završile zgode ove večeri; Lizaveta je Prokofjevna morala pretrpjeti još jedan jako nenadan sastanak.

Nije još bila sišla sa stuba na cestu koja je obilazila park, kad pokraj kneževa ljetnikovca projuri sjajna kočija u koju su bila upregnuta dva bijelca. U kočiji su sjedile dvije gizdave gospođe. No kočija se nije provezla dalje od deset koraka i odjednom je stala; jedna se dama naglo okrenula, kao da je iznenada ugledala nekoga znanca koji joj je prijeko potreban.

– Jevgenije Pavloviču! Jesi li ti to? – zavikne jasan, krasan glas od kojega je zadrhtao knez, a možda i još tkogod. – No, veselim se što sam te napokon našla! Poslala sam tebi u grad skoroteču; dvojicu! Cijeli dan te traže!

Jevgenij je Pavlovič stajao na stubama kao da ga je ošinuo grom. I Lizaveta je Prokofjevna stala, ali se nije prestravila i zapanjila kao Jevgenij Pavlovič: gledala je tu drsku ženu isto onako ponosno i s onim istim hladnim prezirom kao i prije pet minuta »čovječuljke«, i odmah prebacila svoj uporni pogled na Jevgenija Pavloviča.

– Novost! – nastavi jasni glas – za Kupferove se mjenice ne boj... Rogožin ih je iskupio za trideset, nagovorila sam ga. Možeš biti bez brige barem još koja tri mjeseca. A s Biskupom i sa svim tim smećem pogodit ćemo se zacijelo, znanci smo! No, evo, sve je dakle dobro. Veseli se! Do viđenja do sutra!

Kočija krene i nestane je brzo.

– Ta je luda! – uzvikne napokon Jevgenij Pavlovič, a zacrvenio se od zlovolje i u nedoumici se ogledavao. – Ja i ne znam što je ona to govorila! Kakve mjenice! Tko je ona?

Lizaveta je Prokofjevna još koje dvije sekunde gledala njega; naposljetku se brzo i oštro uputi k svojemu ljetnikovcu, a za njom svi. Upravo za jednu minutu vrati se Jevgenij Pavlovič sav uzrujan knezu na terasu.

– Kneže, po istini, znate li vi što to znači?

– Ništa ne znam – odvrati knez, koji je i sam bio u velikoj bolesnoj napetosti.

– Ne znate?

– Ne znam.

– Ne znam ni ja – nasmije se naglo Jevgenij Pavlovič. – Tako mi Boga, nisam imao nikakva posla s tim mjenicama, no, vjerujte mi u poštenoj riječi!... Ali što je vama, vi se onesvješćujete?

– O, ne, ne, uvjeravam vas, ne...

XI

Jepančini se tek preksutradan prestali srditi. Knez je doduše po običaju okrivio sebe za štošta i iskreno je očekivao kaznu, no ipak je isprva bio u sebi sasvim uvjeren da se Lizaveta Prokofjevna nije mogla ozbiljno rasrditi na njega, nego se više rasrdila na sebe samu. Zato ga je ovako dugo neprijateljstvo bacilo preksutradan u najzlovoljniju nepriliku. Na nepriliku su mu bile i druge okolnosti, ali najviše jedna od njih. Za sva ta tri dana rasla je ona progresivno u kneževoj sumnjičavosti. (A knez je od nedavna vremena krivio sebe za dvije krajnosti: za neobičnu »besmislenu i dosadnu« povjerljivost i u isti mah za »mračnu i podlu« sumnjičavost.) Jednom riječju, potkraj preksutrašnjega dana u njegovoj se pameti razrasla do strahotnih i zagonetnih razmjera ona zgoda s ekscentričnom damom koja je iz svoje kočije govorila s Jevgenijem Pavlovičem. Suština te zagonetke, uz ostalo, sastojala se knezu u tužnom pitanju: je li on baš kriv i toj novoj »grozomornosti« ili samo... Ali nije izgovarao tko još. Što se pak tiče slova N. F. B., to je po njegovu sudu bila samo nevina vragolija, najdjetinjskija vragolija, tako da bi bila sramota, a u nekom pogledu gotovo i nepošteno, kad bi se išta zamišljao o tom.

Uostalom, odmah sutradan nakon nezgrapne »večeri«, gdje je on bio takav glavni razlog neredima, razveselio je kneza prije podne posjet kneza Ščerbackog i Adelaide: »svratili su *uglavnom* zato da se raspitaju za njegovo zdravlje«, svratili su sa šetnje udvoje. Adelaida je upravo bila opazila u parku jedno drvo, divno staro drvo, granato, dugih iskrivljenih grana, sasvim lisnato, s dupljom i pukotinom; odlučila ga je svakako naslikati! O tom je gotovo jedino govorila za onih pola sata svojega posjeta. Knez Ščerbacki bio je po običaju ljubazan i mio, zapitkivao kneza za prošlost, sjećao se pojedinosti iz doba prvog im poznanstva, tako da se gotovo nije ni spomenulo ono jučerašnje. Naposljetku nije ustra-

jala Adelaida, nego se osmjehnula i priznala da su svratili inkognito; ali tim su se i svršila priznanja, premda se po tom inkognitu moglo već razabrati da su roditelji, to jest, što je najvažnije Lizaveta Prokofjevna, u nekoj osobitoj zlovolji.

Ali ni o njoj, ni o Aglaji, pa ni o Ivanu Fjodoroviču nisu Adelaida i knez Ščerbacki izgovorili za svoga posjeta ni jednu jedinu riječ. Kad su opet krenuli u šetnju, nisu kneza pozvali sa sobom. A o tom da bi ga pozvali svojoj kući – nije bilo niti aluzije; u vezi s tim Adelaidi se izmaklo čak i jedno vrlo značajno priznanje; pripovijedala je o jednom svojem akvarelu i odjednom mu ga je jako poželjela pokazati. »Kako bismo to učinili što prije? Počekajte! Ili ću vam ga danas poslati po Kolji, ako svrati k nama, ili ću vam ga sutra ponijeti sama kad pođem s knezom u šetnju«, završi ona najzad svoju nedoumicu, sva radosna što joj je pošlo za rukom riješiti svoju zadaću ovako vješto i zgodno za sve.

Naposljetku, kad su se gotovo već oprostili, kao da se knez Ščerbacki sjetio odjednom:

– Ah, da – zapita on – ne znate barem vi, mili Lave Nikolajeviču, tko je bila ona osoba što je jučer vikala iz kočije Jevgeniju Pavliču?

– To je bila Nastasja Filipovna – reče knez. – Zar vi još niste doznali da je to ona? A s njom ne znam tko je bio.

– Znam, čuo sam! – prihvati knez Ščerbacki.

– No što je značio taj dovik? To je meni, priznajem, zagonetka... meni i drugima.

Knez je Ščerbacki govorio s izvanrednim i očitim čuđenjem.

– Govorila je o nekim mjenicama Jevgenija Pavloviča – odgovori knez sasvim otvoreno – koje su od nekoga lihvara dospjele Rogožinu, po njezinoj molbi, i da će Rogožin počekati Jevgenija Pavloviča.

– Čuo sam, čuo, dragi moj kneže, ali to nije moglo biti! Nije moglo biti nikakvih mjenica u Jevgenija Pavloviča! Uz takav imetak... Istina, nekad mu se događalo, od lakomislenosti, pa i ja sam ga izbavljao... No da on uz ovoliki imetak daje lihvaru mjenice i da je u brizi za njih – to ne može biti. I ne može se on tikati i biti u takvim prijateljskim prilikama s Nastasjom Filipovnom – u tom i jest glavna zagonetka. On se kune da ne razumije ništa i ja mu potpuno vjerujem. Ali stvar je u tom, mili kneže, htjedoh zapitati vas, ne znate li vi štogod? To jest, nije li kakvim čudom dopro glas barem do vas?

– Nije, ne znam ništa, i uvjeravam vas da nisam nikako sudjelovao u tome.

– Ah, kakvi ste vi postali, kneže! Ne prepoznajem vas danas. Zar bih ja i mogao misliti da ste vi sudionik u takvom poslu?... Vi ste danas zlovoljni.

On ga zagrli i poljubi.

– To jest, sudionik u kojem »takvom« poslu? Ja ne vidim nikakvog »takvog« posla.

– Nema sumnje, ta je osoba željela nekako i u nečemu smetati Jevgeniju Pavloviču, te mu je pred svjedocima prišila svojstva kojih on nema i ne može ih imati – odgovori knez prilično suho.

Knez Lav Nikolajevič se smete, ali je ipak i dalje gledao kneza upornim, ispitljivim pogledom; no on je zašutio.

– A nisu li naprosto mjenice? Nije li baš onako kao što je rečeno jučer? – promrmlja napokon knez u nekoj nestrpljivosti.

– Ta kažem vam, rasudite sami: što može biti zajedničko između Jevgenija Pavloviča i... nje i k tomu Rogožina? Kažem vam opet, imetak je golem i ja ga dobro znam; drugomu se imetku nada od strica. Naprosto, Nastasja Filipovna...

Knez Ščerbacki opet naglo zašuti, očito zato što nije htio dalje govoriti knezu o Nastasji Filipovnoj.

– On je dakle u svakom slučaju poznaje? – zapita odjednom knez Lav Nikolajevič, pošto je pošutio časak.

– To je, čini se, bilo; vjetropir! Ali uostalom, ako je i bilo, jako je već davno, još prije, to jest, prije koje dvije-tri godine. Znao se još s Tockim. No sada nije moglo biti ništa ovakvo, *tikali* se zacijelo nisu nikada! I sami znate da ni ona nikako nije bila ovdje, nigdje nije bila. Mnogi još i ne znaju da se pojavila opet. Kočiju sam primijetio prije koja tri dana, ne dulje.

– Divna je kočija! – reče Adelaida.

– Jest, kočija je divna.

Oni odoše, ali u najprijateljskijem, može se reći najbratskijem raspoloženju prema knezu Lavu Nikolajeviču.

A za našega je junaka bilo u tom posjetu nešto čak i važno. Sam je dabome jako sumnjao, još od sinoć (a možda i prije), ali sve do njihova posjeta nije mogao potpuno opravdati svoje strahovanje. No sada je bilo jasno: knez Ščerbacki je dakako krivo tumačio zgodu, ali ipak je tumarao oko istine, ipak je tu razabrao *spletku*. (Uostalom, možda on u sebi razumijeva to i sasvim istinito – pomisli knez – samo neće izreći i zato namjerno tumači krivo.) Nadasve je bilo jasno da su se k njemu svratili sada (naročito knez Ščerbacki) jer su se nadali nekim objašnjenjima; ako je tako, onda njega drže za sudionika u spletki. Osim toga, ako je sve to ovako i ako je zaista važno, onda ona ima neku strahovitu svrhu, a kakva je to svrha? Strahota! »A i kako da zadržiš *nju?* Ne možeš nipošto zadržati nju kad je uvjerena u svoj cilj!« To je knez već znao po iskustvu. »Bezumnica! Bezumnica!«

Ali odviše se, odviše sabralo toga jutra i drugih nerazrješivih stvari, i sve u jedan mah, i sve je iziskivalo da se riješi odmah, tako da se knez jako rastužio. Nešto ga je zabavila Vjera Lebedeva, koja mu je došla s Ljubočkom i dugo mu nešto pripovijedala i smijala se. Za njom je došla i njezina sestra, koja je vazda bila otvorenih usta, za njima gimnazijalac, Lebedevljev sin, koji je tvrdio da je ona »Pelinova zvijezda« u apokalipsi što je pala na zemlju na izvore vodama, po tumačenju njegova oca, željeznička mreža koja se rasplela po Europi. Knez nije povjerovao da to Lebedev tumači ovako te odlučiše da će ga zapitati čim bude prilike. Od Vjere je Lebedeve doznao knez da je Keller još jučer dotumarao k njima i, sve se čini, dugo neće odustati od njih, jer je našao društvo i sprijateljio se s generalom Ivolginim; izjavio je uostalom da ostaje kod njih jedino zato da upotpuni svoje obrazovanje. Uopće su se Lebedevljeva djeca počela knezu sviđati svaki dan sve više i više. Kolje nije bilo cijeli dan: u rano se jutro otputio u Petrograd, (i Lebedev je bio također otišao po nekim svojim poslićima čim je svanulo.) Ali knez je nestrpljivo očekivao posjet Gavrile Ardalionoviča, koji mu je svakako morao doći još danas.

Došao mu je u sedam sati poslije podne, odmah nakon objeda. Čim ga je knez pogledao, sinula mu misao da barem taj gospodin zacijelo zna sve pouzdano u tančine – a i kako ne bi znao kad ima takvih pomoćnika kao što su Varvara Ardalionovna i njezin muž? Ali knežev je odnos prema Ganji bio vazda nekako osobit. Knez mu je, na primjer, povjerio posao s Burdovskim, i jako ga zamolio za to; no unatoč tomu povjerenju i koječemu što je bilo prije, ostajale su vazda između njih neke stvari o kojima kao da su uzajamno odlučili ne govoriti ništa. Knezu se činilo gdjekad da Ganja možda i želi najpotpuniju i prijateljsku iskrenost; sada, na primjer, čim je ušao, knezu se učinilo odmah: Ganja je naskroz uvjeren da je baš u taj mah nastao čas kad će se u svim stvarima probiti među njima led.

(No Gavrila se Ardalionovič žurio; čekala ga je kod Lebedeva sestra; njih su dvoje hitjeli u nekom poslu.)

No ako je Ganja i zaista očekivao cijeli niz nestrpljivih pitanja, nehotičnog priopćavanja, prijateljskih očitovanja, to se dakako vrlo prevario. Za svih dvadeset minuta njegova posjeta knez je bio jako zamišljen, gotovo rastresen. Nije moglo biti očekivanih pitanja, ili da se bolje kaže, jedinoga glavnog pitanja što ga je Ganja očekivao. Onda odluči i Ganja da se temeljitije razgovori. Pripovijedao je bez prestanka za svih tih dvadeset minuta, smijao se, vodio nadasve laku, umiljatu i brzu brbljariju, ali se nije dodirnuo glavne stvari.

Ganja je između drugog pripovjedio da je Nastasja Filipovna tek četiri dana ovdje u Pavlovsku i već privlači opću pažnju. Stanuje negdje u nekoj Matroskoj ulici, u maloj, nezgrapnoj kućici, kod Darje Aleksejevne, a kočija joj je gotovo prva u Pavlovsku. Oko nje se već sjatilo cijelo jato starih i mladih obožavatelja; kočiju prate gdjekad jahači. Nastasja je Filipovna kao i prije jako izbirljiva. A ipak se oko nje skupila cijela četa; ima tko će se zauzeti za nju ako ustreba. Jedan istinski mladoženja, ljetni gost, zavadio se već zbog nje sa svojom zaručnicom; jedan starkelja general umalo što nije prokleo svoga sina. Često ona vodi sa sobom u šetnju dražesnu djevojčicu, koja ima tek šesnaest godina, daleku rodicu Darje Aleksejevne; to djevojče lijepo pjeva – tako da navečer njihova kućica privlači na sebe pažnju. Ali Nastasja se Filipovna vlada iznimno čestito, ne odijeva se raskošno, nego s neobičnim ukusom, i sve dame »zavide njezinu ukusu, krasoti i kočiji«.

– Jučerašnja ekscentrična zgoda – izbrblja se Ganja – dakako da je namjerna i dakako da ne ide u taj račun. Tko bi htio da se u čemu zadre o nju, morao bi navlas vrebati ili je oklevetati, ali i to će nabrzo biti – završi Ganja koji je očekivao da će knez sada svakako zapitati: »zašto on jučerašnju zgodu zove namjernom? I zašto će nabrzo biti?« Ali knez to nije zapitao.

O Jevgeniju Pavloviču raspripovijedao se opet Ganja sam, bez naročitih pitanja, što je bilo jako čudno, jer ga je upleo u razgovor bez ikakva povoda. Po sudu Gavrile Ardalionoviča nije Jevgenij Pavlovič poznavao Nastasju Filipovnu, on je i sada tek malo zna, a i to samo zato što ga je prije koja četiri dana netko u šetnji predstavio njoj i teško da je bio i jedan jedini put kod nje u kući, zajedno s drugima. Što se tiče mjenica, i to bi moglo biti (to Ganja zna već pouzdano). Jevgenij Pavlovič ima doduše velik imetak, ali »neke su mu imućstvene prilike zaista u nekom neredu«. U tom zanimljivom pitanju pretrgne Ganja u jedan mah. O jučerašnjem istupu Nastasje Filipovne nije izrekao ni jednu jedincatu riječ, osim onoga što je rekao letimice još prije. Naposljetku došla po Ganju Varvara Ardalionovna, proboravila časak, izjavila (također nezapitana) da će Jevgenij Pavlovič ostati danas, a možda i sutra, u Petrogradu, da je i muž njezin (Ivan Petrovič Pticin) također u Petrogradu, teško da nije po poslovima Jevgenija Pavloviča, i da se ondje zaista dogodilo nešto. Na odlasku nadovezala još da je Lizaveta Prokofjevna danas vraške volje, ali najčudnije je to što se Aglaja posvađala s cijelom obitelji, ne samo s ocem i majkom, nego i s objema sestrama, i »da to nikako ne valja«. Kad je priopćila kao letimice ovu posljednju vijest (koja je knezu značila neobično mnogo), odoše bratac i sestrica. O poslu s »Pavliščevljevim sinom« nije Ganječka također spominjao ni riječi, možda od lažne skromnosti, možda »štedeći kneževa čuvstva«, no knez mu je ipak još jedan put zahvalio što je marno dokončao stvar.

Knez se jako poveseli što su ga napokon ostavili sama; siđe s terase, prijeđe cestu i uđe u park; taj »korak« nije bio od onih o kojima razmišljaju, želio je razmisliti i odlučiti o jednom koraku. Ali nego od onih o kojima baš ne razmišljaju, nego na koje se prosto odlu-

čuju; silno je poželio odjednom ostaviti sve to i vratiti se otkud je došao, nekamo što dalje, u zabit, otići odmah pa se i ne opraštati ni s kim. Osjećao je, ako samo ostane ovdje makar i nekoliko dana još, da će svakako zagreznuti nepovratno u taj svijet i taj će mu svijet odsad biti dosuđen. Ali nije razmišljao ni deset minuta, nego odmah odluči da »ne može« bježati, da bi to graničilo s kukavštinom, da pred njim stoje takve zadaće te on sad i nema nikakva prava ne rješavati ih, ili barem ne upinjati iz svih sila kako bi ih riješio. U takvim se mislima vrati kući, a teško da je šetao i četvrt sata. Bio je u taj čas sasvim nesretan.

Lebedeva sve još nije bilo doma, tako da je pred večer provalio knezu Kelleru, koji nije bio doduše pijan, ali je bio pun očitovanja i priznanja. Izjavio je naprečac kako je došao zato da ispripovijeda knezu sav svoj život, a zbog toga je i ostao u Pavlovsku. Istjerati ga nije mogao nikako: ne bi on otišao ni za što. Keller se spremio govoriti jako dugo i jako nesklapno, no odjednom, gotovo iza prvih riječi, preskočio je na završetak i izjavio da je toliko bio izgubio »svaku sjenu morala« (ujedno od nevjere u Svevišnjega) te je čak i krao.

– Zamislite to!

– Slušajte, Keller, ja na vašem mjestu ne bih to niti priznavao ako baš ne moram – započe knez – a uostalom, vi možda namjerno uvjeravate sebe?

– Vama, jedinom vama, i jedino zato da pomognem svojemu razvitku! Nikomu više; umrijet ću i u mrtvačkoj ću haljini odnijeti svoju tajnu! Ali da vi znate, kneže, da vi samo znate kako je u naše vrijeme teško dobaviti novac! Otkud bih mogao, dopustite da vas zapitam nakon toga? Jedini je odgovor: »donesi zlata i alemova, za njih ćemo dati«, to jest, baš ono što ja nemam. Možete li vi zamisliti to? Rasrdio sam se naposljetku. Stajao sam, stajao. »A za smaragde ćete, kažem, dati?« – »I za smaragde ću, kaže, dati«. – »No pa divota«, kažem, nataknem šešir i iziđem; vrag vas odnio, vi nitkovi! Tako mi Boga!

– A zar ste vi imali smaragda?

– Otkud meni smaragdi! Oh, kneže, kako vi promatrate život svijetlo i nevino, može se čak reći, idilski!

Naposljetku nije se sažalio knezu, nego se on nekako zastidio. Čak mu se javila i misao: »Ne bi li se moglo dobrim utjecajem učiniti štogod od toga čovjeka?« Svoj vlastiti utjecaj smatrao je zbog nekih razloga jako neprikladnim – nije zbog umanjivanja samoga sebe, nego zbog nekog osobitog pogleda na prilike. Malo-pomalo zavezli se oni u razgovor, pa i toliko da im se nije htjelo razilaziti. Keller je s neobičnom spremnošću priznavao takve stvari da se nije moglo ni zamisliti kako čovjek može i pripovijedati o takvim stvarima. Kad je započinjao što pripovijedati, uvjeravao je pouzdano da se kaje i da je u duši »pun suza«, a onamo je pripovijedao tako kao da se ponosi svojim djelom i u isti mah gdjekada tako smiješno da su naposljetku on i knez hihotali kao ludi.

– Glavno je da je u vama neka djetinja povjerljivost i neobična istinitost – reče naposljetku knez. – Znate li da već tim samim okajavate vrlo mnogo?

– Plemenit sam, plemenit, viteški plemeniti – potvrdi Keller ganut. – No znate, kneže, sve je samo u maštama, i da tako kažem, u junaštvu, ali se zbiljski ne stvara nikada! A zašto je tako? Ne mogu ni razumjeti.

– Ne očajavajte! Sad se može pouzdano reći da ste mi raskrili svu svoju dušu; meni se barem čini da se ovomu što ste pripovjedili ne može sada dometnuti ništa više, je li tako?

– Ne može se?! – uzvikne Keller nekako žaleći. – O, kneže, koliko vi još, rekao bih, švicarski razumijevate čovjeka!

– Zar se još može dometnuti? – reče knez u plahu čudu. – Čemu ste se dakle nadali od mene, Keller, recite, molim vas, i zašto ste došli sa svojom ispoviješću?

– Od vas? Čemu sam se nadao? Prvo, ugodno je pogledati i samu vašu prostodušnost; ugodno je posjedjeti s vama i razgovoriti se; ja barem znam da je preda mnom najvrlija ličnost, a drugo... drugo...

On se smeo.

– Možda ste htjeli uzajmiti novca? – pomogne mu knez jako ozbiljno i priprosto, čak i kao nešto plaho.

Keller se trgnuo; brzo, u čudu kao i prije, pogledao knezu ravno u oči i silno gurnuo šakom o stol.

– No, time vi i bunite čovjeka do kraja! Molim vas, kneže: kakva li je to prostodušnost, kakva nevinost, za koju se nije čulo ni u zlatnom vijeku, kad vi odjednom u taj isti mah probijate čovjeka naskroz, kao strijela, tolikom predubokom psihologijom promatranja. No dopustite, kneže, to iziskuje objašnjenje, jer sam... ja sam naprosto smeten! Razumije se, na koncu konca, moja je svrha bila uzajmiti novca, no vi ste me za novac zapitali tako kao da u tom ne nalazite ništa pokudno, kao da tako i treba biti.

– Pa... od vas i treba biti tako.

– I vi se ne zgražate?

– A... na što?

– Slušajte, kneže, ja sam ovdje ostao od sinoć, prvo, od naročita štovanja za francuskog nadbiskupa Bourdaloueа[40] (kod Lebedeva smo do tri sata odčepljivali boce), a drugo, i glavno, (i evo se križam svim križevima da govorim istinsku istinu!) ostao sam zato što sam htio, kako se kaže, kad vam priopćim svoju potpunu srdačnu ispovijest, da tim samim pomognem svojemu vlastitomu razvitku: s tom sam mišlju i zaspao u četiri sata, polijevajući se suzama. Vjerujete li sada najplemenitijemu licu: u taj isti čas, kad me je hvatao san, a bio sam iskreno pun unutarnjih i rekao bih vanjskih suza (jer sam naposljetku ridao, sjećam se toga!), pala mi na pamet jedna paklena misao: »A što, ne bih li od njega, na koncu konca, iza ispovijedi, uzajmio novca?« Na taj sam način spremio ispovijest, rekao bih, kao kakav »pokajnik u suzama«, s tom namjerom da tim suzama razmekšan put pa da se vi razblažite i meni odbrojite sto pedeset rubljića. Nije li to po vašem sudu podlo?

– To zacijelo nije istina, nego se jednostavno složilo jedno s drugim. Sastale se dvije misli, to se događa jako često. Meni se događalo neprestano. Ja uostalom sudim da to ne valja, i znate, Keller, zbog toga i korim sebe najviše. Kao da ste mi sad ispripovijedali mene samoga. Događalo mi se čak i to da sam gdjekad mislio – nastavi knez jako ozbiljno, zainteresiran istinski i duboko – da je tako i svim ljudima, pa sam bio započeo i odobravati sebi, jer strašno se teško boriti s tim *dvojnim* mislima; ja sam to iskusio. Bog bi znao kako se te misli javljaju i rađaju. Ali eto vi to sami zovete baš podlošću! Sada ću i ja početi se opet bojati tih misli. Bilo kako mu drago, ja vama nisam sudac. Ni po mojem se sudu ne može to ipak nazvati baš podlošću; što mislite vi? Lukavo ste smislili da suzama izmamite novca, ali evo se i sami kunete da je vaša ispovijed imala i drugu svrhu, plemenitu, a nije samo novčanu; što se pak tiče novca, on vam treba za bančenje, je li? A to je već nakon ovakve ispovijedi, razumije se, malodušnost. Ali kako da se i okanite u jedan čas

[40] Louis Bourdaloue (1632-1704), francuski isusovac, teolog i propovjednik; nikad nije bio nadbiskup.

bančenja? Ta to se ne može. Što biste dakle učinili? Najbolje je prepustiti vašoj vlastitoj savjesti; što mislite?

Knez je s iznimnim interesom gledao Kellera. Pitanje o dvojnim mislima zanimalo ga je očito već odavno.

– No, zašto vas nakon toga nazivaju idiotom, ne razumijem ja! – klikne Keller.

Knez se zacrveni malo.

– Propovjednik Bourdaloue ne bi poštedio čovjeka, ali vi ste poštedjeli čovjeka i prosudili ste me čovječanski! Za kaznu sebi i da pokažem da sam tronut, neću ja sto i pedeset rubalja, dajte mi samo dvadeset i pet rubalja, i dosta je! To je sve što mi treba, barem za dva tjedna. Prije dva tjedna neću doći po novac. Htio sam obdariti Agašku, ali nije ona zavrijedila. O, mili kneže, blagoslovio vas Gospod!

Ušao je naposljetku Lebedev, koji se tek bio vratio, a kad je opazio u Kellerovim rukama banku od dvadeset i pet rubalja, namrštio se. Ali Keller, čim je osjetio da je pri novcu, požurio se otići te je odmah nestao. Lebedev ga mahom stao ogovarati.

– Vi ste nepravedni, on se zaista iskreno kajao – primijeti naposljetku knez.

– Ta što je do kajanja! Baš onako kao i ja jučer: »nitkov, nitkov«, a onamo su puke riječi!

– Bile su vam dakle puke riječi? A ja sam bio mislio...

– No, evo vama, vama jedinomu, izjavljujem istinu, jer vi prozirete čovjeka: i riječi, i zbilja, i laž, i istina, sve je u mene zajedno i sasvim iskreno. Istina i zbilja sastoje se u mene od istinskog kajanja; vjerovali ili ne vjerovali, evo ću se zakleti; a riječi se i laž sastoji od paklene (i svagda nazočne) misli da bih i tu ulovio čovjeka, da bih se okoristio i kroz suze pokajnice! Tako mi Boga, istina je! Drugomu ne bih rekao – nasmijao bi se on ili pljunuo; ali vi ćete, kneže, rasuditi čovječanski.

– No eto, baš tako je i on meni govorio maločas – klikne knez – i obojica kao da se hvalite! Vi mene i zadivljujete, ali on je iskreniji od vas, a vi ste to preobratili u pravi zanat. No, pustite to, ne mrštite se, Lebedev, i ne polažite ruku na srce. Niste li mi možda nešto htjeli reći? Ne dolazite vi uzalud, znam ja...

Lebedev se opet stao kreveljiti i kriviti.

– Čekao sam vas cijeli dan da vam zadam pitanje; odgovorite bar jedanput u životu istinu od prve riječi: jeste li vi išta sudjelovali u toj jučerašnjoj kočiji ili niste?

Lebedev se opet stao kreveljiti, cerekati, trti ruke, naposljetku udario kihati, ali sve se još nije nakanjivao da išta rekne.

– Vidim da ste sudjelovali.

– Ali neizravno, jedino neizravno! Govorim istinsku istinu! Sudjelovao sam samo time što sam za vremena javio izvjesnoj osobi da se kod mene skupilo takvo društvo i da su nazočna neka lica.

– Ja znam da ste onamo poslali sina, on mi je sam rekao maločas, no kakva je to spletka! – uzvikne knez nestrpljivo.

– Nije moja spletka, nije moja – odmahivao je Lebedev – tu su drugi, i prije, rekao bih, fantazija nego spletka.

– Ali što je u stvari, razjasnite, za Boga miloga! Zar vi ne razumijete da se to tiče baš mene? Ta tu se ocrnjuje Jevgenij Pavlovič.

– Kneže! Svijetli kneže! – opet se stao kriviti Lebedev. – Vi ne dopuštate da govorim svu istinu; ta ja sam vam već započinjao istinu; počesto; vi mi niste dopustili da nastavim...

Knez pošuti i razmisli.

– No, dobro je; govorite istinu – izgovori teško, očito nakon velike borbe.

– Aglaja Ivanovna... – započe odmah Lebedev.

– Šutite, šutite! – zavikne knez bijesno i zacrveni se sav od negodovanja, a možda i od stida. – Ne može to biti, sve je to besmislica! Sve ste to izmislili vi sami, ili isto takvi luđaci. I da nisam nikad više čuo to od vas!

U kasnu večer, već u jedanaest sati, dođe Kolja sa svom silom glasova. Vijesti su mu bile dvojake: petrogradske i pavlovske. Nabrzo je ispripovijedao glavne petrogradske vijesti (ponajviše o Ipolitu i o jučerašnjoj zgodi), da se onda kasnije opet svrati na njih, i prešao brže na pavlovske vijesti. Prije tri sata vratio se on iz Petrograda, nije svratio knezu, nego se otputio ravno k Jepančinima. »Ondje je prava strahota!« Razumije se, na prvom je mjestu kočija, ali zacijelo se tu dogodilo još nešto što on i knez ne znaju. »Razumije se, nisam uhodio i nisam nikoga htio pitati; uostalom, primili su me lijepo, tako lijepo kako se nisam niti nadao; ali o vama, kneže, niti riječi!« Najglavnije je i najzanimljivije to da se Aglaja maločas svadila sa svojima zbog Ganje. Kakve su bile potankosti, ne zna on, ali samo je zbog Ganje (zamislite to!) – pa i silno se svađaju, dakle je nešto važno. General je došao kasno, došao namršten, došao s Jevgenijem Pavlovičem, kojega su izravno primili, a Jevgenij je Pavlovič divne volje i mio. Najglavnija je pak vijest da je Lizaveta Prokofjevna, bez ikakve buke, pozvala k sebi Varvaru Ardalionovnu, koja je sjedila kod gospođica, te ju je konačno istjerala iz kuće, uostalom na najuljudniji način – »čuo sam od same Varje«. Ali kad je Varja izišla od Lizavete Prokofjevne i oprostila se s gospođicama, nisu one niti znale da je zanavijek otpravljena iz kuće i posljednji se put oprašta od njih.

– No Varvara je Ardalionovna bila u sedam sati kod mene? – zapita začuđeni knez.

– A istjerali su je između sedam i osam ili osam sati. Jako mi je žao Varje, žao mi je Ganje... u njih su, nema sumnje, uvijek spletke, bez toga ne mogu biti. I nikad nisam mogao doznati što oni snuju, a i ne želim doznati. Ali uvjeravam vas, mili, dobri moj kneže, Ganja ima srca. On je čovjek koji je dabome propao u mnogom pogledu, ali u mnogom pogledu ima u njega takvih crta koje je vrijedno potražiti da se nađu, te ja nikad neću sebi oprostiti što ga nisam razumijevao prije... Ne znam da li da i dalje odlazim onamo, nakon te zgode s Varjom. Istina je, ja sam se od samoga početka držao sasvim nezavisno i za sebe, no ipak moram razmisliti.

– Ne trebate odviše žaliti brata – primijeti knez. – Ako je stvar već dotjerala dotle, onda je Gavrila Ardalionovič u očima Lizavete Prokofjevne opasan, dakle se učvršćuju neke njegove nade.

– Što, kakve nade! – uzvikne Kolja u čudu. – Zar vi mislite da Aglaja... ne može to biti!

Knez je šutio.

– Vi ste kneže, strašan skeptik – nadoveže Kolja nakon dvije-tri minute. – Opažam da vi od nekoga vremena postajete izniman skeptik; počinjete ničemu ne vjerovati i sve zamišljati... A jesam li pravo upotrijebio u ovoj prilici riječ »skeptik«?

– Mislim da ste je pravo upotrijebili, premda uostalom ne znam pouzdano ni sam.

– Ali ja se odričem riječi »skeptik«, našao sam novo objašnjenje – uzvikne odjednom Kolja. – Vi niste skeptik, nego ljubomornik! Vi ste vraški ljubomorni na Ganju zbog neke ponosne gospođice!

Kad je Kolja to izrekao, skoči i zahihoće tako kako se možda nije smijao još nikada. Opazio Kolja da se knez sav zacrvenio, pa zahihotao još jače; silno mu se svidjela misao da je

knez ljubomoran na Aglaju, ali je odmah zašutio čim je primijetio da se knez iskreno ogorčio. Onda su još sat i pol razgovarali jako ozbiljno i pomno.

Sutradan je knez zbog nekog neodgodiva posla proveo u Petrogradu cijelo prijepodne. Kad se vraćao u Pavlovsk, već u pet sati poslije podne, sastao se na željezničkoj stanici s Ivanom Fjodorovičem. Taj ga brže uhvatio za ruku, ogledao se oko sebe, kao da je zaplašen, i povukao kneza sa sobom u vagon prvoga razreda da putuju zajedno. Ginuo je od želje da se razgovori o nečem važnom.

– Prvo, mili kneže, ne srdi se ti na mene, a ako je štogod bilo s moje strane, zaboravi. Bio bih sam još jučer zašao k tebi, ali nisam znao što o tom misli Lizaveta Prokofjevna... Kod mene doma... pravi je pakao, nastanila se zagonetna sfinga, a ja obilazim, ništa ne razumijem. A što se tiče tebe, ti si po mojem sudu manje kriv od svih nas, premda je dabome mnogo izišlo od tebe. Vidiš, kneže, ugodno je biti filantrop, ali nije jako ugodno. Možda si već i sam okusio plodove. Ja dabome volim dobrotu i cijenim Lizavetu Prokofjevnu, ali...

General je još dugo nastavljao ovako, no riječi su mu bile začudo bez veze. Vidjelo se da ga je iznimno potreslo i zbunilo nešto što on do krajnosti ne razumije.

– Meni nema sumnje da ti tu nisi nikako upleten – iskazao se naposljetku jasnije – ali nas nemoj neko vrijeme pohađati, molim te prijateljski, dok ne puhne drugi vjetar. Što se pak tiče Jevgenija Pavloviča – poviče on s neobičnim žarom – sve je to besmislena kleveta, kleveta nad klevetama! To je osvada, to je spletka, želja da se sve razruši i da se mi zavadimo. Vidiš, kneže, kažem ti u uho: između nas i Jevgenija Pavloviča nije izrečena još ni jedna riječ, razumiješ? Mi nismo ničim vezani – ali ta se riječ može reći, pa možda i jako brzo! Ona hoće, dakle, da naškodi! A zašto, čemu – ne razumijem! Čudna žena, ekscentrična žena, toliko je se bojim da gotovo i ne spavam. I kakva je kočija, konji bijelci, i to je *chic*, baš ono što se francuski zove *chic!* Tko njoj to daje? Tako mi Boga, zgriješio sam, pomislio sam prekjučer na Jevgenija Pavloviča. Ali se sad vidi da to ne može biti, a ako ne može biti, zašto ona želi raskvariti? Eto to je zagonetka! Da očuva uz sebe Jevgenija Pavloviča? Ali ja ti kažem opet, i evo ti križa, da on nije poznat s njom i da su te mjenice izmišljotine! I s takvom mu bezobraznošću dovikuje preko ulice: ti! Prava pravcata zavjera! Jasna je stvar da se to mora odbiti s prezirom i da se Jevgenij Pavlovič mora cijeniti još i dvostruko. Tako sam ja izjavio i Lizaveti Prokofjevnoj. Sada ću ti iskazati najintimniju misao: tvrdo sam uvjeren da ona sve to čini za osobnu osvetu meni, sjećaš se, zbog nekadašnjega, premda joj ja nisam skrivio nikad i ništa. Crvenim se već od same uspomene. Evo se sada javila opet, a ja sam mislio da je sasvim nestala. Gdje li je taj Rogožin, recite, molim vas? Mislio sam da je ona već odavno gospođa Rogožina.

Jednom riječju, bio se čovjek sasvim smeo. Za puta je gotovo cijeli sat govorio samo on, zadavao pitanja, sam ih rješavao, stiskao knezu ruku i barem o tom jednom uvjerio kneza da i ne misli sumnjati na njega za išta. To je knezu bilo važno. Završio je s pripoviješću o rođenom stricu Jevgenija Pavloviča, šefu neke kancelarije u Petrogradu »na uglednu mjestu, ima mu sedamdeset godina, *viveur*, gastronom i uopće ugodan starkelja... Ha-ha! Ja znam da je on čuo za Nastasju Filipovnu, pa i otimao se za njom. Svratio sam se malo prije k njemu; ne prima, boležljiv je, ali je bogat, bogat, ugledan i... Bog mu dao zdravlja još mnogo ljeta, no ipak će sve dopasti Jevgeniju Pavloviču... Da, da... ali ja se ipak bojim! Ne razumijem čega, ali se bojim... Kao da nešto lebdi u zraku, kao da leti šišmiš, bijeda, bojim se, bojim se!...«

I naposljetku, tek preksutradan, kako smo već napisali gore, formalno se izmirili Jepančini s knezom Lavom Nikolajevičem.

XII

Bilo je sedam sati poslije podne; knez se spremao otići u park.

Odjednom mu Lizaveta Prokofjevna sama došla na terasu.

– Prvo, da se nisi usudio niti misliti – započe ona – da sam te došla moliti za oprost. Besmislica! Ti si kriv, strašno kriv.

Knez je šutio.

– Jesi li kriv ili nisi?

– Toliko koliko i vi. Uostalom, ni ja, ni vi, ni oboje zajedno nismo ništa skrivili namjerno. Prekjučer sam smatrao sebe krivim, ali sam sada rasudio da nije tako.

– Ti dakle ovako! No, dobro; slušaj dakle i sjedni, jer ja ne kanim stajati.

Sjeli su oboje.

– Drugo, ni riječi o zlobnim dječacima! Posjedjet ću s tobom i razgovorit ću se deset minuta; došla sam k tebi da se obavijestim (a ti si mislio bogzna što?), i ako ti i jednu riječ pisneš o drskim dječacima, ustajem i odlazim i sasvim prekidam s tobom.

– Dobro – odgovori knez.

– Dopusti da te zapitam: jesi li ti prije dva ili dva i pol mjeseca, oko Uskrsa, izvolio poslati Aglaji pismo?

– Pa-a... jesam.

– S kakvom svrhom? Što je bilo u pismu? Pokaži pismo!

Lizaveti su Prokofjevnoj plamtjele oči, gotovo je drhtala od nestrpljivosti.

– Nemam ja pismo – začudi se i pokunji se knez strahovito – ako ga ima i ako je čitavo, onda je u Aglaje Ivanovne.

– Ne ševrdaj! Što si pisao?

– Ne ševrdam i ničega se ne bojim. Ne vidim nikakva razloga zašto ne bih pisao...

– Šuti! Kasnije ćeš govoriti. Što je bilo u pismu? Zašto si se zacrvenio?

Knez razmisli.

– Ne znam vaših misli, Lizaveta Prokofjevna. Vidim samo da vam se to pismo ne mili nikako. Priznajte i sami, ja bih mogao uskratiti vam odgovor na to pitanje; no da bih vam pokazao kako se ne bojim zbog pisma i ne žalim što sam ga pisao, i nipošto se ne crvenim zbog njega (knez se zacrvenio gotovo još dvostruko), reći ću vam to pismo, jer mi se čini da ga znam naizust.

Kad je to izrekao, uze kazivati pismo gotovo riječ po riječ kako je bilo.

– To je trabunjanje! A što bi po tvojem sudu značila ta besmislica? – oštro ga zapita Lizaveta Prokofjevna, pošto je s neobičnom pažnjom saslušala pismo.

– I sam ne znam sasvim; znam da je moje čuvstvo bilo iskreno. Ondje su mi se događali trenuci potpuna života i izvanrednih nada.

– Kakvih nada?

– Teško je objasniti, samo nije onih nada o kojima vi možda sada mislite. Nada... no, jednom riječju, nada o budućnosti, i radosti što ja možda nisam ondje tuđinac, nisam stranac. Odjednom mi je silno omiljelo u zavičaju. Jednog sunčanog jutra prihvatio sam pero i napisao joj pismo; zašto njoj – ne znam. Ta gdjekada želiš imati uza se prijatelja; očito sam i ja poželio prijatelja... – dometne knez nakon šutnje.

– Jesi li ti zaljubljen?

– N-nisam. Ja... ja sam joj pisao kao sestri; i potpisao sam se bratom.

– Hm! namjerno; razumijem.

– Jako mi je teško odgovarati vam na pitanja, Lizaveta Prokofjevna.

– Znam da ti je teško, ali mene se ne tiče što je tebi teško. Slušaj, odgovaraj mi istinu, kao pred Bogom: lažeš li ti meni ili ne lažeš?

– Ne lažem.

– Govoriš li istinu da nisi zaljubljen?

– Čini mi se, pravu istinu.

– Vidi ga sad, »čini ti se«! Je li ti kazivao deran?

– Zamolio sam Nikolaja Ardalionoviča...

– Deran! Deran! – prekine ga Lizaveta Prokofjevna žestoko. – Ne želim znati ni za kakvog Nikolaja Ardalionoviča! Deran!

– Nikolaj Ardalionovič...

– Deran, kažem ti!

– Ne, nije deran, nego Nikolaj Ardalionovič – odgovori napokon knez čvrsto, iako prilično tiho.

– No, dobro, golube, dobro! To ću ja tebi priračunati.

Jedan je časak prevladala svoju uzbuđenost i odmarala se.

– A što je »bijedni vitez?«

– Nikako ne znam; to je bilo bez mene; neka šala.

– Baš je ugodno ovako sve odjednom saznati! A zar se ona mogla zainteresirati za tebe? Ta sama je tebe zvala »izmetom« i »idiotom«.

– Mogli ste mi to i ne reći – primijeti knez prijekorno, ali gotovo šapatom.

– Ne srdi se. Djevojka je svojevoljna, bezumna, razmažena – ako zavoli, svakako će naglas grditi i podrugivati se u oči; i ja sam bila baš takva. Ali nemoj da se poneseš, molim te, golube, nije tvoja; ne želim vjerovati u to, i nikad neće biti! Kažem zato da bi se odmah znao ravnati. Slušaj, zakuni se da nisi oženjen *onom*.

– Lizaveta Prokofjevna, što vi to, molim vas! – gotovo je odskočio knez u čudu.

– Ali ti se umalo nisi oženio.

– Umalo se nisam oženio – prošapće knez i ponikne glavom.

– Što je, jesi li zaljubljen u *nju*, ako je tako? Jesi li sada došao zbog nje? Zbog te?

– Nisam zato doputovao da se oženim – odgovori knez.

– Je li tebi išta sveto na svijetu?

– Jest.

– Zakuni se da nisi došao radi toga da se oženiš onom.

– Kunem se čime vas volja!

– Vjerujem; poljubi me! Dahnula sam napokon slobodno; ali znaj: ne voli tebe Aglaja, i ravnaj se prema tome, i neće ona poći za tebe dok ja živim! Jesi li čuo?

– Čuo sam.

Knez se toliko crvenio da nije mogao ravno gledati u Lizavetu Prokofjevnu.

– Zarovaši dakle! Očekivala sam tebe kao providnost (nisi to zavrijedio!), noću sam suzama polijevala uzglavlje – nije za tobom, golube, ne vodi brige, imam ja svoj, drugi jad, vječit i navijek jedan isti. Ali evo zašto sam očekivala tebe s tolikom nestrpljivošću: sve ja još vjerujem da je sam Bog poslao meni tebe za prijatelja i za rođenoga brata. Nemam uza se nikoga, osim starice Bjelokonske, a i ona je odletjela, i uz to je od starosti oglupavjela kao panj. Sada mi odgovaraj naprosto: da ili ne. Znaš li zašto je ona prekjučer vikala iz kočije?

– Poštene mi riječi, nisam sudjelovao u tom i ne znam ništa.

– Dovoljno je, vjerujem. Sada su i u mene drugačije misli o tom, no jučer sam izjutra krivila još za sve Jevgenija Pavloviča. Cijeli prekjučerašnji dan i jučer izjutra. Sada se dakako moram složiti s njima: očito je da su se njemu podrugivali kao glupanu, čemu, zašto, zbog čega (već to je samo sumnjivo! a i ne pristaje!) – ali neće Aglaja poći za njega, to ja tebi kažem! Neka je on valjan čovjek, ali tako će biti. I prije sam se kolebala, no sada sam odlučila već zacijelo: »položite najprije mene u lijes i zakopajte me u zemlju, a onda udajte kćer«, evo to sam ja danas odbrusila Ivanu Fjodoroviču. Vidiš da se ja u tebe uzdam, vidiš?

– Vidim i razumijem.

Lizaveta je Prokofjevna pronicavo promatrala kneza: možda je jako željela doznati kako ga se doima glas o Jevgeniju Pavloviču.

– O Gavrili Ivolginu ne znaš ništa?

– To jest... znam mnogo.

– Jesi li znao ili nisi da je on u vezi s Aglajom?

– Nikako nisam znao – začudi se pa i zadršće knez. – Što, vi kažete, Gavrila je Ardalionovič u vezi s Aglajom Ivanovnom? Ne može biti!

– Tek nedavno. Sestra mu je svu zimu krčila put, radila kao krtica.

– Ja ne vjerujem – čvrsto ponovi knez nakon nekog razmišljanja i uzbuđenosti. – Kad bi to bilo, zacijelo bih znao.

– On bi ti valjda došao i na tvojim bi grudima priznao u suzama! Kakav si ti bezazlenjak, bezazlenjak! Svi te varaju kao... kao... I zar te nije stid da njemu vjeruješ? Zar ne vidiš da te je on svega smotao?

– Znam dobro da on mene ponekad vara – izgovori knez nerado, u pola glasa – i on zna da ja to znam... – nadoveže i ne izgovori do kraja.

– Znaš, a povjeravaš mu se! To još treba! Uostalom, od tebe i mora da bude tako. I čemu se čudim! Gospode! Ta je li bio ikada još ovakav čovjek! Pi! A znaš li da je Ganjka, ili da je Varka dovela nju u vezu s Nastasjom Filipovnom?

– Koga?! – klikne knez.

– Aglaju.

– Ne vjerujem! Ne može to biti! U koju svrhu?

On skoči sa stolice.

– Ne vjerujem ni ja premda ima dokaza. Djevojka je svojevoljna, djevojka je fantastična, djevojka je luda! Zla djevojka, zla, zla! Tvrdit ću tisuću godina da je zla! Sve su mi one sada takve, čak i ona mlitavica, Aleksandra, no ta se već sasvim raslobodila. Ali ni ja ne vjerujem! Možda stoga što ne želim vjerovati – nadoveže sama sebi. – Zašto nisi dolazio? – odjednom se okrene opet knezu. – Zašto nisi dolazio za sva ta tri dana? – dovikne mu nestrpljivo po drugi put.

Knez započe kazivati svoje razloge, ali ona ga opet prekine.

– Svi eto drže tebe za glupana i varaju te! Jučer si odlazio u grad; okladila bih se, klečao si, molio si onoga nitkova neka primi deset tisuća!

– Nipošto, nisam ni mislio. Nisam ga ni vidio, a osim toga nije on nitkov. Dobio sam od njega pismo.

– Pokaži pismo!

Knez izvadi iz lisnice list i dade ga Lizaveti Prokofjevnoj. U listu je pisalo:

»Milostivi gospodine, ja dakako nemam u ljudskim očima ni najmanjeg prava na samoljublje. Po ljudskom sam sudu odviše ništav za to. Ali to je u ljudskim očima, a nije u vašim. Prejako sam se uvjerio da ste vi, milostivi gospodine, možda bolji od drugih. Ne slažem se s Doktorenkom i razilazim se s njim u tom uvjerenju. Neću nikad primiti od vas ni kopjejke, ali vi ste pomogli mojoj majci i zato vam moram biti zahvalan, makar i zbog slabosti. Svakako ja na vas gledam drugačije, i smatrao sam potrebnim vas izvijestiti. A nakon toga mislim da među nama ne može više biti nikakve veze. Antip Burdovski«.

»P. S. Svota koja nedostaje do dvjesto rubalja isplatit će vam se pouzdano tijekom vremena.«

– Kakva je to besmislica! – završi Lizaveta Prokofjevna, bacajući list natrag. – Nije vrijedilo ni da čitam. Što se ti smješkaš?

– Priznajte sami da je i vama godilo pročitati.

– Što?! To trabunjanje prožeto taštinom! Pa zar ti ne vidiš da su svi oni pomjerili pameću od ponosa i taštine?

– Jest, no ipak je on priznao krivnju, prekinuo je s Doktorenkom, i što je taštiji, to je teže bilo toj njegovoj taštini. Oh, kakvo ste vi malo djetešce, Lizaveta Prokofjevna!

– Hoćeš li od mene na koncu izvući pljusku?

– Neću, nikako ne kanim. I to zato što se vi veselite pismu, a krijete to. Zašto se stidite svojih čuvstava? Tako je kod vas u svemu.

– Da odsad nisi ni koraknuo k meni – skoči Lizaveta Prokofjevna i problijedi od gnjeva – da odsad nisi nikad više ni zavirio u moju kuću!

– A za tri ćete dana doći sami i pozvat ćete me k sebi... No, kako vas nije stid? To su vaša najbolja čuvstva, čemu ih se stidite? Samo mučite sami sebe.

– Umrijet ću, a neću te pozvati nikada! Zaboravit ću tvoje ime! Zaboravila sam!

Ona poleti van od kneza.

– Meni je i bez vas već zabranjeno da vam ne smijem dolaziti! – dovikne knez za njom.

– Što-o? Tko ti je zabranio?

Okrene se toga trena kao da ju je tko ubo iglom. Knez se uze skanjivati bi li joj odgovorio; osjetio je da se izlanuo iznenada, ali jako.

– Tko ti je zabranio? – poviče Lizaveta Prokofjevna bijesno.

– Zabranjuje mi Aglaja Ivanovna...

– Kada? Ta go-vo-ri!!!

– Maloprije mi je javila da se nisam usudio nikada više dolaziti k vama.

Lizaveta Prokofjevna stala, sva se zapanjila, ali je razmišljala.

– Što je poslala? Koga je poslala? Po dječaku? Poručila? – naglo poviče opet.

– Dobio sam pismo – reče knez.

– Gdje je? Daj! Odmah!

Knez razmisli časkom, ali onda izvadi iz džepa na prsluku nemarno otrgnut komadić papira na kojem je bilo napisano:

»Kneže Lave Nikolajeviču! Ako nakon svega što je bilo kanite vi zadiviti mene posjetom u našem ljetnikovcu, budite uvjereni da mene nećete naći u broju onih koji se raduju. Aglaja Jepančina«.

Lizaveta je Prokofjevna promišljala časak; onda je naglo poletjela knezu, uhvatila ga za ruku i povukla ga za sobom.

– Odmah! Hajde! Baš navlaš odmah, ovoga časa! – uzviknula je u nastupu neobične uzbuđenosti i nestrpljivosti.

– Ta vi mene podvrgavate...

– Čemu? Nedužni bezazlenjače! Baš kao da i nisi muškarac! No, sada ću ja sama da vidim sve, svojim očima...

– Pustite barem da dohvatim šešir...

– Evo ti tvoj gadni šešir, hajdemo! Ni fazonu nisi znao odabrati ukusnu!... To je ona... to je ona iza onoga maloprije... to je u groznici – mrmljala je Lizaveta Prokofjevna, vukla za sobom kneza i ni na časak mu nije ispuštala ruku. – Maločas sam se zauzela za tebe, rekla sam naglas da si glupan što ne dolaziš... inače ona ne bi napisala takav besmislen list! Nedoličan list. Nedoličan plemenitoj, dobro odgojenoj, umnoj, umnoj djevojci!... Hm... – nastavi ona – ili... ili možda... možda joj je samoj bilo mrsko što ne dolaziš, ali nije smislila da se idiotu ne smije pisati ovako, jer će on razumjeti doslovno, kako se i dogodilo. Što ti prisluškuješ? – poviče kad je primijetila da se izlanula. – Njoj treba takav lakrdijaš kao što si ti, odavno ga nije vidjela, eto zašto ona zove tebe! I ja se veselim, veselim se što će te ona sada pročerupati, veselim se! I zaslužio si. A ona to zna, oh, još kako zna!...

Treći dio

I

Vazda se tuže da kod nas nema praktičnih ljudi; da, na primjer, političkih ljudi ima mnogo, generala također mnogo; raznih upravitelja koliko god ustreba, odmah se može naći kakvih želiš – ali nema praktičnih ljudi. Svi se barem tuže da ih nema. Kažu čak i to da na nekim željeznicama nema ni valjanih službenika; u pokojem opet parobrodarskom društvu kažu da se ne može uvesti bar koliko-toliko snošljiva administracija. Sad čuješ da su se na nekoj tek otvorenoj željezničkoj pruzi sudarili vagoni ili se most provalio pod njima; sad pišu da je vlak gotovo prezimio usred snježne poljane: otputovali na nekoliko sati, a prestajali u snijegu pet dana. Sad pripovijedaju da mnoge tisuće pudova robe gnjiju na istome mjestu po dva i po tri mjeseca i čekaju da budu otpremljene. A sad pričaju (uostalom, to se i ne vjeruje), jedan administrator, to jest neki pazitelj, nekoga je trgovačkoga pomoćnika koji je navaljivao da roba bude otpremljena umjesto otpremnice administrirao po zubima i još protumačio svoj administrativni postupak time da se »malko naljutio«. Ima, čini se, u državnoj službi toliko područja da je strašno i pomisliti; svi su služili, svi služe, svi kane služiti – kako se, dakle, ne bi mogla, čini se, iz takvog materijala sastaviti neka pristojna društvena, parobrodarska administracija?

Na to odgovaraju katkad iznimno prostim odgovorom – toliko prostim da čak i ne vjeruju tome objašnjenju. Istina je, kažu, svi su kod nas služili ili služe i već dvjesto godina oteže se to po najljepšem njemačkom uzorku, od šukundjedova do praunuka, ali ljudi koji služe baš i jesu najnepraktičniji, i dotjeralo je dotle da su još nedavno i sami službenici držali apstraktnost i nedostatak praktičnoga znanja gotovo za najveće vrline preporuku. Uostalom, suvišno je što smo zapodjenuli govor o službenicima, htjeli smo zapravo govoriti o praktičnim ljudima. Tu i nema sumnje da se plahost i najpotpuniji nedostatak vlastite inicijative uvijek smatrao u nas glavnim i najboljim znakom praktična čovjeka – smatra se čak i sada. Ali čemu da krivimo sebe – ako se to mišljenje drži samo za okrivljivanje? Nedostatak originalnosti svagdje se, po cijelom svijetu, od pamtivijeka držao uvijek za svojstvo i za najbolju preporuku valjana, poslovna i praktična čovjeka, i barem

dvadeset i devet od sto ljudi (barem toliko) uvijek je mislilo ovako, i možda je samo jedna stotina uvijek sudila i svuda drugačije.

Izumitelji i geniji gotovo su uvijek na početku svojega rada (a vrlo često i na kraju) bili držani u društvu jedino za glupane – to je već najobičnija primjedba, predobro poznata svima. Ako su, na primjer, tečajem desetaka godina svi vukli svoje novce u banku i navukli onamo milijarde po četiri postotka, onda se razumije: kad je nestalo založne banke i svi ostali uz svoju vlastitu inicijativu, već je dio tih milijuna morao svakako propasti u akcionarskoj groznici i u sljeparskim rukama – to je iziskivala čak i pristojnost i moral. Baš moral; ako su moralna plahost i pristojni nedostatak originalnosti bili u nas dosad, prema općem uvjerenju, neizbrisivo svojstvo valjana i čestita čovjeka, to bi već odviše bilo nevaljalo, pa i nepristojno, kad bismo se odjedanput tako temeljito promijenili. Koja se, na primjer, majka, ako nježno ljubi svoje dijete, neće uplašiti i razboljeti od straha ako joj sin ili kći tek imalo iskoči iz kolotečine. »Ne, bolje je neka bude sretan i proživi u blagostanju i bez originalnosti«, misli svaka majka, ljuljajući svoje dijete. A naše dadilje, kad ljuljaju djecu, od pamtivijeka tepaju i pjevuckaju: »U zlatu ćeš hodati, general ćeš biti ti!« U naših je dadilja, dakle, generalski čin bio smatran vrhuncem ruske sreće, pa je bio najpopularniji narodni ideal pokojnoga, prekrasnoga blaženstva. I zaista: tko kod nas nije mogao, kad sa srednjim uspjehom svrši ispit i odsluži trideset i pet godina, postati na kraju general i zgrnuti u založnoj banci neku svotu? Na taj je način Rus gotovo bez ikakva napora postizao naposljetku zvanje valjana i praktična čovjeka. Ne postati general mogao je zapravo kod nas jedino originalan čovjek, drugim riječima: nemiran. Možda tu postoji i neki nesporazum; ali ako se općenito govori, to je, čini se, istina, i naše je društvo imalo sasvim pravo kad je utvrđivalo svoj ideal praktičnog čovjeka. No ipak smo se upustili u nepotrebno brbljanje, a htjeli smo zapravo za objašnjenje reći nekoliko riječi o poznatoj nam obitelji Jepančinih. Ti su ljudi, ili barem oni obiteljski članovi koji su najviše rasuđivali, neprestano bolovali od jedne gotovo zajedničke obiteljske karakteristike, upravo oprečne onim vrlinama o kojima smo raspravljali maloprije. Ako i nisu sasvim razumijevali tu činjenicu (jer ju je teško razumjeti), ipak su katkad sumnjali da u njihovoj obitelji sve biva nekako drugačije nego u svih drugih. U svih je glatko, u njih je hrapavo; svi se voze po pruzi – oni svaki čas iskaču iz kolotečine. Svi se svaki čas i moralno boje, a oni se ne boje. Istina, Lizaveta se Prokofjevna i odviše strašila, ali to ipak nije bila ona moralna plašljivost visokog društva za kojim su žalili. Uostalom, možda je usplahirena bila jedino Lizaveta Prokofjevna: gospođice su bile mlade – doduše vrlo oštroumna i ironična čeljad, ali general, ako se i trudio proniknuti u suštinu stvari i jest pronicao (no s nategom), u teškim je zgodama govorio jedino »hm!« i na kraju krajeva sasvim se uzdao u Lizavetu Prokofjevnu. Ona je, dakle, bila odgovorna. I nije se ta obitelj odlikovala, na primjer, kakvom vlastitom inicijativom ili iskakala iz kolotečine od svjesne želje za originalnošću, što bi bilo već sasvim nepristojno. O, nije! Nije zaista bilo ništa od toga, to jest, nije bilo nikakve svjesno određene svrhe, no ipak je kraj krajeva bio da je obitelj Jepančinih bila doduše vrlo čestita, a ipak nekako nije bila takva kakva općenito treba biti svaka čestita obitelj. U posljednje je vrijeme Lizaveta Prokofjevna stala za sve kriviti jedino sebe i svoj »nesretni« karakter te joj je od toga još i porasla muka. Svaki čas je krstila sebe »glupom, nepristojnom čudakinjom« i mučila se sumnjičavošću, neprestano se bunila, nije se znala izbaviti iz kakve najobičnije neprilike i svaki čas je preuveličavala svoje nedaće.

Još u početku naše pripovijesti spomenuli smo da su Jepančini uživali opće i istinsko poštovanje. I sam general Ivan Fjodorovič, čovjek niska porijekla, bio je svuda priman neprijeporno i s poštovanjem. Poštovanje je zasluživao, prvo, kao čovjek bogat i ne baš »ni-

je posljednji«, a drugo, kao potpuno čestit čovjek, ako i nije bistar. Ali neka tupost pameti čini se da je gotovo prijeko potrebno svojstvo, ako ne svakom radnom čovjeku, a ono barem svakomu koji zgrće novac. Naposljetku, general je imao valjane manire, bio je skroman, znao je šutjeti, a u isti mah nije puštao da ga tko pričepi, i to nije bilo samo zbog generalštine, nego i zato što je bio pošten i plemenit čovjek. Najvažnije je bilo to što je bio čovjek sa silnom protekcijom. Što se pak tiče Lizavete Prokofjevne, ona je bila, kako se već objasnilo gore, i dobra roda, premda kod nas ne paze mnogo na rod ako uz to ne idu i potrebne veze. Ali u nje su se našle najzad i veze; poštovale su je i naposljetku zavoljele takve ličnosti da su je nakon njih morali, dakako, poštovati i primati svi. Nema sumnje da su njezine obiteljske muke bile bezrazložne, imale nikakav uzrok i bile čak smiješno pretjerane, no ako tko ima na nosu ili na čelu bradavicu, onda mu se čini: svima je na svijetu bilo i jest jedino do toga da ti gledaju bradavicu, da joj se smiju i da te kude zbog nje, sve ako si uz to otkrio Ameriku. Nema sumnje ni u to da su Lizavetu Prokofjevnu zaista smatrali u društvu »čudakinjom«; ali unatoč tomu, cijenili su je neprijeporno; a Lizaveta je Prokofjevna naposljetku počela i ne vjerovati u to da nju cijene – u tom je bila sva nevolja. Kad je gledala svoje kćeri, mučila ju je sumnja da neprestano nečim šteti njihovoj karijeri, da joj je karakter smiješan, nepristojan i nepodnošljiv, a za to je, razumije se, bez prestanka krivila baš svoje kćeri i Ivana Fjodorovića i po cijele se dane svađala s njima, premda ih je u isti mah voljela do zaborava o samoj sebi i gotovo do strasti.

Najgore ju je mučila sumnja da i njezine kćeri postaju isto takve »čudakinje« kao što je ona te da takvih djevojaka kakve su one i nema na svijetu, pa i ne treba biti. »Rastu nihilistice, to je jedino!«, govorila je u sebi svaki čas. Posljednje godine, a pogotovo u posljednjih nekoliko mjeseci, ta se tužna misao počela ustaljivati u njoj sve jače i jače. »Prvo, zašto se one ne udaju?«, zapitkivala je sebe svaki čas. »Da muče mater – u tom one vide svrhu svojega života, a to dakako i jest, jer to su sve nove ideje, sve je to prokleto žensko pitanje! Zar nije Aglaja prije pola godine nakanila odrezati svoju divnu kosu? (Gospode, a ja nisam u svoje vrijeme ni imala takvu kosu!) I već su joj u rukama bile škarice, i ja sam je na koljenima jedva namolila da to ne čini!... No ona je to, recimo, radila zbog pakosti, da namuči mater, jer je zla djevojka, samovoljna, razmažena, ali glavno zla, zla, zla! I zar se nije povela za njom i ta debela Aleksandra, da i ona odreže svoje čupe, i to ne od pakosti, ne od hira, nego iskreno, kao luda koju je uvjerila Aglaja da će udobnije spavati bez kose i neće je boljeti glava! I koliko je, koliko, koliko – evo već pet godina – imala ona mladoženja? I bili su zaista valjani ljudi, neki čak i najdivniji ljudi! Što one i čekaju, zašto se ne udaju? Samo da ozlojeđuju mater – nemaju nikakvog drugog razloga! Nikakvog! Nikakvog!

Naposljetku, sinulo sunce i njezinu materinskom srcu: udomit će se napokon bar jedna kći, barem Adelaida. »Bar jednu da stresem sa sebe«, govorila je Lizaveta Prokofjevna kad joj je bila prilika o tom govoriti naglas. (U sebi je govorila kudikamo nježnije.) I kako se lijepo, kako se dolično uredila cijela stvar; čak su i u otmjenom svijetu počeli s poštovanjem govoriti o tome. Poznat čovjek, knez, s imetkom, valjan čovjek i uza sve to po srcu joj, što ćeš, misliš, bolje? No za Adelaidu se i prije bojala manje nego za druge kćeri, premda su njezine umjetničke sklonosti znale katkad jako smućivati Lizaveti Prokofjevnoj srce koje je neprestano bilo *u sumnji*. »Barem je vesele ćudi i uz to ima mnogo razbora – neće dakle propasti djevojka«, tješila se na kraju krajeva. Za Aglaju se bojala više nego za sve. Da se ovom prilikom kaže, s najstarijom, Aleksandrom, nije Lizaveta Prokofjevna ni sama znala što bi: bi li se bojala za nju ili ne bi? Na trenutak joj se činilo da je već sasvim »propala djevojka«, dvadeset i pet godina – i ostat će, dakle, usidjelica. I »uz takvu ljepotu!...« Lizaveta je Prokofjevna zbog nje i plakala noćima, a za tih je samih noći Alek-

sandra Ivanovna spavala najspokojnijim snom. »Ta što je ona – nihilistica ili je, jednostavno, luda?« Da Aleksandra je Ivanovna nije luda, u to Lizaveta Prokofjevna nije sumnjala ni najmanje: iznimno je cijenila sud Aleksandre Ivanovne i voljela se savjetovati s njom. Ali da je »mlitavica« – u to nema nikakve sumnje. »Toliko je mirna da je i ne možeš razdrmati! Uostalom, ni mlitavice nisu mirne – hu! Sasvim su me smutile!« U Lizavete je Prokofjevne bila neka neobjašnjiva samilosna simpatija za Aleksandru Ivanovnu, još više nego i za Aglaju koja je bila njezin kumir. Ali žučljivi ispadi (u kojima se poglavito i prozivala njezina materinska brižnost i simpatija), zabadanje, takvi nadimci kao što je »mlitavica« – bili su Aleksandri samo smiješni. Dolazilo je katkad dotle da su najbezazlenije stvari srdile strahovito Lizavetu Prokofjevnu i izbacivale je iz takta. Aleksandra je Ivanovna voljela, na primjer, jako dugo spavati i obično je mnogo sanjala, no sni su joj se odlikovali uvijek nekom neobičnom prazninom i nevinošću, pristajali bi djetetu od sedam godina; pa eto, i ta je nevinost opet počela zbog nečega razdraživati mater. Jedanput je Aleksandra Ivanovna usnula devet kokoši i iz toga se izlegla prava svađa između nje i matere – zašto? – teško je i objasniti. Jedanput, jedan jedini put, dogodilo joj se da je usnula kao nešto originalno – vidjela je monaha, samoga, u nekoj mračnoj sobi u koju se vazda bojala ući. Taj su san odmah sa slavljem pripovjedile Lizaveti Prokofjevnoj obje sestre smijući se do suza; ali mama se opet rasrdila i sve tri ih okrstila ludama. »Hm! Mirna je kao glupara i zbilja je prava hladna voda, ne možeš je prodrmati, a žalosti se, a zna se katkad sasvim ražalostiti! Za čime ona tuguje, za čime?« Katkad je postavljala to pitanje i Ivanu Fjodoroviču, a prema svojem običaju, u histeriji, oporo, očekujući odmah odgovor. Ivan je Fjodorovič mumljao, mrštio se, slijegao ramenima i zaključivao naposljetku, šireći ruke:

– Treba joj muž!

– Samo ne dao joj Bog takvog kakvi ste vi, Ivane Fjodoroviču – rasprsnula bi se naposljetku Lizaveta Prokofjevna kao bomba. – Ne takvoga po mišljenju i sudu kakvi ste vi, Ivane Fjodoroviču; ne takvoga gruboga grubijana kakvi ste vi, Ivane Fjodoroviču... Ivan je Fjodorovič odmah uzmicao, a Lizaveta se Prokofjevna umirivala nakon svojega »rasprsnuća«. Razumije se, još istoga je dana navečer nužno bila neobično pažljiva, tiha, umiljata i smjerna prema Ivanu Fjodoroviču, »grubomu svojem grubijanu« Ivanu Fjodoroviču dobromu i milom, obožavanom svojemu Ivanu Fjodoroviču, jer za cijeloga je života voljela, pa i zaljubljena bila u svoga Ivana Fjodoroviča, što je dobro znao i sam Ivan Fjodorovič te je beskrajno cijenio svoju Lizavetu Prokofjevnu. Ali glavna i neprestana muka njezina bila je Aglaja.

»Sasvim, sasvim je kao i ja, moja slika i prilika u svakom pogledu«, govorila je u sebi Lizaveta Prokofjevna, »svojeglav, nevaljali vražić! Nihilistica, čudakinja, luđakinja, pakosnica, pakosnica, pakosnica! Oh, Gospode, kako će biti nesretna!«

No kako smo već rekli, sinulo je sunce te sve ublažilo i osvijetlilo na časak. U životu Lizavete Prokofjevne bio je to gotovo mjesec tijekom kojega je sasvim odahnula od svih nemira. Zbog bliske svadbe Adelaidine počelo se u otmjenom svijetu govoriti i o Aglaji, i pri tom se Aglaja držala svuda tako krasno, tako pristalo, tako pametno, tako pobjedonosno, malko ponosito, ali to njoj i priliči! Tako je umiljata, tako je ljubazna bila majci cio mjesec! (»Istina, treba još vrlo dobro, dobro promotriti toga Jevgenija Pavloviča, treba proniknuti u nj, a i Aglaja, čini se, nije njemu baš sklonija nego drugima!«) No ipak je postala odjednom takva divna djevojka – i kako je krasna, Bože, kako je krasna, iz dana u dan sve krasnija! I eto...

I eto, tek što se javio taj kukavni knežić, taj tričavi idiotić, sve se opet uzbunilo, sve je u kući krenulo naopako!

– No što se dogodilo?

Drugima se zacijelo i ne bi bilo dogodilo ništa. Ali time se baš i odlikovala Lizaveta Prokofjevna da je u sastavu i u zbrci najobičnijih stvari, zbog nemira koji je vazda bio u njoj, znala svagda naslutiti štogod što bi je plašilo ponekad do bolesti, najsumnjičavijim strahom, dakle i najtežim. Kako joj je, dakle, bilo kad je sada odjednom, kroz svu besmislicu smiješnih i neosnovanih nemira, zaista stalo provirivati nešto što je tobože zaista važno, nešto što tobože zaista vrijedi i brige i sumnje i sumnjičavosti.

»I kako su mi smjeli, kako su mi smjeli pisati to prokleto anonimno pismo o toj drolji, da je ona u vezi s Aglajom?«, mislila je Lizaveta Prokofjevna cijelim putem, dok je za sobom vukla kneza, i kod kuće, kad ga je posadila za okrugli stol oko kojega se bila okupila cijela obitelj. »Kako su smjeli pomisliti na to? Ta ja bih umrla od stida kad bih povjerovala samo trunak, ili kad bih pokazala Aglaji to pismo! Takve poruge nama, Jepančinima! I sve, sve zbog Ivana Fjodoroviča, sve zbog vas, Ivane Fjodoroviču! Ah, zašto se nismo preselili na Jelagin;[41] ta ja sam govorila da ćemo na Jelagin! Možda je Varjka napisala to pismo, ja znam, ili možda... svemu je, svemu je kriv Ivan Fjodorovič! Njemu je ta drolja odigrala tu ludoriju, za spomen na prijašnje veze, da ga izvrgne ruglu, isto onako kako mu se i prije podrugivala, za nos ga vukla, dok joj je još nosio biserje... A na kraju krajeva, ipak smo mi tu upletene, ipak su upletene, Ivane Fjodoroviču, vaše kćeri, djevojke, gospođice, gospođice iz najboljeg društva, zaručnice; i one su tu bile, tu stajale, sve su saslušale, a upletene su i u historiju s dječacima, radujte se, i tu su bile i slušale! I neću oprostiti, neću oprostiti tomu knežiću, nikada mu neću oprostiti! I zašto je Aglaja tri dana u histeriji, zašto se gotovo zavadila sa sestrama, čak i s Aleksandrom kojoj je uvijek ljubila ruke, kao majci – toliko ju je cijenila? Zašto već tri dana zadaje svima zagonetke? Što će tu Gavrila Ivolgin? Zašto je jučer i danas hvalila Gavrilu Ivolgina te se rasplakala? Zašto je u tom anonimnom pismu spomenut taj prokleti »bijedni vitez«, kad ona kneževo pismo nije pokazala ni sestrama? I čemu... Zašto, zašto sam mu ja sada dotrčala kao mahnita i sama sam ga dovukla ovamo? Gospode, poludjela sam kad činim takve budalaštine! S mladićem govorim o kćerinim tajnama, i još... i još o takvim tajnama koje se tiču gotovo njega samoga! Gospode, sva sreća još što je on idiot i... i... kućni prijatelj! Ta zar se Aglaja zagledala u takvu benu! Gospode, što ja buncam! Pi! Mi smo originali... treba sve nas da pokazuju pod staklom, mene prvu, po deset kopjejaka za ulaznicu. Neću vam ja to oprostiti, Ivane Fjodoroviču, nikada vam neću oprostiti! I zašto ga ona sad ne zadirkuje? Obećala je da će zadirkivati, i eto, ne zadirkuje! Eto gle, gleda ga razrogačenim očima, šuti, ne odlazi, stoji, a sama mu je zabranila da ne smije dolaziti... On sjedi sav blijed. A prokleti taj brbljavac Jevgenij Pavlovič zaokupio sâm samcat sav razgovor! Baš se razglagoljao, ne možeš ni riječ uklopiti. Odmah bih doznala sve, samo da mi je navratiti razgovor«...

Knez je zaista sjedio gotovo blijed, za okruglim stolom, i činilo se da je u isti mah sav u strahu i na trenutke u zanosu koji je nedokučiv njemu samomu i zaokuplja mu svu dušu. Oh, kako se bojao pogledati na onu stranu, u onaj kut odakle ga uporno motre dva znana crna oka, a u isti mah, kako je zamirao od sreće što ovdje sjedi opet među njima, što će čuti znani glas – nakon onoga što mu je pisala. »Gospode, što će ona reći sada!« Nije izgovorio još ni jednu riječ, nego je pozorno slušao kako se »razglagoljao« Jevgenij Pavlo-

[41] Otok na Nevi blizu Petrograda, ljetovalište imućnijih slojeva.

vič, koji je rijetko bivao u takvom zadovoljnom i uzbuđenom raspoloženju kao sada, večeras. Knez ga je slušao dugo i nije razumijevao gotovo ni riječ. Okupili su se bili svi osim Ivana Fjodorovića, koji se još nije bio vratio iz Petrograda. Bio je tu knez Ščerbacki. Čini se da su nakanili malo kasnije, prije čaja, otići slušati glazbu. Sadašnji su razgovor zapodjenuli očito prije kneževa dolaska. Ubrzo je šmugnuo na terasu i Kolja, koji je odnekud iskrsnuo. »Primaju ga, dakle ovdje kao i prije«, pomisli knez u sebi.

Ljetnikovac Jepančinih bio je raskošan, građen u stilu švicarske kuće, lijepo okićen sa svih strana cvijećem i lišćem. Sa svih ga je strana okruživao nevelik, ali krasan cvijetnjak. Sjedili su svi na terasi, kao i u kneza; samo je terasa bila malo prostranija i gizdavije ukrašena.

Tema započetoga razgovora, čini se, nije bila mnogima po volji; moglo se razabrati da je razgovor počeo nakon nesnosne prepirke, svi bi, dakako, željeli promijeniti temu, ali Jevgenij se Pavlovič, čini se, još više tvrdoglavio i nije pazio na dojam; knežev dolazak kao da ga je uzbudio još jače. Lizaveta se Prokofjevna mrštila, iako nije razumijevala sve. Aglaja, koja je sjedila postrance, gotovo u kutu, nije odlazila, nego je slušala i uporno šutjela.

– Dopustite – uzvraćao je Jevgenij Pavlovič vatreno – ja i ne govorim ništa protiv liberalizma. Liberalizam nije grijeh, to je prijeko potreban sastavni dio cijele cjeline koja bi se bez njega raspala ili zamrla; liberalizam također ima pravo postojati, kao i najčestitiji konzervatizam; no ja napadam na ruski liberalizam i opet ponavljam da napadam zapravo zato što ruski liberal nije *ruski* liberal, nego *neruski* liberal. Dajte mi ruskoga liberala i ja ću ga odmah poljubiti pred vama.

– Ako samo on bude htio ljubiti vas – reče Aleksandra Ivanovna, neobično uzbuđena. I obrazi joj se jače zarumenjeli nego obično.

»Eto je«, pomisli u sebi Lizaveta Prokofjevna, »samo spava i jede, ne bi je nitko prodrmao, a onda se jedanput u godini digne i progovori tako da samo širiš ruke.«

Knez primijeti letimice da se Aleksandri Ivanovnoj, čini se, nikako ne mili što Jevgenij Pavlovič govori preveselo, govori o ozbiljnoj temi i kao da se žesti, a u isti mah kao i da se šali.

– Tvrdio sam maloprije, upravo prije vašeg dolaska, kneže – nastavi Jevgenij Pavlovič – da su se dosad liberali kod nas regrutirali samo iz dva staleža: iz prijašnjega vlastelinskog (dokinutoga) i iz seminarskoga.[42] A kako su se oba ta staleža pretvorila naposljetku u prave kaste, u nešto sasvim odijeljeno od naroda, i što dalje, sve više, od naraštaja do naraštaja, to je dakle i sve ono što su oni radili i rade bilo sasvim nenarodno...

– Što? Dakle, sve ono što se učinilo – sve to nije rusko? – odvrati knez Ščerbacki.

– Nije narodno; ako i jest rusko, nije narodno; i liberali nisu u nas Rusi, i konzervativci nisu Rusi, sve... I budite uvjereni da narod ne priznaje ništa od toga što su učinili vlastelini i seminaristi, ni sada, ni poslije...

– To je krasno! Kako možete tvrditi takav paradoks, ako je to samo ozbiljno. Ne mogu dopustiti takve istupe protiv ruske vlastele; vi ste i sami ruski vlastelin – uzvrati knez Ščerbacki žestoko.

– Ta ja i ne govorim o ruskom vlastelinu u tom smislu kako vi shvaćate. Stalež je čestit već zbog toga samoga što ja pripadam njemu; pogotovo sada gdje više nije kasta...

[42] Seminaristima su se u 19. stoljeću u Rusiji nazivali sinovi svećenika, činovnika itd, takozvani "raznočinci".

– Zar ni u književnosti nije bilo ničega narodnog? – prekine ga Aleksandra Ivanovna.

– U književnosti nisam ja vješt, no ruska je književnost prema mojem sudu sva neruska, možda osim Lomonosova, Puškina i Gogolja.

– Prvo, to nije malo, a drugo, jedan je iz naroda, a druga su dvojica plemići – nasmije se Adelaida.

– Baš tako, ali nemojte slaviti slavlje. Kako je od svih ruskih pisaca jedino toj trojici uspjelo dosad da svaki izrekne nešto zaista *svoje*, svoje vlastito, nešto što nije ni od koga posuđeno, po tome su samo njih trojica i postali odmah narodni. Koji god Rus kaže, napiše ili učini štogod svoje, svoje, što mu se ne može oteti i što nije posuđeno, taj će nužno postati narodan, čak ako i loše govori ruski. To je meni aksiom. No mi smo započeli govoriti o književnosti, počeli smo razgovor o socijalistima i od njih se razgovor razvio; no, tvrdim ja, dakle, kod nas nema nijednog ruskog socijalista; nema ga i nije ga bilo jer i svi su naši socijalisti također proistekli iz vlastele ili iz seminarista. Svi naši razvikani, razglašeni socijalisti, i ovdašnji, i oni u inozemstvu, nisu ništa drugo nego liberali iz vlastele kmetskih vremena. Zašto se smijete? Dajte mi njihove knjige, dajte mi njihove nauke, njihove uspomene, i ja, premda nisam literarni kritik, laćam se da ću vam napisati najuvjerljiviju literarnu kritiku, u kojoj ću dokazati jasno kao dan da je svaku stranicu u njihovim knjigama, brošurama, uspomenama, napisao ponajprije nekadašnji ruski vlastelin. Njihova je zloba, neodobravanje, oštroumnost – vlastelinska. (Dapače, i ranija od Famusova!)[43] Njihov zanos, njihove suze možda su prave, iskrene, ali su vlastelinske! Vlastelinske ili sjemeništarske... Vi se opet smijete, i vi se smijete, kneže! Ni vi se ne slažete?

Svi su se zaista smijali, osmjehnuo se i knez.

– Ne znam vam zapravo reći slažem li se, slažem – odgovori knez, koji se u jedan mah prestao smješkati i zadrhtao kao zatečen đačić – ali vas uvjeravam da vas slušam s izvanrednim zadovoljstvom...

Dok je to govorio, gotovo se zadihao, pa mu je i hladan znoj izbio na čelo. To su bile prve riječi što ih je izgovorio otkad tu sjedi. Pokuša se ogledati uokolo, ali se nije usudio; Jevgenij Pavlovič spazi tu kretnju i osmjehne se.

– Reći ću vam gospodo, činjenicu – nastavi on prijašnjim tonom, to jest, kao u neobičnom zanosu i žaru, a u isti mah gotovo se smijući, možda i svojim vlastitim riječima – a čast mi je da promatranje pa i otkriće te činjenice pripišem sebi, i čak jedinomu sebi; barem se nije nigdje još govorilo ili pisalo o tome. U toj se činjenici iskazuje sva suština ruskog liberalizma one vrste o kojem vam govorim. Prvo, što i jest liberalizam, ako se govori općenito, nego napad (razuman ili pogrešan – to je drugo pitanje) na poredak koji postoji? Zar nije tako? No, činjenica se moja sastoji, dakle, u tome da ruski liberalizam nije napad na poredak koji postoji, nego napad na samu suštinu naših prilika, na same prilike, a ne na jedini poredak, ne na ruski poredak, nego na samu Rusiju. Moj je liberal dotjerao dotle da poriče samu Rusiju, to jest, mrzi i tuče svoju majku. Svaka nesretna i nedaćna ruska zgoda uzbuđuje u njemu smijeh i gotovo zanos. On mrzi narodne običaje, rusku povijest, sve. Ako za njega postoji ikakvo opravdanje, može biti jedino to da on ne razumije što radi te svoju mržnju prema Rusiji smatra najplodnijim liberalizmom. (O, često ćete kod nas naići na liberala kojemu drugi plješću, a on je možda u suštini najnezgrapniji, najtuplji i najopasniji konzervativac, a i sam ne zna to!) Tu su mržnju prema Rusiji još nedavno neki naši liberali smatrali gotovo istinskom ljubavi za domovinu i hvalili se time da oni vide bolje od drugih, od čega se treba sastojati ta ljubav; no sada su već iskre-

[43] Lik iz Gribojedovljeve komedije *Teško pametnomu*, oličenje birokracije i natražnjaštva.

niji te se počeli stidjeti i same riječi »ljubav za domovinu«, pa su prognali i uklonili čak i sam pojam, kao štetan i bezvrijedan. Ta je činjenica pouzdana, ja jamčim to i... morala se bilo kad izreći istina potpuno, jednostavno i otvoreno; ali činjenica je ta u isti mah i takva da je nije bilo i nije se događala nigdje i nikada, od iskona svijeta i ni u kojem narodu. Činjenica je, dakle, slučajna i može proći, slažem se s time. Nigdje ne može biti toga liberala koji ne bi mrzio i samu svoju domovinu. A čime sve to objasniti u nas? Onim istim čime se objasnilo i prije – time što je ruski liberal zasad još neruski liberal; ničim inače, prema mojem sudu.

– Ja smatram šalom sve to što si rekao, Jevgenije Pavloviču – odvrati knez Ščerbacki ozbiljno.

– Nisam vidjela sve liberale i ne usudim se suditi im – reče Aleksandra Ivanovna – ali sam s neodobravanjem slušala vašu misao: vi ste uzeli pojedinačan slučaj i stvorili općenito pravilo, dakle, klevetali ste.

– Pojedini slučaj? A-a! Pala je riječ – prihvati Jevgenij Pavlovič. – Što mislite, kneže, je li to pojedinačan slučaj ili nije?

– I ja moram reći da sam malo vidio i malo sam boravio... s liberalima – reče knez – ali mi se čini da vi donekle imate možda pravo i da ruski liberalizam, o kojemu ste govorili, zaista djelomice voli mrziti samu Rusiju, a ne samo njezin poredak. Dakako, samo donekle... dakako, to ne može biti nipošto istina o svima.

Zbunio se i nije dovršio. Unatoč svoj uzrujanosti svojoj iznimno se zainteresirao za razgovor. U kneza je bila jedna osobita crta koja se sastojala od neobične naivnosti pažnje kojom je svagda slušao što god bilo, kad bi ga zanimalo, i naivnosti u odgovorima kojom je odgovarao ako bi mu se pri tome obraćali pitanjima. S njegova lica, pa i s držanja njegova tijela, nekako je odsijevala ta naivnost, ta vjera koja ne sluti ni o podsmijesima, ni o šali. Jevgenij se Pavlovič odavno već nije njemu obraćao drugačije nego s nekim posebnim podsmijehom, ali sada, kad je odgovorio, pogledao ga je nekako veoma ozbiljno, kao da se nipošto nije nadao od njega takvu odgovoru.

– Dakle... ipak vi to čudno kažete – izgovori on. – I zaista, jeste li vi, kneže, odgovorili ozbiljno?

– A zar vi niste ozbiljno pitali? – odvrati knez začuđen.

Svi se nasmiju.

– Eh, vjerujte vi njemu! – reče Adelaida. – Jevgenij Pavlovič provocira svagda i svakoga! Da samo znate o čemu on zna katkad pripovijedati sasvim ozbiljno!

– To je po mojem sudu težak razgovor i ne bi ga trebalo ni zapodijevati – primijeti Aleksandra oštro – htjeli smo krenuti na šetnju...

– I hajdemo, večer je divna! – klikne Jevgenij Pavlovič. – No da vam dokažem kako sam sada govorio sasvim ozbiljno, i, što je glavno, da to dokažem knezu (vi ste me, kneže, iznimno zainteresirali, i kunem vam se da nisam nipošto tako isprazan čovjek kakvim se svakako činim premda i jesam zaista isprazan čovjek!) i... ako dopustite, gospodo, zadat ću knezu još jedno, posljednje pitanje, od radoznalosti svoje, a time ćemo i završiti. To mi je pitanje baš kao slučajno palo na pamet prije dva sata (vidite, kneže, i ja razmišljam katkad o ozbiljnim stvarima), ja sam ga riješio, ali da vidimo što će reći knez. Maloprije se govorilo o »pojedinom slučaju«. Ta je riječ jako važna kod nas, često se čuje. Nedavno su svi govorili i pisali o onom groznom ubojstvu kad je šestoro ljudi ubio onaj... mladić, i o čudnom govoru braniteljevu, gdje se kaže da je u siromašnom stanju prijestupnikovu morala njemu prirodno pasti na pamet misao da ubije tih šestoro ljudi. To nije doslovno,

no smisao je, čini se, taj, ili nalik njemu. Prema mojem je osobnom mišljenju branitelj, kad je iskazivao takvu neobičnu misao, bio potpuno uvjeren da govori najliberalniju, najhumaniju i najnapredniju stvar koja se može izreći u naše vrijeme. No kako je prema vašem sudu: to iskrivljavanje pojmova i načela, ta mogućnost za takav pogrešan i poseban pogled na stvar, je li to odvojen slučaj ili općenit?

Svi prasnu u smijeh.

– Odvojen; razumije se, odvojen! – nasmijale se Aleksandra i Adelaida.

– I dopusti da ti opet napomenem, Jevgenije Pavloviču – doda knez Ščerbacki – da je tvoja šala već previše otrcana.

– Što mislite vi, kneže? – nije ga saslušao Jevgenij Pavlovič, jer je opazio na sebi znatiželjan i ozbiljan pogled kneza Lava Nikolajeviča. – Što vam se čini: je li to poseban slučaj ili općenit? Priznajem, zbog vas sam i smislio to pitanje.

– Ne, nije poseban – izgovori knez tiho, a čvrsto.

– Molim vas, Lave Nikolajeviču – uzvikne knez Ščerbacki nekako zlovoljno – zar vi ne vidite da on vas hvata? On se zaista podruguje i smislio je baš vas uzeti na nišan.

– Ja sam mislio da je Jevgenij Pavlovič govorio ozbiljno – pocrveni knez i spusti pogled.

– Mili kneže – nastavi knez Ščerbacki – sjetite se samo što smo ja i vi govorili jedanput, prije koja tri mjeseca; vi ste baš govorili o tome da se na našim mladim, tek otvorenim sudovima mogu već pokazati toliki mnogi i daroviti branitelji! A koliko nadasve vrijednih porotničkih presuda? Kako ste se radovali vi sami, i kako sam se ja onda radovao vašoj radosti... Govorili smo da se možemo ponositi... A ta nesretna obrana, taj čudni argument, dakako da je slučajnost, jedinica među tisućama.

Knez Lav Nikolajevič razmisli, ali odgovori sasvim uvjeren, premda je izgovarao riječi tiho, pa i pomalo plaho:

– Htio sam samo reći da se iskrivljavanje ideja i pojmova (kako se izrazio Jevgenij Pavlovič) pojavljuje jako često, to je kudikamo više općenita pojava nego pojedinačna, na nesreću. I to u tolikoj mjeri da, kad to iskrivljavanje ne bi bilo takva općenita pojava, ne bi možda bilo ni takvih nemogućih zločina kao što su ti...

– Nemogućih zločina? No ja vas uvjeravam da je upravo takvih zločina, a možda još i gorih, bilo i prije, i uvijek ih je bilo, i ne samo kod nas nego i svagdje, a po mojem će se sudu ponavljati još jako dugo. Razlika je ta što je prije bilo u nas manje javnosti, a sada su počeli naglas govoriti, pa i pisati o njima, zato se i čini da su se ti zločinci javili tek sada. Eto, u tome je vaša pogreška, iznimno naivna pogreška, kneže, uvjeravam vas – nasmiješi se knez Ščerbacki podrugljivo.

– Znam i sam da je i prije bilo jako mnogo zločina, i jednako tako groznih; baš sam nedavno bio u uzama i uspjelo mi je upoznati se s nekim zločincima i optuženicima. Ima još i strašnijih zločinaca nego što je taj, ima ih koji su ubili po deset ljudi pa se nikako nisu pokajali. Ali evo što sam primijetio pri tome: najokorjeliji ubojica i nepokajnik ipak zna da je zločinac, to jest, sudi prema savjesti da je učinio zlo premda se nimalo ne kaje. I takav je svaki od njih; a oni o kojima je govorio Jevgenij Pavlovič neće ni da ih smatraju zločincima i misle o sebi da su imali pravo i... da su čak učinili dobro, to jest, gotovo tako. U tome se, prema mojem sudu, i sastoji silna razlika. I pazite, sve je to mladež, to jest, baš ono doba kad je najlakše bez zaštite dopasti pod iskrivljene ideje.

Knez Ščerbacki nije se više smijao, nego je u nedoumici saslušao kneza. Aleksandra Ivanovna, koja je već htjela primijetiti nešto, zašuti kao da ju je zaustavila neka posebna mi-

sao. A Jevgenij je Pavlovič gledao kneza u pravom čudu, sada već bez ikakva podsmijeha.

– A zašto se vi tako divite njemu, gospodine moj? – uplete se iznenada Lizaveta Prokofjevna. – Zar je on gluplji od vas te mislite da nije mogao rasuditi?

– Nije, ne kažem ja to – reče Jevgenij Pavlovič – nego samo: kako vi, kneže (oprostite mi na pitanju), ako tako to vidite i primjećujete, kako onda vi (oprostite mi opet) u onoj neobičnoj stvari... što je bila ovih dana... Burdovskoga, čini mi se... kako niste primijetili jednako takvo iskrivljavanje ideja i moralnih načela? Baš potpuno isto! Meni se tada učinilo da vi niste nikako primijetili.

– A eto, baćuška – raspali se Lizaveta Prokofjevna – mi smo, eto, svi primijetili, sjedimo ovdje i hvalimo se pred njim, a on je evo danas dobio pismo od jednoga od njih, od glavnoga, onoga bubuljičavoga, sjećaš se, Aleksandra? Moli ga u pismu za oprost, doduše na svoj način, i javlja da se okanio onoga druga koji ga je tada podjarivao – sjećaš se, Aleksandra? I da knezu sada vjeruje više. No, a mi nismo još nikad dobili takvo pismo premda smo u svako doba spremni podići pred njim nos.

– A i Ipolit se maloprije preselio k nama na ljetovanje! – uzvikne Kolja.

– Što! Već je tu? – usplahiri se knez.

– Čim ste vi otišli s Lizavetom Prokofjevnom, došao je; ja sam ga prevezao!

– No, ja se kladim – bukne odjednom Lizaveta Prokofjevna, a sasvim je zaboravila da je još maloprije hvalila kneza – kladim se da je on jučer otišao k njemu na tavan i na koljenima ga molio za oprost da bi se taj pakosni zlobnik drznuo i ovamo se preselio. Jesi li odlazio jučer? Ta i sam si priznao maloprije. Je li ili nije? Jesi li klečao ili nisi?

– Nije nikako klečao – uzvikne Kolja – nego baš naprotiv: Ipolit je jučer uhvatio kneza za ruku, dva puta mu je poljubio, ja sam vidio sâm, time je završilo cijelo raspravljanje, samo je jedino rekao knez da će mu, jednostavno, lakše biti u ljetnikovcu, a on se odmah pristao preseliti, čim mu samo bude lakše.

– Čemu vi, Kolja... – promrmlja knez, ustajući i hvatajući se za šešir. – Zašto vi pripovijedate, ja...

– Kamo ćeš to? – zaustavi ga Lizaveta Prokofjevna.

– Ne brinite se, kneže – nastavi Kolja sav raspaljen – ne idite i ne uznemirujte ga, on je nakon puta zaspao; jako se veseli; i znate, kneže, prema mojem je sudu mnogo bolje da se ne sastajete sada; odgodite čak do sutra jer on će se jako zbuniti. Maloprije je govorio da mu već pola godine nije bilo tako dobro i nije bio pri takvoj snazi, pa i kašlje tri puta manje.

Knez opazi da se Aglaja odjednom digla sa svoga mjesta i pristupila k stolu. Nije se usudio pogledati je, ali je osjećao cijelim bićem da ga ona u tom trenutku motri, i možda ga motri oporo, osjećao je da joj je zacijelo neodobravanje u crnim očima, i lice mu planulo.

– A meni se čini, Nikolaje Ardalionoviču, da ga niste trebali prevoziti ovamo, ako je to onaj isti sušičavi dječak koji je onda zaplakao i pozivao na svoj pokop – primijeti Jevgenij Pavlovič. – Tako je slatkorječivo govorio onda o zidu susjedne kuće da će svakako požaliti za tim zidom, budite uvjereni.

– Istinu je rekao: posvađat će se, potući će se s tobom i otići će – eto ti sve!

I Lizaveta Prokofjevna dostojanstveno privuče k sebi košaricu sa svojim šivanjem; zaboravila je da se svi već dižu na šetnju.

– Sjećam se da se jako hvalio tim zidom – prihvati opet Jevgenij Pavlovič. – Bez toga zida neće moći umrijeti slatkorječivo, a on veoma želi umrijeti slatkorječivo.

– Pa što onda? – promrmlja knez. – Ako mu nećete oprostiti, umrijet će i bez vas... Sad se preselio zbog drveća.

– O, ja mu od sebe opraštam sve; možete mu to javiti.

– Ne valja to ovako objašnjavati – odgovori knez tiho i kao preko volje, i dalje gledajući u jednu točku na podu i ne dižući oči – trebate i vi pristati od njega primiti oprost.

– Odakle sam ja tu? Što sam ja skrivio njemu?

– Ako ne razumijete, onda... ali vi razumijete; on je htio tada... sve vas blagosloviti i od vas dobiti blagoslov, to je sve...

– Mili kneže – nekako plaho prihvati brže knez Ščerbacki, a zagledao se s nekima od nazočnih – ne zadobiva se lako raj na zemlji; a vi se ipak malo uzdate u raj; raj je teška stvar, kneže, mnogo teža nego što se čini vašemu krasnom srcu. Bolje da prestanemo, jer ćemo se možda svi smesti opet, i onda...

– Hajdemo na glazbu – izgovori oštro Lizaveta Prokofjevna, ustajući srdito.

Za njom poustajaše svi.

II

Knez pristupi odjednom k Jevgeniju Pavloviču.

– Jevgenije Pavloviču – reče s čudnim žarom i uhvati ga za ruku – budite uvjereni da ja vas smatram najplemenitijim i najboljim čovjekom, unatoč svemu; budite uvjereni u to...

Jevgenij Pavlovič od čuda uzmakne jedan korak. Trenutak se suzdržavao od neodoljiva nastupa smijeha; ali kad se bolje zagledao, primijeti da je knez kao izvan sebe, barem u nekom posebnom stanju.

– Kladim se – klikne on – da ste vi, kneže, kanili reći nešto sasvim drugo, a možda i niste kanili nipošto meni... No što je vama? Nije li vam zlo?

– Možda, možda zaista i jest, i vi ste veoma bistro primijetili da možda nisam kanio pristupiti k vama!

Tako reče te se nasmiješi nekako čudno, pa i smiješno, ali odjednom uzvikne kao da se raspalio:

– Ne spominjite mi moj prekjučerašnji postupak! Jako sam se stidio ta tri dana... Znam da sam kriv...

– Ali... ali kakvu ste strahotu i učinili?

– Vidim da se vi, Jevgenije Pavloviču, stidite za mene možda više od sviju. Vi crvenite, to je znak krasna srca. Odmah ću otići, budite uvjereni.

– Što on to govori! Započinju li mu ovako nastupi? – obrati se Lizaveta Prokofjevna preplašeno Kolji.

– Ne pazite na to, Lizaveta Prokofjevna, nije to meni nastup; odmah ću otići. Znam da je meni... nažao učinila priroda. Bolovao sam dvadeset i četiri godine, od rođenja do dvadeset četvrte godine. Primite to i sada kao od bolesnika. Odmah ću otići, odmah, budite

uvjereni. Ja se ne crvenim – jer i čudno bi bilo da se crvenim zbog toga, zar nije istina? – ali sam suvišan u društvu... Ne govorim to zbog samoljublja... Za ta tri dana razmislio sam i odlučio da vas moram prvom prilikom izvijestiti iskreno i plemenito. Ima takvih ideja, ima visokih ideja o kojima ne smijem započinjati razgovor jer ću svakako nasmijati sve; to mi je također napomenuo maloprije knez Ščerbacki... Ja nemam dolične geste, nemam osjećaj mjere; u mene su riječi drugačije, a nisu skladne s mišlju, i to je poniženje tim mislima. I zato ja nemam prava... uz to sam sumnjičav, ja... ja sam uvjeren da u ovom domu ne mogu meni nažao činiti i da me više vole nego što vrijedim, ali znam (to znam zacijelo) da je nakon dvadeset godina bolovanja svakako moralo preostati nešto, te i ne može biti da mi se ne bi smijali... katkad... zar nije istina?

Osvrtao se uokolo kao da očekuje odgovor i odluku. Svi su bili u teškoj dvoumici od tog neočekivanog, bolesnog, a čini se, svakako bezrazložnog istupa. No taj je istup bio povod čudnoj epizodi.

– Zašto vi to ovdje govorite? – uzvikne odjednom Aglaja. – Zašto vi to govorite njima? Njima! Njima!

Činilo se kao da je u krajnjem neodobravanju: oči su joj se iskrile. Knez je stajao pred njom nijem, bez riječi, i odjednom je problijedio.

– Ovdje nema nikoga tko bi bio vrijedan takvih riječi! – buknula je Aglaja. – Ovdje nitko, baš nitko nije dostojan vašeg malog prsta, niti uma, niti srca vašega! Vi ste čestitiji od svih, plemenitiji od svih, valjaniji od svih, bolji od svih, umniji od svih!... Ovdje ih ima koji nisu dostojni da se sagnu i da dignu rubac koji ste vi maloprije ispustili... Zašto ponižavate sami sebe i rušite sebe ispod drugih? Zašto ste sve nagrdili u sebi, zašto nema u vama ponosa?

– Gospode, zar se to moglo i zamisliti? – pljesne rukama Lizaveta Prokofjevna.

– Bijedni vitez! Hura! – klikne Kolja zanesen.

– Šutite!... Kako smiju vrijeđati mene ovdje u vašoj kući! – napadne odjednom Aglaja Lizavetu Prokofjevnu, već u onom histeričnom stanju kad ne paziš ni na kakvu granicu i prelaziš svaku prepreku. – Zašto mene muče svi, svi do jednoga! Zašto oni, kneže, sva ta tri dana navaljuju na mene zbog vas? Ni za što se ja neću udati za vas! Znajte, ni za što i nikada! Znajte, ni za što i nikada! Znajte to! Zar se možeš udavati za takvog smiješnog čovjeka kao što ste vi? Pogledajte se sada u zrcalu da vidite kako izgledate! Zašto, zašto me draže da ću se udati za vas? Vi to morate znati! I vi ste u zavjeri s njima!

– Nitko te nije nikada dražio! – promrmlja Adelaida uplašena.

– Nikomu nije bilo ni nakraj pameti, nitko nije rekao nešto slično! – poviče Aleksandra Ivanovna.

– Tko ju je dražio? Kada su je dražili! Tko li joj je to rekao? Bulazni li ona ili ne bulazni? – obraćala se svima Lizaveta Prokofjevna, dršćući od gnjeva.

– Svi su govorili, svi do jednoga, tijekom sva ta tri dana! Nikad, nikad neću poći za njega!

Kad je to uzviknula, briznula je Aglaja u gorki plač, zakrila rupcem lice i srušila se na stolicu.

– Ta on te nije još ni zapros...

– Ja vas nisam zaprosio, Aglaja Ivanovna – istrgne se odjednom knezu.

– Što-o? – otegne Lizaveta Prokofjevna u čudu, u neodobravanju, u zaprepaštenju. – Što je to-o-o?

Nije vjerovala svojim ušima.

– Htjedoh reći... htjedoh reći – zatrepće knez – htjedoh samo objasniti Aglaji Ivanovnoj... Čast mi je bila objasniti da nikako nisam kanio... imao čast zaprositi njezinu ruku... pa i bilo kada... Ja tu nisam ni za što kriv, tako mi Boga, nisam kriv, Aglaja Ivanovna! Nikad nisam kanio, i nikad mi nije bilo na pameti, nikad neću poželjeti, vidjet ćete i sami: budite uvjereni! To me je neki zlobnik oklevetao pred vama! Budite spokojni!

Dok je to govorio, približio se Aglaji. Ona skine rubac kojim je prekrila lice, brzo pogleda njega i svu njegovu preplašenu spodobu, shvati njegove riječi i odjednom prasne u smijeh baš njemu u lice – u takav veseo i neobuzdan smijeh, u takav smiješan i porugljiv hihot da se Adelaida prva nije suzdržala, pogotovo kad je i sama pogledala kneza, nego je poletjela k sestri, zagrlila je i zahihotala isto onakvim neobuzdanim, školarski veselim smijehom kao i ona. Gledajući njih, počeo se odjednom smješkati i knez i uzeo ponavljati radosno i sretno:

– No, slava Bogu, slava Bogu!

Sada se nije više suzdržala ni Aleksandra, nego se i ona počela smijati od svega srca. Činilo se kao da i nema kraja tom hihotu svih triju.

– No, lude! – promrmlja Lizaveta Prokofjevna. – Čas te zaplaše, a čas...

Ali već se smijao i knez Ščerbacki, smijao se i Jevgenij Pavlovič, hihotao Kolja bez prestanka, hihotao i knez, sve ih gledajući.

– Hajdemo u šetnju, hajdemo u šetnju! – uzviče Adelaida. – Svi zajedno i knez svakako s nama; čemu biste vi otišli, mili čovječe! Kako je on mio čovjek, Aglaja! Zar nije istina, mamice? I moram ja njega svakako, svakako poljubiti i zagrliti za... za njegovo objašnjenje maloprije s Aglajom. Maman, mila, dopuštate li mi da ga poljubim? Aglaja, dopusti da poljubim *tvojega kneza!* – poviče vragolanka te zaista priskoči knezu i poljubi ga u čelo.

Knez joj uhvati ruke, krepko ih stisne, tako da je Adelaida gotovo zaciknula, pogleda je s beskrajnom radošću, digne njezinu ruku iznenada i brzo k usnama i poljubi je tri puta.

– Hajdemo! – zvala je Aglaja. – Kneže, vi ćete mene voditi. – Smije li to, maman, mladoženja koji me je odbio? Ta vi ste se, kneže, odrekli mene zauvijek? Pa ne nudi se tako, ne nudi se tako ruka dami, zar vi ne znate kako se dama vodi ispod ruke? Evo ovako, hajdemo, hajdemo mi ispred svih; hoćete li da idemo ispred svih, tête-à-tête?[44]

Govorila je bez prestanka, još se više smijući na mahove.

– Slava Bogu! Slava Bogu! – govorila je Lizaveta Prokofjevna, ni sama ne znajući čemu se raduje.

– »Iznimno čudni ljudi!« – pomisli knez Ščerbacki možda već po stoti put otkad se združio s njima, ali... sviđali su mu se ti čudni ljudi. Što se pak tiče kneza, on mu se možda i nije previše svidio; knez je Ščerbacki bio pomalo namršten i kao nekako zabrinut kad su svi krenuli u šetnju.

Jevgenij je Pavlovič, čini se, bio najveselije volje, cijelim je putem do stanice tjerao u smijeh Aleksandru i Adelaidu, koje su se s nekom i odviše osobitom spremnošću smijale njegovim šalama, tako da je počeo pomalo i sumnjati da ga one možda i ne slušaju. Od te se misli rashihotao naposljetku iznimno i sasvim iskreno, i ne kazujući razlog. (Takav je već bio karakter!) Sestre, koje su, uostalom, bile najbolje volje, neprestano su pogledavale na Aglaju i kneza koji su išli naprijed; vidjelo se da im je najmlađa sestra zadala veliku

[44] glava prema glavi, udvoje; razgovor u dvoje (franc.)

zagonetku. Knez se Ščerbacki trudio da s Lizavetom Prokofjevnom zapodjene razgovor o sporednim stvarima, može biti da je zabavi, pa joj dosadio jako. Činilo se da su joj se sasvim rastresle misli, odgovarala je nezgodno, a katkad nije odgovarala nikako. No zagonetke Aglaje Ivanovne nisu se još bile završile te večeri. Posljednja je zapala samoga kneza. Kad su bili odmakli stotinjak koraka od ljetnikovca, rekla je Aglaja naglo, polušaptom, svojemu kavaliru koji je uporno šutio:

– Pogledajte nadesno.

Knez pogleda.

– Gledajte pozornije. Vidite li onu klupu u parku, eno, gdje su ta tri velika drveta... zelena klupa?

Knez odgovori da vidi.

– Sviđa li vam se to mjesto? Dolazim katkad u rano jutro ovamo sjediti, u sedam sati ujutro, dok još svi spavaju.

Knez promrmlja da je mjesto krasno.

– A sad odlazite od mene, neću više hodati s vama ispod ruke. Ili bolje da idemo ispod ruke, ali nemojte progovoriti sa mnom ni riječi. Želim sama razmišljati u sebi...

Opomena je bila svakako suvišna: ne bi knez bio zacijelo izgovorio ni jednu riječ cijelim putem, sve da mu i nije naložila. Srce mu je strašno zakucalo kad je začuo ono o klupi. Za trenutak se snašao i u stidu protjerao svoju nezgrapnu misao...

Na pavlovskoj se željezničkoj postaji, kako se zna i kako barem tvrde svi, okuplja u radne dane »odabranije« općinstvo nego u nedjelju i na blagdane, kad znaju navrijeti »svakakvi ljudi« iz grada. Haljine nisu blagdanske, ali su sjajne. Običaj je skupljati se na glazbu. Orkestar je možda zaista najbolji od naših vrtnih orkestara, svira nove komade. Pristojnost je i dostojanstvenost iznimna, unatoč nekakvom općem izgledu familijarnosti, pa i intimnosti. Sastaju se znanci, sve sami ljetni gosti, da ogledavaju jedan drugoga. Mnogi to čine s istinskim zadovoljstvom i dolaze jedino radi toga; no ima i takvih koji dolaze samo zbog glazbe. Skandali su neobično rijetki, premda ih biva i tijekom radnih dana. Ali bez toga i ne može biti.

Bila je ovaj put divna večer, a i dosta općinstva. Sva su mjesta oko orkestra, koji je svirao, bila zauzeta. Naše društvo posjedalo na stolice malo na strani, baš blizu lijevoga izlaza s postaje. Svjetina i glazba malo su oživili Lizavetu Prokofjevnu i zabavili gospođice; dospjele se one ugledati s pokojim znancima i mahnuti ponekom iz daljine ljubazno glavom; dospjele promotriti kostime, primijetiti pokoje neobične stvari, porazgovarati o njima, podrugljivo se osmjehnuti. I Jevgenij se Pavlovič pozdravljao veoma često. Neki su već bili svratili pažnju na Aglaju i kneza, koji su sve još bili zajedno. Ubrzo pristupili majci i gospođicama neki poznati mladići; dvojica-trojica ostadoše razgovarati; svi su bili prijatelji Jevgenija Pavloviča. Među njima je bio mlad i krasan oficir, vrlo veseo, vrlo razgovorljiv; pohitio on zapodjenuti razgovor s Aglajom i svom se silom trudio zaokupiti njezinu pažnju. Aglaja je bila s njim jako ljubazna i iznimno simpatična. Jevgenij Pavlovič zamoli kneza za dopuštenje da ga upozna s tim prijateljem; knez je jedva razumio što se traži od njega, ali su se upoznali, obojica se poklonili i rukovali se. Prijatelj Jevgenija Pavloviča upitao nešto, no knez, čini se, nije ni odgovorio, ili je tako čudno promumljao nešto u sebi da ga je oficir jako uporno pogledao, onda je pogledao Jevgenija Pavloviča, odmah razumio zašto je on smislio to poznanstvo, samo se malo osmjehnuo i opet se obratio Aglaji. Jedini je Jevgenij Pavlovič primijetio da se Aglaja naglo zacrvenjela.

Knez nije ni primjećivao da drugi razgovaraju s Aglajom i udvaraju joj se, a gotovo je i zaboravljao povremeno da i sâm sjedi pokraj nje. Želio je katkad otići bilo kamo, sasvim nestati odavde te bi mu bilo po volji i mračno, zabitno mjesto, samo da bude sâm sa svojim mislima i da nitko ne zna gdje je. Ili da je bar kod kuće, na terasi, ali da nikoga nema uz njega, ni Lebedeva, ni djece; da se baci na svoj divan, da zakopa lice u uzglavlje i tako preleži dan. U nekim je trenucima sanjao i o gorama, i baš o jednom poznatom mjestu u brdima kojega se svagda volio sjećati i kamo je volio odlaziti, dok je još živio ondje, i odande gledati dolje na selo, na slap što se dolje samo nazire kao bijeli končić, na bijele oblake, na zapušteni stari zamak. O, kako bi volio sada stvoriti ondje i misliti o jednom – o, za svega života o tom jedinom – i dostajalo bi na tisuću godina! I neka, neka ovdje sasvim zaborave na njega! O, to i treba biti, i bolje bi bilo da ga i ne znaju i da je sva ta prikaza jedino u snu. A i nije li svejedno je li u snu ili na javi! Katkad bi se zagledao u Aglaju i po pet minuta ne bi skidao pogled s njezina lica; ali pogled mu je bio vrlo čudan: činilo se da je gleda kao stvar koja je dvije vrste od njega, ili kao portret njezin, a ne kao nju samu.

– Što me vi tako gledate, kneže? – reče ona odjednom, prekidajući veseli razgovor i smijeh s onima oko sebe. – Ja se vas bojim; sve mi se čini, vi biste pružili ruku i prstom mi dodirnuli lice, pipnuli ga. Zar nije istina, Jevgenije Pavloviču, tako on gleda? Knez sasluša kao u čudu što su se obratili k njemu, shvati, ali možda i nije sasvim razumio, ne odgovori, no kad spazi da se smije i ona i svi, odjednom zine i poče se smijati i sâm. Smijeh se uokolo još pojača; oficir, valjda smiješan čovjek, jednostavno je pucao od smijeha. Odjednom Aglaja prošapće gnjevno u sebi:

– Idiot!

– Gospode! Pa zar ona takvoga... zar će sasvim poludjeti!... – zaškrguta u sebi Lizaveta Prokofjevna.

– To je šala. To je isto onakva šala kao i onda s »bijednim vitezom« – odrješito joj šapne u uho Aleksandra – i ništa više! Opet ga je stala čerupati na svoj način. Ali sada je ta šala zašla predaleko; to se mora prekinuti, maman! Maloprije se prenemagala kao glumica, sve nas je preplašila svojom vragolijom...

– Sva sreća još što je naišla na takvog idiota – šapne joj Lizaveta Prokofjevna. Od kćerine joj primjedbe ipak odlanulo.

Ali knez je čuvši kako je nazvan idiotom zadrhtao, ali ne zbog toga što je nazvan idiotom. »Idiota« je odmah zaboravio. No među svjetinom, nedaleko od onog mjesta gdje je sjedio, odnekud sa strane – nikako ne bi znao pokazati na kojemu mjestu zapravo i na kojoj točki – na trenutak se pojavilo jedno lice, blijedo lice, s kovrčavom kosom, s poznatim, jako poznatim smiješkom i pogledom – na trenutak se pojavilo i nestalo. Veoma lako može biti da mu se to samo učinilo; od cijele mu je prikaze preostao u dojmu samo nacereni smiješak, oči i svijetlozelena gizdelinska kravata na tom gospodinu koji je prošao. Je li taj gospodin nestao u svjetini, ili je šmugnuo na postaju, ni to nije razabrao knez.

Ali nakon časka počeo se odjednom brzo i nemirno osvrtati oko sebe; ta je prva prikaza mogla biti vjesnica i prethodnica drugoj prikazi. I zacijelo je bilo tako. Zar je zaboravio, kad su kretali na postaju, na mogućnost susreta? Istina, kad je išao na postaju, čini se da nije znao da ide ovamo – u takvom je bio stanju. Da je znao i mogao biti pozorniji, mogao je primijetiti još prije četvrt sata da se Aglaja katkad obazire letimice, i ona kao u nemiru, kao da i ona traži nešto oko sebe. Sada, kad se jako počeo primjećivati njegov nemir, porasla je i Aglajina uzrujanost i nemir, i čim bi se ogledao on, ogledala bi se gotovo odmah i ona. Ubrzo se riješila ta uzbuna.

Iz onog istog prostranog izlaza s postaje, gdje su se u blizini smjestili knez i cijelo društvo Jepančinih, pojavila se iznenada cijela rulja, bar desetak ljudi. Pred ruljom su bile tri žene; dvije su od njih bile divne ljepotice, i nije bilo nikakvo čudo što se za njima kreće toliko obožavatelja. Ali i obožavatelji, i žene – sve je to bilo nešto posebno, nešto sasvim drugačije nego drugo općinstvo koje se skupilo na glazbu. Odmah su ih opazili gotovo svi, ali su se uglavnom trudili pričiniti se kao da ih i ne vide, i jedino im se nekoji od mlađarije osmjehnuli, kazujući nešto šaptom jedan drugomu. Nikako ih nisi mogao ne vidjeti: jasno su objavljivali sebe, govorili naglas, smijali se. Moglo se pomisliti da su mnogi među njima i pijani, premda su neki od njih bili naoko u gizdelinskoj i elegantnoj odjeći; no tu je bilo ljudi jako čudna lika, u čudnoj odjeći, čudno zažarenih lica; među njima je bilo nekoliko oficira; bilo je i takvih koji se više ne mogu smatrati mladima; bilo je pristalo odjevenih ljudi, u širokoj, elegantnoj odjeći, s prstenjem i manšetama, sa sjajnim, poput smole crnim vlasuljama i zaliscima, i s osobito plemenitom, iako malo čangrizavom dostojanstvenošću na licu, ali ljudi kojih se klone u društvu kao kuge. Među našim društvenim zborovima izvan grada ima, dakako, takvih koji se odlikuju neobičnom dostojanstvenošću te su na osobito dobru glasu; no i najoprezniji se čovjek ne može u svakom trenutku očuvati od opeke koja pada sa susjedne kuće. Ta se opeka spremala sada pasti i na dostojanstveno općinstvo okupljeno na glazbi.

Da s postaje dođeš na estradu gdje je orkestar, trebaš sići niz tri stepenice. Kod tih stepenica i stade rulja; nisu se mogli nakaniti da siđu, ali jedna od žena krenula je naprijed; za njom se ohrabrila i krenula samo dvojica iz njezine pratnje. Jedan bio čovjek srednjih godina, prilično skromna lika, uredne vanjštine u svakom pogledu, ali se činio pravim proleterom, to jest od onih koji nikad nikoga ne znaju i nitko ne zna njih. Drugi, koji nije zaostao za svojom damom, bio je sasvim odrpan, naskroz dvosmislena lika. Nitko više nije pošao za ekscentričnom damom; ali ona, kad je silazila, nije se ni osvrnula, kao da joj je sasvim svejedno idu li za njom ili ne idu. Smijala se i naglas razgovarala kao i prije; odjevena je bila s iznimnim ukusom i bogato, ali malo sjajnije nego što bi trebalo. Uputila se uz orkestar na drugu stranu estrade, gdje je pokraj puta čekala nekoga nečija kočija.

Knez nije vidio *nju* već više od tri mjeseca. Za svih tih dana otkad je doputovao u Petrograd, nakanjivao se otići k njoj, ali ga je možda zadržavala tajna slutnja. Nije barem nikako mogao pogoditi kakav će mu biti dojam kad se sastane s njom, a katkad je u strahu nastojao zamisliti taj dojam. Samo mu je bilo jasno – da će sastanak biti težak. Nekoliko se puta tijekom tih šest mjeseci sjećao onog prvog čuvstva što ga je u njemu uzbudilo lice te žene čim ga je ugledao na slici; ali i u dojmu te slike sjećao se da je bilo mnogo tjeskobe. Onih mjesec dana u provinciji, kad se gotovo svaki dan viđao s njom, strašno je djelovalo na njega, tako da je katkad i tjerao od sebe uspomenu na to ne tako davno vrijeme. I na samom licu te žene uvijek mu je bilo nešto što ga je mučilo: u razgovoru s Rogožinom nazvao je to čuvstvo beskrajnim žaljenjem, i to je bila istina; to je lice već i na slici izazivalo iz njegova srca cijelu muku žaljenja; toga dojma samilosti i čak stradanja za to biće nije nikad nestajalo iz njegova srca, nije nestalo ni sada. O, nije, bio je dojam čak još jači. Ali knez nije bio zadovoljan onim što je govorio Rogožinu; i tek sada, u ovom trenutku, kad se ona iznenada javila, razumio je možda izravnim čuvstvom što je nedostajalo njegovim riječima Rogožinu. Nije dostajalo riječi koje bi mogle iskazati stravu; da, stravu! Sada ju je, u tom trenutku, osjećao potpuno; bio je uvjeren, bio je potpuno uvjeren, zbog svojih posebnih razloga, da je ta žena – luda. Kad bi netko tko voli jednu ženu više nego išta na svijetu, ili se nada takvoj ljubavi, odjednom ugledao tu ženu na lancu, iza željezne rešetke, pod čuvarovom palicom – takav bi dojam bio donekle nalik na ono što je sad osjetio knez.

– Što je vama? – prošapće brzo Aglaja, okrećući se njemu i naivno ga trzajući za ruku.

On okrene k njoj glavu, pogleda je, zagleda joj u crne oči, koje su u taj čas, a on ne bi znao zašto, sijevale, pokuša se osmjehnuti, ali u jedan mah, kao da je u trenutku zaboravio na nju, odvrati oči nadesno i opet poče promatrati svoju neobičnu prikazu. Nastasja je Filipovna prolazila u taj čas baš gospođicama pokraj stolica. Jevgenij je Pavlovič dalje pripovijedao nešto, jamačno jako smiješno i zanimljivo, Aleksandri Ivanovnoj, govorio je brzo i oduševljeno. Knez je zapamtio da je Aglaja odjednom izgovorila polušaptom: "Gospode! Kakvu..."

Riječ je bila neodređena i neizgovorena; Aglaja se odmah suzdržala i nije dometnula ništa više, ali to je već bilo dovoljno. Nastasja Filipovna, koja je prolazila, kao da nikoga ne primjećuje posebno, odjednom se okrenula k njima i kao da je tek sada opazila Jevgenija Pavloviča.

– H-hja! Ta on je to! – uskliknula je i zastala mahom. – Čas ga ne možeš pronaći nikakvim kurirom, čas kao namjerice sjedi ondje gdje ne bih ni zamislila... Ta mislila sam da si ondje... kod strica!

Jevgenij Pavlovič plane, bijesno pogleda Nastasju Filipovnu, ali se opet odvrati brže od nje.

– Što je! Zar ne znaš? Još on ne zna, zamislite? Ubio se! Jutros se ubio tvoj stric! Malo prije su mi rekli, u dva sata, a sad već zna pola grada; nestalo, kažu, tri stotine i pedeset tisuća erarskog novca, a drugi kažu: pet stotina. A ja sam sve računala, on će ti još namrijeti baštinu – sve je profućkao. Nadasve raskalašen starkelja je bio... No, zbogom, *bonne chance!*[45] Zar nećeš otići onamo? I jesi baš na vrijeme istupio iz službe, lukavče! Ta besmislica je, znao si, znao unaprijed: možda si znao još jučer... Premda se u drskom nasrtanju, u razglašavanju poznanstva i intimnosti, kojih nije bilo, skrivala svakako određena svrha, pa o tome nije sada moglo biti nikakve sumnje, Jevgenij se Pavlovič kanio isprva otresti kakogod te pošto-poto i ne primjećivati vrjeđačicu. Ali riječi Nastasje Filipovne ošinule su ga kao grom; kad je čuo za stričevu smrt, problijedio je kao krpa i okrenuo se glasnici. U taj čas ustala Lizaveta Prokofjevna naglo, digla za sobom sve i gotovo potrčala odande. Jedini je knez Lav Nikolajevič ostao jedan trenutak na svojem mjestu, kao da je neodlučan, a Jevgenij je Pavlovič još uvijek stajao, nije se snalazio. No Jepančini nisu dospjeli otići ni dvadeset koraka, a granuo strašan skandal.

Oficir koji je razgovarao s Aglajom, desni prijatelj Jevgenija Pavloviča, posebno se zgražao.

– Tu jednostavno treba korbač, ničim inače nećeš doskočiti toj drolji! – izgovori on gotovo naglas. (Čini se da je on i prije bio pouzdanik Jevgenija Pavloviča.)

Nastasja se Filipovna onoga trena okrene k njemu. Oči su joj sijevnule; poletjela je k nepoznatu mladiću koji je stajao dva koraka od nje i držao u ruci taman, pleteni štapić, istrgla mu ga iz ruku i svom silom ošinula njime svoga uvreditelja po licu. Sve se to zbilo u trenutku... Oficir, sav izvan sebe, poleti na nju; oko Nastasje Filipovne nije više bilo njene pratnje; pristojni gospodin srednjih godina nestao je netragom, a nakićeni je gospodin stajao postrance i smijao se grohotom. Za trenutak bi se, dakako, bila javila policija, no u tom bi jednom časku ljuto bila nastradala Nastasja Filipovna da joj nije stigla nenadana pomoć: knez, koji je također bi zastao na dva koraka, uspio je uhvatiti oficira otraga za ruke. Trgajući svoju ruku, oficir ga je jako gurnuo u prsa; knez odleti tri koraka i

[45] Dobra sreća! (franc.)

sruši se na stolicu. Ali Nastasji se Filipovnoj već javila još dva zaštitnika. Pred napadačem oficirom stajao je boksač, autor čitatelju poznatoga članka i pravi član nekadašnje Rogožinove družbe.

– Keller! Poručnik izvan službe – predstavi se bahato. – Ako vam je, kapetane, po volji da se hrvate, ja ću zamijeniti slabi spol te sam vam na usluzi; prošao sam sav engleski boks. Ne gurajte se, kapetane; žao mi je zbog *krvave* uvrede, ali ne mogu dopustiti šakačko pravo prema ženi, svijetu pred očima. No ako želite na drugi način, kao što dolikuje najplemenitijem licu, onda – vi mene, kapetane, dakako, razumijete...

Ali kapetan se već snašao i nije ga više slušao. U taj se tren javi iz svjetine Rogožin, brzo uhvati Nastasju Filipovnu ispod ruke i odvede je. I Rogožin se činio strašno potresenim, bio je blijed i drhtao je. Dok je odvodio Nastasju Filipovnu, uspio se ipak zlobno nasmijati oficiru u oči i izgovoriti u slavlju kao čovjek s tržnice:

– Hi! Baš se izvukao! Gubica mu je u krvi! Hi!

Oficir se snašao, sasvim shvatio s kime je, te se uljudno, ali prikrivajući lice rupcem, obratio knezu koji je već bio ustao sa stolice.

– Knez Miškin, s kojim sam se imao čast upoznati?

– Ona je luda! Luda! Uvjeravam vas – odgovori knez drhtavim glasom, a pruži k njemu, tko bi znao zašto, drhtave ruke.

– Ja se, dakako, ne mogu pohvaliti takvim znanjem; ali želim znati vaše ime.

Mahnuo je glavom i otišao. Policija je stigla upravo pet sekundi nakon što su bili nestali posljednji sudionici. Ali skandal i nije trajao dulje od dvije minute. Neki su od općinstva poustajali i odlazili, drugi su samo sjeli s jednih mjesta na druga; treći su se veoma razveselili skandalu; četvrti poveli silan razgovor i zainteresirali se. Jednom riječju, stvar je završila kao obično. Orkestar ponovno zasvira... Knez pođe za Jepančinima. Da se sjetio ili pogodio pogledati ulijevo, dok je sjedio na stolici, poslije toga kad je bio odgurnut, bio bi spazio Aglaju, dvadesetak koraka od sebe, kako je stala te gleda skandalozni prizor i ne sluša majku i sestre koje su bile već odmakle i nju dozivale. Knez Šćerbacki pritrči k njoj i nagovori je napokon da brže ode. Lizaveta se Prokofjevna sjećala da se Aglaja vratila k njima u takvoj uzrujanosti da je teško i čula njihovo dozivanje. Ali upravo nakon dvije minute, tek što su bili ušli u park, izgovorila je Aglaja svojim običnim ravnodušnim i hirovitim glasom:

– Htjelo mi se pogledati kako će završiti komedija.

III

Događaj na postaji prenerazio je gotovo stravom i majku i kćeri. Lizaveta je Prokofjevna u uzbuni i uzrujanosti gotovo pretrčala s kćerima cijeli put od postaje do kuće. Prema njezinu se sudu previše toga dogodilo i otkrilo u tome događaju, tako da su joj se u glavi, unatoč svemu neredu i zaprepaštenju, rađale već odlučne misli. Ali i svi su ostali shvatili da se dogodilo nešto posebno i da se, možda na sreću, počinje otkrivati neka iznimna tajna. Unatoč prijašnjem uvjeravanju i izjavljivanju razobličen Šćerbackog, Jevgenij je Pavlovič »bio sada raskrinkan«, razobličen, otkriven i »formalno zatečen u svojim vezama s tom droljom«. Tako je mislila Lizaveta Prokofjevna, pa i obje starije kćeri. Od toga je

zaključka dobitak bio da se nagomilalo još više zagonetaka. Gospođice su se, doduše u sebi, zlovoljile malo zbog pretjeranog zaprepaštenja i onako očitog bijega majčina, ali u prvom je metežu nisu htjele uznemiriti pitanjima. Osim toga im se zbog nečega činilo da njihova sestrica, Aglaja Ivanovna, zna o toj stvari možda više nego sve tri one s majkom. Knez je Ščerbacki bio također mračan kao noć i također vrlo zamišljen. Lizaveta Prokofjevna nije cijelim putem progovorila s njim ni riječ, a on kao da to nije ni primijetio. Adelaida ga je pokušala zapitati: »O kakvom su to stricu govorili maloprije i što se to dogodilo u Petrogradu?« No on joj za odgovor promrmlja, nadasve kisela lica, nešto nejasno da će se tobože raspitati i da je sve to, dakako, puka budalaština. »U to nema sumnje!«, odgovori Adelaida i nije pitala ništa više. Aglaja se pak umirila nekako neobično i samo je primijetila putem da prebrzo hite. Jednom se osvrnula i promotrila kneza koji ih je stizao. Kad je primijetila kako se upeo da ih stigne, podrugljivo se osmjehnula i nije se više ogledavala na njega.

Naposljetku, gotovo već pred ljetnikovcem, presreo ih Ivan Fjodorovič, koji se upravo bio vratio iz Petrograda te im krenuo u susret. Odmah od prve riječi zapitao je za Jevgenija Pavloviča. Ali supruga je oporo prošla kraj njega, niti mu je odgovorila, niti ga pogledala. Po očima svojih kćeri i kneza Šerbackog razabrao je odmah da je u kući oluja. No i bez toga je njegovo vlastito lice iskazivalo neki neobični nemir. Uhvatio odmah kneza Ščerbackog ispod ruke, zaustavio ga na kućnom ulazu i gotovo šaptom izgovorio s njim nekoliko riječi. Prema njihovim zabrinutim licima, kad su se zatim popeli na terasu i otišli k Lizaveti Prokofjevnoj, moglo se rasuditi da su i oni čuli neki neobični glas. Malo se pomalo skupili svi gore kod Lizavete Prokofjevne, a na terasi osta naposljetku samo knez. Sjedio je u kutu kao da očekuje nešto, ali ni sâm nije znao zašto; nije mu ni na pamet padalo da ode kad je vidio gungulu u kući; činilo se da je zaboravio na cijeli svijet te je spreman presjediti makar i dvije godine bez prestanka, ma gdje ga posadili. Odozgo je slušao katkad odjeke uzbuđena razgovora. Ni sâm ne bi znao reći koliko je presjedio tu. Nastalo kasno doba i sasvim se stalo mračiti. Na terasu izašla iznenada Aglaja; bila je naoko spokojna iako malo blijeda. Kad je spazila kneza, kojemu se »očito nije nadala« da će ga susresti ovdje na stolici, u kutu, Aglaja se nasmiješi kao u dvoumici.

– Što vi radite tu? – pristupi k njemu.

Knez promrmlja, malo zbunjen, i skoči sa stolice; no Aglaja sjedne pokraj njega, te opet sjedne i on. Ona ga ogleda naglo, ali pozorno, zatim pogleda na prozor, kao bez ikakve misli, zatim opet pogleda njega. »Možda će sad prasnuti u smijeh«, pomisli knez, »ali ne, da je kanila, već bi to bila učinila.«

– Vi biste možda čaja, naredit ću – reče ona nakon neke šutnje.

– N-ne. Ja ne znam...

– No, kako ne biste to znali. Ah, da, poslušajte; da vas tkogod izazove na dvoboj, što biste vi učinili? Htjela sam vas zapitati još maloprije.

– Ali... tko će... neće mene nitko izazvati na dvoboj.

– No ako bi vas izazvali? Biste li se vi jako uplašili?

– Ja mislim da bih se jako... bojao.

– Zbilja? Vi ste, dakle, plašljivac?

– N-nisam, možda i nisam. Plašljivac je onaj koji se boji i bježi, a tko se boji i ne bježi, taj još nije plašljivac – nasmiješi se knez, pošto je premislio.

– A vi nećete pobjeći?

– Možda i neću – nasmije se on naposljetku Aglajinim pitanjima.

– Ja sam, doduše, žena, ali ne bih pobjegla ni za što – primijeti ona gotovo uvredljivo. – Uostalom, vi se meni smijete i cerite se po svojem običaju da steknete više zanimanja; recite: obično pucaju na dvanaest koraka? Neki i na deset? Dakle, sigurno je da ćeš biti ubijen ili ranjen?

– U dvobojima kao da rijetko pogađaju.

– Otkud rijetko? Ta Puškin je ubijen.

– To je možda slučajno.

– Nikako nije bilo slučajno; bio je dvoboj na život i smrt, i on je ubijen.

– Metak je pogodio tako nisko, Dantes je nišanio zacijelo negdje više, u prsa ili u glavu; tako ne nišani nitko, sva je, dakle, prilika da je metak pogodio Puškina slučajno. To su mi govorili kompetentni ljudi.

– A meni je govorio jedan vojnik, s kojim sam jedanput razgovarala, da se njima posebno nalaže, prema pravilu, kad se rasipaju za strijeljanje, da nišane u pola čovjeka, tako im naređuju: »U pola čovjeka«. Nije, dakle, u prsa i nije u glavu, nego se posebno nalaže da strijeljaju u pola čovjeka. Pitala sam zatim jednog oficira, i on mi je rekao da je zaista tako.

– To je istina, ali to vrijedi za gađanje s velike udaljenosti.

– A znate li vi gađati?

– Nisam nikad pucao.

– Zar ne znate ni nabiti pištolj?

– Ne znam. To jest, znam kako se to radi, ali nikad nisam nabijao sâm.

– No, onda i ne znate, jer tu treba prakse! Slušajte, dakle, i zapamtite: prvo, kupite dobar prah za pištolje, nemojte vlažan (kažu da ne smije biti vlažan, nego jako suh), neki sitan, samo zatražite takav, a ne onaj kojim pucaju iz topova. Metak, kažu, liju nekako sami. Imate li vi pištolj?

– Nemam, i ne treba mi – nasmije se knez odjednom.

– Ah, kakva je to besmislica! Svakako kupite: dobar francuski ili engleski pištolj, to su, kažu, najbolji. Zatim uzmite otprilike naprstak praha, možda dva naprska, i saspite. Bolje je poviše. Začepite kučinom (kažu da svakako treba zbog nečega začepiti baš kučinom), nju možete nabaviti bilo gdje, iz kakve strunjače, a katkad oblažu kučinom i vrata. Onda, kad stavite kučinu, metnite metak – čujete li, metak kasnije, a prah prije, jer inače neće opaliti. Što se smijete? Ja hoću da vi svaki dan pucate po nekoliko puta i da svakako naučite gađati. Hoćete li to učiniti? Knez se smijao; Aglaja zlovoljno lupi nogom. Njezino je ozbiljno lice u takvom razgovoru čak i zadivilo kneza. Osjećao je donekle da bi morao nešto doznati, nešto zapitati – svakako nešto ozbiljnije nego kako se nabija pištolj. Ali sve mu je to ishlapjelo iz pameti, osim samo toga da pred njim sjedi ona, a on gleda nju pa bi mu gotovo i svejedno bilo o čemu ona govorila.

Odozgo siđe naposljetku na terasu i sâm Ivan Fjodorovič; nekamo je odlazio, namrštena, zabrinuta i odlučna lica.

– A, Lave Nikolajeviču, ti... Kamo sada? – zapita on, premda Lav Nikolajevič nije ni mislio krenuti. – Hajdemo, reći ću ti nešto.

– Doviđenja – reče Aglaja i pruži knezu ruku.

Na terasi je bio već priličan mrak te joj knez nije sasvim jasno razabrao u taj mah lice. Za trenutak, kad je već s generalom izlazio iz ljetnikovca, najednom pocrveni on strašno i krepko stisne svoju desnicu.

Pokazalo se da je Ivanu Fjodoroviču isti put s njim; bilo je kasno doba, ali Ivan je Fjodorovič htio s nekim porazgovarati o nečemu. No dotle je zapodjenuo razgovor s knezom, naglo, uzbuđeno, prilično bez veze, i često je u razgovoru spominjao Lizavetu Prokofjevnu. Da je knez mogao u tom trenutku biti pozorniji, možda bi se bio dosjetio da Ivan Fjodorovič želi uz drugo ispitati nešto i od njega, ili točnije, želi ga ravno i otvoreno zapitati nešto, ali sve mu ne polazi za rukom dirnuti u glavnu stvar. Na stid svoj, knez je bio toliko rastresen da u prvi tren nije ništa ni čuo, a kad se general zaustavio pred njim s nekim žestokim pitanjem, morao mu je priznati da ne razumije ništa.

General slegne ramenima.

– Svi ste vi postali nekakvi čudaci, u svakom pogledu – uze on opet govoriti. – Kažem ti da nikako ne razumijem ideje i nemir Lizavete Prokofjevne. Ona je u histeriji i plače i govori da su nas postidjeli i osramotili. Tko? Kako? S kim? Kada? Zašto? Ja sam, priznajem, kriv (to ja priznajem), mnogo sam skrivio, ali toj... nespokojnoj ženi (koja je uz to i loša vladanja) može napokon policija ograničiti težnje, pa se ja kanim još danas sastati s nekim i upozoriti. Sve se može ugoditi tiho, blago, pa i umiljato, po poznanstvu svakako bez skandala. Priznajem i to da će budućnost obilovati događajima i da su mnoge stvari nerazjašnjene; tu ima i spletki; ali ako ovdje ništa ne znaju, ondje opet ne znaju ništa objasniti; ako ja nisam čuo, ti nisi čuo, onaj nije čuo, peti također nije ništa čuo, tko je, dakle, i čuo naposljetku pitam tebe? Čime da se to po tvojem sudu objasni ako ne time da je stvar napola priviđenje, da je nema, kao što je, na primjer, mjesečeva svjetlost... ili druge prikaze.

– Ona je luda – promrmlja knez, koji se u jednom trenutku sjetio s boli svega što je bilo maloprije.

– Oteo si mi riječ iz usta ako govoriš o onoj. I mene je donekle snalazila ta ista misao te sam se odavao spokojnomu snu. Ali sad vidim da tu misle točnije, i ne vjerujem u ludilo. Zagrižljiva je žena, recimo, ali pri tom je čak i prepredena, a ne samo da nije luda. I odviše to dokazuje današnji istup njezin prema Kapitonu Aleksejeviču. To je od nje lupeško djelo, to jest, barem jezuitsko, zbog osobitih svrha.

– Kakvomu Kapitonu Aleksejeviču?

– Ah, Bože moj, Lave Nikolajeviču, ti ništa ne slušaš. Ja sam odatle i počeo da sam uzeo s tobom govoriti o Kapitonu Aleksejeviču; tako sam zaprepašten da mi još i sada995 dršću i ruke i noge. Zato sam se i zadržao danas u gradu. Kapiton Aleksejevič Radomski, stric Jevgenija Pavloviča...

– No! – poviče knez.

– Ubio se jutros u zoru, u sedam sati. Čestit starčić, od sedamdeset godina, epikurejac – i sasvim onako kako je ona govorila – državni novac, znatan novac!

– A odakle je ona...

– Doznala? Ha-ha! Ta oko nje se već skupio cio štab, čim se javila. Znaš li kakve ličnosti pohađaju sada nju i traže tu »čast poznanstva«? Naravno, mogla je maloprije čuti štogod od dolaznika, jer sada zna već cijeli Petrograd, a ovdje pola Pavlovska, ili već i cijeli Pavlovsk. No kako je domišljata primjedba njezina o uniformi, kako su mi pričali, to jest o tom da je Jevgenj Pavlovič na vrijeme pogodio istupiti iz službe! Takva paklena aluzija! Ne, to ne upućuje na ludilo. Odbijam, dakako, vjerovati da je Jevgenij Pavlovič unaprijed

mogao znati za katastrofu, to jest, da će toga i toga dana, u sedam sati, itd. Ali je mogao slutiti sve to. A ja, eto, a mi smo, eto, svi, i knez Ščerbacki, mislili da će mu on namrijeti baštinu! Strahota! Strahota! Ali da znaš, ne krivim ja Jevgenija Pavloviča ni za što, to ti izjavljujem odmah, no ipak je sumnjivo. Knez Ščerbacki je strahovito zaprepašten. Sve je to granulo nekako neobično.

– A što je sumnjivo u vladanju Jevgenija Pavloviča?

– Nije ništa! Vladao se najplemenitije. Ja nisam smjerao ni na što. Vlastiti mu je imutak, mislim, neokrnjen. Lizaveta Prokofjevna, razumije se, neće ni čuti... Ali glavno je – sve te obiteljske katastrofe, ili da kažem točnije, sve te tričarije, da i ne znaš kako bi ih nazvao... Ti si zaista kućni prijatelj, Lave Nikolajeviču, i smisli, maloprije je izašlo na vidjelo, premda nije pouzdano, da se Jevgenij Pavlovič, kažu, već prije mjesec dana očitovao Aglaji i ona ga je, kažu, formalno odbila...

– Ne može biti! – uzvikne knez vatreno.

– A zar ti znaš štogod? Vidiš, premili – trgne se i začudi se general, zastavši kao ukopan – nisam smio i možda sam ti se izlanuo nezgodno, ali to je zato jer si ti... jer si ti... može se reći, takav čovjek. Možda ti znaš štogod posebno?

– Ja ne znam ništa... o Jevgeniju Pavloviču – promrmlja knez.

– Ne znam ni ja! Mene... mene, brate, zaista žele zakopati u zemlju i pokopati, i neće pri tome rasuditi kako je to teško čovjeku i da ja to neću trpjeti. Maloprije je bila takva scena da je strahota! Govorim ti kao rođenom sinu. Glavno je, Aglaja kao da ismijava majku. To da je ona, čini se, prije mjesec dana odbila Jevgenija Pavloviča i da je među njima bilo prilično formalno očitovanje, pripovjedile su sestre kao neko nagađanje... uostalom, kao prilično pouzdano nagađanje. Ali ona je takvo svojeglavo i fantastično stvorenje da se i ne može iskazati! Sva velikodušnost, sva sjajna svojstva srca i uma – svega toga valjda ima u njoj, ali uz to hirovitost, podrugljivost – jednom riječju, vraški karakter, s fantazijama. Maloprije je u oči ismijala majku, sestre, kneza Ščerbackog; o sebi i ne govorim, rijetko je da mene ne ismijava, ali što je meni, ja nju, da znaš, volim, volim čak zato što me ismijava – a čini se da me taj vražić zato i voli posebno, to jest, jače nego druge, čini mi se. Zatekao sam vas maloprije u razgovoru nakon maloprijašnje oluje ondje gore; sjedila je s tobom kao da nije ništa ni bilo.

Knez senilno zacrveni i stisne svoju desnicu, ali prešuti.

– Mili, dobri moj Lave Nikolajeviču! – progovori odjednom general čuvstveno i žarko. Ja... pa i sama Lizaveta Prokofjevna (koja ti je, uostalom, opet počela iskazivati čast, a zajedno s tobom i meni zbog tebe, samo ne razumijem zašto), mi ipak volimo tebe, volimo te iskreno i cijenimo te, bez obzira na išta, to jest na sve što se čini. No reci i sâm, mili prijatelju, reci sâm, zar nije odjednom zagonetka i jako nemilo slušati kad u jednom hipu taj hladnokrvni vražić (jer ona je stajala pred majkom s likom najdubljega prezira za sva naša pitanja, a ponajviše za moja, jer ja sam, do vraga, učinio ludoriju, smislio sam iskazati strogost, kad sam glava obitelji – no, pa sam učinio ludoriju), taj hladnokrvni vražić izjavljuje odjednom i sa smiješkom da je ona »bezumnica« (tako se izrazila i čudo mi je da se slaže s tobom: »Zar se niste mogli, kaže, dosjetiti dosad?«), da je ona bezumnica »uvrtjela sebi u glavu da mene pošto-poto uda za kneza Lava Nikolajeviča, a zato istiskuje Jevgenija Pavloviča iz naše kuće«..., samo je to i rekla; ništa više nije objašnjavala, nego hihoće, a mi zinuli, ona pak zalupila vratima i otišla. Onda su mi pripovjedili maloprijašnju zgodu njezinu i tvoju... i... poslušaj, mili kneže, ti nisi uvredljiv čovjek i jako si razuman, ja sam to primijetio u tebe, no... nemoj se rasrditi: tako mi Boga, ona tebe ismijava. Ismijava te kao derište, i nemoj se zbog toga srditi na nju, ali zaista je tako. Nemoj

misliti štogod – ona jednostavno zaluđuje i tebe, i sve nas, od besposlenosti. No, zbogom! Ti znaš naše osjećaje? Naša iskrena čuvstva za tebe? Ta su čuvstva nepromijenjena, nikad ni u čemu... no... ja sad moram ovuda, doviđenja! Rijetko sam pogodio ovako nagrabusiti (kako se to govori?) kao ovo sada... Haj, ljetovanje!

Kad je knez ostao sâm na raskršću, ogleda se uokolo, brzo prijeđe ulicu, priđe osvijetljenomu prozoru jednog ljetnikovca, razloži malo pisamce što ga je krepko stiskao u desnici tijekom cijeloga razgovora s Ivanom Fjodorovičem i pročita hvatajući slabu svjetlost:

»Sutra u sedam sati ujutro bit ću na zelenoj klupi u parku i čekat ću vas. Odlučila sam govoriti s vama o jednoj iznimno važnoj stvari koja se tiče baš vas.

»P. S. Nadam se da nećete nikomu pokazati ovo pismo. Stid me je pisati vam ovakvu pouku, ali prosudila sam da ste je zavrijedili, i napisala sam je – pa se crvenim od stida zbog vašega smiješnog karaktera.

»PP. SS. To je ona ista zelena klupa što sam vam je nedavno pokazala. Stid vas bilo! Morala sam i to dopisati.«

Pismo je bilo napisano brzo i složeno kojekako, po svoj prilici baš prije nego što je Aglaja izašla na terasu. U neizrecivoj uzrujanosti, koja je nalikovala na strah, stisne knez opet krepko pismo u ruku i odskoči brzo od prozora, od svjetla, kao preplašen kradljivac; ali u toj se kretnji odjednom snažno sudario s jednim gospodinom koji mu se našao baš iza leđa.

– Ja idem za vama, kneže – izgovori gospodin.

– To ste vi, Keller? – poviče knez u čudu.

– Tražim vas, kneže. Čekao sam vas pred ljetnikovcem Jepančinih; razumije se, nisam mogao ući. Išao sam za vama dok ste vi išli s generalom. Na usluzi sam vam, kneže, raspolažite Kellerom. Spreman sam žrtvovati se, pa i umrijeti ako ustreba...

– Ali... zašto?

– No, zacijelo će biti izazov. Taj poručnik Molovcov, ja ga znam, to jest, ne znam osobno... neće pretrpjeti uvredu. Čovjeka kao što sam ja i Rogožin, razumije se, smatrat će on fukarom, možda i prema zasluzi, vi ste, dakle, jedini da odgovarate. Morat ćete platiti vi, kneže. Pitao je za vas, ja sam čuo, i sutra će njegov prijatelj zacijelo doći k vama, a možda vas čeka već i sada. Ako me udostojite te me odaberete za sekundanta, ja ću za vas i u smrt; zato sam vas i tražio, kneže.

– I vi, dakle, o dvoboju! – prasne knez u smijeh na silno čudo Kellerovo. Hihotao je silno. Keller, koji je zaista bio kao na iglama doklegod se nije zadovoljio i ponudio se za sekundanta, gotovo se uvrijedio gledajući taj preveseli smijeh knežev.

– Ta vi ste ga, kneže, uhvatili maloprije za ruke. Teško je to podnijeti plemenitu čovjeku pred svijetom.

– A on je mene grunuo u prsa! – poviče knez smijući se. – Nemamo se zašto tući! Zamolit ću ga za oproštaj, eto sve. A ako ćemo se tući, tući ćemo se! Neka puca, ja to i želim. Ha-ha! Ja sada znam nabijati pištolj! Znate li da su me učili kako se nabija pištolj? Znate li vi, Kelleru, nabiti pištolj? Treba najprije kupiti prah za pištolj, ali ne vlažan i ne onaj krupni kojim pucaju iz topova; a zatim treba staviti najprije prah, smoći otkuda kučinu iz vrata, i zatim turiti metak, ali se ne smije metak turiti prije praha jer neće opaliti. Čujete li, Kelleru; jer neće opaliti. Ha-ha-ha! Zar to nije najdivniji razlog, prijatelju Kelleru? Ah, Kelleru, znate li da ću ja vas odmah zagrliti i poljubiti. Ha-ha-ha! Kako ste se vi to onda stvorili onako iznenada pred njim? Dođite ovih dana što prije k meni da pijete šampanjac. Svi ćemo se opiti! Znate li vi da kod mene ima dvanaest boca šampanjca, u Lebedevljevoj

pivnici? Lebedev mi ga je »uz priliku« prodao prekjučer, dan nakon moje selidbe k njemu, pa sam kupio sve! Skupit ću cijelu družbu! A što je, hoćete li vi spavati noćas?

– Kao i svake noći, kneže.

– No, želim vam miran san! Ha-ha!

Knez prijeđe cestu i nestane u parku, a Kellera ostavi zamišljena i malo zabezeknuta. Nije on još viđao kneza tako čudne volje, a i nije ga dosad znao zamisliti ovakva.

»Možda je groznica jer je nervozan čovjek i sve ga se to dojmilo, ali neće se on, dakako, uplašiti. Takvi se ne boje, tako mi Boga!«, mislio je u sebi Keller. »Hm! Šampanjac! Ipak zanimljiva vijest. Dvanaest boca, tuce; hajde de, prilična vojska. A kladim se da je Lebedev dobio taj šampanjac od koga u zalog. Hm... ali prilično je mio taj knez; takve ja zaista volim; no ne valja gubiti vrijeme i... ako je šampanjac, baš i jest pravo vrijeme...« Da je knez bio u groznici, to je, razumije se, bila istina.

Dugo je švrljao po mračnom parku i naposljetku »našao sebe« gdje se šeće po jednoj aleji. U svijesti mu je ostalo sjećanje da je po toj aleji prošao već trideset ili četrdeset puta gore-dolje, od klupe do nekog starog drveta, visokog i primjetljivog, samo stotinjak koraka. Da je i htio, nikako se ne bi mogao sjetiti što je mislio za to vrijeme u parku, najmanje sat vremena. Ali zatekao je sebe u misli od koje je u jedan mah prasnuo u smijeh; nije bilo, doduše, ničega čemu bi se smijao, ali njemu se sve htjelo smijati. Smislio je da se misao o dvoboju možda i nije rodila jedino u Kellerovoj glavi te, dakle, možda i nije slučajna priča o tom kako se nabija pištolj... »Ha«, zastane odjednom, kad sam mu je sinula druga ideja, »maloprije je sišla na terasu, kad sjedio u kutu, i silno se začudila što me je zatekla ondje i – tako se smijala... počela govoriti o čaju; a u to joj je vrijeme već bilo u rukama to pismo, dakle je zacijelo znala da ja sjedim na terasi pa zašto se začudila? Ha-ha-ha!«

Izvadi pisamce iz džepa i poljubi ga, ali odmah zastade i zamisli se.

»Kako je to čudno! Kako je to čudno!«, izgovori nakon časka s nekom tugom: u jakim se trenucima radosti uvijek ražalošćivao, ni sam nije znao zašto. Ogleda se pomno uokolo i začudi se što je zašao ovamo. Jako se bio umorio te priđe klupi i sjedne na nju. Oko njega je bila neobična tišina. Glazba je već bila odsvirala na postaji. U parku nije možda bilo nikoga više; bilo je, dakako, barem jedanaest i pol sati. Noć je bila tiha, topla, svijetla – petrogradska noć na početku mjeseca lipnja. Ali u gustom, sjenovitom parku, u aleji gdje je bio, bilo se gotovo već sasvim smračilo.

Da mu je tko rekao u tom trenutku da se zaljubio, da je zaljubljen strasnom ljubavlju, on bi u čudu odbio tu misao, a možda i s neodobravanjem. A da je tko dometnuo još da je Aglajino pismo ljubavno pismo koje uriče ljubavni sastanak, svisnuo bi on od stida zbog toga čovjeka i možda bi ga izazvao na dvoboj. Sve je to bilo sasvim iskreno i on nije nijedanput posumnjao i nije dopustio ni najsitniju »dvojnu« misao da bi u te djevojke moglo biti ljubavi za njega, ili čak da bi on mogao ljubiti djevojku. Od te bi se misli zastidio: smatrao bi nepodobnim da bi mogla ljubiti njega, »ovakva čovjeka kakav je on«. Pričinjalo mu se da je to jednostavno njezina vragolija, ako nešto zaista jest; ali je nekako i odviše bio ravnodušan prema toj ideji, te je smatrao da se ona i odviše slaže s prilikama; a bio je zabavljen i okupljen nečim posve drugim. Sasvim je povjerovao riječima što ih je maloprije izlanuo uzrujani general, da ona ismijava sve, a posebno njega, kneza. Nije pritom osjetio ni najmanju uvredu; prema njegovu je sudu tako i trebalo biti. Sve mu se sastojalo ponajprije u tome da će je sutra opet vidjeti, rano ujutro, da će sjediti pokraj nje na zelenoj klupi, slušati kako se nabija pištolj i gledati nju. Više mu i nije trebalo. Jedan ili dva puta sijevnulo mu u glavi i pitanje o tome što mu ona kani reći i kakva je to važna stvar koja se tiče baš njega. Nije osim toga ni časak sumnjao da zaista postoji ta »važna stvar«

zbog koje ga zove, ali nije sada gotovo ni mislio na tu važnu stvar, tako da nije osjećao ni najmanju pobudu da misli o njoj.

Po pijesku u aleji zaškripe tihi koraci i on digne glavu. Klupi priđe čovjek kojemu se teško razaznavalo lice u mraku i sjedne pokraj njega. Knez se brže primakne gotovo sasvim k njemu i prepozna blijedo lice Rogožinovo.

– Ja sam i znao da ti švrljaš nekud ovuda, nisam te ni tražio dugo – promrmlja Rogožin kroza zube.

Prvi su se put sastali sad nakon sastanka u gostioničkom hodniku. Zaprepašten zbog nenadane pojave Rogožinove, knez nije mogao neko vrijeme pribrati misli i mučno mu čuvstvo iskrsnulo u srcu. Rogožinu je očito bilo jasno kakav je dojam izazvao; smeo se, doduše isprva, ali je govorio s nekom neprisiljenošću, kao da je naučio naizust: no knezu se učini ubrzo da u njega nema ničega naučenog naizust, pa i nikakve osobite smetenosti: ako je bilo kakve nespretnosti u kretnjama i u razgovoru, bilo je jedino izvana; u duši se taj čovjek nije mogao promijeniti.

– Kako si ti... našao mene ovdje? – upita knez, samo da nešto reče.

– Čuo sam od Kellera (bio sam svratio k tebi). »Otišao je«, kaže, »u park.« – No, mislim, tako dakle i jest.

– Što to »jest«? – zbunjeno prihvati knez riječ koju je on izlanuo.

Rogožin se osmjehne, ali mu ne objasni.

– Dobio sam tvoje pismo, Lave Nikolajeviču; sve ti to uludo činiš... i kako ti se samo da sve to!... A sad evo mene k tebi od nje; naložila mi je da te svakako pozovem; mora ti reći nešto vrlo važno. Pozvala te da dođeš još danas.

– Doći ću sutra. Sad ću odmah kući; hoćeš ti... k meni?

– Čemu? Rekao sam ti sve; zbogom.

– Zar nećeš svratiti? – upita knez tiho.

– Čudan si ti čovjek, Lave Nikolajeviču, moram ti se čuditi.

Rogožin se zajedljivo osmjehne.

– Zašto? Odakle u tebe sada takva pakost prema meni? – prihvati knez tužno i sa žarom.
– Ta i sam znaš sada da je neistina sve ono što si mislio. Ali ja sam i mislio da te sve još nije prošla pakost prema meni, i znaš li zašto? Zato što si nasrtao na mene, zato te i ne prolazi pakost. Ja ti kažem da znam jedino za onog Parfena Rogožina s kojim sam se onoga dana pobratimio križevima; to sam ti pisao u jučerašnjem pismu, da bi zaboravio i misliti na svu tu tlapnju i da ne bi počinjao sa mnom razgovor o njoj. Što se kloniš mene? Što kriješ ruku od mene? Kažem ti da smatram pukom tlapnjom sve ono što je bilo tada: ja tebe znam sada napamet onakva kakav si bio onog dana, kao sebe samoga. Ono što si ti umislio nije bilo i nije moglo biti. Čemu, dakle, da se mrzimo?

– Zar možeš ti koga mrziti! – nasmije se opet Rogožin umjesto odgovora na vatrenu, nenadanu besjedu kneževu. Zaista je stajao podalje od njega, pa je uzmaknuo koja dva koraka i skrivao svoje ruke.

– Neću ja sada nikako ni dolaziti k tebi, Lave Nikolajeviču – priklopi on za završetak polagano i jezgrovito.

– Zar me već toliko mrziš?

– Ja tebe ne volim, Lave Nikolajeviču, zašto, dakle, da ti dolazim? Eh, kneže, ti si zaista kao neko dijete, poželio igračku – daj izvadi i daj, a ne razumiješ stvar. Sve si to isto ova-

ko napisao u pismu kako i sada govoriš, ali zar ja ne vjerujem tebi? Vjerujem svakoj tvojoj riječi i znam da ti mene nisi varao nikad i nećeš me prevariti ni odsad; ali ja tebe ipak ne volim. Ti, evo, pišeš da si sve zaboravio i sjećaš se samo pobratima Rogožina, a ne onog Rogožina koji je tada trgnuo nož na tebe. Ali kako ti znaš moje osjećaje? (Rogožin se opet osmjehnuo.) Ta ja se možda nisam odonda pokajao za to ni jedan jedini put, a ti si mi već poslao svoj bratski oproštaj. Možda sam ja iste večeri mislio već na sasvim drugo, a o tom...

– Ni na kraj pameti! – prihvati knez. – Koješta! I kladim se da si onda odletio ravno na željeznicu i dojurio ovamo u Pavlovsk na glazbu, i baš si ovako, kao i danas, iz svjetine pazio i vrebao na nju. Baš si me i zadivio nečim! Da nisi bio onda u takvom stanju, da si i mogao samo to misliti, možda i ne bi bio trgnuo nož na mene. Slutio sam to onda još od jutra, gledajući tebe; znaš li kakav si onda bio? Kad smo mijenjali križeve, onda se možda i rodila u tebi ta misao. Zašto si me onda vodio k starici? Jesi li mislio da ćeš time zadržati svoju ruku? Ta i ne može biti da si pomislio to, nego si osjetio, kao i ja... Obojica smo onda osjetili jednako. Da nisi onda digao na mene ruku (koju je Bog odvratio), čime bih se ja sada pokazao pred tobom? Ta ja sam ionako sumnjao na tebe za to, isti je naš grijeh, podjednako! (Ta ne mršti se! No, zašto se i smiješ?) »Nisam se kajao!« Pa sve da si i htio, ne bi se možda mogao pokajati, jer zapravo i ne voliš mene. I sve da sam nekriv tebi kao anđeo, ipak ti mene nećeš trpjeti dokle god budeš mislio da ona ne voli tebe, nego mene. Ta, dakle, ljubomora postoji. Ali evo što sam smislio ove nedjelje, Parfene, i reći ću ti: znaš li ti da te ona sada voli možda više od svih, pa i tako da te još više voli što te više muči. Ona to neće reći, ali trebaš znati gledati. Zašto se ona na kraju krajeva ipak udaje za tebe? Reći će to ona jednom tebi samomu. Neke žene i žele da ih vole ovako, a ona je baš takvoga karaktera! A tvoj karakter i tvoja ljubav moraju je preneraziti! Znaš li ti da žena zna izmučiti čovjeka okrutnošću i porugom, i neće ni jedan jedini put osjetiti grižnju savjesti, jer će svaki put misliti, gledajući tebe: »Evo ću ga sada izmučiti do smrti, a to ću mu onda naknaditi svojom ljubavlju«...

Rogožin se nasmije grohotom kad je saslušao kneza.

– Da ti nisi, kneže, sâm negdje na takvu namjerio? Čuo sam štošta o tebi, nije li istina?

– Što si, što si čuo? – zadršće odmah knez i zastane neobično smeten.

Rogožin se i dalje smijao. Saslušao je kneza prilično radoznalo, a možda i sa zadovoljstvom; radosni i vatreni zanos knežev veoma ga je iznenadio i ohrabrio.

– I ne samo da sam čuo, nego sada i sâm vidim da je istina – dometne on. – No, kada li si govorio kao sada? Vidiš, ovaj razgovor kao da i nije s tobom. Da to nisam čuo o tebi, ne bih bio ni došao ovamo, i još u park, u ponoć.

– Ja tebe nikako ne razumijem, Parfene Semjoniču.

– Ona mi je to o tebi razglabala još odavno, a sada sam maloprije razabrao i sâm kad si na glazbi sjedio s onom. Učinilo mi se, jučer se i danas učinilo da si ti kao mačak zaljubljen u Aglaju Jepančinu. Meni je to, kneže, svejedno, a ne tiče me se; ako je tebe prošla ljubav prema njoj, nju još nije prošla ljubav prema tebi. Ta ti znaš, ona te želi svakako oženiti onom, zarekla se, he-he! Kaže mi: »Bez toga neću poći za tebe; oni u crkvu, i mi u crkvu.« Što je to, ne mogu razumjeti, nisam razumio ni jedan jedini put: ili te voli beskrajno... ako te voli, kako želi da se vjenčaš s drugom? Kaže: »Želim ga vidjeti sretna« – dakle, voli te.

– Govorio sam i pisao sam ti da ona... nije pri pameti – reče knez pošto je s mukom saslušao Rogožina.

– Bog bi znao! Možda si se u tom i prevario... Ona mi je uostalom danas, kad sam je doveo s glazbe, odredila dan; za tri tjedna, a možda i ranije, zacijelo ćemo se, kaže, vjenčati; zaklela se, sliku sveca je skinula i poljubila. Sada je, dakle, na tebi red, kneže, he, he!

– Sve je to tlapnja! Nikad neće biti to što ti govoriš o meni! Sutra ću doći k vama...

– Zašto je ona luda? – primijeti Rogožin. – Kako je ona svima drugima pri pameti, a jedinomu je tebi kao šenula? Kako ona piše pisma onamo? Da je luda, i ondje bi primijetili po pismima.

– Kakva pisma? – upita knez uplašen.

– Piše onamo, *onoj*, a ona čita. Zar ti ne znaš? No, doznat ćeš dakle; zacijelo će ti pokazati i sama.

– To ja ne vjerujem! – uzviče knez.

– Eh! Ta vidi se, Lave Nikolajeviču, da nisi još mnogo hodao tom stazicom, nego tek počinješ. Pričekaj malo: sam ćeš držati svoje vlastito redarstvo, sam ćeš stražariti i dan i noć te ćeš znati odande svaki korak, ako samo...

– Okani se i da o tome nisi govorio nikad više! – poviče knez. – Slušaj, Parfene, ja sam maloprije, prije nego što si došao, hodao ovuda i odjednom se počeo smijati, ne znam čemu, ali razlog je bio što sam se sjetio da mi je sutra baš rođendan. Sada će odmah biti dvanaest sati. Hajdemo da dočekamo dan! Ja imam vina, napit ćemo se vina, ti poželi meni ono što ja sad i sâm ne znam poželjeti, baš mi ti poželi, a ja ću tebi poželjeti svu sreću tvoju. Ako nećeš, vraćaj mi križ! Jer nisi mi vratio sutradan križ! Na tebi je? Na tebi je i danas?

– Na meni je – izgovori Rogožin.

– Hajdemo dakle! Neću bez tebe dočekati svoj novi život jer novi mi je život i započeo! Ti ne znaš, Parfene, da je danas započeo moj novi život?

– Sada vidim i sam i znam i sam da je započeo; to ću i javiti *njoj*. Nisi ti, Lave Nikolajeviču, sasvim pri sebi!

IV

Knez se silno začudio kad je s Rogožinom prišao k svojemu ljetnikovcu i opazio da se tu na jarko osvijetljenoj terasi skupilo bučno i brojno društvo. Vesela se družba smijala, bučila; kao da se i svađala na sav glas; na prvi se pogled naziralo da se tu nadasve veselo provodi vrijeme. I zaista, kad se popeo na terasu, vidio je da svi piju, piju šampanjac, a čini se, već prilično odavno, tako da su se mnogi pirnici već prilično zagrijali. Gosti su bili sve sami znanci kneževi, ali je bilo čudno što su se skupili mahom svi, kao na poziv, premda knez nije pozvao nikoga, a svojega se rođendana tek maloprije sjetio iznenada.

– Pogodio si komu ćeš javiti da ćeš častiti šampanjcem, pa su se i slegli – promrmlja Rogožin, ulazeći za knezom na terasu.

– Znamo mi tu stvar; samo zviždi njima... – nadoveže gotovo u pakosti, sjećajući se, dakako, svoje nedavne prošlosti.

Svi su dočekali kneza s uzvicima i čestitkama, okružili ga. Neki su bili jako bučni, drugi mnogo mirniji, no svi se žurili čestitati kad su čuli za rođendan i svatko je čekao da dođe

na red. Kneza je zanteresirala nazočnost nekih lica, na primjer Burdovskoga; ali najčudnije mu je bilo što se u toj družbi stvorio odjednom i Jevgenij Pavlovič; knez nije gotovo vjerovao sebi, zamalo se nije uplašio kad ga je spazio.

Dotle je Lebedev, sav crven i gotovo u zanosu, pritrčao da razjasni stvar; bio je prilično *mokar*. Iz njegova se naklapanja razabralo da su se svi skupili sasvim prirodno i čak nenadano. Prvi je došao predvečer Ipolit, pa kako mu je bilo mnogo bolje, poželio je pričekati kneza na terasi. Legao je na divan; onda je sišao k njemu Lebedev, zatim cijela njegova obitelj, to jest general Ivolgin i kćeri. Burdovski je došao s Ipolitom, dopratio ga. Ganja i Pticin svratili su, čini se, nedavno, na prolasku (njihov se dolazak poklapao s događajem na stanici), zatim je došao Keller, javio da je rođendan i zaiskao šampanjca. Jevgenij je Pavlovič svratio tek prije pola sata. Da se iznese šampanjac i da se slavi, navaljivao je svom silom i Kolja. Lebedev je drage volje iznio vino.

– Ali svoje, svoje! – vikao je knezu. – Na vlastiti trošak, da proslavim i da čestitam, bit će i gozba, zakuska, o tome se brine moja kći; kad biste vi, kneže, samo znali o kakvoj temi mi raspravljamo! Sjećate li se onog Hamletova »biti ili ne biti?« Suvremena tema, suvremena! Pitanja i odgovori... I gospodin Terentjev nadasve... ne želi spavati! A šampanjca je samo gutnuo, gutnuo, neće mu naštetiti... Približite se, kneže, i riješite! Svi su čekali samo vašu bistru pamet.

Knez opazi mili, umiljati pogled Vjere Lebedeve, koja se također gurala brže kroz svijet k njemu. Mimo svih pruži on ruku njoj prvoj; ona se zažari od uživanja i zaželi mu »sretan život baš od ovoga dana«. Onda potrči navrat-nanos u kuhinju; tu je spremala zakusku; no i prije dolaska kneževa – čim se načas mogla maknuti od posla – dolazila je na terasu i napeto slušala žestoke prepirke o najapstraktnijim i najneobičnijim stvarima koje nisu prestajale među opijenim gostima. Njezina mlađa sestra, koja razvaljuje usta, zaspala je u drugoj sobi na sanduku, ali dječak, Lebedevljev sin, stajao je kraj Kolje i Ipolita te je i sam izgled njegova oduševljenoga lica kazivao da je pripravan prestajati ovdje na istom mjestu makar i deset sati još, pa uživati i slušati.

– Vas sam posebno čekao i veoma se veselim što ste došli tako sretni – reče Ipolit kad mu je knez pristupio da mu odmah nakon Vjere stisne ruku.

– A otkud vi znate da sam ja »tako sretan«?

– Vidi vam se po licu. Pozdravite se s gospodom i sjednite što prije ovamo k nama. Vas sam posebno čekao – dometne on, silno naglašujući da je čekao. Na primjedbu kneževu »da mu ne bi naštetilo što tako kasno sjedi?« – odgovori on da se čudi samome sebi kako je prije tri dana želio umrijeti, i da mu još nikad nije bilo bolje nego večeras. Burdovski skoči i progunđa da je on »tako...«, da je »dopratio« Ipolita i da se i on veseli; da je u pismu »napisao besmislicu«, a sada se »jednostavno veseli...« Nije izgovorio do kraja, nego je krepko stisnuo knezu ruku i sjeo na stolicu.

Poslije svih pristupi knez i k Jevgeniju Pavloviču. On ga odmah uhvati ispod ruke.

– Samo bih vam rekao dvije riječi – šapne on tiho – i o iznimno važnoj stvari; da se uklonimo na časak.

– Dvije riječi – šapne drugi glas knezu u drugo uho i druga ga ruka uhvati s druge strane ispod ruke. Knez u čudu opazi strašno raščupanu, pocrvenjelu, žmirkavu i nasmijanu spodobu u kojoj je onoga časa prepoznao Ferdiščenka koji se bogzna otkud namjerio.

– Sjećate li se Ferdiščenka? – zapita on.

– Kako ste se vi našli ovdje? – klikne knez.

– On se kaje! – poviče Keller koji je pritrčao. – Sakrio se, nije htio izaći k vama, tamo se sakrio u kutu, on se kaje, kneže, osjeća da je skrivio.

– No što je skrivio, što?

– Ja sam ga sreo, kneže, sreo sam ga maloprije i doveo; to mi je rijedak prijatelj; ali on se kaje.

– Jako se veselim, gospodo; hodite, sjednite ovamo k svima, ja ću odmah doći – otresao se najzad knez, žureći se k Jevgeniju Pavloviču.

– Ovdje je kod vas zanimljivo – primijeti Jevgenij Pavlovič – i ja sam vas s uživanjem čekao kojih pola sata. Evo što je, premili Lave Nikolajeviču: sve sam uredio s Kurmišovim te sam svratio da vas umirim; ne trebate se brinuti, on je jako, jako razborito shvatio stvar, pogotovo jer je prema mojem sudu i prije sam kriv.

– S kakvim Kurmišovim?

– Pa s onim što ste ga na stanici uhvatili za ruke... Tako se bio razbjesnio da je već htio poslati sutra k vama i zaiskati objašnjenje.

– Ostavite to, to je besmislica!

– Razumije se, besmislica, i zacijelo bi se svršilo besmislicom, no kod nas ti ljudi...

– Vi ste, Jevgenije Pavloviču, došli možda još i radi čega drugoga?

– O, razumije se, još radi nečega – nasmije se on – ja ću, mili kneže, sutra, čim svane, zbog one nesretne stvari (no, zbog strica) u Petrograd; zamislite: sve je to istina i svi već znaju, osim mene. Tako me je zastravilo sve to te nisam ni dospio svratiti onamo (k Jepančinima), sutra također neću svratiti jer neću biti ovdje – jednom riječju, poslovi su mi zapeli. Stvar je, doduše, beskrajno važna, no ja sam razumio da moram na najiskreniji način razgovarati s vama o koječemu, bez zatezanja, to jest prije odlaska. Ako naređujete, ja ću sjediti i pričekati dok se ne raziđe društvo; ionako ne znam kamo bih se djenuo: tako sam uzrujan da neću leći spavati. Naposljetku, sve ako je nesavjesno i nije u redu baš ovako ravno progoniti čovjeka, ja ću vam iskreno reći: došao sam, mili moj kneže, tražiti vaše prijateljstvo; vi ste čovjek kojemu nema para, to jest, koji ne laže na svakom koraku i možda uopće ne laže, a meni treba u jednom poslu prijatelj i savjetnik jer ja sam sada zaista nesretnik...

On se opet nasmije.

– Evo kakva je nezgoda – zamisli se knez na trenutak – vi želite pričekati dok se oni ne raziđu, a Bog bi znao kada će to biti. Ne bi bilo bolje da sada siđemo u park; oni će zacijelo pričekati; ja ću se ispričati.

– Nipošto, ja imam svoje razloge zbog kojih smatram da ne bi bilo dobro ako bi oni posumnjali da vodimo neobičan razgovor s nekom svrhom; ima tu ljudi koji se veoma zanimaju za naše odnose – zar vi to ne znate, kneže? I mnogo će bolje biti ako vide da smo i bez toga u najprijateljskijem odnosu, a ne samo u površnome – razumijete li? Za koja dva sata oni će se razići, ja ću vam zaokupiti dvadesetak minuta – no, pola sata...

– Pa molim, izvolite; veoma se veselim i bez objašnjavanja; a vrlo sam zahvalan za vašu dobru riječ o prijateljskim odnosima. Oprostite što sam danas rastresen; znate, nekako ne mogu nikako biti pribran u ovom trenutku.

– Vidim, vidim – promrmlja Jevgenij Pavlovič i malo se osmjehne. Bio je te večeri jako nasmijan.

– Što, vidite vi? – trgne se knez.

– A vi i ne slutite, mili kneže – dalje se smješkao Jevgenij Pavlovič, pa nije odgovarao na izravno pitanje – vi i ne slutite kako sam ja jednostavno došao da vas zavaram i da stranputicom ispipam nešto od vas, a?

– Da ste došli ispipati, u to nema sumnje – nasmije se naposljetku i knez – pa i to može biti da ste me odlučili malko i zavarati. Ali što ćete, ja se vas ne bojim; uz to je meni sada nekako svejedno, vjerujete li? I... i... i jer sam potpuno uvjeren da ste vi ipak izvrstan čovjek, valjda ćemo se i zaista na kraju združiti prijateljski. Vi ste mi se, Jevgenije Pavloviču, veoma svidjeli, vi ste... prema mojem sudu jako, vrlo čestit čovjek!

– No, s vama je svakako veoma ugodno imati posla, bio taj posao ma kakav – zaključi Jevgenij Pavlovič. – Hajdemo, ispit ću čašu za vaše zdravlje; silno se veselim što sam se vama pridružio. A! – zastane odjednom. – Taj se gospodin Ipolit preselio k vama?

– Jest.

– Ta on će, mislim, odmah umrijeti?

– A zašto?

– Pa ništa; proboravio sam ovdje s njim pola sata... Ipolit je za sve to vrijeme čekao kneza i neprestano pogledavao na njega i na Jevgenija Pavloviča kad su razgovarali sa strane. Grozničavo je oživio kad su prišli stolu. Bio je nemiran i uzbuđen; znoj mu je izbijao na čelo. Oči su mu blistale i iskazivale, osim nekog titravog, neprestanog nemira, i neku neodređenu nestrpljivost; pogled mu je bez svrhe prelazio s predmeta na predmet, s jednog lica na drugo. Premda je dosad jako sudjelovao u općem bučnom razgovoru, oduševljenje mu je bilo samo grozničavo; za razgovor je zapravo bio nepažljiv; prepiranje mu je bilo bez veze, podrugljivo i nehajno paradoksalno; nije izgovarao do kraja, nego je zaboravljao ono o čemu je prije časka sam započinjao govoriti vatreno kao u vrućici. U čudu i sa žaljenjem doznao je knez da su mu večeras dopustili da nesmetano ispije dvije pune čaše šampanjca, te mu je ovo već treća čaša što je pred njim i on ju je načeo. Ali to je doznao tek kasnije; a u ovom trenu nije mnogo primjećivao.

– A znate li da se ja silno veselim što je baš danas vaš rođendan! – poviče Ipolit.

– Zašto?

– Vidjet ćete; sjedajte brže; prvo, već zato što se okupio sav taj vaš... svijet. Ja sam i računao da će biti svijeta; prvi mi put u životu uspijeva račun! A šteta što nisam znao za vaš rođendan, jer bih bio donio dar... Ha-ha! A možda i jesam donio dar! Je li još daleko do zore?

– Do zore nema više ni dva sata – primijeti Pticin pošto je pogledao na sat.

– A što će sada zora kad se i bez nje može vani čitati? – primijeti netko.

– Zato što bih želio vidjeti okrajak sunca. Može li se, kneže, piti za zdravlje suncu, što mislite?

Ipolit je pitao oštro, obraćao se svima bez skanjivanja, kao da zapovijeda, ali nije, čini se, ni sam primjećivao to.

– Hajde, ispijmo; ali vi biste se morali, Ipolite, smiriti, a?

– Vi vazda o spavanju; vi ste, kneže, moja dadilja! Čim sunce sine i »zazvuči« na nebu (tko je to rekao u stihovima: »zazvučalo na nebu sunce?« besmisleno je, ali lijepo!) – onda ćemo spavati. Lebedev! Nije li sunce izvor života? Što znače »izvori života« u Apokalipsi? Jeste li čuli, kneže, za »Pelinovu zvijezdu?«

– Čuo sam da Lebedev vidi u toj »Pelinovoj zvijezdi« mrežu željezničkih pruga razastrtu po Europi.

– Nije, dopustite, ne valja tako! – poviče Lebedev, odskakujući i mašući rukama, kao da želi zaustaviti opći smijeh što je započinjao. – Dopustite! S tom gospodom... sva ta gospoda – okrenuo se naglo knezu – ta to je, u nekim stvarima, evo što... I on ni pet ni šest kucnuo dva-tri puta o stol, a od toga buknuo još jače smijeh.

Lebedev je doduše bio u svojem običnom »večernjem« stanju, ali je sada bio prejako uzbuđen i razdražen od prijašnje duge »učene« prepirke, a u takvim je zgodama iskazivao svojim protivnicima beskrajan i nadasve otvoren prezir.

– Ne valja tako! Mi smo, kneže, prije pola sata ugovorili da nitko ne smije prekidati; da se ne smije hihotati dok koji govori; da smiješ slobodno govoriti sve, a onda neka uzvraćaju i ateisti ako ih je volja; generala smo odabrali za predsjednika. A što je to? Ovako možeš smesti svakoga, u visokoj ideji dubokoj ideji...

– Ta govorite, govorite: nitko vas ne buni! – orili se glasovi.

– Govorite, ali se držite teme!

– Kakva je to »Pelinova zvijezda«? – upita netko.

– Nemam pojma! – odgovori general Ivolgin, dostojanstvena lica, sjedajući na svoje prijašnje predsjedničko mjesto.

– Ja, začudo, volim sve te rasprave i razdraženosti, kneže, razumije se, učene – promrmlja međutim Keller, sav zanesen i nestrpljivo se vrckajući na stolici – učene i političke – obrati se on odjednom i iznenada Jevgeniju Pavloviču koji je sjedio gotovo pokraj njega. – Znate, jako volim čitati u novinama o engleskim parlamentima, to jest, ne u tom smislu o čemu oni tamo raspravljaju (ja, znate, nisam političar), nego u tom smislu kako oni međusobno raspravljaju i vladaju se, štono riječ, kao političari: »plemeniti vikont koji sjedi sučelice«, »plemeniti grof koji se slaže s mojom mišlju«, »plemeniti moj oponent koji je zadivio Europu svojim prijedlogom«, to jest, sve te, evo, riječce, sav taj parlamentarizam slobodnoga naroda – evo, to je primamljivo našem čovjeku. Ja se oduševljavam, kneže. Ja sam uvijek bio u dnu duše artist, kunem vam se, Jevgenije Pavloviču.

– Što je, dakle, nakon toga? – žestio se u drugom kutu Ganja – prema vašem sudu izlazi da su željeznice proklete, da su propast čovječanstvu, da su kuga koja je pala na zemlju da zamuti »izvore života«?

Gavrila je Ardalionovič bio te večeri osobito uzbuđene i vesele volje, gotovo ponosne, kako se učinilo knezu. S Lebedevim se, dakako, šalio, podjarivao ga, ali se ubrzo ražestio i sâm.

– Nisu željeznice, nisu! – uzvraćao je Lebedev koji je u isti mah bio sav izvan sebe i silno je uživao. – Zapravo same željeznice neće zamutiti izvore života, nego je sve to prokleto u cjelini; cijelo to raspoloženje naših posljednjih vjekova, u općoj njegovoj cjelini znanstvenoj i praktičnoj, možda je i zaista prokleto.

– Je li zacijelo prokleto ili samo možda? To je važno znati – upita Jevgenij Pavlovič.

– Prokleto je, prokleto, zacijelo prokleto! – potvrdi Lebedev žestoko.

– Ne naglite se, Lebedeve, vi ste ujutro mnogo bolji – primijeti Pticin smješkajući se.

– A zato sam navečer iskreniji! Navečer sam duševniji i iskreniji! – vatreno se okrene Lebedev k njemu. – Prostodušniji sam i određeniji, pošteniji i čestitiji, pa ako vam time otkrivam svoju slabu stranu, što ja marim; sve vas ja sada izazivam, sve ateiste; čime ćete vi spasiti svijet i u čemu ste mu pronašli normalnu stazu – vi, ljudi od nauke, industrije, udruženja, radne plaće i drugoga? Čime? Kreditom? Što je kredit? Gdje će vas dovesti kredit?

– Baš ste vi radoznali! – primijeti Jevgenij Pavlovič.

– A moje je mišljenje: koga ne zanimaju takva pitanja, taj je svjetski lupež!

– Pa dovest će barem do sveopće solidarnosti i ravnoteže interesa – primijeti Pticin.

– I jedino, jedino! Ne primajući nikakvu moralnu osnovu, osim udovoljavanja osobne sebičnosti i materijalne potrebe? Sveopći mir, sveopća sreća od prijeke je potrebe! Je li tako, ako smijem zapitati, razumijem li vas, milostivi moj gospodine?

– Ta sveopća potreba da živiš, piješ i jedeš, a najpotpunije, napokon znanstveno uvjerenje u to da toj potrebi nećete udovoljiti bez sveopćeg udruživanja i solidarnosti interesa, čini se, dovoljno je snažna misao da posluži kao polazišna točka i kao »izvor života« budućim vjekovima čovječanstva – primijeti Ganja koji se već ozbiljno ražestio.

– Potreba da piješ i jedeš, to je samo osjećaj za samoodržanjem...

– A zar je to malo, to samo čuvstvo samoodržanja? Ta čuvstvo samoodržanja normalan je zakon čovječanstva...

– Tko vam je to rekao? – poviče iznenada Jevgenij Pavlovič. – Istina da je zakon, ali isto toliko normalan koliko i zakon uništavanja a možda i samouništavanja. Zar je samo u samoodržanju cijeli normalni zakon čovječanstva?

– Eh! – uzvikne Ipolit, naglo se okrećući k Jevgeniju Pavloviču i gledajući ga s čudnom radoznalošću; ali kad je vidio da se smije nasmije se i sâm, gurne Kolju, koji je stajao pokraj njega, i opet ga upita koliko je sati, pa i sâm potegne k sebi srebrni sat Koljin i pomamno pogleda kazaljku. Onda, kao da je sve zaboravio, pruži se na divanu, zabaci ruke pod glavu i zagleda se u strop; za pola minute sjedio je već opet za stolom, ispravio se i slušao Lebedeva koji se razbrbljao i ražestio do krajnosti.

– To je kvarna i podrugljiva misao, zajedljiva misao! – pomamno prihvati Lebedev paradoks Jevgenija Pavloviča. – Misao izrečena zato da protivnike potakne na kavgu – ali istinita misao! Jer vi, svjetski podrugljivče i kavaleristu (premda i niste bez sposobnosti!), ne znate ni sami koliko je vaša misao duboka misao, istinita misao! Da. Zakon samouništenja i zakon samoodržanja jednako su jaki u čovječanstvu! Osim Boga, i đavo jednako vlada čovječanstvom do roka koji još ne znamo. Vi se smijete? Vi ne vjerujete u đavla? Nevjera u đavla francuska je misao, lakomislena misao. Znate li vi tko je đavo? Znate li kako mu je ime? Ne znate mu niti ime, a smijete se njegovu liku, prema primjeru Voltaireovu, smijete se njegovim kopitima, repu i rogovima što ste ih sami izmislili; jer nečisti je duh velik i grozan duh, a nije s kopitima i s rogovima koje ste mu vi izmislili. Ali ne radi se sada o njemu.

– Otkud vi znate da se sada ne radi o njemu? – poviče odjednom Ipolit i zacereka se kao u nastupu.

– Spretna misao i s aluzijom! – pohvali Lebedev. – Ali ipak se ne radi o tome, nego je naše pitanje nisu li oslabjeli »izvori života« od ojačanja...

– Željezničkih pruga?! – poviče Kolja.

– Nije željezničkih pruga, mladi ali žestoki momčiću, nego cijeloga tog pravca kojemu mogu željeznice biti, što bi se reklo, slika, umjetnički izražaj. Hitaju, grme, tutnje i žure se za sreću čovječanstva, kažu! »Prevelika buka i rad nastaju u čovječanstvu, malo ima duševnoga mira«, tuži se jedan mislilac koji se sklonio. »Neka je, ali lupa kočije što vozi žito gladnomu čovječanstvu možda je bolja od duševnoga mira«, pobjedonosno mu odgovara drugi mislilac koji putuje svugdje, i odlazi od njega u taštini. Ne vjerujem ja, gnusni Lebedeve, toj kočiji što vozi žito čovječanstvu! Jer kočija što vozi žito svemu čovječan-

stvu, ako njezinu radu nema moralne osnove, može nadasve hladnokrvno izostaviti znatan dio čovječanstva iz užitka dovezenoga žita, što je već i bilo...

– Kočija može, dakle, nadasve hladnokrvno izostaviti? – prihvati netko.

– Što je već i bilo – potvrdi Lebedev, i ne pazeći na pitanje – bio je već Malthus,[46] prijatelj čovječanstva. Ali prijatelj čovječanstva s labavim moralnim osnovama ljudožder je čovječanstva, da ne govorim o njegovoj taštini: jer ako povrijedite taštinu nekoga od tih nebrojenih prijatelja čovječanstva, odmah je on radi sitničave osvete voljan zapaliti svijet na sve četiri strane – uostalom, isto onako kao i svaki od nas, da istinu kažemo, isto kao i ja, najgnusniji od svih, jer ja ću možda prvi donijeti drva, a sam ću pobjeći. Ali ne radi se opet o tome!

– Da, o čemu najzad?

– Uh, što je dosadan!

– Radi se o ovoj zgodi iz prošlih vjekova, jer vam moram pripovjediti zgodu iz prošlih vjekova. U naše doba, u našoj domovini, koju vi, nadam se, volite jednako kao i ja, gospodo, jer ja sam, što se tiče mene, pripravan proliti iz sebe čak i svu krv svoju...

– Dalje! Dalje!

– U našoj domovini, baš kao i u Europi, snalaze čovječanstvo sveopća i strahovita glad po svim mjestima, a prema onomu što se može izračunati i koliko pamtim, nije to sada češće nego jedanput za četvrt stoljeća, drugim riječima, jedanput za svakih dvadeset i pet godina. Ne prepirem se o točnom broju, ali veoma rijetko, razmjerno.

– S čime razmjerno?

– S dvanaestim stoljećem i sa susjednim njegovim stoljećima s jedne i s druge strane. Jer onda je, kao što pišu i tvrde pisci, snalazila sveopća glad čovječanstvo u dvije godine jedanput, ili barem u tri godine jedanput, tako da se čovjek u takvim prilikama utjecao i ljudožderstvu, samo je krio tajnu. Jedan od tih sladokusaca, kad se primakao starosti, izjavio je sâm od sebe i bez ikakve sile da je za svojega dugog i oskudnog života ubio i pojeo on osobno i u najdubljoj tajni šezdeset fratara i nekoliko svjetovnjačke djece – kojih šest komada, nije više, to jest, neobično malo u razmjeru s brojem svećenstva što ga je pojeo. A odraslih svjetovnih ljudi, razabralo se, nije on nikad dirao za tu svrhu...

– Ne može to biti! – poviče sam predsjednik, general, gotovo uvrijeđenim glasom. – Ja, gospodo, često raspravljam i prepirem se s njim, i sve o ovakvim stvarima; ali on iznosi ponajviše takve nezgrapnosti da svisneš, ni trunak nalik na istinu!

– Generale! Sjeti se opsade Karsa, a vi, gospodo, znajte da je moja zgoda prava istina. Ja vam pak primjećujem da gotovo svaka ozbiljnost, premda ima svoje nužne zakone, ipak je gotovo uvijek i nevjerojatna i nije nalik na istinu. I što je istinitija, to je ponekad i nevjerojatnija.

– Pa zar se može pojesti šezdeset fratara? – smijali se oko njega.

– Nije ih on pojeo u jedan mah, što je očito, nego možda za petnaest ili dvadeset godina, što je već sasvim razumljivo i prirodno...

– I prirodno?

– I prirodno! – odbrusi Lebedev s pedantnom upornošću.

---

[46] Thomas Robert Malthus (1766-1834), engleski ekonomist, osnivač maltuzijanizma, prema kojemu se ljudi brže množe nego što rastu sredstva za egzistenciju, pa stoga preporučuje radnicima da se suzdržavaju od rađanja djece.

– A osim toga, katolički je fratar već po samoj svojoj prirodi povodljiv i radoznao, te ga veoma lako možeš odmamiti u šumu ili na kakvo skrovito mjesto i tu raditi s njim kako je rečeno – ali ja ipak ne poričem da je množina pojedinih ljudi neobična, čak pomalo nevjerojatna.

– Možda to i jest istina, gospodo – primijeti odjednom knez.

Dosad ih je šuteći slušao kako se prepiru i nije im se pleo u razgovor; često se smijao od srca s njima, kad bi svi prasnuli u smijeh. Vidjelo se da mu je veoma drago što je toliko veselje, tolika buka; a i to što piju toliko puno. Možda ne bi bio ni riječ progovorio cijele večeri, no najednom mu nekako dođe da progovori. A progovorio je neobično ozbiljno, tako da su se svi odjednom radoznalo okrenuli k njemu.

– Ja, gospodo, govorim zapravo o tome da je onda vladala tako često glad. To sam i ja čuo, sve ako i slabo znam povijest. Ali se čini da je tako i moralo biti. Kad sam dospio u švicarske gore, strašno sam se čudio razvalinama starih viteških gradova, posagrađivanih na gorskim padinama, po strmim stijenama, u okomitoj visini barem od pola vrste (To znači nekoliko vrsta po stazicama). Zna se što je zamak: to je cijela gora kamenja. Golem, nemoguć posao! I to su, dakako, poizgrađivali svi ti bijednici kmetovi. Osim toga su morali plaćati svakojake daće i uzdržavati svećenstvo. Otkud bi se onda mogli prehranjivati i obrađivati zemlju! Malo ih je onda i bilo, uvelike su valjda umirali od gladi, i možda doslovce nije bilo ničega za jelo. Katkad sam i mislio: kako se nije onda sasvim zatro taj narod i nije se dogodilo štogod od njega, kako se mogao održati i pretrpjeti? Da je bilo ljudoždera možda veoma mnogo, to Lebedev bez sumnje sudi pravo; ali ja, evo, ne znam zašto je baš upleo amo fratre i što hoće time reći.

– Zacijelo to da su u dvanaestom stoljeću mogli jesti jedino fratre jer su jedini fratri bili debeli – primijeti Gavrila Ardalionovič.

– Divna i potpuno istinita misao! – klikne Lebedev. – Jer on nije ni dirnuo svjetovne ljude. Na šezdeset primjeraka svećenstva ni jedan jedini svjetovni čovjek, i to je strašna misao, povijesna misao, statistička misao na kraju krajeva, a iz takvih činjenica i stvara povijest onaj koji razumije; jer se dokazuje brojčanom točnošću da je svećenstvo barem šezdeset puta živjelo sretnije i lagodnije nego sve drugo tadašnje čovječanstvo. I možda je barem šezdeset puta bilo deblje od svega drugoga čovječanstva.

– Pretjerivanje, pretjerivanje, Lebedeve! – hihotali su naokolo.

– Ja se slažem da je to historijska misao, no do čega dovodite vi? – pitao je knez dalje. (Govorio je tako ozbiljno i toliko bez ikakve šale i poruge Lebedevu, kojemu su se svi smijali, da je njegov ton i nehotice postajao komičan usred općega tona cijele družbe; još malo te bi se stali podsmijavati i njemu, ali on to nije opažao.)

– Zar vi ne vidite, kneže, da je to lud čovjek? – nagne se k njemu Jevgenij Pavlovič. – Rekli su mi večeras ovdje da je poludio od advokaštine i od advokatskih govora i želi položiti ispit. Očekujem divnu parodiju.

– Ja vodim do silnog zaključka – grmio je međutim Lebedev. – Ali da razmotrimo najprije psihološko i pravno stanje prijestupnikovo. Mi vidimo da prijestupnik, ili da tako kažem, moj klijent, ako i ne može nikako naći drugo jelo, nekoliko puta tijekom svoje zanimljive karijere iskazuje želju za kajanjem i otklanja od sebe svećenstvo. Vidimo to jasno po činjenicama: spominje se da je ipak pojeo petero ili šestero djece, razmjerno neznatan broj, ali zato znamenit u drugom pogledu. Vidi se da ga je uvelike grizla savjest (jer moj je klijent religiozan i savjestan čovjek, što ću ja dokazati), pa da umanji grijeh svoj, koliko može, on je šest puta za probu mijenjao fratarsku hranu svjetovnom hranom. Da je to

bilo za probu, opet je nesumnjivo; jer da je samo za gastronomsku promjenu, bila bi brojka šest suviše neznatna: zašto samo šest komada, a ne trideset? (Uzimam polovicu, polovicu na polovicu!) No ako je to bila samo proba, jedino od očaja zbog straha od svetogrđa i uvrede crkvi, onda brojka šest postaje i odviše razumljiva; jer je i previše šest proba da udovolji grižnji savjesti, kad ionako nisu mogle uspjeti probe. A prvo, po mojem sudu, dijete je premaleno, to jest, nije krupno, te bi za neko izvjesno vrijeme trebao svjetovne djece tri puta i pet puta veći broj nego duhovnika, tako da bi se i grijeh, ako se umanjuje na jednoj strani, ipak na kraju uvećavao na drugoj, ako ne kakvoćom, a ono količinom. Ovako rasuđujući, gospodo, silazim ja, dakako, u srce prijestupniku dvanaestoga stoljeća. Što se pak tiče mene, čovjeka iz devetnaestoga stoljeća, ja bih možda prosudio i drugačije, pa vam to i kažem, te nemate, gospodo, razloga da kesite zube na mene, a vama to, generale, baš nikako i ne pristaje. Drugo, po mojem osobnom sudu, dijete nije hranjivo, možda je i preslatko i bljutavo, tako da ne udovoljava potrebi, a ostavlja jedino grižnju savjesti. Sada zaključak, finale, gospodo, finale u kojem je odgonetka jednomu od najvećih pitanja tadašnjeg i našeg vremena! Prijestupnik završava time da odlazi i prijavljuje sebe svećenstvu i predaje se vlasti u ruke. Pita se kakve su ga muke očekivale prema tadašnjem vremenu, kakvi kotači, lomače i ognjevi? A tko ga je tjerao da ode i da se prijavi? Zašto nije zastao na brojci šezdeset te čuvao tajnu do posljednjega daha svojega? Zašto se nije jednostavno okanio fratara i za pokajanje počeo živjeti kao pustinjak? Zašto napokon nije stupio i sâm u fratre? Eto, tu i jest odgonetka! Bilo je, dakle, nešto što je jače od lomača i ognjeva, pa i od dvadesetogodišnje navike! Misao je, dakle, bila jača od svih nesreća, nerodica, muka, kuge, gube i cijeloga onog pakla što ga i ne pretrpjelo ono čovječanstvo bez one misli koja vezuje, upravlja srce i oplođuje izvore životu! Pokažite mi išta slično toj sili u našem vijeku opačina i željeznica... to jest, moralo bi se reći: u našem vijeku parobroda i željeznica, ali ja kažem: u našem vijeku opačina i željeznica jer sam pijan, ali sam pravedan! Pokažite mi misao koja današnje čovječanstvo vezuje bar polovicom takve sile kao tijekom onih stoljeća. I usudite se te recite najzad da izvori života nisu oslabjeli, nisu se zamutili pod tom »zvijezdom«, pod tom mrežom koja je zaplela ljude. I ne plašite me svojim blagostanjem, svojim bogatstvima, rijetkošću gladi i brzinom prometnih putova! Bogatstva ima više, ali sile manje; nestalo je misli koja vezuje; sve se razmekšalo, sve omlitavjelo i svi su omlitavjeli! Svi, svi, svi smo mi omlitavjeli!... No, dosta je, i ne radi se sad o tome, nego o tome ne biste li odredili, poštovani kneže, da se donese zakuska koja je spremljena gostima?

Lebedev, koji je neke slušatelje dotjerao gotovo do pravog negodovanja (mora se primijetiti da su se za sve to vrijeme odčepljivale bez prestanka boce), nenadanim je završetkom svoga govora o zakusci izmirio sa sobom u jedan mah sve protivnike. Takav je završetak nazivao on »spretnim, advokatskim preokretom u stvari«. Opet je zaorio veseo smijeh, gosti su oživjeli, svi poustajali od stola da protegnu udove i da se prošeću po terasi. Samo je Keller bio nezadovoljan Lebedevljevim govorom, a bio je neobično uzrujan.

– Napada na prosvjetu, propovijeda praznovjerje dvanaestoga stoljeća, krevelji se, pa i bez ikakve nevinosti srca: a čime je on stekao kuću, dopustite da zapitam? – govorio je naglas, zaustavljajući sve i svakoga.

– Ja sam vidio pravog tumača Apokalipse – govorio je general u drugom kutu, drugim slušateljima, među inima, Pticinu kojega je uhvatio za dugme – pokojnoga Grigorija Semjonoviča Burmistrova; taj je, što se kaže, palio srca. A najprije je naticao naočale, rasklapao veliku starinsku knjigu u crnim kožnatim koricama, no, a pritom sijeda brada, dvije kolajne za hrabrost. Započinjao je oporo i oštro, generali su se saginjali pred njim, dame se onesvješćivale, no – a taj završava sa zakuskom! Gdje to pristaje!

Pticin, koji je slušao generala, smješkao se i kao da se spremao mašiti za šeširom, ali kao da se nije mogao nakaniti ili je neprestano zaboravljao svoju nakanu. Ganja je, još prije nego što su ustali od stola, prestao odjednom piti i odgurnuo čašu od sebe; nešto mu mračno proletjelo licem. Kad su ustali od stola, pristupio je k Rogožinu i sjeo pokraj njega. Moglo bi se pomisliti da su u najvećem prijateljstvu. Rogožin, koji se isprva također nekoliko puta nakanjivao da kradom ode, sjedio je sada nepomičan, oborene glave te kao da je i on zaboravio da je htio otići. Tijekom cijele večeri nije ispio ni kap vina i bio je jako zamišljen; samo je rijetko dizao oči i pogledavao sve i svakoga. A sada se moglo pomisliti da on ovdje nešto očekuje što je njemu neobično važno, pa je odlučio zasad ne odlaziti.

Knez je ispio samo dvije-tri čaše i samo se razveselio. Kad je ustao od stola, sukobio se s pogledom Jevgenija Pavloviča, sjetio se razgovora što će biti među njima i nasmiješio se ljubazno. Jevgenij mu Pavlovič mahne glavom i pokaže odmah na Ipolita, kojega je baš u taj čas motrio pomno. Ipolit se ispružio na divanu i spavao.

– Što vam se, recite, kneže, nametnuo taj deran? – reče on odjednom s takvom očitom zlovoljom i čak zlobom da se knez začudi. – Kladim se, nije njemu na pameti dobro!

– Ja sam primijetio – reče knez – učinilo mi se barem, da on vas danas jako zanima, Jevgenije Pavloviču; je li istina?

– I dometnite: u svojim se vlastitim prilikama imam i sâm nad čime zamišljati, tako da se čudim samome sebi što se cijelu večer ne mogu otrgnuti od toga mrskog lica!

– Njegovo lice krasno...

– Gle, gle, gledajte! – uzvikne Jevgenij Pavlovič, trgnuvši kneza za ruku... – Gle!...

Knez opet pogleda u čudu Jevgenija Pavloviča.

V

Ipolit, koji je pred kraj Lebedevljeve rasprave bio iznenada zaspao na divanu, sada se naglo probudio, kao da ga je tko gurnuo, zadrhtao je, pridigao se, pogledao oko sebe i poblijedio; obazirao se uokolo kao zaplašen, ali na licu mu sinula gotovo strava kad se svega sjetio i sve shvatio:

– Što, razilaze se? Svršilo je? Sve je završilo? Svanulo je sunce? – zapitao je, zbunjen hvatajući kneza za ruku. – Koliko je sati? Za Boga miloga: koliko je sati? Prespavao sam. Jesam li dugo spavao? – nadoveže se sav očajan, baš kao da je prespavao nešto o čemu ovisi barem cijeli život njegov.

– Spavali ste sedam-osam minuta – odgovori Jevgenij Pavlovič.

– A... samo! Dakle ja...

– I odahne duboko i požudno, kao da je zbacio sa sebe neobično breme. Dokučio je napokon da ništa »nije završilo«, da još nije svanulo, da su gosti ustali od stola samo radi zakuske i da je završila samo Lebedevljeva brbljarija. Nasmiješio se i na obrazima mu zatitra sušičava rumen, dvije jarke pjege.

– A vi ste već i brojili minute dok sam ja spavao, Jevgenije Pavloviču – prihvati on podrugljivo. – Cijelu se večer niste otrgli od mene, vidio sam... A! Rogožin! Vidio sam ga maloprije u snu – šapne knezu, a namrštio se i počeo mahati glavom Rogožinu koji je sjedio

za stolom. – A, da – odjednom preskoči opet na nešto drugo – a gdje je orator, gdje je Lebedev? Lebedev je, dakle, završio? O čemu je govorio? Je li istina, kneže, vi ste jednom govorili da će »krasota« spasiti svijet? Gospodo – poviče on svima naglas – knez tvrdi da će ljepota spasiti svijet! A ja tvrdim da su u njega zato takve nestašne misli jer je sad zaljubljen. Gospodo, knez je zaljubljen; maloprije, čim je ušao, uvjerio sam se u to. Ne rumenite se, kneže, požalit ću vas. Kakva će ljepota spasiti svijet? Meni je to pripovjedio Kolja... Vi ste gorljiv kršćanin? Kolja kaže da vi sami sebe nazivate kršćaninom.

Knez ga je promatrao pozorno i nije mu odgovorio.

– Vi mi ne odgovarate? Vi možda mislite da ja vas jako volim? – poklopi Ipolit naprečac.

– Ne, ne mislim. Znam da vi mene ne volite.

– Što! I nakon onoga jučer? Jučer sam bio iskren s vama?

– I jučer sam znao da vi mene ne volite.

– Valjda zato što vam zavidim, zavidim? To ste vi uvijek mislili i mislite i sada, no... no zašto vam govorim to? Želim piti još šampanjca; nalijte mi, Kelleru.

– Ne smijete više piti, Ipolite, ja vam ne dam...

I knez odgurne od njega čašu.

– I zaista... – pristade on odmah, kao da se zamislio. – Još će možda reći... ali vraga ja marim što će oni reći! Nije li istina, nije li istina? Neka onda govore, je li tako, kneže? I što je nama svima stalo do onoga što će biti poslije! Ali ja govorim iza sna. Usnuo sam grozan san, sada sam se tek sjetio... Ne želim vam, kneže, takve snove, premda vas zaista možda ne volim. Uostalom, ako ne voliš koga, čemu bi mu želio zlo, zar nije istina? Zašto ja to sve pitam, sve pitam! Dajte mi ruku; krepko ću vam je stisnuti, evo ovako... No vi ste mi pružili ruku? Znate dakle da vam je stišćem iskreno? Hajde, neću više piti. Koliko je sati? Uostalom, ne treba, znam ja koliko je sati. Nastao je čas! Sada je pravo vrijeme. Što je to, tu u kutu, priređuju zakusku? Dakle, taj je stol slobodan? Krasno! Gospodo, ja... ali sva ta gospoda i ne slušaju... ja kanim, kneže, pročitati jedan članak; zakuska je, dakako, zanimljivija, no...

I odjednom, sasvim iznenada, izvuče on iz svoga gornjega džepa sa strane velik svežanj papira kancelarijskog formata, zapečaćen velikim crvenim pečatom. Položi ga na stol pred sebe.

To je iznenađenje proizvelo efekt u društvu koje nije bilo pripravno na to, ili točnije, bilo je spremno, ali ne na to. Jevgenij Pavlovič čak je i poskočio na stolici; Ganja se brže primaknuo stolu; Rogožin također, ali s nekom gadljivom mrzovoljom, kao da razumije što je po srijedi. Lebedev koji se našao u blizini, pristupi radoznalih očica i stade gledati paket, nastojeći pogoditi o čemu je riječ.

– Što vam je to? – zapita knez nespokojno.

– Čim se promoli sunce, ja ću leći, kneže, rekao sam; poštena riječ: vidjet ćete! – uzviknu Ipolit. – No... no... zar vi mislite da ja ne mogu raspečatiti taj paket? – nadoveže, nekako šibajući očima po svima uokolo kao da se obraća svima bez razlike.

Knez opazi da on sav dršće.

– Nitko od nas i ne misli to – odgovori knez za sve – i zašto mislite vi da je u ikoga takva misao i da... kakva vam je to čudna ideja da čitate? Što vam je to, Ipolite?

– Što je to? Što se opet dogodilo s njim? – pitali su uokolo. Svi su prilazili, neki još jedući; sve ih je kao magnet privlačio paket s crvenim pečatom.

– To sam napisao jučer, čim sam vam zadao riječ da ću se nastaniti kod vas, kneže. Pisao sam to jučer cio dan, zatim cijelu noć i završio sam jutros; pred jutro, usnuo sam san...

– Sutra »neće više biti vremena«! – osmjehne se Ipolit kao u histeriji. – Ali ne brinite, pročitat ću za četrdeset minuta, no – za sat... I vidite kako se svi zanimaju; svi su pristupili; svi gledaju moj pečat, a da nisam članak zapečatio u paket, ne bi bilo nikakva efekta! Haha! Eto što znači tajanstvenost! Bih li, gospodo, raspečatio ili ne bih? – poviče on, smijući se svojim čudnim smijehom i sijevajući očima. Tajna! Tajna! A sjećate li se, kneže, tko je objavio da »neće više biti vremena«? To objavljuje gorostasni i silni anđeo u Apokalipsi.

– Bolje da se ne čita! – klikne odjednom Jevgenij Pavlovič, ali s takvim nemirom, neočekivanim za njega, da su se mnogi začudili.

– Ne čitajte! – poviče i knez, a položio je ruku na paket.

– Kakvo čitanje? Sada je zakuska – primijeti netko.

– Članak? Je li za časopis? – upita drugi.

– Možda je dosadno? – priklopi treći.

– Ta što je to? – zapitkivali su ostali.

No plašljiva kneževa gesta kao da je uplašila i samog Ipolita.

– Dakle... da ne čitam? – prošapće on nekako uplašeno, a smiješak mu se nacerio na usnama koje su bile pomodrjele.

– Da ne čitam? – promrmlja, obilazeći pogledom po svima prisutnima, po svim očima i licima, kao da se opet hvata za sve s prijašnjom ekspanzivnošću, kao da ona nasrće na sve. – Vi se bojite? – okrene se opet knezu.

– Čega? – upita knez, sve se više mijenjajući.

– Ima li tkogod novac od dvadeset kopjejaka? – skoči odjednom Ipolit sa stolice, kao da ga je netko naglo gurnuo – kakav bilo novac?

– Evo! – da mu odmah Lebedev. Sinula mu misao da je bolesni Ipolit poludio.

– Vjera Lukjanovna! – brže je zovne Ipolit – uzmite, bacite na stol: grb ili pismo? Grb – onda se čita!

Vjera pogleda poplašena novac, Ipolita, onda oca i nekako nespretno, zabačene glave, kao da je uvjerena da ni sama ne treba gledati novac, baci ga na stol. Ispao grb.

– Čita se! – prošapće Ipolit kao da ga je zgromila odluka sudbine; ne bi bio gore problijedio da su mu pročitali smrtnu presudu. – A uostalom – trgne se odjednom, pošto je šutio pola časka – što je to? Zar sam ja ovo maloprije bacao ždrijeb? – ogleda sve uokolo s onom istom nametljivom iskrenošću. – Ta to je ta čudna psihološka crta! – uzvikne odjednom, obraćajući se u iskrenu čudu. – To je... to je, kneže, nedokučiva crta! – potvrdi te oživi i kao da se snašao. Zapišite vi to, kneže, zapamtite, ta vi, čini mi se, skupljate materijal o smrtnoj kazni... Govorili su mi, ha-ha! Oh, Bože, zbrkane li neskladnosti! – Sjeo on na divan, nalaktio se na stol na oba lakta i uhvatio se za glavu. – Pa to je i sramota!... A vraga je meni stalo do toga što je sramota – digne gotovo odmah glavu. – Gospodo! Gospodo, ja raspečaćujem paket – objavi on s nekom nenadanom odlučnošću. – Ja... ja, uostalom, ne silim vas da slušate!...

Drhtavim od uzrujanosti rukama raspečati on paket, izvadi iz njega nekoliko listića listovnoga papira, sitno ispisanih, položi ih pred sebe i stade ih izravnavati.

– A što je to? A što je to? Što će se čitati? – mrko su mumljali neki; drugi su šutjeli. Ali svi posjedali i gledali radoznalo. Možda su i zaista očekivali nešto neobično. Vjera se uhvati-

la za očevu stolicu i zamalo što nije zaplakala kako se prepala; gotovo u isto takvom strahu bio je i Kolja. Lebedev, koji je već bio sjeo, ustane odjednom, dohvati svijeće i primakne ih Ipolitu da bolje vidi čitati.

– Gospodo, ovo... odmah ćete vidjeti što je ovo – dometne Ipolit, tko bi znao zašto, i odmah počne čitati: »Nužna izjava«! Epigraf: »*Aprés moi le déluge*«[47]... Pi, do vraga! – poviče kao da se opekao – kako sam i mogao zbilja metnuti takav glup epigraf? Poslušajte, gospodo!... uvjeravam vas da su sve moje misli... Ako vi mislite da je tu... štogod tajanstveno ili... jednom riječju...

– Dajte, čitajte bez predgovora! – prekine ga Ganja.

– Zaokolišio! – dometne netko.

– Mnogo razgovora – priklopi Rogožin koji je sve dosad šutio.

Ipolit ga pogleda naglo, a kad su im se srele oči, Rogožin se isceri gorko i žučljivo i polako izgovori čudne riječi:

– Ne radi se taj posao ovako, momče, ne radi se ovako...

Što je htio reći Rogožin, nije, dakako, nitko razumio, no riječi su ga se dojmile strašno: tako je zadrhtao te je knez pružio ruku da ga pridrži, i zacijelo bi bio uzviknuo da mu se nije očito prekinuo odjednom glas. Cijelu minutu nije mogao izgovoriti ni riječi, nego je teško disao i neprestano gledao Rogožina. Naposljetku izgovori, gubeći dah i s neobičnim naporom:

– Dakle, vi ste to... vi ste bili... Vi?

– Što sam bio? Što sam ja? – odvrati Rogožin sumnjičavo. Ali Ipolit bukne, u jedan se mah gotovo razbjesni te povikne oštro i snažno:

– *Vi* ste bili prošlog tjedna kod mene, po noći, u dva sata, onoga dana kad sam ja kod vas bio izjutra, *vi!* Priznajte, *vi?*

– Prošlog tjedna po noći? Ta nisi li ti i zbilja pomjerio pameću, momče?

»Momak« opet šuti časak, a kažiprst upre u čelo kao da premišlja; ali u njegovu blijedom smiješku, a sve se još onako kao i prije cerio od straha, odjednom je zatitralo nešto, nešto lukavo i čak pobjedonosno.

Reče gotovo šaptom, ali s neobičnim uvjerenjem. – Vi ste došli k meni i sjedili ste šuteći kod mene na stolici, do prozora, cio sat; dulje; o prvom i drugom satu poslije ponoći; onda ste ustali i u trećem ste satu otišli... To ste bili vi, vi! Zašto ste me plašili, zašto ste dolazili da me mučite – ne razumijem, ali to ste bili vi!

I u pogledu mu zatitra mahom beskrajna mržnja, unatoč tomu što ga sve još nije prolazila drhtavica od straha.

– Odmah ćete, gospodo, doznati sve to, ja... ja... slušajte...

Opet se on prihvati sa silnom žurbom svojih listića; bili su se raširili i razletjeli; pokušavao ih je složiti; drhtali su mu u drhtavim rukama; dugo ih nije mogao srediti.

– Poludio je, ili bunca! – promrmlja Rogožin jedva čujno.

Čitanje je naposljetku započelo. U početku, kojih pet minuta, autor se neočekivanoga *članka* sve još zadihavao i čitao bez veze, nejednako; ali onda mu se učvrstio glas i počeo potpuno iskazivati smisao onoga što čita. Samo ga je prekidao ponekad prilično jak kašalj; od sredine članka silno je promukao; neobično oduševljenje što ga je zaokupljalo sve

[47] Poslije mene potop (franc.)

više i više kako je čitao doprlo je pred kraj do najvišeg stupnja, jednako kao i bolesni dojam na slušatelje toga »članka«.

»MOJA NUŽNA IZJAVA«

»Aprés moi le déluge!«

»Jučer je ujutro bio kod mene knez; među ostalim, nagovorio me da se preselim k njemu u ljetnikovac. I znao sam da će svakako navaljivati s time, i bio sam uvjeren, iskreno će mi se izlanuti da ću ja u ljetnikovcu »lakše umirati među ljudima i drvećem«, kako on kazuje? No danas nije rekao: *umrijeti*, nego je rekao: »lakše će biti poživjeti«, ali to je meni, u mojem stanju, gotovo svejedno. Zapitao sam ga što podrazumijeva pod svojim neprestanim »drvećem« i zašto mi toliko nameće to »drveće« – i začudo dočuo sam od njega da sam ja sam rekao one večeri: došao sam u Pavlovsk da posljednji put pogledam drveće. Kad sam mu spomenuo da je svejedno umirao pod drvećem ili gledajući kroz prozor u moje opeke, i da nema smisla uznemirivati se toliko zbog bijednih petnaestak dana, odmah mi je odobrio; no zelenilo će i čisti zrak, prema njegovu sudu, uroditi meni svakako nekom fizičkom promjenom, moja će se uzbuđenost i *moji sni* promijeniti i možda se olakšati. Ja sam mu opet smijući se dodao da govori kao materijalist. Odgovorio mi je sa svojim smiješkom da je i bio uvijek materijalist. Kako on nikada ne laže, nešto i znače te riječi. Smiješak mu je lijep: sada sam ga promotrio pozornije. Ne znam volim li ga sad ili ne volim; nemam se sad vremena baviti time. Moja petomjesečna mržnja prema njemu, moram primijetiti, stala se posljednjega mjeseca sasvim stišavati. Tko bi znao, možda sam došao u Pavlovsk najviše zato da njega vidim. No... zašto sam onda otišao iz svoje sobe? Tko je osuđen na smrt, ne treba odlaziti iz svoga zakutka; i da nisam sada napokon odlučio, nego da sam naprotiv odlučio pričekati do posljednjega sata, onda, dakako, ne bih ni za što sam otišao iz svoje sobe i ne bih primio ponudu da se preselim k njemu: »da umrem« u Pavlovsku. Moram se požuriti i cijelu tu »izjavu« završiti svakako do sutrašnjega dana. Neću, dakle, imati vremena pročitati i popraviti; pročitat ću sutra, dok budem čitao knezu i dvojici-trojici svjedoka koje kanim naći kod njega. Kako tu neće biti nijedne lažljive riječi, nego sve sama istina, posljednja i svečana, unaprijed sam radoznao kako će se ona dojmiti mene samoga u onaj sat i časak kad budem čitao? Uostalom, nisam trebao napisati riječi: »posljednja i svečana istina«; za dva tjedna ionako ne vrijedi lagati, jer i ne vrijedi živjeti dva tjedna, to je najbolji dokaz da ću napisati jedinu istinu. (NB. Da ne zaboravim misao: nisam li ja luđak u ovom trenutku, to jest, povremeno? Rekoše mi pouzdano da sušičavi ljudi u završnom stupnju bolesti katkada znaju na neko vrijeme pomjeriti pameću. Sutra tijekom čitanja uvjerit ću se u to prema dojmu na slušatelje. To se pitanje svakako mora riješiti posve točno; inače se ne može pristupiti ničemu.)

»Čini mi se da sam upravo napisao groznu glupost; ali nemam kada preuređivati, rekao sam; osim toga, zadajem sebi riječ da navlaš neću u tom rukopisu preinačivati ni jedan jedini redak, sve ako primijetim sâm da se protivim sebi iza svakih pet redaka. Želim baš ustanoviti sutra za čitanja je li uredan logički tijek moje misli; primjećujem li svoje pogreške, je li, dakle, istinito sve ono što sam za tih šest mjeseci premislio u ovoj sobi, ili je samo puka tlapnja.

»Da mi je još prije dva mjeseca bilo kao sada otići sasvim iz svoje sobe i oprostiti se s Mayerovim zidom uvjeren sam da bih se bio žalostio. Ali sada ne osjećam ništa, a onamo sutra ostavljam sobu i zid *zauvijek!* Moje, dakle, uvjerenje da zbog dva tjedna ne vrijedi žaliti niti se odavati ikakvim osjećajima ovladalo je mojom prirodom i može sada već gospodariti svim mojim čuvstvima. No je li to istina da je moja priroda potpuno pobijeđena

sada? Da me sada počnu mučiti, zacijelo bih počeo vikati i ne bih rekao da ne vrijedi vikati i osjećati bol, jer su mi preostala samo dva tjedna života.

»No je li istina da mi preostaju samo dva tjedna života, a ne više? Slagao sam onda u Pavlovsku: B-n nije mi ništa rekao i nije me nikad ni vidio; ali prije tjedan dana doveli su mi studenta Kislorodova; on je svojim načelima materijalist, ateist i nihilist, zato sam ga baš i pozvao; trebao sam čovjeka koji bi mi naposljetku rekao puku istinu, bez obzira i bez ševrdanja. Tako je on i učinio, i ne samovoljno i bez kolebanja, nego štoviše, s očitim zadovoljstvom. (To je, prema mojem sudu, već i suvišno.) Bubnuo mi je ravno da mi preostaje oko mjesec dana, možda nešto više ako budu povoljnije prilike, ali ću možda umrijeti i mnogo prije. Prema njegovu mišljenju, mogu ja umrijeti i iznenada, recimo već sutra: takve se zgode zbivaju, i tek prekjučer neka se mlada dama, sušičava i u stanju sličnom mojem, u Kolomni, spremala da ode na trg i da kupi namirnice, ali odjednom joj pozlilo, te legla na divan, uzdahnula i umrla. Sve mi je to priopćio Kislorodov čak i s nekom gizdavošću, bešćutnošću i nehajem, kao da mi time iskazuje čast, to jest, pokazivao mi time da i mene smatra isto takvim višim bićem koje sve niječe, kao i on sâm koji, dakako, i ne haje za to hoće li umrijeti. Na kraju krajeva, ipak je omeđena činjenica: mjesec i nipošto dulje! Da se on nije prevario u to, sasvim sam uvjeren. »Jako me je zadivilo što je knez pogodio nedavno da se meni prisnivaju »loši sni; rekao je doslovce da će se u Pavlovsku promijeniti »moja uzbuđenost i *sni*«. I zašto sni? Ili je on liječnik, ili je zaista neobične pameti i zna mnogo pogađati. (Ali da je na kraju »idiot«, u to nema nikakve sumnje.) Kao navlaš, baš prije njegova dolaska, usnuo sam lijep san. (Uostalom, od onih snova što mi se sada prisnivaju na stotine.) Usnuo ja – mislim, jedan sat prije njegova dolaska – i vidim da sam u nekoj sobi, ali nisam u svojoj. Soba je veća i viša od moje, s boljim namještajem, svijetla: ormar, komoda, divan i moja postelja, velika i široka i pokrivena zelenim, svilenim, prošivenim pokrivačem. Ali u toj sam sobi opazio strašnu životinju, neku neman. Bila je nalik na štipavca, ali nije bio štipavac, nego gadnija životinja i kudikamo groznija, a čini se, baš zato što takvih životinja i nema u prirodi i što je iskrsnula preda mnom *naročito*, i što se u tom samom krije neka tajna. Promotrio sam je jako dobro; bio je to smeđ, ljuskav gmaz, četiri pedlja dug, glava mu debela dva prsta, a prema repu sve je tanji tako da mu kraj na repu nije deblji od desetine palca. Na pedalj od glave izlaze iz trupa pod kutom od četrdeset i pet stupnjeva dvije šape, po jedna sa svake strane, duge po dva pedlja, tako da se cijela životinja prikazuje kao trozub, ako gledaš odozgo. Glavu nisam razabrao, ali sam vidio dva brčića, nisu dugi, kao dvije jake igle, također smeđe boje. Isto su takva dva brčića na kraju repa i na kraju svake šape, samo, dakle, osam brčića. Životinja je trčkarala po sobi veoma brzo, odupirući se šapama i repom, a u trčanju su joj se tijelo i šape vijugale poput zmije, neobično brzo. Grozno sam se bojao da će me ubosti; rekoše mi da je otrovna, ali mene je najviše mučilo to tko li ju je poslao u moju sobu, što mi žele učiniti i u čemu je tu tajna? Skrivala se pod komodom, pod ormarom, puzala po kutovima. Sjeo sam na stolicu s nogama i podvio ih pod sebe. Ona brzo pretrčala ukoso cijelom sobom i nestala negdje kod moje stolice. U strahu sam se osvrtao, ali kako sam sjedio podvijenih nogu, nadao sam se da neće uspuzati na stolicu. Odjednom začujem iza sobe, gotovo kod glave, nekakvo pucketanje i šuškanje; okrenem se i opazim da gmaz puže uza zid i već je u istoj visini s mojom glavom, i kosa mi dodiruje rep koji mu se vrti i vijuga neobično brzo. Ja skočim, pa nestala i životinja. Bojao sam se leći na krevet da mi ne bi dopuzala pod uzglavlje. U sobu mi dođoše majka i neki njezin znanac. Počeli loviti gmaza, no bili su mirniji od mene, nisu se ni bojali. Ali nisu ništa razumjeli. Odjednom ispuzao gmaz opet; puzao je sada veoma tiho i kao s nekom posebnom nakanom, polako je vijugao, što je bilo još odurnije, opet ukoso preko sobe, prema

vratima. Sada moja majka otvori vrata i zovne Normu, našeg psa – ogroman fundlarski pas, crn i dlakav; skapao je prije pet godina. Pas uleti u sobu i stade kraj gmaza kao ukopan. Zastao i gmaz, ali sve se još previjao i pucketao po podu krajevima svojih šapa i repa. Životinje ne mogu osjećati mističan strah, ako se ne varam; ali u tom mi se trenutku učinilo kao da je u Norminu strahu bilo nešto neobično, kao da je i to gotovo mistično, dakle, i ona sluti kao i ja, da je u toj životinji nešto kobno i neka tajna. Polako je uzmicala od gmaza koji je tiho i oprezno puzao za njom i kao da je kanio odjednom poletjeti na nju i ubosti je. No uza sav je strah Norma gledala strašno pakosno, premda je drhtala svim udovima. Odjednom ona polako iskesi svoje strašne zube, otkrije cijelo svoje golemo crveno ždrijelo, namjesti se, odluči se i u jednom mahu zgrabi gmaza zubima. Gmaz se trgnuo valjda jako da izmigolji, te ga Norma zgrabi još jednom, već u letu, i dva ga puta ščepa cijelim ždrijelom, sve u letu, kao da guta. Krljušt je zahrskala u njezinim zubima; repić životinjin i šape, koje su virile iz ždrijela, micale se strahovito brzo. Odjednom Norma žalosno skvikne: gmaz je ipak pogodio ubosti u jezik. Uz skvičanje i zavijanje, razvali ona od boli usta i ja sam razabrao da joj se razgriženi gad još miče poprijeko u ustima, i iz svoga tijela, napola zgnječenoga, ispuštao Normi na jezik silan bijeli sok, sličan onomu iz zgaženoga žohara... Tu sam se probudio, a u sobu je ušao knez.«

– Gospodo – reče Ipolit, trgajući se naglo od čitanja i gotovo se postidi – ja to nisam dosad pročitao, ali mi se čini da sam zaista napisao mnogo nepotrebnog. Taj san...

– Ružan san – doda brže Ganja.

– Tu ima previše osobnoga, priznajem, to jest.

Dok je to govorio, Ipolit je bio umoran i iznemogao te je rupcem otirao znoj sa čela.

– Da, previše pažnje posvećujete svojoj ličnosti – zapišti Lebedev.

– Ja, gospodo, ne silim nikoga, i opet; tko neće slušati, može i otići.

– Tjera... iz tuđe kuće – promrmlja Rogožin jedva čujno.

– A ako odjednom svi mi ustanemo i odemo? – progovori iznenada Ferdiščenko, koji se dosad nije usuđivao govoriti naglas.

Ipolit odmah spusti pogled i prihvati se rukopisa; no već istoga trenutka digne opet glavu, oči mu zaiskre, na obrazima se zacrvene dvije pjege, pa reče upirući pogled u Ferdiščenka.

– Vi mene nikako ne volite!

Zaori smijeh; ali većina se nije smijala. Ipolit se zacrveni grozno.

– Ipolite – reče knez – poklopite svoj rukopis i dajte ga meni, a vi legnite i spavajte ovdje u mojoj sobi. Razgovarat ćemo prije sna i sutra; ali uz uvjet da nikad više ne rasklapate te listove. Hoćete li?

– Zar se to može? – pogleda ga Ipolit u istinskom čudu. Gospodo – poviče on opet, grozničavo oživljujući – to je glupa epizoda u kojoj se nisam znao vladati. Neću više prekidati čitanje. Tko hoće slušati, neka sluša...

Gutne brže iz čaše vodu, brže se nalakti na stol, da se sakrije od pogleda, i prione čitati dalje. A brzo ga je prošao sram...

»Misao o tome«, nastavi on čitati, »da ne vrijedi živjeti nekoliko tjedana počela me je istinski zaokupljati, mislim, prije mjesec dana, kad su mi preostala još četiri tjedna života, ali me sasvim zaokupila tek prije tri dana, kad sam se vratio s onog večernjeg sastanka u Pavlovsku. Prvi trenutak kad me je ta misao pronikla sasvim i neposredno dogodio se na terasi kod kneza, baš u onaj čas kad sam zamislio okušati posljednji put život, kad sam

htio vidjeti ljude i drveće (priznajem da sam sâm govorio to), žestio se, branio pravo Burdovskoga, »mojega bližnjega«, i sanjario da će svi oni odjednom raširiti ruke i dočekati me u zagrljaju i zamoliti me za oproštaj zbog nečega, a ja njih; jednom riječju, završio sam kao nedarovit glupan. I eto, baš je u tim trenucima i buknulo u meni »posljednje uvjerenje«. Čudim se sada kako sam punih šest mjeseci mogao živjeti bez toga »uvjerenja!« Znao sam pouzdano da imam sušicu i da je neizlječiva; nisam varao sebe i jasno sam shvaćao stvar. Ali što sam god shvaćao jasnije, to sam grčevitije želio živjeti; hvatao sam se za život i želio živjeti pošto-poto. Priznajem da sam se onda možda ljutio na mračni i podmukli udes koji me odlučio zgnječiti kao muhu, ne znajući, dakako, zašto; no zašto nisam završio s jedinom pakošću? Zašto sam zaista *počinjao* živjeti, kad sam znao da mi nema više počinjanja; zašto sam pokušavao, kad sam znao da mi nema više pokušaja? A međutim, nisam mogao ni knjigu pročitati, i prestao sam čitati: zašto bih čitao, zašto bih išta doznavao na šest mjeseci? Ta me je misao počesto znala ponukati da odbacim knjigu.

»Da, taj bi Mayerov zid mogao mnogo ispričati! Mnogo sam ja zapisao na njemu. Nije bilo mrlje na tom prljavom zidu koju ja nisam upamtio. Prokleti zid! A ipak mi je on draži od svih pavlovskih stabala, to jest, trebao bi mi biti draži od svih kad mi sada ne bi bilo svejedno.

»Sjećam se sada s kolikim sam pomamnim zanimanjem počeo tada paziti na *njihov* život; prije nije bilo u mene takvog zanimanja. Nestrpljivo sam i s pogrdama čekao ponekad Kolju kad sam se tako bio razbolio da nisam mogao izlaziti iz sobe. Toliko sam pronicao u sve sitnice, zanimala me svaka vijest da sam, čini mi se, postao klepetalo. Nisam razumijevao, na primjer, kako se ti ljudi, kad imaju toliko života, ne umiju obogatiti. (To, uostalom, ne razumijem ni sada.) Znao sam jednoga bijednika, o kojem su mi poslije pripovijedali da je umro od gladi, i sjećam se kako me je to razbjesnilo: da sam mogao uskrisiti toga bijednika, mislim bio bih ga ljuto kaznio. Ponekad sam se oporavljao cijele tjedne te sam mogao izlaziti na ulicu; ali ulica je počela napokon uzbuđivati u meni toliku pakost da sam po cijele dane namjerno sjedio u sobi, premda sam mogao izlaziti kao i svi. Nisam trpio taj brzopleti, uskomešani, vječno zabavljeni, mrki i uzbuđeni svijet što se oko mene vrzma po pločniku. Čemu njihov vječiti jad, vječita uzbuna i komešanje; vječita mrka pakost njihova? (Jer oni su pakosni, pakosni, pakosni.) Tko je kriv što su nesretni i ne znaju živjeti, premda imaju pred sobom još po šezdeset godina života? Zašto je Zarnjicin dopustio da umre od gladi kad mu je bilo još šezdeset godina? I svatko pokazuje svoju grubu odjeću, svoje radne ruke, ljuti se i viče: »Mi radimo kao volovi, mi se mučimo, mi smo gladni kao pas i siromašni! Drugi ne rade i ne trude se, a oni su bogati!« (Vječni pripjev!) Uz njih trčkara i vrzma se od jutra do mraka neki nesretni šmrkavac, »od odlične porodice«, Ivan Fomič Surikov – stanuje u našoj kući, iznad nas – vječito poderanih lakata, pogubljenih dugmeta, trčkaralo različitih ljudi, za čijim bilo poslovima, i još od jutra do mraka. Razgovarajte s njim: »bijedan sam, siromašan i ubog, umrla mi žena, nisam imao čime kupiti lijekove, a zimus mi se smrzlo dijete; starija je kći otišla za suložnicu«... navijek se kmezi, navijek plače! Oh, nimalo, nimalo nisam žalio te glupane, ni sada, ni prije – s ponosom govorim to! Zašto nije i on Rothschild? Tko mu je kriv što nema milijuna kao Rothschild, što nema hrpu zlatnih imperijala i napoleondora, onoliku hrpu, baš onoliku visoku hrpu kao o Bijeloj nedjelji pod sajamskim kućercima! Ako živi, onda mu je sve u vlasti! Tko je kriv što on to ne razumije?

»O, sada mi je već svejedno, sada se nemam više vremena ljutiti, ali onda, onda, kažem opet, zaista sam od bijesa grizao noću uzglavlje i kidao pokrivač. O, kako sam sanjao tada, kako sam želio, kako sam naročito želio da bi mene, mladića od osamnaest godina,

jedva odjevena, jedva i pokrivena, istjerali odjednom na ulicu i ostavili me sama samcata, bez stana, bez posla, bez komadića kruha, bez rodbine, bez ikojega znanca u najgolemijem gradu, gladna, izmorena (tim bolje!) ali zdrava, i onda bih ja pokazao...

»Što bih pokazao?«

»O, zar vi mislite da ja ne znam kako sam i bez toga već ponizio sebe svojom »Izjavom!« No, tko mene neće smatrati šmrkavcem koji ne zna život, i tko će zaboraviti da meni nije više osamnaest godina; zaboraviti da ovako životariti kako sam ja živio za tih šest mjeseci znači doživjeti već do sjedina! Ali neka se smiju i govore da su sve to bajke. I zaista sam pričao sebi bajke. Ispunjavao sam njima cijele noći svoje bez prestanka; njih se svih sjećam sada. »No zar da ih pripovijedam sad opet – sada gdje je već i meni minulo vrijeme za bajke? I komu da pričam? Ta ja sam se zabavljao njima onda kad sam jasno vidio kako mi čak brane da učim grčku gramatiku, pa sam odmah pomislio: »Neću dospjeti ni do sintakse i umrijet ću« – pomislio sam to od prve stranice i bacio knjigu pod stol. Ondje leži i sada; zabranio sam Matrjoni da je podigne.

»Neka onaj komu moja »Izjava« dopadne u ruke i tko bude strpljiv da je pročita mene smatra luđakom, ili gimnazijalcem, a najpouzdanije čovjekom osuđenim na smrt kojemu se, dakako, počelo činiti da svi ljudi osim njega premalo cijene život, prejeftino su ga navikli tratiti, prelijeno se i prenesvjesno koriste njime, dakle, svi su do jednoga nedostojni života! I što je? Ja izjavljujem da će se moj čitatelj prevariti i da je moje uvjerenje sasvim neovisno o mojoj smrtnoj presudi. Zapitajte, zapitajte ih samo kako oni svi listom sude u čemu je sreća? O, budite uvjereni da Kolumbo nije bio sretan onda kad je otkrio Ameriku, nego kad ju je otkrivao; budite uvjereni da mu je najviši trenutak u sreći bio možda upravo tri dana prije otkrića novoga svijeta, kad mu se pobunila posada te u očaju zamalo da nije vratila brod u Europu! Ne radi se tu o novom svijetu, makar on i propao, Kolumbo je umro i nije ga gotovo ni vidio, nije zapravo ni znao što je otkrio. Radi se o životu, samo o životu – o neprestanom i vječitom otkrivanju života, a nipošto o otkriću! No zašto da govorim! Čini mi se, sve ovo što sada govorim tako je nalik na najopćenitije fraze da će me jamačno smatrati učenikom nižeg razreda koji iznosi svoj sastavak o »izlasku sunca«, ili će reći da sam možda i htio nešto iskazati, ali uz svu svoju želju, nisam umio... »dati sebe«. No ipak ću dometnuti da u svakoj genijalnoj, novoj čovječjoj misli, ili jednostavno čak i u svakoj ozbiljnoj čovječjoj misli koja se rađa u čijoj bilo glavi, uvijek preostaje nešto što se nikako ne može iskazati drugim ljudima sve da ispišete cijele knjige i tumačite svoju misao trideset i pet godina; uvijek će preostati nešto što ni za što neće htjeti izaći ispod vaše lubanje, nego će ostati u vas zauvijek; tako ćete i umrijeti, a nećete možda nikomu objaviti što je najvažnije u vašoj ideji. Ali ako ni ja nisam umio sada iskazati sve ono što me je mučilo za tih šest mjeseci, barem će razumjeti da sam možda i preskupo platio što sam stekao svoje današnje »posljednje uvjerenje«; eto, to sam zbog svojih posebnih razloga smatrao potrebnim istaknuti na čelu svoje izjave.

Ali ja nastavljam.«

VI

»Neću lagati: zbiljnost je za tih šest mjeseci lovila i mene i ponekad me toliko zaokupljala da sam zaboravljao na svoju osudu, ili točnije, nisam htio misliti o njoj i čak sam se bavio

poslovima. Da tom prilikom kažem nešto o svojim tadašnjim prilikama. Kad sam prije kojih osam mjeseci počeo već jako bolovati, prekinuo sam sva poznanstva i okanio se svojih bivših drugova. Kako sam uvijek bio prilično mrk čovjek, lako su me zaboravili drugovi; oni bi me, dakako, zaboravili i da nije toga. Moje su prilike kod kuće, to jest »u obitelji«, također bile sramotne. Prije pet mjeseci zatvorio sam se zauvijek u sebe i sasvim se odijelio od obiteljskih soba. Mene su uvijek slušali i nitko nije smio ući k meni, osim u samo određeno vrijeme da spremi sobu i donese mi objed. Mati je drhtala od mojih naloga i nije se usuđivala ni plakati preda mnom kad sam je katkad puštao u sobu. Neprestano je zbog mene mlatila djecu, da ne halabuče i ne uznemiruju me; ipak sam se često tužio na njihovu viku; zacijelo me, oni sada vole! »Vjernoga Kolju«, kako sam ga prozvao, također sam, mislim, pošteno mučio. U posljednje je vrijeme mučio i on mene; jedan drugoga. Ali sam primijetio da on moju razdraženost trpi tako kao da se unaprijed zavjetovao da će štedjeti bolesnika. To me je, dakako, razdraživalo; no on se, čini se, zamislio povesti za knezom u »kršćanskoj smjernosti«, a to je bilo već ponešto smiješno. On je mlad i vatren dječak te se, dakako, povodi za svime; ali meni se katkad činilo da bi mu vrijeme bilo živjeti i prema svojoj pameti. Ja ga jako volim. Mučio sam i Surikova, koji je stanovao iznad nas i koji je od jutra do mraka trčkarao po nečijim nalozima; neprestano sam mu dokazivao da je sâm kriv za svoje siromaštvo, tako da se naposljetku uplašio i prestao mi dolaziti. To je jako smjeran čovjek, najsmjernije biće. (NB. Kažu da je smjernost strašna sila: moram se o tome raspitati kod kneza. To su njegove vlastite riječi.) No kad sam se u mjesecu ožujku popeo gore k njemu, da vidim kako im se ondje »smrzlo«, prema njegovim riječima, dijete, i kad sam se iznenada osmjehnuo uz tijelo njegova djeteta, jer sam opet počeo tumačiti Surikovu da je on »sam kriv«, odjednom su tomu jadniku zadrhtale usne i on me jednom rukom uhvatio za rame, drugom mi pokazao vrata i tiho mi, to jest, gotovo šaptom izgovorio: »Odlazite!« Otišao sam, i to mi se jako svidjelo, svidjelo se još onda, pa i u onom trenutku kad me je otpravljao; no riječi su se njegove dugo još nakon toga, kad sam ih se sjećao, doimale mene kao mučno doživljavanje nekoga čudnog, prezirnog milosrđa prema njemu, što nikako ne bih želio osjećati. Ni u trenutku takve uvrede (a ja osjećam da sam ga uvrijedio, sve ako i nisam kanio), ni u takvom se času nije taj čovjek mogao naljutiti! Nisu mu onda usne zadrhtale nipošto od srdžbe, kunem se: uhvatio me je za ruku i izgovorio veličanstveno »odlazite« bez ikakve srdžbe. Bilo je dostojanstvenosti, čak i mnogo, čak mu i nije nikako pristajala (tako da je, istinu kažem, bilo tu mnogo i komičnosti), ali nije bilo srdžbe. Možda me je jednostavno počeo odjednom prezirati. Dva-tri puta nakon toga kad bih ga sretao na stubama, brže je skidao preda mnom šešir, što prije nije nikad činio, ali nije više zastajao, kao prije, nego je zbunjen protrčao. Ako me je i prezirao, ipak me je prezirao na svoj način: »prezirao je *smjerno*«. A možda je skidao kapu jednostavno zbog straha, kao sinu svoje vjerovnice, jer je majci mojoj neprestano dugovao i nikako se nije mogao iščupati iz dugova. To je i najvjerojatnije. Htio sam u prvi mah razgovarati s njim i znam pouzdano da bi me za deset minuta počeo moliti za oproštaj; ali sam prosudio da ga je bolje i ne dirati.

»U to isto vrijeme, to jest nekako onda kad se Surikovu »smrzlo« dijete, oko polovice ožujka, odjednom sam se nekako oporavio i to je potrajalo koja dva tjedna. Počeo sam izlaziti, najčešće pred sumrak. Volio sam ožujski sumrak, kad se osjeti hladnoća i pali se plin; odlazio sam katkad daleko. Jednom u Sestilavočnoj ulici obišao me u mraku neki »od boljih«, nisam ga dobro vidio; nosio je nešto zamotano u papiru, a odjeven je bio u neki kratki i nezgrapni kaputić – preslab za to doba. Kad je došao do svjetiljke, desetak koraka preda mnom, opazim da mu je nešto ispalo iz džepa. Pohitim da dignem – i bilo je vrijeme, jer je već priskočio neki u dugu kaftanu, no kad je opazio stvar u mojim ru-

kama, nije se prepirao, nego mi letimice pogledao u ruke i šmugnuo kraj mene. Ta je stvar bio velik novčanik od safijana, starinski i sav nabijen; ali ja sam po nečemu pogodio na prvi pogled da u njemu ima bilo čega samo nema novca. Onaj prolaznik koji ga je izgubio koračao je već četrdesetak koraka ispred mene i brzo mi u svjetini nestao iz vida. Potrčim i počnem mu dovikivati; no kako mu nisam znao ništa doviknuti osim: »Hej!«, nije se ni okrenuo. Odjednom je šmugnuo nalijevo, na kućna vrata u jednu kuću. Kad sam ja dotrčao do vrata, pred kojima je bilo jako mračno, nije više nikoga bilo. Kuća je bila golema, jedna od onih grdosija što ih grade spekulanti za male stanove; u nekima od tih kuća ima katkad do sto soba. Kad sam protrčao kroz vrata, učinilo mi se kao da u desnom stražnjem kutu golemoga dvorišta hoda čovjek, premda sam u mraku jedva i mogao razabrati. Dotrčim do ugla i spazim ulaz na stube; stube su bile uske, neobično prljave i nikako nisu bile osvijetljene; ali se čulo da gore hrli uza stube čovjek, te ja poletim uz njih, nadajući se da ću ga stići dok mu gdjegod budu otvarali. Tako je i bilo. Stube nisu bile strme, ali im zato nije bilo broja, te sam se strašno zadihao; vrata su se otvorila i zatvorila se opet na petom katu, razabrao sam to još za tri polukata niže. Dok sam trčao, dok sam se ispuhivao na odmorištu, dok sam tražio zvonce, prošlo je nekoliko minuta. Otvorila mi napokon neka žena koja je u maljušnoj kuhinji raspirivala samovar; saslušala šuteći što pitam, nije, dakako, ništa razumjela i šuteći mi otvorila vrata na drugoj sobi, također maljušnoj, vrlo niskoj, s jadnim, najosnovnijim namještajem i sa širokom golemom posteljom pod zavjesama na kojoj je ležao »Terentjič« (tako ga je zovnula žena), pijan, čini mi se. Na stolu je u željeznom noćnom svijećnjaku dogarala svijeća i stajala boca od pol štofa,[48] gotovo već ispražnjena. Terentjič je ležeći riknuo nešto i mahnuo na druga vrata, a žena je otišla, tako da mi nije preostalo ništa drugo nego otvoriti ta vrata. Tako sam i učinio, ušao sam u drugu sobu.

»Ta je soba bila još uža i tješnja od prijašnje, tako da nisam znao ni gdje bih se okrenuo; uska postelja za jednu osobu zapremala je u kutu razmjerno mnogo prostora; od drugoga su namještaja bile samo tri jednostavne stolice, zatrpane svakakvim prnjama, i najjednostavniji drveni kuhinjski stol pred postarim divanom od voštanog platna, tako da između stola i postelje nisi gotovo mogao ni proći. Na stolu je gorjela lojanica u isto onakvom željeznom svijećnjaku, a na postelji je pištalo maljušno djetešce možda samo tri tjedna staro, sudeći po glasu; njega je »preodijevala«, to jest, previjala ga bolesna blijeda žena, čini se mlada, u krajnjem negližeu, koja je možda tek počela ustajati nakon porođaja, ali dijete nije prestajalo, nego je plakalo, nadajući se jadnim majčinim grudima. Na divanu je spavalo drugo dijete, djevojčica od tri godine, pokrivena, čini se, frakom. Kraj stola je stajao gospodin u jako otrcanom kaputu (skinuo je već bio kabanicu te je ležala na postelji) i razmotavao modar papir u koji su bile zavijene koje dvije funte pšeničnog hljeba i dvije male kobasice. Na stolu je osim toga bio čajnik s čajem i ležali su komadići crna kruha. Ispod postelje se promaljao otvoren kovčeg i stršila su dva zavežljaja s nekim prnjama.

»Jednom riječju, bio je strašan nered. Učinilo mi se na prvi pogled da su oboje, i gospodin i dama, pristojni ljudi, ali ih je siromaštvo dotjeralo do toga stanja koje ponižava i u kojemu nered prevladava naposljetku svaki pokušaj da se boriš s njim, i čak dovodi ljude do gorke potrebe da u tom samom neredu što svaki dan raste nalaze gorki i kao osvetnički osjećaj zadovoljstva.

[48] Štof - mjera za tekućinu - 1,23 l.

»Kad sam ušao, taj je gospodin, koji je također tek preda mnom ušao i razmotavao svoju zalihu, brzo i vatreno razgovarao nešto sa ženom; ona još nije bila završila s previjanjem, ali je već počela plakati; vijesti su bile valjda loše, po običaju. Lice toga gospodina, kojemu je bilo na oko kojih dvadeset i osam godina, crnomanjasto i suho, obrubljeno zaliscima, s obrijanom bradom da se sjaji, učinilo mi se prilično pristojnim, pa i ugodnim; bilo je mrko, mrka pogleda, ali s nekim bolnim dahom ponosa koji se suviše lako razdražuje. Kad sam ušao, nastade neobičan prizor. »Ima ljudi kojima je razdražljiva uvredljivost na neobičnu slast, pogotovo kad ona u njima stiže (što se uvijek događa jako brzo) do krajnosti; u taj se tren čini čak da im je ugodnije biti uvrijeđenima nego ne biti. Te što se razdražuju poslije uvijek veoma muči kajanje, ako su pametni, razumije se, i ako mogu shvatiti da su se naljutili deset puta jače nego što je trebalo. Gospodin me neko vrijeme gledao u čudu, a žena u strahu, kao da je čudo neviđeno što je i k njima došao netko; ali odjednom nasrne on na mene gotovo u bijesu; nisam još dospio izmucati ni dvije riječi, a on, pogotovo kad je vidio da sam pristojno odjeven, počeo se valjda osjećati veoma uvrijeđenim što sam se usudio tako bezobzirno zaviriti u njegov zakutak i vidjeti sve nezgrapne prilike njegove, kojih se on i sam stidi toliko. Dakako, poradovao se slučaju da na bilo koga istrese svoju pakost zbog svih svojih nedaća. Jedan sam časak mislio čak da će zapodjenuti tučnjavu: problijedio je kao u ženskoj histeriji i strašno uplašio ženu.

– Kako ste vi smjeli ući ovako? Van! – vikao je dršćući i jedva izgovarajući riječ. Ali odjednom ugleda u mojim rukama svoj novčanik.

– Čini mi se, vi ste ga izgubili – rekoh mu što sam god mogao spokojnije i hladnije. (Tako je, uostalom, i moralo biti). Stajao je preda mnom sav preplašen i kao da neko vrijeme nije ništa mogao razumjeti; onda se brže uhvatio za svoj džep sa strane, zinuo od straha i udario se rukom po čelu.

– Bože! Gdje ste ga našli? Kako?

Objasnim mu najkraćim riječima i po mogućnosti još hladnije kako sam digao novčanik, kako sam trčao i zvao ga i kako sam naposljetku, nagađajući i gotovo pipajući, poletio za njim uza stube.

– O, Bože! – uzvikne on, obraćajući se ženi – tu su svi naši dokumenti, tu su moji posljednji instrumenti, tu je sve... o, gospodine, znate li vi što ste učinili meni? Ja bih bio propao! Ja sam u međuvremenu bio uhvatio kvaku na vratima da bez odgovora odem; ali sam se i sâm bio zadihao i odjednom je buknula moja uzbuđenost u takav silan kašalj da sam se jedva održao. Vidio sam kako je gospodin letio na sve strane da mi nađe praznu stolicu, kako je zgrabio napokon stvari s jedne stolice, bacio ih na pod, brže mi primakao stolicu i pažljivo me posjeo. Ali moj je kašalj trajao dalje i nije prestajao još koje tri minute. Kad sam se snašao, sjedio je on već pokraj mene na drugoj stolici, s koje je valjda također zbacio prnje na pod, i pomno me motrio.

– Vi, čini mi se... bolujete? – izgovori on onim istim tonom kojim obično govore doktori pristupajući bolesniku. – Ja sam i sâm liječnik (nije rekao doktor) – a kad je to izgovorio, zbog nečega mi pokaže rukom na sobu kao da protestira protiv svoga sadašnjega stanja. Vidim da vi...

– Imam sušicu – izgovorim ja, što sam god mogao kraće, i ustanem.

Odmah skoči i on.

– Vi možda pretjerujete i... da se upotrijebe sredstva...

Bio je jako zbunjen i kao da se još nije mogao snaći; novčanik mu je stršio iz lijeve ruke.

– O, ne uznemirujte se – prekinem ga opet, hvatajući za kvaku na vratima – prošlog me je tjedna pregledao B-n (opet sam tu upleo B-na) i moja je stvar riješena. Oprostite...

Htjedoh opet otvoriti vrata i ostaviti svoga zbunjenog plemenitog i stidom obuzetog doktora, no u taj me mah spopao opet prokleti kašalj. Sada navali moj doktor da opet sjednem i odahnem; on se obrati ženi, a ona, ni ne mičući se sa svojega mjesta, reče nekoliko plemenitih i ljubaznih riječi. Pritom se jako zbunila, tako da joj je rumen zatitrala na blijedožutim suhim obrazima. Ostadoh, ali s licem i držanjem koje je svakoga trena kazivalo da me jako strah nisam li im na smetnji. (Tako je moralo biti.) Kajanje mojega doktora izmučilo ga je naposljetku, vidio sam to.

– Ako ja... – započe on, sve prekidajući i preskačući. – Toliko sam vam zahvalan i toliko sam kriv... ja... vi vidite... – on opet pokaže sobu – u ovaj sam čas u takvom stanju...

– O – rekoh ja – što bih i gledao; zna se; vi ste valjda izgubili mjesto te ste doputovali da se objasnite i da opet potražite mjesto?

– Kako ste... doznali? – zapita on u čudu.

– Vidi se na prvi pogled – odgovorim ja nehotice podrugljivo.

– Mnogi ovamo dolaze iz provincije s nadama, trčkaraju i tako, eto, žive.

Počeo on odjednom govoriti vatreno, drhtavih usana; stao se tužiti, stao pripovijedati, i priznajem, zanio mene; sjedio sam kod njega nešto manje od sata. Ispripovijedao mi je svoju povijest, uostalom jako običnu. Bio je liječnik u guberniji, imao državno mjesto, ali onda počele neke spletke u koje su upleli njegovu ženu. On se uznemirio, ražestio; nastala promjena u gubernijskoj upravi, njegovim neprijateljima u korist; njega potkopali, izgubio je službu i s posljednjim sredstvima doputovao u Petrograd da objasni stvar; u Petrogradu ga, zna se, dugo nisu slušali, zatim ga saslušali, zatim odbili, zatim ga namamili obećanjima, zatim mu odvratili strogo, zatim mu naredili neka nešto napiše za objašnjenje, zatim uskratili primiti ono što je napisao, naložili mu neka podnese molbu – jednom riječju, trčkarao je već peti mjesec, pojeo sve; posljednje su ženine krpe bile založene, a uto se rodilo dijete i, i... »danas je napokon odbijena molba, a ja gotovo i nemam kruha, ništa nemam, žena rodila. Ja, ja...«

Skočio je sa stolice i okrenuo se od mene. Žena je plakala u kutu, dijete opet zapištalo. Ja izvadim svoju bilježnicu i počnem nešto zapisivati u nju. Kad sam završio i ustao, stajao je on preda mnom i gledao s bojažljivom radoznalošću.

– Zapisao sam vaše ime – rekoh mu – no, i sve drugo; mjesto gdje ste služili, ime vašega gubernatora, dane, mjesece. Imam jednog prijatelja, još iz škole, Bahmutova, a njegov stric, Pjotr Matvejevič Bahmutov, pravi državni savjetnik, direktor je...

– Pjotr Matvejevič Bahmutov! – uzvikne moj liječnik i gotovo zadršće. – Ta do njega, može se reći, sve i stoji!

I zaista, u povijesti mojega liječnika i u njezinu raspletu, kojemu sam ja iznenada pripomogao, sve se složilo i pogodilo kao da je namjerno bilo pripravljeno, upravo kao u romanu. Rekoh tim bijednim ljudima neka se trude nikako se ne uzdati u mene jer ja sam i sâm bijedan gimnazijalac (namjerno sam pretjerao s poniženjem, odavno sam svršio nauke i nisam gimnazijalac) i ne trebaju znati moje ime, ali ja ću otići odmah na Vasiljevski ostrov k svojemu prijatelju Bahmutovu, pa kako pouzdano znam da njegov stric, pravi državni savjetnik, neženja i bez djece, zaista gine za svojim sinovcem i strasno ga ljubi, jer u njemu gleda posljednji izdanak svoje obitelji, »moj će prijatelj možda moći učiniti štogod za vas i za mene, dakako, kod svojega strica.«...

– Samo kad bi mi dopustili da objasnim njegovoj preuzvišenosti! Samo kad bih uzmogao steći čast da objasnim riječima! – klikne on, dršćući kao u groznici, a oči mu zablistale.

Tako je rekao: *uzmogao*. Ja ponovim još jedanput da će se posao zacijelo izjaloviti i sve će biti »obećanje ludom radovanje«, te dometnem: ako im ne dođem sutra ujutro, onda je stvar propala i ne trebaju čekati. Oni me ispratili klanjajući se, bili su gotovo izvan sebe. Nikada neću zaboraviti izraz njihovih lica. A ja uzeo izvoščika i odmah se uputio na Vasiljevski ostrov.

S tim sam Bahmutovim bio u gimnaziji, nekoliko godina, u neprestanu neprijateljstvu. Smatrali smo ga aristokratom, ja sam ga barem nazivao tako; lijepo se odijevao, dovozio se na svojim konjima, nikad se nije razmetao, uvijek je bio izvrstan prijatelj, uvijek veseo, pa katkad i jako domišljat, premda nije nipošto bio bistre pameti, unatoč tomu što je uvijek bio prvi u razredu; a ja nisam nikad ni u čemu bio prvi. Svi su ga prijatelji voljeli osim mene jedinoga. Nekoliko je puta tijekom tih nekoliko godina prilazio k meni; ali ja sam se svaki put odvraćao od njega mrko i ljuto. Sada ga otprilike nisam sretao već godinu dana; bio je na sveučilištu. Kad sam u devet sati ušao k njemu (uz velike ceremonije: najavili su me), dočekao me je isprva u čudu, čak nimalo ljubazno, ali odmah se odobrovoljio pa je, gledajući me, odjednom prasnuo u smijeh.

– Kako vam je palo na pamet da me posjetite, Terentjeve? – zavikne u svojoj uvijek miloj neusiljenosti, koja je katkada bila drska, ali nije nikad vrijeđala, a ja sam je tako volio u njega i zbog nje sam ga toliko mrzio. – No što je to – uzvikne uplašeno – vi ste jako bolesni!

Opet me zaokupio kašalj, srušio sam se na stolicu i jedva sam mogao uhvatiti dah.

– Ne brinite, imam sušicu – rekoh – došao sam vam s molbom. On sjedne u čudu, a ja mu odmah razložim cijelu doktorovu povijest i izjavim da bi on jedini mogao možda učiniti štogod jer ima izniman utjecaj na strica.

– Učinit ću, svakako ću učiniti i odmah ću sutra navaliti na strica; baš mi je drago, a vi ste sve to ispripovijedali tako lijepo... No ipak, Terentjeve, otkud vam je palo na pamet da se obratite meni?

– Tu mnogo stoji do vašega strica, a uz to smo mi, Bahmutove, uvijek bili neprijatelji, pa kako ste vi plemenit čovjek, pomislio sam da neprijatelju nećete odbiti – priklopio sam s ironijom.

– Kao što se Napoleon obratio Engleskoj! – uzvikne on i zahihoće.

– Učinit ću, učinit ću! Otići ću čak i odmah, ako se može! – nadoveže brže kad je vidio da ja ozbiljno i oporo ustajem.

I zaista, tu smo stvar riješili na najneočekivaniji način, da i ne može biti bolje. Za pola mjeseca dobio je naš liječnik opet službu u drugoj guberniji, dobio putni trošak, pa i potporu. Rekao bih da je Bahmutov, koji je običavao odlaziti k njima (a ja sam im zbog toga namjerno prestao odlaziti te sam gotovo hladno dočekivao doktora koji je svraćao k meni) – Bahmutov je, rekao bih, naveo doktora da od njega čak i primi u zajam novac. S Bahmutovim sam se sastajao koja dva puta za tih šest tjedana, a sastali smo se treći put kad smo se opraštali s doktorom. Rastanak je upriličio Bahmutov kod svoje kuće, objed sa šampanjcem, bila je nazočna i doktorova žena; ali ona je jako brzo otišla k djetetu. Bilo je to početkom svibnja, večer je bila jasna, golema se kugla sunčana spuštala u zaljev. Bahmutov me otpratio kući; udarili smo na Nikolajevski most; obojica smo se bili nakitili. Bahmutov je govorio o svojem zanosu što je tako dobro završila stvar, hvalio mene za to, tumačio mi kako mu godi dobro djelo, uvjeravao me da je sva zasluga moja i da pogreš-

no uče i propovijedaju sada mnogi da pojedino dobro djelo ne vrijedi ništa. I ja sam silno poželio razgovarati.

– Tko udara na pojedinačnu »milostinju« – započeh ja – taj udara na prirodu čovjekovu i prezire njegovu osobnu vrijednost. No organizacija »društvene milostinje« i pitanje o osobnoj slobodi – dva su različita pitanja koja se ne isključuju uzajamno. Pojedinog dobrog djela bit će uvijek jer je to potreba ličnosti, živa potreba izravnog utjecaja jedne osobe na drugu. U Moskvi je živio neki starac, »general«, to jest pravi državni savjetnik, s njemačkim imenom; taj je za cijeloga života obilazio po uzama zločince; svaka partija sibirskih prognanika znala je da će je na Vorobjovim gorama pohoditi »starkelja-general«. On je svoj posao radio nadasve ozbiljno i pobožno; odlazio, prolazio između redova prognanika koji su ga okruživali, zastajao pred svakim, svakoga ispitivao o njegovim potrebama, gotovo nikada nije nikomu govorio pouku, sve ih je nazivao »golubanima«. Davao im je novca, slao im potrebne stvari, obojke, ovoje, platno, donosio im katkad dobre knjižice i poklanjao ih svakomu pismenomu, potpuno uvjeren da će ih čitati putem i da će pismeni pročitati nepismenomu. O zlodjelu je rijetko ispitivao; saslušao je samo ako bi prijestupnik sâm počeo govoriti. Svi su mu prijestupnici bili jednaki, razlike nije bilo. Razgovarao je s njima kao s braćom, ali oni ga počeše pred kraj smatrati ocem. Ako bi opazio koju prognanu ženu s djetetom u naručju, pristupio bi, milovao bi dijete, pucketao mu prstima da se dijete nasmije. Tako je radio mnogo godina, sve do smrti; naposljetku su ga znali po cijeloj Rusiji i po cijelom Sibiru, to jest, znali su ga svi prijestupnici. Pripovijedao mi je jedan koji je bio u Sibiru da je sam bio svjedok kako su najokorjeliji prijestupnici govorili o generalu, a on je, kad je pohađao partije, rijetko mogao pokloniti više od dvadeset kopjejaka jednom čovjeku. Istina, nisu o njemu govorili baš vatreno, ili baš osobito ozbiljno. Poneki od »nesretnika« koji je ubio kakvih dvanaest duša, zaklao šestoro djece, samo za svoje zadovoljstvo (kažu da je bilo i takvih) odjednom će ni pet ni šest, kad bilo, a samo možda jedan jedini put za svih dvadeset godina, uzdahnuti i reći: »A što sada starkelja-general, živi li još?« Uz to će se možda i osmjehnuti – i to ti je, eto, sve. A otkud vi znate kakvo je sjeme zasijao zanavijek u njegovu dušu taj »starkelja-general« kojega on nije zaboravio za dvadeset godina? Otkud vi znate, Bahmutove, kakvo će značenje imati to pridruženje jednoga lica drugomu u sudbini onoga koji se pridružio?... Ta tu je cio život i nebrojeno mnoštvo razgranaka, nama skrivenih. Najbolji šahist, najdomišljatiji među njima, može smisliti samo nekoliko koraka unaprijed; o jednom francuskom šahistu koji je znao smisliti deset koraka unaprijed pisali su kao o čudu. A koliko koraka ima tu i koliko onoga što mi ne znamo? Kad bacate svoje sjeme, kad bacate svoju »milostinju«, svoje osobnosti, i primate u sebe jedan dio tuđe osobnosti; vi se združujete jedan s drugim; još malo pažnje i vi se već nagrađujete znanjem, najneočekivanijim otkrićima. Vi ćete naposljetku promatrati svoje djelo kao znanost; ona će zaokupiti sobom sav vaš život i može ispuniti život. S druge strane, sve vaše misli, sve sjemenje što ste zbacili i možda ste ga već pozaboravljali, utjelovit će se i izrast će; koji je dobio od vas, predat će drugomu. I otkud vi znate kakvo će biti vaše sudjelovanje u budućem rješenju sudbine čovječanstva? Ako vas pak znanje i cio život toga rada uznesu naposljetku dotle da uzmognete izbaciti silno sjeme, da donesete svijetu veliku misao, to... I tako dalje, mnogo sam govorio tada.

– I kad pomislim da baš vama nema života! – kliknuo je Bahmutov s vatrenim prijekorom nekomu.

U taj smo čas stajali na mostu, nalaktili se na ogradu i gledali Nevu.

– A znate li što mi je palo na pamet? – rekoh ja i nagnuh se još jače preko ograde.

– Da nije: baciti se u vodu? – poviče Bahmutov gotovo uplašen.

Možda mi je na licu pročitao moju misao.

– Nije, zasad je samo jedna misao, ova: evo, meni preostaju sada koja dva-tri mjeseca života, možda četiri; ali na primjer, kad mi preostanu samo dva mjeseca, pa da silno poželim učiniti kakvo dobro djelo koje bi iziskivalo posla, trčkaranja i zauzimanja, na priliku kao što je posao našeg doktora, ta onda bih se morao odreći toga posla, jer mi ne preostaje vremena, i morao bih tražiti drugo »dobro djelo«, sitnije, koje je prema mojim *sredstvima* – ako mi baš toliko bude do dobroga djela. Priznajte da je to smiješna misao!

Bijedni se Bahmutov jako usplahirio zbog mene; otpratio me sve do kuće i bio je tako delikatan da me nije ni jedan jedini put počeo tješiti i gotovo je neprestano šutio. Kad se opraštao sa mnom, žarko mi je stisnuo ruku i zamolio me za dozvolu da me smije pohađati. Odgovorio sam, ako mi bude dolazio kao »utješitelj« (jer ako i bude šutio, sve bi mi ipak dolazilo kao utješitelj, to sam mu izjavio), time će mi svaki put još jače napominjati smrt. Slegnuo je ramenima, ali se složio sa mnom: rastali smo se prilično uljudno, čemu se nisam nadao.

No te večeri i te noći zasijano je prvo sjeme mojega »posljednjega uvjerenja«. S pomamom sam se prihvatio te *nove* misli, s pomamom sam joj razglabao sve »zavijutke«, sve njezine oblike, (nisam zaspao cijele noći), i što sam god dublje ronio u nju, to sam je jače primao u sebe, to sam se jače bojao. Naposljetku me zaokupio strašan strah i nije me puštao ni onih dana nakon toga. Ponekad sam se, razmišljajući o tom svom nespretnom strahu, naglo ledio od nove strave: ta po tom sam strahu mogao rasuditi da se moje »posljednje uvjerenje« i te kako uvriježilo u meni i svakako će dospjeti do svoga rješenja. No za rješenje nije meni dostajalo odlučnosti. Nakon tri tjedna sve je završilo i odlučnost se pojavila, ali uz jako čudnu zgodu.

Ovdje u svojoj izjavi sve su te brojke dane. Meni će, dakako, biti svejedno, ali *sada* (možda samo u ovom trenutku) želim da oni koji budu sudili mojemu djelu mogu jasno vidjeti iz kakvog je logičnog niza zaključaka nastalo moje »posljednje uvjerenje«. Napisao sam maloprije da ona konačna odlučnost, koje mi nije dostajalo da obavim svoje »posljednje uvjerenje«, nije u meni, čini mi se, nipošto potekla iz logična zaključka, nego od nekog čudnog udara, od neke čudne zgode koja možda nije ni u kakvoj vezi s tijekom te stvari. Prije desetak dana došao je k meni Rogožin zbog jedne svoje stvari koju je suvišno spominjati ovdje potanko. Nisam nikad ranije viđao Rogožina, ali sam veoma mnogo čuo o njemu. Dao sam mu sve potrebne obavijesti i on je brzo otišao, a kako je samo i došao radi tih obavijesti, bila bi time i završila stvar među nama. Ali on me je prejako zainteresirao, te sam cijeloga toga dana bio pod dojmom neobičnih misli, tako da sam sutradan odlučio otići k njemu da mu sâm uzvratim posjet. Rogožin mi se očito nije razveselio, pa mi je natuknuo »fino« da nemamo radi čega nastavljati poznanstvo; ali sam proveo ipak jako zanimljiv sat, kao, po svoj prilici, i on. Među nama je bio tolik kontrast da je morao biti očit obojici, naročito meni: ja sam bio čovjek kojemu su već izbrojeni dani, a on čovjek koji živi potpunim, izravnim životom, u sadašnjem trenutku, bez ikakve brige za »posljednje« zaključke, brojke, ili za što mu drago, ako se tiče onoga zbog čega... zbog čega... no, pa zbog čega... no, pa zbog čega se obezumio; neka mi gospodin Rogožin oprosti tu riječ, makar i kao lošemu literatu koji ne umije iskazati svoju misao. Uza svu njegovu neljubaznost učinilo mi se da je uman čovjek i sposoban razumjeti mnogo, premda ga slabo zanima išta sporedno. Nisam mu spominjao svoje »posljednje uvjerenje«, ali mi se po nečemu učinilo da ga je on pogodio slušajući mene. Prešutio je, silno je šutljiv. Na odlasku sam mu natuknuo da uza svu razliku među nama i uza sve opreke – *les extrêmes*

se touchent[49] (protumačio sam mu to ruski), tako da možda i on sâm, čini mi se, nije nipošto dalek od mojeg »posljednjeg uvjerenja«. Na to mi je odgovorio veoma mrko i kiselom grimasom, ustao, sam mi našao kapu, učinio se tobože kao da bih ja želio otići i jednostavno me otpravio iz svoga mračnoga doma, pod isprikom da me ispraća iz uljudnosti. Kuća me je njegova zaprepastila; nalik je na groblje, a njemu se, čini mi se, sviđa, što je uostalom i razumljivo: ovakav pun, izravan život kakvim on živi prepun je sam po sebi da bi mu trebalo uređaja. Taj me posjet Rogožinu jako umirio. Osim toga, još mi od jutra nije bilo dobro; predvečer sam jako oslabio i legao u postelju, a ponekad sam bio u silnoj vrućini i čak sam povremeno bulaznio. Kolja je ostao sa mnom do jedanaest sati. Ali sjećam se svega o čemu je govorio i o čemu smo mi razgovarali. No kad bi mi se na trenutak sklapale oči, uvijek mi se prikazivao Ivan Fomič, koji je tobože dobio milijune. Sve nije znao kamo bi ih djenuo, razbijao je glavu zbog njih, drhtao od straha da će mu ih ukrasti, a naposljetku ih odlučio tobože zakopati u zemlju. Ja sam mu savjetovao najzad neka toliku hrpu zlata ne zakopava uludo u zemlju, nego neka od cijeloga toga grumena izlije zlatan lijes »smrznutomu« djetetu i neka zato iskopa dijete. Tu je moju porugu primio Surikov sa suzama zahvalnosti i odmah se latio izvršavanja nauma. Ja sam tobože pljunuo i otišao od njega. Kad sam se sasvim razbudio, uvjeravao me je Kolja da i nisam spavao, nego sam cijelo to vrijeme razgovarao s njim o Surikovu. Gdjekoji sam čas bio u neobičnu jadu i smetnji, tako da je Kolja otišao zabrinut. Kad sam ustao da za njim zaključam vrata, sjetio sam se odjednom slike koju sam toga dana vidio kod Rogožina, u jednoj od najmračnijih dvorana njegove kuće, nad vratima. Sam mi ju je pokazao usput; stajao sam pred njom, čini mi se, kojih pet minuta. Na njoj nije bilo ništa lijepo u umjetničkom pogledu; ali je prouzročila u meni neki čudan nemir.

Na slici je toj prikazan Isukrst, upravo skinut s križa. Čini mi se, slikari su uobičajili prikazivati Isukrsta, i na križu i skinutoga s križa, sve još s dahom neobične ljepote na licu; tu mu ljepotu pokušavaju očuvati i u najstrašnijim mukama. Na Rogožinovoj pak slici nema ni spomena ljepote; to je u potpunom liku tijelo čovjeka koji je pretrpio beskrajne muke još prije križa, rane, mučenje, koji je bio pretučen od straže, od naroda, kad je nosio na sebi križ i pao pod križem i naposljetku je trpio muku na križu šest sati. (Tako je barem prema mojem sudu.) Istina, to je lice čovjeka tek skinutoga s križa, to jest, očuvalo je u sebi veoma mnogo života, topline; ništa se još nije uspjelo ukočiti, tako da lice umrloga odiše mukom kao da je On i sad još trpi (to je umjetnik veoma dobro uhvatio), no zato nije nimalo poštedio lice; tu je sama priroda i zaista takvo i mora biti tijelo čovjekovo nakon tolikih muka, tko god bio taj čovjek. Znam, kršćanska je crkva ustanovila još za prvih vjekova da Isukrst nije trpio tobožnju muku, nego zbiljsku, dakle, i tijelo je Njegovo na križu bilo podvrgnuto prirodnom zakonu potpuno i sasvim. Na slici je to lice strašno izubijano, natečeno, sa strašnim, natečenim i okrvavljenim modricama, oči otvorene, zjenice skupljene: krupne, otvorene bione u očima blistaju nekim mrtvim, staklenim bljeskom. Ali začudo, kad gledaš to tijelo izmučenoga čovjeka, rađa ti se osobito i zanimljivo pitanje: ako su baš ovakvo tijelo (a on je svakako morao biti baš ovakav) vidjeli svi Njegovi učenici, Njegovi glavni budući apostoli, vidjele žene koje su išle za Njim i stajale kraj križa, svi oni koji su vjerovali u Njega i obožavali Njega, kako su mogli povjerovali, gledajući takvo tijelo, da će taj mučenik uskrsnuti? Tu ti se nehotice javlja misao: ako je tako grozna smrt i ako su tako jaki prirodni zakoni, kako se mogu nadvladati? Kako se mogu nadvladati, kad ih nije pobijedio ni Onaj Koji je pobjeđivao i prirodu za života Svojega, Kojemu se ona pokoravala, Koji je kliknuo: »*Talita, kum!*« – i djevica je ustala,

[49] Suprotnosti se dodiruju (franc.)

»Lazare, izađi!« – i izašao mrtvac? Kad gledaš tu sliku, priviđa ti se priroda u liku neke goleme, neumoljive i nijeme zvijeri, ili točnije, kudikamo točnije, premda je i čudno – u liku nekog gorostasnog stroja najmodernije konstrukcije koji je besmisleno zahvatio, zdrobio i progutao, gluho i bešćutno, ono veliko i neprocjenljivo Biće – takvo Biće koje bi samo samcato vrijedilo koliko i sva priroda i svi zakoni njeni; sva zemlja koja je možda i stvorena samo zato da bi se pojavilo to Biće! Tom slikom kao da se baš iskazuje ta misao o mračnoj, drskoj i besmisleno vječnoj sili kojoj je sve podvrgnuto, pa nam se ta misao i nehotice nameće. Ti ljudi koji su okruživali pokojnika, a nijednoga nema tu na slici, jamačno su osjetili strašni jad i izgubljenost te večeri koja im je u jedan mah zdrobila sve nade i skoro vjerovanja. Jamačno su se razišli u najgroznijem strahu, premda je svaki nosio u sebi golemu misao koja se nikada više nije mogla iščupati iz njih. I da je sâm taj Učitelj mogao uoči smaknuća vidjeti Svoju sliku, zar bi On uzašao ovako na križ i onako umro kao što je umro? Nesvjesno ti se nameće i to pitanje kad gledaš sliku.

Sve se to priviđalo i meni na odlomke, možda u nekakvoj halucinaciji, katkada čak i u živim slikama, još pola sata nakon Koljina odlaska. Može li se prikazivati u liku ono što nema lika? No meni kao da se činilo katkad da vidim u nekom čudnom i nemogućem obliku tu beskrajnu silu, to gluho, mračno i nijemo biće. Sjećam se da me je netko poveo za ruku, sa svijećom u rukama, pokazao mi nekakvu golemu i odurnu tarantulu i stao me uvjeravati da je to najmračnije, najgluše i najsvesilnije biće i smijao se mojemu negodovanju. U mojoj se sobi pali svagda pred noć kandilo pred ikonom – tmurno i kukavno svjetlo, ali se ipak može razabrati sve, a pod kandilom se može i čitati.

Mislim da je već bio nastao prvi sat; nisam nikako spavao, nego sam ležao otvorenih očiju; odjednom se otvorila na mojoj sobi vrata i ušao Rogožin.

Ušao, zatvorio vrata, šuteći me pogledao i tiho otišao u kut do one stolice što stoji gotovo baš pod kandilom. Jako sam se začudio i gledao očekujući; Rogožin se nalaktio na stol i počeo me šuteći gledati. Tako su prošle koje dvije-tri minute, i ja se sjećam da me je njegova šutnja jako uvrijedila i ozlovoljila. Zašto neće govoriti? Zašto je došao tako kasno, učinilo mi se dakako čudnim, ali se sjećam da se zapravo nisam bogzna koliko začudio tomu. Čak i naprotiv: premda mu izjutra nisam jasno iskazao svoju misao, ipak znam da ju je razumio; a ta je misao bila takva da je radi nje, dakako, mogao doći da još jedanput razgovaramo, makar i u veoma kasno doba. I mislio sam da je došao radi toga. Ujutro smo se rastali malo neprijateljski, a i sjećam se, pogledao me je koja dva puta vrlo podrugljivo. Tu, eto, porugu pročitao sam i sad u njegovu pogledu, ona me je uvrijedila. A u to da je ovo zaista glavom Rogožin, a nije prikaza, nije tlapnja, nisam isprva ni najmanje sumnjao. Nisam to ni mislio.

Međutim je on svejednako sjedio i svejednako me gledao s onim istim smiješkom. Ja sam se pakosno prevrnuo na postelji, također se nalaktio na uzglavlje i namjerno odlučio da i ja šutim, pa makar dovijeka sjedili tako. Svakako sam želio, tko zna zašto, da on započne prvi. Tako je, mislim, prošlo dvadesetak minuta. Odjedanput mi sinula misao: a što je ako to nije Rogožin, nego samo prikaza?

Ni u bolesti svojoj, niti ikada prije, nisam ni jedan jedini put vidio nikakvu prikazu: no meni se uvijek činilo, još dok sam bio dječak, pa i sada, to jest nedavno, ako makar jedan jedini put ugledam prikazu, da ću tu odmah umrijeti, unatoč tomu što ne vjerujem ni u kakve prikaze. Ali kad mi je sinula misao da to nije Rogožin, nego samo prikaza, sjećam se, nisam se uopće uplašio. Štoviše, i ljutio sam se na to. Čudno je još i to što me nekako i nije nikako zanimalo rješenje pitanja je li to prikaza ili sam Rogožin, niti me zbunilo, kako bi, čini se, trebalo; čini mi se da sam onda mislio na nešto drugo. Mene je, na primjer

zanimalo mnogo više zašto je Rogožin, koji je maloprije bio u domaćoj spavaćoj haljini i u papučama, sada u fraku, i u bijelom prsluku i s bijelom kravatom? Sinula mi još i misao: ako je to prikaza i ja se ne bojim nje; zašto ne bih ustao, prišao k njoj i uvjerio se sâm? Uostalom, možda se nisam usuđivao, nego se bojao. Ali tek što sam pomislio da se bojim, odjednom me ledena jeza prošla po cijelom tijelu; zazeblo me po leđima i koljena mi zaklecala. U taj isti tren kao da je Rogožin pogodio da se ja bojim pa je maknuo ruku kojom se bio nalaktio, uspravio se i počeo otvarati usta kao da se sprema udariti u smijeh; gledao me upornim pogledom. Spopao me toliki bijes da sam zaista htio nasrnuti na njega, ali jer sam se zakleo da neću prvi zapodijevati razgovor, ostao sam na postelji, pogotovo jer još nisam bio uvjeren je li to glavom Rogožin ili nije?

Ne sjećam se pouzdano koliko je to potrajalo; ne sjećam se pouzdano i toga jesam li katkad utonuo na trenutke u san ili nisam? Ali naposljetku ustao Rogožin, gledao me isto onako polako i pozorno kao i prije, kad je ušao, ali se prestao smješkati, i tiho, gotovo na prstima, prišao vratima, otvorio ih, pritvorio i izašao. Nisam ustajao s postelje; ne sjećam se koliko sam još preležao otvorenih očiju i o svemu razmišljao; Bog bi znao o čemu sam mislio; ne sjećam se ni toga kako sam zaspao. Sutradan ujutro probudio sam se kad je netko u deset sati zakucao na moja vrata. Bio sam tako ugovorio: ako sam ne otvorim vrata do deset sati i ne zovnem neka mi se donese čaj, onda će Matrjona sama pokucati meni. Kad sam joj otvorio vrata, odmah mi se javila misao: kako je on mogao ući kad su vrata bila zaključana? Raspitao sam se i uvjerio se da pravi Rogožin nije mogao ući, jer se sva vrata kod nas noću zaključavaju.

Evo, ta osobita zgoda, koju sam ovako potanko opisao bila je uzrok da sam se sasvim »odlučio«. Konačnoj odluci nije, dakle, pripomogla logika, niti logično uvjerenje, nego odvratnost. Ne možeš ostati u životu ako on zadobiva ovakve čudne forme koje vrijeđaju. Ta me je prikaza ponizila. Nisam se kadar pokoravati mračnoj sili koja prima lik tarantule. Odlanulo mi je tek onda kad sam već u sumraku osjetio napokon u sebi konačan trenutak potpune odlučnosti. To je bio samo prvi trenutak; nakon drugoga trenutka zaputio sam se u Pavlovsk, ali to je već dovoljno objašnjeno.

VII

Imao sam mali džepni pištolj; nabavio sam ga dok sam još bio dijete, u onoj smiješnoj dobi kad ti se odjednom započinju sviđati pripovijetke o dvobojima, o razbojničkim napadima, o tome kako će i mene izazvati na dvoboj i kako ću ja plemenito stajati pred pištoljem. Prije mjesec dana gledao sam ga i pripremio. U ladici gdje je ležao našla se dva metka, a u rogu puščanoga praha za koja tri metka. Tričav je taj pištolj, trza u stranu i baca samo na petnaestak koraka; ali dakako da može razmrskati lubanju ako ga upreš u samu sljepoočicu.

Odlučio sam umrijeti u Pavlovsku o sunčanu svanuću, i siđem u park, da ne uznemirujem nikoga. Moja će »Izjava« dovoljno objasniti redarstvu cijelu stvar. Ljubitelji psihologije, i oni kojima treba, mogu iz nje izvesti sve što im bude po volji. Ali ne bih želio da se taj rukopis preda javnosti. Molim kneza da jedan primjerak čuva on, a drugi da preda Aglaji Ivanovnoj Jepančinoj. Takva je moja volja. Svoj kostur ostavljam Medicinskoj akademiji za znanstvenu korist.

Ne priznajem nad sobom nikakvih sudaca i znam da sam sad izvan svake sudske vlasti. Još nedavno me je nasmijala misao: kad bih zamislio da odjednom ubijem bilo koga, makar deset ljudi u isti mah, ili da počinim najgoru strahotu koja se smatra najstrašnijom na tom svijetu, u kakav bih škripac zatjerao sud s ova dva-tri tjedna roka i s nemogućnošću mučenja i torture? Umro bih udobno u njihovoj bolnici, u toplini i uz pažljiva doktora, možda i mnogo udobnije i toplije nego kod svoje kuće. Ne razumijem kako se ljudima u ovakvom stanju u kakvom sam ja ne javlja u glavi ta ista misao, makar i kao šala? Ali možda im se i javlja; i kod nas će se naći mnogo veselih ljudi.

No ako i ne priznajem suda nad sobom, ipak znam da će mi suditi kad već ne budem čuo i ne budem imao glas da odgovaram. Ne želim otići, a da ne ostavim ni riječ za odgovor – riječ slobodnu, a ne primoranu – nije da se opravdavam – o, ne, nemam ni od koga i ni za što moliti oproštaj – nego tako, jer sam želim to.

Tu je ponajprije čudna misao: tko bi, u ime kakvoga prava, u ime kakve pobude, zamislio da poriče meni sada moje pravo na ta dva-tri tjedna mojega roka? Kojemu je sudu do toga? Komu i treba da bih ja bio ne samo osuđen nego da bih i valjano odsjedio koliko budem osuđen? Zar zbilja ikomu treba to? Zar zbog morala? Razumijem još, kad bih u naponu mladosti i snage nasrnuo na svoj život koji bi »mogao biti koristan mojemu bližnjemu« i tako dalje, još bi me mogao prekoriti moral, po staroj rutini, zbog toga što sam bez pitanja raspolagao svojom životom, ili već za što sâm zna. No sada, sada kad mi je već pročitan rok moje presude? Kakvomu moralu treba još, nakon vašeg života, još i posljednji hropac kojim ćete izdati posljednji atom života, slušajući kako vas tješi knez, koji će u svojim kršćanskim dokazima dotjerati svakako do sretne misli da je zapravo i bolje što umirete. (Takvi kršćani kao što je on dolaze uvijek na tu ideju: po njoj oni vole jahati.) I što bi oni sa svojom smiješnim »pavlovskim drvećem«? Zasladili posljednje sate mojega života? Zar ne razumiju: što se jače predam zaboravu, što se jače odam toj posljednjoj prikazi života i ljubavi kojem bi oni zastrli moj Mayerov zid i sve što je na njemu napisao tako otvoreno i prostodušno, da će me to više unesrećiti? Što će meni vaša priroda, vaš pavlovski park, vaši izlasci i zalasci sunca, vaše modro nebo i vaša lica, zadovoljna svime, kad je sav taj pir kojemu nema kraja započeo time da je samo mene smatrao suvišnim? Što je meni do sve te ljepote, kad ja svakoga časa, svakoga trena moram i prisiljen sam znati sada da je, evo, čak i ta sićušna mušica što sada zuji oko mene u sunčanoj zraci, da je i ona sudionica u cijelom tom piru i zboru, zna svoje mjesto, voli ga i sretna je, a ja sam jedini izopćen, i samo zbog kukavičluka svoga nisam želio dosad to shvatiti! Oh, ta znam ja kako bi knez i svi oni dotjerali mene dotle da bih i ja, mjesto svih tih »kovarnih i pakosnih« govora, zapjevao moralno i u slavu morala slavnu i klasičnu strofu Millerovu:

»O, puissent voir votre beauté sacrée
Tant d'amis, sourds à mes adieux!
Qu'ils meurent pleins de jours, que leur mort soit pleurée,
Qu'un ami leur ferme les yeux!«[50]

[50] O, kad bi mogli vidjeti vašu svetu ljepotu
toliko prijatelji gluhi za moje oproštajne pozdrave!
Neka umru puni života, neka im smrt bude oplakana,
neka im prijateljska ruka zaklopi oči!

Ali vjerujte, vjerujte, prostodušni ljudi, da se i u toj moralnoj strofi, u tom akademskom blagoslovu svijeta, u francuskim stihovima, nataložilo toliko pritajene žuči, toliko neprimirive pakosti, koja sama sebe u srokovima posipa šećerom i tješi, da je možda i sâm pjesnik zapao u nepriliku i počeo smatrati tu pakost suzama od ganuća, pa tako i umro; mir prahu njegovu! Znajte da u svijesti o vlastitoj ništavosti i nemoći postoji takav kraj sramoti da čovjek i ne može dalje te odatle započinje osjećati silnu nasladu u samoj svojoj sramoti... No, dakako, smjernost je golema sila u tom smislu, priznajem to – premda nije u onom Smislu u kojemu religija smatra smjernost silom.

Religija! Priznajem, a možda sam i uvijek priznavao vječni život. Makar bila svijest zapaljena po volji više sile, makar se ona ogledala u svijet i rekla: »ja jesam!« i makar joj ta viša sila odredila odjednom da uništi sebe, jer to nekad radi nečega treba – pa i bez tumačenja zašto treba – neka bude, sve to ja priznajem, ali ipak nastaje vječno pitanje: zašto je pritom trebala moja smjernost? Zar ja ne mogu biti jednostavno progutan, pa da se od mene ne iziskuje hvale onomu što me progutalo? Zar će se ondje zaista ozlovoljiti tkogod što ja ne želim pričekati dva tjedna? Ne vjerujem ja u to; mnogo je točnije misliti da je tu jednostavno ustrebao moj život, život atoma, za dopunu kakvoj sveopćoj harmoniji u cjelini, za kakav plus i minus, za kakav kontrast i tako dalje, i tako dalje, isto onako kao što svaki dan treba za žrtvu život milijuna bića bez čije smrti ne može postojati drugi svijet. (Premda se mora primijetiti da to nije sama po sebi jako velikodušna misao.) Ali neka je! Slažem se da se nikako ne može urediti svijet drugačije, to jest, ako neprestano ne izjeda jedan drugoga; voljan sam čak i priznati da ništa ne razumijem u tom uređenju; ali zato, evo što ja znam pouzdano: kad mi je već dana svijest da »ja jesam«, što je meni do toga što je svijet uređen s pogreškama i što on drugačije ne može postojati? Tko će i zašto će nakon toga suditi meni? Kako vas volja, sve je to nemoguće i nepravedno.

A međutim, i unatoč svoj želji svojoj, nikad nisam znao zamisliti da nema budućega života i Providnosti. Najtočnije će biti da sve to jest, ali mi ne razumijemo ništa o budućem životu i o njegovim zakonima. No ako se to tako teško razumijeva, pa i nikako se ne može razumjeti, zar ću ja odgovarati zbog toga što nisam mogao dokučiti ono što je nedokučivo? Istina je, oni kažu, i dakako knez s njima, da baš tu i treba poslušnost, da moraš slušati bez rasuđivanja, zbog jedinoga morala, i da ću za svoju krotkost, dakako, biti nagrađen na onom svijetu. Previše mi ponižavamo Providnost kad joj prišivamo svoje pojmove, od zlovolje što ne možemo dokučiti Nju. Ali opet ako ne možeš dokučiti Nju, ponavljam, teško je i odgovarati za ono što nije dano čovjeku da razumije. A ako je tako, kako će i suditi meni zbog toga što nisam mogao razumjeti pravu volju i zakone Providnosti? Ali bolje je da se okanimo religije.

A i dovoljno je. Dok dođem do tih redaka, zacijelo će već uzići sunce i »zazvučati na nebu«, i golema će se neizmjerna sila razliti po svem svijetu. Neka! Ja ću umrijeti gledajući ravno u vrutak sile i života, i neću poželjeti taj život! Kad bih imao vlasti da se ne rodim, zacijelo ne bih pristao životariti uz ovako podrugljive uvjete. Ali još imam vlast da umrem, premda žrtvujem što je već prebrojeno. Nije velika vlast, nije velika ni moja pobuna!

Posljednje objašnjenje: ne umirem ja nipošto zato što ne bih bio kadar pretrpjeti ta tri tjedna, oh, dostajalo bi snage u meni, a da poželim, dovoljno bih bio već utješen samom sviješću o krivnji koja mi je nanesena; ali ja nisam francuski pjesnik i ne želim takve utjehe. Naposljetku, tu je i nešto što me mami; priroda je moju djelatnost toliko ograničila svojim trima tjednima, na koje sam osuđen, da je samoubojstvo možda jedino djelo što ga još mogu dospjeti početi i završiti prema vlastitoj volji. A možda se ja i želim okoristiti posljednjom prilikom za *djelo?* Protest katkad i nije malenkost...«

»Izjava« je završila; Ipolit je najzad umuknuo...

Postoji u krajnjim trenucima onaj stupanj posljednje cinične iskrenosti kad se nervozan čovjek, razdražen i razbješnjen, ne boji više ničega i spreman je na svaki skandal, pa mu se i raduje; nasrće na ljude, a pritom mu je nejasna ali čvrsta svrha da svakako za časak sleti sa zvonika i mahom riješi sve nedoumice, ako ih pritom bude. To se stanje obično pojavljuje i time što se primiče nestajanje fizičkih sila. Do toga krajnjega stupnja bio je dotjerao izniman, gotovo neprirodan napor koji je dosad podržavao Ipolita. Taj osamnaestogodišnji dječak, izmoren bolešću, činio se sam po sebi slab, kao drhtav listić, strgnut s drveta; no čim je obišao pogledom svoje slušatelje – prvi put tijekom posljednjega sata – odmah mu se u pogledu i u smiješku iskazala najuznošljivija, najprezirnija i najuvredljivija odvratnost. Hitio je sa svojim izazovom. Ali i slušatelji su se već počeli ljutiti i negodovati. Svi su u buci i zlovolji ustajali od stola. Umor, vino, napetost, povećavali su nered i kao prljavštinu tih dojmova, ako se može tako reći.

Odjednom odskoči Ipolit naglo sa stolice, kao da ga je neka sila trgnula s njegova mjesta.

– Sunce je svanulo! – klikne kad je ugledao vrhove na drveću kako blistaju pokazujući ih knezu kao čudo. – Svanulo je!

– A zar ste mislili da neće svanuti? – primijeti Ferdiščenko.

– Opet silna žega cio dan – mrmljao je u nehajnoj zlovolji Ganja, a držao u rukama šešir, protezao se i zijevao. – No, kako je taj mjesec sparan!... Hoćemo li ići ili nećemo, Pticine?

Ipolit je slušao u čudu, čak i zapanjen; odjednom problijedi strašno i sav se strese.

– Vi jako nespretno iskazujete svoju ravnodušnost da biste mene uvrijedili – obrati se on Ganji, gledajući ga uporno. – Vi ste ništarija!

– No, to je već... vrag bi znao što, ovoliko se razmetati! – usklikne Ferdiščenko. – Fenomenalne li nemoći!

– Jednostavno glupan – reče Ganja.

Ipolit se malo ohrabri.

– Ja razumijem, gospodo – započe on, kao i prije dršćući i zapinjući pri svakoj riječi – da sam možda zavrijedio vašu osobnu osvetu, i... žalim što sam vas namučio tom tlapnjom (on pokaže na rukopis), a uostalom, žalim što vas nisam sasvim izmorio... (On se osmjehne glupo.) Jesam li vas izmorio, Jevgenije Pavloviču? – preskoči s pitanjem odjednom k njemu. Jesam li vas izmorio ili nisam? Govorite!

– Nešto je rastegnuto, ali uostalom...

– Govorite sve! Ne lažite bar jedanput u svojem životu! – drhtao je i naređivao Ipolit.

– O, meni je baš svejedno! Molim vas, izvolite me se okaniti – otrese se gadljivo Jevgenij Pavlovič.

– Laku noć, kneže! – pristupi knezu Pticin.

– Ta on će se odmah ubiti, što vi to! Pogledajte ga! – poviče Vjera i priđe Ipolitu sva preplašena, pa ga uhvati za ruke. – Ta rekao je da će se ubiti o izlasku sunca, što vi to!

– Neće se ubiti – promrmlja zlurado nekoliko glasova, među njima i Ganja.

– Gospodo, pazite! – poviče Kolja, te i on uhvati Ipolita za ruku.

– Samo pogledajte! Kneže, što vi kažete?

Oko Ipolita se sjatili Vjera, Kolja, Keller i Burdovski; sve četvoro se uhvatilo rukama za njega.

– On ima pravo... pravo!... – mrmljao je Burdovski, ali i sam sasvim zbunjen.

– Molim vas, kneže, što određujete vi? – pristupi knezu Lebedev, pripit i pakostan do bezobraznosti.

– Ta dopustite; ja sam domaćin, premda vam ne želim uskratiti poštovanje... I vi ste, recimo, domaćin, ali ja neću da se to u mojoj vlastitoj kući... Tako je.

– Neće se ubiti: mazi se deran! – poviče general Ivolgin iznenada, u negodovanju i samosvjesno.

– U pravu ste, generale! – prihvati Ferdiščenko.

– Znam da se neće ubiti, generale, prepoštovani generale, no ipak... jer ja sam domaćin...

– Poslušajte, gospodine Terentjeve – reći će iznenada Pticin, kad se oprostio s knezom i pružio ruku Ipolitu – vi, čini mi se, u svojem spisu govorite o svom kosturu i ostavljate ga Akademiji? Ostavljate vi to svoj kostur, vaš vlastiti, to jest vaše kosti?

– Jest, moje kosti...

– Onda u redu. Jer može biti zabune: kažu da je već bila takva zgoda.

– Zašto ga dražite? – poviče odjednom knez.

– Do suza ste ga dotjerali – priklopi Ferdiščenko.

Ali Ipolit nije nipošto plakao. Samo je krenuo s mjesta, no onih četvoro što su ga opkolili u jedan ga mah zgrabili za ruke. Zaori smijeh.

– Za tim je i išao, da ga drže za ruke; zato je i pročitao spis – primijeti Rogožin. – Zbogom, kneže. Baš smo se nasjedili; bole kosti.

– Ako ste se vi, Terentjeve, zaista htjeli ubiti – nasmije se Jevgenij Pavlovič – ja se na vašem mjestu, nakon takvih komplimenata, baš namjerno ne bih ubio, baš da ih natjeram u bjesnilo.

– Oni silno žele vidjeti kako ću se ja ubiti! – saleti ga Ipolit.

Govorio je nekako nasrtljivo.

– Mrsko im je što neće vidjeti.

– I vi, dakle, mislite da neće vidjeti?

– Ja vas ne podjarujem; mislim naprotiv, jako lako može biti da ćete se ubiti. Glavna je stvar, ne srdite se... – otegne Jevgenij Pavlovič, pokroviteljski rastežući svoje riječi.

– Sada tek vidim da sam strašno pogriješio što sam im pročitao taj spis! – izgovori Ipolit, iznenada tako povjerljivo gledajući Jevgenija Pavloviča kao da od prijatelja moli prijateljski savjet.

– Smiješan je položaj, no... zaista, ne znam što bih vam savjetovao – odgovori Jevgenij Pavlovič smješkajući se.

Ipolit ga je gledao oštro, uporno, ne skidajući s njega pogled, i šutio. Moglo bi se pomisliti da je povremeno bio potpuno odsutan duhom.

– Gospodo... – započe knez.

– Ne, dopustite, prepoštovani kneže – uplete se Lebedev razjaren – kako sami vidite da to nije šala, i kako je bar polovica vaših gostiju tog istog mišljenja i uvjerenja, da će se nakon ovih riječi što ih je tu izrekao svakako ubiti za volju časti, ja kao domaćin i pred svjedocima izjavljujem da vas pozivam u pomoć!

– A što da radimo, Lebedeve? Ja sam vam pripravan pomoći.

– Evo što: neka nam najprije odmah preda svoj pištolj kojim se hvalio pred nama, sa svim nabojima. Ako nam ga preda, pristajem da mu dopustimo neka noćas prenoći u toj

kući, zbog bolesnoga stanja svojega, uz taj uvjet, dakako, da bude pod mojim nadzorom. No sutra neka svakako odlazi kamo ga volja; oprostite, kneže! Ako pak ne preda oružje, ja ga odmah, ovoga časa, hvatam za ruke, ja za jednu, general za drugu, i odmah ću poslati i javiti redarstvu, onda će stvar prijeći redarstvu na ispitivanje. Gospodin Ferdiščenko, koji poznaje ljude iz redarstva, otići će po njih.

Nastade buka; Lebedev se ljutio i već pretjerivao, Ferdiščenko se spremao otići na redarstvo; Ganja je bijesno tvrdio da se nikako neće ubiti. Jevgenij je Pavlovič šutio.

– Kneže, jeste li vi kada skakali sa zvonika? – prošapće mu odjednom Ipolit.

– N-nisam... – naivno mu odgovori knez.

– Zar ste vi mislili da ja nisam slutio svu tu mržnju! – prošapće opet Ipolit, blistavih očiju i gledajući kneza kao da zaista očekuje od njega odgovor. – Dosta je! – poviče odjednom svima. – Ja sam kriv... više od svih! Lebedeve, evo vam ključ (on izvadi novčanik i iz nje čeličan kolutić s tri ili četiri mala ključića), evo ovaj, pretposljednji... Kolja će vam pokazati... Kolja! Gdje je Kolja? – uzvikne, gledajući Kolju i ne videći ga. – Da... evo, on će vam pokazati; on je zajedno sa mnom maloprije pakirao u torbu. Odvedite ga, Kolja; kod kneza u kabinetu, pod stolom... moja torba... tim ključićem, dolje, u sandučiću... moj pištolj i rog s puščanim prahom. On je sâm pakirao maloprije, gospodine Lebedeve, on će vam pokazati; ali uz taj uvjet da ćete mi sutra ujutro, kad budem odlazio u Petrograd, vratiti pištolj. Čujete li? Ja to činim radi kneza; ne činim radi vas.

– Eto, tako je bolje! – prihvati Lebedev ključ i pakosno se smješkajući potrči u susjednu sobu.

Kolja stade, htjede nešto primijetiti, ali Lebedev ga odvuče sa sobom.

Ipolit je gledao goste kako se smiju. Knez primijeti da mu zubi cvokoću, kao u najljućoj groznici.

– Kakve su ništarije svi oni! – prošapće opet knezu Ipolit, sav bijesan. Kad je govorio s knezom, sve se naginjao i šaptao.

– Okanite ih se: vi ste jako slabi...

– Odmah, odmah... odmah ću otići.

Odjednom on zagrli kneza.

– Vi možda mislite da sam ja poludio? – pogleda kneza i čudno se nasmije.

– Ne mislim, no vi...

– Odmah, odmah, šutite; ne govorite ništa; stanite... Želim vam pogledati u oči... Stojte tako, ja ću gledati. Oprostit ću se s čovjekom.

Stajao je te gledao kneza nepomično i šuteći desetak sekundi, jako blijed, oznojenih sljepoočica, i nekako se čudno hvatajući rukom za kneza kao da ga je strah ispustiti iz ruke.

– Ipolite, Ipolite – što je vama? – poviče knez.

– Odmah... dosta je... leći ću. Ispit ću jedan gutljaj suncu za zdravlje... Hoću, hoću, okanite me se!

Prihvati brzo čašu sa stola, trgne se s mjesta i za jedan tren priđe izlazu s terase. Knez potrči za njim, ali se dogodilo tako da mu je kao navlaš u taj tren Jevgenij Pavlovič pružio ruku, opraštajući se s njim. Prođe jedna sekunda i odjednom se razlegne terasom sveopći krik. Zatim nastupi trenutak neobične smetnje.

Evo što se dogodilo:

Kad je Ipolit prišao samomu silazu s terase, stao je, držeći u lijevoj ruci čašu, a desnu je stavio u desni džep sa strane na svojem gornjem kaputu. Keller je uvjeravao poslije da je Ipolit još i prije držao jednako tu ruku u desnom džepu, još dok je razgovarao s knezom i hvatao ga lijevom rukom za rame i za ogrlicu, a ta je desna ruka u džepu, tvrdio je Keller, i uzbudila u njemu tobože prvu sumnju. Bilo kako bilo, neki je nemir prinudio i njega da potrči za Ipolitom. Ali nije stigao ni on. Opazio je samo kako je odjednom nešto zablistalo u Ipolitovoj desnici i kako se u taj isti tren mali džepni pištolj pojavio baš na njegovoj sljepoočici. Keller poleti da ga uhvati za ruku, no u taj isti mah odapne Ipolit. Začuo se oštri, suhi kvrcaj oroza, ali pištolj nije opalio. Kad je Keller uhvatio Ipolita, pao mu on na ruke, kao onesviješten, možda i zaista misleći da se već ubio. Pištolj je već bio u Kellerovim rukama. Ipolita prihvatili, podmakli mu stolicu, posadili ga i svi se zgrnuli oko njega, svi vikali, svi pitali. Svi su čuli kako je kvrcnuo oroz, a vide da je čovjek živ, pa nije ni ogreben. A Ipolit je sjedio, nije razumijevao što se zbilo i sve ih je redom gledao besmislenim pogledom. U taj tren dotrče Lebedev i Kolja.

– Slagao pištolj? – zapitkivali su svi uokolo.

– Možda i nije nabijen? – domišljali se drugi.

– Nabijen je! – objavi Keller, ogledavajući pištolj. – No...

– Zar je slagao?

– Nije uopće bilo kapice – javi Keller.

Teško je i opisati jadni prizor koji je nastao nakon toga. Prvotni, sveopći strah brzo je počeo zamjenjivati smijeh; neki su čak i zahihotali, zlurado uživali u tome. Ipolit je ridao kao u histeriji, lamao rukama, letio k svima, čak k Ferdiščenku, uhvatio ga objema rukama i zaklinjao mu se da je zaboravio, »zaboravio sasvim iznenada, a nije namjerno«, nataknuti kapicu, da su »te kapice, evo, sve ovdje, u džepu na prsluku, desetak komada« (pokazivao ih je svima uokolo), da je nije nataknuo prije jer se bojao da ne opali iznenada u džepu, a nadao se da će uvijek dospjeti i nataći kad ustreba, i odjednom je zaboravio. Letio je knezu, Jevgeniju Pavloviču, molio Kellera da mu vrate pištolj i on će odmah dokazati svima, da »njegova čast, čast...« da je sada »obeščašćen zanavijek!...«

Naposljetku se srušio onesviješten. Odnijeli ga u knežev kabinet, te Lebedev, koji se sasvim bio otrijeznio, poslao odmah po doktora, a on sam sa kćeri, sinom, Burdovskim i generalom stao uz bolesnikovu postelju. Kad su iznijeli onesviještenog Ipolita, stao Keller usred sobe i objavio da svi čuju, odjeljujući i krešući svaku riječ, u pravom zanosu:

– Gospodo, ako itko od vas još jedanput, naglas, preda mnom posumnja da je kapica zaboravljena namjerno, i uzme tvrditi da je nesretni mladić igrao samo komediju – imat će posla sa mnom.

Ali nisu odgovarali. Gosti se naposljetku razišli, svi odjednom žureći se. Pticin, Ganja i Rogožin otišli su zajedno.

Knez se veoma začudio što je Jevgenij Pavlovič odustao od svoje namjere i odlazi, a nisu razgovarali.

– Pa vi ste željeli razgovarati sa mnom kad se svi raziđu? – zapita ga.

– Tako je – reče Jevgenij Pavlovič, sjedne odmah na stolicu i posadi kneza do sebe – no sada sam na neko vrijeme odustao od te nakane. Priznajem vam, malo sam zbunjen, a i vi također. Smele mi se misli; osim toga mi je odviše važna stvar o kojoj bih želio razgovarati s vama, a važna je i za vas. Vidite, kneže, želio bih barem jedanput u životu učiniti sasvim časno djelo, to jest, sasvim bez pritajene misli, ali mislim da sada, u ovom času, nisam sasvim sposoban za potpuno časno djelo, a možda niste ni vi... to... i... ali poslije

ćemo razgovarati. Možda će i vama stvar postati jasnija, i meni i vama ako pričekamo koja tri dana što ću ih sada proboraviti u Petrogradu.

Ustane sad opet, tako da je bilo čudno zašto je i sjedao. Knezu se učini također da je Jevgenij Pavlovič zlovoljan i razdražen i gleda neprijateljski, te mu pogled nije nikako onakav kakav je bio maloprije.

– Zbilja, vi ćete sada k bolesniku?

– Da... ja se bojim – izgovori knez.

– Ne bojte se; poživjet će zacijelo kojih šest tjedana, a možda će se ovdje čak i oporaviti. A najbolje bi bilo da ga sutra otjerate.

– Možda sam ga zaista ja potaknuo time što... nisam govorio ništa; možda je pomislio da ja sumnjam u to da će se on ubiti? Što vi mislite, Jevgenije Pavloviču?

– Nipošto. Vi ste predobri što se još i brinete. Slušao sam o tome, ali nisam nikad viđao u zbilji kako se čovjek naročito ubija zato da ga pohvale, ili zbog ljutnje što ga ne hvale zbog toga. A što je glavno, ne bih povjerovao u tu iskrenost nemoći! No vi ga ipak otjerajte sutra!

– Mislite li da će pokušati opet?

– Neće, sada se više neće ubiti. Ali čuvajte se vi tih domaćih naših Lacenairea![51] Kažem vam opet, zločin je i suviše obično utočište toj beznadnoj, nestrpljivoj i pomamnoj ništavosti.

– Zar je to Lacenaire?

– Suština je ista, ako i jesu možda različita zanimanja. Vidjet ćete je li taj gospodin sposoban ucmekati deset duša, zapravo radi toga da pokaže kako i on nešto može, baš onako kako nam je sâm pročitao maloprije u izjavi. Sada, meni od tih njegovih riječi neće biti sna.

– Vi se možda i odviše uznemirujete.

– Čudni ste vi, kneže, vi ne vjerujete da je on kadar ubiti *sada* deset ljudi?

– Bojim se odgovoriti vam; sve je to jako čudno, no...

– No, kako vas volja, kako vas volja! – završi Jevgenij Pavlovič. – Pritom ste vi tako hrabar čovjek; samo nemojte i sami dopasti među tu desetoricu.

– Sva je prilika da on neće ubiti nikoga – reče knez, zamišljeno gledajući Jevgenija Pavloviča.

Jevgenij Pavlovič udari u zloban smijeh.

– Doviđenja, vrijeme mi je! A jeste li primijetili da je namijenio Aglaji Ivanovnoj kopiju svoje ispovijedi?

– Jesam, primijetio sam... i mislim o tome.

– I morate misliti, zbog onih deset duša – opet se nasmije Jevgenij Pavlovič i izađe.

Sat nakon toga, već u četiri sata, siđe knez u park. Pokušao je bio zaspati kod kuće, nije mogao jer mu je silno kucalo srce. Kod kuće se, uostalom, sve bilo sredilo i umirilo koliko može biti; bolesnik je bio zaspao, a doktor koji je došao izjavio je da nema nikakve posebne opasnosti. Lebedev, Kolja, Burdovski polijegali u bolesničku sobu da se redaju u pasci; nije, dakle, bilo ničega zbog čega bi trebalo strahovati.

[51] Francuski razbojnik s početka devetnaestoga stoljeća.

No u knezu je rastao nemir iz časa u čas. Švrljao je po parku, rastreseno se ogledavao oko sebe i u čudu zastao kad je došao do čistine pred stanicom i ugledao red pustih klupa i pultova za orkestar. Zgrozilo ga je to mjesto i zbog nečega mu se učinilo strašno nezgrapnim. Krenuo je natrag i ravno onim putem kojim je jučer išao s Jepančinima na stanicu, došao do zelene klupe, na kojoj mu je urečen sastanak, sjeo na nju i odjednom se naglas nasmijao, pa zbog toga odmah zapao u neobično negodovanje. Jad ga nije prolazio; želio je otići nekamo... Nije znao kamo. Nad njim i na drvetu pjevala ptičica i on je stade očima tražiti među lišćem; odjednom ptičica prhnula s drveta, a njemu u taj čas nekako pala na pamet ona »mušica«, u »plamenoj sunčanoj zraci«, o kojoj je Ipolit napisao da i »ona zna svoje mjesto i sudionica je u općem zboru, a samo je on izopćen.« Ta ga je rečenica zgrozila već tada, sjetio se sada toga. Jedna uspomena, davno zaboravljena, ganula se u njemu i u jedan mu se mah razjasnila.

Bilo je to u Švicarskoj, prve godine njegova liječenja, pa i prvih mjeseci. Onda je još bio sasvim kao neki idiot, nije čak ni znao dobro govoriti, nije ponekad shvaćao što iziskuju od njega. Jednoga jasnog, sunčanog dana krenuo on u gore i dugo je hodao s jednom mučnom mišlju koja mu se nikako nije utjelovljavala. Pred njim je bilo blistavo nebo, dolje jezero, uokolo obzorje; svijetlo i beskrajno, bez kraja i konca. Dugo je motrio i mučio se. Sjetio se sada kako je pružao ruke u tu svijetlu, beskrajnu modrinu i plakao. Mučilo ga je što je sasvim tuđ svemu tomu. Kakav li je to pir, kakav li je to vječiti veliki blagdan kojemu nema kraja i za kojim on teži odavno, uvijek, još od samoga djetinjstva, i kojemu nikako ne može stići! Svako jutro izlazi isto svijetlo sunce; svakoga je jutra na slapu dúga, svake večeri ondje u daljini nakraj nebesa, najviša snježna gora gori purpurnim plamenom; svaka »maljušna mušica koja zuji oko njega u plamenoj sunčanoj zraci, sudionica je u svem tom zboru: zna svoje mjesto, voli ga i sretna je«; svaka biljčica raste i sretna je! I sve ima svoj put, i sve zna svoj put, s pjesmom odlazi i s pjesmom dolazi; samo on ne zna ništa, ne razumije ništa, ni ljude, ni glasove, svemu je tuđ i iz svega izopćen. On nije, dakako, znao govoriti tada tim riječima i iskazati svoje pitanje; mučio se gluho i nijemo; no sada se činilo da je sve to govorio i tada, sve te iste riječi, i da je to o »mušici« uzeo Ipolit od njega samoga, iz tadašnjih njegovih riječi i suza. Bio je uvjeren u to i srce mu je brže kucalo od te misli...

Utonuo je na klupi u san, ali nemir mu je trajao i u snu. Prije samoga se sna sjetio da će Ipolit ubiti deset ljudi, i osmjehnuo se nezgrapnosti te misli. Oko njega je bila krasna, jasna tišina, samo je šuštalo lišće, a od toga se šuštanja činilo da je još tiše i samotnije uokolo. Usnuo je mnoge sne, sve nemirne sne, od kojih se trzao svaki čas. Naposljetku mu došla žena; znao ju je, znao do jada; mogao ju je svagda nazvati i pokazati – ali začudo – kao da je u nje sada sasvim drugačije lice nego što je znao uvijek, i on se s bolom otimao ne priznati je za onu ženu. Na tom je licu bilo toliko kajanje i strava da mu se činilo – to je strašna prijestupnica i tek je izvršila grozan zločin. Suza joj je drhtala na blijedu obrazu; zovnula ga rukom i položila prst na usne, kao da ga opominje neka tiše stupa za njom. Srce mu zamrlo; ni za što, ni za što nije htio priznati da je ona zločinka; ali je osjećao da će se odmah dogoditi neka strahota, za sav njegov život. Činilo mu se da mu ona želi nešto pokazati, odmah u blizini, u parku. Ustao je da pođe za njom, i odjednom je zaorio kraj njega nečiji jasan, vedar smijeh; nečija se ruka našla odjednom u njegovoj ruci; on uhvati tu ruku, krepko je stisne i probudi se. Pred njim je stajala i glasno se smijala Aglaja.

VIII

Smijala se, ali se i zlovoljila.

– Spava! Vi ste spavali! – poviče ona s prezirnim čuđenjem.

– Vi ste to! – promrmlja knez koji se još nije bio sasvim razbudio i u čudu prepoznao nju. – Ah, da! To je sastanak... ja sam tu spavao.

– Vidjela sam.

– Nije me nitko budio osim vas? Nije tu bilo nikoga osim vas? Mislio sam da je tu bila... druga žena.

– Tu je bila druga žena?!

Naposljetku se sasvim razbudio.

– To je bio samo san – izgovori on zamišljen. – Začudo, u takav čas takav san... Sjednite.

Uhvati je za ruku i posadi na klupu; sjedne pokraj nje i zamisli se. Aglaja nije zapodijevala razgovor, nego je samo pomno promatrala svoga sugovornika. I on je pogledavao nju, ali katkad tako kao da je i ne vidi pred sobom. Ona se počela crvenjeti.

– Ah, da! – zadrhti knez. – Ipolit se ustrijelio!

– Kada? Kod vas? – zapita ona, ali bez velika čuda. – Ta sinoć je, čini se, bio još živ? Pa kako ste nakon svega toga mogli ovdje spavati! – povikne i iznenada oživi.

– Nije umro, pištolj nije opalio.

Aglaja navali, i knez joj morade odmah ispripovijedati cijelu povijest prošle noći, i čak u tančine. U pričanju ga je požurivala svaki čas, ali ga je sama prekidala neprestanim pitanjima i gotovo sve samim sporednima. Uz drugo je s velikim zanimanjem saslušala ono što je govorio Jevgenij Pavlovič i nekoliko je puta čak i ponavljala pitanje.

– No, dosta o tome, treba se žuriti – završi kad je saslušala sve. – Možemo biti ovdje samo jedan sat, do osam sati, jer u osam sati moram svakako biti kod kuće, kako ne bi doznali da sam bila ovdje, ali ja sam došla poslom: moram vam priopćiti mnogo. No vi ste me sada sasvim zbunili. O Ipolitu mislim, tako je i moralo biti, da mu ne opali pištolj, to mu bolje pristaje. No jeste li vi uvjereni da se svakako želio ubiti i da tu nije bilo prijevare?

– Nikakve prijevare.

– To je i vjerojatnije. On je, dakle, napisao da mi vi donesete njegovu ispovijed? A zašto mi je niste donijeli?

– Pa nije on umro. Zaiskat ću od njega.

Svakako donesite, i ne trebate ga moliti. Njemu će to zacijelo veoma goditi jer možda je zato pucao na sebe da bih ja zatim pročitala ispovijed. Molim vas, Lave Nikolajeviču, ne smijte se mojim riječima jer to može lako biti.

– Ne smijem se jer sam i sâm uvjeren da to donekle može lako biti.

– Uvjereni ste? Zar i vi mislite to? – odjednom se silno začudi Aglaja.

Pitala je naglo, govorila brzo, no kao da se ponekad zbunila i često nije izgovarala do kraja; svaki se čas žurila da upozori na štogod; bila je uopće neobično nemirna, pa ako se

i držala jako hrabro i nekako izazovno, ipak se možda i plašila malko. Na njoj je bila sasvim svagdanja, priprosta haljina koja joj je veoma pristajala. Često je podrhtavala, crvenjela se, a sjedila je na kraju klupe. Veoma se začudila kad joj je knez potvrdio da je Ipolit pucao na sebe radi toga da bi ona pročitala njegovu ispovijed.

– Dakako – tumačio je knez – želio je da, osim vas, pohvalimo njega i svi mi...

– Kako to: pohvalite?

– To jest, to... kako bih vam rekao? Jako je teško reći to. No zacijelo je želio da ga svi okruže i kažu mu kako ga veoma vole i cijene i da ga počnu moljakati da ostane na životu. Vrlo je vjerojatno da je vas držao na umu više nego druge jer je u takvom času spomenuo vas... premda nije možda ni sam znao da ste mu vi na umu.

– To ja ne razumijem sasvim: držao na umu, a nije znao da drži na umu. Ali uostalom, čini mi se da razumijem: znate li da sam ja i sama tridesetak puta, još i onda dok sam bila djevojčica od trinaest godina, razmišljala o tome da se otrujem i da sve to napišem u pismu roditeljima, pa i to sam mislila kako ću ležati u lijesu, a svi će me oplakivati i kriviti sebe što su bili tako okrutni prema meni... Zašto se vi opet smješkate – brzo doda ona, mršteći obrve – što vi to još mislite u sebi kad sanjarite? Možda umišljate da ste maršal i da ste potukli Napoleona.

– Pa eto, poštena riječ, o tome i mislim, pogotovo kad me hvata san – nasmije se knez. – Samo ja ne pobjeđujem Napoleona, nego svejednako Austrijance.

– Ne želim nipošto zbijati s vama šalu, Lave Nikolajeviču. S Ipolitom ću se sastati sama; molim vas da mu javite. A ja sudim da je sve to od vas veoma ružno jer je veoma grubo tako promatrati i suditi čovjekovu dušu kao što vi prosuđujete Ipolita. U vas nema nježnosti: istina je samo jedna, dakle – nije pravo.

Knez se zamisli.

– Čini mi se da ste vi prema meni nepravedni – reče on. – Vidite, meni se nikako ne čini ružnim što je on ovako mislio jer svi su voljni misliti ovako; uz to nije on možda nikako ni mislio, nego je samo želio to... želio se posljednji put sastati s ljudima, steći njihovo poštovanje i ljubav; to su veoma lijepa čuvstva, ali se nekako sve tu izjalovilo; tu je bolest i još nešto! Uz to, nekima sve uvijek polazi za rukom, a drugima ništa ne valja...

– To ste jamačno dodali o sebi? – primijeti Aglaja.

– Jest, o sebi – odgovori knez, ne primjećujući nikakvu zluradost u pitanju.

– Ali ja ipak ne bih nipošto zaspala na vašem mjestu; vi valjda kamo god dospijete, odmah spavate; to nikako nije lijepo od vas.

– Ta nisam spavao cijelu noć, nakon toga sam hodao i hodao, bio sam na glazbi.

– Na kakvoj glazbi?

– Ondje gdje su svirali jučer, a zatim sam došao ovamo, sjeo, mislio te mislio i zaspao.

– A, dakle tako! To mijenja u vašu korist... A zašto ste išli na glazbu?

– Ne znam, tako...

– Dobro, dobro, poslije; vi me neprestano prekidate, a što je meni stalo do toga da ste odlazili na glazbu? Kakva vam se to žena prisnula?

– To je... o... vi ste je vidjeli...

– Razumijem, veoma razumijem. Vi nju jako... Kako vam se prisnula, u kakvom liku? Ali ne želim ništa znati – odbrusi ona odjednom zlovoljna. – Ne prekidajte me...

Pričeka malo, kao da se snalazi, ili kao da pokušava razbiti mrzovolju.

– Nego, evo u čemu je stvar i zašto sam vas pozvala; želim vam ponuditi da budete moj prijatelj. Zašto ste odjednom tako upiljili oči u mene? – dometne gotovo gnjevno.

Knez se u taj čas zaista jako zagledavao u nju kad je primijetio da se opet počela silno crvenjeti. U takvim zgodama, što se god jače crvenjela, činilo se da se i jače srdi zbog toga na sebe, a to se jasno iskazivalo u njezinim očima koje su blistale; obično je nakon časka već prebacivala svoj gnjev na onoga s kim govori, bio ili ne bio kriv, i stala se svađati s njim. Kako je znala i osjećala svoje divljaštvo i stidljivost, obično se rijetko upuštala u razgovor i bila je šutljivija od drugih sestara, katkad i odviše šutljiva. Ali kad je morala svakako zapodjenuti razgovor, osobito u takvim škakljivim slučajevima, započinjala ga je neobično uznošljivo i kao s nekim izazovom. Svagda je osjećala unaprijed: evo sad se počinje crvenjeti ili će početi za koji tren.

– Vi možda ne želite primiti ponudu? – pogleda ona kneza uznošljivo.

– O, nije, hoću, samo to nikako ne treba... to jest, nisam nikako ni mislio da treba takva ponuda – zbunio se knez.

– A što ste vi mislili? Zašto bih ja vas bila pozvala ovamo? Što je vama na pameti? Uostalom, vi mene možda smatrate malom ludicom, kao što me smatraju svi kod kuće?

– Nisam znao da vas smatraju ludom, ja... ja vas ne smatram.

– Ne smatrate? Veoma umno od vas. Nadasve umno izrečeno.

– Po mojem ste sudu vi možda i jako umni katkada – nastavi knez – vi ste maloprije izrekli iznenada jako umnu riječ. Rekli ste o mojoj sumnji o Ipolitu: »Istina je samo jedna, dakle – nije pravo.« To ću zapamtiti i razmisliti.

Aglaja u jedan mah bukne od zadovoljstva. Sve su se te promjene zbivale u njoj neobično iskreno i neobično brzo. I knez se razveselio, pa se i nasmijao od radosti gledajući nju.

– Slušajte dakle – započe ona opet – dugo sam vas očekivala da vam ispripovijedam sve to, očekivala sam vas još odonda kad ste mi odande pisali ono pismo, pa još i prije... Polovicu ste čuli od mene, već jučer: ja vas smatram najčestitijim i najiskrenijim čovjekom, čestitijim i iskrenijim od sviju, te ako govore o vama da vam um... to jest, da vama katkada boluje um, to nije istina; ja sam tako odlučila i raspravila, jer ako vi i zaista bolujete umom (vi se, dakako, nećete naljutiti na to, ja govorim s višega gledišta), zato je glavni um vaš bolji nego u svih njih, štoviše, takav o kakvom oni nisu ni sanjali, jer dva su uma: glavni i neglavni. Je li tako? Zar nije tako?

– Možda i jest tako – izgovori knez jedva jedvice; strašno mu je drhtalo i kucalo srce.

– Ja sam i znala da ćete vi razumjeti – nastavi ona dostojanstveno.

– Knez Ščerbacki i Jevgenij Pavlovič ne razumiju ništa o tim dvama umovima, niti Aleksandra, a zamislite: maman je razumjela.

– Vi jako nalikujete na Lizavetu Prokofjevnu.

– Kako to? Zar? – začudi se Aglaja.

– Tako mi Boga, jest.

– Hvala vam – reče ona pošto je razmislila. – Jako mi je drago što nalikujem na maman. Vi je, dakle, veoma cijenite! – nadoveže se, i ne primjećujući kako je to pitanje naivno.

– Veoma, veoma, i volim što ste to tako shvatili.

– I ja volim jer sam primijetila kako se njoj katkada... podsmjehuju. No slušajte glavno: dugo sam mislila i naposljetku sam odabrala vas. Neću da me kod kuće ismijavaju; neću da me smatraju malom ludom; neću da me izazivaju... Sve sam to razumjela u jedan

mah, te sam naprečac odbila Jevgenija Pavloviča, jer neću da me neprestano udaju! Ja želim... želim... no, želim pobjeći od kuće, a vas sam odabrala da mi pomognete u tome.

– Da pobjegnete od kuće! – uzvikne knez.

– Da, da, da, da pobjegnem od kuće! – poviče ona odjednom, a planula je neobičnim gnjevom. – Ja neću, neću da me tako navijek primoravaju da se crvenim. Ne želim se crvenjeti ni pred njima, ni pred knezom Ščerbackim, ni pred Jevgenijem Pavlovičem, ni pred kim, pa zato sam i odabrala vas. S vama želim razgovarati o svemu, svemu, čak i o glavnoj stvari, kad poželim; a ni vi ne smijete ništa kriti od mene. Hoću bar s jednim čovjekom razgovarati o svemu, kao sa samom sobom. Odjednom su počeli govoriti da ja vas očekujem i da vas volim. To je bilo još prije vašega dolaska, a nisam im pokazala pismo; no sada govore već svi. Želim biti junačina i ničega se ne bojati. Ne želim obilaziti balove, želim biti korisna. Odavno sam već željela otići. Dvadeset sam godina zatvorena kod njih i svejednako me udaju. Još kad mi je bilo četrnaest godina mislila sam pobjeći, premda sam bila luda. Sada sam već smislila sve i očekivala sam vas da se raspitam o svemu u inozemstvu. Nisam vidjela nijednu gotičku crkvu, želim otići u Rim, želim razgledavati sve znanstvene zbirke, želim učiti u Parizu; cijelu sam se ovu godinu spremala i učila i veoma sam mnogo knjiga pročitala, sve sam zabranjene knjige pročitala. Aleksandra i Adelaida čitaju sve knjige, one smiju, a meni ne daju sve, na mene paze. Ne želim se svađati sa sestrama, ali majci sam i ocu izjavila već odavno da želim sasvim promijeniti svoj socijalni položaj. Naumila sam se baviti odgojem te sam se pouzdala u vas jer vi ste govorili da volite djecu. Ne bismo li se mi mogli zajedno baviti odgojem, makar i ne bilo odmah, nego u budućnosti? Mi ćemo zajedno biti korisni; ja ne želim biti generalska kći... Recite, vi ste veoma učen čovjek?

– O, nisam nipošto.

– Šteta, a ja sam mislila... kako sam ja to i mislila? Vi ćete me ipak upućivati jer ja sam vas odabrala.

– To je nesklapno, Aglaja Ivanovna.

– Ja želim, želim pobjeći od kuće! – uzvikne ona i opet joj zablistale oči. – Ako vi ne pristanete, poći ću za Gavrila Ardalionoviča. Ja ne želim da me kod kuće smatraju gadurom i da me krive bogzna za što.

– Jeste li vi pri pameti! – zamalo da nije skočio knez sa svojega mjesta. – Za što vas krive, tko vas krivi?

– Kod kuće, svi, majka, sestre, otac, knez Ščerbacki, čak i vaš gadni Kolja! Ako i ne govore izravno, tako misle. Svima sam njima rekla to u oči, i majci, i ocu. Maman je bolovala cio dan; a sutradan su mi rekli Aleksandra i tatica da ni sama ne razumijem što buncam i kakve riječi govorim. A ja sam im odmah odbrusila da već sve razumijem, sve riječi, da nisam više mala, da sam još prije dvije godine namjerno pročitala dva romana Paula Kocka[52] da doznam sve. Kad je to čula maman, gotovo se onesvijestila.

Knezu sine odjednom čudna misao. Pogleda uporno Aglaju i osmjehne se.

Nije ni vjerovao da pred njim sjedi ona ista uznošljiva djevojka koja mu je nekoć onako ponosno i bahato pročitala pismo Gavrile Ardalionoviča. Nije mogao shvatiti kako se u takvoj uznošljivoj, osornoj ljepotici moglo stvoriti ovakvo dijete koje možda zaista ni *sada* ne razumije *sve riječi*.

[52] Danas zaboravljeni francuski pisac, autor brojnih romana (1794-1871)

– Vi ste vazda živjeli kod kuće, Aglaja Ivanovna? – upita on. – Želim reći, niste nikamo odlazili ni u kakvu školu, niste učili u institutu?

– Nisam odlazila nikada i nikamo; uvijek sam sjedila doma, kao da su me začepili u bocu, a iz boce ću se ravno i udati; zašto se vi opet smješkate? Ja primjećujem da se i vi, čini mi se, podsmjehujete meni i pristajete uz njih – nadoveže se ona i ljutito se namršti. – Nemojte me srditi, ja ionako ne znam, što sa mnom biva... ja sam uvjerena, vi ste ovamo došli u potpunoj vjeri da sam zaljubljena u vas i da sam vas pozvala na sastanak – otkreše ona rasrđena.

– Zaista sam se jučer bojao toga – izlane knez prostodušno (jako je bio zbunjen) – ali danas sam uvjeren da vi...

– Što! – poviče Aglaja i odjednom joj zadršće donja usna. – Bojali ste se da ja... usuđivali ste se misliti da ja... Gospode! Valjda ste sumnjali da sam vas pozvala ovamo s tom namjerom da vas zapletem u mrežu, a zatim neka nas zateknu ovdje i primoraju vas da me uzmete...

– Aglaja Ivanovna! Kako vas nije stid? Kako se takva gadna misao mogla roditi u vašem čistom, nevinom srcu? Kladim se da vi i sami ne vjerujete ni jednoj svojoj riječi i... sami ne znate što govorite!

Aglaja je sjedila uporno oborenih očiju, kao da se i sama uplašila onoga što je rekla.

– Nikako me nije stid – promrmlja ona. – Otkud vi znate da je moje srce nevino? Kako ste se onda usudili poslati mi ljubavno pismo?

– Ljubavno pismo? Moje pismo – ljubavno! To je najsmjernije pismo, to je pismo isteklo iz moga srca u najtežem trenutku moga života! Sjetio sam se onda vas kao neke svjetlosti... ja...

– No, dobro, dobro – prekine ga ona odmah, ali nikako više onim tonom, nego sasvim skrušeno i gotovo u strahu, pa se i nagnula k njemu još nastojeći ne gledati ravno u njega, a htjela mu je i dodirnuti ramena, da ga još uvjerljivije zamoli da se ne ljuti. – Dobro – reče silno zastiđena. – Osjećam da sam rekla jako glupu riječ. To sam tako... da vas iskušam. Primite kao da se i nije reklo, a ako sam vas uvrijedila, oprostite. Molim vas, ne gledajte ravno u mene, odvratite se. Rekli ste da je to vrlo gadna misao: ja sam namjerno kazala da vas bocnem. Katkada se i sama bojim onoga što želim reći, a odjednom i izreknem. Rekli ste maloprije da ste to pismo napisali u najtežem trenutku svoga života... Ja znam u kakvom to času – izgovori ona tiho, opet gledajući u zemlju.

– Oh, kad biste vi mogli znati sve!

– Sve ja znam! – uzvikne ona u novoj uzbuđenosti. – Vi ste živjeli onda u istom stanu, cio mjesec, s onom gadnom ženom s kojom ste pobjegli...

Nije se više zacrvenjela, nego je problijedjela kad je izgovorila to, i odjednom je kao zanesena ustala, ali se odmah snašla i sjela: usna joj je još dugo podrhtavala. Šutnja je potrajala možda minutu. Knez se strašno uplašio od tog nenadanog istupa i nije znao čemu bi ga pripisao.

– Ja vas nikako ne volim – izgovori ona u jednom mahu, kao da je odrezala.

Knez ne odgovori; opet oni pošute otprilike minutu.

– Ja volim Gavrila Ardalionoviča... – izgovori ona jako brzo, ali tek da se čuje, i još jače nagne glavu.

– To nije istina – izgovori knez također gotovo šapatom.

– Dakle, ja lažem? To je istina; dala sam mu riječ prekjučer, na toj istoj klupi.

Knez se uplaši i zamisli se na trenutak.

– To nije istina – ponovi on odlučno – vi ste sve to izmislili.

– Divna uljudnost. Znajte, on se popravio; on mene voli više nego svoj život. Opalio je preda mnom svoju ruku da mi samo dokaže kako mene voli više nego svoj život.

– Opalio svoju ruku?

– Jest, svoju ruku. Vjerovali ili ne vjerovali – meni je svejedno.

Knez ušuti opet. U Aglajinim riječima nije bilo šale; srdila se.

– Što je, je li ovamo ponio svijeću, kad je to bilo tu? Drugačije i ne znam zamisliti...

– Jest... svijeću. A što je tu nevjerojatno?

– Cijelu svijeću, ili u svijećnjaku?

– No da... nije... pola svijeće... komadić... cijelu svijeću, svejedno, okanite se!... Ponio je i šibice, ako baš želite znati. Zapalio je svijeću i pola sata držao prst nad svijećom; zar to ne može biti?

– Vidio sam ga jučer; prsti su mu zdravi.

Aglaja odjednom prasne u smijeh, sasvim kao dijete.

– Znate li zašto sam sada slagala? – okrene se ona naglo knezu u najdjetinjastijoj povjerljivosti i još sa smijehom što joj je drhtao na usnama. – Zato, jer kad lažeš, pa spretno upleteš štogod što nije posve obično, štogod ekscentrično, no, znate, štogod što je već nadasve rijetko, ili se nikako i ne događa, onda laž postaje mnogo vjerojatnija. Ja sam to primijetila. Samo meni je ispalo loše, jer nisam umjela...

Od mah se namršti opet, kao da se osvijestila.

– Ako sam onda – obrati se knezu, gledajući ga ozbiljno, pa i tužno – ako sam vam onda i deklamirala o »bijednom vitezu«, time sam vas, doduše, i htjela... pohvaliti zbog nečega, ali sam ujedno htjela i obilježiti vas zbog vašega vladanja i pokazati vam da ja sve znam...

– Vi ste vrlo nepravedni prema meni... prema onoj nesretnici o kojoj ste se maloprije izrazili tako grozno, Aglaja.

– Zato što sve znam, sve, zato sam se i izrazila tako! Znam kako ste vi njoj prije pola godine ponudili pred svima svoju ruku. Ne prekidajte me, vi vidite, ja govorim bez komentara. Poslije toga je ona pobjegla s Rogožinom; zatim ste živjeli s njom u nekom selu, ili gradu, i ona je od vas otišla k nekomu. (Aglaja se strašno zacrveni.) Zatim se opet vratila k Rogožinu koji je voli kao... kao lud. Zatim ste vi, također jako uman čovjek, dojurili sad za njom ovamo čim ste doznali da se vratila u Petrograd. Sinoć ste poletjeli da je branite, a maloprije ste je vidjeli u snu... Vidite da ja sve znam; ta vi ste zbog nje, zbog nje doputovali ovamo?

– Jest, zbog nje – odgovori knez tiho, tužno i nujno nagnuvši glavu, i ne sluteći kakvim ga je žarkim pogledom pogledala Aglaja. – Zbog nje, da samo doznam... Ja ne vjerujem u njenu sreću s Rogožinom, premda... jednom riječju, ne znam što bih joj i mogao učiniti ovdje i čime bih mogao pomoći, ali sam doputovao.

Zadršće i pogleda Aglaju; ona ga je slušala s mržnjom.

– Ako ste došli, a ne znate zašto, onda je jako volite – izgovori Aglaja naposljetku.

– Ne – odgovori knez – ne, ne volim je. Oh, kad biste vi znali s kakvom se stravom sjećam onoga vremena što sam ga proveo s njom!

Uz te mu riječi i drhtavica proleti po tijelu.

– Govorite sve! – reče Aglaja.

– Tu nema ništa što vi ne biste mogli saslušati. Ne znam zašto sam želio sve to ispripovijedati baš vama, i samo vama; možda zato što sam vas zaista jako volio. Ta je nesretnica duboko uvjerena da je ona najpropalije, najgrešnije biće među svi svijetu. Oh, nemojte je sramotiti, ne bacajte kamen na nju! Ona je i suviše izmučila sebe samom sviješću o svojoj nezasluženoj sramoti! I što je skrivila, oh, Bože moj! Oh, svaki čas viče ona u bjesnilu da ne priznaje u sebi krivnju, da je ona žrtva ljudska, žrtva razuzdanikova i zločinčeva; ali što god vam govorila, znajte da ona sama prva ne vjeruje sebi, i da svom savješću svojom vjeruje, naprotiv, da je... kriva. Kad sam pokušavao rastjerati taj mrak, zapadala je u toliku muku da mi nikad neće zacijeliti srce dokle god se budem sjećao toga groznoga vremena. Kao da mi je zanavijek probodeno srce. Znate li zašto je pobjegla od mene? Baš zato da mi dokaže kako je podla. No najgroznije je što možda i sama nije znala da to želi dokazati samo meni, a pobjegla je zato što je u duši željela svakako učiniti sramotno djelo pa da odmah kaže samoj sebi: »Evo si učinila novu sramotu, dakle, podla si drolja!« Oh, vi to možda nećete razumjeti, Aglaja! Znate, u tom neprestanom priznavanju sramote ima u njoj možda neka grozna, neprirodna naslada, kao osveta nekomu. Katkad sam je dovodio dotle da je nekako opet razabirala oko sebe svjetlost. Ali odmah se opet bunila i dotjerivala dotle te je mene samoga gorko krivila da sebe visoko uznosim nad nju (a nisam ni sanjao o tome), i ravno mi izjavila naposljetku, kad sam joj ponudio brak, da ona ni od koga ne iziskuje niti bahato milosrđe, niti pomoć, niti da je »uzvisi do sebe«. Vidjeli ste je jučer; vi mislite da je sretna s tom družbom, da je to njoj društvo? Vi ne znate kako je ona obrazovana i što je kadra dokučiti! Ona me je često znala i zadiviti!

– Jeste li i njoj ondje držali ovakve... propovijedi?

– O, nisam – nastavi knez zamišljen, ne primjećujući ton toga pitanja – gotovo sam neprestano šutio. Često sam htio govoriti, ali zaista nisam katkad znao što bih rekao. Znate, u gdjekojim je zgodama bolje i ne govoriti ništa. O, ja sam je volio, o, jako sam je volio... ali onda... onda... onda se ona domislila svemu.

– Čemu se domislila?

– Da je meni samo žao nje; ali da ja... nju više ne volim.

– Otkud znate, možda se i zaista zaljubila u onoga... vlastelina s kojim je otišla?

– Nije, ja sve znam; samo mu se podsmjehivala.

– A vama se nije nikad podsmjehivala?

– N-nije. Smijala se od pakosti, o, strašno me je onda korila u gnjevu – i sama se patila! No... poslije... oh, ne spominjite, ne spominjite mi to!

On pokrije lice rukama.

– A znate li da mi ona gotovo svaki dan piše pisma?

– Dakle, istina je! – poviče knez uzbuđen. – Čuo sam, ali sve još nisam želio vjerovati.

– Od koga ste čuli? – trgne se usplahirena Aglaja.

– Rekao mi je jučer Rogožin, ali nije sasvim jasno.

– Jučer? Jučer ujutro? Kada jučer? Prije ili poslije glazbe?

– Nakon glazbe; navečer, u dvanaest sati.

– A-a, no, ako je Rogožin... A znate li o čemu mi ona piše u tim pismima?

– Ja se ne čudim ničemu; ona je poludjela.

– Evo tih pisama. (Aglaja izvadi iz džepa tri pisma u tri kuverte i baci ih pred kneza.) Evo me već cijeli tjedan moli, navraća, mami da pođem za vas. Ona... no, da, ona je umna, makar i poludjela, i vi govorite istinu da je mnogo umnija od mene... piše mi da je zaljubljena u mene i svaki dan traži prilike da me vidi makar iz daljine. Piše mi da vi volite mene, da ona to zna, odavno je primijetila, i da ste s njom tamo govorili o meni. Želi vas vidjeti sretna; uvjerena je da sam ja vaša jedina sreća... Tako grozomorno piše... čudno... Nisam nikomu pokazala ta pisma, očekivala sam vas; znate li što to znači? Ne pogađate ništa?

– To je ludilo! To je dokaz o njenoj bezumnosti – izgovori knez i usne mu zadršću.

– Da vi ne plačete već?

– Ne, Aglaja, ne, ne plačem – pogleda je knez.

– A što bih ja tu učinila? Što mi savjetujete vi? Ne valjda i dalje primati ta pisma!

– Oh, ostavite je, molim vas! – klikne knez. – Što biste i radili u tom mraku; ja ću poduzeti sve što mogu da vam ona više ne piše.

– Ako je tako, onda ste vi čovjek bez srca! – povikne Aglaja. – Zar vi ne vidite da ona nije zaljubljena u mene, nego voli vas, samo vas! Zar ste sve znali uočiti u nje, a to niste opazili? Znate li što je to, što znače ta pisma? To je ljubomora; to je više nego ljubomora! Ona... zar vi mislite da će ona zaista poći za Rogožina, kako tu piše u pismima? Ona će se ubiti sutradan čim se mi vjenčamo!

Knez se trgne; srce mu zamrlo. Ali je u čudu gledao Aglaju: čudno mu je bilo priznati da je to dijete odavno već žena.

– Vidi Bog, Aglaja, ja bih žrtvovao svoj život da njoj vratim spokoj i da je usrećim, no... ne mogu je više voljeti i ona to zna!

– Žrtvujte, dakle, sebe, to ionako pristaje vama! Ta vi ste toliki dobrotvor. I nemojte mi govoriti »Aglaja«... I maloprije ste mi rekli jednostavno »Aglaja«... Vi morate, vi ste dužni uskrisiti nju, vi morate opet otići s njom da smirujete i uspokojavate njezino srce. Ta vi nju i volite!

– Nisam mogao tako žrtvovati sebe, premda sam i htio jednom, a... možda želim i sada. No ja znam *zacijelo* da će ona propasti sa mnom, i zato je ostavljam. Trebao sam se sastati s njom danas u sedam sati; sada možda neću otići, ona mi u svojem ponosu neće nikad oprostiti moju ljubav – i mi ćemo poginuti oboje! To je neprirodno, ali tu je neprirodno sve. Vi kažete da ona voli mene, no zar je to ljubav? Zar može biti takve ljubavi, nakon onoga što sam ja već pretrpio! Nije, to je drugo, nije ljubav!

– Kako ste vi problijedjeli! – uplaši se iznenada Aglaja.

– Ništa; premalo sam spavao, oslabio sam, ja... mi smo zaista razgovarali onda o vama, Aglaja...

– Dakle, istina je? Vi ste zaista *mogli* razgovarati s *njom o meni*, i... i kako ste mogli zavoljeti mene kad ste me vidjeli samo jedan jedini put?

– Ne znam kako. U mojem tadašnjem mraku prikazivala mi se... priviđala mi se možda nova zora. Ne znam kako sam pomislio na vas prvu. Istinu sam vam pisao da ne znam. Sve je to bila samo sanja, od tadašnje strahote... Zatim sam počeo raditi; ne bih bio došao ovamo tri godine...

– Došli ste, dakle, radi nje?

I nešto zadršće u Aglajinu glasu.

– Jest, radi nje.

Prođoše dvije minute, oboje su mrko šutjeli. Aglaja ustade.

– Ako vi kažete – poče ona nesigurnim glasom – ako vi sami vjerujete da je ta... vaša žena... bezumna, onda mi nije niti stalo do njezinih bezumnih fantazija... Molim vas, Lave Nikolajeviču, da uzmete ta tri pisma i da joj ih bacite od mene! A ako ona – poviče odjednom Aglaja – ako se ona usudi još jedanput poslati meni ijedan redak, recite joj da ću se potužiti ocu, da će je odvesti u zatvor...

Knez skoči i poče zaprepašten gledati nenadanu razjarenost Aglajinu; i odjednom kao da se pred njim razišla magla...

– Vi ne možete osjećati tako... to nije istina! – mrmljao je.

– To je istina! Istina! – uzvikivala je Aglaja, gotovo i ne znajući za sebe.

– Što je istina? Kakva istina – razlegao se pokraj njih preplašen glas.

Pred njima je stajala Lizaveta Prokofjevna.

– Istina je to da ću ja poći za Gavrilu Ardalionoviča! Da ja Gavrilu Ardalionoviča volim i sutra bježim s njim od kuće! – saleti je Aglaja. – Jeste li čuli? Je li zadovoljena vaša radoznalost? Jeste li zadovoljni time?

I ona potrči kući.

– Ne, baćuška, ne odlazite vi sada – zaustavi Lizaveta Prokofjevna kneza – molim vas, izvolite k meni da razgovaramo... Kakva je to muka! I tako nisam spavala cijele noći.

Knez ode za njom.

IX

Lizaveta Prokofjevna uđe u svoju kuću i zastane već u prvoj sobi; nije mogla ići dalje, nego se sasvim iznemogla spusti na divan, pa i zaboravi ponuditi knezu da sjedne. Bila je to povelika dvorana, s okruglim stolom u sredini, s kaminom, s mnogo cvijeća u posudama kraj prozora i s drugim staklenim vratima u vrt, u stražnjem zidu. Odmah uđoše Adelaida i Aleksandra, znatiželjno i sa sumnjom gledajući kneza i majku.

Gospođice su u ljetnikovcu ustajale obično oko devet sati; samo se Aglaja za posljednja dva-tri dana naviknula ustajati malo ranije te je odlazila na šetnju u vrt, ali ipak nije odlazila u sedam sati, nego u osam ili poslije. Lizaveta Prokofjevna, koja zaista nije spavala te noći zbog svakojakih svojih briga, ustala je bila oko osam sati, s naročitom nakanom da se u vrtu sastane s Aglajom, jer je mislila da je ona već ustala, ali je nije našla u vrtu ni u spavaćoj sobi. Sad se ona sasvim usplahirila i probudila kćeri. Od sluškinje doznadoše da je Aglaja Ivanovna još u sedam sati izašla u park. Gospođice se osmjehnule novoj fantaziji svoje fantastične sestrice i upozorile mamicu da će se Aglaja možda još i naljutiti ako je ona ode tražiti u park i da Aglaja zacijelo sjedi sada s knjigom u ruci na zelenoj klupi, o kojoj je govorila još prije tri dana i zbog koje se gotovo zavadila s knezom Ščerbackim jer mu se položaj te klupe nije činio nimalo posebnim. Kad je Lizaveta Prokofjevna zatekla sastanak i čula kćerine čudne riječi, strašno se uplašila zbog mnogih razloga; no sada, kad je povela kneza, uplašila se što je započela taj posao: »Zašto se Aglaja ne bi smjela sastajati i razgovarati s knezom u parku, sve ako su i unaprijed urekli taj sastanak?«

– Nemojte pomisliti, baćuška, kneže – ohrabri se ona naposljetku – da sam vas dovukla ovamo na ispitivanje... Nakon jučerašnje večeri, dragi moj, možda ne bih dugo poželjela ni sastajati se s tobom...

Ona zapne malko.

– No vama bi se ipak vrlo htjelo da doznate kako sam se sastao danas s Aglajom Ivanovnom? – završi knez veoma spokojno.

– No, pa što je, i htjelo bi mi se! – plane odmah Lizaveta Prokofjevna. – Neću se uplašiti ni od iskrenih riječi. Jer nikoga ne vrijeđam i nikoga nisam željela uvrijediti...

– Ali molim vas, nema tu nikakve uvrede i sasvim je prirodno što želite doznati: vi ste mati. Sastao sam se danas s Aglajom Ivanovnom na zelenoj klupi upravo u sedam sati ujutro, zbog njezina jučerašnjeg poziva. Sinoć mi je javila pisamcem da se mora sastati sa mnom i razgovarati o važnoj stvari. Sastali smo se i razgovarali cio sat o stvarima koje se tiču zapravo jedine Aglaje Ivanovne; eto to je sve.

– Dakako, baćuška, sve, i bez ikakve sumnje sve – izgovori Lizaveta Prokofjevna dostojanstveno.

– Krasno, kneže! – reče Aglaja koja je iznenada ušla u sobu. – Hvala vam od svega srca što ste mene smatrali nesposobnom da se ponizim ovdje do laži. Je li vam dovoljno, maman, ili još kanite ispitivati?

– Ti znaš, još mi se dosad nije događalo da se crvenim pred tobom ni zbog čega, premda bi to možda bilo tebi po volji – odgovori Lizaveta Prokofjevna poučno. – Zbogom, kneže; oprostite i meni što sam vas uznemirila. A nadam se, vi ćete ostati uvjereni mojem nepromijenjenom poštovanju prema vama.

Knez se odmah pokloni na obje strane i šuteći izađe. Aleksandra i Adelaida osmjehnu se i prošapću između sebe. Lizaveta ih Prokofjevna pogleda strogo.

– Mi smo o tom, maman – nasmije se Adelaida – što se knez poklonio tako divno; katkada je nespretan kao vreća, a sad odjednom kao... kao Jevgenij Pavlovič.

– Finoći i dostojanstvu uči te samo srce, a ne učitelj plesa – završi Lizaveta Prokofjevna poučno i ode gore u svoju sobu i ne pogledavši Aglaju.

Kad se knez vratio kući, već oko devet sati, ugleda na terasi Vjeru Lukjanovnu i sluškinju. Zajedno su spremale i mele nakon jučerašnjega nereda.

– Hvala Bogu, dospjele smo završiti do vašeg dolaska! – reći će Vjera radosno.

– Zdravo; nešto mi se vrti u glavi; loše sam spavao; ja bih drjemnuo.

– Ovdje na terasi, kao jučer? Dobro. Reći ću svima da vas ne bude. Tatica je otišao nekamo.

Sluškinja ode; Vjera krene za njom, ali se vrati i zabrinuta pristupi knezu.

– Kneže, sažalite se nad tim... nesretnikom; ne tjerajte ga danas.

– Ni za što ga neću otjerati; kako ga je samoga volja.

– Neće on sada ništa učiniti i... nemojte prema njemu biti strogi.

– O, neću, i zašto bih?

– I... ne smijte mu se, eto to je najvažnije.

– O, neću nipošto!

– Glupa sam ja što o tome govorim takvomu čovjeku kakvi ste vi – zacrveni se Vjera. – A makar i bili umorni – nasmije se i okrene se malo da ode – ipak su vam u ovom trenutku tako divne oči... sretne.

– Zar sretne? – živo je zapita knez i nasmije se radosno.

No Vjera, prostodušna i bezazlena, kao dječak, odjednom se malo zbuni, zarumeni se još jače i, sve se smijući, izađe brže iz sobe.

»Kako je... divna...«, pomisli knez i odmah zaboravi na nju. Krene u kut na terasi gdje je bio divan i pred njim stol, sjedne, pokrije rukama lice i posjedi desetak minuta; odjednom brzo i zbunjeno uvuče ruku u džep sa strane i izvadi tri pisma.

Ali opet se otvoriše vrata i uđe Kolja. Knez kao da se razveselio što opet mora staviti pisma natrag u džep i odgoditi čitanje.

– No, kakav događaj! – reče Kolja, sjedajući na divan i odmah prelazeći na stvar, poput svih njegova soja. – Što mislite sad o Ipolitu? Ne cijenite ga?

– A zašto... no, Kolja, ja sam umoran... Osim toga, i pretužno je opet započinjati o tome... Ali kako on?

– Spava i prespavat će još dva sata. Razumijem; niste spavali kod kuće, hodali ste po parku... dakako, uzbuđenost... i kako ne bi!

– Otkud vi znate da sam hodao po parku i nisam spavao kod kuće?

– Vjera mi je rekla maloprije. Nagovarala me da ne ulazim; ja nisam izdržao, morao sam na časak. Stražario sam ta dva sata kraj postelje; sada sam odredio red Kostji Lebedevu. Burdovski je otišao. Legnite dakle, kneže; laka vam... no, laki vam dan! Ali ja sam, znate, zaprepašten!

– Dakako... sve to...

– Nije, kneže, nije; ja sam zaprepašten od »ispovijedi«. Najviše me zaprepastilo ono mjesto gdje on govori o Providnosti i o budućem životu. Tu ima jedna gi-gant-ska misao!

Knez pogleda ljubazno Kolju, koji je, jasno, došao zato da što prije porazgovara o gigantskoj misli.

– Ali glavna, glavna stvar nije samo u jednoj misli, nego u cijeloj toj situaciji! Da je to napisao Voltaire, Rousseau, Proudhon, ja bih pročitao, primijetio, ali me ne bi zapanjilo ovoliko. No čovjek koji zna zacijelo da mu preostaje još desetak minuta života, i govori tako – ta to je ponosno! To je najviša nezavisnost vlastite vrijednosti, to znači ne hajati baš... To je gigantska sila duševna! I nakon toga tvrditi da on namjerno nije metnuo kapicu – to je podlo, neprirodno! A znate, jučer je on zavarao smislio lukavštinu: nisam ja ama nikad pakirao s njim u torbu i nisam nikad vidio pištolj; on je sam pakirao sve, tako da me je odjednom zbunio. Vjera mi kaže da ga vi puštate ovdje; kunem vam se, neće biti opasnosti, pogotovo jer smo svi mi uz njega i ne mičemo se odavde.

– A tko je od vas bio uz njega noćas?

– Ja, Kostja Lebedev, Burdovski; Keller je ostao malo, a onda je otišao k Lebedevu spavati jer kod nas nije bilo mjesta. I Frediščenko je spavao kod Lebedeva, otišao je u sedam sati. General je uvijek kod Lebedeva, i on je sad otišao... Lebedev će možda odmah doći k vama; on vas je tražio, ne znam zašto, dva je puta pitao za vas. Da li da ga pustim kad vi legnete spavati? I ja idem spavati. Ah, da, jednu bih vam stvar rekao; zadivio me je maloprije general: Burdovski me probudio u sedam sati, gotovo i u šest, da pazim na bolesnika; izašao sam na časak i susreo odjednom generala, i još tako pijana da me nije prepoznao; stoji preda mnom kao stup; a kad se prenuo, saletio mene: »Kako je, bolesniku? Pošao sam doznati kako je bolesniku«... Ja mu javio, no – tako i tako. »Sve je to dobro«, kaže, ali ja sam najviše došao, zato sam i ustao, da te upozorim; imam razloga misliti da

se pred gospodinom Ferdiščenkom ne smije govoriti sve i... treba se suzdržavati.« Razumijete li, kneže?

– Zar? Uostalom, nama je to svejedno.

– Jest, bez sumnje, svejedno je, mi nismo framasoni! Zato sam se i začudio što me general posebno budio u noći zbog toga.

– Ferdiščenko je otišao, kažete?

– U sedam sati; svratio je usput k meni: ja pazim. Rekao je: ide k Vilkinu da provede još ovo noći – ima jedan takav pijanac, Vilkin. No, idem! A evo i Lukjana Timofejiča... Knez bi spavao, Lukjane Timofejiču; nalijevo krug i gubite se!

– Samo na časak, prepoštovani kneže, zbog neke stvari koja je u mojim očima važna – izgovori Lebedev kad je ušao, napeto i nekim promuklim tonom, u pola glasa. I pokloni se dostojanstveno. Upravo se bio vratio, nije bio dospio ni zaći u svoj stan te je još i šešir držao u rukama. Lice mu je bilo zabrinuto i nekako osobito, neobično prevučeno izrazom vlastitog dostojanstva. Knez mu ponudi da sjedne.

– Vi ste dva puta pitali za mene? Možda ste još uznemireni zbog jučerašnjega...

– Zbog toga jučerašnjega dječaka, mislite vi, kneže? Oh, nije... jučer su moje misli bile u neredu... no danas ne kanim više kontrakarirati vaše naume u bilo čemu.

– Kontraka... kako ste rekli?

– Rekao sam: kontrakarirati; riječ je francuska, kao i mnoge druge riječi koje su ušle u ruski jezik; ali je ne branim osobito.

– Zašto ste vi, Lebedeve, danas tako ozbiljni i dostojanstveni, i govorite kao da sričete – osmjehne se knez.

– Nikolaje Ardalionoviču! – obrati se Lebedev Kolji gotovo ganutim glasom. – Kako imam priopćiti knezu stvar koja se tiče zapravo...

– No, da, razumije se, razumije se, ne tiče se mene! Doviđenja, kneže! – odmah se udalji Kolja.

– Volim toga dječaka jer je pametan – izgovori Lebedev gledajući za njim. – Dječak je spretan, iako je i nasrtljiv. Doživio sam iznimnu nesreću, prepoštovani kneže, sinoć ili jutros o svanuću... i još se kolebam da označim točno vrijeme.

– Što je?

– Nestale mi četiri stotine rubalja iz džepa sa strane prepoštovani kneže; olakšali su me! – nadoveže Lebedev s kiselim smiješkom.

– Izgubili ste četiri stotine rubalja? Šteta.

– I osobito za bijedna čovjeka koji na plemenit način živi od svojega rada.

– Dakako, dakako; kako to?

– Zbog vina. Evo me k vama, prepoštovani kneže, kao k providnosti. Svotu od četiri stotine rubalja srebra dobio sam jučer u pet sati poslijepodne od jednog dužnika te sam se vlakom vratio ovamo. Novčanik mi je bilo u džepu. Kad sam skinuo vicemundir i odjenuo kaput, premjestio sam novac u kaput; želio sam ga držati uza se jer sam ga namjeravao odmah navečer dati prema jednoj molbi... očekivao sam punomoćnika.

– Zbilja, Lukjane Timofejiču, je li istina da ste vi oglasili u novinama da uzajmljujete novac na zlatne i srebrne stvari?

– Po punomoćniku; moje ime nije označeno pod adresom. Kako imam neznatan kapital, a obitelj mi se proširila, priznajte i sami da poštene kamate...

– No da; no da, htio sam se samo obavijestiti; oprostite što sam vas prekinuo.

– Punomoćnik nije došao. Međutim, dovezli sunesretnika; ja sam poslije ručka bio već u uzbuđenom stanju; svratili i ti gosti, popili nešto... zatim čaj, i... ja se nakitio na svoju propast. A kad je u kasno doba već došao onaj Keller i javio da ste vi svečar te ste odredili šampanjac, to sam ja, dragi i prepoštovani kneže, jer imam srce (što ste vi po svoj prilici primijetili već, jer ja to zaslužujem), jer imam srce, neću reći osjećajno, ali plemenito, čime se i ponosim – ja sam, da bude svečaniji doček što se sprema, i očekujući da ću vam osobno čestitati, smislio otići i stare svoje domaće dronjke zamijeniti vicemundirom koji sam bio skinuo kad sam se vratio, a to sam i obavio, kako ste vi, kneže, valjda i primijetili, jer ste me u vicemundiru vidjeli cijele večeri. Kad sam mijenjao odjeću, zaboravio sam u kaputu novčanik... Zaista, kad Bog hoće pokarati, najprije oduzima pamet. I tek danas, već u pola osam, kad sam se probudio, skočio sam kao sulud, odmah se uhvatio za kaput – a ono prazan džep! Ni traga ni glasa novčaniku.

– Ah, to je neugodno!

– Baš i jest neugodno; i vi ste s istinskim taktom pogodili odmah pravu riječ – primetne Lebedev malo himbeno.

– No kako... uzbuni se knez i zamisli se – ta to je ozbiljno.

– I jest baš ozbiljno – još jedna riječ, kneže, koju ste pronašli da označite...

– Ah, ostavite, Lukjane Timofejiču, što bi se tu pronalazilo? Nisu tu važne riječi... Sudite li vi da ste ih u pijanu stanju mogli izgubiti iz džepa?

– Mogao sam. Sve se može u pijanu stanju, kako ste se iskreno izrazili, prepoštovani kneže! Ali molim, rasudite: ako sam ja, kad sam presvlačio kaput, novčanik istresao iz džepa, istresena bi stvar morala ondje i ležati na podu. A gdje je ta stvar?

– Da je niste stavili gdje u ladicu, u stol?

– Sve sam pretražio, sve sam prekopao, pogotovo jer ga nisam nikad ostavljao i nisam otvarao nikakvu ladicu, toga se jasno sjećam.

– Jeste li pogledali u ormar?

– Odmah sam pogledao, pa i nekoliko puta već danas... A i kako bih mogao metnuti u ormar, istinski poštovani kneže?

– Priznajem, Lebedeve, to zaista uznemiruje. Našao ju je, dakle, tkogod na podu?

– Ili je ukrao iz džepa! Dvije su alternative.

– Mene to jako uznemiruje, jer tko zapravo... To je pitanje!

– Bez svake sumnje, to i jest glavno pitanje; vi začudo točno pogađate riječi i misli i određujete stanje, svijetli kneže.

– Ah, Lukjane Timofejiču, okanite se poruge, tu....

– Poruge! – poviče Lebedev i pljesne rukama.

– No, no, no, dobro, ta ja se ne srdim, tu je sasvim druga stvar... Ja se bojim za ljude. U koga vi sumnjate?

– Pitanje je nadasve teško i... nadasve zamršeno! Na sluškinju ne mogu posumnjati, ona je sjedila u svojoj kuhinji. Na rođenu djecu također...

– No, taman posla!

– Dakle, netko je od gostiju.

– No zar je to moguće?

– Sasvim je i nadasve nemoguće, ali svakako je tako. No voljan sam dopustiti, čak sam i uvjeren, ako je bila krađa, nije se dogodila navečer kad su svi bili na okupu, nego noću, ili čak pred jutro, a ukrao je tkogod od tih što su ostali prenoćiti.

– Ah, Bože moj!

– Burdovskoga i Nikolaja Ardalionoviča, naravno, isključujem; oni nisu ulazili k meni.

– Da što! Pa sve da su i ulazili! Tko je noćio kod vas?

– Računajući i mene, prenoćila smo četvorica u dvije susjedne sobe: ja, general, Keller i gospodin Ferdiščenko. Dakle, jedan je od nas četvorice!

– To jest, od trojice; ali koji?

– Pribrojio sam i sebe zbog pravednosti i zbog reda; no priznajte, kneže, da ja sebe sâm nisam mogao okrasti, premda su se događale na svijetu i takve zgode...

– Ah, Lebedeve, kako je to dosadno! – uzvikne knez nestrpljivo.

– Na stvar; što otežete...

– Preostaju dakle trojica, i prvo gospodin Keller, čovjek nestalan, čovjek pijan i u nekim slučajevima liberal, to jest, što se tiče džepa; inače pak, sa sklonostima, da tako kažem, više starinskim viteškima, nego liberalnima. Legao je prenoćiti najprije ovdje, u bolesnikovoj sobi, a tek se nakon noći preselio k nama, pod isprikom da mu je tvrdo spavati na golom podu.

– Vi sumnjate na njega?

– Sumnjao sam. Kad sam prije osam sati ujutro skočio kao sulud i uhvatio se rukom za čelo, odmah sam probudio generala, koji je spavao nevinim snom. Pošto smo razabrali kako je čudno nestao Ferdiščenko, a to je već samo probudilo u nama sumnju, odlučili smo nas dvojica odmah pretražiti Kellera koji je ležao kao... kao... gotovo kao zaklan. Pretražili smo ga cijeloga: u džepovima nema ni pare, a nema ni jednog jedinog džepa koji nije poderan. Džepni mu je rubac modar, kockast, pamučan, u nepristojnom stanju. Dalje jedno ljubavno pismo, od neke sobarice, ište novac i prijeti se, i komadići onoga feljtona što ga znate. General je zaključio da nije kriv. Da ga sasvim ispitamo, probudili smo njega samoga, jedva ga jedvice prodrmali; s teškom je mukom razumio što je na stvari; zinuo, pijana lika, izraz mu na licu nezgrapan i nevin, štoviše, glup – nije on!

– No, i veselim se! – uzdahne knez radosno. – Ipak sam se bojao za njega!

– Bojali ste se? Dakle ste već imali razloga za to? – zažmirka Lebedev.

– O, nisam, ja kažem tako – zapne knez – strašno sam glupo rekao da sam se bojao. Molim vas, Lebedeve, ne kazujte nikomu...

– Kneže, kneže! Vaše su riječi u mojem srcu... na dnu mojega srca! Ondje je grob!... – izgovori Lebedev oduševljeno, pritišćući šešir uz srce.

– Dobro, dobro... Dakle, Ferdiščenko? To jest, ja bih rekao, vi sumnjate na Ferdiščenka?

– A na koga? – izgovori Lebedev tiho, pomno gledajući kneza. – No da, razumije se... a na koga... to jest, ali opet kakvi su dokazi?

– Ima dokaza. Prvo, nestao je u sedam sati ili čak između šest i sedam sati ujutro.

– Znam, kazivao mi je Kolja da je svratio k njemu i rekao da ide, pa će ostatak noći još provesti kod... zaboravio sam kod koga, kod svoga prijatelja.

– Vilkina. Dakle vam je kazivao već Nikolaj Ardalionovič.

– Nije ništa govorio o krađi.

– I ne zna on jer ja zasad tajim stvar. Ide, dakle, k Vilkinu; činilo bi se, zar je ikakvo čudo što pijan čovjek odlazi k isto takvomu kakav je i sam, pijanomu čovjeku, makar i o ranom svanuću i bez ikakva povoda? Ali eto, tu se i otkriva trag: na odlasku ostavlja adresu... Pazite sada, kneže, na pitanje zašto je ostavio adresu?... Zašto je svratio posebno k Nikolaju Ardalionoviču, zaobilazio i javio njemu: »Idem«, kaže, »da još ovo noći provedem kod Vilkina?« I tko će se zanimati za to da on odlazi baš k Vilkinu? Čemu treba to davati na znanje? Nije, to je lukavština, lopovska lukavština! To znači: »Evo, kaže, namjerno ne krijem svoje tragove, kakav sam ja onda kradljivac? Zar bi kradljivac javio kamo odlazi?« Pretjerana brižljivost, da odvrati sumnju i, što se kaže, da izbriše svoje tragove u pijesku... Jeste li me razumjeli, prepoštovani kneže?

– Razumio sam, veoma sam dobro razumio, no to je premalo!

– Drugi dokaz: otkrilo se da je trag lažan, a adresa koju je dao nije točna. Nakon sata, to jest u osam sati, pokucao sam već kod Vilkina, on je tu u Petoj ulici, pa je i znanac. Nije kod njega bio nikakav Ferdiščenko. Samo sam ispipao od sluškinje, koja je gluha kao top, da je prije jednoga sata zaista kucao netko, pa i prilično jako, tako da je i otkinuo zvonce. Ali sluškinja nije otvorila jer nije htjela buditi gospodina Vilkina, a možda ni sama nije marila za ustajanje. Događa se to.

– I to su svi vaši dokazi? To je premalo.

– Na koga, dakle, da sumnjam, kneže, prosudite! – završi Lebedev umiljato, a iz smiješka mu izvirilo nešto lukavo.

– Da vi još jedanput razgledate po sobama i po ladicama! – izgovori knez zabrinuto, pošto je malo razmislio.

– Razgledavao sam! – uzdahne Lebedev još umiljatije.

– Hm!... i zašto ste, zašto ste vi mijenjali taj kaput? – uzvikne knez i zlovoljno udari po stolu.

– To je pitanje iz jedne starinske komedije. Ali, najblagodušniji kneže, vas je i prejako dirnula u srce moja nesreća. Ja to ne zavređujem. To jest, ja sâm samcat ne zavređujem to; no vi se mučite i zbog prijestupnika... zbog ništavnoga gospodina Ferdiščenka?

– No, da, da, vi ste me zaista zabrinuli – prekine ga knez rastresen i zlovoljan. – Što ste, dakle, nakanili činiti... ako ste tako uvjereni da je to Ferdiščenko?

– Kneže, prepoštovani kneže, a tko bi bio? – izmotavao se Lebedev sve umiljatije. – Ta kad nema nikoga drugoga na koga bismo pomislili, a što se kaže, nikako se ne može posumnjati ni u koga, osim u gospodina Ferdiščenka, ta to je, rekao bih, i opet dokaz protiv gospodina Ferdiščenka, već treći dokaz! Jer i opet, tko bi drugi bio? Ta neću valjda posumnjati na gospodina Burdovskoga, he-he-he!

– No, to je besmislica!

– Neću posumnjati napokon na generala, he-he-he!

– Kakva je to neskladnost! – izgovori knez gotovo srdito, nestrpljivo se vrteći.

– I još kakva neskladnost! He-he-he! I nasmijao je mene taj čovjek, to jest general! Idemo ja i on maloprije po prvom tragu k Vilkinu... a moram vam spomenuti da se general preplašio još više nego ja kad sam ga nakon onoga nestanka odmah probudio, tako se čak uplašio da se promijenio u licu, pocrvenio, problijedio, a naposljetku zapao odjednom u tako žestoko i plemenito negodovanje da se nisam ni nadao tomu stupnju. Previše plemenit čovjek! Laže on neprestano, od slabosti, ali je čovjek najuzvišenijih čuvstava, uz to nedotupavan čovjek koji svojom nevinošću udahnjuje potpunu povjerljivost. Rekao sam

vam već, prepoštovani kneže, da u mene nije samo slabost prema njemu, nego čak i ljubav. Odjednom on staje nasred ulice, raširi kaput, otkriva grudi: »Pretražuj mene«, kaže, »Kellera si pretražio, pa zašto ne pretražuješ i mene?« »To«, kaže, »iziskuje pravednost!« Tresu mu se ruke i noge, i blijed je kao stijena, tako je grozovit. Ja se nasmijao i kažem: »Slušaj«, kažem, »generale, da mi tko drugi kaže to o tebi, odmah bih vlastitim rukama skinuo svoju glavu, položio je na veliku zdjelu i sam bih je ponudio na zdjeli svima koji sumnjaju.« »Evo«, rekao bih, »vidite tu glavu, tom dakle vlastitom glavom svojom jamčim ja za njega, i ne samo glavom, nego ću i u vatru«. »Evo«, kažem, »kako sam spreman jamčiti za tebe!« Onda mi poletio u zagrljaj, sve nasred ulice, rasplakao se, division dršće i tako me krepko privinuo na prsa da sam se jedva jedvice otkvačio: »Ti si mi«, kaže, »jedini prijatelj koji mi je preostao u nesrećama mojim!« Osjećajan čovjek! No, razumije se, tu mi je usput pripovjedio sličnu zgodu, kako su i na njega jedanput, još u mladosti, posumnjali da je ukrao pet stotina tisuća rubalja, ali sutradan poletio on u plamen, u kuću što je gorjela, i izbavio iz vatre grofa koji je sumnjao na njega, i Ninu Aleksandrovnu koja je još bila djevojka. Grof ga zagrlio i na taj je način nastao njegov brak s Ninom Aleksandrovnom, a sutradan našli u razvalinama poslije požara i škatulju s novcem koja je bila nestala; bila je željezna, engleska izrada, s tajnom bravom, i nekako propala u pod, tako da nije nitko ni primijetio, i samo je zbog toga požara pronađena. Potpuna laž. Ali kad je počeo govoriti o Nini Aleksandrovnoj, čak je zaplakao. Previše plemenita je osoba Nina Aleksandrovna, premda se srdi na mene.

– Vi se poznajete?

– Gotovo i ne, ali bih to želio od sve duše, makar i samo zato da se obranim pred njom. Nina Aleksandrovna krivi mene da ja tobože kvarim njezina muža pijanstvom. No ja ne samo da ga ne kvarim, nego ga štoviše i krotim; ja ga možda odvraćam od opasnije družbe. Uz to je on meni prijatelj, a ja, priznajem vam, sada njega i ne ostavljam više, to jest, čak i tako: kamo on, tamo i ja, jer njega možeš pobijediti samo čuvstvenošću. Sad on i ne odlazi nikako k svojoj kapetanici, premda potajno i želi k njoj, pa katkad i uzdiše za njom, osobito svakoga jutra kad ustaje i obuva cipele, i ne znam zašto baš u to doba. Novaca on nema, to je nevolja, a k njoj ne smije ni za što dolaziti bez novaca. Nije li on zamolio od vas novaca, prepoštovani kneže?

– Ne, nije zamolio.

– Stidi se. Već je htio; pa i priznao mi je da vas kani uznemiriti, ali je stidljiv, jer ste mu još nedavno uzajmili, a osim toga, misli da mu nećete dati. Povjerio je to kao prijatelju.

– A vi mu ne dajete novaca?

– Kneže! Prepoštovani kneže! Ne samo novce, nego za toga ću čovjeka ja, što se kaže, i sam život... nije, neću, uostalom pretjerujem – ne baš život, nego, da tako kažem, groznicu, oteklinu kakvu, ili čak i kašalj – tako mi Boga, spreman sam pretrpjeti, ako je samo od vrlo velike potrebe; jer njega smatram velikim, ali propalim čovjekom. Eto; ne samo novce!

– Dakle, dajete mu novaca?

– N-ne; novaca mu nisam davao, a on i sâm zna da mu i neću dati, ali samo radi suzdržavanja i popravljanja njegova. Sad mi se prikrpio za Petrograd; ja ću u Petrograd da gospodinu Ferdiščenku naiđem na tragove, dok su još novi, jer znam pouzdano da je on već ondje. General moj sve vri; ali slutim, u Petrogradu će mi umaći da pohodi kapetanicu. Ja ću ga, priznajem, pustiti namjerno i sam, kao što smo već i ugovorili da ćemo se odmah, čim stignemo, razići na različite strane, da zgodnije uhvatimo gospodina Ferdiš-

čenka. Ja ću ga, dakle, pustiti, a onda ću ga odjednom, ni pet ni šest, zateći kod kapetanice – zapravo, da ga postidim, kao obiteljskoga čovjeka i kao čovjeka, općenito govoreći.

– Samo ne dižite graju, Lebedeve, zaboga, ne dižite graju – izgovori knez tiho i silno nervozan.

– O, ne, zapravo je samo da ga postidim i da pogledam kakvu će fizionomiju udesiti – jer mnogo se može zaključiti prema fizionomiji, prepoštovani kneže, a naročito u takvog čovjeka! Ah, kneže! Velika je, doduše, moja vlastita bijeda, ali ne mogu ni sada ne misliti na njega i na ispravljanje njegova morala. Imam vam iznimnu molbu, prepoštovani kneže, priznajem štoviše, zato sam zapravo i došao: vi ste već upoznati s njihovom kućom, pa i stanovali ste kod njih; ne biste li mi vi, najblagodušniji kneže, htjeli pomoći u tome, zapravo samo zbog samoga generala i zbog sreće njegove...

Lebedev čak i sklopi ruke, kao za molbu.

– Pa što je? Kako bih pomogao? Budite uvjereni, veoma vas želim potpuno razumjeti, Lebedeve.

– Samo u tom uvjerenju ja sam i došao k vama! Po Nini Aleksandrovnoj mogli biste djelovati na njega; motreći i, što se kaže, pazeći na njegovu preuzvišenost neprestano, u krilu vlastite obitelji njegove. Ja ih, na nesreću, ne poznajem... Uz to bi tu mogao možda pomoći i Nikolaj Ardalionovič koji vas, što se kaže, obožava iz dna svoje mlade duše...

– N-ne... Ninu Aleksandrovnu u tu stvar... Bože sačuvaj! A i Kolju... Ja vas, uostalom, Lebedeve, možda još i ne razumijem.

– Pa tu i nemate što razumjeti! – poskoči na stolici Lebedev.

– Jedina, jedina čuvstvenost i nježnost – eto, to je sva ljekarija našemu bolesniku. Vi dopuštate, kneže, da ga smatram bolesnikom?

– To i dokazuje vašu finoću i pamet.

– Objasnit ću vam primjerom, zbog jasnoće uzetim iz prakse. Vidite kakav je to čovjek: u njega je sada samo slabost za tu kapetanicu kojoj ne smije dolaziti bez novca, a ja ga danas kanim zateći kod nje, radi njegove vlastite sreće; ali recimo da nije sama kapetanica, nego da je on počinio i pravi prijestup, no, najnepošteniju zabludu kakvu (premda on to nikako ne može učiniti), i onda ćeš, kažem ja, samo plemenitom, što se kaže, nježnošću s njime doći do svega jer on je nadasve osjećajan čovjek! Vjerujte, neće izdržati ni pet dana, sâm će se izlanuti, zaplakat će i sve će priznati – pogotovo ako se bude radilo vješto i plemenito, s obiteljskom i vašom praksom za svim njegovim, što se kaže, crtama i stopama... O, najblagodušniji kneže! – skoči Lebedev, čak u nekom nadahnuću. – Ta ja i ne tvrdim da je on zacijelo... Ja sam, što se kaže, voljan proliti za njega odmah svu krv svoju, premda ćete priznati da nesuzdržljivost i pijanstvo, i kapetanica, i sve to zajedno, mogu dovesti do svega.

– Takvoj sam svrsi voljan, dakako, uvijek pomagati – reče knez ustajući – ali vam priznajem, Lebedeve, strašno sam uzrujan; recite, ta vi sve još... jednom riječju, vi i sami kažete da sumnjate u gospodina Ferdiščenka.

– A i u koga bih? U koga drugoga, najiskreniji kneže? – opet Lebedev sklopi umiljato ruke, smješkajući se ganuto.

Knez se namršti i ustane.

– Vidite, Lukjane Timofejiču, strahota je ako je tu zabuna. Taj Ferdiščenko... ne bih htio reći ružnu riječ o njemu... no taj Ferdiščenko... to jest, tko zna, možda i nije on!... Ja bih

rekao da je on možda zaista sposobniji za ono nego... nego koji drugi. Lebedev napne oči i uši.

– Vidite – pleo se i sve se jače i jače mrštio knez, šetao se gore-dolje po sobi i nastojao ne gledati Lebedeva – javili su mi... rekli su mi o gospodinu Ferdiščenku da je on, osim svega drugoga, takav čovjek pred kojim se moraš susprezati i ne smiješ govoriti ništa... suvišno – razumijete? Kažem zato, jer on je možda i zaista bio sposobniji nego koji drugi... da ne bude zabune – eto to je glavna stvar, razumijete li?

– A tko vam je rekao to o gospodinu Ferdiščenku? – saleti ga Lebedev.

– Tako, šapnuli su mi; ali ja ni sam ne vjerujem u to... strašno mi je nemilo što sam vam morao to reći, no uvjeravam vas, ni sam ne vjerujem u to, to... to je neka besmislica... Pi, kako sam glupo učinio!

– Vidite, kneže – sav se zatresao Lebedev – to je važno, to je preważno sada, to jest, nije zbog gospodina Ferdiščenka, nego zbog toga kako je vama stigla ta obavijest. (Dok je to govorio, Lebedev je trčkarao za knezom gore-dolje i nastojao s njim stupati ukorak.) Evo što ću vam sada reći i ja, kneže: maloprije, kad smo general i ja išli k tomu Vilkinu, pa mi general bio već pripovjedio o požaru i buktao, razumije se, od gnjeva, počeo mi on odjednom natucati to isto o gospodinu Ferdiščenku, ali tako nesklapno i nezgodno da sam mu i nehotice zadao nekoliko pitanja te se tim uvjerio sasvim da je sva ta obavijest jedino nadahnuće njegove preuzvišenosti... Zapravo, rekao bih, od same blagodušnosti. Jer on i laže jedino zato što ne može suzdržati ganuće. Sad izvolite razabrati: tko je slagao, a ja sam uvjeren u to, na kakav ste način mogli i vi dočuti to? Razumijete, kneže, ta to je u njega bilo časovito nadahnuće – tko vam je, dakle, rekao to? To je važno, to je... to je jako važno i... što se kaže...

– Rekao mi je maloprije Kolja, a njemu je jutros rekao otac kojega je on susreo u šest sati, između šest i sedam, u hodniku, kad je izašao zbog nečega.

I knez mu ispripovijeda sve u tančine.

– No, evo, to je ono što se zove trag! – nečujno se smijao Lebedev, tarući ruke. – Tako sam i mislio! To znači da su njegova preuzvišenost naročito prekinuli u šest sati svoj nevini san, te otišli i probudili ljubljenoga sina da mu priopće kako je iznimno opasno susjedstvo s gospodinom Ferdiščenkom! Kakav je nakon toga opasan čovjek gospodin Ferdiščenko, i kakva je roditeljska briga njegove preuzvišenosti, he-he-he!

– Poslušajte, Lebedeve – zbuni se knez sasvim – poslušajte, radite tiho! Ne dižite graju! Molim vas, Lebedeve, zaklinjem vas... Ako bude tako, kunem se, pomagat ću, ali da nitko ne zna; da nitko ne zna!

– Budite uvjereni, najblagodušniji, najiskreniji i najplemenitiji kneže – uzvikne Lebedev u pravom zanosu – budite uvjereni da će sve to istrunuti u mojem plemenitom srcu! Tihim koracima, zajedno! Tihim koracima, zajedno! A i ja i svu krv svoju... Svijetli kneže, ja sam niske i duše i duha, ali zapitajte svakoga, pa i nitkova, a ne samo niskog čovjeka: s kim mu je bolje raditi, da li s takvim podlacem kakav je on, ili s najplemenitijim čovjekom kakvi ste vi, najiskreniji kneže? Odgovorit će vam: s najplemenitijim čovjekom, i u tome je slavlje kreposti! Doviđenja, prepoštovani kneže! Tihim koracima... tihim koracima i... zajedno.

X

Naposljetku je knez shvatio zašto je zebao svaki put kad god bi dodirnuo ona tri pisma i zašto je sve do večeri odgađao onaj časak kad će ih pročitati. Kad je još nedavno, jutros, utonuo na svom divanu u težak san, dok se sve još nije mogao odlučiti da otvori koju od triju kuverata, prisnuo mu se opet težak san, i opet mu se javila ona ista »prijestupnica«, opet ga gledala u suzama koje su joj blistale na dugim trepavicama, opet ga zvala za sobom, i opet se on probudio, kao i ranije u parku, s mukom se sjećajući njezina lica. Želio je odmah poći k njoj, ali nije mogao; naposljetku, gotovo u očaju, otvori pismo i stade čitati. I ta su pisma nalikovala na san. Ponekad se prisnivaju čudni sni, nemogući i neprirodni; kad se probudiš, sjećaš ih se jasno i čudiš se neobičnoj činjenici. Sjećaš se ponajprije da te tijekom cijeloga sna nije ostavila pamet, sjećaš se, štoviše, da si postupao neobično lukavo i logično za sve to predugo vrijeme, dok su te okruživali ubojice, dok su nad tobom provodili lukavštine, krili svoju nakanu, vladali se prijateljski s tobom, a već im je bilo spremno oružje, i samo su očekivali neki znak; sjećaš se kako si ih naposljetku lukavo prevario, sakrio se od njih; zatim si se dosjetio da oni napamet znaju svu tvoju varku i samo ti neće pokazati da znaju gdje si se sakrio; ali ti si smislio lukavštinu i prevario ih opet, svega se toga jasno sjećaš. No kako se u taj isti mah mogao razum tvoj složiti s takvim očitim nezgrapnostima i nemogućnostima što su uz drugo vrvjele u tvojem snu? Jedan se od tvojih ubojica pred tvojim očima prevratio u ženu, a iz žene u malena, lukava, ružna patuljka – i ti si sve to priznao odmah za činjenicu koja je izvršena gotovo bez ikakve dvojbe, i baš u isti mah kad ti je s druge strane razum bio u najvećoj napetosti te je iskazivao iznimnu snagu, lukavstvo, domišljatost, logiku? Zašto također, kad se probudiš iz sna i sasvim već uđeš u zbilju, osjećaš gotovo svaki put, a katkada s neobično snažnim dojmom, da zajedno sa snom ostavljaš nešto što nisi odgonetnuo. Smješkaš se nezgrapnosti svojega sna, a u isti mah osjećaš da u spletu tih nezgrapnosti postoji neka misao, ali zbiljska misao, nešto što pripada tvojemu istinskomu životu, nešto što postoji i uvijek je postojalo u tvojem srcu; kao da ti je tvoj san rekao nešto novo, proročansko, što si očekivao; dojam ti je jak, radostan ili bolan, ali u čemu je on i što ti je rečeno – ne možeš ni dokučiti, ni sjetiti se.

Gotovo je jednako doživio knez nakon čitanja tih pisama. No dok ih još i nije bio otvorio, osjetio je knez da je nalik na moru i sama već činjenica što ta pisma postoje i što ih može biti. Kako se odlučila *ona* da piše *njoj*, pitao je knez, švrljajući te večeri sâm. (Katkad nije ni sam pamtio kuda hoda.) Kako je mogla pisati o *tome*, i kako joj se mogla roditi u glavi takva bezumna fantazija? No ta se fantazija već ostvarila, a najveće čudo mu je bilo, dok je čitao ta pisma, kako je i sam gotovo vjerovao da može biti fantazije, pa da je i opravdana. Jest, dakako, to je bio san, mora i bezumnost; ali u tome je bilo i nešto bolno-zbiljsko i stradalački-pravedno, što je opravdavalo i san, i moru, i bezumnost. Nekoliko sati redom kao da je bulaznio; on kao da je u nekakvom zanosu, a u isti je mah i na javi gledao ovo što je pročitao, sjećao se svaki čas odlomaka, zastajao na njima, unosio se u njih. Katkada je čak i želio reći sebi da je sve to slutio i pogađao unaprijed; činilo mu se čak kao da je sve to čitao već nekada davno predavno, i sve zbog čega je jadikovao dosad, sve čime se mučio i čega se bojao – sve je to bilo u tim pismima što ih je pročitao već odavno.

»Kad otvorite ovo pismo, (tako je započinjala prva poslanica), najprije ćete pogledati potpis. Potpis će vam sve kazati i sve objasniti, tako da se i nemam razloga braniti pred vama i nešto vam objašnjavati. Da sam vam ikoliko ravna, mogla bi vas još uvrijediti takva drzovitost; no tko sam ja i tko ste vi? Mi smo dvije tolike opreke i ja sam pred vama toliko izmakla iz reda da vas nikako ne mogu uvrijediti, sve kad bih i htjela.«

Dalje je u drugom pismu pisala:

»Ne smatrajte moje riječi bolesnim zanosom bolesnoga uma, no vi ste meni savršenstvo! Vidjela sam vas, viđam vas svaki dan. Ta ja ne sudim vama; nisam pameću rasudila da ste vi savršenstvo; jednostavno sam povjerovala. No u meni ima i grijeha pred vama: ja vas volim. Ta savršenstvo se ne smije voljeti; savršenstvo se može samo gledati, kao savršenstvo, zar nije istina? A onamo, ja sam zaljubljena u vas. Ljubav, doduše, izjednačuje ljude, ali ne bojte se, ja vas ne izjednačavam sa sobom, čak ni u najtajnijoj misli svojoj. Napisala sam vam: »ne bojte se«; a zar se vi možete bojati?... Da mogu, poljubila bih tragove vaših nogu. O, ne izjednačavam se ja s vama... Pogledajte potpis, pogledajte brže potpis!«

»No ja opažam (pisala je u drugom pismu) da vas združujem s njim, a nisam još ni jedan jedini put zapitala volite li vi njega? On vas je zavolio čim vas je vidio prvi put. Govorio je o vama kao o »svjetlosti«; to su njegove vlastite riječi, čula sam ih od njega. Ali razumjela sam i bez riječi da ste vi njemu svjetlost. Cio sam mjesec proživjela uz njega i onda sam razumjela da vi volite njega: vi i on ste meni isto«.

»Što je to? (piše ona dalje). Jučer sam prošla kraj vas i kao da ste se vi zarumenjeli? Ne može biti, to mi se samo učinilo. Da budete dovedeni u najkaljaviji brlog i da vam se pokaže gola opačina, ne trebate se crvenjeti; ne smijete se nipošto zgražati za uvredu. Možete mrziti sve podlace i nitkove, ali ne zbog sebe, nego zbog drugih, zbog onih koje oni vrijeđaju. Ali vas ne može nitko uvrijediti. Znate, meni se čini, vi jamačno volite mene. Meni ste vi ono isto što i njemu: svijetli duh; anđeo ne može mrziti, ne može ne ljubiti. Često sam postavljala sebi pitanje: možeš li voljeti sve ljude, sve svoje bližnje? Dakako da ne možeš, pa i neprirodno je. U apstraktnoj ljubavi prema čovječanstvu voliš gotovo uvijek samo sebe. Ali to ne možemo mi, a vi ste drugačiji: kako biste vi mogli da ne volite bar ikoga, kad ne možete ni s kim izjednačiti sebe i kad ste viši od svake uvrede, viši od svakog osobnog negodovanja? Vi jedini znate voljeti bez sebičnosti, vi jedini možete voljeti, a da ne bude zbog vas same, nego zbog onoga koga volite. Oh, kako me je ogorčilo kad sam doznala da se vi zbog mene stidite ili gnjevite! Tu vam je propast: vi se mahom izjednačujete sa mnom...

»Jučer, kad sam vas srela, došla sam kući i smislila jednu sliku. Isukrsta slikaju slikari sveđ po evanđeoskim pričama; ja bih Ga naslikala drugačije: prikazala bih Njega samoga – ta ostavljali su Ga učenici katkad samoga. Ostavila bih s Njim samo malo dijete. Dijete se igra kraj Njega; možda Mu pripovijeda štogod svojim djetinjim jezikom; Isukrst ga sluša, ali se sada zamislio; ruka Mu je nehotice, od zaborava, ostala na svijetloj glavici dječjoj. Gleda On u daljinu, u obzorje; misao, velika kao cijeli svijet, počiva u Njegovu pogledu; lice Mu je tužno. Dijete je zašutjelo, nalaktilo se na njegova koljena, poduprlo ručicom obraz, uznijelo glavu, te Ga gleda uporno, zamišljeno, kako se katkad zamišljaju djeca. Zapada sunce... Eto moje slike! Vi ste nevini, i u vašoj je nevinosti sve vaše savršenstvo. Oh, pamtite samo to! Što je vama stalo do moje strasti prema vama? Vi ste sada već moji, ja ću biti uz vas dokle god živim... Ja ću brzo umrijeti«.

Naposljetku je bilo u posljednjem listu:

»Tako vam Boga, nemojte ništa misliti o meni; nemojte ni to misliti da ja sebe ponižavam

time što vam pišem ovako, ili da sam od onih stvorova kojima je slast ponižavati sebe, makar bilo i zbog ponosa. Nije, imam ja svoje užitke; ali teško mi je objasniti vama to. Bilo bi mi teško i samoj sebi jasno reći to, premda se time mučim. No ja znam da se ne mogu poniziti ni u nastupu ponosa. A da sebe ponizim zbog čistoće srca, to ne mogu. Dakle, nikako ne ponižavam sebe.«

»Zašto vas želim združiti: zbog vas ili zbog sebe? Zbog sebe, razumije se; u tome su sve namjere moje, to sam već odavno rekla sebi... Čula sam da je vaša sestra, Adelaida, kazala onda o mojoj slici da se s tolikom ljepotom može prevrnuti svijet. Ali ja sam se odrekla svijeta; smiješno je vama slušati to od mene, kad me susrećete u čipkama i briljantima, s pijancima i ništarijama? Nemojte gledati na to, mene gotovo i nema više, i ja to znam; Bog bi znao što umjesto mene živi u meni. Čitam to svaki dan iz dva strahovita oka što me neprestano gledaju, pa i onda kad ih nema preda mnom. Te oči *šute* sada (vazda one šute), ali ja im znam tajnu. Njegov je dom mračan, dosadan, i u njemu je tajna. Uvjerena sam da mu je u ladici sakrivena britva, omotana svilom, kao i u onoga moskovskoga ubojice; i on je živio u istoj kući s majkom, pa je također omotao britvu svilom da prereže jedno grlo. Cijelo vrijeme dok sam bila u njihovoj kući, činilo mi se da je možda još otac njegov negdje pod podnicama sakrio mrtvaca i pokrio ga voštanim platnom, kao onaj u Moskvi, i taj je mrtvac isto onako okružen bocama sa Ždanovljevom tekućinom,[53] pa i pokazala bih vam taj kut. On vazda šuti: no ja znam, toliko me ljubi da me i nije mogao ne zamrziti. Vaša će i moja svadba biti u isti mah; tako smo odlučili ja i on. Nemam nikakvih tajni prema njemu. Ja bih ga ubila od straha... Ali on će mene ubiti prije... Nasmijao se maloprije i kaže da ja bulaznim; zna da pišem vama.«

I mnogo je, premnogo takvih trabunjanja bilo u tim pismima. Jedno od njih, dugo, bilo je na dva sitno ispisana lista velika formata.

Knez izađe naposljetku iz mračnog parka po kojemu je dugo lutao, kao i jučer. Svijetla, prozirna noć učinila mu se još svjetlijom nego obično. »Zar je još tako rano?«, pomisli on. (Sat je zaboravio ponijeti.) Odnekud kao da se čula daleka glazba. »Valjda na stanici«, pomisli opet. – »Dakako, nisu danas otišli onamo.« Kad je to smislio, razabra da stoji baš pred njihovim ljetnikovcem: i znao je da će svakako dospjeti naposljetku amo, i stupi na terasu, a srce mu je zamiralo. Nitko ga nije dočekao, terasa je bila prazna. On pričeka i otvori vrata u dvoranu. »Ta se vrata ne zaključavaju kod njih nikada«, sijevnu mu u glavi, ali i dvorana je bila prazna; bio je u njoj gotovo mrak. Stane u nedoumici usred sobe. Odjednom se otvore vrata i uđe Aleksandra Ivanovna sa svijećom u ruci. Kad je spazila kneza, začudi se i zastane pred njim kao da ga pita. Očito je samo prolazila sobom, s jednih vrata na druga, te nije ni mislila da će zateći koga.

– Otkud vi ovdje? – izgovori ona napokon.

– Ja sam... svratio...

– Maman nije sasvim zdrava, Aglaja također. Adelaida je legla, i ja idem. Danas smo cijelu večer sjedile same kod kuće. Tatica i knez su u Petrogradu.

– Došao sam... došao sam k vama... sada...

– Znate li vi koliko je sati?

– N-ne znam...

– Pola jedan. Mi uvijek liježemo u jedan sat.

– Ah, ja sam mislio da je... pola devet.

53 »Ždanovskaja židkostj«, sredstvo prof. N. I. Ždanova protiv kolere i tifusa.

– Svejedno! – nasmije se ona. – A zašto niste došli ranije? Možda smo vas i čekali.

– Ja sam... mislio... – mucao je odlazeći.

– Doviđenja! Sutra ću ih sve nasmijati.

On krene stazom koja obilazi park, prema svojemu ljetnikovcu. Srce mu je kucalo, misli se plele i sve je oko njega nalikovalo na san. I odjednom, isto onako kao i nedavno, kad se dva puta probudio s istim priviđenjem, opet mu se javilo to isto priviđenje. Ona ista žena izašla iz parka i stala preda nj, kao da ga je tu čekala. On se trgnuo i stao; ona mu prihvati ruku i krepko je stisne. »Ne, nije priviđenje!«

I evo je, napokon stajala pred njim, licem u lice, prvi put otkad su se razišli; nešto mu je govorila, ali on ju je šuteći gledao; srce mu se prepunilo i ginulo od boli. Oh, nikada više nije mogao zaboraviti taj sastanak s njom i sjećao ga se uvijek s jednakom boli. Kleknula je pred njega, tu na ulici, kao mahnita; on se uplašio i uzmaknuo, a ona mu hvatala ruku da je ljubi, i isto onako kao i maloprije u njegovu snu, suze joj blistale na dugim trepavicama.

– Ustani, ustani! – govorio joj je preplašenim šaptom, dižući je. – Ustani brže!

– Jesi li sretan? Sretan? – pitala ga je. – Reci mi samo jednu riječ, jesi li sretan sada? Danas, netom? Kod nje? Što je kazala?

Nije ustajala, nije ga slušala; ispitivala je žurno i brže govorila, kao da je potjera za njom.

– Sutra odlazim, kako si ti naredio. Neću ja... Posljednji put te viđam, posljednji put! Sada zacijelo posljednji put!

– Umiri se, ustani! – izgovori on u očaju.

Ona mu se uhvatila za ruke i pomamno je piljila u njega.

– Zbogom! – reče najzad, ustane i ubrza od njega, gotovo potrči. Knez spazi da se kraj nje iznenada stvorio Rogožin, uhvatio je ispod ruke i odveo je.

– Pričekaj, kneže – dovikne mu Rogožin – za pet ću se minuta vratiti na koji trenutak.

Za pet je minuta zaista došao; knez ga je čekao na istome mjestu.

– Posadio sam je u kočiju – reče on. – Ondje je na uglu čekala kočija još od deset sati. Ona je znala da ćeš ti cijelu večer provesti kod one. Ono što si mi maloprije pisao, isporučio sam točno. Neće ona više pisati onoj; zarekla se; a odavde će sutra otići, prema tvojoj želji. Poželjela te vidjeti posljednji put, premda si odbio; ovdje smo čekali dok se ne vratiš, eno, na onoj klupi.

– Je li ona sama povela tebe?

– Pa što? – nakesi se Rogožin. – Vidio sam ono što sam i znao. Valjda sam pročitao pisma?

– A zar si ih zaista čitao? – upita knez, preneražen tom mišlju. – Da; sama mi je pokazivala svako pismo. Sjećaš li se britve, he-he!

– Bezumnica! – uzvikne knez, lamatajući rukama.

– Tko bi znao, možda i nije – izgovori tiho Rogožin, kao u sebi.

Knez ne odgovori.

– No, zbogom – reče Rogožin – i ja putujem sutra, nemoj me spominjati po zlu! A što je, brate – doda on i okrene se brzo – zašto joj nisi ništa odgovorio? Jesi li sretan ili nisi?

– Nisam, nisam, nisam! – uzvikne knez u beskrajnom jadu.

– Kako bi i mogao reći: »Jesam!« – pakosno se nasmije Rogožin i ode ne osvrćući se.

Četvrti dio

I

Prošlo je šest-sedam dana nakon sastanka dvaju lica naše pripovijesti na zelenoj klupi. Jednoga jasnog prijepodneva, oko deset i pol sati, Varvara Ardalionovna Pticina, koja je bila pošla pohoditi nekog od svojih znanaca, vratila se kući silno tužno zamišljena.

Ima ljudi o kojima ti je teško reći štogod takvo što bi ih prikazalo u jedan mah i sasvim u njihovu tipičnom i karakternom liku: to su oni ljudi koji se obično zovu »obični«, »većina«, i zaista su golema većina svakoga društva. Pisci u romanima i pripovijestima nastoje najviše uzimati društvene tipove i prikazivati ih slikovito i umjetnički – tipove koji se iznimno rijetko nalaze u zbilji sasvim onakvi, a ipak su gotovo zbiljskiji od same zbilje. Potkoljosin je u svojem tipičnom liku možda i pretjeran, ali nipošto nije stvor kojega nije bilo. Koliki su mnogi umni ljudi, kad su od Gogolja doznali za Potkoljosina,[54] odmah stali primjećivati da desetine i stotine njihovih dobrih znanaca i prijatelja silno nalikuju na Potkoljosina. Znali su i prije Gogolja da su im ti prijatelji ovakvi kao što je Potkoljosin, samo nisu još znali da se baš tako zovu. Mladoženje u zbilji veoma rijetko iskaču prije svadbe kroz prozor, jer i da se ne govori o drugome, to je i neudobno; ali ipak, koliki su mladoženje, pa i vrijedni i pametni ljudi, prije vjenčanja voljni priznati na dnu svoje savjesti da su Potkoljosini. A i ne viču svi muževi na svakom koraku: »*Tu Ĺas voulu, Georges Dandin!*«[55] Ali, Bože moj, koliko su milijuna i milijuna puta muževi cijeloga svijeta ponavljali iz srca taj krik nakon medenog mjeseca, a tko bi znao, možda i sutradan nakon svadbe.

Ne upuštamo se, dakle, u ozbiljnije razglabanje, nego ćemo samo reći da se u zbilji nekako razvodnjuje tipičnost tih lica, a svi ti Georgesi Dandini i Potkoljosini žive zaista, vrzmaju se i lete ispred nas svaki dan, ali kao nekako u rastanjenom stanju. Da bude potpuna istina, opravdat ćemo se naposljetku da se i sav savcati Georges Dandin, kako ga je

[54] U Gogoljevoj komediji *Ženidba* mladoženja koji pobjegne s vjenčanja.

[55] To si želio, Georges Dandin! (franc.); lik iz istoimene Molièreove komedije

stvorio Molière, može također naći u zbilji koja započinje nalikovati na novinsku kritiku. No uza sve to ostaje pred nama pitanje: što da radi romanopisac s ordinarnim ljudima, sasvim »običnima«, i kako bi ih istaknuo pred čitateljem da budu koliko zanimljivi? Sasvim ih mimoići u pripovijesti ne može nikako jer ordinarni su ljudi svaki čas i ponajviše potrebna karika u vezi životnih zgoda; da ih, dakle, mimoiđemo, ogriješili bismo se o istinitost. Da se romani ispune samim tipovima, ili jednostavno radi zanimljivosti, čudnim i neobičnim ljudima, ne bi nalikovalo na istinu, a možda i ne bi bilo zanimljivo. Prema našem sudu, pisac mora nastojati pronaći zanimljive i poučne nijanse čak i među običnim stvarima. Kad je, na primjer, sama suština nekih običnih osoba baš u njihovoj svakidašnjoj nepromjenljivoj običnosti, ili, što je još bolje, kad te osobe, unatoč svemu iznimnom naporu da pošto-poto iskoče iz kolotečine običnosti i rutine, ipak na kraju ostaju nepromijenjene i dovijeka samo rutina, onda takve osobe dobivaju čak i neku posebnu tipičnost – kao ordinarnost koja ni za što ne želi ostati ono što jest, nego želi pošto-poto biti originalna i samostalna, premda nema ama baš nikakvih svojstava za samostalnost.

Toj vrsti »običnih« ili »ordinarnih« ljudi pripadaju i pokoje osobe u našoj pripovijesti koje su dosad (priznajem to) slabo objašnjene čitatelju. Takvi su, imenom, Varvara Ardalionovna Pticina, muž njezin, gospodin Pticin, Gavrila Ardalionovič, brat njezin.

I zaista, ništa nije nemilije nego biti, na primjer, bogat, od čestita roda, pristojne vanjštine, dobro obrazovan, bistar, pa i dobar, a u isti mah nemati nikakva dara, nikakve osobitosti, pa niti čudaštva, niti jedne vlastite ideje, biti sasvim onakav »kao i svi«. Imaš bogatstva, ali nije Rothschildovo; ime ti je čestito, ali se nije nikada ničim proslavilo; vanjština je pristojna, ali slabo izrazita; obrazovanje ti je dobro, ali ne znaš na što ga upotrijebiti; imaš pameti, ali bez *svojih ideja;* imaš srca, ali bez velikodušnosti, i tako dalje, i tako dalje u svakom pogledu. Takvih ljudi ima na svijetu sva sila, pa i kudikamo više nego što se čini; oni se dijele, kao i svi ljudi, na dvije glavne vrste: jedni su ograničeni, drugi »mnogo pametniji«. Prvi su sretniji.

Ograničenomu »običnomu« čovjeku nije, na primjer, ništa lakše nego uobraziti da je neobičan i originalan čovjek, pa bez ikakva kolebanja uživati u tome. Neke su naše gospođice samo ošišale kosu, natakle modre naočale i nazvale se nihilisticama, pa se odmah uvjerile da su onoga časa kad su natakle naočale stekle svoja vlastita »načela«. Netko osjeti u srcu makar i trenutak kakvog općeg čovječanskog i dobrog čuvstva, i odmah se uvjerava da nitko više ne osjeća ovako kao on, da je on prvak u općem napretku. Netko opet na riječ prihvati koju misao ili pročita stranicu bilo čega bez početka i bez kraja, i odmah vjeruje da su to njegove »vlastite misli«, i rodile su se u njegovu vlastitom mozgu. Bezobraština i naivnosti, ako se može tako reći, dotjeruje u takvim zgodama do čuda; sve je to nevjerojatno, ali se nalazi svaki čas. Tu bezobraštinu naivnosti, to glupansko nesumnjanje u sebe i u svoj dar izvrsno je prikazao Gogolj u divnom tipu poručnika Pirogova.[56] Pirogov i ne sumnja u to da je genij, čak i više od ikojega genija; toliko ne sumnja da o tome ne zadaje sebi niti jedan jedini put pitanje; ali u njega i nema nikakvih pitanja. Veliki ga je pisac morao najzad istući da udovolji uvrijeđenom moralnom čuvstvu svojega čitatelja, no kad je vidio da se veliki čovjek samo potresao i pojeo jučerašnji kolač, da bi se okrijepio nakon muke, zalamatao je od čuda rukama i tako ostavio svoje čitatelje. Uvijek sam žalio što je Gogolj prikazao velikoga Pirogova u takvom malom činu jer Pirogov se toliko zadovoljava samim sobom da mu ne bi ništa bilo lakše nego, kako epole-

[56] Glavni junak Gogoljeve pripovijetke Nevski prospekt.

te na njemu debljaju i krupne s godinama i »po redu«, zamisliti da je na primjer izniman vojskovođa; pa i ne bi morao zamisliti, nego jednostavno ne sumnjati u to: imenovali su ga generalom, pa kako ne bi bio vojskovođa? I koliki između takvih ljudi postižu poslije na bojištu strahovit fijasko? A koliko je Pirogovih bilo među našim piscima, učenjacima, propagandistima. Ja kažem »bilo«, ali ih, dakako, ima i danas...

Djelatno lice u našoj pripovijesti, Gavrila Ardalionovič Ivolgin, bio je druge vrste; bio je od onih »kudikamo pametnijih« ljudi, premda je sav, od glave do pete, bio zaražen željom za originalnošću. Ali ta je vrsta, kako smo već i primijetili gore, mnogo nesretnija od prve vrste. To i jest ono da *uman* »običan« čovjek, sve ako i uobrazi usput (a možda i cijeli život) da je genijalan i najoriginalniji čovjek, ipak zadržava u svojem srcu crva sumnje, koji ga dovodi do toga da umni čovjek završava katkad s potpunim očajem; a ako se pokorava, već se sasvim otrovao taštinom koju je zbio u sebe. Nego mi smo svakako uzeli krajnost: u silnoj većini te *umne* vrste ljudi ne zbiva se to nipošto ovako tragično; samo se pri kraju života kvare jetra manje ili više, to je sve. No ti se ljudi ipak katkada, prije nego što se smiruju i pokoravaju, kočopere jako dugo, od mladosti do onoga doba koje se pokorava, a od želje za originalnošću. Događaju se čak i čudni slučajevi: od želje za originalnošću gdjekoji će se čestiti čovjek nakaniti i na nevaljalštinu; zbiva se čak i to da gdjekoji od tih nesretnika nije samo čestit, nego i dobar, providnost svojoj obitelji, uzdržava i hrani svojim radom čak i tuđe, ne samo svoje, pa eto, za cijeloga se života ne može smiriti! Njemu nije nikako umirujuća i utješna misao što je tako dobro obavio svoje čovječanske dužnosti; ona ga, naprotiv, još i srdi: »Evo«, kaže, »u što sam utukao sav svoj život, evo što mi je sputalo i ruke i noge. Evo što mi je smetalo da nisam pronašao barut! Da nije bilo toga, ja bih možda i svakako bio otkrio ili barut ili Ameriku – ne znam još pouzdano što, ali nešto bih bio otkrio svakako!« Najvažnije je u te gospode što oni za cijeloga života nikako ne mogu dokučiti pouzdano što bi zapravo trebali otkriti i što oni zamalo da nisu otkrili: barut ili Ameriku? Ali muke i jada za onim što se otkriva ima u njih zaista koliko u Kolumba ili u Galileja.

Gavrila je Ardalionovič baš tako započinjao; ali tek je započinjao. Dugo mu još bješe koprcati se. Dubok i neprekidan osjećaj o svojoj vlastitoj nedarovitosti, a u isti mah neodoljiva želja da se uvjeri kako je on najsamostalniji čovjek, ljuto su mu ranili srce, gotovo još za djetinjstva. Bio je on mlad čovjek sa zavidnim i žestokim željama, a kao da se rodio i razdraženih živaca. Nestalnost svojih želja smatrao je njihovom snagom. U strasnoj želji da se odlikuje spreman je bio katkad i na najnepromišljeniji skok; no čim bi stvar dotjerala do nepromišljenoga skoka, junak je naš uvijek bio prepametan da se odluči na nj. To ga je ubijalo. Možda bi se prigodice nakanio i na krajnju nevaljalštinu, samo da postigne štogod od onoga o čemu sanja; ali kao navlaš, tek što bi stigao do te granice, bio je uvijek prepošten za krajnju nevaljalštinu. (No na malu je nevaljalštinu svagda bio voljan pristati.) S odvratnošću i mržnjom gledao je siromaštvo i pad tvoje obitelji. Čak i prema majci se vladao uznosito i prezirno, premda je i sâm poimao jako dobro da su reputacija i karakter njegove majke zasad glavni oslonac i njegovoj karijeri. Kad je stupio u službu k Jepančinu, odmah je rekao sebi: »Ako ću već činiti podlosti, činit ću ih do kraja, samo da se okoristim«, i – gotovo nikad nije činio podlosti do kraja. A i zašto je zamislio da će svakako morati činiti podlosti? Aglaje se onda jednostavno uplašio, ali se nije okanio, nego je otezao stvar, za svaki slučaj, premda nije nikad ozbiljno vjerovao da će se ona poniziti do njega. Poslije, za svoje zgode s Nastasjom Filipovnom, uobrazio je odjednom da se novcem postiže *sve*. »Ako ću činiti podlosti, pa ću ih i činiti«, ponavljao je onda sebi svaki dan, zadovoljan samim sobom, ali malo i u strahu. »Ako ću činiti podlosti, dotjerat ću do vrha«, hrabrio je sebe svaki čas; »rutina će se u tim zgodama uplašiti, ali mi se ne-

ćemo uplašiti!« Kad je izgubio Aglaju i prilike ga prignjele, sasvim je klonuo duhom i zaista je donio knezu novac što mu ih je onda dobacila mahnita žena kojoj ih je donio također mahnit čovjek. Poslije se tisuću puta kajao što je vratio novac, premda se i neprestano dičio time. Plakao je zaista ona tri dana, dok je knez bio u Petrogradu, ali za ta je tri dana i zamrzio kneza što ga je gledao odviše sažalno, a onamo »ne bi se svaki nakanio« na to da vrati onolike novce. Ali ga je grozno mučilo plemenito priznanje samom sebi da je sav jad njegov jedino taština koja ga gnjete bez prestanka. Tek nakon duga vremena progledao je i uvjerio se kakav bi ozbiljan obrt mogla uzeti stvar s onakvim nevinim i čudnim stvorom kao što je Aglaja. Grizlo ga je kajanje; okanio se službe i zapao u jad i sjetu. Živio je kod Pticina o njegovu trošku, s ocem i majkom, a prezirao Pticina otvoreno, premda je u isti mah slušao njegove savjete i bio toliko razuman da ga je gotovo svagda pitao za savjet. Gavrila se je Ardalionovič srdio, na primjer, i na to što Pticin ne zamišlja da bude Rothschild i ne ide za tom svrhom. »Ako si već kamatar, onda tjeraj do kraja, izažimaj ljude, kuj iz njih novce, budi karakter, budi kralj židovski!« Pticin je bio skroman i tih; samo se smješkao, ali jedanput je smatrao čak i potrebnim da ozbiljno razgovara s Ganjom, te je to obavio i s nekim dostojanstvom. Dokazao je Ganji da ne čini ništa nepošteno i da ga on pogrešno naziva Čifutinom; on nije kriv što ljudi toliko cijene novce; on radi pravo i pošteno, zapravo je samo agent u »tim« poslovima, a naposljetku, zbog svoje akuratnosti u poslovima, poznat je već jako dobro najodlučnijim ljudima i njegovi se poslovi proširuju. »Neću postati Rothschild, a i zašto«, nadovezao bi smijući se, »ali ću imati kuću u Litejnoj ulici, možda i dvije kuće, i time ću završiti«. »A tko bi znao, možda i tri!« – mislio je u sebi, ali nije nikad izgovarao naglas, nego je krio o čemu sanja. Priroda voli i miluje takve ljude: ona će nagraditi Pticina ne s tri kuće, nego s četiri, i baš zato što je još od djetinjstva znao da neće nikad biti Rothschild. Ali dalje od četiri kuće neće priroda poći ni za što i time će završiti Pticinov slučaj.

Sasvim je drugačija bila sestrica Gavrile Ardalionoviča. I u nje su bile jake želje, ali više uporne nego žestoke. Bilo je u nje mnogo razbora kad je stvar dotjerivala do krajnje granice, ali je razbor nije ostavljao ni prije te granice. Istina, i ona je bila od »običnih« ljudi koji sanjare o originalnosti, ali zato je jako brzo shvatila da nema ni trunka osobite originalnosti, i nije previše tugovala zbog toga – tko bi znao, možda zbog nekog posebnog ponosa. Koraknula je svoj prvi praktični korak iznimno odlučno kad se udala za gospodina Pticina; no kad se udavala, nije nipošto govorila sebi: »ako ću činiti podlosti, pa ću ih činiti, samo da postignem svrhu«, kao što ne bi propustio reći u takvoj zgodi Gavrila Ardalionovič. (A zamalo da nije to izrekao i pred njom samom kad joj je kao stariji brat odobrio odluku.) Štoviše, sasvim naprotiv: Varvara se Ardalionovna udala tek onda kad se temeljito uvjerila da je njezin budući muž skroman, ugodan, gotovo obrazovan čovjek i neće nikad ni za što učiniti veliku podlost. Za sitne podlosti nije Varvara Ardalionovna kao za sitnice ni pitala; a gdje i nema takvih sitnica? Ta nećeš tražiti ideal! Uz to je znala da svojom udajom pribavlja sklonište svojoj majci, ocu, braći. Kad je vidjela brata u nesreći, poželjela mu je pomoći, unatoč svim prijašnjim obiteljskim nesporazumima. Pticin je tjerao katkad Ganju u službu, dakako prijateljski. »Ti, eto, prezireš i generale i generalštinu«, govorio mu je kadšto u šali, »a gledaj, svi će oni redom postati naposljetku generali; doživjet ćeš, vidjet ćeš.« »A po čemu oni misle da ja prezirem generale i generalštinu?«, sarkastično je mislio u sebi Ganja. Da pomogne bratu, odlučila je Varvara Ardalionovna proširiti svoj rad: ugurala se k Jepančinima; a tomu su joj mnogo pomogle uspomene iz djetinjstva: i ona i brat igrali su se još u djetinjstvu s Jepančinima. Primijetit ćemo ovdje da je Varvara Ardalionovna, kad je pohađala Jepančine, išla za kakvom neobičnom osnovom, možda bi tim samim bila iskočila u jedan mah iz one vrste ljudi u koju je sama

sebe uvrstila; ali ona nije išla za osnovom, nego je tu bio i prilično temeljit račun: uzdala se u karakter te porodice. A Aglajin je karakter proučavala neumorno. Zadala je sebi zadaću da opet združi njih dvoje, brata i Aglaju. Možda je i zaista postigla štošta; možda je i zapadala u zablude kad se, na primjer, odviše uzdala u brata i očekivala od njega ono što on ne bi nikad i nikako mogao dati. Bilo kako bilo, postupala je kod Jepančinih prilično vješto: tjednima nije spominjala brata, uvijek je bila iznimno istinita i iskrena, vladala se priprosto, ali dostojno. Što se pak tiče dubine njezine savjesti, nije se bojala da zagledaju u nju i nije sebe prekoravala baš ni zbog čega. To joj je baš i davalo snagu. Jedino je katkad primjećivala u sebi da se i ona valjda srdi što i u nje ima mnogo samoljublja, a gotovo i taštine; primjećivala je to osobito u nekim časovima, teško da nije svaki put kad je odlazila od Jepančinih.

A sada se, evo, vraćala baš od njih, i kako već rekosmo, razjađena i zamišljena. Iz toga je jada izvirivalo štošta i gorko podrugljivo. Pticin je stanovao u Pavlovsku u neuglednoj, ali prostranoj drvenoj kući, koja je bila u prašnoj ulici i naskoro će biti potpuno njegova svojina, tako da ju je već i on stao prodavati nekomu. Kad se Varvara Ardalionovna penjala uza stube, začula je gore u kući neobičnu buku i razabrala glasove svoga brata i oca kako viču. Kad je ušla u veliku odaju i ugledala Ganju kako juri gore-dolje po sobi, blijed od bijesa, i gotovo čupa kosu, namrštila se i umorna sjela na divan, ne skidajući šešir. Jako je dobro znala, ako još časak pošuti i ne zapita brata zašto tako juri, da će se on svakako rasrditi; požurila se, dakle, Varja izgovoriti napokon kao pitanje:

– Vazda kao i prije?

– Otkud kao i prije! – poviče Ganja. – Kao i prije! Nije, vrag bi znao što to sada biva, a nije kao i prije. Starac je stao bjesniti... majka ciči. Tako mi Boga, Varja, od volje ti, ali ja ću ga istjerati iz kuće ili... ću sam otići od vas – nadoveže on, jer se valjda sjetio da se ne mogu tjerati ljudi iz tuđe kuće.

– Treba imati obzira – promrmlja Varja.

– Za što obzira? Za koga? – plane Ganja – Na njegove nevaljalštine? Kako te volja, ali ovako se ne može! Ne može se, ne može se, ne može se! I gle njegova načina: skrivio, a još se gore goropadi. »Neću na kapiju, kidaj plot!...« Što si ti ovakva? Sva si se promijenila u licu!

– U licu sam kao i uvijek – odgovori Varja zlovoljno. Ganja je pogleda pomnije.

– Jesi li bila ondje? – zapita naglo.

– Jesam.

– Stani, opet viču! Sramota je, još u ovakvo vrijeme!

– Kakvo to vrijeme? Nije nikakvo osobito vrijeme.

Ganja razmotri sestru još pomnije.

– Jesi li doznala što? – zapita.

– Ništa, barem ništa neočekivano. Doznala sam da je sve to istina. Moj muž je točnije sudio nego nas dvoje; kako je prorekao još od početka, tako se i dogodilo. Gdje je On?

– Nije kod kuće. Što se dogodilo?

– Knez je formalni mladoženja, riješena je stvar. Starije su mi sestrice rekle: Aglaja pristaje; i ne kriju više. (Kod njih je dosad bilo sve umotano u toliku tajnovitost.) Adelaidinu će svadbu opet odgoditi, da obje svadbe budu zajedno, istoga dana – kolike li poezije! Nalik na pjesmu. Daj spjevaj pjesmu toj svadbi što uludo trčiš po sobi. Večeras će biti kod njih Bjelokonska; u pravi je čas stigla; bit će gosti. Predstavit će ga Bjelokonskoj, premda se

već i poznaje s njom; mislim da će i objaviti. Samo se boje da on ne ispusti ili ne razbije štogod kad pred gostima uđe u sobu, ili da sâm ne padne; sve može biti od njega.

Ganja ju je saslušao jako pozorno, ali na sestrino čudo, kao da taj glas, porazan za njega, nije na njega proizveo nikakav porazan dojam.

– Pa što onda, to je bilo jasno – reče on, pošto je razmislio. – Dakle, kraj je! – zaključi s nekim čudnim smiješkom, lukavo zavirujući sestri u lice i još hodajući gore-dolje po sobi, ali već mnogo sporije.

– Sva sreća još što ti to primaš filozofski; zaista se veselim – reče Varja.

– Pao mi teret s leđa; ili barem s tvojih.

– Mislim da sam ti iskreno služila, da se nisam sama mnogo petljala u tvoju stvar i nisam ti dodijavala; nisam te pitala kakvu si sreću želio tražiti u Aglaje.

– Pa zar sam ja... tražio sreću u Aglaje?

– No, molim te, ne zalazi u filozofiju! Dakako da jesi. Dakako, i dosta nam je: nije izvučen naš broj. Priznajem ti, nikad nisam tu stvar ni uzimala ozbiljno; prihvatila sam se nje jedino »za svaki slučaj«, a glavno, da ugodim tebi, ali sam slutila da je stvar smiješna; devedeset posto bilo je nade da će se izjaloviti. Sve dosad ja ni sama ne znam za čim si ti išao.

– Sada ćete me ti i tvoj muž početi tjerati u službu; propovijedat ćete mi o tvrdoglavosti i o snazi volje, da čovjek mora biti i s malim zadovoljan – zahihoće Ganja.

»Nešto mu je novo na pameti«, pomisli Varja.

– Što je, jesu li veseli ondje roditelji? – upita odjednom Ganja.

– N-nisu, čini mi se. A možeš i sam zaključiti; Ivan je Fjodorovič zadovoljan; mati se boji; i prije je s mrzovoljom gledala njega kao mladoženju; zna se.

– Ne pitam ja to; on je mladoženja nemoguć i ne može se ni zamisliti, to je jasno. Ja pitam za sadašnje stanje, kako je sada ondje? Je li formalno pristala?

– Dosad nije rekla: »neću«, to je sve; ali drugačije i nije moglo biti od nje. Ti znaš kako je ona sve još do mahnitosti ćudljiva i stidljiva: u djetinjstvu se sakrivala u ormar i sjedila u njem po dva-tri sata, samo da ne izlazi pred goste, odrasla je divlja, a i sada je takva. Znaš, ja nekako mislim da je ondje nešto zaista ozbiljno, pa i s njezine strane. Kneza ona, kažu, ismijava od jutra do mraka, da se ne oda, ali zacijelo zna svaki dan reći štogod tihano, jer on je sav blažen kao u raju, sav sja... Kažu da je jako smiješan. Od njih sam i čula. Učinilo mi se i to da su me u oči ismijavale starije sestre.

Ganja se naposljetku počeo mrštiti; Varja je možda i namjerno zaranjala u tu temu da prodre u njegove prave misli. Ali opet se gore razlegla krika.

– Istjerat ću ga! – rikne Ganja, kao da se razveselio što će iskaliti bijes.

– I onda će nas opet početi sramotiti svuda, kao jučer.

– Što kao jučer? Što je to: kao jučer? Pa zar... – odjednom se Ganja uplaši strašno.

– Ah, Bože moj, zar ti ne znaš? – trgne se Varja.

– Što... zar je istina da je bio ondje? – uzvikne Ganja, planuvši od stida i bijesa. – Bože moj, ta ti dolaziš odande! Jesi li dočula štogod? Je li starac bio ondje? Je li bio ili nije?

I Ganja poleti prema vratima; Varja pojuri k njemu i uhvati ga objema rukama.

– Što ti to? No, kamo ćeš? – govorila je. – Ako ga sada pustiš, još će gore zlo počiniti, sav će svijet obići!...

– Što je učinio ondje? Što je govorio?

– Pa i sami nisu znali pripovjediti i nisu razumjeli; samo ih je sve uplašio. Došao k Ivanu Fjodoroviču – njega nije bilo kod kuće; zapitao za Lizavetu Prokofjevnu. Najprije je molio od nje mjesto, da stupi u službu, a zatim se počeo tužiti naglas, na mene, na mojega muža, osobito na tebe... svašta je izblebetao.

– Nisi mogla doznati? – trepetao je Ganja kao u histeriji.

– Pa odakle! Teško da je i sâm znao što govori, a možda mi i nisu kazali sve.

Ganja se uhvati za glavu i potrči k prozoru; Varja sjedne uz drugi prozor.

– Smiješna je Aglaja – primijeti ona odjedanput – zaustavila me i kaže mi: »Isporučite od mene osobito osobno poštovanje vašim roditeljima; zacijelo ću ovih dana ulučiti zgodu da se sastanem s vašim tatom.« A tako ozbiljno govori. Silno čudnovato...

– Da se ne ruga? Da se ne ruga?

– To baš i jest da se ne ruga; zato i jest čudno.

– Zna li ona ili ne zna o starcu, što misliš?

– Da kod njih u kući ne znaju, u to ja i ne sumnjam; ali ti si mi udahnuo misao: Aglaja možda i zna. Ona jedina i zna jer i sestre su joj se začudile kad je onako ozbiljno isporučivala pozdrav ocu. I zašto baš njemu? Ako ona zna, javio joj je knez!

– Nije mudrolija dokučiti tko joj je javio! Kradljivac! Još je samo to nedostajalo. Kradljivac u našoj obitelji, »glava obitelji«!

– No, besmislica! – poviče Varja sva rasrdena. – Pijana priča, ništa više. I tko je to izmislio? Lebedev, knez... i sami su oni divni; mudre glave. Ja ih cijenim evo ovoliko.

– Starac je kradljivac i pijanac – nastavi Ganja žučljivo – ja sam prosjak, sestrin je muž kamatar – baš se i imala Aglaja za čim pomamiti! Mora se reći, krasota!

– Taj sestrin muž, kamatar, tebe...

– Hrani, je li? Nemoj se, molim te, sustezati!

– Zašto se ti srdiš? – trgne se Varja. – Ništa ti ne razumiješ, kao da si školski deran. Zar ti misliš da bi sve to moglo tebi naštetiti u Aglajinim očima? Ne znaš ti njezinu važnost; odvratit će se ona od najboljeg mladoženje, a poletjet će drage volje kakvomu studentu na tavan, da umire od gladi – eto, o tom ona sanja! Ti nisi nikad mogao dokučiti koliko bi bio zanimljiv u njezinim očima kad bi čvrsto i ponosno znao podnositi naše prilike. Knez ju je baš time i upecao na udicu što je, prvo, i nije hvatao, a drugo, što se svima čini idiotom. Već i to što će zbog njega uzbuniti svoju obitelj – to joj se sada mili. E-eh, ništa vi ne razumijete! – promrmlja Ganja zagonetno – samo ja ipak ne bih želio da ona dozna za starca. Mislio sam, knez će se suzdržati i neće pripovjediti. On je i Lebedeva zadržao, i meni nije htio sve reći kad sam navalio...

– Vidiš, dakle, i sâm da se sve već zna i bez njega. A i što bi ti sada? Čemu se nadaš? Pa sve da i ima još nade, samo bi te još tvoj stradalački lik uzdizao u njezinim očima.

– No, od skandala bi se poplašila i ona, unatoč svojoj romantičnosti. Sve do neke granice i svi do neke granice – sve ste vi takve.

– Aglaja bi se uplašila? – bukne Varja i prezirno pogleda brata.

– Ta ipak je kukavna duša u tebi! Ne vrijedite svi vi ništa. Neka je ona smiješna i čudakinja, ali je zato tisuću puta plemenitija od svih vas.

– No, neka, neka, nemoj se srditi – promrmlja opet Ganja zadovoljan sobom.

– Žao mi je samo majke – nastavi Varja – bojim se da ne bi ta očeva zgoda stigla do nje, ah, bojim se!

– I zacijelo je stigla – primijeti Ganja.

Varja je bila ustala da ode gore k Nini Aleksandrovnoj, ali onda zastade i pozorno pogleda brata.

– Tko li joj je rekao?

– Valjda Ipolit. Držao je, mislim, za najveću slast to javiti majci čim se preselio k nama.

– A otkud on zna, reci mi, molim te? Knez i Lebedev odlučili su da neće nikomu govoriti, pa ni Kolja ne zna ništa.

– Zar Ipolit? Sâm je doznao. Nisi kadra ni zamisliti koliko je to lukavo stvorenje; koliki je on spletkar, kakav je u njega nos da nanjuška sve što ne valja, sve što je skandalozno. No, vjerovala ti ili ne vjerovala, ja sam uvjeren da je on zaokupio Aglaju! A ako je nije zaokupio, zaokupit će je. I Rogožin je stupio u vezu s njim. Kako to ne primjećuje knez! I kako je voljan vrebati sada na mene! Mene on smatra osobnim neprijateljem, odavno sam to shvatio, a zašto, što bi on, ta umrijet će – ne mogu dokučiti! Ali ja ću njega nasaditi, vidjet ćeš da neće on mene uvrebati, nego ja njega.

– Zašto si ga primamio, kad ga toliko mrziš? I vrijedi li on da vrebaš na njega.

– Pa ti si mi savjetovala da ga primamimo k nama.

– Mislila sam da će on koristiti; a znaš li da se i sâm sada zaljubio u Aglaju i da joj je pisao? Ispitivali su me... teško da nije pisao Lizaveti Prokofjevnoj.

– U tom smislu nije opasan! – reče Ganja i nasmije se zlobno. – Uostalom, istina je da nešto ne valja. Jako lako može biti da je zaljubljen, jer on je deran! Ali... neće on staroj pisati anonimna pisma. On je takva zlobna, ništava, samodovoljna, plitka glava!... Ja sam uvjeren, znam zacijelo da me je pred njom istaknuo kao spletkara, time je započeo. Priznajem da sam mu se u prvi mah glupo izbrbljao; mislio sam da će od same osvete knezu pristati uz moje interese; takvo je on lukavo stvorenje! O, ja sam njega sada prokljuvio sasvim. A za onu je krađu dočuo od svoje majke, od kapetanice. Ako se starac i dao na to, dao se zbog kapetanice. Ni pet ni šest, kaže on meni odjedanput da je »general« obećao njegovoj materi četiri stotine rubalja, i sasvim tako, ni pet ni šest, bez ikakvog skanjivanja. Onda sam razumio sve. A tako mi je gledao u oči, s nekim užitkom; i mami je zacijelo kazao, samo od slasti da joj rastrga srce. I zato on ne umire, reci mi, molim te? Ta zarekao se da će umrijeti za tri tjedna, a tu se još i udebljao! Prestao je kašljati; sinoć je i sam rekao da već drugi dan ne iskašljava krv.

– Istjeraj ga!

– Ja ga ne mrzim, nego ga prezirem – izgovori Ganja ponosno. No da, da, neka ga i mrzim, neka! – poviče odjedanput neobično razjaren. – I ja ću mu to reći u oči, i kad bude umirao na svojem uzglavlju! Da pročitaš njegovu ispovijed – Bože, kolika je naivnost bezobraštine! To je poručnik Pirogov, to je Nozdrjov u tragediji, a glavno, to je deran! Oh, kako bi mi godilo da sam ga onda istukao, baš zato da se začudi. Sada se on svima sveti za ono što se onda izjalovilo... No što je to? Tamo je opet buka! Ta što je to na kraju krajeva? Ja to neću napokon trpjeti. Pticine! – dovikne on Pticinu koji je ušao u sobu. – Što je to, dokle će kod nas dotjerati naposljetku? To je... to je...

No buka se brzo približavala, vrata se naglo otvorila širom i starac Ivolgin, gnjevan, sav crven, uzrujan, izvan sebe, saletio također Pticina. Za starcem dođoše Nina Aleksandrovna, Kolja i na kraju Ipolit.

II

Ipolit se još prije pet dana bio preselio Pticinu u kuću. To se zbilo nekako prirodno, bez posebnih riječi i bez ikakve razmirice između njega i kneza; ne samo da se nisu posvađali, nego su se naoko rastali čak u prijateljstvu. Gavrila Ardalionovič, koji je one večeri bio onako neljubazan prema Ipolitu, došao ga je i sâm posjetiti, ali tek preksutra nakon te zgode, a valjda ga je na to navela neka nenadana misao. Zbog nečega počeo k bolesniku dolaziti i Rogožin. Knezu se u prvo vrijeme činilo da će i bolje biti »bijednomu dječaku« ako se preseli iz njegove kuće. No i za seobe već je govorio Ipolit da se seli k Pticinu »koji je tako dobar da mu daje sklonište«, a nije ni jedan jedini put, kao namjerno, kazao da se seli k Ganji, premda je baš Ganja bio prionuo da ga prime u kuću. Ganja je to primijetio još onda i uvreda mu zastala u srcu. Dobro je rekao sestri da se bolesnik oporavio. Ipolitu je bilo zaista malo bolje nego prije i to se opažalo na prvi pogled. Ušao je u sobu bez žurbe, nakon ostalih, s podrugljivim i nemilim smiješkom. Nina je Aleksandrovna ušla sva zaplašena. (Silno se promijenila za tih pola godine, izmršavjela; kad je udala kćer i preselila se k njoj, gotovo se i prestala miješati na vanjski način u prilike svoje djece.) Kolja je bio zabrinut i kao u nekoj nedoumici; štošta nije razumijevao u »generalovoj mahnitosti« kako je govorio, ne znajući, dakako, osnovnih razloga toj novoj zbrci u kući. Ali mu je bilo jasno da se otac već toliko svađa u svako doba i na svakom mjestu, i da se toliko odjedanput promijenio kao da i nije više onaj čovjek koji je bio. Uzrujavalo ga je i to što je starac u tri posljednja dana čak i sasvim prestao piti. Znao je da se razišao, pa i zavadio s Lebedevim i s knezom. Kolja se upravo bio vratio kući s pola štofa votke što ju je kupio za svoje novce.

– Zaista, maman – uvjeravao je još gore Ninu Aleksandrovnu – zaista, bolje je, neka ispije. Evo, već tri dana nije ju ni dirnuo, u jadu je, dakle. Zaista, bolje je; nosio sam mu i u dužnički zatvor...

General razjapi vrata i stade na pragu, pa kao da je uzdrhtao od negodovanja.

– Milostivi gospodine! – poviče on Pticinu gromovitim glasom – Ako ste zbilja odlučili balavcu i ateistu žrtvovati čestita starca, oca vašega, to jest, barem oca vaše žene, zaslužnoga pred carem, onda će se ovoga časa moja noga maknuti iz vašega doma. Birajte, gospodine, birajte odmah: ili ja, ili taj... Svrdlo! Da, svrdlo! Izrekao sam iznenada, no to je svrdlo! Jer on svrdlom vrta moju dušu, i bez ikakva poštovanja... svrdlom.

– Da nije vadičepom? – priklopi Ipolit.

– Ne, kakav vadičep, jer pred tobom je general, a nije boca. Ja imam odličja, imam odličja... A ti imaš šipak. Ili on, ili ja! Odlučujte, gospodine, odmah! – poviče on opet Pticinu sav bijesan. Kolja mu sad podmakne stolicu i on se spusti na nju gotovo iznemogao.

– Vama bi zaista bilo najbolje... da zaspite – promrmlja zaprepašteni Pticin.

– Još i prijeti! – progovori Ganja sestri tiho.

– Da zaspim! – poviče general. – Ja nisam pijan, gospodine, i vi mene vrijeđate. Vidim – nastavi ustajući opet – vidim da je ovdje sve protiv mene, sve i svi. Dosta je! Ja odlazim... No znajte, gospodine, znajte...

Nisu mu dali da dovrši, nego ga opet posadili; stali ga moliti da se umiri. Ganja je otišao razjaren u kut. Nina je Aleksandrovna drhtala i plakala.

– A što sam mu učinio? Na što se tuži! – uzvikne Ipolit, keseći zube.

– Pa zar niste učinili? – primijeti odjedanput Nina Aleksandrovna.

– Za vas je nadasve sramota i... nečovječno je da mučite starca... i još na vašem mjestu.

– Prvo, kakvo je to moje mjesto, gospodo! Ja vas jako poštujem, baš vas osobno, no...

– To je svrdlo! – uzvikne general. – On mi vrta dušu i srce! Htio bi da ja povjerujem u ateizam! Znaj ti, balavče, da se nisi bio još ni rodio, a ja sam već bio obasut počastima; a ti si samo zavidan crv, pretrgnut na dvoje, s kašljem... i umireš od pakosti i od nevjere... i zašto te je Gavrila preselio ovamo? Svi na mene, od tuđih pa do rođenoga sina!

– Dosta toga! Počeo sad izvoditi tragediju! – poviče Ganja. – Bolje bi bilo da nas ne sramotite po cijelom gradu!

– Što, ja sramotim tebe, žutokljunče! Tebe? Ja ti mogu samo na čast biti, a ne te obeščašćivati! Uzvikao se i nisu ga više mogli suspregnuti; no i Gavrila se Ardalionovič očito razgoropadio.

– Još ćete i o časti! – poviče on pakosno.

– Što si rekao? – zagrmi general, pa problijedi i korakne koral prema njemu.

– Pa to da samo trebam usta otvoriti pa da... – zacikne odjedanput Ganja i ne doreče. Stajali su jedan pred drugim, jako potreseni, pogotovo Ganja.

– Što ti to, Ganja! – poviče Nina Aleksandrovna i poleti da zadrži sina.

– Kakva je to besmislica odasvud! – odbrusi Varja ozlovoljena. Okanite se, mama – uhvati je ona.

– Jedino ga zbog majke i štedim – izgovori Ganja tragično.

– Govori – rikao je general sav u bijesu – govori ako nećeš da te otac prokune... govori!

– No, baš sam se uplašio vašega prokletstva! A tko je kriv što ste vi već osmi dan kao suludi? Osmi dan, vidite, ja znam broj... Pazite, nemojte me tjerati do kraja: sve ću reći... Zašto ste jučer otumarali k Jepančinima? I još se zove starcem, sjedokos je, otac obitelji! Divan je!

– Šuti, Ganjka – poviče Kolja – šuti, glupane!

– No čime sam ja, čime sam ja uvrijedio njega? – navaljivao je Ipolit, ali sve nekako onim istim podrugljivim tonom. – Zašto on mene zove svrdlom, jeste li čuli? Sam je mene zaokupio; došao maloprije i zapodjenuo razgovor o nekom kapetanu Jeropjegovu. Ja nipošto ne želim vaše društvo, generale, uklanjao sam se i prije. Znate i sami! Nisam se ja ovamo preselio radi kapetana Jeropjegova. Ja sam mu samo naglas izrekao svoje mišljenje da možda nije nikada ni bilo toga kapetana Jeropjegova. A on se razgoropadio.

– Nema sumnje da ga nije bilo! – odbrusi Ganja.

Ali general je stajao kao zaprepašten i samo se tupo ogledavao. Sinove su ga riječi prenerazile neobičnom otvorenošću. U prvi se mah nije mogao ni dosjetiti ikakvim riječima. A naposljetku, tek kad se Ipolit rashihotao za odgovor Ganji i zaviknuo: »No sad ste čuli, i vaš vam vlastiti sin kaže da nije bilo nikakvoga kapetana Jeropjegova« – promrmlja starac sasvim zbunjen:

– Kapitona Jeropjegova, a ne kapetana... Kapitona... potpukovnik u miru, Jeropjegov... Kapiton.

– Pa ni kapitona nije bilo! – sasvim se već ražestio Ganja.

– No... zašto ga nije bilo? – promrmlja general, a rumen mu izbila na lice.

– Ta prestanite već jednom! – mirili su ih Pticin i Varja.

– Šuti, Ganjka! – poviče opet Kolja.

Ali njihovo zanimanje kao da je osvijestilo generala.

– Kako nije bilo? Zašto ga nije bilo? – saleti on grozničavo sina.

– Tako, jer ga nije bilo. Nije ga bilo, to je sve, pa i ne može ga nikako biti! Eto vam. Prestanite, kažem vam.

– I to je sin... to je moj rođeni sin kojega ja... o, Bože! Jeropjegova, Jeroške Jeropjegova nije bilo!

– No eto, čas je Jeroška, čas Kapitoška! – priklopi Ipolit.

– Kapitoška, gospodine, Kapitoška, a nije Jeroška! Kapiton, Kapetan Aleksejevič, onaj, Kapiton... potpukovnik.... u miru... oženio se Marjom... Marjom... Petrovnom Su... Su... prijatelj i drug... Sutugovom, još kao junker... Ja sam za njega prolio... ja sam ga zakrilio... ubijen je. Nije bilo Kapitoške Jeropjegova! Nije ga bilo!

General je bijesno vikao, ali tako da se moglo pomisliti kao da se radi o jednome, a vika je zbog drugoga. Istina, u drugo bi vrijeme zacijelo otrpio i štogod mnogo uvredljivije nego što je tvrdnja da nikako nije postojao Kapiton Jeropjegov. Izvikao bi se, zapodjenuo bi prepirku, ražestio se, ali bi ipak na kraju otišao gore u svoju sobu spavati. No sada se po čudnoj neobičnosti čovječjega srca zbilo tako da je baš ovakva uvreda, kao što je sumnja o Jeropjegovu, morala prepuniti čašu. Starac se sav zacrvenio, digao ruke i zaviknuo:

– Dosta je! Proklinjem vas... bježim iz ove kuće! Nikolaje, nosi moju torbu, odlazim... van!

Izađe žurno i u neobičnu gnjevu. Za njim poletješe Nina Aleksandrovna, Kolja i Pticin.

– No, što si učinio sada! – reče Varja bratu. – Opet će valjda otumarati onamo. Sramota je, sramota.

– Pa ne kradi! – poviče Ganja, a gotovo se zagrcnuo od ludosti; odjedanput mu se pogled sastao s Ipolitom; Ganja se gotovo stresao. – A vi biste, gospodine – poviče – morali imati na umu da ste ipak u tuđoj kući i... uživate gostoljublje, pa ne biste smjeli i žestiti starca koji je očito pomjerio pameću...

I Ipolit kao da se trgnuo, ali se za tren suzdržao.

– Ne slažem se sasvim s vama da je vaš tata pomjerio pameću – odgovori on spokojno. – Meni se, naprotiv, čini da mu je u posljednje vrijeme još i nadošla pamet, tako mi Boga; vi ne vjerujete? Tako je postao oprezan, sumnjičav, sve ispituje, mjeri svaku riječ... Ta o tom je Kapitoški zapodjenuo sa mnom namjerno razgovor; zamislite, htio me je navesti na...

– Eh, vraga je meni stalo do toga na što vas je on htio navesti! Molim vas da se okanite smicalica i da ne ševrdate sa mnom, gospodine! – zacikne Ganja. – Ako i vi znate pravi razlog zašto je starac u takvom stanju (a vi ste za tih pet dana toliko uhodili kod mene da zacijelo znate), onda ne biste smjeli nikako razdraživati... nesretnika i mučiti moju majku pretjerivanjem te stvari, jer cijela je ta stvar besmislica, samo pijana zgoda, ništa više, ničim nije dokazana i ja je cijenim evo ovoliko... Ali vi morate gristi i uhoditi, jer vi ste... vi ste...

– Svrdlo – osmjehne se Ipolit.

– Jer vi ste smet, pola sata ste mučili ljude, mislili ste da ćete ih zaplašiti time što ćete ispaliti u sebe nenabijeni pištolj, o kojemu ste onako sramotno buncali, vi, promašeni ubo-

jico, vi, zlobna žuči... na dvije noge. Ja sam vam iskazao gostoljubivost udebljali ste se, prestali ste kašljati pa uzvraćate...

– Samo dvije riječi, molim vas; ja sam kod Varvare Ardalionovne, a nisam kod vas; vi mi niste iskazivali nikakvu gostoljubivost i ja štoviše mislim da vi i sami uživate gostoljubivost gospodina Pticina. Prije četiri dana zamolio sam svoju majku da mi nađe u Pavlovsku stan, pa da se i sama preseli, jer meni je ovdje zaista lakše, premda se nisam nimalo udebljao i kašljem još uvijek. Majka mi je sinoć javila da je stan spreman, a ja hitim i javljam vam da ću zahvaliti vašoj majci i sestri te ću se još danas preseliti u svoj stan, što sam još sinoć odlučio. Oprostite, prekinuo sam vas; vi ste, čini mi se, htjeli još mnogo reći.

– O, ako je tako... – zadršće Ganja.

– A ako je tako, dopustite da sjednem – priklopi Ipolit, sasvim mirno sjedajući na stolicu na kojoj je sjedio general – ta ja sam ipak bolestan; no sada sam vas voljan slušati, pogotovo jer je to posljednji naš razgovor, a možda i posljednji sastanak.

Ganja se odjednom zastidio.

– Vjerujte mi, neću se poniziti da obračunam s vama – reče on – te ako vi...

– Čemu vi tako bahato? – prekine ga Ipolit. – Što se tiče mene, ja sam se još prvoga dana zarekao, kad sam se preselio ovamo da se neću odreći užitka, nego ću vam sve odbrusiti i sasvim na najiskreniji način kad se budemo rastajali. Spreman sam to obaviti, evo, baš sada, iza vas, razumije se.

– A ja vas molim da odete iz ove sobe.

– Bolje je da govorite, ta kajat ćete se što niste sve rekli. – Prestanite, Ipolite, sve je to silna sramota; molim vas, prestanite! – rekla je Varja.

– Jedino dami za volju – nasmije se Ipolit ustajući. – Neka vam bude, Varvara Ardalionovna, vama sam za volju spreman skratiti, ali samo skratiti, jer neko je objašnjenje prijeko potrebno između mene i vašega brata, a ja se ni za što neću nakaniti otići, a da ostanu nedoumice.

– Sve u sve, vi ste brbljavac – poviče Ganja – zato se i ne možete nakaniti otići bez brbljarije!

– Eto vidite – primijeti Ipolit hladnokrvno – već se niste suzdržali. Zaista ćete se pokajati što niste sve rekli. Još vam jedanput ustupam riječ. Ja ću pričekati.

Gavrila je Ardalionovič šutio i gledao prezirno.

– Nećete. Hoćete da ostanete pri svojoj ćudi – od volje vam. Ja ću ipak skratiti, koliko god mogu. Dva ili tri puta čuo sam danas prigovor zbog gostoljubivosti; to nije pravo. Kad ste me pozivali k sebi, sami ste me lovili u mrežu; računali ste da se želim osvetiti knezu. Čuli ste osim toga da se Aglaja Ivanovna zainteresirala za mene i pročitala moju ispovijest. Vi ste nekako računali da ću se sav odati vašim interesima, nadali ste se da ćete u meni možda naći pomoć. Neću razlagati podrobnije! Od vas pak ne ištem također niti priznanja, niti potvrde; dovoljno je što vas ostavljam s vašom savješću i što mi sada izvrsno razumijemo jedan drugoga.

– Što li vi ne stvarate iz najobičnije stvari! – uzviče Varja.

– Rekao sam ti: »brbljavac i deran« – reče Ganja.

– Molim, Varvara Ardalionovna, ja nastavljam. Ne mogu, dakako, niti voljeti niti cijeniti kneza; no on je svakako dobar čovjek, premda je i... prilično smiješan. Ali nikako ga ne mogu ni zbog čega mrziti; nisam dao povoda vašemu bratu kad me je podjarivao na

kneza; nego sam se baš nadao da ću se nasmijati kod raspleta. Znao sam da će mi se vaš brat izbrbljati i da će nadasve promašiti. Tako se i zbilo... Ja sam ga sada voljan poštedjeti, ali samo zbog poštovanja prema vama, Varvara Ardalionovna. No kad sam vam objasnio da se ne hvatam tako lako na udicu, objasnit ću vam i to zašto sam toliko želio nasaditi vašega brata. Znate da sam to učinio zbog mržnje, priznajem iskreno. Na umoru (jer ja ću ipak umrijeti, sve ako sam se i udebljao, kako vi uvjeravate), na umoru sam osjetio da ću kudikamo spokojnije otići u raj ako uspijem nasaditi bar jednog predstavnika onog nebrojenog soja ljudi koji me proganjao za cijeloga mojega života, koji sam mrzio za svega svojega života, a prepoštovani vaš brat baš je izrazita slika i prilika toga soja. Ja vas mrzim, Gavrila Ardalionoviču, samo zato – vama će se to možda učiniti čudnim – samo zato što ste vi tip i utjelovljenje, lik i vrhunac najbezobraznije, najzadovoljnije sobom, najnezgrapnije i najgadnije ordinarnosti! Vi ste kićena ordinarnost, ordinarnost koja ne sumnja te je olimpijski spokojna; vi ste šablon nad šablonima. Ni najsitnijoj vlastitoj ideji nije suđeno da se ikad utjelovi bilo u pameti, bilo u srcu vašem. No vi ste beskrajno zavidni; čvrsto ste uvjereni da ste najveći genij, no sumnja vas ipak zaokuplja katkad u nemilim časovima te se srdite i zavidite. O, imate vi crnih točaka na obzorju; nestat će ih kad napokon oglupite, što nije daleko; ali ipak je pred vama dug i raznolik put, ne kažem da je veseo, i tomu se radujem. Prvo vam proričem da nećete dobiti onu...

– No, to je nepodnošljivo! – poviče Varja. – Hoćete li završiti mrski zlobniče?

Ganja je bio problijedio, drhtao je i šutio. Ipolit zastade, pogleda ga uporno i s užitkom, prebaci oči na Varju, osmjehne se, pokloni se i izađe, a nije dodao više nijednu riječ.

Gavrila bi se Ardalionovič pravo mogao potužiti na udes i nedaću. Neko vrijeme nije se Varja mogla odlučiti progovoriti, nije ga ni pogledala kad je kraj nje koračao velikim koracima; naposljetku je otišao do prozora i okrenuo joj leđa. Varja je mislila na narodnu poslovicu: »palica ima dva kraja«. Gore se opet začula buka.

– Ideš? – okrene se Ganja odjedanput prema njoj kad je čuo da ustaje. – Pričekaj: daj pogledaj ovo.

On joj pristupi i baci pred nju na stolicu papir, složen kao malo pisamce.

– Bože moj! – poviče Varja i pljesne rukama.

U pismu je bilo točno sedam redaka:

»Gavrila Ardalionoviču! Pošto sam se uvjerila u vašu sklonost prema meni, odlučila sam vas upitati za savjet u jednom poslu, važnom za mene. Željela bih se sastati s vama sutra, točno u sedam sati ujutro, na zelenoj klupi. To je blizu našeg ljetnikovca. Varvara Ardalionovna, koja svakako mora biti s vama, jako dobro zna to mjesto.

A. J.«

– Daj onda sudi o njoj! – zalama rukama Varvara Ardalionovna. Koliko se god Ganja želio držati važno i tobože ravnodušno u tom trenutku, nije mogao prikriti svoje slavlje, pogotovo nakon onih Ipolitovih proročanstava koja su ga ponižavala. Zadovoljan mu smiješak jasno zasinuo na licu, a i Varja je sva zasjala od radosti.

– I to onoga istog dana kad kod njih objavljuju zaruke! Daj onda sudi o njoj!

– Što misliš, o čemu kani ona sutra govoriti? – zapita Ganja.

– To je svejedno, glavno je da se nakon šest mjeseci prvi put poželjela sastati. Slušaj me, dakle, Ganja: bilo tamo što mu drago, kako se god okrenulo, znaj da je to *važno!* To je prevažno! Nemoj se opet razmetati, nemoj opet promašiti, a nemoj se ni preplašiti, pazi! Zar bi moglo biti da nije dokučila zašto sam pola godine srljala onamo? I zamisli: ni riječi mi nije kazala danas, pravila se nevješta. Ta ja sam i kradom zašla k njima, stara nije zna-

la da sam ondje jer bi me možda i otjerala. Riskirala sam zbog tebe i otišla da doznam pošto-poto...

Opet se gore začula krika i buka; nekoliko je ljudi silazilo niza stube.

– To se sada ne smije dopustiti nipošto! – poviče Varja žustro i zaplašeno – ne smije biti ni traga skandalu! Odlazi, zamoli za oprost!

Ali otac je obitelji bio već na ulici. Kolja je vukao za njim torbu. Nina je Aleksandrovna stajala na stubama i plakala; htjela je potrčati za njim, ali ju je zadržao Pticin.

– Vi ga time samo još podjarujete – govorio joj. – Nema on kamo otići, za pola sata dovest će ga opet, govorio sam već s Koljom; pustite ga neka se izluduje.

– Zašto se razmećete, kamo ćete! – poviče Ganja na prizor. – Nemate kamo otići!

– Vratite se, tata! – poviče Varja. – Susjedi čuju.

General stane, okrene se, pruži ruku i uzvikne:

– Proklet bio ovaj dom!

– I uvijek teatralnim tonom! – promrmlja Ganja i zalupi prozor.

Susjedi su zaista slušali. Varja potrči iz sobe.

Kad je Varja izašla, dohvati Ganja sa stola pisamce, poljubi ga, pucketnu jezikom i poskoči kao u plesu.

III

Gungula s generalom bila bi u svako drugo doba završila bez ičega. I prije su mu se događali slučajevi nenadanog ludila. Isto takvi, premda i prilično rijetko, jer on je općenito bio čovjek miran i gotovo dobrih sklonosti. Što je puta možda zapodijevao borbu s neurednošću koja ga je zaokupila posljednjih godina. Sjećao se odjedanput da je »otac obitelji«, mirio se sa ženom, plakao iskreno. Cijenio je do obožavanja Ninu Aleksandrovnu što mu oprašta toliko mnogo i šuteći, i što ga čak voli u takvom njegovom liku. Ali velikodušna borba s neurednošću nije obično trajala dugo; general je bio također odviše »žestok« čovjek, doduše, na svoj način; obično nije mogao otrpjeti skrušeni i besposleni život u obitelji te se na kraju bunio; zapadao je u žestinu zbog koje je možda još tog istog časa i prekoravao sebe, ali nije se mogao suzdržati: svađao se, započinjao govoriti kićeno i slatkorječivo, iziskivao pretjerano i nemoguće poštovanje, a na kraju krajeva nestajao iz kuće, katkad i na dugo vrijeme. Za posljednje dvije godine znao je za obiteljske poslove jedino općenito, ili po čuvenju; ali se prestao pobliže miješati u njih jer nije osjećao za to ni najmanje raspoloženje.

No sada se u »gunguli s generalom« javilo nešto neobično; kao da su svi znali nešto i svi kao da su se bojali reći nešto. General se prije tri dana »formalno« pojavio u obitelji, to jest došao je k Nini Aleksandrovnoj, ali nije nekako došao smjerno niti skrušeno, kako je svagda bivalo kod prijašnjih »prijavaka«, nego je naprotiv došao neobično ražešćen. Bio je razgovorljiv, nespokojan, vatreno je zapodijevao razgovor sa svakim koga bi sreo, i kao da je salijetao čovjeka, ali sve je govorio o tako raznolikim i nenadanim stvarima da se nikako nije moglo dokučiti što ga zapravo sada toliko uznemiruje. Povremeno se razveseljavao, ali se češće zamišljao i sam uostalom ne znajući o čemu baš; odjedanput bi započinjao pripovijedati o nečemu – o Jepančinima, o knezu, o Lebedevu – te bi odjednom prekinuo i sasvim prestajao govoriti, a na daljnja je pitanja odgovarao samo tupim

smiješkom, pa nije ni opažao da ga pitaju, nego se smješkao. Proveo je tu noć hučući i stenjući, i izmučio Ninu Aleksandrovnu koja mu je cijele noći bogzna zašto grijala obloge: pred jutro je odjednom zaspao, prespavao četiri sata i probudio se u jako silnom i zbrkanom nastupu hipohondrije koji se je završio svađom s Ipolitom i »prokletstvom ovomu domu«. Primijetili su također da je za tri dana neprestano zapadao u jako silnu častoljubivost, a poradi toga i u neobičnu uvredljivost. Kolja pak zaokupio uvjeravati majku kako on to sve žali za pićem, a možda i za Lebedevim s kojim se general bio neobično sprijateljio u posljednje vrijeme. No prije tri dana iznenada se posvađao s Lebedevim i razišao se s njim strašno razjaren, pa i s knezom je imao nekakav prizor. Kolja je molio kneza da mu to objasni, i počeo napokon sumnjati da i knez ne želi nešto reći. Ako je i bilo kakvog osobitog razgovora između Ipolita i Nine Aleksandrovne, kao što je sasvim vjerojatno sudio Ganja, čudno je kako taj pakosni gospodin, kojega je Ganja naprečac nazvao brbljavcem, nije smislio užitak da jednako tako obavijesti i Kolju. Jako lako može biti da on nije takav pakostan »deran« kakvim ga je ocrtao Ganja u razgovoru sa sestrom, nego zlobnik neke druge vrste; a i teško da je ono što je zapazio rekao Nini Aleksandrovnoj samo zato da joj »rastrgne srce«. Ne smijemo zaboraviti da su ljudskim postupcima razlozi obično kudikamo zamršeniji i raznolikiji nego što ih mi svagda tumačimo poslije, te se rijetko ocrtavaju jasno. Najbolje je katkad pripovjedaču ograničiti se na jednostavno razlaganje zgoda. Tako ćemo i postupiti u daljnjem objašnjavanju sadašnje katastrofe s generalom; jer kako se god trudili, moramo svakako tomu licu drugoga reda posvetiti u našoj pripovijesti nešto više pažnje i mjesta nego što smo dosad mislili.

Zgode su se te redale jedna za drugom ovim redom:

Kad se Lebedev, nakon svoga puta u Petrograd, gdje je tražio Ferdiščenka, vratio istoga dana zajedno s generalom, nije knezu priopćio ništa posebno. Da knez u to vrijeme nije bio previše rastresen i zabavljen drugim dojmovima, važnima za njega, mogao je brzo opaziti da ni ona dva dana nakon toga Lebedev ne samo da mu nije javljao nikakvih objašnjenja, nego naprotiv, kao da se zbog nečega čak i uklanjao da se ne sastane s njim. Kad je to knez napokon opazio, začudio se što se za ta dva dana, pri slučajnim sastancima s Lebedevim, nije njega sjećao drugačije nego u najsjajnijem raspoloženju i gotovo uvijek u društvu s generalom. Ta se dvojica prijatelja nisu više rastajala ni na čas. Knez je slušao katkad glasne i brze razgovore koji su mu se razlijegali odozgo, nasmijanu, veselu prepirku; jedanput, jako kasno navečer, zaorili čak i zvuci nenadane i neočekivane vojničke raspojasane pjesme, i odmah je prepoznao promukli bas generalov. Ali pjesma što se razlegla izjalovila se i naglo zamukla. Zatim je još po prilici jedan sat trajao silno oduševljen i po svim znacima pijan razgovor. Mogao si pogoditi da se grle ti prijatelji što se gore zabavljaju, a naposljetku je netko zaplakao. Zatim se izlegla odjednom silna prepirka, koja je također zamukla naglo i ubrzo. Za sve to vrijeme bio je Kolja nekako posebno zabrinut. Knez ponajviše nije bio kod kuće, nego se vraćao katkada jako kasno; svagda bi mu javljali da ga je Kolja cio dan tražio i pitao za njega. No kad bi se sastali, nije Kolja znao ništa posebno reći, nego samo da je potpuno »nezadovoljan« generalom i sadašnjim njegovim vladanjem; »lunjaju, pijančuju ovdje u blizini u gostionici, grle se i grde se na ulici, podjaruju jedan drugoga i ne mogu se rastati«. Kad mu je knez primijetio da je to isto bilo i prije gotovo svaki dan, nije Kolja nikako znao što bi mu odgovorio i kako bi mu objasnio zbog čega se sada zapravo uznemirio.

Sutradan nakon raspojasane pjesme i prepirke, kad je knez oko jedanaest sati izlazio iz kuće, osvanuo odjedanput pred njim general, neobično uzrujan, gotovo potresen.

– Odavno sam tražio čast i zgodu da sretnem vas, prepoštovani Lave Nikolajeviču, odavno, predavno – promrmlja on i stisne knezu ruku iznimno snažno, tako da ga je gotovo zaboljela. – Jako, jako davno.

Knez mu ponudi da sjedne.

– Ne, neću sjediti, uz to, i zadržavam vas, drugi put. Čini mi se, mogu vam ovom prilikom čestitati... što su vam se ispunile... želje vašeg srca.

– Kakve želje moga srca?

Knez se zbuni. Njemu se činilo, kao i mnogima u njegovu stanju, da baš nitko ne vidi ništa, ne dosjeća se i ne razumije.

– Mirujte, mirujte, neću vam buniti prenježna čuvstva. I sam sam iskusio, te i sam znam kad se tuđ... što se kaže, nos.. po poslovici... zabada onamo kamo ga ne zovu. Ja to iskušavam svako jutro. Došao sam zbog drugog, važnog posla. Zbog jako važnog posla, kneže.

Knez mu opet ponudi da sjedne te sjedne i sam.

– Samo na jedan časak... Došao sam radi savjeta. Ja, dakako, živim bez praktičnih ciljeva, ali kako cijenim samoga sebe i... radinost, koje toliko nedostaje Rusu, da govorim općenito... želim postaviti sebe i ženu svoju i djecu u stanje... jednom riječju, kneže, ja tražim savjet.

Knez mu žarko pohvali nakanu.

– No, sve je to besmislica – prekine general naglo – glavno je, ne govorim ja o tome, nego o drugom i o važnom. Odlučio sam vam, naime, objasniti, Lave Nikolajeviču, kao čovjeku u čiju sam iskrenost u vladanju i plemenitost čuvstava uvjeren kao... kao... Vi se, kneže, ne čudite mojim riječima?

Knez je promatrao svoga gosta, ako ne s osobitim čudom, a ono s neobičnom pažnjom i radoznalošću. Starac je bio ponešto blijed, usne su mu ponekad lako podrhtavale, ruke kao da nisu nalazile spokojnog mjesta. Sjedio je tek nekoliko minuta, a već je dospio radi nečega ustati dva-tri puta naglo sa stolice i opet naglo sjesti, očito ni najmanje ne pazeći što radi. Na stolu su ležale knjige: on uzme jednu, svejednako razgovarajući, pogleda rasklopljenu stranicu, opet zaklopi knjigu i položi je na stol, dohvati drugu knjigu, ali je nije otvarao, nego ju je za sve vrijeme dalje držao u desnici i neprestano mahao njome po zraku.

– Dosta je! – poviče on odjedanput. – Vidim da sam vas silno uznemirio.

– Ta niste nipošto, molim vas, izvolite, ja vas, naprotiv, slušam i želim dokučiti...

– Kneže! Ja želim postaviti sebe u stanje koje cijene... ja želim cijeniti samoga sebe i... svoja prava.

– Čovjek koji to želi već je tim samim zavrijedio svako poštovanje.

Knez je tu svoju rečenicu iz pregledalice izrekao s tvrdim uvjerenjem da će ona divno djelovati. Nekako se instinktivno dosjetio da kakvom bilo takvom ispraznom, ali ugodnom rečenicom, kad je kažeš u pravi čas, možeš u jedan mah pokoriti i umiriti dušu takvomu čovjeku, a osobito u takvom stanju u kakvom je general. Bilo kako bilo, ovakvomu je gostu morao prije rastanka olakšati srce, i to mu je bila dužnost.

Rečenica mu je polaskala, dirnula ga i veoma mu se svidjela: general se odmah razblažio, začas promijenio ton i upustio se u zanosne, duge govore. No koliko se god upinjao knez, koliko god slušao, nije ama ništa mogao razumjeti. General je govorio desetak minuta vatreno, brzo, kao da ne dospijeva izgovoriti misli koje mu vrve jatom; pred kraj

mu i suze zablistale u očima, ali ipak su to bile samo fraze bez početka i bez kraja, nenadane riječi i nenadane misli koje su naglo i nenadano izbijale preskakivale se.

– Dosta je! Vi ste mene razumjeli i ja sam spokojan – završi on naglo ustajući. – Srce kao vaše ne može ne razumjeti onoga koji stradava. Kneže, vi ste plemeniti kao ideal! Što su kraj vas drugi? No vi ste mladi i ja vas blagoslivljam. Na kraju krajeva, došao sam zamoliti vas da mi odredite vrijeme za važan razgovor, i eto, u tomu je najveća moja nada. Ja iziskujem samo prijateljstvo i srce, kneže; nikad nisam mogao izaći na kraj sa zahtjevima svojega srca.

– Ali zašto ne sad odmah? Ja sam spreman saslušati...

– Ne, kneže, ne! – vatreno ga prekine general. – Ne odmah! Odmah – to je fantazija! To je prevažno, prevažno, prevažno! Taj sat razgovora bit će sat konačne sudbine. To će biti *moj čas*, i ne bih želio da nas u tako svetom času prekine bilo tko tko uđe, bilo koji bezobraznik, a počesto takav bezobraznik – nagne se on naglo knezu s čudnim, tajanstvenim i gotovo uplašenim šaptom – takav bezobraznik koji ne vrijedi pete... na nozi vašoj, preljubljeni kneže! O, ne kažem ja: na mojoj nozi! Pamtite naročito da nisam spominjao svoju nogu; jer odviše cijenim sebe da bih naprečac izrekao to; ali vi ste jedini kadri dokučiti kako ja, koji u toj zgodi odbacujem i svoju petu, iskazujem time možda neobičan ponos svoje vrednoće. Osim vas neće nitko drugi razumjeti, a *on* ispred svih drugih. *On* ne razumije ništa, kneže, nikako, nikako nije kadar razumjeti! Treba imati srca da razumiješ!

Pred kraj se knez gotovo uplašio i urekao s generalom sastanak za sutrašnji dan u taj isti sat. General otišao živahan, iznimno utješen i gotovo umiren. U sedam sati navečer poslao knez po Lebedeva i zamolio ga da mu dođe na časak.

Lebedev je došao neobično brzo, »smatrao je za čast«, kako je odmah i počeo govoriti čim je ušao; kao da nije ni traga bilo tomu da se tri dana baš krio i očito se uklanjao sastanku s knezom. Sjeo na kraj na stolici, kreveljio se, očice mu se smijale i virkale, a on trljao ruke i nadasve naivno očekivao čuti nešto, kao neku važnu izjavu koju odavno očekuje i svi joj se dosjećaju. Kneza je opet zapeklo, bilo mu je jasno da su odjedanput svi počeli očekivati nešto od njega, da svi gledaju njega kao da mu žele nešto čestitati, s aluzijama, osmijesima i namigivanjem. Keller je već koja tri puta zalazio na časak, pa i on s očitom željom da čestita: započinjao je svaki put zanosno i nejasno, ali nije ništa završavao, nego se naglo kunjio. (Za posljednjih je dana udario negdje silno piti, te je halabučio po nekoj biljarskoj sobi.) Čak i Kolja je, uz svu svoju sjetu, započinjao također koja dva puta neki nejasan razgovor s knezom.

Knez zapita Lebedeva ravno i malo razdraženo što on misli o sadašnjem stanju generalovu i zašto je general u takvom nemiru. U nekoliko mu riječi ispripovijeda maloprijašnji prizor.

– Svak ima svoj nemir, kneže, i... osobito u našem čudnom i nespokojnom vijeku; jest – odgovori Lebedev malo suho i zašuti uvrijeđen, kao čovjek koji se veoma prevario u svojim nadama.

– Kolike li filozofije! – osmjehne se knez.

– Filozofija je potrebna, jako bi potrebna bila u našem vijeku, za praktičnu primjenu, ali nju zanemaruju, eto to je. Što se tiče mene, prepoštovani kneže, vi ste me, doduše, počastili svojim povjerenjem u nekoj stvari koju znate, ali samo do neke mjere i nipošto dalje od onih prilika koje se tiču zapravo samo te stvari... To ja razumijem i ne tužim se nipošto.

– Kao da se vi, Lebedeve, srdite zbog nečega?

– Nipošto, ni najmanje, prepoštovani i najsvjetliji kneže, ni najmanje! – poviče Lebedev zanosno i položi ruku na srce – nego sam, naprotiv, baš sada dokučio da niti položajem u svijetu, niti obrazovanjem uma i srca, niti zgrnutim bogatstvom, niti prijašnjim vladanjem svojim, niti znanjem – ne zaslužujem vašu cijenjenu povjerljivost koja visoko lebdi pred mojim nadama: a ako vam mogu služiti, služim vam kao rob i najamnik, nikako drugačije... ja se ne srdim, nego tugujem.

– Ta molim vas, Lukjane Timofejeviču!

– Nikako drugačije! Tako i sada, tako i u ovoj zgodi! Susrećući vas i motreći vas srcem i mišlju, govorio sam sebi: nisam dostojan prijateljskih priopćenja, ali kao domaćin možda ću dobiti u pravo vrijeme, u očekivanom roku, da tako kažem, naredbu ili barem obznanu o nekim promjenama koje će se dogoditi i koje se očekuju...

Dok je Lebedev govorio to, sav se upio svojim oštrim očicama u kneza koji ga je gledao u čudu; sve se još nadao da će udovoljiti svojoj radoznalosti.

– Nikako ne razumijem ništa – poviče knez gotovo gnjevan. I... vi ste najstrašniji spletkar! – nasmije se odjedanput najiskrenijim smijehom.

Za tren se nasmije i Lebedev, a kako mu je sinuo pogled, iskazao je da su mu se razvedrile nade, pa i udvostručile se.

– A znate li što ću vam reći, Lukjane Timofejeviču? Nemojte se samo srditi na mene, no ja se čudim vašoj naivnosti, pa i ne samo vašoj! Vi s tolikom naivnošću očekujete nešto od mene evo baš sada, u ovaj čas, da se žapam i stidim od vas što nemam ništa čime bih vas zadovoljio; ali kunem vam se da nemam baš ništa, zamislite!

Knez se opet nasmije.

Lebedev se ukočio. Istina je, katkada je bivao i previše naivan i previše dosadan u svojoj radoznalosti, ali je u isti mah bio prilično lukav i prepreden čovjek, a u nekim čak i odviše zlobno šutljiv; neprestanim odbijanjem stvorio je knez od njega gotovo neprijatelja, ali nije ga knez odbijao zato što bi ga prezirao, nego zato što je tema njegove radoznalosti bila delikatna. Neke svoje sanjarije smatrao je knez još prije nekoliko dana prijestupima, a Lukjan je Timofejevič mislio da je kneževo odbijanje samo osobna odvratnost i nepovjerljivost prema njemu, te je odlazio ranjena srca i bio zbog kneza ljubomoran, ne samo na Kolju i na Kellera, nego i na vlastitu svoju kćer, Vjeru Lukjanovnu. Pa i u ovaj bi čas možda mogao i iskreno je želio javiti knezu jednu vijest, nadasve zanimljivu za njega, ali je mrko zašutio i nije mu javio.

– Čime bih vam zapravo mogao poslužiti, prepoštovani kneže, jer vi ste ipak mene sada... zovnuli? – izgovori on napokon nakon neke šutnje.

– Ta i ja bih zapravo o generalu – trgne se knez, koji se i sam bio časkom zamislio – i... o toj vašoj krađi o kojoj ste mi govorili...

– O čemu biste vi to?

– Eto, sad kao da me i ne razumijete! Ah, Bože, kakve su to vazda u vas uloge, Lukjane Timofejeviču! Novci, novci, četiri stotine rubalja što ste ih onda izgubili s novčanikom te sto došli ovamo da mi pripovijedate, ujutro, kad ste kretali u Petrograd – jeste li razumjeli napokon?

– Ah, vi to mislite one četiri stotine rubalja! – otegne Lebedev kao da se tek sada dosjetio. – Hvala vam, kneže, što iskreno suosjećate sa mnom; prelaskavo je za mene, no... našao sam ih i odavno već.

– Našli ste! Ah, hvala Bogu!

– Uzvik je od vas preplemenit, jer četiri stotine rubalja nisu nikako malenkost čovjeku siromahu koji živi od teška rada, s brojnom obitelji, sa siročadi...

– Ta ne kažem ja to! Veselim se, dakako, i tomu što ste ih našli – ispravi se knez brže – no... kako ste ih našli?

– Iznimno jednostavno, našao sam ih pod stolicom na kojoj je visio kaput, tako da je novčanik očito ispao iz džepa na pod.

– Što, pod stolicu? Ne može to biti, ta vi ste mi sami govorili da ste pretražili sve kutove; kako niste, dakle, opazili na tom najvažnijem mjestu?

– Pa pogledao sam! Predobro se sjećam da sam gledao! Puzao sam četveronoške, pipao sam rukama po tom mjestu, maknuo sam stolicu, nisam vjerovao svojim očima: i vidim da nema ništa, pusto i prazno mjesto, evo kao moj dlan, a ipak sam dalje pipao. Takva se malodušnost svagda ponavlja čovjeku kad prejako želi naći... u zamašnim i bolnim gubicima: vidi on da nema ništa, mjesto je prazno, a ipak će petnaestak puta pogledati onamo.

– Neka bude, no ipak, kako je to?... Vazda još ne razumijem – mrmljao je knez zbunjen. – Govorili ste prije da nije bilo tu, i tražili ste na tom mjestu, a poslije odjedanput osvanulo!

– Eto, poslije odjedanput osvanulo.

Knez pogleda čudno Lebedeva.

– A general – zapita on naglo.

– Što, dakle, general? – nije opet razumio Lebedev.

– Ah, Bože moj! Ja pitam što je rekao general kad ste pod stolicom našli novčanik. Pa vi ste ga prije tražili zajedno.

– Prije smo je tražili zajedno. Ali sada sam ja, priznajem, prešutio, te sam mu volio ne javljati da sam ja sam našao novčanik.

– No... zašto? A novci su tu!

– Otvorio sam novčanik; svi su tu do jednoga rublja.

– Bar da ste mi došli i kazali – primijeti knez zamišljen.

– Pobojao sam se da vas osobno uznemirujem, kneže, kraj vaših osobnih i možda, rekao bih, iznimnih dojmova; a osim toga, ja sam se i sâm pričinio kao da nisam našao ništa. Otvorio sam novčanik, razgledao, zatim zatvorio i opet ga položio pod stolicu.

– A zašto to?

– T-ako; zbog daljnje radoznalosti – zacereka se naglo Lebedev tarući ruke.

– Leži, dakle, i sada ondje, od prekjučerašnjeg dana?

– O, ne leži; ležao je samo dan i noć. Ja sam, vidite, želio donekle da ga nađe i general. Jer ako sam ga naposljetku našao ja, zašto ne bi i general primijetio stvar koja, što se kaže, pada u oči, strši pod stolicom. Nekoliko sam puta dizao tu stolicu i premještao je, tako da je novčanik bio već sasvim pred očima, no general ga nije nikako primjećivao, tako je potrajalo dan i noć. Očito je on sada jako rastresen, ne možeš ga razumjeti; govori, pripovijeda, smije se, hihoće, a onda se odjedanput silno razljuti na mene, ne znam zašto. Stali mi naposljetku izlaziti iz sobe, a ja namjerno ostavio otvorena vrata, on se ipak pokolebao, htio reći nešto, valjda se uplašio zbog novčanika s tolikim novcima, ali se odjedanput strašno rasrdio i nije ništa rekao; nismo prošli ulicom dva koraka, a on me ostavio i otišao na drugu stranu. Tek smo se navečer sastali u gostionici.

– Ali naposljetku ste ipak uzeli novčanik ispod stolice?

– Nisam; te je noći nestao ispod stolice.

– Gdje je, dakle, sada?

– Pa ovdje – nasmije se odjednom Lebedev, ustajući i sav se uspravljajući i milo gledajući kneza. – Osvanuo je odjedanput ovdje, u poli moga vlastitoga kaputa. Evo izvolite sami pogledati, pipnite.

I zaista, u lijevoj poli kaputa, baš sprijeda, na vidljivu mjestu, stvorila se cijela kvrga, pa se po opipu moglo odmah pogoditi da je tu kožnati novčanik koji je ovamo propao iz poderanog džepa.

– Vadio sam i gledao – sve je na okupu. Opet sam ga spustio i tako hodam od jučerašnjeg jutra, nosim ga u poli i on me lupka po nogama.

– A vi i ne primjećujete?

– A ja i ne primjećujem, he-he! I zamislite, prepoštovani kneže – premda stvar nije vrijedna tolike vaše posebne pažnje – u mene su uvijek džepovi cijeli cjelcati – a tu odjednom nastala za jednu noć takva rupa! Stadoh razmatrati radoznalije – da nije tkogod prerezao džepnim nožićem, gotovo je i nevjerojatno?

– A... general?

– Cio se dan srdio, i jučer, i danas; strašno je nezadovoljan; čas je radostan i razuzdan čak do laskavosti, čas čuvstven čak do suza, a onda se odjednom rasrdi, i toliko da se bojim i ja, tako mi Boga; ja, kneže, ipak nisam čovjek vojnik. Jučer sjedimo mi u gostionici, a moja pola kao da je iznenada iskočila baš pred oči, nabućila se, pa on gleda ispod oka, srdi se. Odavno mi već sada ne gleda ravno u oči, nego samo kad se jako napije ili kad se raznježi; no jučer me je koja dva puta pogledao tako da su me prošli trnci. Ali ja kanim sutra naći novčanik, a dotad ću još večeras bančiti s njim.

– Zašto ga toliko mučite?! – poviče knez.

– Ne mučim ga, kneže, ne mučim – prihvati Lebedev vatreno – ja njega iskreno volim i... poštujem; a sada, vjerovali vi ili ne vjerovali, još mi je i draži; još sam ga više počeo cijeniti.

Lebedev je sve to izgovorio tako ozbiljno i iskreno da se knez i razgnjevio.

– Volite ga, a tako ga mučite! Molim vas, ta već tim samim što vam je tako pred oči položio nestalu stvar, pod stolicu i u kaput, već tim samim kazuje vam ravno da se ne prenemaže lukavo, nego vas prostodušno moli za oproštaj. Čujete li: moli vas za oproštaj! Uzda se, dakle, u nježnost vaših čuvstava, vjeruje, dakle, u vaše prijateljstvo prema njemu. A vi do tolikoga poniženja dovodite ovakvoga... prepoštenoga čovjeka!

– Prepoštenoga, kneže, prepoštenoga! – prihvati Lebedev i oči mu zablistale. – I baš ste samo vi, najplemenitiji kneže, mogli izreći takvu pravu riječ! Zbog toga sam ja i odan vama čak do obožavanja, sve ako sam i izgnjio od različitih opačina! Odlučeno je! Pronalazim novčanik odmah, ovoga časa, a ne sutra; evo ga, vadim pred vašim očima; evo ga; evo i svih novaca; evo uzmite, najplemenitiji kneže, uzmite i spremite do sutra. Sutra ili prekosutra uzet ću ga; a znate, kneže, očito je da su novci ležali negdje u vrtu pod kamečkom prve noći kad su nestali, što mislite?

– Pazite, nemojte mu govoriti tako ravno u oči da ste našli novčanik. Neka jednostavno sam vidi da u poli više ničega nema, pa će razumjeti.

– Zar tako? A ne bi li bilo bolje reći da sam našao, i pričiniti se da dosad nisam slutio?

– N-ne – zamisli se knez – n-ne, sada je već prekasno; to je opasnije; zaista, bolje je da ne govorite! A s njim budite ljubazni, no... nemojte se odviše prenemagati, i... i... znate...

– Znam, kneže, znam, to jest, znam da možda i neću izvršiti; jer tu treba imati takvo srce kakvo je vaše. A uz to je i on razdražljiv i povodljiv, odviše je počeo sada biti katkad ponosan prema meni; čas se kmezi i grli, čas započinje odjedanput ponižavati i da prezirno se podrugivati; a ja ću onda baš posebno isticati polu, he-he! Doviđenja, kneže, jer ja vas očito zadržavam i smetam, što se kaže, najzanimljivijim čuvstvima...

– No za Boga miloga, neka bude tajna kao prije!

– Tihim koracima, tihim koracima!

Stvar je bila, doduše, završena, ali kneza je morila briga gotovo jače nego prije. Nestrpljivo je očekivao sutrašnji sastanak s generalom.

IV

Rok je bio urečen u dvanaest sati, no knez je sasvim iznenada zakasnio. Kad se vraćao kući, zatekao je generala gdje ga očekuje. Na prvi je pogled opazio da je zlovoljan, a možda baš zato što je morao čekati. Knez se ispriča i brže sjedne, ali nekako začudo plaho, kao da mu je gost od porculana i on se svaki čas boji da ga ne bi razbio. Prije nije nikad bio snebljiv s generalom, pa mu nije ni na pamet padala neprilika. Ubrzo razabra knez da je to sasvim drugačiji čovjek nego jučer: umjesto smetnje i rastresenosti izvirivala je neka neobična suzdržanost; moglo se zaključiti da je to čovjek koji se napokon odlučio na nešto. No spokoj je bio više vanjski nego zbiljski. Svakako je gost bio otmjen i neusiljen, premda i s nekom suzdržanom dostojanstvenošću; isprva se vladao prema knezu čak i kao malo milostivo – baš onako kako znaju ponekad biti otmjeno neusiljeni neki ponosni ljudi kad budu nepravo uvrijeđeni. Govorio je ljubazno, ali i s nekom sjetom u izgovoru.

– Vaša knjiga, koju sam onomad uzajmio od vas – mahne on glavom na knjigu koju je donio te je ležala na stolu. – Hvala vam.

– Ah, da; jeste li pročitali taj članak, generale? Kako vam se svidio? Zanimljiv je? – razveselio se knez što može što prije započeti sporedniji razgovor.

– Zanimljivo je, hajde de, ali je grubo i, dakako, besmisleno. Možda je i laž na svakom koraku.

General je govorio odrješito, pa i malo otezao riječi.

– Ah, to vam je prostodušna pripovijest; pripovijest starog vojnika očevica o boravku Francuza u Moskvi; neke su stvari divne. Osim toga su svi takvi zapisi očevidaca dragocjeni, bilo tko bio očevidac. Zar nije istina?

– Da sam urednik, ne bih bio to tiskao; što se pak tiče općenito zapisa očevidaca, prije će ljudi povjerovati priprostomu lažljivcu koji je šaljivac, nego čovjeku dostojnom i zaslužnom. Znam ja neke zapise o dvanaestoj godini koji su... Odlučio sam, kneže, otići iz te kuće – iz kuće gospodina Lebedeva.

General pogleda kneza važnim pogledom.

– Vi imate svoj stan, u Pavlovsku, kod... kod vaše kćeri... – izgovori knez, ne znajući što bi rekao. Sjetio se da je general i došao zbog savjeta u iznimnom poslu o kojemu mu ovisi sudbina.

– Kod svoje žene; drugim riječima, svoj stan i u kući moje kćeri.

– Oprostite, ja...

– Iz Lebedevljeve kuće odlazim zato, mili kneže, jer sam prekinuo s tim čovjekom; prekinuo sam sinoć, a kajem se što nisam i prije. Ja iziskujem poštovanje, kneže, i želim ga zadobivati i od onih kojima poklanjam, što se kaže, srce svoje. Kneže, ja često poklanjam svoje srce i gotovo svagda budem prevaren. Taj čovjek nije dostojan moga poklona.

– U njemu ima mnogo neurednosti – primijeti knez suzdržano – i neke crte... ali u tome se svemu primjećuje srce, lukava, a katkad i dosjetljiva pamet.

Finoća izražaja i smjeran ton očito su polaskali generalu, premda je sve još pogledavao katkada s nenadanom nepovjerljivošću. No knežev je ton bio tako prirodan i iskren da nije mogao sumnjati.

– Da, u njega ima i dobrih osobina – prihvati general – to sam ja prvi objavio kad sam tomu stvoru gotovo poklonio svoje prijateljstvo. Ta ne treba meni njegova kuća i njegova gostoljubivost, kad imam svoju vlastitu obitelj. Ne pravdam ja svoje opačine; ja sam nesuzdržan; pio sam s njime vino, a sada to možda oplakujem. Ali nisam se valjda jedino zbog pića (oprostite, kneže, grubost iskrenosti u razdraženoga čovjeka), nisam se jedino zbog pića združio s njim! Mene su baš zadobile osobine, kako vi kažete. No sve do neke granice, pa i osobine; a ako je on drzak te odjedanput u oči tvrdi da je dvanaeste godine, još dok je bio dijete, kao mališan, izgubio lijevu nogu i pokopao je na Vaganjkovskom groblju u Moskvi, to već prelazi granicu, javlja se nepoštovanje, iskazuje se bezobraznost...

– Možda je bila samo šala za veseli smijeh.

– Razumijem. Nevina laž za veseli smijeh, makar bila i gruba, ne vrijeđa čovječje srce. Gdjekoji i laže, ako vas volja, jedino od prijateljstva, da razveseli subesjednika; no ako izviruje nepoštovanje, ako tko možda baš takvim nepoštovanjem želi pokazati da mu je vaše društvo teret, onda preostaje plemenitu čovjeku samo da se odvrati i prekine drugovanje, a uvreditelja da stjera onamo gdje mu je mjesto.

General je čak i pocrvenio dok je to govorio.

– Pa Lebedev i nije mogao biti dvanaeste godine u Moskvi; premlad je za to; to je smiješno.

– Prvo to; no recimo da se već mogao roditi onda; ali kako smije tvrditi u oči, da je francuski *chasseur*[57] uperio na njega top i odbio mu nogu, tako za šalu, da je on podigao tu nogu i odnio je kući, onda je pokopao na Vaganjkovskom groblju, te kaže da je nad njom postavio spomenik, s natpisom s jedne strane: »Ovdje je pokopana noga koleškoga sekretara Lebedeva«, a s druge strane: »Počivaj, mili praše, do radosnog uskrsnuća« i da naposljetku služi svake godine za nju panihidu (to je već svetogrđe) i zbog toga putuje svake godine u Moskvu. A za dokaz me poziva u Moskvu da pokaže i grob, i čak na Kremlju onaj isti francuski top koji je dopao u plijen; tvrdi da je jedanaesti od ulaznih vrata, francuski falkonet starinskog tipa.

[57] lovac, strijelac; vrsta vojnika (franc.)

– A uz to su mu obje noge čitave, vidi se! – nasmije se knez. Uvjeravam vas da je to nevina šala, ne srdite se!

– No, dopustite da i ja to razumijem; što se tiče nogu koje se vide – recimo da to još nije sasvim nevjerojatno; on tvrdi da mu je noga od Černosvitova...

– Ah, da, vele da s nogom od Černosvitova možeš igrati.

– Znam dobro; kad je Černosvitov pronašao svoju nogu, odmah je dotrčao k meni da mi je pokaže. Ali Černosvitovljeva je noga pronađena kudikamo kasnije... I uz to tvrdi da ni njegova pokojna žena za svega im bračnoga života nije znala da on, muž njezin, ima drvenu nogu.

»Ako si ti«, kaže on kad sam mu primijetio sve nezgrapnosti, »ako si ti dvanaeste godine bio Napoleonov paž, dopusti i meni da pokopam nogu na Vaganjkovskom groblju.«

I general kao da se malko zbunio, ali u taj je isti tren pogledao kneza sasvim uznosito i zamalo da nije podrugljivo.

– Recite sve, kneže – otegne osobito tečno – samo recite. Ja sam milostiv, govorite sve: priznajte kako vam je smiješna i sama misao što pred sobom gledate čovjeka u njegovu istinskom poniženju i... suvišnosti, a u isti mah čujete da je taj čovjek bio osobni svjedok... velim događajima. Nije vam on još ništa... nabrbljao?

– Nije; nisam ništa čuo od Lebedeva – ako vi govorite o Lebedevu...

– Hm!... ja sam mislio protivno. Zapravo smo i zapodjenuli jučer razgovor baš u povodu toga... čudnoga članka u arhivi. Primijetio sam da je nezgrapan, a kako sam ja sam bio osobni svjedok... vi se smješkate, kneže, vi mi gledate u lice?

– Ne-ne, ja...

– Ja sam mladolik – otezao je general riječi – ali sam po godinama nešto stariji nego što se zaista činim. Dvanaeste godine bilo je meni desetak ili jedanaestak godina. I sam ne znam pravo svoje godine. U osobniku su mi smanjene godine; i samomu mi je bila slabost da sam za cijeloga života pomlađivao sebe.

– Uvjeravam vas, generale, ne smatram nikako čudnim što ste dvanaeste godine bili u Moskvi... i dakako, vi možete pripovijedati... isto onako kao i svi koji su bili. Jedan od naših autobiografa započinje svoju knjigu baš time da su dvanaeste godine u Moskvi francuski vojnici kruhom hranili njega, napršče.

– Eto vidite – milostivo odobri general – moja zgoda nadilazi, dakako, obične zgode, ali nema u njoj ničega neobičnoga. Vrlo se često istina čini nemogućom. Kamer-paž! Čudno je slušati to, dakako. No zgoda s dječakom od dvanaest godina objašnjava se možda baš njegovom dobi. S dječakom od petnaest godina ne bi toga već bilo, i svakako je tako, jer da mi je bilo petnaest godina, ja ne bih onoga dana, kad je Napoleon ušao u Moskvu, bio pobjegao iz naše drvene kuće u Staroj Basmanci, od moje majke koja je zakasnila otputovati iz Moskve te je drhtala od straha. Da mi je bilo petnaest godina, bio bih se uplašio, a s deset godina nisam se ničega ustrašio, nego sam se progurao kroz svjetinu čak do dvorskih stuba kad je Napoleon sjahivao s konja.

– Vi ste bez sumnje dobro primijetili da se baš s deset godina možeš ne uplašiti... – odobri mu knez, a plašila ga i mučila misao da će za jedan tren pocrvenjeti.

– Bez sumnje, a sve se zbilo tako priprosto i prirodno kako se može zbiti samo u zbilji; da se toga prihvatio romanopisac, nagomilao bi svakojakih izmišljotina i nevjerojatnosti.

– I jest tako! – klikne knez. – Ta je misao zaprepaštavala i mene, pa još i nedavno. Znam jedno istinito ubojstvo zbog sata – sada je već u novinama. Da je to izmislio pisac – od-

mah bi poznavatelji narodnog života i kritičari zaviknuli da je nevjerojatno, a kad to u novinama pročitate kao činjenicu, osjećate da baš po takvim činjenicama učite rusku zbilju. Vi ste to lijepo primijetili generale – završi knez vatreno, silno radostan što je izmaknuo očitoj rumeni na licu.

– Zar nije istina? Zar nije istina? – uzvikne general, pa mu i oči zablistale od zadovoljstva. – Mališ, dječak koji ne razumije opasnost, progurava se kroz svjetinu da vidi sjaj, uniforme, pratnju i napokon velikana o kojem su mu toliko pripovijedali. Jer onda su svi nekoliko godina redom jedino o njemu i pripovijedali. Svijet je bio pun toga imena; ja sam ga, što se kaže, usisao s mlijekom. Kad je Napoleon prolazio dva koraka od mene, iznenada je razabrao moj pogled; bio sam u plemićkoj odori, odijevali su me lijepo. Ja jedini ovakav, u toj svjetini, priznajte sami...

– Nema sumnje, to ga je moralo iznenaditi i dokazalo mu je da nisu svi otišli, nego su ostali i plemići s djecom.

– Baš tako, baš tako! On je želio privući boljare! Kad je bacio na mene svoj orlovski pogled, valjda su mu moje oči bljesnule za odgovor. *»Voilà un garçon bien éveillé! Qui est ton père?«*[58] Odgovorih mu odmah i gotovo mi je zapinjao dah od uzbuđenosti: »General koji je poginuo na bojnom polju za domovinu.« *»Le fils d'un boyard et d'un brave par-dessus le marché! J'aime les boyards. M'aimes-tu, petit?«*[59] Na to brzo pitanje odgovorio sam isto tako brzo: »Rusko srce zna i u neprijatelju svoje domovine razabrati velikana!« To jest, zapravo se ne sjećam jesam li se doslovce izrazio tako... bio sam dijete... ali smisao je zacijelo bio taj! Napoleon se prenerazio, razmislio i rekao svojoj pratnji: »Volim ponos toga djeteta! No ako svi Rusi misle kao to dijete, to...« Nije dovršio, nego je ušao u dvor. Ja se odmah umiješao u pratnju i potrčao za njim. U pratnji se već rastapali preda mnom i gledali me kao miljenika. Ali sve je to samo protrenulo... Sjećam se samo da je car, kad je ušao u prvu dvoranu, zastao odjedanput pred slikom carice Katarine, dugo je zamišljen gledao, izgovorio naposljetku: »To je bila velika žena« – i prošao. Za dva dana svi su me već znali u dvoru i u Kremlju i zvali me »le petit boyard«. Odlazio sam kući samo na noćište. Kod kuće gotovo da polude. Za dva dana još umro Napoleonov paž, baron de Basencourt, koji nije podnio vojnu. Napoleon se sjetio mene; uzeli me, doveli, pa, ne kazujući ništa, probali mi mundir pokojnika koji je bio dječak od dvanaestak godina, a kad su me doveli u mundiru k caru i on mi klimnuo glavom, rekoše mi da sam udostojen milosti i imenovan pažem njegova veličanstva. Volio sam to i zaista sam odavno već gajio žarku simpatiju za njega... no, i osim toga, priznajte, sjajan mundir, a to je djetetu mnogo... Bio sam u tamnozelenom fraku, s dugim i uskim polama; zlatna dugmeta, crveni traci na rukavima sa zlatnim vezom, visoka, uspravna, otvorena ogrlica, izvezena zlatom, vezivo na polama; tijesne bijele hlače od losove kože, bijeli svileni prsluk, svilene čarape, cipele sa zaponkama... a kad bi car izjahivao i ja bio u pratnji, visoke čizme. Položaj nije, doduše, bio sjajan, i već su se slutile silne nevolje, ali na etiketu su pazili koliko su god mogli, i još s tim točnije što su se jače slutile te nevolje.

– Jest, dakako – promrmlja knez gotovo zbunjena lica – vaši bi zapisi bili... iznimno zanimljivi.

General je, dakako, pripovijedao ono što je još jučer pripovijedao Lebedevu; govor mu je, dakle, tekao; ali onda on opet pogleda kneza nepovjerljivo ispod oka.

---

[58] Evo jednog otresitog dječaka! Tko ti je otac? (franc.)

[59] Sin boljara, i još junaka! Ja volim boljare, Voliš li ti mene? (franc.)

– Moji zapisi – izgovori još s većim ponosom – da napišem svoje uspomene? To mene ne primamljuje, kneže! Ako vas volja, moje su uspomene već napisane, no... leže kod mene u ladici. Neka onda kad mi zemljom zaspu oči, neka se onda objave, pa će bez sumnje prevesti i na druge jezike, ne zbog njihove literarne vrijednosti, ne, nego zbog važnosti nadasve silnih činjenica kojima sam ja bio očit svjedok, makar i djetetom; ali tim više: kao dijete sam ja proniknuo, što se kaže, u najintimniju spavaću sobu »velikoga čovjeka«! Slušao sam noćima stenjanje toga »velikana u nesreći«, nije se on mogao žacati da ne stenje i ne plače pred djetetom, premda sam ja već razumijevao da je njegovim mukama razlog – šutnja cara Aleksandra.

– Da, on je pisao pisma... i nudio mir... – odobri mu knez plaho.

– Mi zapravo ne znamo kakve je baš ponude slao, ali je pisao svaki dan, svaki sat i pismo za pismom! Strahovito se uzrujavao. Jedne noći, kad smo bili sami, poletio sam u suzama k njemu (oh, ja sam ga ljubio!): »Zamolite, zamolite cara Aleksandra za oproštaj!« zaviknuo sam mu. To jest, trebao sam mu reći: »Pomirite se s carem Aleksandrom«, no ja sam kao dijete naivno iskazao svu svoju misao. »O, dijete moje!« odgovori on – hodao je goredolje po sobi – »o, dijete moje!« Kao da nije primjećivao tada da je meni deset godina, pa je čak i volio razgovarati sa mnom. »O, dijete moje, ja sam voljan ljubiti noge caru Aleksandru, ali zato kralju pruskomu, ali zato caru austrijskomu, oh, njima vječna mržnja i... naposljetku... ti ne razumiješ ništa o politici!« Kao da se odjedanput sjetio s kim govori, i zašutio, ali iz očiju su mu još dugo vrcale iskre. No, da ja opišem sve te činjenice – a ja sam bio svjedok i najvećim zgodama – da ih izdam sada, svi kritičari, sve te književne taštine, sve te zavisti, stranke i... neću, hvala lijepa!

– Što se tiče stranaka, vi ste, dakako, dobro primijetili i ja se slažem s vama – odgovori knez tiho, pošto je pošutio časak. – Ja sam, evo, tek nedavno pročitao Charrasovu[60] knjigu o bitki kod Waterlooa. Knjiga je očito ozbiljna i stručnjaci tvrde da je napisana s iznimnim znanjem. Ali na svakoj stranici izviruje radost zbog poniženja Napoleonova, pa kad bi se mogao Napoleonu poreći čak i svaki trag talenta i u drugim vojnama, čini se da bi se Charras iznimno veselio tomu; a to već ne valja u takvom ozbiljnom djelu jer je strančarstvo. Jeste li veoma bili zabavljeni tada svojom službom kod... cara?

General je bio oduševljen. Kneževa je primjedba svojom ozbiljnošću i prostodušnošću razmela posljednje ostatke njegove nepovjerljivosti.

– Charras! Oh, ja sam se i sam zgražao! Odmah sam onda pisao njemu, no... zapravo se ne sjećam sada. Vi pitate jesam li bio zabavljen službom? O, nisam! Bio sam prozvan pažem, ali nisam to ni onda smatrao ozbiljnim. Uz to je Napoleon jako brzo izgubio svaku nadu da će pridobiti Ruse, pa bi, dakako, zaboravio bio i na mene kojega je privukao k sebi radi politike, da... da me nije zavolio osobno, to smijem reći sada. A mene je srce privlačilo njemu. Nisu iziskivali od mene nikakvu službu: morao sam katkad dolaziti u dvor i... na konju pratiti cara na šetnjama. To je sve. Jahao sam dobro. On je izjahivao prije objeda, a u pratnji su mu bili obično Davoust, ja, mameluk Roustan[61]...

– Constant – izlanut će odjednom knez.

[60] Jean-Baptiste-Adolphe Charras (1810-1865), francuski liberalni političar i ratni povjesničar. Njegovu antibonapartističku knjigu o Waterloou pročitao je Dostojevski 1867. u Baden Badenu.

[61] Louis Davoust (1770-1823) - maršal i vojni ministar cara Napoleona I; Roustan – osobni čuvar i ljubimac Napoleonov; mameluci su bili nekadašnji egipatski vladari, porijeklom robovi, a tako su se zvali i pripadnici Napoleonove osobne straže

– N-nije, Constanta nije bilo onda; bio je tada otišao s pismom... carici Joséphini; ali umjesto njega su bila dvojica ordonansa, nekoliko poljskih ulana... no, to je bila cijela pratnja, osim generala, razumije se, i maršala, koje je Napoleon vodio sa sobom da s njima pregledava teren, položaj vojskama, da se savjetuje... Najviše je uz njega bio Davoust, sjećam ga se kao danas: golem, debeo, hladnokrvan čovjek s naočalama, s neobičnim pogledom. S njim se car najviše i savjetovao. Cijenio je njegove misli. Sjećam se, savjetovali su se već nekoliko dana: Davoust je dolazio i izjutra i navečer, često su se čak i prepirali; naposljetku kao da je počeo Napoleon pristajati. Bili su njih dvojica sami u kabinetu, a ja treći, gotovo me nisu ni opazili. Odjedanput Napoleonov pogled pao slučajno na mene, čudna mu misao zatitrala u očima. »Dječače!«, reče on meni iznenada. »Što misliš ti: ako ja primim pravoslavlje i oslobodim vaše kmetove, hoće li Rusi pristati uz mene ili neće?« – »Nikada!«, zaviknuo sam s negodovanjem. Napoleon se zapanjio. »U očima toga dječaka, kako su se zasjale od patriotizma«, reče on, »pročitao sam mišljenje cijeloga ruskoga naroda. Okanite se, Davoust! Sve su to fantazije! Razložite svoj drugi plan!«

– Da, ali i taj je plan bio silna misao! – reče knez s očitim interesom. – Vi, dakle, pripisujete taj plan Davoustu?

– Oni su se barem savjetovali. Misao je dakako bila napoleonska, orlovska misao, ali i drugi je plan bio također misao... To je bio baš onaj znameniti *»conseil du lion«*,[62] kako je sâm Napoleon nazvao taj savjet Davoustov. Sastojao se u tome da se zatvori u Kremlju s cijelom vojskom, da posagrađuje baraka, da se opkopa utvrdama, da razmjesti topove, da poubija što više konja i nasoli im meso; da dobavi i napljačka što više žita i da prezimi do proljeća; a na proljeće da se probije kroz Ruse. Taj je plan silno zanio Napoleona. Jahali smo svaki dan oko kremaljskih zidina, a on je pokazivao gdje treba rušiti, a gdje graditi lunete, gdje raveline, gdje niz stražarnica – pogled, brzina, udar. Sve je najzad bilo riješeno: Davoust zaokupio neka se odluči konačno. Opet su bili nasamo, a ja treći. Opet Napoleon skrstio ruke i ushodao se po sobi. Nisam se mogao se otrgnuti od njegova lica, srce mi kucalo. »Ja idem«, reče Davoust. »Kamo?« upita Napoleon. »Soliti konjetinu«, reče Davoust. Napoleon zadršće, odlučivala se sudbina. »Dijete«, reče on odjedanput meni, »što misliš ti o našoj nakani?« Razumije se, zapitao me je onako kako se katkad čovjek najvećega uma obraća u posljednji časak licu ili naličju na novcu. Umjesto Napoleonu, obratio se ja k Davoustu i rekao mu kao po nekom nadahnuću: »Kidajte vi, generale, što prije kući!« Njegov plan je pao u vodu. Davoust slegao ramenima i šapnuo kad je izlazio: *»Bah! Il devient superstitieux!«*[63] A sutradan se odredilo da kreću.

– Sve je to iznimno zanimljivo – izgovori knez silno tiho – ako je sve to bilo ovako... to jest, ja bih rekao... požuri se da se popravi.

– O, kneže! – uzvikne general, toliko opijen svojom pripoviješću da možda ne bi mogao zastati više ni pred najvećom neopreznošću – vi kažete: »ako je sve to bilo!« No bilo je još više, uvjeravam vas bilo je kudikamo više! Sve su to samo jadne, političke činjenice No kažem vam opet, bio sam svjedok noćnim suzama i jecajima toga velikana; a to nije nitko vidio osim mene! Istina je, pred kraj nije više plakao, nije imao suza, nego je samo jecao katkada; ali na lice mu je sve jače i jače padao kao neki mrak. Kao da ga je već vječnost zasjenjivala svojim mračnim krilom. Katkad smo obnoć provodili cijele sate sami, šuteći – mameluk je Roustan hrkao u susjednoj sobi; veoma je tvrdo spavao taj čovjek. »Zato je on vjeran meni i dinastiji«, govorio je o njemu Napoleon. Jedanput me je morila silna bol

[62] Lavlji savjet (franc.)

[63] Ah, on postaje praznovjeran! (franc.)

i on iznenada opazio suze u mojim očima; pogledao me ganut: »Ti me žališ!« uzviknuo je. »Ti me, dijete, žališ, a možda će me požaliti još i drugo dijete, moj sin, *le roi de Rome;*[64] svi drugi, svi drugi me mrze, a braća će me prva izdati u nesreći!« Zaridao sam i poletio k njemu; sad nije izdržao ni on; zagrlili se mi i suze nam se smiješale. »Napišite, napišite pismo carici Joséphini!« zaridao sam mu. Napoleon se trgnuo, razmislio i rekao mi: »Spomenuo si mi treće srce koje me ljubi; hvala ti, prijatelju moj!« Smjesta je sjeo i napisao Josephini ono pismo s kojim je odmah sutradan otpravljen Constant.

– Jako ste lijepo učinili – reče knez. – Usred zlih misli naveli ste ga na dobro čuvstvo.

– Baš to i jest, kneže, i kako vi to krasno tumačite, u skladu s vašim vlastitim srcem! – klikne general oduševljeno, a začudo, u očima mu zablistale istinske suze. – Jest, kneže, jest, to je bio veličanstven prizor! I znate, zamalo te nisam otišao za njim u Pariz, pa bih, dakako, otišao s njim na »vrući otok zatočenja«, ali nažalost – naši su se udesi rastali! Razišli smo se: on na vrući otok, gdje se možda bar jedanput, u času teškoga jada, sjetio suza bijednoga dječaka koji ga je grlio i oprostio se s njim u Moskvi; a mene otpravili u kadetsku školu, gdje sam našao samo muštranje, prostaštvo svojih kolega i... Žalibože, sve je nestalo netragom! »Neću te otimati majci i ne vodim te sa sobom«, rekao mi je na dan uzmaka, »ali bih želio učiniti štogod za tebe.« Sjedao je već na konja. »Napišite mi štogod u album moje sestre, za uspomenu«, izrekoh u strahu, jer je bio jako zlovoljan i mračan. On se vrati, zaište pero, uze album i zapita me kad je već držao pero: »Koliko je godina tvojoj sestri?« – »Tri godine«, odgovorim ja. – *»Petite fille alors.«*[65] I zapisao mi je u album:

»Ne mentez jamais!«

»Napoléon, votre ami sincère«.[66] Ovakav savjet i u ovakav čas, priznajte i sami, kneže!

– Jest, to je znamenito.

– Taj je listić u zlatnom okviru pod staklom visio kod moje sestre za cijeloga njezina života u gostinskoj sobi, na najvidljivijem mjestu, sve do njezine smrti – umrla je pri porođaju; gdje je taj list sada – ne znam... no... ah, Bože moj, već su dva sata! Kako sam vas zadržao, kneže! To je neoprostivo.

General ustane.

– O, naprotiv! – promrmlja knez. – Tako ste me zaokupili i... napokon... tako je zanimljivo! Jako sam vam zahvalan!

– Kneže! – reče general, opet mu stišćući ruku da ga je zaboljela, i uporno ga gledajući blistavim očima, kao da se odjedanput osvijestio i kao da se zapanjio od neke nenadane misli. – Kneže! Vi ste toliko dobri, toliko prostodušni da je meni katkad i žao vas. Ja vas gledam s ganućem; o, blagoslovio vas Bog! Neka vam život započne i procvate... u ljubavi. A moj je život završen! O, zbogom, zbogom!

Izađe brzo, a lice zakrio rukama. U iskrenost njegova uzbuđenja nije knez mogao sumnjati. Razumio je također da je starac otišao sav omamljen od svoga uspjeha; ali je ipak slutio da je to jedan starac od one vrste lažljivaca koji lažu doduše požudno i do neznani, ali i na toj najvišoj točki svoje omame ipak sumnjaju o sebi da im ne vjeruju, pa i ne mogu vjerovati. U sadašnjem svojem stanju mogao se starac osvijestiti, zastidjeti se preko mjere, posumnjati u kneza da ga neobično žali, uvrijediti se. »Nisam li ja učinio gore što sam ga naveo na toliki zanos?« zabrinuo se knez, i odjedanput se nije mogao suzdržati,

[64] Kralj Rima (franc.); titula koju je Napoleon dodijelio svom sinu.

[65] Još je mala djevojčica. (franc.)

[66] Ne lažite nikad! Napoleon, vaš odani prijatelj. (franc.)

nego se grohotom smijao cijelih deset minuta. Stade isprva prekoravati sebe zbog tog smijeha, ali je odmah shvatio da se nema za što prekoravati jer je beskrajno žalio generala.

Slutnje su mu se obistinile. Još te večeri dobio je čudno pisamce, kratko, ali odlučno. General mu je javljao da se i s njim rastaje zauvijek, da ga cijeni i zahvalan mu je, ali neće ni od njega primati »znakove žaljenja koji ponižavaju dostojanstvo ionako već nesretnu čovjeku«. Kad je knez čuo da se starac zatvorio kod Nine Aleksandrovne, gotovo se umirio za njega. No vidjeli smo već da je general počinio neki pokor i kod Lizavete Prokofjevne. Ne možemo ovdje iznositi podrobnosti, ali ćemo primijetiti ukratko: tomu je sastanku bila jezgra da je general uplašio Lizavetu Prokofjevnu i, gorkim aluzijama o Ganji, natjerao je u negodovanje. Otpravili su ga sa sramotom. Zato je i proveo takvu noć i takvo jutro, napokon je šenuo i istrčao na ulicu gotovo mahnit.

Kolja sve još nije potpuno razumio stvar i čak se nadao da će uspjeti s odrješitošću.

– No, kamo ćemo sada, što mislite, generale? – reče on. – Knezu nećete, s Lebedevim ste se posvađali, novca nemate, ja ih nikad nemam: eto, ostadosmo kratkih rukava, nasred ulice.

– Bolje i kratkih rukava nego nikakvih – promrmlja general. – Tom sam... dosjetkom uzbudio zanos... u oficirskom društvu... četrdeset i četvrte... Tisuću... osam stotina... četrdeset četvrte godine, da!... Ne sjećam se... O, ne spominji, ne spominji! »Gdje je moja mladost, gdje je moja svježina!« Kao što je kliknuo... tko je to kliknuo, Kolja?

– To je kod Gogolja, u *Mrtvim dušama*, tata – odgovori Kolja i pogleda oca plašljivo ispod oka.

– Mrtve duše! O, da, mrtve! Kad me pokopaš, napiši na grob:

»Ovdje leži mrtva duša!«
»Sramota me progoni!«

Tko je to kazao, Kolja?

– Ne znam, tata.

– Jeropjegova nije bilo! Jeroške Jeropjegova!... – poviče on bijesan, zastajući na ulici. – I to je sin, rođeni sin! Jeropjegov, čovjek koji mi je jedanaest mjeseci bio što i brat, za kojega sam na dvoboj... Knez Vigorjeckij, naš kapetan, kaže njemu pri čaši: »Gdje si ti, Griša, dobio svoj Anin red, daj reci!« – »Na bojnom polju za domovinu, eto gdje sam ga dobio!« – Ja vičem: »Bravo, Griša!« No, tu je nastao dvoboj, a zatim se vjenčao... s Marjom Petrovnom Su... Sutuginom i poginuo na bojištu... Tane je odskočilo od mojega križa na grudima i ravno njemu u čelo. »Dovijeka neću zaboraviti!« zaviknuo je i srušio se. Ja... ja sam služio pošteno, Kolja; služio sam plemenito, no sramota – »sramota mene progoni!« Ti i Nina doći ćete na grobak... »Bijedna Nina!« Nekada sam je, Kolja, zvao tako, odavno, još u prvo vrijeme, i ona je tako voljela... Nina, Nina! Što sam ja učinio od tvoga udesa! Zašto bi ti i ljubila mene, strpljiva dušo! U tvoje je majke anđeoska duša, Kolja, čuješ li, anđeoska!

– Ja to znam, tata. Tata, zlatni moj, hajde da se vratimo kući, k mami! Ona je trčala za nama! No, što ste stali? Kao da ne razumijete... No, što plačete?

Kolja je i sam plakao i ljubio ocu ruke.

– Ti mi ljubiš ruke, meni!

– Pa da, vama, vama! A kakvo je to čudo? Ta što ričete nasred ulice, a general ste, vojnik; ta hajdemo!

– Blagoslovio te Bog za to, mili dječače, što si smjeran bio prema sramotnomu... jest, prema sramotnomu starkelji, ocu svojemu... Da bio i u tebe isto takav dječak... *le roi de Rome*... O, *»proklet, bio ovaj dom!«*

– Ta što se to zapravo zbiva ovdje! – uzavri odjedanput Kolja. – Što se dogodilo? Zašto se nećete sada vratiti kući? Niste valjda poludjeli?

– Protumačit ću, protumačit ću ti... sve ću ti reći; ne viči, čut će svijet... *le roi de Rome*... O, *gadi mi se, žalostim se!*

»Gdje je grob tvoj, dadiljo!«

Tko je to kliknuo, Kolja?

– Ne znam, ne znam tko je kliknuo! Hajdemo kući odmah, odmah! Ja ću istući Ganju, ako želite... ali kamo ćete vi opet?

No general ga je vukao prema stubama jedne obližnje kuće.

– Kamo ćete vi? To su tuđe stube!

General sjeo na stube i sve vukao Kolju za ruku k sebi.

– Nagni se, nagni se! – mrmljao je. – Sve ću ti reći... sramota je... nagni se... uhom, uhom; reći ću ti u uho.

– Ta što vi to! – strašno se uplaši Kolja, ali ipak primakne uho.

– *Le roi de Rome*... – prošapće general, a kao da ga je spopala drhtavica.

– Što je?... Ta kakav vam se nadao *le roi de Rome?*... Što?

– Ja... ja... – prošapće opet general, sve se jače i jače hvatajući »svojemu dječaku« za rame – ja... hoću... ja tebi... sve, Marja, Marja... Petrovna Su-su-su...

Kolja se istrgne, uhvati generala za ramena i gledao ga je kao lud. Starac se sav zacrvenio, usne mu pomodrjele, sitna mu trzavica preletjela licem. Odjedanput se nagnuo i počeo polako padati Kolji na ruke.

– Kap! – dosjeti se Kolja naposljetku, i poviče da je odjeknulo cijelom ulicom.

V

Odista, Varvara je Ardalionovna u razgovoru s bratom pretjerala malo u točnosti svojih vijesti o kneževu snubljenju Aglaje Jepančine. Možda je kao bistra žena naslutila ono što će se zbiti u bliskoj budućnosti; možda ju je ogorčilo što se kao dim rasplinula sanjarija (u koju zapravo i sama nije vjerovala) i kao čovjek nije mogla uskratiti sebi zadovoljstvo da preuveliča nevolju i još više otrova ulije u srce bratu, kojega je uostalom ljubila iskreno i samilosno. No svakako od svojih prijateljica, Jepančinih, nije mogla dobiti takvih točnih vijesti; bile su samo aluzije, neizrečene riječi, prešućivanja, zagonetke. A možda su se Aglajine sestre i namjerno izbrbljale o čemu, da i same doznaju štogod od Varvare Ardalionovne; moglo je biti napokon i to da ni one nisu htjele uskratiti sebi žensko zadovoljstvo da bi malko podražile prijateljicu, makar i iz djetinjstva; ta nije moglo biti da za toliko vrijeme ne bi naslutile bar trunku njezinih namjera.

S druge strane, možda se varao i knez, premda je sasvim pravo govorio kad je uvjeravao Lebedeva da mu ne može ništa reći i da mu se nije dogodilo baš ništa posebno. I zaista, sa svima se zbilo kao nešto jako neobično: ništa se nije zbilo, a kao da se u isti mah zbilo veoma mnogo. Ovo je posljednje i naslutila Varvara Ardalionovna svojim pouzdanim ženskim instinktom.

No kako se dogodilo da su kod Jepančinih svi u jedan mah prionuli uz jednu i složnu misao da se s Aglajom zbilo nešto važno i da se odlučuje njen udes – to je jako teško valjano razložiti. Ali čim je sinula ta misao mahom u svih, odmah svi mahom stadoše tvrditi da su sve to zapazili već odavno i sve su jasno slutili; da je sve bilo jasno još od »bijednoga viteza«, pa i prije, samo onda još nisu željeli vjerovati u takvu nezgrapnost. Tako su tvrdile sestre; dakako, i Lizaveta je Prokofjevna prije svih naslutila i doznala sve, odavno ju je već »boljelo srce«, no bilo davno ili ne bilo, sada joj je misao o knezu odjedanput i suviše omrznula, zapravo zato što ju je sasvim bunila. Tu je bilo pred njom pitanje koje se mora odmah riješiti; ali ne samo da se nije moglo odmah riješiti, nego bijedna Lizaveta Prokofjevna nije znala ni zadati sebi to pitanje sasvim jasno, koliko se god trudila. Bila je teška stvar: »Valja li knez ili ne valja? Valja li sve to ili ne valja? Ako ne valja (u što nema sumnje), zašto zapravo ne valja? A ako možda i valja (što također može biti), zašto opet valja?« Sâm otac obitelji, Ivan Fjodorovič, razumije se, najprije se začudio, ali onda odjedanput priznao da se »bome i njemu za sve to vrijeme priviđalo nešto ovako, svaki mu se čas priviđalo!« Odmah je ušutio od ženina grozovita pogleda, ali ušutio je ujutro, a navečer, kad je bio nasamo sa ženom i morao opet govoriti, izrekao je iznenada i nekako posebno junačno nekoliko misli: »Pa što je zapravo?...« (Dalje je prešutio.) »Dakako, sve je to jako čudno, ako je samo istina, i da on ne poriče, no...« (Opet je prešutio.) »A u drugu ruku, ako se pravo promotri, knez je, Boga mi, jako divan momak i... i... naposljetku, ime je, plemensko naše ime, sve će to, što se kaže, nalikovati na podržavanje plemenskog imena, koje je bilo poniženo, to jest, u očima svijeta, s onoga gledišta, to jest, zato... dakako, svijet; svijet je svijet; no i knez nije ipak bez imetka, barem bez nekoga. Ima on... i... i... i...« (duga šutnja i odlučno zapinjanje.) Kad je Lizaveta Prokofjevna saslušala muža, planula je.

Prema njezinu je mišljenju sve to što se zbilo bila »neoprostiva i štoviše zlotvorska besmislica, neka fantastična slika, glupa i nezgrapna!« Ponajprije već zato jer je »taj knežić bolestan idiot, drugo, glupan, niti poznaje svijet, niti ima mjesta u svijetu: komu ćeš ga pokazati, kamo ćeš ga djenuti? Nekakav nedopustivi demokrat, nema ni čina i... i... što će reći Bjelokonska? A i zar smo mi Aglaji zamišljali i namjenjivali ovakvoga, ovakvoga muža?« Taj je posljednji argument, razumije se, bio glavni. Materinsko je srce drhtalo od te misli, polijevalo se krvlju i suzama, premda joj je u isti mah titralo u srcu nešto i odjedanput joj govorilo: »A zašto ne bi knez bio takav kakav vam treba?« A to uzvraćanje vlastitoga srca Lizaveti je Prokofjevnoj i bilo najnepriličnije.

Aglajinim se sestrama nekako svidjela misao o knezu; nije im se činila čak ni jako čudnom; jednom riječju, one bi mogle u jedan mah i sasvim pristati uz njega. Ali obje su odlučile šutjeti. Oduvijek se primjećivalo u obitelji: što god Lizaveta Prokofjevna upornije prianjala uzvraćati i opirati se u kojoj općoj i spornoj obiteljskoj stvari, to je jači mogao biti svima znak da se ona možda i slaže već s tom stvari. No Aleksandra Ivanovna nije mogla sasvim šutjeti. Mama ju je već odavno priznala za svoju savjetnicu te ju je sada svaki čas dozivala i iziskivala njezino mišljenje, a najviše uspomene, to jest: »Kako se dogodilo sve to? Zašto nije nitko vidio to? Zašto nisu govorili onda? Što je značio tada onaj gadni »bijedni vitez?« Zašto je osuđena ona jedina, Lizaveta Prokofjevna, da se brine o svemu, da sve primjećuje i naslućuje, a svi drugi prodaju zjake?« i tako dalje, i tako dalje.

Aleksandra je Ivanovna isprva bila oprezna i samo je primijetila da joj se prilično valjanom čini mamina misao da se izbor kneza Miškina za muža jednoj od Jepančinih može učiniti svijetu jako podesnim. Malo se pomalo ražestila i dodala čak da knez nikako nije »glupančić« i nije nikad ni bio, a što se tiče značenja – Bog bi znao u čemu će biti za nekoliko godina značenje čestita čovjeka kod nas u Rusiji; ili u prijašnjim uspjesima, kojih mora biti u službi, ili u čem drugom? Na sve to je mama odbrusila odmah da je Aleksandra »slobodnjakinja i da je sve to njihovo prokleto žensko pitanje«. Zatim je za pola sata otišla u grad, a odande na Kameni ostrov, da nađe Bjelokonsku, koja se baš kao namjerno zatekla u to vrijeme u Petrogradu, ali će ubrzo otići. Bjelokonska je bila krsna kuma Aglajina.

»Starica« Bjelokonska saslušala je sva grozničava i očajna priznanja Lizavete Prokofjevne i nimalo je nisu ganule suze te smetene majke obitelji, nego ju je čak i podrugljivo pogledala. Bila je to strašna despotica; u prijateljstvu, pa i u najstarijem, nije mogla trpjeti jednakost, a Lizaveta je Prokofjevna smatrala odlučno svojom *protégée*, kao i prije trideset i pet godina, i nikako se nije mogla pomiriti s oštrinom i samostalnošću njezine važnosti. Primijetila joj uz drugo da su se, »čini se, svi oni tamo, po svojoj vazdanjoj navadi, predaleko zatrčali i od muhe su stvorili slona; koliko god slušala, nije se uvjerila da se kod njih zaista dogodilo išta ozbiljno: ne bi li bilo bolje pričekati dok ne bude još štogod; a knez je prema njezinu sudu čestit mlad čovjek, premda je bolestan, čudan i baš preneznatan. Najgore je to što on javno uzdržava ljubavnicu«. Lizaveta je Prokofjevna veoma dobro razumjela da se Bjelokonska malo srdi zbog neuspjeha Jevgenija Pavloviča, kojega je ona preporučila. Vratila se kući u Pavlovsk još razdraženija nego što je otišla, i odmah su svi izvukli, najviše zato što su »pomjerili pameću«, što se ama ni u koga ne radi tako, nego jedino u njih. »Što ste se užurbali? Što je nastalo? Koliko god ja promatrala, nikako ne mogu razabrati da je zaista nastalo štogod! Pričekajte dok ne nastane! Koješta se privida Ivanu Fjodoroviču, a zar će se od muhe stvarati slon?« I tako dalje, i tako dalje.

Zaključilo se, dakle, da se moraju umiriti, biti hladnokrvni i čekati. Ali žalibože, mir nije potrajao ni deset minuta. Prvi udar hladnokrvnosti nanijele su vijesti o onome što se zbilo za mamine odsutnosti na Kamenom ostrvu. (Lizaveta je Prokofjevna otišla onamo sutradan nakon toga kad im je knez došao u jedan noću umjesto u deset sati.) Na nestrpljivo ispitivanje majčino odgovarale su sestre veoma potanko, ponajprije »da se nije dogodilo baš ništa dok nje nije bilo«, da je knez došao, ali Aglaja dugo nije izašla k njemu, cijelih pola sata, onda je izašla, a kad je izašla, odmah je ponudila knezu da igraju šah; da knez u šahu ne zna ni krenuti, i Aglaja ga je odmah pobijedila; veoma se odobrovoljila i silno je postiđivala kneza za njegovu nevještinu, silno mu se smijala, tako da je žalost bila pogledati kneza. Zatim mu je ponudila da se kartaju duraka. Ali tu se dogodilo sasvim obratno: knez je u duraku bio tako jak, kao... kao profesor, igrao je majstorski; Aglaja je i varala, i podmetala karte, i pred njim krala njegove dobitke, a ipak je svaki put ostajala durakinja; kojih pet puta redom. Aglaja se strašno razbjesnjela, čak se sva zaboravila; počastila je kneza tolikim bockalicama i drzovitostima da se i on prestao smijati, i sav je problijedio kad mu je rekla naposljetku da »neće stupiti u tu sobu dok on tu bude sjedio, i da je ružno od njega što dolazi k njima, i još po noći, u jedan sat, nakon svega što se dogodilo«. Onda je zalupila vratima i otišla. Knez je otišao kao s pokopa, makar su ga one usrdno tješile. Odjedanput, četvrt sata nakon kneževa odlaska, dotrčala Aglaja odozgo na terasu, tako žurno da nije ni obrisala oči, a oči su joj bile uplakane; strčala je pak zato jer je došao Kolja i donio ježa. Sve su stale gledati ježa; na njihova pitanja odgovorio je Kolja da jež nije njegov i da on ide sada sa svojim prijateljem, drugim gimnazijalcem, Kostjom Lebedevim, koji je ostao na ulici i stidi se ući jer nosi sjekiru; i ježa i sjekiru kupi-

li su maloprije od seljaka kojega su sreli. Ježa je seljak ponudio i prodao za pedeset kopjejaka, a oni su ga nagovorili da im proda i sjekiru jer je baš prilika, a i jako je lijepa sjekira. Sad odjedanput počela Aglaja silno navaljivati na Kolju da joj odmah proda ježa, sve se pomamila, Kolju je nazvala čak i Kolja dugo nije pristajao, ali najzad nije izdržao, nego je pozvao Kostju Lebedeva, koji je zaista ušao sa sjekirom i veoma se zbunio. No sada se odjedanput razabralo da jež i nije njihov, nego nekoga trećega dječaka, Petrova, koji je njima dvojici dao novac da mu kupe od nekoga četvrtog dječaka Schlosserovu povijest,[67] koju je taj prodavao povoljno jer mu je trebao novac; oni krenuli kupiti Schlosserovu povijest, ali nisu ustrajali, nego kupili ježa; i jež, dakle, i sjekira pripadaju onomu trećemu dječaku, pa mu ih oni sada i nose umjesto Schlosserove povijesti. No Aglaja je navalila toliko da su se najzad nakanili i prodali joj ježa. Čim je Aglaja dobila ježa, odmah ga uz Koljinu pomoć stavila u pletenu košaricu, pokrila ga ubrusom i počela moliti Kolju da odmah, nikuda ne zalazeći, odnese ježa knezu, od nje, i neka ga zamoli da primi ježa »za znak najdubljega poštovanja njezina«. Kolja radosno pristade i zadade riječ da će ga odnijeti, ali stade odmah zaokupljati: »Što znači jež i ovakav dar?« Aglaja mu odgovori da se to njega ne tiče. On joj odvrati da je uvjeren, tu ima neka alegorija. Aglaja se rasrdi i odbrusi mu da je deran i ništa više. Kolja joj odmah uzvrati: kad ne bi u njoj cijenio ženu, a osim toga i svoja načela, to bi joj odmah i dokazao da umije odgovarati na takvu uvredu. Završilo se uostalom time da je Kolja ipak u zanosu krenuo odnijeti ježa, a za njim potrčao i Kostja Lebedev; Aglaja nije otrpjela, nego kad je vidjela da Kolja prejako maše košaricom, zaviknula za njim s terase: »Molim vas, Kolja, nemojte ispustiti, golube!«, kao da se i nije maloprije svađala s njim; Kolja zastao, pa i on, kao da se nije svađao, odviknuo nadasve voljko: »Neću, neću ispustiti, Aglaja Ivanovna, ne brinite ništa!«, i potrčao opet što ga noge nose. Aglaja se nakon toga grohotom nasmijala i iznimno zadovoljna otrčala u svoju sobu, pa je nakon toga cio dan bila jako dobre volje.

Taj je glas sasvim zastrašio Lizavetu Prokofjevnu. Čemu, rekao bi? No očito ju je snašla takva volja. Uznemirila se iznimno, a glavno – jež, što znači jež? Što se tu ugovorilo? Što se razumijeva time? Kakav je to znak? Kakav je to telegram? A uz to se kod ispitivanja dogodio bijedni Ivan Fjodorovič te svojim odgovorom sasvim pokvario cijelu stvar. Prema njegovu sudu, nije tu bilo nikakva telegrama, a jež je – »jednostavno jež i samo to – osim ako jež znači prijateljstvo, zaboravljanje uvreda i pomirbu, jednom riječju, sve je to obijest, ali svakako nevina i oprostiva«.

Usput primjećujemo da je dobro i pogodio. Knez se vratio kući od Aglaje, ismijan i istjeran od nje, presjedio već oko pola sata u najmračnijem očaju, a odjedanput osvanuo Kolja s ježom. Odmah se razvedrilo nebo; knez kao da je uskrsnuo od mrtvih, ispitivao Kolju, pazio mu na svaku riječ, ispitkivao ga ponovo po deset puta, smijao se kao dijete i svaki čas stiskao ruke obojici dječaka koji su se smijali i vedro ga gledali. Pokazalo se, dakle, da mu Aglaja prašta i knez smije opet otići k njoj večeras, a njemu je to bilo ne samo glavno, nego i sve.

– Kakva smo mi još djeca, Kolja!... i... kako je to dobro što smo djeca! – klikne on napokon sav omamljen.

– Sve u svemu, ona je zaljubljena u vas, kneže, i ništa više! – odgovori Kolja s autoritetom i uvjerljivo.

[67] Friedrich Schlosser (1776-1861), njemački povjesničar, napisao je *Opću povijest svijeta*.

Knez plane, ali ne odgovori ovaj put ni riječi, a Kolja je samo hihotao i pljeskao dlanovima; nakon časka se nasmije i knez, a zatim je sve do večeri svakih pet minuta gledao na sat je li prošlo mnogo vremena i je li još dugo do večeri.

Ali uzbuđenje je prevladalo: Lizaveta Prokofjevna nije naposljetku otrpjela, nego se odala časku svoje histerije. Iako su je odvraćali i muž i kćeri, poslala je odmah po Aglaju da joj zada posljednje pitanje i da od nje dobije najjasniji i posljednji odgovor. »Da sve završim u jedan mah i da svalim sa sebe, tako da ne bude više ni spomena!« »Inače«, izjavi ona, »neću poživjeti ni do večeri!« I sada se istom dosjetiše svi do kolike su besmislice dotjerali stvar. Od Aglaje nisu ništa postigli osim prijetvornog čuđenja, negodovanja, hihota i poruga knezu i svima koji je ispituju. Nakon toga je Lizaveta Prokofjevna legla u postelju i izašla samo na čaj, u ono vrijeme kad su očekivali kneza. Kneza je očekivala s trepetom, a kad je došao, gotovo ju je snašla histerija.

A knez je i sâm ušao plaho, gotovo pipajući, čudno se smješkao, zagledavao se svima u oči i kao da je sve zapitkivao, jer Aglaje opet nije bilo u sobi i on se odmah uplašio zbog toga. Te večeri nije bilo nikoga stranoga, bili su samo članovi obitelji. Knez Šćerbacki bio je još u Petrogradu, zbog zgode sa stricem Jevgenija Pavloviča. »Bar da se on zatekao ovdje i da je štogod kazao«, jadala je za njim Lizaveta Prokofjevna. Ivan je Fjodorovič sjedio iznimno zabrinuta lica; sestre su bile ozbiljne te su kao namjerno šutjele, Lizaveta Prokofjevna nije znala čime bi započela razgovor. Naposljetku je izgrdila energično željeznicu i pogledala kneza s odlučnim izazovom.

Nažalost, Aglaja nije izlazila i knez je propadao. Jedva tepajući i zbunjen, iskazao je mišljenje da je jako korisno popraviti željeznicu, ali Adelaida odjedanput prasne u smijeh i knez se opet pokunji. Baš u taj tren uđe Aglaja, spokojno i dostojanstveno, ceremonijalno uzvrati knezu naklon i svečano sjedne na prvo mjesto za okruglim stolom. Pogleda kneza ispitljivim pogledom. Svi shvatiše da je nastalo razrješenje svih nedoumica.

– Jeste li dobili mojega ježa? – zapita ona čvrsto i gotovo srdito.

– Dobio sam – odgovori knez crveneći se i zamirući.

– Onda odmah sada objasnite što mislite o tome? To je prijeko potrebno za mir mamin i cijele naše obitelji.

– Poslušaj, Aglaja... – usplahiri se general.

– To, to prelazi svaku granicu! – uplaši se odjedanput nečega Lizaveta Prokofjevna.

– Nema tu nikakvih granica, maman – odgovori kći oštro i odmah. – Ja sam danas poslala knezu ježa i želim znati njegovo mišljenje. Što je dakle, kneže?

– To jest, kakvo mišljenje, Aglaja Ivanovna?

– O ježu.

– To jest, ja mislim, Aglaja Ivanovna, vi želite doznati kako sam ja primio... ježa... da točnije kažem, što sam mislio... o toj pošiljci... Ježa, to jest... u takvom slučaju, mislim ja, jednom riječju...

Zadihao se i zašutio.

– No, niste mnogo rekli – pričeka Aglaja kojih pet sekundi. – Dobro je, voljna sam okaniti se ježa; ali veoma volim što mogu naposljetku završiti sve nedoumice koje su se zgrnule. Dopustite najzad da doznam od vas samog i osobno: snubite li vi mene ili ne snubite?

– Ah, Gospode! – istrglo se Lizaveti Prokofjevnoj.

Knez zadršće i uzmakne; Ivan se Fjodorovič ukoči; sestre se namršte.

– Ne lažite, kneže, govorite istinu! Zbog vas dosađuju meni čudnim ispitivanjem; ima li, dakle, to ispitivanje kakvu osnovu? No, dakle!

– Ja vas nisam snubio, Aglaja Ivanovna – izgovori knez i oživi u jedan mah. – No... vi znate i sami kako ja vas volim i kako vjerujem u vas... pa i sada...

– Ja vas pitam: prosite li vi mene ili ne prosite?

– Prosim – odgovori knez zamirući.

Nastade opće i silno kretanje.

– Sve ti to ne valja, mila moja – progovori Ivan Fjodorovič silno uzrujan. – To... to gotovo i ne može biti, ako je tako, Glaša... Oprostite, kneže, oprostite, dragi moj!... Lizaveta Prokofjevna! – obrati se on ženi za pomoć – treba proniknuti...

– Ja se odričem, ja se odričem! – zamaše Lizaveta Prokofjevna rukama.

– Ali dopustite, maman, da govorim i ja; ta i ja značim nešto u toj stvari: odlučuje se izniman časak u mojem udesu (Aglaja se izrazila upravo tako), i ja bih doznala i sama, a osim toga, volim što je pred svima... Dopustite, dakle, da vas zapitam, kneže: ako vi »gajite takve namjere«, čime zapravo mislite stvoriti moju sreću?

– Ne znam zaista, Aglaja Ivanovna, kako bih vam odgovorio; tu... što bih tu odgovarao? Pa i... treba li?

– Vi ste se, čini mi se, zbunili i zadihali; odahnite malo i saberite opet sile; ispijte čašu vode; ali odmah ću vam dati čaja.

– Ja vas volim, Aglaja Ivanovna, ja vas jako volim, ja vas jedinu volim i... molim vas, nemojte se šaliti, ja vas jako volim.

– No to je ipak važna stvar; mi nismo djeca i trebamo odlučno shvatiti stvar... Nastojte protumačiti sada kakav je vaš imetak.

– No-no-no, Aglaja! Što ti to! To ne valja, ne valja... – mrmljao je Ivan Fjodorovič preplašen.

– Sramota! – prošapće Lizaveta Prokofjevna glasno.

– Poludjela je! – isto tako glasno prošapće Aleksandra.

– Imetak... to jest novci? – začudi se knez.

– Jest.

– Ja... ja imam sada sto trideset i pet tisuća – promrmlja knez i zacrveni se.

– Samo? – glasno se i iskreno začudi Aglaja, a nimalo se ne zacrveni. – Ali ništa; osobito ako se štedi... Kanite li vi služiti?

– Želio sam položiti ispit za domaćeg učitelja...

– Jako zgodno; to će, dakako, uvećati naša sredstva. Mislite li postanete kamer-junker?

– Kamer-junker? Nisam nikako mislio na to, no...

No sada nisu obje sestre mogle izdržati, nego su prasnule u smijeh. Adelaida je već odavno bila primijetila u trzajima Aglajina lica znakove naglog, nesuzdržljivog smijeha koji je ona zasad još susprezala svom snagom. Aglaja pogleda oštro sestre, ali nije ni sama izdržala ni jedan čas, nego je udarila u najmahnitiji, gotovo histerični grohot; naposljetku je skočila i istrčala iz sobe.

– Ja sam i znala da je to jedino podsmijeh i ništa više! – uzvikne Adelaida. – Još od početka, od ježa.

– Ne, to ja neću dopustiti, neću dopustiti! – uskipi gnjevno Lizaveta Prokofjevna i poleti naglo za Aglajom. Za njom otrče odmah i sestre. U sobi ostadoše knez i otac obitelji.

– To, to... jesi li mogao zamisliti išta ovakvo, Lave Nikolajeviču? – oštro poviče general, očito ni sam ne znajući što bi rekao. Govori ozbiljno, ozbiljno!

– Ja vidim da me je Aglaja Ivanovna ismijavala – odgovori knez tužno.

– Pričekaj, brate; ja ću otići, a ti pričekaj... jer... protumači mi barem ti, Lave Nikolajeviču, barem ti: kako se dogodilo sve to i što sve to znači, u svoj, što se kaže, cjelini! Vidiš i sâm, brate – ja sam otac; ipak sam otac, zato i ne razumijem ništa; protumači mi barem ti!

– Ja volim Aglaju Ivanovnu; ona to zna i... čini se, odavno zna.

General slegne ramenima.

– Čudno, čudno!... I jako je voliš?

– Jako je volim.

– Čudno je, čudno meni sve to. To jest, takvo iznenađenje i udar, da... Vidiš, mili moj, ja ne govorim o imetku (premda sam se nadao da imaš više), no... meni je kćerina sreća... napokon... jesi li ti u stanju, što se kaže, stvoriti njoj... sreću? I... i... što je to: je li to od nje šala ili istina? To jest, ne od tebe, nego od nje?

Pred vratima se začuo glas Aleksandre Ivanovne; zvali su oca.

– Pričekaj, brate, pričekaj! Pričekaj i razmisli, a ja ću odmah... – izgovori on u žurbi i gotovo kao uplašen poleti na Aleksandrin zov.

Ugledao je ženu i kćer kako su grle pa jedna drugu polijeva suzama. Bile su to suze sreće, ganuća i pomirbe. Aglaja je ljubila majci ruke, obraze, usta; vatreno su se privijale jedna uz drugu.

– No eto, pogledaj je, Ivane Fjodoroviču, eto sada cijele nje! – reče Lizaveta Prokofjevna.

Aglaja okrene svoje sretno i uplakano lice s majčinih grudi, pogleda oca, nasmije se naglas, skoči k njemu, krepko ga zagrli i poljubi nekoliko puta. Onda opet poleti k majci, sasvim sakrije lice na njezinim grudima, da ga nitko ne vidi i odmah zaplače opet. Lizaveta je Prokofjevna pokrije krajem svojega šala.

– No, što je, što ti to radiš od nas, okrutna si ti djevojčica, prema svemu ovome, eto tako je! – izgovori ona, ali već radosno, kao da joj je odjednom lakše disati.

– Okrutna! Jest, okrutna! – prihvati iznenada Aglaja. – Tričava! Razmažena! Recite to tati. Ah, ta on je ovdje. Papa, vi ste to? čujte! – nasmije se kroz suze.

– Mila moja, idole moj! – ljubi joj ruku general koji se sav zasjao od sreće. (Aglaja mu nije otimala ruku.) – Ti dakle ljubiš toga mladića?

– Nipošto! Ne trpim ga... vašega mladića, ne trpim ga – bukne naglo Aglaja i digne glavu. – A ako se vi, papa, još jedanput usudite... ja vam ozbiljno kažem, čujte: ozbiljno vam kažem!

I zaista je govorila ozbiljno: sva se čak zacrvenjela i oči joj se blistale. Otac zapne i uplaši se, no Lizaveta mu Prokofjevna mahne iza Aglaje i on je razumio znak: »ne ispituj!«

– Ako je tako, anđele moj, onda, kako hoćeš, od volje ti; on je tamo sâm i čeka; ne bi li mu se natuknulo na fin način da ode?

General sad migne Lizaveti Prokofjevnoj.

– Ne, ne, to je već suvišno; pogotovo na »fin način«: otiđite sami k njemu; ja ću doći poslije, odmah. Hoću toga... mladića zamoliti za oproštaj jer sam ga uvrijedila.

– I jako uvrijedila – potvrdi Ivan Fjodorovič ozbiljno.

– Onda dakle... ostanite svi vi ovdje, a ja ću otići najprije sama, a vi dođite odmah za mnom, onoga časa; tako je bolje.

Došla ona već do vrata, ali se odjedanput vratila.

– Prasnut ću u smijeh! Umrijet ću od smijeha! – reče tužno. No toga se istoga časa okrene i potrči knezu.

– No, što je to? Što ti misliš? – izgovori Ivan Fjodorovič naglo.

– Bojim se izreći – odgovori Lizaveta Prokofjevna isto tako nagli – ali po mojem je sudu jasno.

– I po mojem je sudu jasno. Jasno kao dan! Voli.

– I ne samo da voli, nego je zaljubljena! – oglasi se Aleksandra Ivanovna. – Samo ne znam u što se zagledala!

– Bog je blagoslovio ako joj je takva sudbina! – prekrsti se Lizaveta Prokofjevna pobožno.

– Sudbina je dakle – potvrdi general – a sudbini ne možeš izmaći!

I svi pođoše u gostinsku sobu, a tu ih je opet čekalo iznenađenje.

Aglaja ne samo da nije udarila u smijeh kad je prišla knezu, kako se bojala, nego mu gotovo plaho rekla:

– Oprostite glupoj, nevaljanoj, razmaženoj djevojci (uhvatila ga za ruku) i budite uvjereni da vas svi mi cijenimo nadasve. A ako sam se usudila narugati vašoj krasnoj... dobroj prostodušnosti, oprostite meni tu obijest kao djetetu; oprostite što sam bila prionula uz nezgrapnost, koja dakako ne može imati ni najmanjih posljedica...

Te je posljednje riječi izgovorila Aglaja s naročitim naglaskom.

Otac, mati i sestre, svi stigoše u gostinsku sobu da sve to vide i čuju, i sve ih je prenerazila »nezgrapnost koja ne može imati ni najmanjih posljedica«, a još više ozbiljnost Aglajina kako je govorila o toj nezgrapnosti. Svi se zagledali znatiželjnim pogledom; no knez kao da nije razumio tih riječi, te je bio sretan, presretan.

– Zašto vi govorite tako – mrmljao je – zašto vi... molite... za oproštaj...

Htjede čak izreći kako nije vrijedan da njega mole za oproštaj. Tko bi znao, možda je opazio što znače riječi i »nezgrapnost koja ne može imati ni najmanjih posljedica«, ali kao nastran čovjek možda se i poradovao tim riječima. Svakako mu je već bio vrh blaženstva i samo to što će opet smjeti dolaziti k Aglaji, što će mu dopuštati da govori s njom, da sjedi s njom, da se šeta s njom, a tko bi znao, možda bi se on tim jedinim zadovoljio za sav život! (Toga zadovoljavanja kao da se u sebi i bojala Lizaveta Prokofjevna; ona ga je slutila: mnogo ga se bojala u sebi što ni sama nije umjela izgovoriti.)

Teško je zamisliti koliko je knez oživio i ojunačio se te večeri. Bio je tako veseo da je bilo veselje gledati ga – tako su poslije govorile Aglajine sestre. Raspripovijedao se, a to mu se nije dogodilo od onoga prijepodneva kad se prije pola godine prvi put upoznao s Jepančinima; nakon povratka u Petrograd bio je primjetljivo i namjerno šutljiv, te se još nedavno, pred svima, izlanuo knezu Ščerbackom da se mora suzdržavati jer nema pravo ponižavati misao time što je razlaže. Gotovo sam je i govorio cijele te večeri, i mnogo je pripovijedao; jasno je, radosno i potanko odgovarao na pitanja. Ali iz njegovih riječi nije ništa izviralo što bi nalikovalo na ljubavni razgovor. Sve su to bile tako ozbiljne, pa katkad i zakučaste misli. Razložio je čak i nekoliko svojih pogleda, svojih vlastitih tajnih promatranja, te bi sve to bilo i smiješno da nije tako »lijepo razložio«, kako su se poslije složili svi koji su ga slušali. General je, doduše, volio u razgovoru ozbiljne teme, no i on i Lizaveta Prokofjevna rasudiše u sebi da je tu već premnogo učenosti, pa se pred kraj ve-

čeri i snuždili. Ali knez je pred kraj dotjerao dotle da je ispripovijedao nekoliko vrlo smiješnih anegdota, kojima se sâm i smijao prvi, tako da su se drugi smijali više njegovu veselomu smijehu nego samim anegdotama. Što se pak tiče Aglaje, ona nije gotovo ni govorila cijele večeri; zato nije odustajala od slušanja Lava Nikolajeviča, pa i nije ga toliko slušala koliko ga je gledala.

– Sve ga gleda; očiju ne skida s njega; pazi mu na svaku rječcu; sve lovi, sve lovi! – govorila je poslije Lizaveta Prokofjevna mužu. – A da joj kažeš da ga voli, seli se sa svijeta!

– Što ćeš, sudbina! – slijegao je general ramenima, i dugo je još ponavljao tu riječ koja mu je bila omiljena. Dometnut ćemo da se njemu, kao poslovnu čovjeku, štošta nije sviđalo u svim tim sadašnjim prilikama, a najviše mu se nije sviđalo što je stvar nejasna; no i on je bio odlučio zasad šutjeti i da gledati... Lizaveti Prokofjevnoj u oči.

Veselo raspoloženje nije dugo potrajalo u obitelji. Odmah sutradan Aglaja se opet posvađala s knezom i tako je trajalo neprestano, za svih sljedećih dana. Po cijele se sate podrugivala knezu i zamalo ga nije prevraćala u lakrdijaša. Istina, sjedili su katkad po sat i po dva sata u domaćem vrtiću, u sjenici, ali se primjećivalo da knez za to vrijeme gotovo vazda čita Aglaji novine ili kakvu knjigu.

– Znate li – reći će mu jednom Aglaja, prekidajući čitanje novina – opazila sam da ste vi strašno neobrazovani; ništa ne znate dobro kad vas upitam: niti tko, niti koje godine, niti po kojem ugovoru. Vi ste jako jadni.

– Rekao sam vam da sam slabe učenosti – odgovori knez.

– A što je onda u vama? Kako da vas cijenim onda? Čitajte dalje; uostalom, ne treba, ne čitajte.

I opet je te iste večeri protrenulo nešto što je od nje bilo jako zagonetno svima. Vratio se knez Ščerbacki. Aglaja mu je bila jako ljubazna, mnogo ga ispitivala o Jevgeniju Pavloviču. (Knez Lav Nikolajevič nije još bio došao.) Odjedanput se knez Ščerbacki usudio nekako natuknuti o »bliskom i novom preokretu u obitelji«, o nekim riječima koje su bile izmakle Lizaveti Prokofjevnoj kako će možda opet morati odgoditi Adelaidinu svadbu pa da obje svadbe budu u jedan mah. Ne može se ni zamisliti kako je Aglaja planula na »sve to glupo nagađanje«, a uz drugo joj se istrgle riječi da »ona još ne kani odmjenjivati ničije ljubavnice«.

Te riječi preneraziše sve, ali najviše roditelje. Lizaveta je Prokofjevna u tajnom vijeću s mužem navaljivala da se moraju s knezom odlučno porazgovoriti o Nastasji Filipovnoj.

Ivan se Fjodorovič kleo da je sve to »puki istup« i da mu je uzrok u Aglajinoj »stidljivosti«; da knez Ščerbacki nije progovorio o svadbi, ne bi bilo ni istupa, jer Aglaja i sama zna, zna pouzdano, da je sve to puka kleveta pakosnih ljudi i da se Nastasja Filipovna udaje za Rogožina; a knez ne samo da nije tu u vezi, nego i nije ništa, pa nije nikad niti bio, ako će se već govoriti istinska istina.

A kneza ipak nije ništa bunilo i on je dalje bio blažen. O, dakako, on je primjećivao katkad u Aglajinim pogledima nešto mračno i nestrpljivo; ali je više vjerovao nečemu drugomu i mrak mu je nestajao sam od sebe. Kad je jedanput povjerovao, ništa ga više nije moglo pokolebati. Možda je bio i prespokojan; tako se barem činilo i Ipolitu, koji se jedanput slučajno sastao s njima u parku.

– No, nisam li vam tada rekao istinu da ste zaljubljeni? – započeo on, a pristupio knezu i zaustavio ga. Knez mu pruži ruku i čestita mu na »dobrom izgledu i zdravlju«. Bolesnik kao da se i sam ojunačio, kako je već prirođeno sušičavima.

Zato je i bio prišao knezu da mu kaže štogod zajedljivo o njegovu sretnom izgledu, ali se odmah smeo i počeo govoriti o sebi. Počeo se tužiti, tužio se mnogo i dugo i prilično zbrkano.

– Vi ne biste povjerovali – završi on – koliko su svi oni tamo razdražljivi, sitničavi, sebični, tašti, prosti; vjerujete li da su me primili jedino uz taj uvjet da što prije umrem, i sada su svi bijesni što ne umirem, nego mi je naprotiv bolje. Komedija! Okladio bih se da vi meni ne vjerujete.

Knez mu se nije htio protiviti.

– Katkada mislim čak i da se preselim opet vama – doda Ipolit nehajno. – Vi, dakako, ne smatrate da bi oni mogli primiti čovjeka radi toga da im svakako što prije umre?

– Ja sam mislio da su vas pozvali zbog kakvih drugih razloga.

– Eh! Ta vi ipak niste nimalo onako bezazleni kako kažu o vama! Sada nije vrijeme, ali ja bih vama inače štošta otkrio o tom Ganječki i o njegovim nadama. Vas potkopavaju, nemilo vas potkopavaju, i... čak vas žalim što ste tako spokojni. No žalibože – vi ne možete drugačije!

– Baš i jeste požalili za nečim! – nasmije se knez. – Što mislite, zar bih ja bio sretniji da sam nespokojniji?

– Bolje je biti nesretan, ali znati, nego biti sretan i biti zaluđivan. Vi kao da nikako ne vjerujete da se tko s vama natječe... u tom?

– Vaše riječi o utakmici, Ipolite, malo su cinične; žao mi je što nemam prava da vam odgovorim. Što se pak tiče Gavrile Ardalionoviča, priznajte i sami, zar on i može ostati spokojan nakon svega što je izgubio, ako vi samo znate bar donekle njegove prilike? Čini mi se da je najbolje promatrati s toga gledišta. On će se još uspjeti promijeniti, dugo će još poživjeti, a život je bogat... a uostalom... uostalom – zbuni se knez odjednom – što se tiče potkopavanja... ja i ne razumijem o čemu vi to govorite; bolje je da se okanimo toga razgovora, Ipolite.

– Okanimo ga se zasad; a i ne može biti od vas bez plemenitosti. Jest, kneže, vi morate sami pipnuti prstom, pa ipak još ne vjerujete, ha-ha! A prezirete li vi mene sada jako, što mislite?

– Zašto? Zar zato što ste se više od nas mučili i mučite se?

– Nije, nego zato što sam nedostojan svoje muke.

– Tko se više namučio, taj je, dakle, i dostojan mučiti više. Kad je Aglaja Ivanovna pročitala vašu ispovijed, htjela se sastati s vama, no...

– Odgađa... ne može ona, razumijem, razumijem... – prekine ga Ipolit, kao da nastoji brže odvratiti razgovor. – Zbilja, govore da ste joj vi sami pročitali naglas sav taj mutež bez glave i repa; zaista, sve je to u tlapnji napisano i... učinjeno. I ne razumijem koliko mora čovjek biti – ne kažem okrutan (to je meni poniženje), nego djetinjasto tašt i osvetoljubiv, pa da mi predbacuje tu ispovijed i da je upotrebljava kao oruđe protiv mene! Ne brinite se, ne kažem to vama...

– No meni je žao što se vi odričete toga spisa, Ipolite, iskren je, a znate, čak i najsmješnije stranice, a ima ih mnogo (Ipolit se silno namršti), iskupljene su mukom, jer priznavati to, bila je također muka i... možda veliko junaštvo. Misao koja je vas pokrenula imala je svakako plemenitu osnovu, kako god stvari inače izgledale. Što dalje, sve jasnije vidim ja to, kunem vam se. Ja ne sudim vama, ja govorim da kažem što mislim, i žao mi je što sam tada šutio...

Ipolit plane. Bila mu je sinula misao da se knez pretvara i lovi njega; no kad mu se zagledao u lice, nije mogao ne povjerovati njegovoj iskrenosti; lice mu se razvedrilo.

– A ipak trebam, evo, umrijeti! – reče on i umalo da nije dodao: »ovakav čovjek kao što sam ja!« – I zamislite kako mi dosađuje vaš Ganječka. Izmislio on zauzvrat da će od onih, koji su tada slušali moj spis, možda trojica-četvorica umrijeti prije mene! Što kažete! On misli, to je meni utjeha, ha-ha! Prvo, nisu još pomrli, a sve kad bi i pomrli ti ljudi, kakva mu je to utjeha, priznajte i sami! On sudi po sebi; ali je krenuo još i dalje, sada jednostavno grdi, kaže da čestit čovjek u ovakvoj zgodi umire šuteći i da sam ja u svemu tome pokazao samo puku sebičnost! Što kažete? Eto, kolika je sebičnost u njega! Kolika je istančanost, ili da točnije kažem, kolika je u isti mah volovska grubost njihove sebičnosti, koju oni ipak ne mogu nikako opaziti u sebi!... Jeste li čitali, kneže, o smrti nekoga Stjepana Gljebova,[68] u osamnaestom stoljeću? Slučajno sam pročitao jučer...

– Kakvoga Stjepana Gljebova?

– Nataknut je na kolac za cara Petra.

– Ah, Bože moj, znam! Ostao je živ petnaest sati na kolcu, na studeni, u bundi, i umro iznimno velikodušno; čitao sam dakako... a zašto?

– Pa daje Bog ljudima takvu smrt, a nama ne daje! Vi možda mislite da ja ne bih znao umrijeti onako kao Gljebov?

– O, nipošto – zbuni se knez – htio sam samo reći, da vi... to jest, ne da ne biste nalikovali na Gljebova, no... da vi... da biste vi prije bili onda...

– Ja pogađam: Ostermann,[69] a ne Gljebov – to hoćete reći?

– Kakav Ostermann? – začudi se knez.

– Ostermann, diplomat Ostermann, Petrov Ostermann – promrmlja Ipolit, a odjedanput se malo zbunio.

Nastala neka nedoumica.

– O, n-n-ne! Nisam to kanio reći – otegne knez odjednom nakon kratke šutnje. – Vi, čini mi se... nikad ne biste bili Ostermann. Ipolit se namršti.

– Uostalom, evo zašto ja to tvrdim – prihvati odmah knez, očito se želeći ispraviti – zato što tadašnji ljudi (kunem vam se, to me je uvijek zaprepaštavalo kao da i nisu nikako bili ovakvi ljudi kakvi smo mi danas, kao da nisu bili ovakvo pleme kakvo je danas, u naše doba, zaista, kao da su bili *druga* pasmina... Onda su ljudi bili nekako zadojeni jednom idejom, a sada su nervozniji, obrazovaniji, senzitivniji, nekako kao da nose u sebi dvije, tri ideje u isti mah... današnji je čovjek širi – i kunem vam se, to mu baš i smeta da bude onakav čovjek od jednoga kova, kao u ono doba... Ja... sam to rekao samo uz ono, a nisam...

– Razumijem; zbog naivnosti iz koje se niste složili sa mnom, sada ste se upeli tješiti me, ha-ha! Vi ste, kneže, pravo dijete. Ali opažam da sa mnom postupate kao... sa šalicom od porculana... Ništa, ništa, ja se ne srdim. Bilo kako bilo, zapodjenuli smo vrlo smiješan razgovor; vi ste, kneže, katkada pravo dijete. Znajte uostalom, ja bih možda želio biti malo bolje od Ostermanna; za Ostermanna ne bi vrijedilo uskrsavati iz mrtvih... Ali vi-

[68] Stjepan Bogdanovič Gljebov - ljubavnik prve žene cara Petra Velikog, Jevdokije Lopuhine; nabijen na kolac Crvenom trgu u Moskvi 1718. godine

[69] grof Andrej Ivanovič Ostermann (1868-1747), prepredeni političar i državnik, suradnik Petra Velikog. Carica Jelisaveta prognala ga je u Sibir.

dim da moram što prije umrijeti, jer inače ću ja sâm... Ostavite me! Doviđenja! No dobro, daj mi recite sami: što mislite, kako bih ja najbolje umro?... Da bi bilo, dakle, što god može biti... kreposnije? No, govorite!

– Prođite pokraj nas i oprostite nam našu sreću! – izgovori knez tihim glasom.

– Ha-ha-ha! Tako sam ja i mislio! Nadao sam se da ćete mi reći nešto slično! Ali vi... ali vi... No, no! Slatkorječivi ljudi! Doviđenja, doviđenja!

VI

O večernjem društvu u ljetnikovcu Jepančinih, u kojemu se imala pojaviti Bjelokonska, Varvara je Ardalionovna također istinito izvijestila brata; baš te su večeri očekivali goste; ali se ipak izrazila o tome malo nego što je trebalo. Istina, stvar se dogodila prenaglo, pa i s nekom sasvim suvišnom uzrujanošću, i baš zato što se u toj obitelji »sve radilo onako kako se ni u koga ne radi«. Sve se objašnjavalo nestrpljivošću Lizavete Prokofjevne, »koja nije htjela dulje sumnjati«, i žarkim drhtanjem roditeljskih srdaca zbog sreće ljubljene kćeri. Uz to je Bjelokonska zaista kanila uskoro otputovati; a kako je njezina protekcija zbilja mnogo vrijedila u svijetu i nadali su se da će knezu biti dobrostiva, to su roditelji očekivali da će »svijet« primiti Aglajina mladoženju ravno iz ruku svemoćne »starice«, pa ako dakle i bude u tom štogod čudno, pod ovakvim će se pokroviteljstvom učiniti kudikamo manje čudnim. Sve je zapravo bilo u tome da roditelji nikako nisu bili u stanju sami odgovoriti na pitanje: »Ima li i koliko zapravo ima ičega čudnoga u cijeloj toj stvari? Ili nikako nema ničega čudnoga?« Prijateljsko i iskreno mišljenje autoritativnih i kompetentnih ljudi vrijedilo bi baš u ovom času dok se još, po Aglajinoj volji, ništa nije bilo odlučilo konačno. Ali svakako bi morali, prije ili poslije, uvesti kneza u svijet o kojem on nije imao ni pojma. Da se kaže kraće, kanili su ga »pokazati«. Večernje je društvo bilo zamišljeno sasvim jednostavno; očekivali su se samo »domaći prijatelji«, veoma malo njih. Osim Bjelokonske, očekivali su jednu damu, ženu vrlo ugledna gospodina i dostojanstvenika. Od mladih su se ljudi nadali gotovo samo Jevgeniju Pavloviču; on treba doći da doprati Bjelokonsku.

Da će doći Bjelokonska, čuo je knez gotovo još tri dana prije te večeri; ali za večernji sastanak doznao je tek toga dana. Primijetio je dakako i zabrinuti lik obiteljskih članova, a kako su s nekim aluzijama i zabrinuto i zapodijevali s njim razgovor, dokučio je i to da se boje kakav će on dojam ostaviti. No u Jepančinih se u sviju do jednoga stvorila nekako misao kao da se on u svojoj bezazlenosti nipošto ne može dosjetiti da se ovako uznemiruju zbog njega. Zato su se svi i jadili u srcu, gledajući njega. Ali on zaista nije smatrao naročito važnim to što će biti; bio je zabavljen nečim sasvim drugačijim: Aglaja je svakoga sata postajala sve hirovitija i mračnija – to ga je ubijalo. Kad je doznao da se nadaju Jevgeniju Pavloviču, razveselio se jako i rekao da se odavno želi sastati s njim. Te se riječi nekako nisu svidjele nikomu; Aglaja je izašla zlovoljna iz sobe i tek kasno navečer, prije dvanaest sati, kad je knez već odlazio, ulučila priliku da mu nasamo rekne nekoliko riječi dok ga je ispraćala.

– Ja bih željela da vi sutra cio dan ne dolazite k nama, nego da dođete navečer kad se već okupe svi... gosti. Vi znate da će biti gostiju?

Uzela je govoriti nestrpljivo i na silu osorno; prvi je put progovorila o tom posijelu. Njoj je misao o gostima bila gotovo nepodnošljiva; svi su to opazili. Možda se i željela silno zbog toga svađati s roditeljima, ali su joj ponos i stidljivost priječili da zapodjene razgovor. Knez je odmah razumio da se i ona boji za njega (a ne želi priznati da se boji) i odjedanput se prepao.

– Da, pozvan sam – odgovori on. Njoj je očito bilo neprilično kako bi nastavila.

– Može li se s vama ozbiljno govoriti o čemu? Bar jednom u životu? – naglo se ona rasrdi, ali nije znala zašto se samo nije mogla suspregnuti.

– Može se, ja vas slušam; veoma mi je milo – mrmljao je knez. Aglaja pošuti opet časak i započe u očitoj mrzovolji.

– Nisam se htjela prepirati s njima o tom; u nekim zgodama ne možeš njih opametiti. Uvijek su mi odurna bila ta pravila što ponekad izbijaju na vidjelo u mame. Ne govorim o ocu, od njega se i ne može ništa iziskivati. Maman je, dakako, plemenita žena; usudite se njoj predložiti štogod nevaljano, pa ćete vidjeti. No, a toj se... tričavoj – klanja! Ne govorim o Bjelokonskoj: tričava je starica i tričava po karakteru, ali je pametna i zna sve njih držati u rukama – dobra je bar po tome. Oh, podlosti! I smiješno je: mi smo uvijek bili ljudi srednjega društva, najsrednjega što samo može biti; čemu biste se gurali u te više krugove? I sestre bi onamo; to je knez Ščerbacki smutio sve njih. Zašto se vi radujete što će doći Jevgenij Pavlovič?

– Slušajte, Aglaja – reče knez – meni se čini, vi se jako bojite za mene da se ja sutra ne bih porezao... u tom društvu?

– Za vas? Bojim se? – nakostriješi se Aglaja. – Zašto bih se bojala za vas, makar se vi... makar se vi sasvim osramotili? Što je meni do toga? I kako smijete govoriti takve riječi? Što to znači: »porezao se?« To je tričava riječ, nezgrapna.

– To je... školska riječ.

– No da, školska riječ! Tričava riječ! Vi, čini mi se, kanite sutra govoriti sve ovakvim riječima. Potražite kod kuće u svojem leksikonu još poviše takvih riječi: polučit ćete efekt! Šteta što umijete, čini mi se, lijepo ući; gdje ste to naučili? Hoćete znati uzeti i pristojno ispiti šalicu čaja kad vas svi budu namjerice gledali?

– Ja mislim da ću znati.

– Šteta; jer ja bih se nasmijala. Razbijte barem u gostinskoj sobi kinesku vazu! Skupa je: molim vas; razbijte; poklon je, mama će pomjeriti pameću i pred svima će zaplakati, toliko joj je dragocjena. Učinite kakvu gestu, kao što svagda činite, udarite i razbijte! Sjednite namjerice do nje!

– Naprotiv, postarat ću se da sjednem što dalje: hvala vam što upozoravate.

– Bojite se dakle unaprijed da ćete se razmahivati velikim gestama. Kladim se da ćete zapodjenuti razgovor o kakvoj »temi«, o nečemu ozbiljnom, učenom, uzvišenom. Baš će to... pristajati!

– Ja mislim, to bi bilo glupo... ako ne bi bilo u zgodnoj prilici.

– Slušajte, jedanput zauvijek – nije mogla najzad otrpjeti Aglaja – ako vi progovorite o nečemu kao što je na primjer smrtna kazna, ili o ekonomskom stanju Rusije, ili o tome da će »krasota spasti svijet«, to ću se ja... dakako razveseliti i jako se nasmijati, no... upozoravam vas unaprijed: ne pojavljujte mi se nakon toga pred očima! Čujete, ja govorim ozbiljno! Ovaj put govorim ja ozbiljno! I zaista je ozbiljno izgovorila svoju prijetnju te se i

nešto neobično čulo u njezinim riječima i izvirilo iz njezina pogleda što nikad dotad nije primjećivao knez i što, dakako, nije nalikovalo na šalu.

– No, vi ste postigli to da ću sada svakako »zapodjenuti razgovor«, pa i... možda... razbiti vazu. Maloprije se nisam ničega bojao, a sada se bojim svega. Svakako ću se porezati.

– Šutite dakle. Sjednite i šutite.

– Neću moći; uvjeren sam da ću od straha progovoriti i od straha razbiti vazu. Možda ću pasti na glatkom podu, ili će biti štogod takvo, jer mi se već događalo; to će mi se noćas prisnivati svu noć; zašto ste progovorili o tome!

Aglaja ga mrko pogleda.

– Znate li što: najbolje je da sutra i ne dođem. Javit ću da je brat bolestan i svršena stvar – riješi on naposljetku.

Aglaja topne nogom, pa i poblijedi od gnjeva.

– Gospode! Zar je to ikada bilo! Neće on doći, a ono je naročito za njega i... o, Bože! Užitak je imati posla s takvim... smušenim čovjekom kao što ste vi!

– No, doći ću, doći ću! – brže je prekine knez. – I zadajem vam poštenu riječ da ću presjediti cijelu večer i neću ni riječ izgovoriti. Učinit ću već tako.

– Divno ćete učiniti. Rekli ste maloprije: »Javit ću da je brat bolestan.« Otkud vam samo takvi izrazi? Kakva vam je slast govoriti sa mnom takvim riječima? Dražite li vi mene?

– Oprostite; i to je iz đačkog žargona; neću ga upotrebljavati. Jako dobro razumijem da se vi... bojite za mene... (ta nemojte se srditi!) i ja to silno volim. Vi ne biste povjerovali kako se sada bojim i – kako se radujem vašim riječima. No sav taj strah, kunem vam se, sve je to sitnica i besmislica. Tako mi Boga, Aglaja! A radost će ostati. Silno volim što ste vi takvo dijete, takvo dobro i valjano dijete! Ah, kako vi znate biti krasni, Aglaja!

Aglaja bi se, dakako, bila rasrdila, pa i htjela je već, ali odjedanput, u jedan mah, zahvatilo svu njezinu dušu neko čuvstvo, neočekivano i njoj samoj.

– A nećete li vi mene prekoriti za ove sada grube riječi... bilo kada... poslije? – upita ona iznenada.

– Što vi to, što vi to! I zašto ste opet planuli? Eto, i opet se mrštite! Odviše mrko počinjete katkada gledati, Aglaja, kako nikada prije niste gledali. Ja znam zašto je to...

– Šutite, šutite!

– Ne, bolje da kažem. Odavno sam htio reći; rekao sam već, no... nisam dosta rekao jer mi niste povjerovali. Između nas stoji ipak jedno biće...

– Šutite, šutite, šutite, šutite! – prekine ga naglo Aglaja, uhvati ga krepko za ruku i gotovo se prestravljena zagleda u njega.

U taj čas zovnuše nju; kao da se razveselila, ostavi kneza i otrči. Knez je cijele noći bio u groznici. Začudo, već ga je nekoliko noći redom tresla groznica. Sada mu se u polutlapnji javila misao: što će biti ako mu se sutra pred svima dogodi nastup? Ta događali su mu se nastupi pred svijetom. Ledio se od te misli; cijele mu se noći prikazivalo da je u nekom čudnom, nečuvenom društvu, među nekim neobičnim ljudima. Glavno je bilo to da je »zapodjenuo razgovor«; znao je da ne smije govoriti, ali je neprestano govorio, nagovarao ih na nešto. Među gostima su bili također Jevgenij Pavlovič i Ipolit i činilo se da su osobiti prijatelji.

Probudio se prije devet sati, s glavoboljom, s neredom u mislima, s čudnim dojmovima. Silno se radi nečega želio sastati s Rogožinom; sastati se i da mnogo razgovarati s njim –

o čemu zapravo, nije ni sâm znao; zatim je odjednom odlučio otići zbog nečega k Ipolitu. U srcu mu je bilo nešto nejasno, tako da su zgode koje su mu se dogodile toga jutra djelovale na njega doduše iznimno snažno, ali ipak nisu ostavile potpun dojam. Jedna od tih zgoda bio je Lebedevljev posjet.

Lebedev mu je došao prilično rano, početkom desetog sata, i gotovo sasvim pijan. Premda knez u posljednje vrijeme nije bio pažljiv, ipak mu je nekako palo u oči da se Lebedev jako loše vlada otkad se od njih odselio general Ivolgin, već tri dana. Nekako je odjednom sav prljav i zamrljan, kravata mu se otisnula u stranu, a ovratnik mu se na kaputu rasparao. U svojem je stanu čak i bjesnio i to se čulo preko maloga dvorišta; Vjera je jedanput došla sva zaplakana i nešto pripovijedala. Sada je došao te uzeo nekako vrlo čudno govoriti, udarati se u prsa i kriviti sebe za nešto...

– Dobio sam... dobio sam kaznu za nevjeru i podlost svoju... Dobio sam pljusku! – završi on najzad tragično.

– Pljusku! Od koga?... I tako rano ujutro?

– Rano ujutro? – osmjehne se Lebedev sarkastično. – Vrijeme tu ne znači ništa... ni za fizičku kaznu... no ja sam moralnu... pljusku dobio, a ne fizičku!

Sjeo on odmah bez skanjivanja i započeo pripovijedati. Pripovijest mu je bila veoma zbrkana; knez se namršti i htjede otići, ali ga odjedanput prenerazilo nekoliko riječi. Ukočio se od čuda... Čudne mu je stvari ispričao gospodin Lebedev.

Najprije je, čini se, govorio o nekom pismu; spomenuo je ime Aglaje Ivanovne. Onda je iznenada započeo Lebedev gorko kriviti samoga kneza; iz svega je proizlazilo da ga je knez uvrijedio. Isprva ga je, kaže, knez častio svojim povjerenjem u poslovima s izvjesnom »osobom« (Nastasjom Filipovnom), no poslije je sasvim prekinuo s njim i otjerao ga od sebe sramotno, i štoviše toliko uvredljivo da mu je posljednji put tobože grubo odbio »nedužno pitanje o najskorijim promjenama u kući«. U pijanim je suzama priznavao Lebedev da »nakon toga nije nikako više mogao podnijeti, pogotovo jer je znao mnogo... jako mnogo... i od Rogožina, i od Nastasje Filipovne, i od prijateljice Nastasje Filipovne, i od Varvare Ardalionovne... same... i od... i čak od same Aglaje Ivanovne, zamislite, po Vjeri, po ljubljenoj kćeri mojoj Vjeri, jedinici... da... uostalom, nije jedinica, jer ih imam tri. A tko je pismima obavještavao Lizavetu Prokofjevnu, čak i sasvim tajno, he-he! Tko joj je otpisivao o svim prilikama i... o kretnjama one osobe, Nastasje Filipovne, he-he-he! Tko je, tko je taj anonimac, dopustite da upitam?«

– Zar vi? – poviče knez.

– Baš ja – odgovori pijanac dostojanstveno – pa i danas sam u osam i pol sati, tek prije pola sata... nije, već su tri četvrti sata kako sam izvijestio preplemenitu majku da joj moram javiti jednu zgodu... znatnu. Pismom sam je izvijestio, po djevojci, na stražnje stube. Primila me je.

– Vi ste bili maloprije s Lizavetom Prokofjevnom? – upita knez, jedva vjerujući svojim ušima.

– Bio sam maloprije s njom i dobio pljusku... moralnu. Vratila mi je pismo, čak mi ga i dobacila neraspečaćeno... a mene istjerala naglavce... ali samo moralno, a ne fizički... uostalom, gotovo i fizički, zamalo da nije!

– Kakvo vam je pismo dobacila neraspečaćeno?

– Pa zar... he-he-he! Ta nisam vam još rekao! A ja sam mislio da sam već rekao... Dobio sam jedno pisamce da ga predam...

– Od koga? Komu?

No neke su se »izjave« Lebedevljeve iznimno teško mogle razumjeti, pa se jedva i dalo nešto zaključiti prema njima. Ali knez je dokučio, koliko je mogao, da je pismo predano Vjeri Lebedevoj u rano jutro, po sluškinji, da se preda na adresu... »isto kao i prije... isto kao i prije, izvjesnoj osobi i od iste ličnosti... (jer jednu od njih označavam ja nazivom »ličnosti«, a drugu samo nazivom »osobe«, za poniženje i za razliku, jer velika je razlika između nevine i visoko plemenite generalske gospođice i kamelije), pismo je dakle bilo od »ličnosti« koja započinje slovom A«...

– Kako može to biti? Nastasji Filipovnoj! Besmislica! – poviče knez.

– Bilo je, bilo, ali nije njoj, nego Rogožinu, svejedno, Rogožinu... bilo je čak i za gospodina Terentjeva, da mu se preda, jedanput, od ličnosti na slovo A – namigne i osmjehne se Lebedev.

Kako je često skakao s jednoga na drugo i zaboravljao o čemu je započinjao govoriti, knez zašuti da bi ga pustio da kaže što ima reći. No ipak je bilo nadasve nejasno: jesu li pisma išla baš preko njega, ili preko Vjere? Kad on sâm tvrdi da je »Rogožinu isto što i k Nastasji Filipovnoj«, onda je vjerojatnije da pisma nisu išla preko njega, ako je samo bilo pisama. Ali kako je pismo dopalo sada k njemu, nikako se nije objasnilo; najvjerojatnija je bila misao da ga je on nekako »dignuo« od Vjere... tajom ga ukrao i odnio s nekom namjerom Lizaveti Prokofjevnoj. Tako je naposljetku zaključio i razumio knez.

– Vi ste poludjeli! – poviče on sav smeten.

– Nisam sasvim, poštovani kneže – odgovori Lebedev prilično pakosno. – Istina je, htio sam izručiti vama, u vaše vlastite ruke, da vam iskažem uslugu... ali sam prosudio da je bolje iskazati uslugu ondje i o svemu obavijestiti preplemenitu majku... kao što sam i prije izvijestio jedanput pismom, anonimnim, i kad sam napisao maloprije na papiriću, unaprijed, te zamolio da budem primljen, u osam sati i dvadeset minuta, potpisao sam se opet: »vaš tajni dopisnik«; odmah su me pustili, bez zatezanja, čak i silno žurno, na stražnji ulaz... k preplemenitoj majci.

– No dakle?...

– Ostalo se već zna, zamalo me nije istukla; to jest, tek zamalo, tako se i može reći, zamalo me nije istukla. A pismo mi je dobacila. Htjela ga je, doduše, zadržati – vidio sam, primijetio sam – ali se predomislila i dobacila mi: »Kad su tebi, ovakvomu čovjeku, povjerili da predaš, onda i predaj«... Čak se i uvrijedila. Kad se i preda mnom nije svidjela da kaže, onda se i jest uvrijedila. Zapaljive je naravi!

– A gdje je pismo sada?

– Pa još uvijek kod mene, evo ga.

I on preda knezu Aglajino pismo Gavrili Ardalionoviču, koje je onaj tog istog jutra, nakon dva sata, sa slavljem pokazao sestri.

– To pismo ne smije ostati kod vas.

– Vama, vama! Vama ga i donosim – prihvati Lebedev vatreno. – Sad sam opet vaš, sav sam vaš, od glave do srca, sluga sam vam, nakon časovite nevjere! Kaznite srce, poštedite bradu, kao što je rekao Toma Morus... u Engleskoj i u Velikoj Britaniji, Mea culpa, mea culpa, kao što govori rimska papa... to jest, on je rimski papa, ali ja ga nazivam »rimska papa«.

– To se pismo mora odmah odaslati – usplahiri se knez – ja ću ga predati.

– A ne bi li bilo bolje, ne bi li bilo bolje, najodgojeniji kneže, ne bi li bilo bolje... ovako!

Lebedev udesi čudnu, umiljatu grimasu; silno se uzvrcka odjednom, kao da je ubodem iglom, pa je lukavo namigivao očima, a nešto radio i pokazivao rukama.

– Što to? – zapita knez otresito.

– Da ga zasad otvorimo! – prošapće on umilno i kao povjerljivo.

Knez skoči tako razjaren da je Lebedev stao bježati; no kad je dotrčao do vrata, zastade očekujući hoće li biti milosti.

– Uh, Lebedeve! Zar se može, zar se može dotjerati do takve podle nevaljalštine do kakve ste vi dotjerali – uzvikne knez žalosno.

Lebedevu se razvedri lice.

– Podao sam, podao! – približi se on odmah, u suzama, udarajući se u prsa.

– Ta to je odurno!

– I jest odurno. To je prava riječ!

– I kakva je vama navada da ovako... čudno postupate? Ta vi ste... jednostavno uhoda! Zašto ste pisali anonimno i uznemirivali... takvu plemenitu i predobru ženu? Zašto napokon Aglaja Ivanovna ne bi imala pravo pisati komu hoće? Jeste li je išli danas tužiti? Što ste se nadali da ćete dobiti ondje? Što vas je navelo na denuncijaciju?

– Samo od ugodne radoznalosti i... od uslužnosti plemenite duše, jest! – mrmljao je Lebedev. – A sada sam sav vaš, sav opet! Volja vas da me objesite!

– Vi ste ovakvi, kakvi ste sada, bili i kod Lizavete Prokofjevne? – upita knez gadljivo.

– Nisam... nego svježiji... pa i pristojniji; to sam ja postigao tek nakon poniženja... taj lik.

– Pa dobro, odlazite od mene!

No tu je molbu morao ponoviti nekoliko puta dok se gost nije nakanio napokon otići. Kad je već sasvim bio otvorio vrata, vratio se opet, došao na prstima nasred sobe i opet započeo rukama raditi znakove, pokazujući kako se otvara pismo; ali se nije usudio svoj savjet izreći riječima; naposljetku je izašao, smješkajući se tiho i ljubazno.

Iznimno je teško slušati sve to. Iz svega je iskakala jedna glavna i neobična činjenica: da je Aglaja u veliku nemiru, u velikoj neodlučnosti, u velikoj muci radi nečega. (»Od ljubomore«, šapnuo je knez u sebi.) Moglo se zaključiti i to da su nju dakako i zbunjivali loši ljudi, a veoma je bilo čudno što im je toliko vjerovala. Dakako da su u toj neiskusnoj, ali plamenoj i ponosnoj glavici dozrijevali neki osobiti naumi, možda i pogubni i... sasvim neobični. Knez se sav prepao i u zabuni svojoj nije znao na što bi se odlučio. Morao je svakako presresti nešto, to je osjećao. Pogleda još jednom adresu na zapečaćenom pismu; o, nije mu u to bilo sumnje ni nemira jer je vjerovao; drugo ga je uznemiravalo u tom pismu: nije vjerovao Gavrili Ardalionoviču. A ipak odluči da mu sâm preda to pismo, osobno, te je zbog toga bio već krenuo iz kuće, ali se putem predomisli. Gotovo već pred Pticinovom kućom naišao je kao naročito na Kolju i predao njemu pismo, da ga izruči bratu, kao da je ravno od same Aglaje Ivanovne. Kolja nije ispitivao, nego je predao pismo, tako te Ganja nije ni slutio da je pismo prošlo tolike stanice. Kad se knez vratio kući, pozove k sebi Vjeru Lukjanovnu, pripovjedi joj što je bilo i umiri je, jer je ona sve još tražila pismo i plakala. Prestravila se kad je doznala da je otac odnio pismo. (Knez je tek poslije doznao od nje da je više puta poslužila kradom Rogožinu i Aglaji Ivanovnoj; nije joj ni na pamet padalo da bi to imalo moglo štetiti knezu)...

A knez je na kraju krajeva zapao u takvu rastresenost da, kad mu je za koja dva sata dotrčao od Kolje glasnik i javio očevu bolest, nije u prvi čas gotovo ni razumio što je. No ta ga je zgoda i oporavila jer mu je usmjerila pažnju u drugom pravcu. Ostao je kod Nine

Aleksandrovne (kamo su, dakako, prenijeli bolesnika) gotovo sve do večeri. Nije im bio ni od kakve koristi, ali ima ljudi koje nekad voliš gledati uza se u kakvom teškom času. Kolja se silno prestravio, plakao grčevito, ali ipak je neprestano trčkarao; otrčao po doktora i našao trojicu, otrčao u ljekarnicu, u brijačnicu. Generala su oživjeli, ali nisu ga osvijestili; doktori su govorili da je »pacijent svakako u opasnosti«. Varja i Nina Aleksandrovna nisu odlazile od bolesnika; Ganja je bio zbunjen i potresen, ali nije htio odlaziti gore, pa i bojao se vidjeti bolesnika; lamao je rukama i u zbrkanom razgovoru s knezom izrekao nekako da se, eto, dogodila »takva nesreća i kao navlaš u ovo vrijeme!« Knezu se učinilo da razumije o kakvom zapravo vremenu on govori. Ipolita nije knez više zatekao u Pticinovoj kući. Navečer je dotrčao Lebedev, koji je nakon jučerašnje »izjave« spavao i sve dotad nije se budio. Sada je bio gotovo i trijezan i ronio je kraj bolesnika iskrene suze, kao uz rođenog brata. Naglas je krivio sebe, ali nije kazivao zbog čega, nego je zaokupljao Ninu Aleksandrovnu i svaki joj čas tvrdio da je »on jedini kriv i nitko do njega... samo od ugodne radoznalosti, i da je »pokojnik« (tako je tko zna zašto uporno nazivao živoga još generala) bio čak najgenijalniji čovjek!« Osobito je ozbiljno isticao tu genijalnost, kao da bi od toga moglo biti u ovaj čas kakve neobične koristi. Kad je Nina Aleksandrovna vidjela njegove iskrene suze, bez ikakvog mu je prijekora i gotovo umiljato napokon rekla: »No, Bog bio s vama, ta nemojte plakati, Bog će vam oprostiti!« Lebedeva toliko preneraziše te riječi i ton njihov da cijelu tu večer nije više htio ni odlaziti od Nine Aleksandrovne, a i svih sljedećih dana, sve do generalove smrti, ostajao im je u kući gotovo od jutra do mraka. Dva puta je toga dana dolazio k Nini Aleksandrovnoj sluga Lizavete Prokofjevne da upita za bolesnikovo zdravlje. A kad je navečer u devet sati ušao knez k Jepančinima u gostinsku sobu, već punu gostiju, Lizaveta ga je Prokofjevna odmah stala ispitivati o bolesniku, sa sućuti i potanko, i dostojanstveno odgovorila Bjelokonskoj na njezino pitanje: »Tko je taj bolesnik i tko je Nina Aleksandrovna?« To se knezu veoma svidjelo. A on, kad je pripovijedao Lizaveti Prokofjevnoj, govorio je »krasno«, kako su poslije kazivale Aglajine sestre, »skromno, tiho, bez suvišnih riječi, bez gesta, dostojanstveno; ušao je krasno; odjeven izvrsno«, i ne samo da nije »pao na glatkom podu«, kako se bojao uoči toga dana, nego se očito svih dojmio ugodno.

A čim je sjeo i ogledao se, odmah je primijetio da cijelo to društvo nipošto ne nalikuje na jučerašnje prikaze, kojima ga je uplašila Aglaja, ili na more što su mu se prisnivale po noći. Prvi je put u životu ugledao okrajak onoga što se naziva strašnim imenom »svijeta«. Odavno je već, po nekim svojim osobitim nakanama, zamislima i sklonostima, želio prodrijeti u taj začarani ljudski krug, i zato ga je veoma zanimao prvi dojam. Taj je prvi dojam bio čaroban. Nekako mu se odmah i u prvi mah učinilo kao da su se svi ti ljudi zato i rodili da budu na okupu; da kod Jepančinih i nema nikakva »društva« i nikakvih pozvanih gostiju, nego su sve to sami »svoji ljudi«, a on sam kao da im je već odavno odan prijatelj i istomišljenik te se sada vratio k njima nakon kratka rastanka. Omama otmjenih manira, priproste i tobožnje iskrenosti bila je gotovo čarobna. Nije mu ni na pamet padalo da je sva ta iskrenost i plemenitost, oštroumnost i uzvišena vlastita dostojanstvenost možda samo sjajna umjetna tvorevina. Štoviše, gosti su bili, unatoč naočitoj vanjštini, uglavnom isprazni ljudi koji, uostalom, nisu ni sami znali u svojem samozadovoljstvu da je mnogo onoga što je dobro u njih samo umjetna tvorevina, zbog koje nisu krivi jer su je dobili nesvjesno i baštinili. U to nije knez htio ni sumnjati u omami od divote prvoga dojma. Vidio je, na primjer, kako taj starac, taj ugledni dostojanstvenik koji bi mu po godinama mogao biti djed, čak i prekida svoj razgovor da sasluša njega, ovako mlada i neiskusna čovjeka, i ne samo da ga sluša, nego očito cijeni njegovo mišljenje, tako je ljubazan, tako je iskreno dobrodušan, a onamo su oni tuđi i tek se prvi put sastaju.

Kneževe se žarke osjetljivosti dojmila možda najviše istančanost te uljudnosti. Možda je i unaprijed bio prejako sklon pa i zaokupljen sretnim dojmom.

A međutim, svi ti ljudi – premda su dakako bili »domaći prijatelji« i uzajamni prijatelji – nisu ipak ni izdaleka bili toliki prijatelji niti tomu domu, niti uzajamni, za kakve ih je držao knez čim su ga predstavili i upoznali s njima. Bilo je tu ljudi koji nikad ni za što ne bi priznali da su Jepančini ikoliko ravni njima. Bilo je tu ljudi koji su i sasvim mrzili jedan drugoga; starica Bjelokonska za cijeloga je života »prezirala« ženu »starkelje-dostojanstvenika«, a ova opet nije nikako trpjela Lizavetu Prokofjevnu. Taj »dostojanstvenik«, muž njezin, koji je odnekud bio pokrovitelj Jepančinima još od njihove mladosti, pa i sada je tu vodio glavnu riječ, bio je takva silna ličnost u očima Ivana Fjodoroviča da on u njegovoj nazočnosti ništa nije mogao osjećati osim smjernosti i straha, te bi i iskreno prezirao sebe kad bi ma i časak smatrao da je jednak njemu, a ne bi u njemu gledao Zeusa olimpskog. Bilo je tu ljudi koji se nisu susretali po nekoliko godina i nije među njima bilo ničega osim ravnodušnosti, možda i odvratnosti, ali se sastali sada kao da su se vidjeli tek jučer u najprijateljskijem i najugodnijem društvu. Društvo uostalom nije bilo brojno. Osim Bjelokonske i starkelje-dostojanstvenika, koji je zaista bio ugledna ličnost, i osim njegove žene, bio je tu ponajprije jedan jako vrijedan vojnik general, barun ili grof, s njemačkim imenom – čovjek neobično šutljiv, na glasu kao divan poznavatelj državnih poslova i gotovo kao učenjak – jedan od onih Olimpljana-upravnika koji znaju sve »osim možda same Rusije«, čovjek koji u pet godina izriče po jednu rečenicu, »znamenitu po svojoj dubini«, ali ta je rečenica takva da će svakako postati poslovicom, i za nju će doznati čak i u najvišem krugu; jedan od onih činovnika glavešina koji obično nakon iznimno duge (začudo duge) službe umiru u visoku činu, na krasnim mjestima i sa silnim novcem, premda i bez velikih djela i čak s nekim neprijateljstvom za takva djela. Taj je general bio neposredni pretpostavljeni Ivanu Fjodoroviču u službi te ga je on u žaru svoga plemenitoga srca, pa i po osobitom samoljublju, smatrao također svojim dobrotvorom, makar sam general nije sebe nipošto smatrao dobrotvorom Ivana Fjodoroviča, nego se vladao prema njemu sasvim spokojno, iako se rado koristio prerazličnim njegovim uslugama, a inače bi ga odmah zamijenio drugim činovnikom kad bi to iziskivale kakve zamisli, makar i nikako ne bile najviše. Tu je bio još jedan vremešan, važan gospodin, tobože čak i neki rođak Lizaveti Prokofjevnoj, premda to nije nikako bila istina; čovjek u lijepu činu i zvanju, čovjek bogat i iz dobre obitelji, temeljan i jako valjana zdravlja, velik govorljivac, pa i na glasu kao nezadovoljan čovjek (doduše u najdopuštenijem smislu te riječi), čovjek čak i žučljiv (ali i to je u njega bilo ugodno), s manirama engleskih aristokrata i s engleskim ukusom (na primjer, što se tiče krvavoga bifteka, konjske sprege, lakaja i tako dalje). Bio je silan prijatelj »dostojanstveniku«, zabavljao ga, a osim toga se Lizaveta Prokofjevna zbog nečega odavala neobičnoj misli da će tom vremešnom gospodinu (čovjeku malo lakomislenu i donekle ljubitelju ženskoga spola) odjednom pasti na pamet da usreći Aleksandru bračnom ponudom. Nakon toga, najvišega najuglednijeg sloja u društvu, dolazio je sloj mladih gostiju, ali i ti su sjali jako otmjenim svojstvima. Osim kneza Ščerbackog i Jevgenija Pavloviča, pripadao je tomu sloju i poznati, zamamni knez Nahalov, bivši zavodnik i pobjednik ženskih srdaca po svoj Europi, čovjek kojemu je sada već kojih četrdeset i pet godina, ali je sve još lijepe vanjštine, divno umije pripovijedati, čovjek koji ima imetka, uostalom, nešto neuređena, a prema navadi živi najviše u tuđini. Tu su bili napokon ljudi koji kao da su sačinjavali gotovo treći zasebni sloj, nisu pripadali sami po sebi »ekskluzivnom krugu« društvenomu, ali si ih jednako onako, kao i Jepančine, mogao katkada sretati u tom »ekskluzivnom« krugu. Jepančini su prema nekom taktu, primljenom za pravilo, voljeli, u onim rijetkim zgodama kad se kod njih sa-

stajalo pozvano društvo, miješati više društvo s ljudima nižega sloja, s odabranim predstavnicima »srednje vrste ljudi«. Jepančine su čak i hvalili zbog toga i govorili o njima da razumiju svoj položaj i ljudi su s taktom, a Jepančini su se ponosili takvim sudom o njima. Jedan od predstavnika te srednje vrste ljudi bio je te večeri jedan inženjer, pukovnik, ozbiljan čovjek, vrlo dobar prijatelj knezu Ščerbackom, koji ga je i uveo k Jepančininima, čovjek koji je, uostalom, u društvu bio šutljiv, a na velikom je kažiprstu desne ruke nosio velik i vidljiv prsten, po svoj prilici poklon. Tu je bio napokon čak i jedan literat, pjesnik njemačkog roda, ali ruski pjesnik, a osim toga sasvim pristojan, tako da je bez straha mogao biti uveden u otmjeno društvo. Bio je zgodne vanjštine, doduše nekako neugodne, bilo mu je po prilici trideset i osam godina, odijevao se besprijekorno, a bio je iz njemačke obitelji, nadasve građanske, ali i nadasve čestite; znao se koristiti različitim slučajevima, progurati se pod pokroviteljstvo visokih ljudi i održati se u njihovoj milosti. Nekada je preveo s njemačkoga neko znamenito djelo nekog znamenitog njemačkog pjesnika, u stihovima, znao je namijeniti svoj prijevod, znao se pohvaliti prijateljstvom s jednim znamenitim, ali pokojnim ruskim pjesnikom (postoji cio sloj pisaca koji se iznimno vole u tisku dičiti prijateljstvom s velikim, ali pokojnim piscima), a trk ga je nedavno uvela k Jepančinima žena »starkelje-dostojanstvenika«. Ta je gospođa bila na glasu kao pokroviteljica literatima i učenjacima, pa je i zaista jednomu ili dvojici pisaca pribavila čak i mirovinu, preko onih visokih ličnosti kod kojih je vrijedila. A neku je vrijednost i imala. Bila je to dama od kojih četrdeset i pet godina (dakle, jako mlada žena onakvomu staromu starkelji kakav je njezin muž), bivša ljepotica koja se, po maniji prirođenoj mnogim damama od četrdeset i pet godina, voljela i sada odijevati pregizdavo; pameti nije bila osobite, a jako sumnjivog znanja o literaturi. No zakriljavanje literata bilo je njoj isto takva manija kao i gizdava odjeća. Njoj su se posvećivala mnoga djela i prijevodi; dva-tri pisca naštampala su po njenu dopuštenju svoja pisma o iznimno važnim stvarima što su ih pisali njoj... I eto, cijelo to društvo smatrao je knez pravim pravcatim, držao ga za suho zlato, bez mješavine. Uostalom, i svi ti ljudi bili su te večeri kao namjerice najbolje volje i vrlo zadovoljni sobom. Svi su do jednoga znali da svojim posjetom iskazuju Jepančinima veliku čast. Ali knez nije žalibože ni sanjao o takvim finesama. Nije, na primjer, ni sanjao da se Jepančini, kad se odlučuju na tako važnu odluku o udesu svoje kćeri, ne bi ni usudili njega, kneza Lava Nikolajeviča, ne pokazati starkelji-dostojanstveniku, priznatom pokrovitelju njihove obitelji. A starkelja-dostojanstvenik, premda bi sasvim spokojno saslušao vijest da je kakva najgroznija nesreća stigla Jepančine – svakako bi se uvrijedio kad bi Jepančini zaručili kćer bez njegova savjeta, i da se tako kaže, bez njegova pitanja. Knez Nahalov, taj mili, taj neosporno oštroumni i nadasve srdačni čovjek, bio je silno uvjeren da je on neko sunce koje je te noći sinulo nad gostinjskom sobom Jepančinih. Smatrao ih je beskrajno nižima od sebe, i baš ta prostodušna i otmjena misao stvarala je u njemu divnu, milu neusiljenost i ljubaznost s tim istim Jepančinima. Znao je jako dobro da mora večeras svakako pripovjediti štogod čime će očarati društvo, i s nekim se zanosom spremao na to. Kad je knez Lav Nikolajevič saslušao poslije tu pripovijest, priznavao je da nije nikad ništa čuo što bi nalikovalo na takav sjajni humor i na takvu divnu živahnost i naivnost, gotovo ganutljivu u ustima takvoga don Juana kao što je knez Nahalov. A da je samo znao kako je ta pripovijest stara, otrcana; kako je napamet naučena i kako se već istrošila i dosadila po svim gostinjskim sobama, a samo se kod Jepančinih javlja opet kao novost, kao nenadana, iskrena i blistava uspomena sjajnog i krasnog čovjeka! Naposljetku i Njemčić pjesničić, premda se vladao neobično ljubazno i skromno, i on je gotovo smatrao da svojim posjetom iskazuje tomu domu čast. No knez nije primijetio naličje, nije opažao što je odozdo. Tu nevolju nije predviđala Aglaja. Ona je te večeri

bila krasna. Sve su tri gospođice bile elegantno odjevene, ali ne raskošno, a i nekako su se posebno počešljale. Aglaja je sjedila s Jevgenijem Pavlovičem i neobično prijateljski razgovarala s njim i šalila se. Jevgenij Pavlovič vladao se kao nešto ozbiljnije nego inače, možda i on iz poštovanja prema dostojanstvenicima. Ali njega su već odavno znali u otmjenom svijetu; bio se u njem već udomaćio premda je bio mlad. Te je večeri došao k Jepančinima s florom na šeširu, a Bjelokonska ga je pohvalila zbog tog flora: drugi koji otmjeni nećak ne bi možda u takvim prilikama ni stavio flor za takvim stricem. I Lizaveta je Prokofjevna bila zadovoljna time, ali se općenito činila nekako prezabrinutom. Knez je primijetio da ga je Aglaja dva-tri puta pozorno pogledala i čini se da je bila zadovoljna njime. Malo-pomalo sve ga više ispunjavao osjećaj sreće. Maloprijašnje »fantastične« misli i strahovanja (nakon razgovora s Lebedevim) činili su mu se sada, kad bi ih se iznenada ali često sjećao, tako nevjerojatnim, nemogućim, pa i smiješnim snom! (Ionako mu je bila prva, makar i nesvjesna želja, maloprije i cijelog dana – udesiti nekako da ne bi vjerovao tomu snu!) Govorio je malo, a i to samo odgovarao na pitanja, a naposljetku je zašutio sasvim, sjedio i sve slušao, ali se očito sav topio od miline. Malo-pomalo stvorilo se u njemu nešto kao nadahnuće, koje će planuti čim bude prilike... A progovorio je slučajno, opet odgovarajući na pitanje i, činilo se, bez ikakvih osobitih nakana...

VII

Dok se s uživanjem zagledavao u Aglaju, koja je veselo razgovarala s knezom Nahalovim i Jevgenijem Pavlovičem, vremešni vlastelin angloman, koji je u drugom kutu zabavljao »dostojanstvenika« i nešto mu oduševljeno pripovijedao, izgovori odjednom ime Nikolaja Andrejeviča Pavliščeva. Knez se brzo okrene k njima i stane slušati.

Govorilo se o današnjem poretku i o nekim neredima na vlastelinskim imanjima u tambovskoj guberniji. U anglomanovu pripovijedanju bilo je valjda i nešto veselo, jer starkelja se stao naposljetku smijati žučljivoj žestini pripovjedačevoj. Pripovijedao je tečno i nekako gunđajući otezao riječi, nježno naglašavajući vokale; izlagao je zašto je morao, i baš je zbog današnjeg poretka morao, prodati jedno svoje divno imanje u tambovskoj guberniji, čak i u pola cijene jer nije baš posebno trebao novac, a u isti je mah morao zadržati jedno nesređeno imanje, koje mu je na gubitak i pod parnicom, pa još doplatiti za njega. »Da se uklonim parnici još i s Pavliščevljevim posjedom pobjegao sam od njih. Još jedna ili dvije takve baštine, pa sam propao. Ondje su mi, uostalom, bile dopale tri tisuće desetina prekrasne zemlje!«

– Ta eto... Ivan je Petrovič rođak pokojnomu Nikolaju Andrejeviču Pavliščevu... ta ti si, čini mi se, tražio rođake – izgovori knezu tiho Ivan Fjodorovič, koji se odjedanput našao kraj njega i primijetio neobično zanimanje kneževo za razgovor. Dosad je zabavljao svoga pretpostavljenog generala, ali je već odavno opazio kako se Lav Nikolajevič sasvim osamio, pa se dao u brigu; htio ga je donekle uvući u razgovor i tako ga po drugi put pokazati i preporučiti »višim ličnostima«.

– Lav Nikolajevič, štićenik Nikolaja Andrejeviča Pavliščeva, nakon smrti svojih roditelja – uklopi on kad je sreo pogled Ivana Petroviča.

– Ja-ko mi je mi-lo – primijeti Ivan Petrovič – pa i sjećam se jako dobro. Maloprije, kad nas je Ivan Fjodorovič upoznao, odmah sam vas prepoznao, čak i po licu. Vi ste se zaista

vrlo malo promijenili u licu, premda sam vas vidio dok ste još bili dijete od deset ili jedanaest godina. Nešto takvo što podsjeća u crtama...

– Vi ste me vidjeli dok sam bio dijete? – upita knez s nekim neobičnim čuđenjem.

– O, jako davno već – nastavi Ivan Petrovič – u Zlatoverhovu, gdje ste tada živjeli kod mojih sestrični. Ja sam prije prilično često odlazio u Zlatoverhovo – ne sjećate se mene? Jako lako može biti da me se ne sjećate... Vi ste tada... u nekoj ste bolesti bili tada, tako da sam vam se jedanput i začudio...

– Ničega se ne sjećam! – potvrdi knez vatreno.

Još nekoliko riječi objašnjenja, do krajnosti spokojnog Ivana Petroviča i začudo uzrujanog kneza, i pokazalo se da su te dvije dame, vremešne djevojke, rođakinje pokojnoga Pavliščeva, koje su živjele na njegovu imanju Zlatoverhovu i knez im je bio predan na odgoj, bile opet sestrične Ivanu Petroviču. Ivan Petrovič, baš kao i svi drugi, nije ništa mogao objasniti o uzrocima zbog kojih se Pavliščev toliko brinuo o malom knezu, svojem posvojčetu. »Pa i zaboravio sam se onda zanimati za to«, no ipak se vidjelo da mu je divno pamćenje, jer se čak sjetio kako je stroga bila s malim štićenikom starija sestrična, Marfa Nikitišna, »tako da sam se s njom jedanput i posvađao zbog vas o načinu odgajanja jer bolesnom djetetu neprestano šibe te šibe, ta to je... priznajte i sami«..., a kako je naprotiv nježna bila s bijednim dječakom mlađa sestrična, Natalja Nikitišna... »Njih dvije žive sada«, objasni on dalje, »u tverskoj guberniji, (samo ne znam jesu li još žive?) gdje im je od Pavliščeva dopalo još kako čestito imanjce. Marfa Nikitišna htjela je, čini mi se, otići u manastir; ne tvrdim uostalom; možda sam to čuo o kom drugom... jest, to sam onomad čuo o doktorici«...

Knez ga slušao, a oči mu blistale od zanosa i ganuća. S neobičnim žarom izjavi on da će dovijeka zamjerati sam sebi što za tih šest mjeseci, za kojih je bivao po nutarnjim gubernijama, nije našao priliku da nađe i posjeti svoje bivše odgojiteljice. Svaki dan je htio otići i neprestano su ga odvraćale prilike... ali sada zadaje sebi riječ... svakako... makar i u tversku guberniju... »Vi dakle znate Natalju Nikitišnu? Kakva je to krasna, sveta duša! No i Marfa Nikitišna... oprostite mi, ali vi se, čini mi se, varate o Marfi Nikitišnoj! Bila je stroga, no... ta morala je gubiti strpljivost... s takvim idiotom kakav sam ja onda bio. (Hi-hi!) Ta ja sam onda bio sasvim idiot, ne biste povjerovali. (Ha-ha!) Uostalom... uostalom, vi ste me onda vidjeli i... Kako da se ja vas ne sjećam, recite, molim vas? Vi ste dakle... ah, Bože moj, vi ste dakle zaista rođak Nikolaju Andrejeviču Pavliščevu?«

– U-vjerujete-ravam vas – osmjehne se Ivan Petrovič, promatrajući kneza.

– O, to nisam ja zato rekao jer bih... sumnjao... pa zar se napokon i može sumnjati u to, (he-he!)... ikoliko?... To jest, makar ikoliko! (He-he!) No kažem zato jer pokojni je Nikolaj Andrejevič Pavliščev bio divan čovjek! Najvelikodušniji čovjek, zaista, uvjeravam vas!

Knezu ne da bi zapinjao dah, nego se on, što se kaže, »zagrcavao od krasnog srca«, kako je sutradan ujutro rekla Adelaida u razgovoru sa svojim zaručikom, knezom Ščerbackim.

– Ah, Bože moj! – nasmije se Ivan Petrovič. – Zašto ja ne bih mogao biti rođak i ve-li-kodušnu čovjeku?

– Ah, Bože moj! – poviče knez, buneći se, žureći se i oduševljavajući se sve jače i jače. – Ja... ja sam opet izrekao glupost, no... tako je moralo biti, jer ja... ja... ja, ali o tom se i opet ne radi! A i što sada značim ja, recite, molim vas, kad je riječ o tako krupnim stvarima... o takvim golemim interesima! I kad se usporedim s takvim nadasve velikodušnim čovjekom – jer on je, tako mi Boga, bio nadasve velikodušan čovjek, zar nije istina? Zar nije istina?

Knez je sav drhtao. Zašto se odjedanput tako uznemirio, zašto je zapao u takav zanos, ama ni za što, a čini se, nikako ni u mjeri s predmetom razgovora – teško je reći. U takvom je već bio raspoloženju i teško da nije osjećao u taj čas prema nekomu i zbog nečega najplamniju i najčuvstveniju zahvalnost – možda i prema Ivanu Petroviču, a teško da nije i prema svim gostima uopće. Prejako se bio »razdragao«. Ivan Petrovič ga stade naposljetku promatrati kudikamo pomnije; jako ga je pomno promatrao i »dostojanstvenik«. Bjelokonska uperila u kneza gnjevan pogled i stisnula usne. Knez Nahalov, Jevgenij Pavlovič, knez Šćerbacki, djevojke, svi su prekinuli razgovor i slušali. Činilo se da se Aglaja preplašila, a Lizaveta Prokofjevna jednostavno zapala u kukavštinu. Čudne su bile i one, kćeri i majka: same su smislile i odlučile da je knezu bolje prosjediti večer šuteći; no čim su ga ugledale u kutu, samog samcatog i sasvim zadovoljnog svojim udesom, odmah su se uzbunile. Aleksandra je već htjela otići k njemu i oprezno se, preko cijele sobe, pridružiti društvu, to jest društvu kneza Nahalova, kraj Bjelokonske. A čim je knez i sam progovorio, one se uzbunile još i jače.

– Da je bio nadasve divan čovjek, pravo kažete – izgovori Ivan Petrovič uvjerljivo i ne smješkajući se više – da, da... bio je to krasan čovjek! Krasan i vrijedan – nadoveže on, nakon kraće stanke. – Vrijedan čak, može se reći, svakoga poštovanja – nadoveže još uvjerljivije nakon treće stanke – i... i jako mi je čak ugodno što vidim od vas...

– Nije li se tomu Pavliščevu dogodila neka... čudna zgoda... s opatom... s opatom... zaboravio sam s kakvim opatom, samo su onda svi pripovijedali nešto – reče »dostojanstvenik«, kao prisjećajući se.

– S abbé Goureauom, jezuitom – napomene Ivan Petrovič. – Da, eto, to su najdoličniji i najvredniji ljudi naši! Jer ipak je bio čovjek dobra roda, imućan, komornik, pa da je... dalje služio... A on, eto, odjedanput ostavlja službu i sve da prijeđe na katolicizam i postane jezuit, i još gotovo otvoreno, s nekim zanosom. Zaista, u pravi je čas umro... Da; svi su tada govorili...

Knez je bio sav izvan sebe.

– Pavliščev... Pavliščev prešao na katolicizam? Ne može to biti! – poviče on zaprepašten.

– No, »ne može biti!« – promrmlja Ivan Petrovič s visine. To je već mnogo kad tako kažete, a priznajte i sami, mili moj kneže... Uostalom, vi toliko cijenite pokojnika... zaista bio je predobar čovjek, a tomu ja glavom i pripisujem uspjeh onoga probisvijeta Goureaua. No upitajte vi mene koliko sam se zatim brinuo i namučio zbog te stvari, i baš s tim istim Goureauom! Zamislite – obrati se on naglo starkelji – htjeli su čak iznijeti zahtjeve prema oporuci, pa sam se morao onda laćati i najodrješitijih postupaka... da ih opametim... jer oni su majstori u tim poslovima! Divni! No hvala Bogu, bilo je to u Moskvi, odmah sam otišao grofu, i mi smo ih... opametili...

– Vi ne biste vjerovali kako ste me ogorčili i prenerazili! – uzvikne opet knez.

– Žalim; ali u jezgri sve su to, pravo da kažemo, tričarije, pa bi bilo i završilo tričarijama, kao i svagda, uvjeren sam. Lanjskog ljeta – obrati se on starkelji – grofica je Krestovska također, kažu, otišla u inozemstvo u neki katolički samostan; naši nekako ne odolijevaju kad se jedanput odaju tim... spletkarima... osobito vani...

– To je sve od naše, ja mislim... umornosti – promljeska starkelja autoritativno. – No i način im je propovijedanja... izvrstan, svoj... i znaju zulašiti. I mene su trideset i druge godine u Beču uplašili, uvjeravam vas; samo im se ja nisam dao, nego sam im pobjegao, ha, ha! Baš sam pobjegao od njih.

– Ja sam čula, baćuška, da si ti onda pobjegao iz Beča u Pariz s ljepoticom groficom Levickom, ostavio si svoju službu, a nisi pobjegao od jezuita – priklopi odjednom Bjelokonska.

– No, ta jesam od jezuita, ipak je tako da sam pobjegao od jezuita! – prihvati starkelja i nasmije se ugodnoj uspomeni. – Vi ste, čini mi se, jako religiozni, što se sada tako rijetko događa u mlada čovjeka – obrati se on ljubazno knezu Lavu Nikolajeviču koji je bio zinuo i slušao ga, još vazda preneražen; starkelja je očito želio kneza upoznati pobliže; zbog nekih ga je razloga stao jako zanimati.

– Pavliščev je bio svijetao um i kršćanin, istinski kršćanin – izgovori odjedanput knez – pa kako se mogao podvrći vjeri... nekršćanskoj?

– Katoličanstvo je isto što i nekršćanska vjera! – nadoveže odmah, a oči mu zablistale i gledao je pred sebe kao da očima šiba po svima njima.

– No, to je pretjerano – promrmlja starkelja i u čudu pogleda Ivana Fjodoroviča.

– Zašto je katoličanstvo nekršćanska vjera? – okrene se na stolici Ivan Petrovič. – I kakva je onda ako nije kršćanska?

– Nekršćanska vjera, ponajprije! – izgovori knez u neobičnoj uzrujanosti i nadasve oštro. – To je prvo, a drugo, rimsko je katoličanstvo gore i od samog ateizma, takav je moj sud! Jest, takav je moj sud! Ateizam propovijeda samo ništicu, ali katolicizam ide dalje: on propovijeda unakaženoga Krista, kojega je, sâm olagao i pogrdio, oprečnoga Krista! On propovijeda Antikrista, kunem vam se, uvjeravam vas! To je moje osobno i davno uvjerenje i ono je izmučilo mene samoga... Rimski katolicizam vjeruje da se bez svjetske vlasti na cijelom svijetu crkva ne može održati na zemlji, i viče: *Non possumus!*[70] Prema mojem sudu rimski katolicizam i nije vjera, nego je baš nastavak zapadnog rimskog carstva i u njemu je sve podvrgnuto toj misli, počinjući od vjere. Papa je zahvatio zemlju, zemaljsko prijestolje i uzeo mač; od toga vremena sve i teče tako, samo su maču dometnuli laž, spletkarenje, prevaru, fanatizam, praznovjerje, zločine, igrali se najsvetijim, najistinskijim, najiskrenijim, najplemenitijim narodnim čuvstvima, sve su, sve su izmijenili za novac, za podlu zemaljsku vlast. I zar to nije Antikristov nauk?! Kako i ne bi od njih potekao ateizam? Ateizam je potekao od njih, iz samog rimskog katoličanstva! Ateizam je počeo ponajprije od njih samih: zar su oni sami mogli vjerovati sebi? On se učvrstio od odvratnosti prema njima; on je porod njihove laži i duševne nemoći! Ateizam! Kod nas ne vjeruju jedino još izuzetni staleži, oni koji su se otrgli od narodnog korijenja, kako se onomad sjajno izrazio Jevgenij Pavlovič; a tamo u Europi započinju već ne vjerovati velike mase naroda – prije zbog neukosti, zbog laži, a sada već zbog fanatizma, zbog mržnje prema crkvi i kršćanstvu. Knez zastade da odahne. Govorio je strašno brzo. Bio je blijed i zadihao se. Svi se gledali, ali naposljetku se starkelja otvoreno nasmije. Knez Nahalov izvadi lornjet te je promatrao kneza, ne skidajući očiju s njega. Njemčić pjesnik išuljao se iz kuta i primaknuo se stolu, smješkajući se zloslutnim smiješkom.

– Vi jako pretjerujete – otegne Ivan Petrovič nekako dosadno, pa i kao da se žapa nečega – i tamošnja crkva ima predstavnika koji su vrijedni svakoga poštovanja i kreposni.

– Ja nisam nikad ni govorio o pojedinim crkvenim predstavnicima. Govorio sam o rimskom katolicizmu u suštini njegovoj, ja govorim o Rimu. Zar može crkva sasvim nestati? Nisam to nikada govorio!

– Pristajem, no sve se to zna, pa i... ne treba i... spada u bogoslovlje...

[70] Ne možemo! (lat.)

– O, ne, ne! Ne spada samo u bogosloviju, uvjeravam vas, ne spada! To se kudikamo jače tiče nas nego što vi mislite. U tom i jest sva naša zabluda što još ne uviđamo da to nije jedino bogoslovna stvar! Ta i socijalizam je porod katoličanstva i katoličke je suštine! I on je, kao brat njegov ateizam, potekao iz očaja za opreku katoličanstvu u moralnom smislu, da zamijeni izgubljenu moralnu vlast religije, da utaži duhovnu žeđ ožednjeloga čovječanstva i da ga spasi, ali ne Kristom, nego opet nasiljem! To je također sloboda posredstvom nasilja, to je također ujedinjenje mačem i krvlju! »Ne smiješ vjerovati u Boga ne smiješ imati svojine, ne smiješ imati osobnost, *fraternité ou la mort*,[71] dva milijuna glava!« Po djelima ćete ih poznati – tako je rečeno! I nemojte misliti da je sve to tako nevino i nije strašno nama; oh, treba nam otpora, i što brže, što brže! Treba da za otpor Zapadu sine naš Hristos, kojega smo mi pokopali, a oni ga nisu ni znali! Ne trebamo ropski zapadati u zamku jezuitima, nego nositi svoju rusku civilizaciju i sada stati pred njih, pa da ne govore kod nas da je njihova propovijed izvrsna, kako je maloprije rekao netko...

– Ali dopustite, dopustite – strašno se uznemirio Ivan Petrovič, stao se osvrtati, pa i bojati se – sve su vaše misli, dakako, vrijedne hvale i pune patriotizma, no sve je to do krajnosti pretjerano i... bolje je i okaniti se toga...

– Ne, nije pretjerano, nego još prije umanjeno, baš umanjeno, jer ja nisam moćan iskazati, no...

– Ta dopustite!

Knez ušuti. Sjedio je ukočen na stolici i nepomičan gledao plamenim pogledom Ivana Petroviča.

– Meni se čini da je vas i prejako zaprepastila ona zgoda vašeg dobrotvora – primijeti starkelja ljubazno i vazda spokojan.

– Vas je razbuktala... možda samoća. Ako budete više živjeli među svijetom, a ja se nadam da će vas voljeti u društvu jer ste osobit mladić, vi ćete, dakako, umiriti svoje oduševljenje i vidjet ćete da je sve to mnogo jednostavnije... a uz to se takvi rijetki slučajevi... događaju, prema mojem sudu, donekle zbog naše prezasićenosti, a donekle zbog... dosade...

– Baš je tako, baš je tako – poviče knez – vrlo sjajna misao! Baš »zbog dosade, zbog naše dosade«, nije od prezasićenosti, nego naprotiv, od žeđi... nije od prezasićenosti, u tom ste se zabunili! Ne samo da je od žeđi, nego od uspaljenosti, od žeđi u vrućici! I... i nemojte misliti da je to u takvoj neznatnoj mjeri te se možemo samo smijati; oprostite mi, treba znati da slutimo! Kad naši stignu do obale, kad povjeruju da je to obala, tako će joj se razveseliti da će odmah dotjerati do krajnosti; zašto to? Vi se, eto, čudite Pavliščevu, vi sve pripisujete njegovu ludilu ili dobroti, ali nije to tako? Ne zadivljuje u takvim zgodama samo nas, nego i cijelu Europu naša ruska strastvenost; kod nas ako tko prijeđe na katolicizam, svakako će postati jezuit, i još najpodmukliji; ako postane ateist, svakako će započeti zahtijevati da se vjera u Boga iskorijeni nasiljem, dakle i mačem! Čemu, čemu u jedan mah takvo bjesnilo? Zar vi ne znate? Zato što je našao domovinu koju ovdje nije bio vidio, pa se razveselio; našao je obalu, zemlju, poletio je ljubiti. Ta ne nastaju ruski ateisti i ruski jezuiti zbog same taštine, ne nastaju svagda zbog samih gadnih, taštih čuvstava, nego i zbog duševne boli, zbog duševne žeđi, zbog žudnje za višim radom, za čvrstom obalom, za domovinom u koju su prestali vjerovati jer je nisu nikad ni znali! A Rus lako može postati ateist, lakše nego itko na cijelom svijetu! A naši ljudi ne postaju jednostavno ateisti, nego će svakako povjerovati u ateizam kao u novu vjeru te neće ni-

[71] Bratstvo ili smrt. (franc.)

pošto ni primjećivati da su povjerovali u ništicu. Tolika je naša žeđ! »Tko nema tla pod sobom, taj nema ni Boga.« To nije moja rečenica. To je rečenica jednog trgovca starog obreda s kojim sam se sastao na putu. Nije, doduše, rekao tako, nego je kazao: »Tko se odrekao domovine, taj se odrekao i Boga svojega.« Kad se samo pomisli da su kod nas najobrazovaniji ljudi zapadali u hlistovščinu[72]... Ali i po čemu je u takvom slučaju hlistovščina gora nego nihilizam, ateizam? Možda je još i dublja od njih! No eto dokle je dotjerala žudnja!... Otkrijte žudnim i ražarenim Kolumbovim suputnicima obalu »Novog svijeta«, otkrijte Rusu ruski »Svijet«, dajte mu da nađe to blago, to blago, što mu je sakriveno u zemlji! Pokažite mu u budućnosti obnovu cijeloga čovječanstva i njegovo uskrsnuće, možda od jedine ruske misli, ruskoga Boga i Krista, pa ćete vidjeti koliko će moćni i istinski, mudri i krotki div uzrasti pred zadivljenim svijetom, zadivljenim i zaplašenim, jer oni očekuju od nas jedino mač, mač i nasilje, jer oni sude po sebi i ne mogu nas zamisliti bez barbarstva. I to je sve dosad, a što dalje, sve više! I...

No tu se odjednom dogodila jedna zgoda i govornikov se govor prekinuo na najneočekivaniji način.

Sva ta plahovita tirada, sva ta bujica čudnih, nespokojnih riječi i zbrkanih, zanosnih misli koje kao da su se gurale u nekoj vrevi i preskakivale se, sve je to proricalo nešto opasno, nešto osobito u raspoloženju toga mladića koji je ni pet ni šest uskipio tako iznenada. Svi u gostinjskoj sobi koji su poznavali kneza bojažljivo su se (a neki i sa stidom) čudili njegovu istupu koji se nikako nije slagao s njegovom vječitom, i čak plahom suzdržanošću, s njegovim rijetkim i osobitim taktom u nekim zgodama i s instinktivnim osjećajem više pristojnosti. Nisu mogli razumjeti otkud je to nastalo; ta glas o Pavliščevu nije to prouzročio. U gospođinskom su kutu držali da je poludio, a Bjelokonska je priznala poslije da »još samo časak i ona je htjela već bježati«. »Starkelje« gotovo se zbunili od prvog čuda; starješina general zlovoljno je i oštro gledao sa svoje stolice. Inženjer-pukovnik sjedio je sasvim nepomičan. Njemčić je i sasvim problijedio, ali se sve još smješkao svojim lažnim smiješkom i pogledavao na druge: kako će se drugi držati? No sve to i »cijeli skandal« mogao je završiti na najobičniji i najprirodniji način, možda za jedan čas; Ivan Fjodorovič, koji se iznimno začudio, ali se snašao prije drugih, nekoliko je puta pokušavao već zaustaviti kneza; kako nije postigao uspjeh, krenuo je sada prema njemu s čvrstom i odlučnom namjerom. Još časak, pa ako ustreba, on bi se možda odlučio prijateljski izvesti kneza, pod isprikom njegove bolesti, što je možda i zaista bila istina, a Ivan je Fjodorovič u sebi jako vjerovao u to. Ali stvar se okrenula drugačije.

Još u početku, čim je knez ušao u gostinjsku sobu, sjeo je što dalje od kineske vaze, kojom ga je tako preplašila Aglaja. Teško bi se moglo i povjerovati da se nakon jučerašnjih Aglajinih riječi ustalilo u njemu neko neodoljivo uvjerenje, neka čudna nezgrapna slutnja da će svakako sutra razbiti vazu, koliko god joj izmicao, koliko se god čuvao takve nesreće. No tako je bilo.

Cijele su mu večeri drugi, jaki, ali svijetli dojmovi stali navirati u dušu; govorili smo već o tome. Zaboravio je na svoju slutnju. Kad je čuo za Pavliščeva, te ga Ivan Fjodorovič proveo i opet pokazao Ivanu Petroviču, sjeo je bliže k stolu i dopao baš na naslonjač kraj goleme krasne kineske vaze koja je stajala na stalku gotovo baš do njegova lakta, samo malo unatrag.

Uz posljednje riječi svoje odjedanput on ustade, neoprezno mahnu rukom, nekako trže ramenom i... zaori sveopći krik! Vaza se zanjihala, isprva kao neodlučna: ne bi li pala na

[72] Sektari koji šibaju tijelo i igraju.

glavu kojemu od starkelja, ali odjedanput se nagnula na protivnu stranu, prema Njemčiću, koji je prestravljen jedva odskočio, i grunula o pod. Lom, krik, dragocjene krhotine što su se rasule po sagu, strah, čudo – oh, kako je bilo knezu, teško je prikazati, a gotovo se i ne može! Ali ne možemo ne spomenuti jedno čudno čuvstvo koje ga je zaprepastilo baš u taj isti čas i u jedan mu mah sinulo iz hrpe svih drugih nejasnih i čudnih čuvstava; nije ga više od svega zaprepastio stid, niti skandal, niti strah, niti nenadanost, nego proročanstvo što se ispunilo! Što ga je u toj misli zaokupljalo baš lako, nije znao objasniti sebi; osjećao je samo da je preneražen do dna srca, i stajao je gotovo u mističnom strahu. Još časak i kao da se sve pred njim raširilo, umjesto strave sinula svjetlost i radost, zanos; stao mu se stezati dah i... ali taj časak minuo. Hvala Bogu, nije bilo ono! Odahnuo je i ogledao se oko sebe.

Dugo nije nikako mogao razumjeti metež koji je uskipio oko njega to jest, razumio je sasvim i sve je vidio, ali stajao je kao da je neki osobiti čovjek koji ne sudjeluje ni u čemu, nego je kao onaj nevidljivi čovjek u priči prodro u sobu i promatra tuđe, no njemu zanimljive ljude. Vidio je kako su skupljali krhotine, slušao nagle razgovore, vidio Aglaju, blijedu, kako ga čudno gleda, jako čudno: u očima joj nikako nije bilo mržnje, nikako nije bilo gnjeva; gledala ga je preplašenim, no takvim simpatičnim pogledom, a druge takvim blistavim pogledom... srce mu se u jedan mah slatko stegnulo. Naposljetku je razabrao u čudu da su svi posjedali, pa se i smiju, kao da se i nije dogodilo ništa! Još časak i smijeh se pojačao: smijali su se već gledajući njega kako se ukipio i zanijemio, ali se smijali prijateljski, veselo; mnogi su mu se obraćali i govorili tako ljubazno, ispred sviju Lizaveta Prokofjevna: smijala se i govorila nešto vrlo, vrlo dobrostivo. Odjednom osjeti da ga Ivan Fjodorovič prijateljski tapše po ramenu; smijao se i Ivan Petrovič; ali još zgodniji, još zamamniji i simpatičniji bio je starkelja: uhvatio on kneza za ruku pa lako stiskao i lupkao po njoj dlanom druge ruke, savjetovao ga, kao malena uplašena dječaka, da se snađe, što se silno svidjelo knezu, a naposljetku ga posadio tik do sebe. Knez je uživao i gledao ga u lice, a sve još nije nekako mogao progovoriti, dah mu je zapinjao; starčevo mu se lice tako sviđalo.

– Što? – promrmlja on naposljetku – vi meni zaista opraštate? I... vi, Lizaveta Prokofjevna?

Smijeh se još poveća, knezu iskoče na oči suze; nije vjerovao sebi i bio je očaran.

– Vaza je, dakako, bila krasna. Pamtim je ovdje već petnaestak godina, jest... petnaestak... – reče Ivan Petrovič.

– No, baš i jest nesreća! I čovjeku nastaje kraj, pa što je do zemljana lonca! – reče Lizaveta Prokofjevna naglas. – Zar si se ti, Lave Nikolajeviču, toliko uplašio? – nadoveže ona čak bojažljivo.

– Ajde, golube, ajde; ti mene zaista plašiš.

– I *sve* opraštate! *Sve*, osim vaze? – ustane knez odjedanput, ali starčić ga opet potegne za ruku. Nije ga htio pustiti.

– *C'est très curieux et c'est très sérieux!*[73] – šapne on preko stola Ivanu Petroviču, ali prilično glasno. Knez je možda i čuo.

– Nisam dakle uvrijedio nikoga od vas? Ne možete pomisliti kako sam sretan zbog te misli; ali tako i mora biti! Zar sam ja mogao uvrijediti ikoga ovdje? Uvrijedit ću vas ako to i pomislim.

[73] To je vrlo čudno i vrlo ozbiljno! (franc.)

– Umirite se, prijatelju moj, to je pretjerivanje. Ne trebate uopće ni zbog čega zahvaljivati; to je čuvstvo krasno, ali je pretjerano.

– Ja vam ne zahvaljujem, nego samo... uživam u vama, sretan sam, gledajući vas; možda govorim glupo, no moram govoriti, moram protumačiti... pa makar i zbog poštovanja prema samomu sebi.

Sve je u njemu bilo iskidano, nejasno i grozničavo; lako može biti da riječi koje je izgovarao često i nisu bile one koje je želio izreći. Kao da je zapitkivao pogledom: smije li govoriti? Pogled mu pao na Bjelokonsku.

– Ništa, baćuška, nastavljaj, nastavljaj, samo se nemoj zadihati – primijeti ona – ti si i maloprije započeo zadihan i eto dokle si dotjerao, ali ne boj se govoriti: ta su gospoda vidjela i čudnijih ljudi od tebe, nećeš ih zadiviti, a ti nisi bogzna kakav mudrijaš, samo si eto: razbio vazu i uplašio nas.

Knez ju je saslušao smješkajući se.

– Ta vi ste – obrati se on odjednom starčiću – ta vi ste prije tri mjeseca spasili od progonstva studenta Potkumova i činovnika Švabrina?

Starkelja se čak i zacrveni malko i progunđa mu da bi se morao umiriti.

– Ta ja sam o vama čuo da ste u tambovskoj guberniji – obrati se on odmah Ivanu Petroviču – da ste vi svojim seljacima pogoriocima, koji su već slobodni i počinili su vam mnogo neprilika, poklonili građu za domove?

– No, to je pretjerivanje, promrmlja Ivan Petrovič, ali se ugodno ukočio. No sada je rekao sasvim pravo da je »to pretjerivanje«; bio je to samo lažan glas koji je dopro do kneza.

– A vi, kneginjo – obrati se on odjednom s vedrim smiješkom Bjelokonskoj – zar vi niste prije pola godine primili mene u Moskvi kao rođenoga sina, po pismu Lizavete Prokofjevne, i zar mi niste zaista kao rođenom sinu dali jedan savjet koji ja nikad neću zaboraviti. Sjećate li se?

– Što si ti zaokupio? – izgovori Bjelokonska zlovoljno. – Dobar si čovjek, ali si smiješan: kad ti dadu dva groša, ti zahvaljuješ kao da su ti spasili život. Ti misliš da je to pohvalno, ali to je mrsko.

Bila se već sasvim rasrdila, no odjednom se stala smijati, a sada dobroćudnim smijehom. Razvedrilo se lice Lizaveti Prokofjevnoj, zasinuo i Ivan Fjodorovič.

– Ja sam govorio da je Lav Nikolajevič čovjek... čovjek... jednom riječju, samo kad se ne bi zadihao, kao što je primijetila kneginja – promrmlja general u radosnoj omami, ponavljajući riječi Bjelokonske koje su ga prenerazile.

Samo je Aglaja bila nekako nujna; ali lice joj je sve još plamtjelo, možda i od negodovanja.

– Zaista je jako mio – promrmlja opet starčić Ivanu Petroviču.

– Ušao sam ovamo s mukom u srcu – nastavi knez, neprestano u nekoj sve većoj zabuni, sve naglije i naglije, sve čudnovatije i oduševljenije – ja... ja sam se bojao vas, bojao sam se i sebe. Najviše sam se bojao sebe. Kad sam se vraćao ovamo, u Petrograd, zadao sam sebi riječ da ću se svakako sastati s prvim našim ljudima, najstarijima, korjenitima, kojima pripadam i sam, među kojima sam i ja od prvih po rodu. Ta ja evo sada sjedim s isto takvim knezovima kakav sam i sâm, zar nije tako? Želio sam vas upoznati, i to mi je trebalo, jako, jako mi je trebalo... Uvijek sam slušao o vama i previše lošega, više nego dobra, o sitničavosti i ograničenosti vaših interesa, o zaostalosti, o neznatnoj obrazovanosti, o smiješnim navikama – o, ta mnogo pišu i govore o vama! Radoznao sam i išao sam da-

nas ovamo zbunjen: morao sam vidjeti sâm i glavom se uvjeriti: zar zaista taj najviši sloj ruskoga svijeta ne pristaje nikamo više, zar je preživio svoje vrijeme, usahnuo u iskonskom životu i sposoban je jedino umrijeti, ali sve još u sitnoj zavidnoj borbi s ljudima... budućima, smetajući njima, ne primjećujući da sâm umire? I prije nisam vjerovao tomu sudu jer kod nas i nije bilo nikad višega staleža, osim dvorskoga, po mundiru, ili... po slučaju, a sada je već i sasvim nestao, je li tako, zar nije tako?

– No, nije nipošto tako – nasmije se Ivan Petrovič zajedljivo.

– No, opet je zaluparao! – nije otrpjela nego je progovorila Bjelokonska.

– *Laissez le dire*,[74] sav division dršće – opet je tiho upozori starkelja. Knez je bio sasvim izvan sebe.

– I što je? Vidio sam odličnih, prostodušnih, umnih ljudi; vidio sam starca koji miluje i sluša dječaka kao što sam ja; vidim ljude koji su kadri razumjeti i praštati, Ruse i dobre ljude, koji su jednako tako dobri i srdačni kao i oni koje sam sretao i ondje, gotovo i nisu gori. Rasudite dakle kako sam se radosno začudio! O, dopustite mi da iskažem to! Mnogo sam slušao, pa sam i sâm čvrsto vjerovao da je sve na svijetu manira, sve trošna forma, a suština je presahnula; ali ja, evo, sada vidim sâm da to kod nas ne može biti; negdje to jest, samo nije kod nas. Zar ste vi sada jezuiti i varalice? Slušao sam maloprije kako je propovijedao knez Nahalov: zar to nije iskreni, nadahnuti humor, zar to nije istinska dobrodušnost? Zar takve riječi mogu poteći iz usta čovjeku... mrtvu, s usahlim srcem i talentom? Zar bi se mrtvaci mogli vladati prema meni kako ste se vladali vi? Zar to nije materijal.... za budućnost, za nade? Zar takvi ljudi mogu ne razumjeti i zaostati?

– Još jedanput vas molim, umirite se, mili moj, o svemu ćemo tome govoriti drugi put i ja ću drage volje... – osmjehne se »dostojanstvenik«.

Ivan Petrovič se nakašlja i okrene se u svojem naslonjaču; Ivan se Fjodorovič uzvrpolji; starješina general razgovarao je s dostojanstvenikovom gospođom i nije ni najmanje pazio na kneza; ali dostojanstvenikova je gospođa često uzimala slušati i pogledavala je.

– Nije, znate, bolje je da govorim! – nastavi knez u novu grozničavu poletu, nekako se osobito povjerljivo i čak intimno obraćajući starkelji – Meni je Aglaja Ivanovna zabranila jučer da govorim, pa i rekla mi je teme o kojima ne smijem govoriti; ona zna da sam smiješan u njima! Dvadeset i sedma mi je godina, ali znam da sam kao dijete. Nemam pravo iskazivati svoju misao, govorio sam to odavno; samo sam u Moskvi s Rogožinom govorio iskreno... Ja sam s njim čitao Puškina, cijeloga smo pročitali; ništa on nije znao, čak ni ime Puškinovo... Uvijek se bojim da ne bih svojim smiješnim likom obrukao misao i glavnu ideju. Ja nemam geste. U mene je svagda oprečna gesta, a to izaziva smijeh i ponižava ideju. Nemam niti osjećaja mjere, a to je glavno; to je čak i najglavnije... Znam da mi je najbolje sjediti i šutjeti. Kad se ja uprem i zašutim, onda se činim i jako razumnim, a uz to premišljam. No sada mi je bolje da govorim. Progovorio sam zato jer vi mene tako krasno gledate; u vas je krasno lice! Jučer sam Aglaji Ivanovnoj zadao riječ da ću cijelu večer šutjeti.

– *Vraiment?*[75] – nasmiješi se starkelja.

– No ja smatram katkad da i ne činim pravo što tako mislim; ta iskrenost vrijedi koliko i gesta. Je li tako? Je li tako?

– Katkada.

[74] Pustite ga da govori. (franc.)

[75] Zaista? (franc.)

– Želim sve objasniti, sve, sve! O, da! Vi mislite da sam ja utopist? Ideolog? O, nisam, u mene su, tako mi Boga, sve takve priproste misli... Vi ne vjerujete? Vi se smješkate? Znate, ja sam kadšto podao, jer gubim vjeru; maloprije sam putem ovamo mislio: »No, kako ću ja s njima zapodjenuti razgovor? Od kakve riječi trebam započeti da bi razumjeli bar išta?« Jako sam se bojao, ali za vas sam se bojao još više, silno, silno! A zar je trebalo da se bojim, zar mi nije bila sramota bojati se? Što je do toga ako uz jednog naprednog čovjeka ima toliko silesija zaostalih i nevaljalih? To mi i jest radost što sam sada uvjeren da to nipošto nije silesija, nego je sve živi materijal! Ne smije nas buniti ni to što smo mi smiješni, zar nije istina? Ta i zbilja je tako, mi smo smiješni, lakomisleni, s lošim navikama, dosađujemo se, ne znamo gledati, ne umijemo razumjeti, ta svi smo mi takvi, svi, i vi, i ja, i oni! Ta vi se evo ne vrijeđate što vam u oči kažem da ste smiješni? A ako je tako, zar vi niste materijal? Znate, prema mojem je sudu katkad i dobro biti smiješan, pa i bolje je: brže može jedan drugomu oprostiti, brže se umiriti; ne može se sve razumijevati u isti mah, ne može se započinjati ravno od savršenstva! Da postigneš savršenstvo, trebaš najprije mnogo razumjeti! A ako prebrzo pojmimo, možda i nećemo valjano pojmiti. To ja govorim vama, vama koji ste već tako mnogo znali razumjeti i... ne razumjeti. Sada se ne bojim za vas; ta vi se ne srdite što vam ovakav dječak govori takve riječi? Dakako da se ne srdite! O, vi ćete znati zaboraviti i oprostiti onima koji su vas uvrijedili, i onima koji vas nisu uvrijedili ničim; jer od svega je teže oprostiti onima koji nas nisu uvrijedili ničim, i baš zato jer nas nisu uvrijedili, nije dakle osnovana naša tužba: eto, tomu sam se nadao od viših ljudi, eto, to sam im htio reći kad sam išao ovamo, a nisam znao kako bih kazao... Vi se smijete Ivane Petroviču? Vi mislite: ja sam se bojao za one, njihov sam advokat, demokrat, govornik jednakosti? – On se nasmije kao u histeriji; smijao se iz časa u čas kratkim, zanosnim smijehom. – Ja se bojim za vas, za vas sve i za sve vas zajedno. Ta ja sam i sâm korjenit knez i s knezovima sjedim. Ja to govorim da spasim sve nas, da ne nestane staleža uludo, u mraku, a da se ničemu nije dosjetio, da se za sve kavžio i sve izgubio. Zašto da nestajemo i drugima ustupamo mjesto, kad možemo ostati prvaci i starješine? Budimo prvaci, pa ćemo biti i starješine. Postanimo sluge da budemo starješine.

Stao se trzati i ustajati s naslonjača, ali starkelja ga je neprestano zadržavao i gledao ga sa sve većim nemirom.

– Slušajte! Ja znam da ne valja govoriti: bolji je jednostavno primjer, bolje je jednostavno započeti... ja sam već započeo... i... i zar čovjek zaista može biti nesretan? O, što je moj jad i moja bijeda ako sam kadar biti sretan? Znate li, ja ne razumijem kako možeš proći kraj drveta i ne biti sretan što ga vidiš? Razgovarati s čovjekom i ne biti sretan što ga ljubiš! O, ne znam samo iskazati... a koliko ima na svakom koraku takvih krasnih stvari koje se i najzbunjenijemu čovjeku čine krasnima? Pogledajte dijete, pogledajte božju zoru, pogledajte travku kako raste, pogledajte u oči koje vas gledaju i vas ljube...

Odavno je već stajao i govorio. Starčić ga je uplašen gledao. Lizaveta se Prokofjevna prije svih dosjetila, zaviknula: »ah, Bože moj!« i pljesnula rukama. Aglaja mu brže pritrčala, dospjela ga dočekati na ruke, u stravi, unakažena lica od boli, začula je divlji krik »duha koji je tresao i oborio« nesretnika. Bolesnik je ležao na sagu. Netko mu je brže turio pod glavu jastuk.

Tomu se nitko nije nadao. Nakon četvrt sata pokušali su knez Nahalov, Jevgenij Pavlovič i starkelja opet oživiti razgovor i društvo, ali za pola sata raziđoše se svi. Izrekle su se mnoge sažalne riječi, mnoge jadikovke, nekoliko mišljenja. Ivan je Petrovič izrekao uz drugo da je »mladić slavenofil, ili nalik na to, ali to i nije opasno«. Starkelja nije kazao ništa. Istina, poslije su se, sutradan i preksutra, svi nešto i naljutili; Ivan se Petrovič čak i

uvrijedio, ali nije jako. Starješina general bio je prema Ivanu Fjodoroviču neko vrijeme hladan. »Pokrovitelj« obitelji, dostojanstvenik, također je nešto promumljao ocu za pouku i pri tom laskavo rekao da se još kako zanima za Aglajin udes. Bio je on i zbilja donekle dobar čovjek; ali među razlozima njegove radoznalosti o knezu bila je te večeri i nekadašnja zgoda kneževa s Nastasjom Filipovnom; a o toj je zgodi bio načuo štošta i jako se zanimao, htio čak i upitati.

Kad je Bjelokonska odlazila s večeri, rekla je Lizaveti Prokofjevnoj:

– Pa što, i dobar je i loš; a ako želiš znati moje mišljenje, preteže da je loš. I sama vidiš kakav je čovjek, bolestan je čovjek!

Lizaveta je Prokofjevna odlučila u sebi napokon da je on »nemoguć« mladoženja, i te se noći zarekla: »dok je ona živa, neće knez biti Aglajin muž«. S tom je odlukom i ustala ujutro. No još toga popodneva, u jedan sat, za doručkom, zapala je u čudnu opreku sa samom sobom.

Na jedno, uostalom iznimno oprezno pitanje sestara, odgovorila je Aglaja odjednom hladno, ali uznošljivo, kao da siječe:

– Nikada mu nisam zadala nikakvu riječ, nikada ga u životu nisam smatrala svojim zaručnikom. On mi je jednako tako tuđ čovjek kao i svaki.

Lizaveta Prokofjevna plane odmah.

– Tomu se nisam nadala od tebe – izgovori ogorčeno – on je nemoguć ženik, znam ja, i hvala Bogu što se tako dogodilo; ali od tebe se nisam nadala takvim riječima. Mislila sam da će od tebe biti drugo. Ja bih sve one jučer potjerala, a njega bih ostavila, eto takav je on čovjek!...

Tu ona zastade naglo, uplašena i sama od toga što je izrekla. Ali da je znala kako je u taj čas nepravedna bila prema kćeri! Sve je već bilo riješeno u Aglajinoj glavi; i ona je očekivala čas koji treba sve riješiti, pa joj je svaka aluzija, svaki neoprezni dodir razdirao dubokom ranom srce.

VIII

I knezu je to jutro započelo pod dojmom teških slutnja; mogle su se objasniti njegovim bolesnim stanjem, ali je bio nekako suviše nejasno nujan i to ga je mučilo gore od svega. Pred njim su bile doduše jasne, teške, bolne činjenice, no tuga mu je zalazila dalje od svega čega se sjećao i što je smišljao; razumijevao je da se ne može umiriti sâm samcat. Malo se pomalo ukorijenila u njemu nada da će mu se još danas dogoditi nešto osobito i konačno. Nastup koji mu se dogodio sinoć bio je lak; osim hipohondrije, neke težine u glavi i boli u udovima, nije osjećao nikakvu drugu nelagodnost. Glava mu je radila prilično točno, premda mu je duša bila bolesna. Ustao je pokasno i odmah se jasno sjetio sinoćnje večeri; sjetio se i toga, premda mu nije bilo sasvim jasno, kako su ga pola sata nakon nastupa doveli kući. Doznao je da je već dolazio od Jepančinih sluga i pitao za njegovo zdravlje. U jedanaest i pol došao drugi; to mu je godilo. Vjera Lebedeva došla ga je među prvima posjetiti i poslužiti. U prvi čas, kad ga je ugledala, zaplakala je odjednom, ali kad ju je knez odmah umirio, udarila je u smijeh. Nekako ga je odjedanput prenerazilo silno žaljenje te djevojčice, pa joj zgrabio ruku i poljubio je. Vjera se zažarila.

– Ah, što vi to, što vi to! – uzviknula je uplašena i brzo mu istrgla ruku.

Ubrzo je otišla u nekoj čudnoj smetnji. Dotle je uz drugo ispripovijedala da je njen otac jutros, čim je svanulo, otrčao k »pokojniku«, kako je nazivao generala, da dozna nije li umro noćas, pa je čuo, kažu mu, zacijelo će umrijeti skoro. U dvanaest je sati došao kući i knezu i sâm Lebedev, ali zapravo »na časak, da zapita za dragocjeno zdravlje« i tako dalje, a osim toga da zaviri u »ormarić«. Samo je stenjao i hukao i knez ga otpravio brzo, ali ga je on ipak barem pokušao ispitati o jučerašnjem nastupu premda se vidjelo da već potanko zna. Nakon njega svratio je Kolja, također na časak; taj se zaista žurio i bio u silnom, mračnom nemiru. Najprije je ravno i odlučno zaiskao od kneza da mu razjasni sve što od njega kriju, i izlanuo se da je još jučer doznao gotovo sve. Bio je silno i duboko potresen.

Sa svom sućuti što ju je mogao smoći, knez mu ispripovijeda cijelu stvar, ponovi sasvim točno sve činjenice i prenerazi bijednoga dječaka kao da ga je ošinuo gromom. Nije on mogao ni riječ izreći, nego je šuteći zaplakao. Knez osjeti da je to bio jedan od onih dojmova, što ostaju zauvijek, sačinjavaju na sve vijeke prijelom u mladićevu životu. Brže mu priopći što sudi o stvari, i nadoveže da prema njegovu sudu starac umire najviše od straha koji mu je ostao u srcu nakon prijestupa, a za to nije svatko sposoban. Kolji zablistale oči kad je slušao kneza.

– Nevaljalci su Ganjka i Varja, i Pticin! Neću se s njima svađati, ali nama se od ovoga časa razilaze putovi! Ah, kneže, od jučerašnjega sam dana osjetio jako mnogo novoga; to je meni nauka! I majka je, sudim, sada upravo na mojoj brizi; ona je, doduše, zbrinuta kod Varje, ali sve to ne valja...

Sjeti se da ga čekaju te skoči, ubrzo zapita kneza za zdravlje, sasluša odgovor i nadoveže odmah naglo:

– Nema li i čega drugoga? Čuo sam, jučer... (ja uostalom nemam prava), ali ako vam ikad u čemu bilo ustreba vjeran sluga, evo ga pred vama. Čini mi se, mi obojica nismo sasvim sretni, zar nije istina? No... ja ne ispitujem, ne ispitujem...

On ode, a knez se još jače zamisli: svi proriču nesreće, svi su već stvorili zaključke, svi gledaju kao da znaju nešto što on ne zna; Lebedev ispituje, Kolja ravno nešto određeno nagoviješta, a Vjera plače. Naposljetku mahne rukom: »prokleta bolesna sumnjičavost«, pomisli. Lice mu se razvedri kad je u dva sata ugledao Jepančine koji su došli da ga posjete »na časak«. Bili su zaista svratili na časak. Lizaveta Prokofjevna, kad je ustala od doručka, izjavi da će svi odmah u šetnju i svi zajedno. Obznana je bila izdana u obliku naloga, odrješito, suho, bez objašnjavanja. Pođoše svi, to jest mati, gospođice, knez Ščerbacki. Lizaveta Prokofjevna krene ravno na suprotnu stranu od one kamo je kretala svaki dan. Svi su shvatili što je, i svi su šutjeli, jer su se bojali da ne rasrde mamu, a ona, kao da se sakriva od prigovaranja i uzvraćanja, išla je ispred sviju i nije se obazirala. Naposljetku primijeti Adelaida da u šetnji ne treba tako trčati i da ne mogu stići mamu.

– Evo – okrene se naglo Lizaveta Prokofjevna – mi sada prolazimo kraj njega. Ma što mislila Aglaja i ma što se dogodilo poslije, ipak nam on nije tuđ, a sada je još i u nesreći i bolestan; ja ću barem svratiti i pohoditi ga. Tko hoće sa mnom, hajde, tko neće, neka prođe; put mu nije zakrčen.

Razumije se, svi uđoše. Kako se i pristoji, knez pohiti da još jedanput zamoli za oproštaj zbog jučerašnje vaze i... skandala.

– No, ništa – odgovori Lizaveta Prokofjevna – nije mi žao vaze, žao mi je tebe. Primjećuješ, dakle, sada i sâm da je bio skandal: evo što znači »sutradan«... Ali ništa zato jer sva-

tko sada vidi da se od tebe ne može ništa iziskivati. No, doviđenja ipak; ako možeš, prošeći se i opet spavaj – to ti je moj savjet. A ako hoćeš, zalazi nam kao i prije; budi uvjeren zauvijek, ma što se dogodilo, kako god stvari krenule, ti ipak ostaješ prijatelj našega doma; barem moj. Za sebe barem mogu jamčiti.

Na izazov odgovore svi i potvrde majčina čuvstva. Odu oni, ali u toj prostodušnoj žurbi da kažu štogod ljubazno što će ga ohrabriti, krila se mnoga krutost, čemu se nije ni dosjetila Lizaveta Prokofjevna. U pozivu da im dolazi »kao i prije« i u riječima: »barem moj« – opet se oglasilo neko proročanstvo. Knez se stade sjećati Aglaje; ona mu se doduše divno osmjehnula kad je ušla i kad se opraštala, ali nije rekla ni riječ, pa ni onda kad su ga svi uvjeravali o prijateljstvu, premda ga je dva puta uporno pogledala. Lice joj je bilo bljeđe nego obično, kao da je loše prespavala noć. Knez odluči da svakako ode još večeras k njima »kao i prije« i pogleda grozničavo na sat. Točno tri minute nakon odlaska Jepančinih uđe Vjera.

– Lave Nikolajeviču, Aglaja mi je krišom predala poruku za vas.

Knez zadršće sav.

– Je li pismo?

– Nije, nego usmeno; a i to je jedva smogla. Jako vas moli da danas cio dan ne odlazite ni na časak od kuće, sve do sedam sati navečer, ili čak do devet, nisam pravo čula.

– Ali... zašto to? Što to znači?

– Ja ne znam ništa; samo mi je naredila da vam sigurno javim.

– Je li i rekla tako: »sigurno«?

– Nije, nije rekla ravno; jedva se i malo okrenula te izgovorila, ali na sreću sam ja priskočila. No po licu joj se vidjelo kako je naređivala: sigurno. Tako me je pogledala da mi je zamrlo srce...

Nekoliko pitanja još, i knez nije doduše ništa više doznao, ali zato se još gore uznemirio. Kad je ostao sâm, legao je na divan i opet se zamislio. »Možda će ondje kod njih biti tkogod do devet sati i ona se opet boji za mene da ne bih pred gostima počinio kakvu ludoriju«, pomisli naposljetku i opet stane nestrpljivo očekivati večer i gledati na sat. No zagonetka se odgonetnula mnogo prije večeri, pa i opet u obliku novog posjeta, odgonetka u obliku nove, mučne zagonetke: upravo pola sata nakon odlaska Jepančinih došao k njemu Ipolit, tako umoran i izmučen da je ušao i bez ijedne riječi, kao bez svijesti, baš pao na naslonjač i onoga časa zapao u nepodnošljiv kašalj. Raskašljao se do krvi. Oči su mu blistale, a crvene mu se pjege zarumenjele na obrazima. Knez mu promrmlja nešto, ali on ne odgovori, nego je još dugo bez odgovora odmahivao samo rukom da ga zasad ne uznemiruje. Naposljetku se prenuo.

– Odlazim! – izgovori naposljetku hrapavim glasom s teškom mukom.

– Ako hoćete, ja ću vas otpratiti do kuće – reče knez i pridigne se, ali se trgne, jer se sjetio maloprijašnje zabrane da ne smije odlaziti od kuće.

Ipolit se nasmije.

– Ja ne odlazim od vas – nastavi, neprestano se zadišući i kašljucajući – nego sam, naprotiv, smatrao potrebnim doći k vama, i po poslu... inače vas ne bih uznemirivao. Ja odlazim *onamo*, a sada se čini da je ozbiljno. Gotov sam! Nije meni da me žalite, vjerujte mi... bio sam danas već legao u deset sati da i ne ustanem više sve do onog časa, ali sam se, eto, predomislio i ustao još jedanput da dođem k vama... trebalo je dakle.

– Žao mi je gledati vas; bolje bi bilo da ste me dozvali nego što ste se sami potrudili.

– No, okanimo se! Požalili ste me dakle, pa je dovoljno za svjetsku uljudnost... Da, zaboravio sam: kako vaše zdravlje?

– Ja sam zdrav. Jučer... nisam jako bio...

– Čuo sam, čuo sam. Nastradala je kineska vaza; žao mi je što nisam bio ondje! Ja sam u poslu. Prvo, imao sam danas čast da vidim Gavrilu Ardalionoviča pri sastanku s Aglajom Ivanovnom, na zelenoj klupi. Zadivio sam se koliko glupo može biti lice u čovjeka. Rekao sam to samoj Aglaji Ivanovnoj kad je otišao Gavrila Ardalionovič... Vi se, kneže, čini mi se, ne čudite ničemu – nadoveže on, nepovjerljivo gledajući spokojno lice kneževo. – Ničemu se ne čuditi znak je, kažu, velikoga uma; prema mojem sudu moglo bi to biti isto tako i znak velike gluposti... Ali ja ne šibam na vas, oprostite... Danas sam jako nesretan u svojim izrazima.

– Znao sam još jučer da Gavrila Ardalionovič... – zapne knez i očito se zbuni, premda se Ipolit i zlovoljio zašto se on ne čudi.

– Znali ste! To je, eto, novost! Uostalom, molim vas, nemojte ni pripovijedati... A sastanku niste danas bili svjedok?

– Vidjeli ste da nisam bio, kad ste sami bili ondje.

– No, možda ste sjedili gdjegod za grmom. Nego svakako se veselim, razumije se, veselim se za vas, jer sam već mislio da je Gavrili Ardalionoviču – prednost!

– Molim vas, Ipolite, da o tom ne govorite sa mnom i da ne govorite takvim riječima.

– Pogotovo gdje već znate sve.

– Varate se. Ja ne znam gotovo ništa, i Aglaja Ivanovna zna pouzdano da ja ne znam ništa. Ni o tom sastanku nisam znao baš... Vi kažete da je bio sastanak? No pa dobro, okanimo se toga...

– Ta kako je to, čas ste znali, čas niste znali? Vi kažete: »dobro je i okanimo se?« Ta nemojte, ne budite tako povjerljivi! Pogotovo ako ne znate ništa. Zato i jeste povjerljivi jer ne znate. A znate li kakve planove kuju njih dvoje, bratac i sestrica? Možda sumnjate u to!... Dobro, dobro, okanit ću se... – nadoveže kad je primijetio nestrpljivu gestu kneževu. – No došao sam po svojem poslu i o tom bih... se izjavio. Do vraga, nikako ne mogu umrijeti bez izjava; strahota je koliko ja izjavljujem. Hoćete li me poslušati?

– Govorite, ja slušam.

– No ja ipak opet mijenjam mišljenje: ipak ću započeti od Ganječke. Zamislite, i meni je danas bilo naređeno da dođem na zelenu klupu. Ali neću lagati; sâm sam se otimao za sastanak, nametnuo sam se, obećao sam da ću otkriti tajnu. Ne znam jesam li došao prerano (čini mi se da sam zaista došao prerano), no tek što sam sjeo na svoje mjesto uz Aglaju Ivanovnu, gledam, dolaze Gavrila Ardalionovič i Varvara Ardalionovna, ispod ruke, kao da se šeću. Oboje su se, čini mi se, jako zapanjili kad su zatekli mene; nisu se nadali tomu, pa se i zbunili. Aglaja Ivanovna se zarumenjela pa, vjerovali vi ili ne vjerovali, malko se čak i smela, ili zato što sam ja tu bio, ili jednostavno kad je ugledala Gavrilu Ardalionoviča, jer on i jest prelijep, samo se sva zažarila i stvar je za jedan trenutak završila jako smiješno: pridigla se, uzvratila Gavrili Ardalionoviču poklon i Varvari Ardalionovnoj titravi smiješak, te odjednom odbrusila: »Željela sam vam samo izreći svoje osobno zadovoljstvo zbog vaših iskrenih i prijateljskih čuvstava, pa ako ih budem trebala, vjerujte«... Onda se pokloni i oni oboje odoše – ne znam da li pokisli ili u slavlju; Ganječka je, dakako, namagarčen; on nije ništa shvatio, a zacrvenio se kao rak (čudan je u njega katkad izraz na licu!), no Varvara je Ardalionovna, čini mi se, razumjela da treba što brže strugnuti i da je već i to predosta od Aglaje Ivanovne, pa je odvukla brata. Pametnija je

od njega i ja sam uvjeren da sada slavi slavlje. A ja sam došao na razgovor s Aglajom Ivanovnom da se dogovorimo za sastanak s Nastasjom Filipovnom.

– S Nastasjom Filipovnom! – poviče knez.

– Aha! Kao da vi gubite hladnokrvnost i počinjete se čuditi? Vrlo se veselim što želite nalikovati na čovjeka. Zato ću ja vas razveseliti. Eto kako je kad služiš mladim gospođicama visoke duše: ja sam danas dobio od nje pljusku!

– Mo-moralnu? – zapita knez nekako nehotice.

– Da, nisam fizičku. Nitko, čini mi se, neće dići ruku na ovakvoga kakav sam ja, pa ni žena me sada neće udariti; neće me udariti čak ni Ganja! Jučer sam doduše mislio neko vrijeme da će nasrnuti na mene... Kladim se, znam što vi sada mislite! Vi mislite: »Recimo, ne treba ga tući, ali bi mogao biti zagušen jastukom, ili mokrom krpom u snu – pa i trebalo bi to«... Vama piše na licu da vi to mislite baš u ovaj tren.

– Nikada ja to nisam mislio! – odgovori knez s gađenjem.

– Ne znam, meni se prisnilo noćas da me je ugušio mokrom krpom... jedan čovjek... no, reći ću vam tko: zamislite – Rogožin! Što mislite, može li se čovjeka ugušiti mokrom krpom?

– Ne znam.

– Ja sam čuo da može. Dobro je, okanimo se. No zašto sam ja brbljavac? Zašto je ona mene danas optužila da sam brbljavac? I znajte, tek onda kad me je saslušala sve do posljednje riječce, pa i ispitala me... No takve su žene! Zbog nje sam ja i stupio u kontakt s Rogožinom, sa zanimljivim čovjekom; u njezinu sam interesu i pogodio njoj osobni sastanak s Nastasjom Filipovnom. Da nije zato što sam joj dirnuo u samoljublje kad sam natuknuo da se razveselila »ogrizinama« Nastasje Filipovne? Ali ja sam joj to za sve vrijeme govorio u njezinu vlastitu interesu, ne poričem, dva sam joj pisma napisao o tome, i evo danas treće, sastanak... Jutros sam joj otpočeo tako da se ponižava time... Pa i ta riječ o »ogrizinama« nije moja, nego tuđa; barem su kod Ganječke govorili svi; a ona je potvrdila i sama. No, po čemu sam dakle ja njoj brbljavac? Vidim, vidim: silno vam je smiješno sada kad me gledate i kladim se da vi na mene primjenjujete one glupe stihove:

»I možda momu tužnomu će smaku
Zasinut ljubav smiješkom rastajnim.«

– Ha-ha-ha! – prasne odjedanput u histerični smijeh i zakašlje se.

– Evo gledajte – zahripće kroz kašalj – kakav je Ganječka: govori o »ogrizinama«, a evo čime se sada želi sam koristiti.

Knez je dugo šutio; bio je prestravljen.

– Vi ste spomenuli sastanak s Nastasjom Filipovnom? – promrmlja naposljetku.

– E, ta zar vi i zaista ne znate da će danas biti sastanak Aglaje Ivanovne s Nastasjom Filipovnom te je zato Nastasja Filipovna i pozvana naročito iz Petrograda, po Rogožinu, na poziv Aglaje Ivanovne i po mojem nastojanju, a sada je zajedno s Rogožinom jako blizu vas, u prijašnjem domu, kod one gospođe, kod Darje Aleksejevne... jako dvosmislene gospođe, prijateljice svoje, i onamo će se danas u tu dvosmislenu kuću otputiti Aglaja Ivanovna na prijateljski razgovor s Nastasjom Filipovnom, da riješe različite zadaće. Žele se zabaviti aritmetikom. Niste znali? Poštena riječ?

– To je nevjerojatno!

– Pa dobro, kad je nevjerojatno; no otkud biste vi i znali? Makar je ovdje dosta da proleti muha – i već se zna... takvo je mjestašce! Ali ja sam vas ipak upozorio i trebate mi bili zahvalni. No, doviđenja – na onom svijetu valjda. A evo što bih još: plazio sam, doduše, pred vama, jer... čemu bih i gubio svoje, prosudite, molim vas? Zar vama u korist? Ta ja sam njoj posvetio svoju »Ispovijed«. (Vi to niste znali?) I još kako je primila! He-he! No pred njom nisam plazio, njoj nisam ništa skrivio; a ona me postidjela i zaludjela... Nego nisam ništa skrivio ni vama; ako sam vam i spomenuo te »ogrizine« sve u tom smislu, zato vam sada javljam i dan i sat i adresu sastanka, i svu vam tu igru otkrivam... zbog ljutnje, razumije se, a ne zbog velikodušnosti. Oprostite, ja sam brbljav kao mutavac, ili kao sušičav čovjek; pazite dakle, latite se brže čega ako ste samo zavrijedili ljudsko ime. Sastanak je večeras, to je pouzdano.

Ipolit se uputi k vratima, ali knez mu dovikne i on zastane na vratima.

– Aglaja će Ivanovna dakle, kažete vi, doći danas sama k Nastasji Filipovnoj? – zapita knez. Crvene mu pjege iskočile po obrazima i na čelu.

– Ne znam točno, no tako je vjerojatno – odgovori Ipolit, obazirući se malo. – Ali drugačije ne može ni biti. Neće valjda Nastasja Filipovna k njoj. A neće ni Ganječki, kod njega je gotovo mrtvac. Kako je generalu?

– Već zbog toga samoga ne može biti! – prihvati knez. – Kako će ona otići od kuće, sve ako bi i htjela? Vi ne znate... običaje u toj kući: ne može ona sama k Nastasji Filipovnoj; to je besmislica!

– Eto vidite, kneže: nitko ne skače kroz prozore, a ako se dogodi požar, onda će valjda i prvi džentlmen i prva dama skočiti kroz prozor. Kad nastane potreba, ne može se drugačije, pa će se naša gospođica uputiti k Nastasji Filipovnoj. A zar njih ondje ne puštaju nikamo, vaše gospođice?

– Nije, ne kažem ja to...

– A ako ne kažete to, treba samo sići niza stube i krenuti ravno, pa makar se i ne vraćala kući. Ima slučajeva da se katkad mogu spaljivati i brodovi, i kući se možeš i ne vraćati: život se ne sastoji od samih doručaka i ručkova i knezova Ščerbackih. Čini mi se, vi Aglaju Ivanovnu smatrate gospođicom ili kakvom institucionalkom; govorio sam joj već to; čini mi se, složila se sa mnom. Pričekajte u sedam ili osam sati... Ja bih na vašem mjestu poslao onamo koga, neka stražari, pa da uvreba baš onaj čas kad bude silazila niza stube. No, pošaljite makar Kolju; on će drage volje vrebati, budite uvjereni, barem za vas... jer sve je to prema prilikama... Ha-ha!

Ipolit ode. Knez nije imao radi čega da zamoli ikoga neka vreba, sve da je i sposoban bio za to. Sada mu se gotovo razjasnio nalog Aglajin da sjedi kod kuće; htjela je možda svratiti po njega. Doduše, možda baš nije htjela da on dospije onamo, pa mu je zato i naredila neka ostane kod kuće... I to je moglo biti. Glava mu se vrtjela; sva se soba zavrtjela oko njega. Legao je na divan i zaklopio oči.

Bilo ovako ili onako, stvar je odlučna, konačna. Ne, nije knez smatrao Aglaju gospođicom ili institucionalkom; osjećao je sada da se već odavno bojao, baš se bojao nečeg ovakvog; no zašto se želi sastati s Nastasjom Filipovnom? Po svem ga tijelu spopala jeza; opet je bio u groznici.

Ne, nije ju smatrao djetetom! Strašili su ga neki njezini nazori u posljednje vrijeme, neke riječi. Katkad mu se činilo kao da se ona nešto odviše junači, odviše suspreže, i sjećao se da ga je to plašilo. Za svih tih dana nastojao je, doduše, ne misliti na to, tjerao je teške

misli, no što se krilo u toj duši? To ga je pitanje mučilo odavno, sve ako je i vjerovao u tu dušu. I evo, sve se to mora riješiti i izaći na vidjelo još danas. Strahovite li misli! I opet – »ta žena!« Zašto mu se uvijek činilo da će se ta žena pojaviti baš u posljednjem trenu i raskinuti sav udes njegov kao truo končić? Da mu se svagda to činilo, voljan se bio sada zakleti, makar bio gotovo u bunilu. Ako je u posljednje vrijeme nastojao zaboraviti nju, nastojao je jedino zato što se bojao nje. Što je dakle: je li volio tu ženu ili mrzio? To pitanje nije zadavao sebi danas ni jedan jedini put; srce mu je u tom bilo čisto; znao je koga voli... Nije se bojao toliko sastanka njih dviju, niti neobičnosti, niti razloga tomu sastanku, koji on ne zna, niti toga da će sastanak riješiti bilo što – bojao se same Nastasje Filipovne. Sjetio se poslije već nakon nekoliko dana da su mu se za tih grozničavih sati gotovo neprestano prikazivale njezine oči, njezin pogled, i da je slušao njezine riječi – neke neobične riječi, sve ako mu je i malo zaostalo u pameti nakon tih grozničavih, jadovitih sati. Tek je zapamtio, na primjer, kako mu je Vjera donijela ručak i on je ručao; nije se sjećao je li poslije ručka spavao ili nije. Znao je samo da je sasvim jasno stao sve razaznavati te večeri tek od onoga časa kad mu je iznenada došla na terasu Aglaja, te oni skočio s divana i izašao nasred sobe njoj u susret; bilo je sedam sati i četvrt. Aglaja je bila sama samcata, odjevena priprosto kao na brzu ruku, s lakom kukuljicom. Lice joj je bilo blijedo kao i ranije, kad je došla s majkom, a oči blistale jarkim, suhim bljeskom; takvog izraza očiju nije još znao u nje. Promotrila ga je pomno.

– Vi ste sasvim spremni – primijeti ona tiho i kao spokojno – odjeveni ste i šešir vam je u ruci; vas su, dakle, upozorili, a ja znam tko: Ipolit?

– Jest, on mi je rekao... – promrmlja knez gotovo polumrtav.

– Hajdemo dakle: vi znate da me morate svakako pratiti. Valjda ste toliko pri snazi da možete od kuće?

– Jesam pri snazi, no... zar to može biti?

Prekine za tren i nije ništa više mogao izgovoriti. To mu je bio jedini pokušaj da zaustavi bezumnicu, a zatim pođe za njom kao rob. Kako mu god bile zbrkane misli, ipak je razumijevao da će i bez njega otići *onamo*, dakle on svakako mora poći za njom. Slutio je kako je silna njezina odlučnost; nije mogao zaustaviti taj divlji polet. Išli su šuteći i za svega puta nisu izgovorili gotovo ni riječi. Primijetio je samo da ona dobro zna put, a kad je htio zaobići jednom uličicom dalje, jer je tuda bio samotniji put, i predložio joj to, saslušala ga, kao da napinje pažnju, i odgovorila odrješito: »Svejedno je!« Kad su bili došli gotovo već do kuće Darje Aleksejevne (velike i stare drvene kuće), siđe niza stube neka nagizdana gospođa i s njom mlada djevojka; sjele obje u sjajnu kočiju, koja ih je čekala pred stubama, glasno se smijući i razgovarajući, a nisu ni jedan jedini put pogledale njih što dolaze, kao da ih nisu ni primijetile. Čim se odvezla kočija, odmah se otvorila vrata po drugi put, a Rogožin, koji je čekao, pusti kneza i Aglaju i zatvori za njima vrata.

– U cijeloj kući nema sada nikoga osim nas četvoro – primijeti on naglas i čudno pogleda kneza.

U prvoj je sobi čekala i Nastasja Filipovna, također jako priprosto odjevena i sva u crnini; ustala je da ih dočeka, ali se nije osmjehnula i nije ni knezu pružila ruku.

Njezin uporni i nespokojni pogled nestrpljivo se uperio u Aglaju. Sjele one podalje jedna od druge, Aglaja na divanu u kutu, Nastasja Filipovna kraj prozora. Knez i Rogožin nisu sjeli, a nije ih nitko ni ponudio da sjednu. Knez u nedoumici i kao u boli pogleda opet Rogožina, ali Rogožin se svejednako smješkao svojim prijašnjim smiješkom. Šutnja potraje još nekoliko trenutaka.

Neki zloslutni osjećaj preleti najzad licem Nastasje Filipovne; pogled joj postao uporan, tvrd, gotovo pun mržnje, ni na časak se nije trgao od gošće. Aglaja je očito bila zbunjena, ali se nije bojala. Kad je ušla, jedva je i pogledala svoju suparnicu, i zasad je neprestano sjedila oborenih očiju, kao da je zamišljena. Dva-tri puta je kao iznenada preletjela pogledom po sobi; odurnost joj se očito iskazala na licu, kao da se boji neće li se ovdje uprljati. Makinalno je namještala na sebi haljinu i u nemiru čak promijenila jedanput mjesto, makla se kraju divana. Teško da je i sama svjesno znala sve svoje kretnje; ali nesvjesnost je još povećavala uvredu. Naposljetku pogleda čvrsto i hladno Nastasji Filipovnoj u oči i odmah pročita jasno sve što je blistalo u raspakošćenom pogledu njezine suparnice. Žena je razumjela ženu; Aglaja zadršće.

– Vi, dakle, znate zašto sam vas pozvala – izgovori ona napokon, ali jako tiho, pa i zastane dva-tri puta u toj kratkoj rečenici.

– Ne, ne znam ništa – odgovori Nastasja Filipovna suho i odriješito.

Aglaja se zacrveni. Možda joj se odjednom učinilo silno čudnim i nevjerojatnim što sjedi sada s tom ženom, u kući »te žene«, i treba joj njezin odgovor. Od prvih zvukova glasa Nastasje Filipovne kao da joj je tijelom preletjela drhtavica. Sve je to, dakako, jako dobro primijetila »ta žena«.

– Vi razumijete sve... ali se namjerice pričinjate kao da ne razumijete gotovo – prošapće Aglaja, mrko gledajući u zemlju.

– A zašto bi mi to bilo potrebno? – samo se malo osmjehne Nastasja Filipovna.

– Vi se želite okoristiti mojim položajem... što sam u vašoj kući – nastavi Aglaja smiješno i nespretno.

– Tomu ste položaju krivi vi, a nisam ja! – plane odjednom Nastasja Filipovna. – Nisam pozvala ja vas, nego vi mene, i sve dosad ne znam zašto?

Aglaja naduto digne glavu.

– Suspregnite svoj jezik, nisam se došla s vama boriti tim vašim oružjem...

– Ah! Dakle ste se ipak došli »boriti«? Zamislite, a ja sam ipak mislila da ste vi... oštroumniji...

Gledale su se ne prikrivajući više pakost. Jedna je od tih žena bila ona ista koja je tek nedavno pisala onoj drugoj onakva pisma. I evo se sve rasulo pri prvom sastanku i od prvih riječi. Što je dakle? U taj se čas činilo da to ne smatra čudnim nitko od njih četvoro što su u toj sobi. Knez, koji još jučer ne bi bio povjerovao u mogućnost da će to vidjeti ma i u snu, stajao je sada, gledao i slušao kao da je sve to slutio već odavno. Najfantastičniji se san preobratio odjedanput u zbilju jasnu kao dan. Jedna od tih žena toliko je već u taj tren prezirala drugu i toliko joj to željela izreći (možda je i došla samo zato, rekao je sutradan Rogožin) da kako god fantastična bila ta druga sa svojim pokvarenim umom i bolesnom dušom, ni jedna se unaprijed zasnovana ideja ne bi valjda mogla održati protiv otrovnoga, čisto ženskoga prezira njezine suparnice. Knez je bio uvjeren da Nastasja Filipovna neće sama progovoriti o pismima; po njezinim žarkim pogledima pogodio je kakav su joj teret sada ta pisma; ali žrtvovao bi pola života da ni Aglaja ne zapodjene sada razgovor o njima.

No Aglaja kao da se odjedanput pribrala i u jedan mah ovladala sobom.

– Niste dobro razumjeli – reče ona – ja nisam došla... svađati se s vama, premda vas ne volim. Ja... ja sam došla k vama... s čovječanskom besjedom. Kad sam vas pozivala, bila sam već odlučila o čemu ću vam govoriti i neću odustati od odluke sve ako me vi i nikako ne budete razumjeli. Tim će gore biti za vas, a ne za mene. Htjela sam vam odgovoriti

na ono što ste mi pisali, i odgovoriti vam osobno jer mi se to činilo zgodnijim. Poslušajte dakle moj odgovor na sva vaša pisma: ja sam kneza Lava Nikolajeviča požalila prvi put onog istog dana kad sam se upoznala s njim i kad sam poslije doznala sve što se dogodilo kod vas one večeri. Požalila sam ga zato što je tako prostodušan čovjek i po priprostosti svojoj povjerovao da bi mogao biti sretan... sa ženom... takva karaktera. Čega sam se bojala za njega, to se i dogodilo: vi ga niste mogli zavoljeti, izmučili ste ga i ostavili. Zato ga niste mogli voljeti jer ste preponosni... ne, niste ponosni, ja sam se zabunila, nego zato jer ste tašti... pa nije ni to: vi ste samoljubivi do... ludila, a to dokazuju i vaša pisma meni. Vi niste mogli zavoljeti njega koji je tako priprost, pa ste ga u sebi možda čak i prezirali i ismijavali, vi ste mogli zavoljeti samo svoju sramotu i neprestanu misao o tome da ste osramoćeni i da su vam učinili nažao. Da je u vas manje sramote, ili da je nikako nema, vi biste bili nesretniji... (Aglaja je sa slašću izgovarala te riječi, koje su i prebrzo izvirale, ali su već odavno bile spremljene i promišljene, promišljene još onda kad ni u snu nije slutila današnji sastanak; pakosnim je pogledom proučavala učinak tih riječi na licu Nastasje Filipovne, nacerenom od uzbuđenosti.) Vi se sjećate – nastavi ona – pisao mi je onda pismo; on kaže da vi znate za to pismo, pa ste ga i čitali? Po tom sam pismu razumjela sve i dobro sam razumjela; on mi je to nedavno potvrdio sam, to jest, sve što ja sada govorim vama, čak riječ po riječ. Nakon pisma stala sam čekati. Pogodila sam da morate doputovati ovamo jer vi ne možete živjeti bez Petrograda: premladi ste još i prelijepi za provinciju... Uostalom, ni to nisu moje riječi – nadoveže i silno se zacrveni, a od toga joj časa nije više s lica nestajalo rumeni sve do kraja govora. – Kad sam opet ugledala kneza, silno me je zaboljelo i dalo mi se nažao. Ne smijte se; ako se budete smijali, niste vrijedni to razumjeti...

– Vi vidite da se ja ne smijem – izgovori Nastasja Filipovna sjetno i oštro.

– Uostalom, meni je svejedno, smijte se, kako vas volja. Kad sam ga uzela ispitivati sama, rekao mi je da vas već odavno ne voli, da ga muči i spomen o vama, ali vas žali, pa kad vas se sjeti, kao da mu je srce »probodeno zauvijek«. Moram vam reći još da za cijeloga života nisam srela ni jednog čovjeka koji bi njemu bio jednak po plemenitoj iskrenosti i beskrajnoj povjerljivosti. Zaključila sam nakon njegovih riječi da njega može prevariti svatko, tko god hoće, a prevario ga makar tko, on će poslije oprostiti, i eto, zato sam ga zavoljela...

Aglaja zastade na časak, kao preneražena, kao da sama sebi ne vjeruje da je mogla izgovoriti takvu riječ; no u isti joj mah zasinuo u pogledu gotovo beskrajan ponos; činilo se, sada joj je već svejedno, makar se »ta žena« odmah i nasmijala priznanju što joj se istrglo.

– Rekla sam vam sve i vi ste dakako razumjeli sada što ja od vas želim?

– Možda i jesam razumjela; ali kažite sami – odgovori Nastasja Filipovna tiho.

Na Aglajinu licu bukne gnjev.

– Htjela sam doznati od vas – odgovori ona čvrsto i odrješito – po kojem se pravu pletete, vi u njegova čuvstva prema meni? Po kakvom ste se pravu usudili pisati mi pisma? Po kakvom pravu izjavljujete svaki čas njemu i meni da ga volite, kad ste ga sami ostavili i od njega ste pobjegli s onakvom uvredom i... sramotom?

– Nisam izjavljivala ni njemu ni vama da ga volim – izgovori Nastasja Filipovna s teškom mukom – a... pravo kažete, pobjegla sam od njega... – nadoveže ona jedva čujno.

– Kako niste izjavljivali »ni njemu ni meni«? – poviče Aglaja. – A vaša pisma? Tko vas je molio da vjenčate nas i da me nagovarate da pođem za njega? Zar to nije izjava? Zašto se namećete nama?

Isprva sam bila pomislila da vi naprotiv želite svojim upletanjem uzbuditi u meni odvratnost prema njemu, da ga ostavim, te sam se tek poslije dosjetila što je u stvari: vi ste jednostavno uobrazili da svim tim prenemaganjem činite junačko djelo... Ta zar ste vi mogli voljeti njega, kad toliko volite svoju taštinu? Zašto niste jednostavno otputovali odavde umjesto da mi pišete smiješna pisma? Zašto se sada ne udajete za plemenitoga čovjeka koji vas tako voli i iskazao vam je čast, ponudio vam svoju ruku? Sasvim je jasno zašto: kad se udate za Rogožina, kakva će onda uvreda preostati? Steći ćete i previše časti! O vama je rekao Jevgenij Pavlovič da ste pročitali premnogo poema i »preobrazovani ste za svoj... položaj« da ste načitana žena i besposličarka; dodate još svoju taštinu, pa eto vam sviju vaših razloga...

– A vi niste besposličarka?

Prebrzo, preotvoreno dospjela je stvar do takve nenadane točke, nenadane stoga što je Nastasja Filipovna, kad je putovala u Pavlovsk, snivala još nešto, premda je dakako više slutila zlo nego dobro; a Aglaja se za jedan čas sasvim zanijela u svojem poletu, kao da se strmoglavljuje s visine, i nije se mogla suzdržati od silne osvetoljubive slasti. Nastasji je Filipovnoj i čudno bilo kad je Aglaju ugledala ovakvu; gledala je i kao da nije vjerovala sebi, nikako se nije snalazila u prvi mah. Bila ona žena koja je pročitala mnogo poema, kako je sudio Jevgenij Pavlovič, ili jednostavno bila bezumnica, kako je uvjeren bio knez, svakako je ta žena – ponekad s takvim ciničnim i drskim manirama zapravo bila kudikamo stidljivija, nježnija i povjerljivija nego što bi se moglo suditi o njoj. Istina, bilo je u njoj mnogo knjiškog, sanjarskog, što se zatvorilo u sebi, i fantastičnog, ali zato jako dubokog... Knez je to razumijevao: patnja joj se izrazila na licu. Aglaja primijeti to i zadršće od mržnje.

– Kako se usuđujete ovako se vladati prema meni? – izgovori ona s neizrecivom bahatošću, odgovarajući na primjedbu Nastasje Filipovne.

– Vi ste valjda pogrešno čuli – začudi se Nastasja Filipovna. – Kako sam se ja vladala prema vama?

– Ako ste željeli biti čestita žena, zašto niste ostavili onda svoga zavodnika, Tockoga, jednostavno... bez teatralnih predstava? – odjedanput će Aglaja naprečac.

– Što znate vi o mojim prilikama da biste mi smjeli suditi? – zadršće Nastasja Filipovna i strašno problijedi.

– Znam to da niste otišli raditi, nego ste otišli s bogatašem Rogožinom da se prikazujete palim anđelom. Ne čudim se što se Tocki htio ubiti zbog toga paloga anđela!

– Okanite se! – izgovori Nastasja Filipovna s odurnošću i kao u boli. – Vi ste mene jednako onako razumjeli kao i... sobarica Darje Aleksejevne, koja se onomad pred mirovnim sucem parbila sa svojim mladoženjom. Pa i ona bi bolje od vas razumjela...

– Valjda je čestita djevojka i živi od svojega rada. Čemu vi toliko prezirete sobaricu?

– Ja ne prezirem rad, nego vas kad govorite o radu.

– Da ste željeli biti poštena žena, bili biste otišli u pralje.

Obje su ustale i blijede se gledale.

– Aglaja, stanite! To nije dobro – poviče knez kao zbunjen. Rogožin se nije više smješkao, nego je slušao stisnutih usana i skrštenih ruku.

– Evo, gledajte je – govorila je Nastasja Filipovna, dršćući od pakosti – tu gospođicu! A ja sam je smatrala anđelom! Vi ste, Aglaja Ivanovna, izvoljeli doći k meni bez guvernan-

te?... A ako hoćete... ako hoćete, reći ću vam odmah iskreno, bez ševrdanja, zašto ste došli k meni. Uplašili ste se i zato ste došli.

– Vas sam se uplašila? – upita Aglaja sva izvan sebe od naivnog drskog čuda što se ona usudila ovako govoriti s njom.

– Dakako, mene! Mene se vi bojite, kad ste se odlučili doći k meni. Koga se bojiš, toga ne prezireš. I kad se sjetim da sam ja cijenila vas, i sve do ovoga časa! A znate li zašto se vi bojite mene i što je vama sada glavna svrha? Htjeli ste se sami glavom uvjeriti: voli li on mene jače nego vas ili ne voli, jer vi ste strahovito ljubomorni...

– On mi je već rekao da vas mrzi... – jedva promuca Aglaja.

– Možda; možda, ja ga i nisam vrijedna, ali... vi ste slagali, mislim ja! Ne može on mene mrziti i nije on mogao to reći! No ja sam vam voljna oprostiti... s obzirom na vaše stanje... samo sam ipak bolje sudila o vama; mislila sam da ste i pametniji, pa i ljepši, tako mi Boga!... No, uzmite svoje blago... eto njega, gleda vas, ne može se snaći, uzmite ga, ali uz taj uvjet da odmah odete! Ovoga časa!...

Ona se sruši na naslonjač i briznu u plač. Ali odjedanput joj nešto novo zablistalo u očima; pomno i uporno pogleda ona Aglaju i ustane.

– Ali ako hoćeš, ja ću odmah... za-po-vje-di-ti, čuješ li? Samo ću mu za-po-vje-di-ti i on će odmah ostaviti tebe i ostati kod mene zauvijek, i uzet će mene, a ti ćeš otrčati kući sama. Hoćeš li, hoćeš li? – poviče kao bezumnica, možda i sama jedva vjerujući da je mogla izgovoriti takve riječi.

Aglaja poleti uplašena k vratima, ali stane na vratima kao ukopana, pa je slušala.

– Hoćeš li da otjeram Rogožina? Ti si mislila da sam se tebi za volju već vjenčala s Rogožinom? Evo ću odmah pred tobom viknuti: »Odlazi, Rogožine!«, a knezu ću reći: »Sjećaš li se što si mi obećao?« Bože moj! A zašto sam ovako ponizila sebe pred njim? Zar nisi ti sam, kneže, uvjeravao mene da ćeš poći za mnom, ma što se dogodilo sa mnom, i nikada me nećeš ostaviti; da me voliš i sve mi praštaš i da me cijeniš... Jest, i to si govorio! A ja sam od tebe pobjegla samo zato da tebe oslobodim, ali sada neću! Zašto je ona postupala sa mnom kao s razuzdanicom? Upitaj Rogožina jesam li ja razuzdanica, on će ti reći! Sada, kad me je osramotila, i još pred tvojim očima, zar ćeš se ti odvratiti od mene, a nju ćeš odvesti ispod ruke? Proklet bio nakon toga što sam povjerovala u tebe jedinoga. Odlazi, Rogožine, ne trebam te! – vikala je gotovo sva izvan sebe, s teškom mukom istiskujući riječi iz grudi, nacerena lica, suhih usana, očito ni sama ne vjerujući nimalo svojoj brbljariji, ali u isti mah želeći da bar za trenutak produlji taj čas i da zavara sebe. Poriv je bio tako jak da je mogla i umrijeti, tako se barem učinilo knezu. – Evo ga, gledaj! – poviče naposljetku Aglaji, pokazujući rukom kneza. – Ako on ovoga trena ne stupi k meni, ne uzme mene i ne ostavi tebe, onda ga vodi sa sobom, ustupam ti ga, ne trebam ga...

I ona i Aglaja zastadoše, kao da čekaju, i obje su kao lude gledale kneza. Ali on možda nije razumio svu snagu toga izazova, čak bi se sa sigurnošću moglo reći da nije razumio. Vidio je samo pred sobom očajno, bezumno lice od kojega mu je »zauvijek probodeno srce«, kako se jedanput izlanuo Aglaji. Nije mogao dulje trpjeti, nego se obrati Aglaji s molbom i prijekorom, pokazujući Nastasju Filipovnu:

– Zar to može biti! Ta ona je... tako nesretna!

No i to je jedva izgovorio, jer je zanijemio od groznoga Aglajina pogleda. U tom se pogledu iskazala tolika patnja i u isti mah beskrajna mržnja da je pljesnuo rukama, zaciknuo i poletio k njoj, ali je već bilo prekasno. Nije ona pretrpjela ni jedan trenutak njegova

kolebanja, nego je zakrila rukama lice, zaviknula: »Ah, Bože moj!« i poletjela iz sobe, a za njom Rogožin da odsune zasun na vratima s ulice.

Potrči i knez, ali na pragu ga obuhvatile ruke. Ubijeno, nacereno lice Nastasje Filipovne gledalo ga je uporno, a usne joj pomodrjele i micale se pitajući:

– Za njom? Za njom?...

Srušila mu se onesviještena na ruke. On je digne, unese u sobu, položi na naslonjač i stane kraj nje u tupu očekivanju. Na stolu je bila čaša s vodom; Rogožin se vrati, uzme čašu i pljusne joj vodu u lice; ona otvori oči i jedan časak nije ništa razumijevala; ali odjednom je došla k sebi, zadrhtala, zaciknula i poletjela knezu.

– Moj si! Moj! – poviče. – Je li otišla ponosna gospođica? Ha-ha-ha! – smijala se u histeriji. – Ha-ha-ha! Ja sam njega davala toj gospođici! A zašto? Čemu? Bezumnica! Bezumnica... Odlazi, Rogožine, ha-ha-ha!

Rogožin je pogleda pažljivo, ne reče ni riječ, uze šešir i ode. Deset minuta poslije sjedio je knez uz Nastasju Filipovnu, gledao je, ne skidajući očiju s nje, i milovao joj glavicu i lice objema rukama, kao malomu djetetu. Smijao se na njezin smijeh i voljan bio plakati na njezine suze. Nije ništa govorio, nego pomno slušao njeno odrješito, zanosno i iskidano mucanje; teško da je išta razumio, ali se tiho smješkao, i čim bi mu se imalo učinilo da ona opet započinje jadovati ili plakati, prekoravati ili jadikovati, odmah ju je opet započinjao gladiti po glavi i nježno milovati po obrazima, tješeći je i tepajući joj kao djetetu.

IX

Prođoše dva tjedna od zgode ispripovijedane u posljednjoj glavi, i licima u našoj pripovijesti toliko su se promijenile prilike da nam je iznimno teško nastaviti bez zasebnog objašnjavanja. A ipak osjećamo da se moramo ograničiti na jednostavno izlaganje činjenica, po mogućnosti bez posebnog objašnjavanja, i to zbog sasvim jednostavnog razloga: jer smo u mnogim slučajevima i sami na muci kako da protumačimo što se zbilo. Ta će se naša objava čitatelju zacijelo učiniti jako čudnom i nejasnom; kao da pripovijedaš ono o čemu nemaš ni jasna pojma ni osobnog mišljenja? Da ne zapadnemo u još lažniji položaj, nastojat ćemo objasniti primjerom, pa će dobrostivi čitatelj možda razumjeti što nam je zapravo na nepriliku, pogotovo gdje taj primjer neće biti zastranica, nego naprotiv, ravan i neposredan nastavak pripovijesti.

Nakon dva tjedna, to jest već početkom srpnja, pa i za ta dva tjedna, povijest se našeg junaka i osobito posljednja zgoda u toj povijesti pretvaraju u čudnu, vrlo zabavnu, gotovo nevjerojatnu, a u isti mah gotovo zgodnu priču, koja se malo-pomalo raširila po svim ulicama, u susjedstvu s ljetnikovcima Lebedeva, Pticina, Darje Aleksejevne, Jepančinih, ukratko, gotovo po cijelom gradu, pa i po okolici. Gotovo cijelo društvo – domaći, ljetni gosti, i oni što dolaze na muziku – svi se prihvatili da pripovijedaju jednu istu priču, uz tisuću različitih varijacija, kako je jedan knez napravio skandal u čestitoj, poznatoj kući i ostavio djevojku iz te kuće, s kojom je već bio zaručen, poludio za poznatom namigušom, prekinuo sve prijašnje veze te, bez obzira na što bilo, bez obzira na prijetnje, bez obzira na sveopće negodovanje općinstva, kani se ovih dana vjenčati s osramoćenom ženom, baš tu u Pavlovsku, otvoreno, javno, uzdignute glave i svima gledajući ravno u oči. Zgoda se toliko iskitila skandalima, tolika su poznata i znatna lica bila upletena u nju,

tolika joj je pridodana bila svakakva fantastična natruha, a u drugu ruku, prikazivala se u takvim neporecivim i očitim činjenicama da se nipošto nije moglo zamjeriti sveopćoj radoznalosti i brbljariji. Najvještije, najlukavije, a u isti mah najsličnije istini tumačili su je nekoji ozbiljni brbljavci iz onoga sloja razumnih ljudi koji se svagda u svakom društvu žure objasniti ponajprije drugima zgodu, pa to drže za svoje zvanje, a počesto i za užitak. Po njihovu se tumačenju mladić iz dobre obitelji, knez, gotovo bogataš, luđačić, ali demokrat, kojemu je pamet pomutio današnji nihilizam, otkriven od gospodina Turgenjeva, čovjek koji gotovo ne zna ruski, zaljubio u kćer generala Jepančina i postigao da su ga u kući primili kao mladoženju. Ali nalik na onoga Francuza seminarista o kojem je nedavno naštampana bila zgoda kako se dao zarediti za svećenika, kako je sam molio da bude zaređen, te je izvršio sve obrede, sve poklone, cjelivanje, zakletve i drugo, a sutradan objavio pismo svojemu biskupu da ne vjeruje u Boga i drži za nepoštenje varati narod i badava živjeti od njega, te zato ostavlja svoj jučerašnji red, a pismo je svoje naštampao u liberalnim novinama – nalik na toga ateista hinio je tobože na svoj način i knez. Pripovijedali su da je navlaš očekivao svečanu večer kod roditelja svoje zaručnice, na kojem je predstavljen vrlo mnogim znatnim licima, da naglas i pred svima očituje svoje mišljenje, da pogrdi ugledne dostojanstvenike, da se javno i s uvredom odrekne svoje zaručnice pa da, otimajući se slugama koji su ga izvodili, razbije krasnu kinesku vazu. Kao suvremenu karakteristiku moralo bi se dodati još da je smušeni mladić zaista volio svoju zaručnicu, generalovu kćer, ali se odrekao nje jedino zbog nihilizma i radi skandala što će biti, da se ne bi odrekao užitka kako će se pred cijelim svijetom oženiti propalom ženskom i time dokazati da po njegovu uvjerenju nema ni propalih, ni kreposnih žena, nego postoji samo slobodna žena; da on ne vjeruje u svjetsku i staru razdiobu, nego vjeruje jedino u »žensko pitanje«. Da je naposljetku propala žena u njegovim očima još i nešto više od one koja nije propala. To se tumačenje učinilo jako vjerojatnim, te ga je prihvatila većini ljetnih gostiju, pogotovo jer su ga potvrđivale svakidašnje činjenice. Istina, mnoge se stvari nisu razjasnile: pripovijedali su da je jadna djevojka toliko voljela svoga zaručnika, ili kako neki rekoše, »zavodnika«, da mu je odbjegla odmah sutradan kad ju je bio ostavio, a on je baš sjedio kod svoje ljubavnice; drugi su uvjeravali, naprotiv, da ju je on sam namjerice odmamio k ljubavnici, jedino zbog nihilizma, to jest, da je postidi i uvrijedi. Bilo kako bilo, interes je za tu zgodu rastao svaki dan, pogotovo jer nije bilo ni najmanje sumnje da će se skandalozna svadba zaista obaviti.

Pa eto, da nas upitaju za objašnjenje – ne o nihilističkoj natrusi te zgode, o, ne! – nego samo o tome koliko ta urečena svadba zadovoljava zbiljske želje kneževe, što su mu zapravo u ovaj čas te želje, kako bi se zapravo odredilo duševno stanje našega junaka u ovom času, i tako dalje i tako dalje, ovako, priznajemo da bismo bili u velikoj neprilici za odgovor. Znamo samo da je svadba zaista bila urečena i sam je knez ovlastio Lebedeva, Kellera i nekog znanca Lebedevljeva, kojega je on za tu priliku predstavio knezu, neka se u tom poslu pobrinu za sve crkvene i kućne potrebe; da im je odredio neka ne žale novca, a Nastasja je Filipovna požurivala svadbu i navaljivala; da će knezu kumovati Keller, prema njegovoj vlastitoj žarkoj molbi, a Nastasji Filipovnoj Burdovski, koji je to sa zanosom primio, te je svadba određena za početak srpnja. Ali osim tih jako točnih prikaza, znamo još neke činjenice koje nas sasvim zbunjuju, baš zato jer su oprečne prijašnjima. Naslućujemo na primjer da je knez, kad je ovlastio Lebedeva i druge da se pobrinu za sve, još istoga dana gotovo i zaboravio da ima i ceremonijara i kumove i svadbu, pa ako je sve odredio brže i predao drugima brige, učinio je samo zato da sam ne bi ni mislio na to i da bi možda što brže zaboravio. Što je, dakle, mislio onda on sam, što je želio pamtiti i za čim je težio? Ni u tom nema sumnje da mu tu nije bilo nikakvog nasilja (na primjer,

od Nastasje Filipovne), da je Nastasja Filipovna zaista poželjela što skoriju svadbu i da je svadbu zamislila ona, a nije knez: no knez je pristao slobodno; pa i nekako rastresen i onako kao da su ga zamolili za kakvu prilično običnu stvar. Takvih neobičnih činjenica ima pred nama jako mnogo, ali one ne samo da ne razjašnjavaju, nego prema našem sudu još i znamračuju tumačenje te stvari, koliko ih god spominjali; no ipak ćemo spomenuti još jedan primjer.

Znamo, dakle, dobro da je za ta dva tjedna knez provodio s Nastasjom Filipovnom cijele dane i večeri, da ga je ona vodila sa sobom u šetnje, na glazbu; da se svaki dan vozio s njom u kočiji; da se uznemirivao čim je ne bi vidio samo jedan sat (po svim ju je znacima volio, dakle, iskreno); da ju je slušao s tihim i krotkim smiješkom, ma što mu ona govorila, po cijele sate, a sam nije govorio gotovo ništa. Ali znamo i to da je za tri dana nekoliko puta, pa i često, odlazio odjednom k Jepančinima i nije to krio Nastasji Filipovnoj, a ona zamalo da nije očajavala zbog toga. Znamo da ga nisu primali Jepančini, dokle god su ostali u Pavlovsku, uvijek su mu odbijali sastanak s Aglajom Ivanovnom; da je odlazio bez ijedne riječi, a sutradan im opet dolazio, kao da je sasvim zaboravio da je jučer odbijen, pa je, razumije se, opet odbijan. Znamo i to da je jedan sat nakon toga kako je Aglaja Ivanovna otrčala od Nastaje Filipovne, a možda još i prije sata, knez već bio kod Jepančinih, uvjeren dakako da će tu naći Aglaju, a kad se javio kod Jepančinih, nastala je iznimna zabuna i strah u kući jer Aglaja se nije bila još vratila kući pa su od njega i dočuli prvi put da je s njim bila otišla k *Nastasji Filipovnoj*. Pripovijedalo se da su Lizaveta Prokofjevna, kćeri, pa i knez Ščerbacki bili onda s knezom iznimno otresiti, neljubazni i odmah su mu žestokim riječima otkazali i poznanstvo i prijateljstvo, pogotovo kad je Varvara Ardalionovna osvanula odjedanput kod Lizavete Prokofjevne i javila da je Aglaja Ivanovna već cio sat kod nje, u groznu stanju, a kući, čini se, neće otići. Taj je posljednji glas prenerazio Lizavetu Prokofjevnu gore od svega i bio je sasvim istinit: kad je Aglaja otišla od Nastasje Filipovne, zaista je voljnija bila umrijeti nego se pojaviti sada pred očima svojim ukućanima, i zato je pohrlila k Nini Aleksandrovnoj. A Varvara je Ardalionovna odmah prosudila da sve to mora odmah, ne časeći, javiti Lizaveti Prokofjevnoj.

I majka, i kćeri, svi odmah poletješe k Nini Aleksandrovnoj, za njima i sam otac Ivan Fjodorovič, koji je baš bio stigao kući; a za njima odšvrljao i knez Lav Nikolajevič, unatoč izgonu i otresitim riječima; ali po odredbi Varvare Ardalionovne nisu ga ni tu pustili k Aglaji. Stvar je završila, uostalom, tako da je Aglaja, kad je ugledala mater i sestre gdje plaču nad njom i nikako je ne kore, poletjela njima u zagrljaj i odmah se vratila s njima kući. Pripovijedali su, premda glasovi i nisu bili sasvim točni, da je Gavrila Ardalionovič i tu bio vrlo slabe sreće; da je ulučio vrijeme kad je Varvara Ardalionovna otrčala k Lizaveti Prokofjevnoj, pa kad je bio nasamo s Aglajom, smislio joj govoriti o svojoj ljubavi; da ga je Aglaja unatoč svojemu jadu i suzama saslušala i odjedanput se grohotom nasmijala i postavila mu čudno pitanje: hoće li kao dokaz svoje ljubavi spaliti odmah prst na svijeći? Gavrila se Ardalionovič, kažu, zapanjio zbog te ponude i toliko se zbunio, toliku neobičnu nedoumicu iskazao na licu da mu se Aglaja kao u histeriji grohotom nasmijala i pobjegla od njega gore k Nini Aleksandrovnoj, gdje su je i našli roditelji. Tu je zgodu dočuo knez sutradan od Ipolita. Ipolit nije više ustajao iz postelje i navlaš je poslao po kneza da mu to pripovjedi. Kako je taj glas stigao Ipolitu, ne znamo, no kad je i knez čuo za svijeću i za prst, nasmijao se tako da je i zadivio Ipolita; zatim je odjedanput zadrhtao i briznuo u plač... Uopće je bio tih dana u veliku nemiru i neobičnoj smutnji, nejasnoj i bolnoj. Ipolit je upravo tvrdio da i nije, čini se, pri pameti; ali to se nije nikako još moglo reći pouzdano.

Predočujemo sve te činjenice, ali ih ne tumačimo i nipošto ne želimo opravdati našega junaka pred očima naših čitatelja. Štoviše, potpuno smo voljni pristati i uz negodovanje koje je uzbudio i u srcima svojih prijatelja. Čak se Vjera Lebedeva neko vrijeme zlovoljila na njega; zlovoljio se čak i Kolja; zlovoljio se čak i Keller, dok nije bio pozvan za kuma, da i ne spominjemo samoga Lebedeva, koji je počeo čak i spletkariti protiv kneza, pa i to zbog mrzovolje, i štoviše jako iskreno. No o tome ćemo govoriti poslije. Uopće se sasvim i nadasve slažemo s nekim vrlo krepkim i po svojoj psihologiji čak dubokim riječima Jevgenija Pavloviča, što ih je on ravno i bez skanjivanja izrekao knezu u prijateljskom razgovoru, šestoga ili sedmoga dana poslije zgode kod Nastasje Filipovne. Primijetit ćemo tom prilikom da nisu samo Jepančini, nego i svi koji su sasvim ili posredno pripadali domu Jepančinih, smatrali potrebnim da prekinu s knezom svaki odnos. Knez se Ščerbacki na primjer čak i odvratio kad je sreo kneza, i nije mu odzdravio. No Jevgenij se Pavlovič nije pobojao da će se kompromitirati ako posjeti kneza, premda je opet stao dolaziti k Jepančinima svaki dan, pa su ga dočekali čak i s očito većom ljubaznošću. Došao je knezu upravo sutradan nakon odlaska svih Jepančinih iz Pavlovska. Kad ga je pohodio, znao je već sve glasove što su se širili po općinstvu, a možda im je donekle pripomogao i sam. Knez mu se silno razveselio i odmah zapodjenuo razgovor o Jepančinima; takav prostodušan i iskren početak razvezao je jezik Jevgeniju Pavloviču, tako da je i on odmah bez ševrdanja prešao na stvar.

Knez nije još ni znao da su Jepančini otputovali; prenerazio se, ali začas zavrti glavom, zbunjen i zamišljen, i prizna da je i »moralo tako biti«; zatim zapita brzo: »A kamo su otputovali?« Dotle ga je Jevgenij Pavlovič promatrao pomno, i sve to, to jest naglost njegovih pitanja, prostodušnost njihova, zabuna, a u isti mah neka čudna iskrenost, nemir i uzbuđenost – sve ga je to jako zadivilo. Uostalom, ljubazno je i potanko priopćio sve knezu; mnogo on nije još znao i to mu je bio prvi vjesnik iz kuće. Potvrdio je da je Aglaja zaista bolovala i tri noći redom nije spavala, sve u vrućici; sada joj je odlanulo i nije ni u kakvoj opasnosti, ali je u nervoznom histeričnom stanju... »Sva sreća još što je u kući najpotpuniji mir! Nastoje o prošlosti ništa ne natuknuti ni između sebe, a kamoli pred Aglajom. Roditelji su se već dogovorili o putu u inozemstvo, najesen, odmah nakon Adelaidine svadbe; Aglaja je šuteći primila prve riječi o tome.« On, Jevgenij Pavlovič, možda će također u inozemstvo. Pa i knez Ščerbacki krenut će možda na dva mjeseca s Adelaidom, ako bude mogao od poslova. Ostat će general sam. Otputovali su sada svi u Kolmino, na svoje imanje, dvadesetak vrsta od Petrograda, gdje imaju dvorac. Bjelokonska nije još otputovala u Moskvu, nego se čini da je baš namjerice ostala. Lizaveta je Prokofjevna jako navaljivala da ne mogu ostati u Pavlovsku nakon svega što se zbilo; on, Jevgenij Pavlovič, javljao joj je svaki dan što se govori po gradu. Nije im nikako bilo zgodno ni da se nastane u ljetnikovcu na Jelaginu.

– No i zaista – nadovezao je Jevgenij Pavlovič – priznajte i sami može li se izdržati... Osobito kad se sve zna što se kod vas ovdje zbiva neprestano, u vašem domu, kneže, i nakon svakidašnjih vaših posjeta *ondje*, unatoč odbijanju...

– Da, da, da, pravo kažete, želio sam vidjeti Aglaju Ivanovnu... – opet zamaše knez glavom.

– Ah, mili kneže – klikne odjednom Jevgenij Pavlovič oduševljeno i žalostivo – kako ste vi onda mogli dopustiti... sve ono što se dogodilo? Dakako, dakako, sve je to bilo vama tako iznenada... Priznajem, morali ste se zbuniti i... niste mogli zaustavili bezumnu djevojku, to vam je bilo preko sile! Ali morali ste shvatiti koliko je ozbiljno jako ta djevojka... marila za vas. Nije htjela dijeliti s drugom i vi... i vi ste mogli ostaviti i uništiti toliko blago.

– Da, da, pravo kažete; da, skrivio sam – progovori opet knez u silnu jadu – i znate: ona je jedina, jedina je Aglaja ovako sudila o Nastasji Filipovnoj.... nitko drugi nije sudio ovako.

– Zato i jest sve to zazorno, jer tu nije bilo ništa ozbiljno! – uzvikne Jevgenij Pavlovič koji se sasvim zanio – oprostite mi, kneže, no... ja... ja sam mislio o tome, kneže; mnogo sam mislio; znam sve što je bilo prije, znam sve što je bilo prije pola godine, sve, i sve to nije bilo ozbiljno! Sve je to bio samo duševni zanos, slikovitost, fantazija, dim, i samo je zaplašena ljubomora sasvim neiskusne djevojke mogla to smatrati nečim ozbiljnim!...

Sada se Jevgenij Pavlovič bez ikakva skanjivanja odade svomu negodovanju. Razumno i jasno, a opet, kažemo, čak i s iznimnom psihologijom, razastro je pred knezom sliku svih prijašnjih odnosa kneževih s Nastasjom Filipovnom. Jevgenij je Pavlovič i uvijek bio rječit, no sada je dopro čak do slatkorječivosti. »Od samoga početka«, izjavi on, »započeli ste vi s laži; što je s laži započelo, to je moralo i završiti s laži; to je prirodni zakon. Ja se ne slažem, pa ni u mrzovolji, kad vas – no, bio tko bio – nazivaju idiotom; vi ste prepametni za takvo ime; ali ste i toliko neobični da niste onakvi kakvi su svi ljudi, priznajte i sami. Ja sam zaključio da je osnova svemu što se dogodilo proizašla prvo iz vaše, rekao bih, prirođene neiskrenosti (pazite, kneže, na tu riječ »prirođene«), zatim iz vaše neobične prostodušnosti; dalje iz fenomenalnog nedostatka osjećaja mjere (što ste vi nekoliko puta priznavali već i sami), a naposljetku, iz goleme, nanesene mase duševnih uvjerenja što ih vi po svojoj neobičnoj čestitosti držite još vazda za istinska, prirodna i neposredna uvjerenja! Priznajte sami, kneže, da je u vašim odnosima prema Nastasji Filipovnoj od samoga početka bilo nešto *konvencionalno-demokratsko* (ovako se izražavam zbog kratkoće), rekao bih, omama »ženskoga pitanja« (da se izrazim još kraće). Ta ja znam potanko sav onaj čudni skandalozni prizor što se zbio kod Nastasje Filipovne kad je Rogožin donio svoje novce. Ako želite, razložit ću vam sve po redu, pokazat ću vama vas samoga kao u zrcalu, tako točno znam ja što je bilo i zašto se onako zbilo! Vi, mladić, žudjeli ste u Švicarskoj za zavičajem, težili ste u Rusiju kao u zemlju neznanu, ali obećanu; pročitali ste mnogo knjiga o Rusiji, možda izvrsnih, ali za vas škodljivih; stigli ste s prvim žarom žeđi za djelatnošću, nasrnuli ste, rekao bih, na djelatnost! I eto, tog istog dana pričaju vam tužnu povijest, koja uzbunjuje srce, o uvrijeđenoj ženi, pričaju vama, to jest vitezu, djevcu – i o ženi! Tog istog dana vidite vi tu ženu; očarani ste njezinom ljepotom, fantastičnom, demonskom ljepotom. (Ja priznajem da je ona ljepotica.) Dometnite još živce, dometnite svoju padavicu, dometnite našu petrogradsku južinu koja potresa živce; dometnite cio taj dan u nepoznatom gotovo fantastičnom za vas gradu, dan sastanaka prizora, dan nenadanih poznanstava, dan najnenadanije zbilje, dan triju ljepotica Jepančinih i među njima Aglaje; dometnite umor, vrtoglavicu; dometnite gostinsku sobu Nastasje Filipovne i ton u toj gostinskoj sobi, i... čemu ste se mogli i nadati u taj čas od sebe samoga, što mislite?

– Da, da, da, da – mahao je knez glavom i počeo se crvenjeti – da, tako gotovo i jest; a znate, zaista i nisam spavao gotovo cijelu noć pred tim u vagonu, a noć ranije, i jako sam bio rastrojen...

– No da, dakako; da kuda ja nišanim? – nastavi Jevgenij Pavlovič vatreno. – Jasna je stvar da ste vi, što se kaže, opijeni zanosom naletjeli na priliku da javno izjavite velikodušnu misao kako vi, korjenit knez i čist čovjek, ne smatrate nepoštenom ženu koja se nije osramotila po svojoj krivici, nego po krivici odurnog razvratnika iz odličnoga svijeta. Oh, Bože moj, pa to je razumljivo! Ali ne radi se o tome, mili kneže, nego o tome je li tu bila istina, je li bila istina u vašem čuvstvu, je li to bila priroda ili samo zanos vaše glave? Što mislite: u hramu je oprošteno ženi, isto takvoj ženi, ali nije joj se valjda reklo da ona čini

dobro i da je dostojna svake časti i poštovanja? Zar vam nije nakon tri mjeseca prišapnula i samomu zdrava pamet što je u stvari? Makar ona sada bila i nedužna – neću cjepidlačiti jer nisam voljan – no zar sve njezine prigode mogu opravdati njezin toliki nepodnošljiv, vraški ponos, toliku drsku, toliku lakomu sebičnost? Oprostite, kneže, ja se zanosim, no...

– Jest, sve to može biti; možda i kažete pravo... – promrmlja opet knez. – Ona se zaista jako rasrdila, i pravo kažete, dakako, no....

– Vrijedna je žaljenja? To vi želite reći, dobri kneže? No radi žaljenja i radi njezina zadovoljstva, zar smije biti osramoćena druga, uzvišena i čista djevojka, da bude ponižena u onim nadutim, u onim očima punim mržnje? Ta dokle će doprijeti onda žaljenje? Ta to je nevjerojatno pretjerivanje! Ako voliš djevojku, zar je možeš toliko poniziti pred njezinom suparnicom, ostaviti je zbog druge, pred očima toj drugoj, nakon toga kad ste je sami zaprosili... pa vi ste je zaprosili, iskazali ste joj to pred roditeljima i pred sestrama! Jeste li vi poslije toga pošten čovjek, kneže, dopustite da vas upitam? I... zar vi niste prevarili božanstvenu djevojku kad ste je uvjerili da je volite?

– Da, da, pravo kažete, ah, ja osjećam da sam skrivio! – izgovori knez u neizrecivu jadu.

– A zar je to dovoljno? – poviče Jevgenij Pavlovič s negodovanjem.

– Zar je dovoljno uzviknuti samo: »ah, ja sam skrivio!« Skrivili ste, a tvrdoglavi ste! I gdje vam je onda bilo srce, vaše »kršćansko« srce! Ta vi ste vidjeli njezino lice u onaj čas; zar je ona manje patila nego *ona*, nego *vaša* druga, razmetkinja? Kako ste gledali to i dopustili? Kako?

– No... ta ja i nisam dopuštao... – promrmlja nesretni knez.

– Otkud niste dopuštali?

– Tako mi Boga, nisam dopuštao ništa. Ni sada još ne razumijem kako se zbilo sve to... ja... ja sam potrčao onda za Aglajom Ivanovnom, a Nastasja se Filipovna onesvijestila, a onda me sve još ne puštaju k Aglaji Ivanovnoj.

– Svejedno! Vi ste morali trčati za Aglajom, makar ona druga i ležala onesviještena!

– Da... da, morao sam... ali ona bi umrla! Ona bi se ubila, vi nju ne znate, i... svejedno bih ja poslije ispripovijedao sve Aglaji Ivanovnoj... vidite, Jevgenije Pavloviču, ja vidim da vi, čini mi se, znate sve. Recite zašto me ne puštaju k Aglaji Ivanovnoj? Ja bih joj razjasnio sve. Vidite: njih dvije nisu onda govorile što treba, nisu nikako, zato je i bilo onako među njima... Ne mogu vam nikako to objasniti; ali bih možda objasnio Aglaji... Ah, Bože moj! Vi govorite o njezinu licu u onaj čas kad je istrčala... o, Bože moj, sjećam se!... Hajdemo, hajdemo! – povuče on odjedanput Jevgenija Pavloviča za rukav, odskakujući brzo sa svojega mjesta.

– Kamo?

– Hajdemo k Aglaji Ivanovnoj, hajdemo odmah!...

– Nema nje u Pavlovsku, rekao sam vam, i zašto bismo išli njoj?

– Ona će razumjeti, ona će razumjeti! – mrmljao je knez, sklapajući ruke na molbu. – Ona će razumjeti da sve to nije *ono*, nego sasvim drugo!

– Što je sasvim drugo? Ta vi se, evo, ipak ženite? Dakle se tvrdoglavite... Ženite li se ili ne ženite?

– No da... ženim se; da, ženim se!

– Kako dakle nije ono?

– O, nije, nije ono, nije ono! Svejedno je što se ja ženim, ništa zato!

– Kako je svejedno i ništa zato? Nisu valjda to tričarije? Vi se ženite ljubljenom ženom da je usrećite, a Aglaja Ivanovna vidi to i zna, otkud je dakle svejedno?

– Da je usrećim? Oh, nije! Ja se samo tako jednostavno ženim; ona hoće; ali i što je ako se ženim: ja... No, ta to je svejedno! Samo bi ona umrla svakako. Ja vidim sada da bi taj brak s Rogožinom bio ludost! Sada sam sve razumio što prije nisam razumijevao, i vidite: kad su onda njih dvije stajale sučelice, nisam mogao podnijeti lice Nastasje Filipovne... Vi ne znate, Jevgenije Pavloviču – snizi on glas tajanstveno – nisam to govorio nikada nikomu, pa ni Aglaji, ali ja ne mogu podnijeti lice Nastasje Filipovne... Govorili ste maloprije istinu o onoj večeri kod Nastasje Filipovne; no tu je bilo još nešto što ste ispustili jer ne znate: ja sam gledao *njezino lice!* Još prijepodne nisam ga mogao podnijeti na portretu... Evo u Vjere Lebedeve sasvim su drugačije oči; ja... ja se bojim njezina lica! – nadoveže u neobičnu strahu.

– Bojite se?

– Da; ona je luda! – prošapće blijedeći.

– Vi to zacijelo znate? – zapita Jevgenij Pavlovič neobično radoznalo.

– Da, zacijelo, sada već zacijelo, sada sam, ovih dana, doznao sasvim pouzdano!

– Što vi dakle činite od sebe? – poviče Jevgenij Pavlovič preplašen. Vi se dakle ženite zbog nekoga straha? Tu se ništa ne može razumjeti... Možda je i ne volite?

– O, ne, ja nju volim od sve duše! Ta ona je... dijete; sada je ona dijete, sasvim je dijete! O, vi ništa ne znate!

– A u isti ste mah uvjeravali Aglaju Ivanovnu o svojoj ljubavi?

– O, da, da!

– Kako dakle? Vi dakle želite voljeti obje?

– O, da, da!

– Molim vas, kneže, što vi to govorite, osvijestite se!

– Ja bez Aglaje... ja je moram svakako vidjeti! Ja... ja ću uskoro umrijeti u snu, mislio sam noćas da ću umrijeti u snu... O, da Aglaja zna, znala bi sve baš sve... Jer tu treba znati sve, to je prva stvar! Zašto nikad ne možemo o drugome doznati *sve*, kad to treba, kad je taj drugi kriv!... Ali ja ne znam što govorim, spleo sam se, silno ste me prenerazili... I zar je u nje i sad onakvo lice, kao onda kad je istrčala? O, jest, ja sam kriv! Sva je prilika da sam ja svemu kriv. Ne znam još zašto, ali ja sam kriv.... Tu ima nešto što vam ne znam protumačiti, Jevgenije Pavloviču, i nemam riječi, no... Aglaja će Ivanovna razumjeti! O, ja sam uvijek vjerovao da će ona razumjeti.

– Neće, kneže, neće razumjeti! Aglaja je Ivanovna voljela kao žena, kao čovjek, a ne kao... apstraktan duh. Znate li što, bijedni moj kneže: najistinitije je da vi niste nikad voljeli ni ovu ni onu!

– Ja ne znam... može biti, može biti, vi u mnogim stvarima imate pravo, Jevgenije Pavloviču. Vi ste iznimno umni, Jevgenije Pavloviču; ah, opet me počinje boljeti glava, hajdemo k njoj! Za Boga miloga, za Boga miloga!

– Pa kažem vam da ona nije u Pavlovsku, nego u Kolminu.

– Hajdemo u Kolmino, hajdemo odmah!

– To se ne mo-že! – otegne Jevgenij Pavlovič ustajući.

– Slušajte, ja ću napisati pismo, odnesite joj!

– Ne, kneže, ne! Nemojte to tražiti od mene, ne mogu!

Rastali se. Jevgenij je Pavlovič otišao u čudnu uvjerenju: i njegov je sud bio da knez nije sasvim pri pameti. I što znači to lice kojega se on boji, a toliko ga ljubi! A u isti će mah možda zaista umrijeti bez Aglaje, tako da Aglaja neće možda nikada ni doznati da je on toliko voli! Ha-ha! I kako se to vole dvije? Da li kakvim različitim dvjema ljubavima? To je zanimljivo... Bijedni idiot! I što će sada biti od njega?

X

Ali knez nije umro prije svoje svadbe, ni na javi, ni »u snu«, kako je proricao Jevgeniju Pavloviču. Možda je zaista loše spavao i nemilo sanjao; no po danu je, s ljudima, izgledao zdrav pa i zadovoljan, tek je katkad bio jako zamišljen, ali samo kad je bio sam. Sa svadbom su se žurili; padala je po prilici tjedan dana poslije posjeta Jevgenija Pavloviča. Uz takvu bi se žurbu i najbolji prijatelji kneževi, da ih je imao, morali razočarati u svojem nastojanju da »spase« nesretnog bezumnika. Govorkalo se da su za posjet Jevgenija Pavloviča bili donekle su krivi general Ivan Fjodorovič i njegova žena Lizaveta Prokofjevna. Ali ako su oni po neizmjernoj dobroti svoga srca i poželjeli spasiti jadnog bezumnika od propasti, morali su se dakako ograničiti samo na taj slabi pokušaj; ni njihov položaj, a možda ni duševno raspoloženje, kao što je prirodno, nisu se mogli slagati s ozbiljnim nastojanjem. Spominjali smo da se čak i kneževa okolina donekle usprotivila knezu. Vjera je Lebedeva uostalom ostala samo pri suzama nasamo, a osim toga je više ostajala kod kuće i manje se javljala knezu u sobu nego prije. Kolja je u to vrijeme pokopao oca; starac je umro od druge kapi, kojih osam dana nakon prve. Knez je jako sudjelovao u obiteljskoj žalosti i prvih je dana provodio po nekoliko sati kod Nine Aleksandrovne; bio je na pokopu i u crkvi. Mnogi su primijetili da je općinstvo u crkvi nehotičnim šapatom dočekalo i popratilo kneza; to je isto bilo i po ulicama i u parku: kad bi prošao ili se provezao, čuo se govor, spominjali su ga, pokazivali ga, čulo se ime Nastasje Filipovne. Tražili su je i na pokopu, ali je nije bilo. Nije na pokopu bila ni kapetanica, koju je Lebedev ipak uspio zaustaviti i suzdržati na vrijeme. Opijelo se dojmilo kneza jako i bolno; šapnuo je Lebedevu još u crkvi, za odgovor na neko njegovo pitanje, da je prvi put kod pravoslavnog opijela, samo se iz djetinjstva sjeća još nekog opijela u nekoj seoskoj crkvi.

– Da, kao da i ne leži u lijesu onaj isti čovjek kojega smo još nedavno kod kuće postavili za ravnatelja stola, sjećate li se? – šapne Lebedev knezu. – Koga tražite vi?

– Tako, ništa, učinilo mi se...

– Da ne tražite Rogožina?

– Zar je on ovdje?

– U crkvi je.

– I jesu mi se kao nekako prividjele njegove oči – promrmlja knez zbunjen. – A što je... čemu on? Je li pozvan?

– Nisu ni sanjali. Pa on im nije ni znanac. No ima ovdje svakakvih, općinstvo. A što ste se tako zadivili? Ja njega susrećem sada često; ovog sam ga tjedna sreo već koja četiri puta ovdje u Pavlovsku.

– Ja ga nisam vidio još ni jedan jedini put, odonda – promrmlja knez.

Kako mu ni Nastasja Filipovna nije ni jedanput još kazala da je »odonda« srela Rogožina, zaključio je knez sada da mu se Rogožin namjerice zbog nečega ne pojavljuje pred očima. Cio taj dan bio je silno zamišljen, a Nastasja je Filipovna bila neobično vesela svega toga dana i te večeri.

Kolja, koji se još prije očeve smrti pomirio s knezom, predloži mu, kako je stvar bila hitna i neodgodiva, neka za kumove pozove Kellera i Burdovskoga. Jamčio je za Kellera da će se pristojno vladati, a možda će i »ustrebati«, a o Burdovskom što da se i govori, tih je i skroman čovjek. Nina Aleksandrovna i Lebedev primjećivali su knezu, ako se već odlučio na svadbu, čemu baš u Pavlovsku i još za modne ljetne sezone, čemu tako javno? Ne bi li bilo bolje u Petrogradu kod kuće? Knezu je bilo i te kako jasno kamo nišani sve to strahovanje; ali je odgovorio kratko i jednostavno da to odlučno želi Nastasja Filipovna.

Sutradan je došao knezu i Keller, koji je bio obaviješten da je kum. Prije nego što će ući, zastao je na vratima, a čim je ugledao kneza, digao je uvis desnicu s ispruženim kažiprstom i izviknuo kao zakletvu:

– Ne pijem!

Zatim pristupi knezu, krepko mu stisne i potrese obje ruke i izjavi da je iz početka, kad je dočuo, bio dakako protivan, a to je i izjavio za biljarom, ali ni zbog čega drugoga nego stoga što je knezu snubio i u prijateljskoj nestrpljivosti svaki dan udavao za njega neku drugu nego princesu de Rohan, ili barem de Chabot; no sada vidi i sam da knez barem dvanaest puta plemenitije misli nego »svi oni skupa!« Jer njemu ne treba sjaja ni bogatstva, pa ni počasti, nego samo istine! Dobro zna koliko vrijede simpatije visokih lica, a knez je previsok po svojoj obrazovanosti da ne bi bio visoko lice, općenito govoreći! »Ali fukara i svakakav smet sudi drugačije; po gradu, po kućama, na zborovima, po ljetnikovcima, na glazbi, u pivnicama, za biljarom samo razgovaraju i viču o toj skorašnjoj zgodi. Čuo sam da kane prirediti pod prozorima deraču, i to, što se kaže, prve noći. Ako vam treba, kneže, pištolj čestita čovjeka, voljan sam izmijeniti pola tuceta plemenitih hitaca prije nego što vi sutradan ustanete s medenog ležaja.« Za obranu od silne navale radoznaloga svijeta savjetovao je također da se nakon izlaska iz crkve spremi u dvorištu vatrogasni šmrk; ali Lebedev se usprotivio: »Kuću će«, kaže »raznijeti u trunje ako bude vatrogasnog šmrka«.

– Taj Lebedev spletkari protiv vas, kneže, tako mi Boga! Hoće oni da vas strpaju pod skrbništvo, zamislite, sa svime, sa slobodnom voljom i s novcima, to jest, s ta dva predmeta po kojima se svaki od nas razlikuje od četveronošca! Čuo sam, zaista sam čuo! Puka istinska istina!

Knez se sjeti kao da je i sam nešto čuo, ali, razumije se, nije pazio na to. I sada se samo nasmijao i odmah opet zaboravio. Lebedev je zaista neko vrijeme radio na tom; tomu su se čovjeku rađale zamisli uvijek kao po nadahnuću i od suvišnoga se žara mrsile, granale i udaljavale od prve točke na sve strane; zato mu je slabo i polazilo išta za rukom za cijeloga života. Kad je poslije, gotovo već na svadbeni dan, došao knezu da se pokaje (bila mu je stalna navada da svagda dolazi pokajnički k onima protiv kojih je spletkario, osobito kad mu nije polazilo za rukom) izjavio mu je da je rođeni Talleyrand[76] i ne zna na koji je način ostao samo Lebedev. Zatim mu je otkrio svu svoju spletku i iznimno zainteresirao kneza. Kako reče, započeo je s tim da je stao tražiti pokroviteljstvo visokih ličnosti, kojih bi se držao ako ustreba, i odlazio je generalu Ivanu Fjodoroviču. General Ivan

[76] Charles Maurice de Talleyrand (1754-1838), lukavi diplomat koji je vodio francusku politiku na Bečkom kongresu (1815).

Fjodorovič bio je u nedoumici, jako je želio dobro »mladomu čovjeku«, ali je izjavio da mu »ne priliči uraditi išta, unatoč želji da ga spasi«. Lizaveta Prokofjevna nije ga htjela ni čuti ni vidjeti; Jevgenij Pavlovič i knez Ščerbacki samo su odmahivali rukama. Ali on, Lebedev, nije klonuo duhom, nego se posavjetovao s vještim pravnikom, časnim starčićem, svojim dobrim prijateljem i gotovo dobrotvorom; taj je zaključio da se stvar može sasvim učiniti, samo treba kompetentnih svjedoka da mu je um pomućen i sasvim smeten, a uz to, glavna stvar, treba pokroviteljstvo visokih ličnosti. Lebedev nije klonuo ni sada, i jedanput je doveo knezu čak i doktora, također časna starčića koji je bio na ljetovanju, s odličjem svete Ane o vratu, jedino zato da bi, što se kaže, razmotrio samo mjesto, upoznao se s knezom i rekao mu svoj sud o njemu, ali zasad da ne bude službeno, nego, kako se kaže, prijateljski. Knez se sjetio toga doktorova posjeta; sjetio se da mu je Lebedev još uoči toga dana dokazivao kako nije zdrav, a kad je knez odlučno odbio lijek, osvanuo je odjedanput s doktorom, pod izlikom da njih dvojica dolaze baš od gospodina Terentjeva, kojemu je jako zlo, i doktor bi priopćio knezu štošta o bolesniku. Knez je pohvalio Lebedeva i dočekao doktora iznimno ljubazno. Odmah su razgovarali o bolesnom Ipolitu; doktor je zamolio da mu se potanje pripovjedi tadašnji prizor samoubojstva, a knez ga je sasvim zanio svojom pripoviješću i tumačenjem te zgode. Zapodjenuli razgovor o petrogradskoj klimi, o bolesti samoga kneza, o Švicarskoj, o Schneideru. Razlaganjem Schneiderova sistema liječenja i svojim pripovijedanjem toliko je knez zainteresirao doktora da je ovaj ostao dva sata; pri tom je pušio izvrsne kneževe cigarete, a od Lebedeva je poslan izvrstan voćni liker, donijela ga Vjera, te je doktor, oženjen čovjek i otac obitelji, stao kresati Vjeri osobit komplimente i silno je ozlovoljio tim. Rastali su se prijateljski. Kad je doktor izašao od kneza, rekao je Lebedevu: ako takvi budu trpani pod skrbništvo, kakvi će onda biti imenovani za skrbnike? A na Lebedevljevo žalostivo razlaganje o skorašnjoj zgodi doktor je lukavo i himbeno vrtio glavom i naposljetku primijetio da »ljudi uzimaju bog te pita koga«, a ona »zamamna osoba, koliko je barem on čuo, nije samo neizrecivo lijepa, što već samo može očarati čovjeka s imutkom, nego ima i kapitala od Tockoga i od Rogožina, ima bisera i alemova, šalova i namještaja, pa zato taj skori izbor ne samo da nije od dragoga kneza, što se kaže, osobita glupost koja upada u oči, nego čak dokazuje lukavost spretne svjetske pameti i smišljenosti, dovodi dakle do oprečnog zaključka, sasvim povoljnog za kneza...« Ta je misao prenerazila i Lebedeva; pri tom je on i ostao, a sada, nadovezao je knezu, »sada nećete od mene vidjeti ništa drugo nego odanost i da lijem krv za vas; zato sam i došao«.

Za tih je posljednjih dana zabavljao kneza i Ipolit; prečesto je slao po njega. Živjeli su oni u blizini, u maloj kućici; mala djeca, brat i sestra Ipolitova, veselili su se ljetovanju bar zato što su se od bolesnika uklanjali u vrt; a bijedna mu je kapetanica ostajala sasvim na volji i bila mu žrtva; knez ih je morao svaki dan rastavljati i miriti, te ga je bolesnik neprestano zvao svojom »dadiljom«, ali u isti se mah nekako nije usuđivao prezirati ga zbog njegove izmiriteljske uloge. Silno je zamjerao Kolji što mu gotovo i nije dolazio, nego je prvo vrijeme ostajao s ocem, dok je umirao, a poslije s obudovjelom majkom. Naposljetku je nanišanio svojim porugama na knežev skori brak s Nastasjom Filipovnom, te je najzad uvrijedio kneza i ražestio ga, tako da mu je prestao dolaziti. Za dva dana došuljala se ujutro kapetanica i u suzama uzela moliti kneza neka im dođe, jer *onaj* će je izjesti. Nadovezala je još da on želi otkriti veliku tajnu. Knez mu otišao. Ipolit se želio pomiriti, zaplakao je, a nakon suza, razumije se, raspakostio se još gore, samo je zazirao da iskaže pakost. Bio je jako loš i po svemu se vidjelo da će sada ubrzo umrijeti. Tajne nije bilo nikakve, osim samih iznimnih molbi koje su se, što se kaže, gušile od uzbuđenosti (možda i udešene) neka se »čuva Rogožina«. »On je čovjek koji neće odstupiti svoje; on nije kakvi

smo ja i vi, kneže; ako on ushtjedne, neće zadrhtati...« i tako dalje i tako dalje. Knez ga uzeo ispitivati potanje i želio je saznati kakvih činjenica; ali činjenica nije bilo nikakvih, osim osobnih čuvstava i dojmova Ipolitovih. Na iznimno zadovoljstvo svoje, završio je Ipolit time da je naposljetku strašno uplašio kneza. Knez nije isprva htio odgovarati na neka njegova osobita pitanja i samo mu se smješkao savjetima: »da bježi makar i u inozemstvo; ruskih svećenika ima svagdje, mogu se vjenčati i ondje«. No Ipolit je napokon završio s ovom mišlju: »Ta ja se bojim samo za Aglaju Ivanovnu; Rogožin zna kako vi nju volite; ljubav za ljubav; vi ste njemu oteli Nastasju Filipovnu, on će ubiti Aglaju Ivanovnu; ona, doduše, nije sada vaša, ali ipak će vam biti teško, zar nije istina?« Postigao je svrhu: knez je otišao od njega sav izvan sebe.

Te opomene o Rogožinu javile su se tek uoči svadbe. Te se iste večeri, posljednji put prije vjenčanja, sastao knez i s Nastasjom Filipovnom; ali Nastasja Filipovna nije ga bila kadra umiriti, nego je, naprotiv, u posljednje vrijeme sve gore i gore jačala njegovu zabunu. Prije, to jest prije nekoliko dana, trudila se svom silom, kad bi se sastala s njim, razveseliti ga, i silno se bojala njegova tužna lica; pokušala mu je čak i pjevati; a najčešće mu je pripovijedala što je god smiješno zapamtila. Knez se gotovo svagda pričinjao da se jako smije, a katkad se i zaista smijao sjajnomu umu i vedromu čuvstvu, kako je pripovijedala katkad, kad bi se zanijela, a zanosila se često. Gledajući pak knežev smijeh, gledajući kako ga se dojmila, oduševljavala se ona i uzimala se ponositi sobom. No sada su jad i turobnost njezina rasli gotovo svakog sata. Sud njegov o Nastasji Filipovnoj bio je ustaljen jer inače bi mu se dakako sve u njoj učinilo sada zagonetnim i nerazumljivim. Ali je vjerovao iskreno da ona još može uskrsnuti. Sasvim je pravo rekao Jevgeniju Pavloviču da je iskreno i istinski voli, a u ljubavi prema njoj bio je zaista kao neki nagon prema nekomu jadnomu i bolesnomu djetetu koje se teško, a i nikako ne može prepustiti na svoju volju. Nije nikomu tumačio svoja čuvstva prema njoj, a i nije volio govoriti o tome, ako se već nije mogao ukloniti razgovoru; a sa samom Nastasjom Filipovnom, kad je sjedio s njom, nije nikad prosuđivao »o čuvstvima«, kao da su zadali jedno drugomu riječ. U njihovu običnom, veselom, živahnom razgovoru mogao je svatko sudjelovati. Darja je Aleksejevna pripovijedala poslije da je za sve to vrijeme samo uživala i radovala se gledajući njih.

No taj isti njegov sud o duševnom i umnom stanju Nastasje Filipovne spašavao ga je donekle i od mnogih drugih nedoumica. Sad je to bila sasvim druga žena nego ona koju je znao prije koja tri mjeseca. Nije sada, na primjer, razmišljao zašto je onda utekla od vjenčanja s njim, u suzama, s klevetama i prijekorima, a sada navaljuje sama da se što brže vjenčaju. »Ne boji se, dakle, više, kao onda, da će ga unesrećiti ako pođe za njega«, mislio je knez. Ta uvjerenost o sebi, koja se tako brzo rodila, nije po njegovu sudu mogla biti prirodna u njoj. Od same mržnje prema Aglaji nije ipak mogla nastati ta uvjerenost: Nastasja je Filipovna umjela osjećati nešto dublje. Da nije od straha kakav bi joj bio udes s Rogožinom? Jednom riječju, možda su tu sudjelovali i svi ti razlozi zajedno s drugima; no njemu je bilo nadasve jasno da je tu baš ono što je on slutio već odavno i što nije otrpjela bijedna, bolesna duša. Sve ga je to doduše spašavalo na neki način od nedoumica, ali ga nije moglo ni umiriti niti mu pribaviti odmor za sve to vrijeme. Katkad se kao trudio ne misliti ni o čemu; brak je, čini se, i zaista držao kao za neku formalnost koja nije važna; svoj vlastiti udes cijenio je prejeftino. Što se pak tiče sporova i razgovora, kao što je bio onaj razgovor s Jevgenijem Pavlovičem, tu on ne bi znao ama ništa odgovoriti i držao je sebe sasvim za nekompetentnog, pa se zato i uklanjao razgovoru te vrste.

Primijetio je, uostalom, da Nastasja Filipovna zna i razumije što njemu znači Aglaja. Samo nije govorila, ali joj je vidio »lice« onda kad bi ga zatekla katkad, još u početku, kako

kreće k Jepančinima. Kad su Jepančini otputovali, sva je zasjala. Kako god on bio nedosjetljiv i nedomišljat, ipak ga je stala uznemirivati misao da će se Nastasja Filipovna dati na kakav skandal da istisne Aglaju iz Pavlovska. Huku i buku po svim ljetnikovcima o svadbi podržavala je, dakako, donekle Nastasja Filipovna zato da rasrdi suparnicu. Kako je teško bilo sresti Jepančine, to je Nastasja Filipovna posadila jednom kneza u svoju kočiju i odredila da se proveze s njim baš ispred prozora njihova ljetnikovca. Knez se strašno iznenadio, a trgnuo se po svom običaju tek onda kad se već nije mogla popraviti stvar i kad se kočija vozila već ispred prozora. Nije ništa rekao, ali nakon toga je bolovao dva dana redom: Nastasja Filipovna nije više ponavljala taj pokušaj. Posljednjih dana prije svadbe silno je stala zapadati u sjetu; na kraju je svagda svladavala svoju turobnost i opet se razveseljavala, ali nekako tiše, a nije bila onako bučno i sretno vesela kao još nedavno. Knez udvostruči svoju pažnju. Bilo mu je zanimljivo što ona nikad ne progovara s njim o Rogožinu. Samo odjedanput, kojih pet dana prije svadbe, poručili mu iznenada od Darje Aleksandrovne da odmah dođe jer je Nastasji Filipovnoj jako pozlilo. Zatekao ju je u stanju nalik sasvim na ludilo: pocikivala je, drhtala, vikala da se Rogožin sakrio u vrtu kraj njihove kuće, da ga je vidjela maloprije, da će je ubiti noćas... zaklati. Cio se dan nije mogla umiriti. No te iste večeri svratio je knez na časak k Ipolitu, a kapetanica, koja se upravo bila vratila iz grada, kamo je bila otišla zbog nekih svojih posalaca, pripovjedila mu da je danas u Petrogradu svratio Rogožin k njoj u stan i ispitivao je o Pavlovsku. Na kneževo pitanje kad se baš svratio Rogožin, reče mu kapetanica gotovo isti sat kad ga je danas Nastasja Filipovna tobože vidjela u svojem vrtu. Stvar je objasnila, jednostavno joj se pričinilo: Nastasja je Filipovna i sama otišla kapetanici da se potanje raspita, i neobično se utješila.

Uoči svadbe ostavio je knez Nastasju Filipovnu u silnu oduševljenju; iz Petrograda bila je stigla od modistice sutrašnja oprema, vjenčana haljina, nakit za glavu i tako dalje, i tako dalje. Knez se nije ni nadao da će je toliko uzbuditi svadbeno ruho, pa je sve hvalio i od njegove je hvale ona bivala sve sretnija. Ali se izbrbljala: već je bila čula da je u gradu negodovanje i da zaista neki obješenjaci priređuju mačju deraču, i teško da neće biti s pjesmama koje su naročito spjevane, a sve to kao da odobrava i ostalo društvo. I baš zato je poželjela sada još jače dignuti pred njima glavu, da ih sve potamni ukusom i bogatstvom svoje opreme – »pa neka viču, neka zviždе ako se budu usuđivali!« Od same misli na to blistale joj se oči. Bila je u nje još jedna tajna sanjarija, ali nju nije iskazivala naglas: sanjala je da će Aglaja ili barem tkogod koga ona bude poslala biti također među svjetinom, nepoznat, u crkvi, pa će gledati i vidjeti, i ona se spremala u sebi. Rastala se s knezom oko jedanaest sati navečer, sva zabavljena tim mislima; ali nije bila otkucala još ni ponoć, a knezu dotrči glasnik od Darje Aleksejevne neka »brže dođe, jako je zlo«. Knez je zatekao zaručnicu zaključanu u spavaćoj sobi, u suzama, u očaju, u histeriji; dugo nije ništa čula što su joj govorili kroz zaključana vrata, naposljetku je otključala, pustila samo kneza, zaključala za njim vrata i pala pred njim na koljena. (Tako je barem kazivala poslije Darja Aleksejevna, koja je uspjela nešto malo vidjeti.)

– Što ja radim! Što ja radim! Što ja to radim od tebe! – uzvikivala je, grčevito mu grleći noge.

Knez je cio sat prosjedio s njom; ne znamo o čemu su govorili. Darja je Aleksejevna pripovijedala da su se nakon jednog sata rastali umireni i sretni. Knez je te noći slao još jednom po obavijest, ali Nastasja Filipovna bila je već zaspala. Izjutra su, još prije nego što se probudila, došla opet dva izaslanika kneževa Darji Aleksejevnoj, a po trećemu se tek poručilo da je »oko Nastasje Filipovne sada cijelo jato modistica i vlasuljara iz Petrograda, da onomu jučerašnjemu nema ni traga, da je zabavljena koliko već može biti prije

vjenčanja zabavljena svojom opremom takva ljepotica, a sada, baš u ovaj čas, iznimna je rasprava o tome što bi od briljanata metnula na sebe i kako bi metnula«. Knez se sasvim umirio.

Svu daljnju zgodu s tom svadbom pripovijedali su upućeni ljudi ovako, i, čini se, istinito:

Vjenčanje je bilo određeno za osam sati navečer; Nastasja je Filipovna bila spremna već u sedam. Već u šest sati stali se malo-pomalo skupljati u gomilama besposličari oko Lebedevljeva ljetnikovca, ali osobito pred kućom Darje Aleksejevne; od sedam sati stala se puniti crkva. Vjera Lebedeva i Kolja bili su u najgroznijem strahu za kneza; ali su bili u silnom poslu kod kuće; zabavili se u kneževim sobama dočekivanjem i gošćenjem. Uostalom, nije gotovo ni bilo predviđeno da se nakon vjenčanja i skupi kakvo društvo; osim onih koji su potrebni i moraju biti kod vjenčanja, pozvao je Lebedev Pticine, Ganju, doktora s Aninim odličjem o vratu, Darju Aleksejevnu. Kad je knez radoznalo upitao Lebedeva otkud mu je palo na um pozvati doktora, »gotovo sasvim nepoznatoga«, odgovorio mu Lebedev, zadovoljan samim sobom: »Odličje o vratu, ugledan čovjek, zbog naočitosti«, i knez je prasnuo u smijeh. Keller i Burdovski u frakovima i rukavicama činili su se sasvim pristojni; no Keller je sve još bunio nešto kneza i one koji su mu iskazali povjerenje nekom otvorenom sklonošću za tučnjavom, i veoma je neprijateljski motrio one besposličare što su se skupljali pred kućom. Naposljetku, u sedam i pol sati, krene knez u kočiju u crkvu. Primijetit ćemo usput da on sam navlaš nije htio ispustiti nijednu navadu niti običaj; sve se radilo javno, očito, otvoreno i »kako mora biti«. U crkvi je knez prošao nekako kroz svjetinu, uz neprekidni šapat i uzvike općinstva, vođen od Kellera koji je desno i lijevo šibao oštrim pogledima; onda se knez sklonio zasad kod oltara, a Keller se uputio po mladu. Pred stubama Darje Aleksejevne našao je rulju koja nije bila samo dva ili tri puta jača od one kod kneza, nego možda i tri puta bučnija. Kad se penjao uz stube, čuo je takve uzvike da nije mogao utrajati, i već se bio okrenuo gledateljima da im održi »govor« kakav priliči, ali ga na svu sreću zadržao Burdovski i sama Darja Aleksejevna, koja je strčala niz stube: oni ga prihvatili i silom ga odveli u sobe. Keller je bio rasrđen i žurio se. Nastasja je Filipovna ustala, pogledala još jedanput u zrcalo, primijetila s »nakešenim« smiješkom, kako je poslije kazivao Keller, da je »blijeda kao mrtvac«, pobožno se poklonila ikoni i izišla na stube. Kad se pojavila, dočekala je buka od glasova. Istina, u prvi se tren čuo smijeh, pljesak, gotovo i zviždanje, ali odmah su se zatim razlegnuli i drugačiji glasovi:

– Ljepotice li! – vikali su u svjetini.

– Niti je prva, niti je posljednja!

– Sve se pokriva vjenčanjem, glupani!

– Ta daj vi nađite takvu krasoticu nad krasoticama, živjela! – vikali su najbliži.

– Kneginja! Za takvu kneginju dao bih ja dušu! – uzviknuo neki pisar. – »Za cijenu žica moju noć!...«

Nastasja je Filipovna izašla zaista blijeda kao krpa; ali krupne, crne oči sijevale su po svjetini kao žeravice; taj pogled i nije podnijela svjetina; negodovanje se prevratilo u zanosne uzvike. Otvorila se već bila vratašca na kočiji, Keller je već bio pružio mladoj ruku, kad ona odjedanput zacikne i poleti sa stuba ravno među svijet. Svi koji su je pratili zapanjili se od čuda, svjetina se rastupila pred njom, a pet-šest koraka od stuba javio se odjedanput Rogožin. Njegov je pogled u svjetini i bila srela Nastasja Filipovna. Pritrčala mu kao luda i uhvatila ga za obje ruke.

– Spasi me! Odvedi me! Kamo te volja, odmah!

Rogožin je gotovo prihvati na ruke i takoreći odnese kočiji. Onda u jedan mah izvadi iz novčanika banku od sto rubalja i pruži kočijašu.

– Na željeznicu, a ako stigneš vlak, još sto rubalja!

Skoči i sâm za Nastasjom Filipovnom u kočiju i zatvori vratašca. Kočijaš se nije ni jedan čas skanjivao, nego je ošinuo konje. Keller je poslije prišivao krivnju nenadanosti: »Još jedna sekunda, pa bih se bio snašao i ne bih bio dopustio!« objašnjavao je, pripovijedajući zgodu. Uhvatio je s Burdovskim drugu kočiju koja se tu našla, i poletio u dostig, ali se putem predomislio, jer je »svakako prekasno! Silom je ne možeš vratiti!«

– A ni knez ne bi to želio! – zaključio je potreseni Burdovski.

A Rogožin i Nastasja Filipovna dojurili su na vrijeme na stanicu. Kad je Rogožin sišao s kočije i gotovo već sjedao u vlak, dospio je još zaustaviti neku djevojku koja je prolazila, a imala je na sebi prilično staru, ali pristojnu tamnu mantilu i na glavi rubac od foularda.

– Je li vam po volji pedeset rubalja za vašu mantilu? – pruži on iznenada djevojci novce. Dok se ona još čudila, dok je još nastojala razumjeti, turio joj već u ruku banku od pedeset rubalja, skinuo joj mantilu i rubac i bacio sve na pleća i glavu Nastasji Filipovnoj. Njezina blistava oprava padala je u oči i privukla bi pažnju u vagonu, jer je tek poslije dokučila djevojka zašto joj je onaj čovjek dao toliko novca za njezine stare prnjke koji ne vrijede ništa.

Vijest o toj zgodi stigla je neobično brzo u crkvu. Kad je Keller prolazio do kneza, mnogi su ljudi, sasvim nepoznati, letjeli k njemu i ispitivali ga. Orio se glasan govor, mahali su glavama, pa i smijali se; nitko nije izlazio iz crkve, svi su čekali kako će mladoženja dočekati taj glas. On je problijedio, ali dočekao je glas tiho i izgovorio da se jedva čulo: »Bojao sam se; no ipak nisam mislio da će biti to...« Onda je šutio malo i nadovezao: »Uostalom... u njezinu stanju... sasvim je u skladu s prilikama.« Tu je izjavu i sam Keller nazivao poslije »besprimjernom filozofijom«. Knez je izašao iz crkve, kako se činilo, spokojan i bodar; tako su barem mnogi primijetili i poslije pripovijedali. Činilo se da samo želi stići kući i ostati što prije sam; ali mu nisu dali. Odmah za njim uđoše u sobu nekoji uzvanici, među drugima Pticin, Gavrila Ardalionovič i s njima doktor, koji također nije mislio otići. Osim toga je cijela kuća bila opsjednuta od besposlenog općinstva. Još s terase je čuo knez kako su Keller i Lebedev zapodjenuli ljutu prepirku s nekim sasvim nepoznatim ljudima, naoko činovnicima, koji su se pošto-poto htjeli popeti na terasu. Knez priđe toj bučnoj grupi, obavijesti se što je u stvari, uljudno ukloni Lebedeva i Kellera, fino se obrati jednomu sijedomu već i krupnomu gospodinu koji je stajao na stepenicama na čelu nekojih drugih koji su željeli ući, i pozove ga da mu iskaže čast svojim posjetom. Gospodin se zbuni, ali ipak pođe: za njim drugi, treći. Iz cijele hrpe našlo se sedam, osam posjetitelja koji su ušli, a pokušavali su to učiniti štogod mogu neusiljenije; ali voljnih nije bilo više, i ubrzo stadoše u samoj svjetini osuđivati nametljivce. One koji su ušli posadiše, započeo je razgovor, stao se nuditi čaj – sve to iznimno pristojno, skromno, na čuđenje pridošlicama. Bilo je, dakako, nekoliko pokušaja da se razgovoru dade veseli ton i da se navrne na »pravu« temu; izrekla su se nekoja skromna pitanja, pale su nekoje »odvažne« primjedbe. Knez je svima odgovarao tako priprosto i voljno, a u isti mah tako dostojanstveno, s tolikom vjerom u čestitost svojih gostiju, da su neskromna pitanja zamuknula sama od sebe. Malo-pomalo razgovor stade bivati gotovo ozbiljan. Jedan gospodin prionuo govoriti i u neobičnu se negodovanju odjednom zakleo da neće prodati imanje dogodilo se što mu drago: nego će, naprotiv, čekati i dočekati, a »poduzeća su bolja nego novci«: »evo, gospodine, u čemu se sastoji moj ekonomski sustav, da znate«. Kako se obratio knezu, to ga je knez vatreno pohvalio, unatoč tomu što mu je Lebedev

šaptao u uho da taj gospodin nema ni kučeta ni mačeta i nije nikad imao nikakvo imanje. Prošao gotovo sat, napili se čaja i nakon čaja stali se gosti naposljetku žapati da još dulje sjede. Doktor i sijedi gospodin žarko se oprostili s knezom; a i svi su se opraštali sa žarom i bukom. Izgovarale su se želje i mišljenja, kao na priliku, da »ne vrijedi tugovati i možda je sve ovako i najbolje«, i tako dalje. Bilo je, doduše, pokušaja da se zaište šampanjac, ali stariji su gosti zadržali mlađe. Kad su se svi razišli, nagnuo se Keller k Lebedevu i rekao mu: »Ja i ti nadali bismo viku, potukli bismo se, osramotili bi se i domamili bi policiju; a on je, eto, stekao nove prijatelje, i još kakve; ja ih znam!« Lebedev, koji je bio prilično »gotov«, uzdahne i izgovori: »Zatajio je od premudrih i razumnih i otkrio djeci – ja sam to govorio o njemu još prije, no sada nadovezujem da je i samo dijete očuvao Bog, spasio ga od propasti. On i svi sveci Njegovi!«

Naposljetku, oko deset i pol sati, ostaviše kneza samoga; boljela ga glava; posljednji je otišao Kolja, koji mu je pomogao da vjenčano odijelo zamijeni domaćim. Rastali su se srdačno. Kolja nije raspravljao o događaju, nego je obećao da će sutra doći ranije. On je posvjedočio poslije da ga knez pri posljednjem rastanku nije obavijestio ni o čemu, krio je, dakle, čak i od njega svoje nakane. Ubrzo nije u cijeloj kući ostao gotovo nitko: Burdovski je otišao k Ipolitu, Keller i Lebedev uputili se nekamo. Jedina je Vjera Lebedeva ostala još neko vrijeme u sobama i na brzu ih ruku dovodila iz blagdanskog lika u svakidašnji. Kad je odlazila, zavirila je knezu. Sjedio je za stolom, nalaktio se na oba lakta i zakrio rukama lice. Ona mu tiho pristupila i dirnula mu rame; knez ju je pogledao u nedoumici i gotovo časak kao da se dosjećao nečemu; no kad se dosjetio i sve smislio, zapao je odjedanput u neobičnu uzrujanost. No sve je završilo iznimnom i žarkom molbom Vjeri neka mu kucne u vrata sutra ujutro, u sedam sati, za prvi vlak. Vjera mu obećala; knez započeo vatreno moliti da to ne kazuje nikomu; ona mu obećala i to, a naposljetku, kad je već sasvim bila otvorila vrata da ode, zadržao ju je knez i po treći put, uhvatio je za ruke, poljubio ih, onda je poljubio u čelo i s nekim joj »neobičnim« likom izrekao: »Doviđenja sutra!« Tako je barem kazivala poslije Vjera. Otišla je u silnom strahu za njega. Sutradan se malo ohrabrila kad mu je po dogovoru iza sedam sati kucnula u vrata i javila mu da će za četvrt sata krenuti vlak u Petrograd; činilo joj se da joj je otvorio vrata sasvim bodar, i štoviše sa smiješkom. Sudio je da će se možda već danas vratiti. Njoj je, dakle, jedinoj smatrao da može i treba javiti u ovaj čas da odlazi u grad.

XI

Za jedan sat bio je već u Petrogradu, a u deset sati pozvonio je kod Rogožina. Ušao je na paradni ulaz i dugo mu nisu otvarali. Naposljetku se otvorila vrata na stanu starice Rogožine i javila se postara, pristala sluškinja.

– Parfen Semjonovič nije doma – javi ona s vrata. – Koga tražite?

– Parfena Semjonoviča.

– Nisu doma.

Sluškinja je promatrala kneza s čudnom radoznalošću.

– Recite mi barem je li prenoćio doma? I... je li se jučer vratio sâm?

Sluškinja ga je dalje gledala, ali nije odgovorila.

– Nije li s njim bila jučer ovdje... navečer.... Nastasja Filipovna?

– A dopustite da upitam tko izvolite biti vi?

– Knez Lav Nikolajevič Miškin; mi smo vrlo dobri znanci.

– Nisu doma.

Sluškinja obori oči.

– A Nastasja Filipovna?

– Ništa ne znam ja o tome.

– Stanite, stanite! A kada će se vratiti?

– Ni to ne znamo.

Vrata se zatvorila.

Knez se odluči vratiti za sat. Pogleda u dvorište i sretne vratara.

– Je li Parfen Semjonovič doma?

– Jest doma.

– A zašto su mi maloprije rekli da nije doma?

– Jesu li rekli kod *njega?*

– Nisu, nego sluškinja njegove majke, a kod Parfena Semjonoviča zvonio sam i nije nitko otvorio.

– Možda je i otišao – zaključi vratar – ta ne javlja se on, a zna katkad i ključ ponijeti pa su po tri dana zaključane sobe.

– Jučer znaš zacijelo da je bio doma?

– Bio je. Katkad ulazi na paradni ulaz i ne viđam ga.

– A Nastasja Filipovna nije jučer bila s njim?

– To ne znam. Ne izvoljava često dolaziti: valjda bi se znalo da je izvoljela doći.

Knez ode i neko je vrijeme zamišljen hodao po pločniku. Na sobama gdje stanuje Rogožin bili su svi prozori pozatvarani; na onom kraju gdje mu stanuje majka gotovo svi su bili pootvarani; dan je bio vedar, vruć; knez prijeđe ulicu na suprotni pločnik i stane da još jednom pogleda prozore: nisu bili samo pozatvarani, nego su gotovo svagdje bile spuštene bijele zavjese.

Stajao je otprilike minutu, i začudo, odjednom mu se učini da se odignuo kraj na jednoj zavjesi i trenulo Rogožinovo lice, trenulo i nestalo u taj isti tren. Počekao je još i već bio odlučio da ode i opet pozvoni, ali se predomisli i odgodi: »a tko bi znao, možda mi se samo pričinilo«...

Uglavnom, žurio se sada u Izmajlovski polk, u doskorašnji stan Nastasje Filipovne. Znao je da se ona, kad se prije tri tjedna preselila po njegovoj molbi iz Pavlovska, nastanila u Izmajlovskom polku kod neke svoje nekadašnje dobre znanice, udovice učiteljske, čestite dame s obitelji koja je iznajmljivala lijep namješten stan i od toga gotovo i živjela. Sva je prilika da je Nastasja Filipovna zadržala stan kad se opet preselila u Pavlovsk; barem je jako vjerovao da je prenoćila u tom stanu, kamo ju je, dakako, doveo jučer Rogožin. Knez unajmi izvoščika. Putem mu pade na pamet da bi odatle i mogao započeti, jer nije vjerojatno da je obnoć otišla ravno k Rogožinu. Sjeti se sada i vratarovih riječi da Nastasja Filipovna nije često izvoljevala dolaziti. Ako i inače nije dolazila često, otkud bi sada odsjela kod Rogožina? Hrabreći se tim utjehama, dovezao se knez napokon u Izmajlovski polk, niti živ niti mrtav.

Na njegovo silno zaprepaštenje, kod učiteljice ne samo da nisu čuli ni jučer ni danas za Nastasju Filipovnu, nego su i k njemu samomu istrčali da ga gledaju kao čudo. Sva brojna obitelj učiteljičina – same djevojčice od petnaeste do sedme godine, svake godine redom – povrvjele za majkom, okružile je i zinule. Za njima izašla mršava, žuta tetka njihova, s crnim rupcem, a naposljetku se javila baka, stara starica s naočalama. Učiteljica navalila moliti da uđe i sjedne, pa knez i učini tako. Odmah se dosjeti da dobro znaju tko je on, i izvrsno znaju da je jučer imala biti svadba, te ginu od želje da ga ispitaju i o svadbi i o tom čudu što, eto, on pita za onu koja bi sada morala biti s njim u Pavlovsku, ali su se ustručavali. On im ukratko udovolji radoznalosti o svadbi. Nastalo je čuđenje, hukanje i uzvikivanje, tako da im je morao pripovjediti gotovo i sve drugo, razumije se, u glavnim crtama. Naposljetku riješi vijeće premudrih dama da treba svakako i ponajprije kucanjem dozvati Rogožina od njega doznati sve pouzdano. Ako pak njega nema doma (što se mora sigurno doznati), ili ako se ne ushtjedne javiti, treba otići u Semjonovski polk, k jednoj dami, Njemici, znanici Nastasje Filipovne, koja živi kod majke: možda je Nastasja Filipovna, u svojoj uzrujanosti i želeći da se skrije, prenoćila kod njih. Knez ustade sav ubijen; pripovijedale su poslije da je »strahovito problijedio«; i zaista su mu gotovo klecale noge. Naposljetku je iz strašnoga klepetanja razabrao da se dogovaraju za zajednički rad s njim i pitaju ga za njegovu adresu u gradu. Adrese on nije imao, te su mu posavjetovale neka odsjedne gdjegod u gostionici. Knez razmisli i dade adresu svoje prijašnje gostionice, one iste gdje mu se prije kojih pet tjedana dogodio nastup. Onda se uputi opet k Rogožinu. Sada ne samo da mu nisu kod Rogožina otvorili, nego se nisu otvorila ni vrata na staričinu stanu. Knez siđe k vrataru i s teškom ga mukom nađe u dvorištu; vratar je bio nečim zabavljen i jedva je odgovarao, čak je jedva i gledao, ali je ipak izjavio sigurno da je Parfen Semjonovič »otišao još rano ujutro, otputovao u Pavlovsk i neće danas doći kući«.

– Ja ću pričekati; možda će se vratiti navečer?

– A možda neće doći i tjedan dana, tko bi ga znao.

– Dakle je ipak noćio danas doma?

– Noćio je, noćio...

Sve je to bilo sumnjivo i nevaljalo. Vrlo lako može biti da je vratar u međuvremenu bio dobio nove instrukcije; maloprije je bio brbljav, a sada se jednostavno odvraća. No knez odluči za koja dva sata svratiti još jedanput, pa i pripaziti pred kućom ako ustreba, a sada je preostala još nada u Njemicu i on pohiti u Semjonovski polk.

Ali kod Njemice nisu ga ni razumjeli. Po nekim riječcama što su se izlanule, dokučio je štoviše da se krasotica Njemica prije koja dva tjedna posvađala s Nastasjom Filipovnom, te za sve to vrijeme nije ništa čula o njoj i sada je svom silom iskazivala da je i ne zanima slušati, »makar ona pošla za sve knezove na svijetu«. Knez ode brže... Pala mu uz drugo na pamet misao da je možda, kao i onda, otputovala u Moskvu, a Rogožin, razumije se, za njom, pa možda i s njom. »Da mi je pronaći bar kakav trag!« Ali se sjeti da mora odsjesti u svratištu i požuriti se na Litejnu; tu mu odmah dadoše sobu. Konobar ga upita želi li jesti; on mu rastresen odgovori da želi, onda se snađe, silno se rasrdi na sebe što ga je zakuska zadržala pola sata dulje i tek tada se dosjeti kako nije bilo nikakve sile da ne ostavi donesenu zakusku i da ne jede. Čudno ga je čuvstvo zaokupilo u tom tmurnom, zagušljivom hodniku, čuvstvo koje se mučno trudilo uobličiti u neku misao; ali sve se još nije mogao dosjetiti što zapravo hoće ta nova nametljiva misao. Izađe naposljetku iz gostionice, ne znajući za sebe; glava mu se vrtjela, ali kamo bi pošao? Opet poleti k Rogožinu.

Rogožin se nije vraćao; na zvonjenje mu nisu otvarali; pozvonio je kod starice Rogožine, otvorili mu i također javili da Parfena Semjonoviča nema i možda se koja tri dana neće vraćati. Kneza je bunilo što ga kao i prije promatraju s takvom čudnom radoznalošću. Vratara nije sada nikako našao. Otiđe kao i maloprije na suprotni pločnik, pa je gledao u prozore i hodao po nemiloj žegi kojih pola sata, možda i dulje, ali sada se nije ništa maklo, prozori se nisu otvarali, bijele su zavjese bile nepomične. Palo mu napokon na pamet da mu se zacijelo maloprije samo prividjelo, a štoviše, i prozori su, po svemu se vidi, tako mutni i tako davno nisu prani da bi se teško i razabralo sve da je i zaista pogledao tkogod kroz stakla. Toj se misli razveselio i opet se odvezao u Izmajlovski polk k učiteljici.

Tu su ga već očekivali. Učiteljica je bila već na tri-četiri mjesta, a odlazila je i k Rogožinu: ni traga ni glasa. Knez sasluša šuteći, uđe u sobu, sjedne na divan i stane ih sve motriti, kao da ne razumije o čemu mu govore. Začudo: čas je bio neobično pažljiv, čas je iznenada bivao rastresen do krajnosti. Cijela je, obitelj izjavljivala poslije da je toga dana bio »začudo« neobičan čovjek, tako da se »onda možda i objavilo sve«. Naposljetku ustade i zamoli da mu pokažu sobe Nastasje Filipovne. To su dvije velike, svijetle, visoke sobe, elegantno namještene i poskupe. Sve su te dame pripovijedale poslije da je knez razgledavao u sobama svaku stvar, opazio na stolu rasklopljenu knjigu iz čitalačke biblioteke, francuski roman M-me Bovary, označio je i savio stranicu na kojoj je knjiga bila rasklopljena, zamolio da je smije ponijeti, pa i nije slušao što su mu uzvratili da je knjiga posuđena iz biblioteke, nego ju je turio u džep. Sjeo je uz otvoreni prozor, promatrao kartaški stolić, išaran kredom i upitao tko je kartao? One su mu pripovjedile da je Nastasja Filipovna svaku večer kartala s Rogožinom duraka, preferansa, whista, igrala se mlinova – svakakvih igara, a karte su se stvorile tu istom u posljednje vrijeme, nakon selidbe iz Pavlovska u Petrograd, jer Nastasja se Filipovna svejednako tužila da joj je dosadno, a Rogožin sjedi po cijele večeri, šuti i ne zna ni o čemu govoriti, i često je plakala, pa je Rogožin sutradan navečer odjednom izvadio iz džepa karte; onda se Nastasja Filipovna nasmijala i stadoše kartati.

Knez upita gdje su karte kojima su kartali? Ali karata nije bilo; karte je donosio svagda sâm Rogožin u džepu, svaki dan novu igru, i onda ih odnosio.

Dame mu posavjetuju neka još jedanput otiđe k Rogožinu i još jedanput jače zalupa, ali ne odmah, nego tek navečer: »možda će se i naći što«. A sama se učiteljica ponudi da ode dotle, prije večeri, u Pavlovsk k Darji Aleksejevnoj: ne znaju li ondje štogod? Kneza pozovu neka dođe svakako oko deset sati navečer da bi se dogovorili za sutrašnji dan. Koliko ga god tješili i hrabrili nadom, dušu mu je bio zaokupio potpun očaj. U neizrecivu je jadu došao pješice do svoje gostionice. Ljetni, prašni, zagušljivi Petrograd gušio ga je kao u tijesku; gurao se kroz surovi ili pijani svijet, zagledavao se bez svrhe u lica, prošao možda mnogo dalji put nego što je trebalo; bila je gotovo već sasvim večer kad je ušao u svoju sobu. Odluči odahnuti malo i zatim otići opet k Rogožinu, kako su mu savjetovali, pa sjedne na divan, nalakti se s oba lakta na stol i zamisli se.

Bog bi znao koliko je vrijeme mislio, i Bog bi znao o čemu je mislio. Mnogo ga se bojao i osjećao je bolno i mučno da se grozno boji. Pala mu na pamet Vjera Lebedeva; onda pomisli da Lebedev možda i zna štogod o toj stvari, a ako ne zna, može doznati i brže i lakše nego on. Zatim se sjeti Ipolita i da je Rogožin odlazio k Ipolitu. Zatim se sjeti i samoga Rogožina: nedavno na opijelu, zatim u parku, zatim odjedanput ovdje u hodniku, kad se sakrio tada u kutu i očekivao njega s nožem. Sjeti se sad njegovih očiju koje su ga onda gledale u mraku. Zadršće: maloprijašnja nametljiva misao mu se usjekla u pamet.

Sastojala se donekle u tom: ako je Rogožin u Petrogradu, on će, makar se i skrivao neko vrijeme, ipak naposljetku doći svakako k njemu, knezu, s dobrom ili lošom namjerom, možda makar i onako kao onda. Ako barem Rogožin zbog čega god bude morao doći, to i ne može on nikamo nego ovamo, opet u taj isti hodnik. Adresu mu ne zna: može dakle lako pomisliti da je knez odsjeo u prijašnjoj gostionici; pokušat će ga barem tu potražiti... ako mu jako ustreba. A otkud bi se znalo, možda će mu i veoma ustrebati!

Tako je mislio i ta mu se misao činila nekako sasvim mogućom. Ne bi znao ništa odgovoriti sebi, da se malo zadubio u svoju misao: »zašto će, na primjer, odjednom toliko ustrebati Rogožinu, i zašto ne može ni biti da se ne bi naposljetku sastali?« Ali misao mu je bila teška: »Ako mu je dobro, neće doći«, mislio je dalje knez, »prije će doći ako mu nije dobro, a njemu i zacijelo nije dobro...«

Uz takvo uvjerenje trebalo je, dakako, očekivati Rogožina kod kuće, u sobi; ali kao da nije mogao trpjeti tu novu misao, pa skoči, zgrabi šešir i otrči. Na hodniku se bilo gotovo sasvim smračilo: »A što ako on odjedanput iskoči iz toga kuta i zadrži me na stubama?«, sijevnulo mu u glavi kad je prilazio poznatomu mjestu. Ali nitko nije izašao odande. On siđe na vrata, izađe na pločnik, začudi se silnomu svijetu koji je pri zalazu sunca povrvio na ulicu (kao i svagda u Petrogradu za ljetne žege) i krene pravcem prema Gorohovoj ulici. Pedesetak koraka od gostionice, na prvom raskršću, netko ga u svjetini zgrabi za lakat i tiho mu izgovori baš u uho:

– Lave Nikolajeviču, hodi, brate, za mnom, treba.

Bio je Rogožin.

Začudo: knez mu započe odjedanput radosno pripovijedati, mucajući i gotovo ne izgovarajući riječi, kako ga je maloprije čekao u hodniku u gostionici.

– Bio sam ondje – odgovori Rogožin nenadano – hajdemo!

Knez se začudi odgovoru, ali se začudio barem nakon dvije minute, kad je shvatio. Kad je razmislio o odgovoru, prepade se i uze motriti Rogožina. Rogožin je, gotovo pola koraka pred njim, gledao ravno preda se i nije pazio ni na kojega šetača, nego se makinalnom opreznošću uklanjao svima.

– A zašto nisi pitao za mene u sobi... kad si bio u gostionici? – upita odjednom knez.

Rogožin stade, pogleda ga, promisli i reče, kao da nikako nije razumio pitanje:

– Znaš što, Lave Nikolajeviču, ti idi ovuda ravno, sve do kuće, znaš? A ja ću ovom stranom. Ali pazi da zajedno...

Kad je to rekao, prijeđe ulicu, ode na suprotni pločnik, pogleda ide li knez, a kad je vidio da stoji i gleda ga razrogačenim očima, mahne mu rukom prema Gorohovoj i pođe, a svaki se čas okretao da pogleda kneza i dozivao ga za sobom. Očito se ojunačio kad je vidio da ga je knez razumio i prelazi k njemu s drugoga pločnika. Knezu pade na pamet da Rogožin želi nekoga vidjeti i ne želi ga promašiti putem, pa je zato i prešao na drugi pločnik. »No zašto nije rekao na koga da pazim?« Tako prođu pet stotina koraka i odjedanput poče knez zbog nečega drhtati; Rogožin se nije prestajao osvrtati, ali je sada to činio rjeđe; knez nije izdržao, nego mu je domahnuo rukom. Rogožin odmah prijeđe preko ulice.

– Zar je Nastasja Filipovna kod tebe?

– Kod mene je.

– A jesi li me jutros ti gledao kroz prozor iza zavjese?

– Jesam...

– A kako ti...

No knez nije znao što bi još pitao i čime bi završio pitanje; uz to mu je i srce kucalo toliko da je teško bilo i govoriti. I Rogožin je šutio i gledao ga kao i prije, to jest kao zamišljen.

– No, ja ću ići – reče on odjedanput i namjeri opet prijeći – a ti idi sâm. Trebamo na ulici biti rastavljeni... tako nam je bolje... na različite strane, vidjet ćeš.

Kad su naposljetku skrenuli s dvaju različitih pločnika u Gorohovu i stali prilaziti Rogožinovu domu, zaklecale opet knezu noge, tako da mu je bilo gotovo teško i hodati. Bilo je već oko deset sati navečer. Na staričinu stanu bili su prozori otvoreni, kao i prije, kod Rogožina zatvoreni, a u sumraku se činilo kao da se još jače primjećuju na prozorima bijele spuštene zavjese. Knez priđe kući sa suprotnog pločnika, a Rogožin korakne sa svoga pločnika na stube i mahne mu rukom. Knez priđe k njemu na stube.

– O meni ne zna sada ni vratar da sam se vratio kući. Rekao sam maloprije da odlazim u Pavlovsk, i kod majke sam kazao – prošapće on s lukavim i gotovo zadovoljnim smiješkom. – Ući ćemo i neće nitko čuti.

U rukama mu je već bio ključ. Kad se penjao uz stube, okrenuo se i opomenuo kneza da tiše stupa, tiho otključao vrata u svoje sobe, pustio kneza, oprezno ušao za njim, zaključao za sobom vrata i turio ključ u džep.

– Hajdemo – izgovori šaptom.

Još s pločnika na Litejnoj stao je šaptati. Unatoč svemu svomu vanjskomu spokoju, bio je u nekom dubokom nutarnjem nemiru. Kad su ušli u dvoranu, baš pred kabinetom, priđe on prozoru i tajanstveno pozva rukom kneza k sebi.

– Kad si ti ono prije pozvonio kod mene, odmah sam se ovdje dosjetio da si to baš ti; došuljao sam se na prstima do vrata, i čujem da razgovaraš s Pafnutjevnom, a ja sam njoj naredio još rano ujutro: ako ti, ili tko od tebe, ili tko bio da bio, uzme kucati kod mene, neka se nipošto ne pokazuje; a pogotovu ako ti sam dođeš pitati za mene, i ime sam tvoje rekao. A onda, kad si otišao, palo mi na pamet: što je ako on sada stoji tu i motri, ili stražari na ulici? Prišao sam baš ovom prozoru, odmaknuo zavjesu i gle, tamo ti stojiš, gledaš ravno u mene... Evo i kako je bilo.

– A gdje je... Nastasja Filipovna? – izgovori knez gubeći dah.

– Ona je... ovdje – progovori Rogožin polako, kao zatežući malo da odgovori.

– A gdje je?

Rogožin uznese oči prema knezu i uporno ga pogleda.

– Hajdemo...

Svejednako je govorio šaptom i bez žurbe, polako kao i prije nekako neobično zamišljen. Pa i onda kad je pripovijedao o zavjesi, kao da je svojom pripoviješću htio iskazati nešto drugo, uz sve svoje opširno pripovijedanje.

Uđoše u kabinet. Otkad je knez bio u toj sobi, nastala je u njoj neka promjena: preko cijele sobe protegla se zelena svilena zavjesa, s dva ulaza s obje strane te odijelila od kabineta alkoven u kojem je Rogožinova postelja. Teška zavjesa bila je spuštena i ulazi zatvoreni. No soba je bila vrlo mračna; ljetne »bijele« petrogradske noći stale se mračiti, pa da nije mjesečine, to bi se u mračnim Rogožinovim sobama, sa spuštenim zavjesama, teško razabiralo išta. Istina, mogla su se još razaznavati lica, ali jako nejasno. Rogožinu je lice bilo blijedo kao obično; oči gledale kneza uporno, sa silnim sjajem, ali nekako nepomično.

– Ne bi li zapalio svijeću? – reče knez.

– Ne, ne treba – odgovori Rogožin te uhvati kneza za ruku i potisne ga na stolicu; on sjedne sučelice i primakne stolicu tako da je gotovo koljenima dodirivao kneza. Između njih je, malo sa strane, stajao malen okrugao stolić.

– Sjedni, posjedit ćemo časak! – reče on, kao da ga nagovara da sjedi. Pošutjeli minutu. – Ja sam i znao da ćeš ti odsjesti u onoj istoj gostionici – uze govoriti, kao što katkad pristupaju glavnomu razgovoru i započinju od sporednih sitnica koje se ne tiču ravno stvari. – Kad sam došao u hodnik, pomislio sam: možda i on sjedi, čeka sada mene, kao i ja njega, u taj isti čas? Kod učiteljice si bio?

– Jesam – jedva je mogao izgovoriti knez koliko mu je silno kucalo srce.

– Mislio sam i na to. Još će se razvesti razgovor, mislim... a onda mislim još: dovest ću ga ovamo da noći, tako da tu noć zajedno...

– Rogožin! Gdje je Nastasja Filipovna? – prošapće odjednom knez i ustane, dršćući cijelim tijelom.

Ustane i Rogožin.

– Tamo – šapne on i mahne glavom prema zavjesi.

– Spava? – šapne knez.

Opet ga Rogožin pogleda uporno, kao i prije.

– Hajdemo!... Samo ti... no, pa hajdemo!

On digne zavjesu, zastane i okrene se opet knezu:

– Ulazi! – mahne mu glavom za zavjesu i pozva kneza da uđe prvi.

– Tu je mrak – reče on.

– Vidi se! – promrmlja Rogožin.

– Jedva i vidim... krevet.

– Priđi bliže – tiho ga ponuka Rogožin.

Knez korakne još bliže, korak još jedan, i zastane. Stajao je i napregnuto gledao možda minutu-dvije; za sve to vrijeme nisu njih dvojica kraj postelje izgovorili ni riječ; knezu je kucalo srce, te se činilo da se čuje u sobi, u mrtvoj tišini. Ali već su mu se oči navikle na mrak, tako da je razaznavao cijelu postelju; na njoj je netko spavao, sasvim nepomičnim snom; nije se čulo ni najtiše šuštanje, ni najtiši dah. Onaj što je spavao bio je pokriven bijelim prekrivačem, no udovi su se nekako nejasno isticali, vidjelo se samo po tom kako se ispeo pokrivač da tu leži otegnut čovjek. Uokolo je u neredu, po postelji, pred njom, kraj postelje, na naslonjačima, pa i na podu, bila porazbacana poskidana odjeća, bogata, bijela, svilena odjeća, cvijeće, vrpce. Na malom stoliću do uzglavlja blistali su skinuti i porazbacani briljanti. Do nogu su bile sklupčane neke čipke, a na tim čipkama što se bijele izviruje ispod pokrivača i vidi se krajičak gole noge; noga kao da je isklesana iz mramora i strahovito je nepomična. Knez je gledao i osjećao da je, što dulje gleda, sve mrtvije i tiše u sobi. Odjedanput se probudila i zazujala muha, preletjela iznad kreveta i stišala se na uzglavlju. Knez zadršće.

– Izađimo – dirne ga za ruku Rogožin.

Izađu i sjednu opet na one iste stolice, opet jedan sučelice drugomu. Knez je drhtao sve jače i jače i nije svoj ispitljivi pogled micao Rogožinu s lica.

– Vidim eto, Lave Nikolajeviču, ti dršćeš – progovori naposljetku Rogožin – gotovo onako kao kad te hvata tvoja bolest, sjećaš se, u Moskvi je bilo? Ili baš kao pred nastupom. Ne znam smisliti što bih sada s tobom...

Knez ga je slušao, napinjući sve sile da ga razumije, i sve ga pitao pogledom.

– To si ti? – izgovori on naposljetku i mahne glavom prema zavjesi.

– To sam... ja... – prošapće Rogožin i pokunji se.

Šutjeli su kojih pet minuta.

– Zato – uzme odjednom nastavljati Rogožin, kao da i nije prekidao govor – jer ako se dogodi tvoja bolest i nastup i krik sada, može čuti tkogod s ulice ili s dvorišta pa će se dosjetiti da u stanu noće ljudi; stat će kucati, ući će... jer svi misle da ja nisam doma. Nisam ni svijeću palio, da ne opaze s ulice ili s dvorišta. Jer kad ja nisam doma, nosim sa sobom i ključeve, pa dok mene nema, po tri i po četiri dana nitko i ne ulazi da sprema, tako sam ja uredio. Da ne bi dakle doznali da ćemo noćiti....

– Stani – reče knez – ja sam maloprije pitao i vratara i staricu: nije li tu prenoćila Nastasja Filipovna? Oni, dakle, znaju već.

– Znam da si pitao. Pafnutjevnoj sam rekao da mi je jučer svratila Nastasja Filipovna i još jučer je otputovala u Pavlovsk, a kod mene je proboravila deset minuta. I ne znaju oni da je tu prenoćila – ne zna nitko. Jučer smo isto ovako ušli sasvim kradom, kao danas ja s tobom. Još sam putem pomislio u sebi da neće htjeti kradom ulaziti – ali otkud! Šaptala je, ušla na prstima; haljinu skupila oko sebe, da ne šušti, rukama je držala, na stubama me opominjala prstom – sve se bojala tebe. U vlaku je bila sasvim kao luda, sve od straha, i sama je poželjela prenoćiti ovdje; ja sam isprva mislio da je odvedem u stan k učiteljici – otkud! »Ondje će on mene«, kaže, »naći čim svane, a ti ćeš me sakriti i sutra ću, čim svane, u Moskvu«, a zatim je htjela nekamo u Orel. I kad je lijegala, sve je govorila da ćemo u Orel..

– Stani; a što ćeš sada, Parfene, što kaniš?

– Pa eto, sumnjam u tebe, jer sve dršćeš. Prenoćit ćemo ovdje zajedno. Postelje ovdje nema osim te, ali ja sam smislio tako da s oba divana skinem jastuke, pa eto, tu kraj zavjese postelja uporedno i tebi i meni, tako da budemo zajedno. Jer ako uđu, stat će razgledati ili tražiti, nju će odmah vidjeti i odnijeti. Mene će stati ispitivati, ja ću reći da sam to ja, i odmah će me odvesti. Neka ona, dakle, leži sada tu, do nas, do mene i tebe...

– Da, da! – odobri knez vatreno.

– Dakle ne priznavati i ne puštati da je nose.

– N-ni za što! – riješi knez. – Ni za što!

– Tako sam ja i odlučio, momče, da je ni za što i nikomu ne dajem! Prenoćit ćemo tiho. Danas sam samo na jedan sat otišao od kuće, jutros, a inače sam neprestano bio uz nju. A poslije sam navečer otišao po tebe. I bojim se još da je zagušljivo i nastat će zadah. Osjećaš li zadah ili ne osjećaš?

– Možda i osjećam, ne znam. Ujutro će se zacijelo već osjećati. Pokrio sam je voštanim platnom, dobrim, američkim voštanim platnom, a preko voštanoga platna prekrivačem, i četiri sam boce ždanovljeve tekućine ostavio odčepljene, tamo i sada stoje.

– To je kao i ondje... u Moskvi?

– Jer je, brate, zadah. A kako ona leži... Ujutro, kad se razdani, pogledaj. Što ti to, ne možeš ni ustati? – upita Rogožin s bojažljivim čuđenjem kad je vidio da knez tako dršće te ne može ni ustati.

– Noge mi ne idu – promrmlja knez. – To je od straha, znam ja.... Proći će strah, pa ću ja...

– Čekaj dakle, ja ću dotle prostrti nama postelju, pa legni... i ja ću s tobom... i slušat ćemo... jer ja, momče, ne znam još... ja, momče, ne znam još sada sve, govorim dakle i tebi unaprijed da ti sve to unaprijed znaš...

Mrmljajući te nejasne riječi, stade Rogožin prostirati postelje. Vidjelo se da je on te postelje smislio u sebi možda još jutros. Ležao je noćas na divanu. Ali na divanu nisu mogla dvojica uporedo leći, a on je htio svakako prostrti sad uporedo, pa je zato i dovukao sada s velikom mukom, preko cijele sobe, baš pred ulaz na zavjesi, raznolike jastuke s oba divana. Nekako se udesila postelja; on pristupi knezu, nježno ga i zanosno uhvati ispod ruke i privede postelji; ali se pokazalo da knez može i sam hodati; dakle ga je »prolazio strah«; no ipak je sve još drhtao.

Zato jer, brate – započe odmah Rogožin, kad je smjestio kneza na lijevi, bolji ležaj i pružio se s desne strane, ne razodijevajući se, a obje ruke zametnuo iza glave – sada je vruće, i zna se, zadah... Bojim se otvoriti prozore; ali u majke ima lonaca s cvijećem, mnogo cvijeća i divan mu je miris; mislio sam ga donijeti, ali Pafnutjevna će se dosjetiti jer je radoznala.

– Radoznala je – potvrdi knez.

– Jedino da kupim... u buketima, pa da je svu zaspemo cvijećem? Ali mislim, prijatelju, žalostivo će biti u cvijeću!

– Slušaj... – zapita knez, kao da se plete, kao da traži što bi zapravo trebalo pitati, i kao da odmah zaboravlja. – Slušaj, reci mi: čime si ti nju? Nožem? Onim istim?

– Onim istim...

– Stani još! Želim te pitati, Parfene... mnogo ću te pitati, o svemu... ali najbolje je, ti mi odmah reci od samog početka, da ja znam jesi li je kanio ubiti prije moje svadbe, prije vjenčanja, na crkvenim vratima, nožem? Jesi li kanio ili nisi?

– Ne znam jesam li kanio ili nisam... odgovori Rogožin suho, kao da se malo i začudio pitanju i ne shvaća ga.

– Nisi nikad nosio sa sobom u Pavlovsk nož?

– Nikad nisam nosio. O nožu ti mogu samo ovo reći, Lave Nikolajeviču – nadoveže on pošto je šutio. – Izvadio sam ga jutros iz zaključane ladice, jer sve je bilo jutros, o četvrtom satu. Vazda mi je bio u knjizi... I... i.... i evo što mi je još čudno: nož se zabo sasvim na palac i pol... ili čak na dva palca... baš ispod lijeve dojke... a krvi je isteklo samo na košulju nekako pola žlice, nije bilo više...

– To, to, to – pridigne se odjednom knez, strahovito uzrujan – to, to ja znam, to sam ja čitao... to se zove nutarnje krvarenje... Događa se da ne bude ni kapi. To je kad se pogodi ravno u srce...

– Stani, čuješ li? – naglo ga pretrgne Rogožin i uplašen sjedne na postelji. – Čuješ li?

– Ne čujem – izgovori knez isto tako naglo i uplašen, gledajući Rogožina.

– Hoda! Čuješ li? U dvorani...

Obojica stanu slušati.

– Čujem – prošapće knez čvrsto.

– Hoda?

– Hoda.

– Da zatvorimo vrata, ili da ostanu ovako?

– Treba zatvoriti...

Zatvoriše vrata i opet legnu. Dugo su šutjeli.

– Ah, da! – prošapće odjednom knez onim prijašnjim uzrujanim i naglim šaptom, kao da je opet uhvatio misao i strašno se boji da je ne bi ponovo izgubio, pa i odskoči na postelji. – Da... a ja sam htio... one karte! Karte... Ti si se, kažu, kartao s njom?

– Kartao sam se – reče Rogožin nakon časka šutnje.

– A gdje su... karte?

– Evo karata... – izgovori Rogožin, pošto je šutio još dulje. – Evo...

Izvadi iz džepa upotrebljavanu igru karata, zamotanu u papir, i pruži je knezu. Knez je uzme, no u nekoj nedoumici. Novo, tužno i nemilo čuvstvo stisnulo mu srce; u jedan je mah razumio da u taj čas, pa i odavno već, sve ne govori o onome o čemu bi trebalo govoriti, i sve ne radi ono što bi trebao raditi te ove karte, koje drži u rukama i tako im se razveselio, neće sada pomoći ničemu, ničemu. Ustane i pljesne rukama. Rogožin je ležao nepomičan i kao da nije ni čuo ni vidio njegovu kretnju; ali oči su mu žarko blistale u mraku i sasvim su bile otvorene i nepomične. Knez sjedne na stolicu i stane ga gledati u strahu. Prođe otprilike pola sata; odjednom Rogožin glasno i odrješito poviče i zahihoće, kao da je zaboravio da treba šaptom govoriti: – Oficira onoga, oficira... sjećaš se kako je na glazbi opalila onoga oficira, sjećaš li se, ha-ha-ha! I još je kadet... kadet... kadet priskočio...

Knez skoči sa stolice u novom strahu. Kad se Rogožin stišao (a stišao se naglo), nagne se knez tiho prema njemu, sjedne do njega i stane ga promatrati, teško dišući, a srce mu jako kucalo. Rogožin nije okretao k njemu glavu i kao da je čak i zaboravio na njega. Knez je gledao i čekao; vrijeme teklo, počinjalo svitati. Rogožin je rijetko i iznenada započinjao mrmljati, glasno, oštro i bez veze; uzvikivao je i udarao u smijeh; knez mu je onda pružao svoju drhtavu ruku, tiho mu je dodirivao glavu, kosu, milovao ih i milovao mu obraze... ništa mu drugo nije mogao učiniti! I sam je opet stao drhtati i opet kao da su mu se odjednom oduzele noge. Neko sasvim novo čuvstvo morilo mu je srce beskrajnim jadom. Dotle se sasvim razdanilo; naposljetku je prilegao na jastuk, gotovo sasvim već iznemogao i očajan, i pritisnuo lice uz blijedo, nepomično lice Rogožinovo; suze su mu tekle iz očiju Rogožinu na obraze, ali možda onda nije više ni osjećao svojih vlastitih suza i nije već ni znao za njih...

Barem, kad su nakon mnogih sati otvorili vrata i ljudi ušli, zatekoše ubojicu u potpunoj nesvijesti i vrućici. Knez je sjedio kraj njega nepomičan na posteljini i tiho je, svaki put kad bi bolesnik zaviknuo ili zatlapio, brže prolazio drhtavom rukom po kosi mu i po obrazima, kao da ga mazi i miri. Ali nije ništa više razumio što su ga pitali, i nije prepoznavao ljude koji su ušli i okružili ga. I da je sada došao iz Švicarske i sam Schneider da vidi svoga bivšeg učenika i pacijenta, i on bi, kad bi se sjetio onoga stanja u kojem je knez bivao katkad za prve godine svoga liječenja u Švicarskoj, samo mahnuo rukom i rekao kao i onda: »Idiot!«

XII
Završetak

Učiteljica je dojurila u Pavlovsk, došla ravno k Darji Aleksejevnoj, usplahirenoj od jučerašnjeg dana, ispripovijedala joj sve što je znala i sasvim je uplašila. Obje dame odluče

odmah stupiti u vezu s Lebedevim, koji se također uzrujao, kao s prijateljem stanarovim i domaćinom. Vjera Lebedeva priopćila im je sve što je znala. Prema Lebedevljevu savjetu, odluče se sve troje otputiti u Petrograd i da što prije prepriječe ono »što se veoma lako može dogoditi«. Na taj se način dogodilo da je već sutradan oko jedanaest sati prijepodne Rogožinov stan otvoren u prisutnosti policije, Lebedeva, dama i brata Rogožinova, Semjona Semjonoviča Rogožina, koji je stanovao u zasebnom krilu u toj kući. Uspjehu je pripomogao najviše iskaz vratarov da je sinoć vidio Parfena Semjonoviča kako je uza stube ušao s gostom i nekako kradom. Nakon toga iskaza nisu se više skanjivali provaliti vrata koja se na zvonjenje nisu otvarala.

Rogožin je pretrpio upalu mozga, koja je potrajala dva mjeseca, a kad je ozdravio, istragu i sud. Sve je iskazivao otvoreno točno i sasvim valjano, te je i knez odmah od početka oslobođen svake sumnje. Rogožin je bio šutljiv za sve vrijeme svoje parnice. Nije proturječio svojemu vještom i rječitomu odvjetniku, koji je jasno i logično dokazivao da je zločin što je izvršen posljedica upale mozga koja je započela još dugo prije zločina, od okrivljenikove ogorčenosti. Ali nije ništa sam dometnuo za potvrdu tom mišljenju, nego je, kao i prije, jasno i točno potvrdio sve i najsitnije pojedinosti izvršenoga zlodjela i sjetio ih se. Osuđen je uz olakotne okolnosti na robiju u Sibiru, na petnaest godina, a osudu je saslušao kruto, bez riječi i »zamišljen«. Sav njegov golemi imetak, osim nekog, razmjerno jako malog dijela što ga je potratio iz početka bančenjem, dopao je njegovu bratu Semjonu Semjonoviču, na njegovo veliko zadovoljstvo. Starica Rogožina živi i dalje na svijetu i kao da se katkada sjeća miljenika sina Parfena, ali se ne sjeća jasno: Bog je izbavio njezin um i srce da ne zna za strahotu koja je snašla njezin tužni dom.

Lebedev, Keller, Ganja, Pticin i mnoga druga lica iz naše pripovijesti žive kao i prije, malo su se promijenili i nemamo gotovo ništa reći o njima. Ipolit je umro grozno uzbuđen i malo prije nego što je očekivao, koja dva tjedna nakon smrti Nastasje Filipovne. Kolju je silno potreslo sve što se dogodilo; on se napokon zbližio s majkom. Nina Aleksandrovna boji se za njega da je turoban, a to ne priliči njegovim godinama; od njega će možda biti ozbiljan čovjek. Između drugoga, njegovim se donekle nastojanjem uredio i dalji udes knežev: odavno je on već između svih lica što ih je upoznao u posljednje vrijeme odlikovao Jevgenija Pavloviča Radomskoga; prvi je otišao k njemu i ispripovijedao mu sve potankosti o događaju što se zbio, a on ih je znao, i o kneževu sadašnjem stanju. Nije se prevario: Jevgenij je Pavlovič uzeo vrlo žarko sudjelovati u udesu nesretnoga »idiota«, te je po njegovu staranju i brizi dospio knez opet u Švicarsku i smješten je u Schneiderov zavod. I sam Jevgenij Pavlovič, koji je otputovao u inozemstvo i kani veoma dugo poživjeti u Europi te otvoreno naziva sebe »sasvim suvišnim čovjekom u Rusiji« – pohađa svoga bolesnoga prijatelja kod Schneidera prilično često, barem jedanput u nekoliko mjeseci; ali se Schneider sve više i više mršti i klima glavom; nagovještava potpuno rastrojstvo umnih organa; ne govori još sigurno o neizlječivosti, ali se daje na najžalosnije aluzije. Jevgenij Pavlovič žali to jako u srcu, a da on ima srca, dokazao je već time što dobiva pisma od Kolje, pa i odgovara katkad na njih. No osim toga se doznala još jedna neobična crta njegova karaktera, a kako je ta crta lijepa, požurit ćemo je prikazati: nakon svakoga posjeta u Schneiderovu zavodu šalje Jevgenij Pavlovič, osim Kolji, još i pismo jednomu licu u Petrograd, s najpodrobnijim i najsimpatičnijim razlaganjem o stanju kneževe bolesti u tom času. Osim najsmjernije izjave o odanosti, započinju se u tim pismima javljati katkad (i sve češće i češće) neka otvorena tumačenja pogleda, pojmova, čuvstava – jednom riječju, započinje se javljati nešto nalik na prijateljske i bliske osjećaje. To lice koje je u prepisci (premda ipak prilično rijetkoj) s Jevgenijem Pavlovičem, i toliko je steklo njegovu pažnju i štovanje, Vjera je Lebedeva. Nikako nismo mogli točno doznati na ka-

kav su način nastale te veze; nastale su, dakako, povodom one iste zgode s knezom, kad je Vjeru Lebedevu toliko morio jad da se čak i razboljela, ali uz kakve je potankosti nastalo poznanstvo i prijateljstvo, ne znamo. A spomenuli smo ta pisma najviše stoga što u nekima od njih ima vijesti o obitelji Jepančinih, i što je glavno, o Aglaji Ivanovnoj Jepančinoj. O njoj je javljao Jevgenij Pavlovič u jednom prilično zbrkanom pismu iz Pariza da se nakon kratke i neobične sklonosti prema nekom emigrantu, poljskom grofu, udala odjednom za njega, protiv volje svojih roditelja, koji su naposljetku pristali, no samo zato što je prijetio nekakav neobičan skandal. Zatim je, gotovo nakon šutnje od pola godine, Jevgenij Pavlovič izvijestio svoju korespondenticu, opet u dugom i potankom pismu, da se za svoga posljednjega dolaska profesoru Schneideru, u Švicarskoj, sastao kod njega sa svim Jepančinima (razumije se, osim Ivana Fjodorovića koji je radi poslova ostao u Petrogradu) i s knezom Ščerbackim. Sastanak je bio čudan; Jevgenija su Pavloviča dočekali svi s nekim oduševljenjem; Adelaida i Aleksandra sudile su čak nekako da mu moraju zahvaliti za njegovu »anđeosku brigu za nesretnoga kneza«. Lizaveta je Prokofjevna zaplakala od svega srca kad je ugledala kneza u bolesnom i jadnom stanju. Čini se da su mu sve već oprostili. Knez je Ščerbacki izrekao tom prilikom nekoliko zgodnih i pametnih istina. Jevgeniju se Pavloviču učinilo da se on i Adelaida nisu još sasvim združili, ali da su svi izgledi da će se vatrena Adelaida sasvim dobrovoljno i srdačno pokoriti umu i iskustvu kneza Ščerbackog. Uz to su strašno djelovala na nju i iskustva što ih je pretrpjela obitelj, a najviše posljednja zgoda s Aglajom i emigrantom grofom. Sve od čega je drhtala obitelj, kad je tomu grofu dala Aglaju, sve se obistinilo već za pola godine, i još se pridružila takva iznenađenja o kojima nisu ni sanjali. Izašlo je na vidjelo da taj grof i nije grof, a ako i jest emigrant zaista, to je s nekom mračnom i dvoličnom historijom. Očarao je Aglaju neobičnom plemenitošću svoje duše, izmučene jadom za domovinom, i toliko ju je očarao da je još prije udaje postala članica nekog inozemnog odbora za uspostavu Poljske i osim toga dopala u katoličku ispovjedaonicu nekog znamenitog patera, koji je zavladao njezinim umom do fanatizma. Golemi grofov imutak, o kojem je on Lizaveti Prokofjevnoj i knezu Ščerbackom prikazivao gotovo neoborive podatke, pokazalo se da i ne postoji. Štoviše, otprilike pola godine nakon svadbe uspjeli su grof i njegov prijatelj, znameniti ispovjednik, sasvim zavaditi Aglaju s njezinom obitelji, tako da je nekoliko mjeseci uopće nisu viđali... Jednom riječju, mnogo bi se moglo pripovijedati. No Lizaveta Prokofjevna, kćeri njezine, pa i knez Ščerbacki, toliko su se već bili uplašili svega toga »terora«, da su se bojali i spominjati neke stvari u razgovoru s Jevgenijem Pavlovičem, premda su znali da on i bez njih dobro zna povijest posljednjih zanosa Aglaje Ivanovne. Jadna Lizaveta Prokofjevna htjela bi u Rusiju, a kako kaže Jevgenij Pavlovič, kritizirala mu je sve u tuđini žučljivo i pristrano: »Nigdje ne znaju dobro ispeći kruh, zimi se smrzavaju kao miševi u podrumu«, govorila je. »Barem sam se evo ovdje kraj toga jadnika naplakala ruski«, nadovezala je, uzbuđena pokazujući kneza koji je uopće nije ni prepoznao. »Dosta je tih zanosa, treba i razboru poslužiti. I sve to, i sva ta tuđina, i sva ta Europa, sve je to puka fantazija, i svi smo mi u inozemstvu puka fantazija... pamtite moju riječ, vidjet ćete i sami!«, završila je gotovo gnjevno, rastajući se s Jevgenijem Pavlovičem.

Rječnik

akuratan (lat.) - točan, marljiv, uredan, ispravan
alem (tur.) - dragulj, dijamant
alkoven (ar.) - udubina u zidu za krevet
angloman (lat-grč.) - čovjek koji pretjerano cijeni i hvali sve što je englesko
aršin (tur.) - lakat, jedinica za mjeru, oko 0,7 metara

baćuška (rus.) - otac
batistan - od batista, vrste laganog i finog platna
bione - bjeloočnice

Château-des-Fleurs - glasovito zabavljalište u središtu Pariza

čilaš (tur.) - konj sa šarenim pjegama

daća - gozba u čast pokojnika nakon crkvenog obreda
de profundis (lat.) - iz dubine (vapio sam tebi, Gospode), početne riječi pogrebnog psalma
disonansa (lat.) - nesklad, nesuglasje
droška (rus.) - ruska kočija sa dva ili tri sjedala; najamna kočija, fijaker
durak, durakinja (rus.) - budala, glupan; glupača; kartaška igra slična našem "Crnom Petru"

empireja (grč.) - najviši dio neba, obitavalište bogova u grčkoj mitologiji
epoleta (franc.) - naramenica s istaknutim činom na vojničkoj uniformi
erarski (lat.) - državni

falkonet - vrsta starinskog topa
fazona (franc.) - oblik, forma
foulard (franc.) - meka prozirna svilena tkanina
fridrihsdor - pruski novac, 5 srebrenih talira

gamaša, gamašna (franc.) - nazuvak koji štiti gornji dio obuće
gubernija (rus.-lat.) - najviša upravna jedinica u carskoj Rusiji

hotel garni (franc.) - hotel bez restorana

iguman (grč.-rus.) - starješina pravoslavnog manastira
imperijal - nekadašnji ruski zlatni novac
izvoščik (rus.) - kočijaš

jednodvorac - slobodan seljak, seljak koji nije kmet
Jekaterinhof - mjesto nedaleko Petrograda, na obali Finskog zaljeva, poznato zabavljalište
junker - visoka titula u carskoj Rusiji, dvorski komornik

kaftan (tur.) - dugi ogrtač
kamer-junker - niža dvorska titula u carskoj Rusiji
kopjejka (rus.) - ruski sitni novac, stoti dio rublja
kvijetizam (lat.) - mistička nauka koja se razvila u 17. stoljeću, a propovijedala je poniranje u samog sebe; pasivnost, ravnodušnost

legitimistkinja (lat.) - pristalica "zakonite" monarhije, odnosno svrgnute francuske dinastije, nakon revolucije
livrirani (sluga) - sluga koji nosi livreju, uniformu za sluge, vratare i sl. osobitog kroja
lornjet (franc.) - sklopljive naočale s drškom (ne drže se stalno na očima nego samo kad zatreba)
luneta (franc.) - lineta, polukružna utvrda ispred vlastitih rovova

ljesa - plot; drvena vrata na plotu

maman (franc.) - mama, majka
mašice - hvataljke nalik kliještima, za ubacivanje drva u vatru i slično
mesdames (franc.) - moje dame

napoleondor - francuski zlatni novac s likom Napoleona, 20 franaka
napršče - novorođenče, dijete na prsima
nenavidan - zavidan
nenavist - zavist

ordonans (franc.) - vojnik ili časnik dodijeljen zapovjedniku ili štabu za prenošenje naredbi, pomoćne poslove i sl.
osobnik - osobna iskaznica

panihida (grč.) - opijelo na mrtvacem u pravoslavnoj crkvi
papa (franc.) - tata, otac
podnimiti - poduprijeti
poldrug - jedan i pol
preteriran (lat.) - zapostavljen, zanemaren
Proudhon, Pierre Joseph (1809-1865) - franc. osnivač anarhističke teorije
pud - ruska mjera za težinu, oko 16 kg

raskolnik - pripadnik ruske sekte starovjeraca
ravelin (tal.) - bedem u obliku polumjeseca

safijan - fino izrađena ovčja ili kozja koža
sic (lat.) - tako, tako je

šči (rus.) - ruska juha od kiselog kupusa

toplik - staklenik

ulan (polj.) - prvotno konjanik oboružan kopljem, a kasnije naziv posebnih konjaničkih jedinica koje su se od ostalih razlikovale samo uniformom

velenski papir - vrlo fin papir, sličan pergamentu (franc. *velin* - teleća koža)
vrsta - ruska mjera za duljinu, 1,06 km

whist (engl.) - engleska kartaška igra popularna u 18. i 19. stoljeću

zarovašiti - zabilježiti, zarezati (u rovaš); dobro upamtiti

ženantno (franc.) - dosadno, naporno